

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 22

Sayı / Issue : 1

ISSN : 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 01 Ocak – 31 Mart 2020 / 01 January – 31 March 2020

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 22

Sayı / Issue : 1

ISSN : 1302 - 3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 01 Ocak – 31 Mart 2020 / 01 January – 31 March 2020

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Cilt: 22 Sayı: 1 Yıl: 2020

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Erkan GÖKSU

Sorumlu Müdür : Prof. Dr. Erkan GÖKSU

Editörler : Prof. Dr. Erkan GÖKSU
Doç. Dr. Gökçeçiçek SAVAŞIR
Dr. Öğr. Üyesi Serdar NART

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca, İZMİR

Yayının Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Ulakbim (Dergi Park) Online Yayın Tarihi : 26.03.2020

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbedergi@deu.edu.tr
Erişim Sitesi: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/dergi.htm

WEB Editörü : Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

© Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 22 Issue: 1 Year: 2020

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner : Prof. Dr. Erkan GÖKSU, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Prof. Dr. Erkan GÖKSU

Editors : Prof. Dr. Erkan GÖKSU
Assoc. Dr. Gökçeçiçek SAVAŞIR
Asst. Prof. Dr. Serdar NART

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and

Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Ulakbim Online Date of Issue : 26.03.2020

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Tel: +90 (232) 301 87 60

Fax: +90 (232) 453 02 66

E-mail: sbedergi@deu.edu.tr

WEB: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/JOURNAL.htm

WEB Editor : Instructor Özlem ABACIOĞLU

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors.

The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Hakemli Dergi

Cilt: 22 Sayı: 1 Yıl: 2020

Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Erkan GÖKSU – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Rıza SAVAS – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat KAYA – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. D. Ali DEVECİ – Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Gökçeçiçek SAVAŞIR – Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ – Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serdar NART – Dokuz Eylül Üniversitesi
Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU – Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsan KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Rusya
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REICHL	Bonn Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan, Rusya
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

Dizgi: Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal
Vol: 22 Issue: 1 Year: 2020

Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat KAYA - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. D. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Gökçeçişek SAVAŞIR - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül University
Asst. Prof. Dr. Serdar NART - Dokuz Eylül University
Instructor Özlem ABACIOĞLU - Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray University
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Institute of Galimcan İbrahimov Language, Literature and Art, Tatarstan / Russian Federation
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Karl REICHL	University of Bonn, Germany
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Chuvash State Social Science Institute, Chuvashia / Russian Federation
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale University
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kyrgyz-Turkish University of Manas, Kyrgyz Republic
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege University
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül University

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayımlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

Cilt/Volume: 22 Sayı/Issue: 1
01 Ocak – 31 Mart 2020 / 01 January – 31 March 2020

İÇİNDEKİLER/CONTENT

	SAYFA/PAGE
ATATÜRK İLKELERİ VE CUMHURİYET TARİHİ	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) Arşiv Belgelerine Göre Ege Sorunu <i>The Aegean Dispute According to the Central Intelligence Agency (CIA) Archive Documents</i> Sinan KIYANÇ	11
DİLBİLİMİ	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Dilbilgisinin Temel Bileşenleri ve Arakesitler <i>Basic Components of Grammar and Interfaces</i> Esra KÜÇÜKSAKARYA	33
DÜNYA DİLLERİ VE EDEBİYATLARI	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Intersections of Science, Technology, and Poetry in the Works of Peter Payack, Andrew Joron, and Gene Wolfe <i>Peter Payack, Andrew Joron ve Gene Wolfe'un Eserlerinde Bilim, Teknoloji ve Şiirin Kesişimleri</i> Şebnem DÜZGÜN	61
HALKLA İLİŞKİLER	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Kriz İletişiminde Duygular ve Kültür: Karma Bir Araştırma <i>Emotions and Culture in Crisis Communication: A Mixed Research</i> Özgür KILINÇ, Sevil BAYÇU	73
İKTİSADİ DÜŞÜNCE	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Kafka, Metamorfoz ve Emegın Yabancılaşması <i>Kafka, Metamorphosis and Alienating of Labor</i> Serdar ÖZTÜRK, Bilge ÇİPE	105
İLETİŞİM ÇALIŞMALARI	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> North-South Inequality and Seeking Solution to Globalizing Poverty via Means of Mass Communication: Global Governance Model <i>Kuzey-Güney Eşitsizliği ve Kütle İletişim Araçlarıyla Küreselleşen Yoksulluğa Çözüm Arayışı: Küresel Yönetişim Modeli</i> Muhammet Mücahit KÜÇÜKYILMAZ	123
KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Kalıcı Misafir: Marcel Cohen'in Kayıp Bir Ladino'nun İzinde'sinde Bellek ve Kimlik <i>The Permanent 'Mousafir': Memory and Identity in Marcel Cohen's in Search of a Lost Ladino</i> Özen Nergis DOLCERocca	135
MALİYE	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Kapsamında Bütçe Sürecinin Analizi <i>Analyzing the Budget Process in the Scope of the Presidency Government System</i> Baki YEGEN	151
MİKRO İKTİSAT	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Karbon Vergisinin İktisadi Daralma Etkilerinin Giderilmesi İçin Alternatif Politika Önerileri: Türkiye İçin Sosyal Hesaplar Matrisi Temelinde Bir Analiz <i>Policy Alternatives to Remove the Contraction Effects of Carbon Tax: An Analysis for Turkey on the Basis of Social Accounting Matrix</i> Reyhan ÖZEŞ ÖZGÜR, Selim ÇAĞATAY	171

	SAYFA/PAGE
ORTAÇAĞ TARİHİ	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Selçuklu Damadı Ebû Kâlicâr Tacülmülûk Hezâresb ve Faaliyetleri <i>Abu Kalicar Tac Al-Muluk Hazarasb, a Seljuk's Groom, and His Activities</i> Ömer TOKUŞ	199
PAZARLAMA	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Ülke Markalaması Bağlamında Uluslararası Basında Türk Dizileri ve Türkiye İmajı <i>In the Context of Country Marketing: Turkish Soap Opera in the International Press and the Image of Turkey</i> Kübra ÖZARSLAN	215
SİYASAL DÜŞÜNCELER	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> 'Bu Kadar Kişi Yanılıyor Olabilir Mi'? –Demokrasinin Epistemik Değeri Üzerine Bir Tartışma <i>'Can It Be the Case That All These People Are Wrong?'- A Discussion Concerning the Epistemic Value of Democracy</i> Ogan YUMLU	239
SOSYAL PSİKOLOJİ	
<i>Derleme Makalesi/Review Article</i> Ağır Vasıta Sürücülerinin Güvenli Sürüşlerini Etkileyen Faktörler: Bir Derleme Çalışması <i>Factors Affecting Safe Driving of Heavy Vehicle Drivers: A Review Study</i> Burcu TEKEŞ, Özgür ŞENER	263
TURİZM	
<i>Derleme Makalesi/Review Article</i> Elektronik Sporlar: Rekreatif Etkinlik Perspektiften Değerlendirilmesi <i>Electronic Sports: An Evaluation from Recreational Activity Perspective</i> Özgür YAYLA, Yiğit GÜVEN	283
ULUSLARARASI İLİŞKİLER	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Barack Obama Döneminde Radikalleşme ve Şiddet İçeren Aşırılıkla Mücadele <i>Countering Violent Extremism and Radicalization during Barack Obama Era</i> Şener ÇELİK	303
YENİ TÜRK EDEBİYATI	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Kılık Değiştirmenin En Makbul Hâli: Erkeksi Kadın Versus Kadınsı Erkek <i>The Most Acceptable Way of Cross-Dressing: Masculine Female versus Feminine Male</i> Gülçin OKTAY	337
YÖNETİM VE STRATEJİ	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Örgütsel Destek, Sosyal Bağlılık ve Dünyaya İlişkin Varsayımların Travma Sonrası Büyüme Üzerindeki Etkisinde Acının Dönüştürücü Gücünün Rolü: Pozitif Psikoloji Bağlamında Bir Değerlendirme <i>The Role of Transformative Power of Suffering on the Impacts of Organizational Support, Social Connectedness and the World Assumptions on Posttraumatic Growth: An Evaluation in the Context of Positive Psychology</i> Tamer BOLAT, Oya İnci BOLAT, Seçil TAŞTAN	361

Yayın Geliş Tarihi: 28.01.2019
Yayına Kabul Tarihi: 06.08.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.518841>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 11-32
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ABD MERKEZİ İSTİHBARAT TEŞKİLATI (CIA) ARŞİV BELGELERİNE GÖRE EGE SORUNU¹

Sinan KIYANÇ*

Öz

Ege Sorunu, Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Ege Denizi'ndeki adaların çokluğu ve sınırların belirlenmemesi birçok kez iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Soğuk Savaş'ın hemen başından günümüze değin varlığını sürdüren Ege Sorunu, ABD'nin bölgesel çıkarlarını da etkilemiştir. Soğuk Savaş yıllarında Batı Blokunda yer alan iki ülke arasında yaşanacak bir sıcak çatışma ABD'nin bölgedeki çıkarlarını olumsuz olarak etkileyeceğinden ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı CIA, Ege Denizi'nde yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu süreçte CIA, ABD'nin diğer istihbarat teşkilatlarıyla ortak hareket ederek ABD'nin gelişmeler karşısında tavrını şekillendirmeye çalışmıştır. Bu nedenle CIA Arşivi, Ege Sorunu hakkında zengin bir içerik barındırmaktadır. Çalışmada, Soğuk Savaş yıllarında adaların genel durumu üzerinde durulurken yaşanan gelişmeler CIA arşiv belgeleri ışığında ele alınmaktadır. Belgelerde o dönem yaşanan gelişmelerin perde arkası, bulgu ve belgeler perspektifinde elde edilen bilgiler ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ege Sorunu, Türkiye, Yunanistan, ABD, CIA.

THE AEGEAN DISPUTE ACCORDING TO THE CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY (CIA) ARCHIVE DOCUMENTS²

Abstract

The Aegean Dispute has an important place in relations between Turkey and Greece. The large number of islands in the Aegean Sea and the lack of borders brought the two countries to the brink of war many times. The Aegean Dispute, which continued to exist from the very beginning of the Cold War to the present, has also affected the USA's regional interests. The Central Intelligence Service CIA has closely followed the

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kıyanç, S. (2020). ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) arşiv belgelerine göre Ege sorunu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 11-32.

¹ Makale, Uluslararası Ege Adaları Sempozyumunda (19-20 Ekim 2017-İzmir) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-0148-9632, sinankiyanc@gmail.com

² The article was presented as an oral presentation at the International Aegean Islands Symposium (19-20 October 2017-İzmir).

developments in the Aegean Sea, as a hot conflict between the two countries in the Western Block during the Cold War years will negatively affect the interests of the USA in the region. In this process, CIA tried to shape the attitude of the USA in the face of developments by acting in partnership with other intelligence agencies of the USA. Therefore, the CIA Archive contains a rich content about the Aegean Dispute. In the study, while focusing on the general condition of the islands during the Cold War, the developments are discussed in the light of CIA archive documents. In the documents, behind the scenes of the developments that occurred at that time, and the information obtained in the perspective of findings and documents are presented.

Keywords: Aegean Dispute, Turkey, Greece, USA, CIA.

GİRİŞ

Ege Denizi, Türkiye ile Yunanistan arasında uzanan ve bünyesinde yaklaşık olarak 3500 adet ada, adacık barındıran eşi benzeri olmayan güzelliklere sahip bir denizdir. Ege Denizi onca güzelliğe rağmen siyasi meseleler nedeniyle *Anlaşmazlıklar Denizi* olarak anılmaktadır. Bünyesinde bu kadar çok ada barındırdığından ötürü *Adalar Denizi* olarak da bilinen Ege Denizi ismini mitolojide Attika Kralı Aigeus'un oğlunu yitirdiğini sanarak denizde can vermesi olayından aldığı düşünülmektedir (Erinç & Yücel, 1978: 7).

Ege Denizi'ndeki adaların çokluğuna, alanlarına, farklılıklarına ve denizin hemen her tarafına serpilmiş gibi görülmesine karşın adaların dağılışı belli bir düzen ve gruplaşma halindedir. Bu durum karmaşık görülen adaların sınıflandırılmasını kolaylaştırmaktadır. En güneyde, Ege'yi Levant Havzasından ayıran yay şeklindeki eşik üzerinde Çuha (Kitira), Girit, Kerpe ve Rodos adaları yer alır. Bu adaların Mora Yarımadasının doğusundakine *Kikladlar*, Batı Anadolu önündekilere *Sporadlar*, orta Yunanistan kıyıları önündekilere de *Kuzey Sporadlar* adı verilmektedir (Erinç & Yücel, 1978: 10). Bu adalardan Batı Anadolu önünde bulunan Sporadlar 1909 yılına kadar tarihsel bir isim olarak *Menteşe (Karya) Adaları* olarak anılmıştır. Bu yıldan itibaren *On iki Ada* olarak adlandırılan adalar, Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi'nde sınırların belirlenmemesi nedeniyle günümüze kadar süre gelen bir sorun halini almıştır. Türk Dışişleri Bakanlığı bu durumu *Başlıca Ege Denizi Sorunları* başlığı altında beş madde halinde vermiştir. Bunlardan Karasular ve Kıta Sahaneliği, Doğu Ege Adaları'nın silahsızlandırılmış statüsü, coğrafi formasyonların yasal statüsü, Uçuş Bilgi Bölgesi (FIR) ve Arama Kurtarma (SAR) faaliyetleridir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

CIA, Ege Sorununu ele alırken Türk Dışişleri Bakanlığı'nın yukarıda belirttiği konulara ek olarak NATO'nun da durumuna dikkat çekmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadından ayrılması ABD tarafından büyük endişeye neden olmuştu. CIA'ya göre Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesinde sadece Kıbrıs Meselesi değil aynı zamanda Ege Sorununun da büyük önemi vardı. Yunanistan 1980 yılında NATO'nun askeri kanadına dönmüştü. NATO'nun bölgedeki güvenliği için

stratejik bir konumda yer alan Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesine karşın Ege Sorunu kalıcı bir çözüme kavuşturulmamıştı (CIA, 01.05.1982, CIA-RDP83B00228R000100170005-5).

CIA, 5 Kasım 1984 tarihinde hazırladığı raporda Ege Sorunu başlığı altında tartışma yaratan unsurları ve Türkiye ile Yunanistan'ın bakışını ele almıştır. Bu raporda NATO konusunu iki madde olarak belirtmiştir. NATO'nun tatbikatlarına Limni adasının dâhil edilmesi konusunda Yunanistan olumlu bakmıştır. Türkiye ise NATO'nun Ege Denizi'nde ihtilafli alanlarda böylesine faaliyetlere girişmemesi gerektiğini belirtmiştir. Bir diğer nokta ise Ege Denizi'nin kontrolü için nelerin yapılması gerektiğiydi. Yunanistan bu konuda 1974 yılı öncesine dönülerek Ege Denizi kontrolünün tamamen Yunanistan'a bırakılmasını ve Larissa adasında bir NATO merkezi kurulmasını savunmuştur. Türkiye ise FIR hattı batısında bir güvenli bölgenin oluşturulmasını ve 1974 öncesindeki uygulamada bazı düzenlemeler talep etmiştir. Bu durum göstermektedir ki NATO'nun bölgedeki çıkarı sorunun çözümünden ziyade devamına katkı sağlamıştır (CIA, 5 Kasım 1984, CIA-RDP87T00217R000700070005-0)

Ege Sorununun siyasi nedenlerinin yanı sıra coğrafi nedenleri de bulunmaktadır. Bu adaların birçoğu Anadolu kıyılarından görüş mesafesinde hatta birçoğu yüzme mesafesi kadar yakındır. Haritalar insanlara dik bir bakış açısı getirmektedir. Bu nedenle kimi zaman olaylara bakış açısında çözümden uzak bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bu yakınlık coğrafi yakınlığın yanı sıra kültürel yakınlık olarak da varlığını göstermektedir. Bu yakınlığa Datça-Sömbeki, Ayvalık-Midilli, Bodrum-İstanköy vs örnek verilebilir. ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı CIA her yıl yayınladığı *The World Factbook* isimli eserde *Greece-Yunanistan* maddesi altında bu adaların coğrafi yakınlığı vurgulanmış ve Anadolu anakarasına ait oldukları belirtmiştir. Bu durum bir kez daha göstermektedir ki sınırları coğrafyadan daha çok siyaset belirlemektedir (CIA, 2018b).

Coğrafi yakınlığa rağmen siyasi sorunlar nedeniyle uzak görülen Ege Adaları, Soğuk Savaş'ın en önemli krizlerinden birisi olarak görülebilir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs Meselesinin bir uzantısı olan Ege Sorunu, Soğuk Savaş dönemindeki birçok sorun gibi iki devlet dışında büyük güç olan ABD tarafında yönlendirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin yerini ABD'ye bırakmasıyla bölgede belirleyici devlet ABD olmuştur. Sovyet Rusya'nın, ABD'nin Akdeniz çıkarlarını tehdit etmesi nedeniyle Ege Adaları sıkı kontrol altına alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Yunanistan'da baş gösteren iç savaşta komünistlerin yenilmesi için büyük çaba gösteren ABD, ciddi bir faaliyet yürütmüştür. Bu durum Yunanistan ile ABD ilişkilerinde önemli bir etken olmuştur. Ege Denizi'ndeki Türkiye ile Yunanistan anlaşmazlığı NATO'da çatlak oluşmasına neden olmuştur. Bu durum Türkiye ve Yunanistan'ı birçok kez çatışma noktasına getirmişti. CIA göre Ege Sorunu taraf ülkeler tarafından kamuoyunda güç kazanmak için de kullanılmıştır. Gerek Türkiye gerekse Yunanistan kamuoyunda siyasilerin Ege Sorununu kullandıkları ifade edilmiştir. Bu durum 1

Mayıs 1982 tarihinde hazırlanan raporda ele alınmıştır. Türkiye'deki darbe yönetiminin sivil yönetime geçmesiyle sivil yöneticilerinin güç kazanmak için Ege Sorununu kullanacaklarını iddia etmiştir. Bunun yanı sıra Yunanistan Başbakanı Papandreou'nun ülkedeki ekonomik ve siyasi sıkıntılardan dolayı aldığı eleştiriler karşısında Ege Sorunu üzerinden *Türk Tehditleri* iddiasını kullanarak güç kazanmaya çalıştığı ifade edilmiştir. (CIA, 01.05.1982, CIA-RDP83B00228R000100170005-5). Soğuk Savaş'ın en önemli aktörlerinden olan CIA bu gelişmelerin en yakın tanıklarından biridir. Yayınlanan arşivi ile bu döneme ait zengin bir içerik sağlamaktadır. Böylece Türk-Yunan perspektifinden bakılan soruna dönemin en yakın tanıklarından olan CIA aracılığıyla ABD'nin olaya bakışını ve rolünü görebilme imkânı sunmaktadır.

CIA ve EGE ADALARI

Soğuk Savaş'ın en önemli aktörlerinden olan CIA, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD Başkanı olan Harry S. Truman tarafından 1947 tarihinde kurulmuştu. Harry S. Truman, Franklin D. Roosevelt'in ani ölümü sonrasında başkanlık koltuğuna oturduğunda uluslararası meselelere uzak olması nedeniyle gelişmelere acemice yaklaşmıştır. Ancak bu acemiliği kısa sürede üzerinden atan Harry S. Truman, devlet kurumlarını yeni savaşta dünyanın en ücra köşesine ulaşabilecek, ABD hegemonyasını kusursuz bir şekilde temsil edebilecek hale getirmişti. Bu kapsamda İkinci Dünya Savaşı yıllarında hizmet veren ABD istihbarat teşkilatı The Office of Strategic Services-Stratejik Hizmet Ofisi-OSS'i yeniden şekillendirmek yerine yeni bir teşkilat oluşturulmuştur. Yeni teşkilat kimisine göre Soğuk Savaş'ın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. CIA, Soğuk Savaş sürecinde son derece önemli roller üstlenmiştir (CIA, 2018a; Weiner, 2008).

CIA, ABD hegemonyasının en güçlü şekilde savunan kurumlardan birisi olduğundan dünyanın dört bir yanında faaliyette bulunmuştur. Bu nedenle Soğuk Savaş yıllarının her sürecinde bu görevi başarıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında İkinci Dünya Savaşı sonrası Yunanistan'da başlayan iç savaş Akdeniz'deki Batı çıkarlarını olumsuz etkileyeceğinden dolayı ABD, bölgede önemli istihbarat faaliyetleri yürütmüştür. Ege Denizi'nde İkinci Dünya Savaşı yıllarında Alman ve İtalyan birliklerine karşı verilen mücadeleden daha fazlası Sovyet Rusya ve taraftarı olan ülkelere verilmiştir. İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçen Sovyet gemilerinin bilgileriyle yetinmeyen CIA, çoğu zaman Ege Denizi'nde de gemileri izlemiştir. Gemilerin Ege Denizi'ndeki güzergâhı ve taşıdığı ürünler hakkında raporlar tutulmuştur. Bu gemilerin adalardan herhangi birinde demirlemesi ya da herhangi bir malzeme sevkiyatı dikkatle takip edilmiştir. Ege Denizi'nde başlayan bu takip Akdeniz'in neredeyse tamamında kıyılarıdaki ajanlar tarafından yürütülmüştür (CIA, 29.12.1964, CIA-RDP80-00247A001900690001-4; Kıyanç, 2019).

Türkiye ile Yunanistan'ı birçok kez savaşın eşiğine getiren Ege Denizi, ABD'yi kaygılandırmıştır. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'nın gelişmeler

karşısında ABD Büyükelçiliği'ne Türkiye'yi sürekli olarak şikâyet etmesi ve yaşanan sıkıntılardan Türkiye'yi sorumlu tutması her an patlayacak savaşın da habercisiydi. Bu nedenle CIA, Yunanistan'daki askeri hareketliliği ve Ege Adaları'ndaki silahlanmayı yakından takip etmiştir. Ege Denizi'nde yaşanacak bir savaşın bölge için son derece büyük tehlikelere neden olmasının yanı sıra Batı çıkarlarına da büyük zarar vereceğinden dolayı ABD sakinleştirici taraf olmuştur.

ABD'nin Ege Sorunu hakkında politikasının şekillenmesinde CIA önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle CIA'nın hazırladığı raporlar sadece CIA ajanları tarafından değil aynı zamanda ABD'nin tüm istihbarat teşkilatlarından alınan veriler sayesinde hazırlanmıştır. Bu kapsamda CIA, Ege Sorunu hakkında bir koordinasyon merkezi görevi üstlenmiştir (CIA, 01.05.1982, CIA-RDP83B00228R000100170005-5). CIA'nın Ege Sorunu hakkında gelişmelerin haber kaynağı genellikle Yunanistan olmuştur. Bunun temel nedeni Yunan yetkililerin bölgedeki gelişmeleri ABD'ye tek taraflı bilgilendirme yaparak yanına çekme çabasından kaynaklanmıştır. Türkiye, bu gelişmeleri ABD'ye bildirme konusunda Yunanistan kadar acele etmediği ortadadır. Bu konuda CIA, Yunan yetkililerden elde ettiği bilgilerin bir kısmını teyit etmek için Türk yetkililerle görüşmüştür. İki tarafla da yapılan görüşmelerden sonra hazırlanan belgelerde Yunan yetkililerin gelişmeleri Türkiye aleyhine kullandıkları görülmektedir. CIA'nın gelişmeler karşısında genel kanısı Yunanistan'ın ABD desteğini alarak Ege Denizi'nde yayılmaya çalışmış, Türkiye'nin bu yayılma politikası karşısında attığı adımların hukuki olduğudur. Bunun yanında CIA, raporlarında ABD ve NATO çıkarları doğrultusunda bölgede herhangi bir savaşın çıkmasından büyük endişe duymuştur. Böylesine bir savaşın NATO'nun geleceğine büyük zarar vereceğini düşündüklerinden gerginlikleri engelleyecek tavrı takınmışlardır.

TÜRKİYE VE YUNANİSTAN KARASULARI VE KITA SAHANLIĞI SORUNU

Karasuları, kıyıdaş bir devletin kıta ve ada sahillerinin etrafını kuşatan devletin egemenliğe sahip olduğu deniz kuşağıdır (Cin, 2000: 19). Ege Denizi'nde Türkiye ve Yunanistan'ın karasuları 6 deniz milidir. Ancak Türkiye ve Yunanistan arasında herhangi bir deniz sınırının mevcut olmaması sorunun varlığını devam ettirmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019). Yunanistan konuyu hukuksal bir sorun olarak görmüş ve çözümü için uluslararası yargıya gidilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu yargı sürecinde 1958 Cenevre ve 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmelerinin esas alınması gerektiği ifade edilmişti (International Court of Justice, 1976: 3). Ege Denizi'ni bir iç deniz olarak gören Yunanistan, her adanın kendi kıta sahanlığı olduğunu iddia etmiştir. Türkiye ise durumun hukuki değil siyasi bir mesele olduğundan uluslararası mahkeme yerine anlaşma ortamında çözülmesi gerektiğini belirtirmiş, Anadolu'ya ait doğal uzantılı adaların ayrı bir kıta sahanlığı olmadığını savunmuştu. Bunun yanı sıra Türkiye, Lozan Barış Antlaşması sonrasında Türkiye ile Yunanistan arasındaki dengeye dayalı olarak

Ege Denizi'nden iki ülkenin eşit haklara sahip olduğunu ifade etmiştir (Fırat, 2009: 758).

Türk siyasetinde Ege Denizi'nin bir sorun olarak değerlendirilmesi çok sonradan olmuştur. CIA, 1952 yılında Türkiye ile On İki Ada arasında sınır çalışması yapmıştır. Ege Denizi'ndeki iki ülke sınırları ile ilgili çalışmanın detayları yer almasa da çalışmanın yapıldığı belgelere yansımıştır (CIA, 03. 11. 1952, CIA-RDP75-00662R000200040077-5). Bu çalışmadan yıllar sonra 1964 yılında ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'a sunulan CIA raporunda Kıbrıs bölümünde adadaki sessizliğe vurgu yapılmış, Ege Adaları hakkında Yunan Hükümeti tarafından Türkiye aleyhine söylentiler çıkarıldığı belirtilmiştir. Türkiye'nin adalara kıyılarını kapattığı gibi asılsız iddialarına yer verilmiş ve söylentilerin asılsız olduğu vurgulanmıştır. Bu durum göstermektedir ki Ege Adaları, Kıbrıs Meselesi sürecinde Yunanistan tarafından çıkarılan asılsız söylentilerle Türkiye aleyhine kullanılmıştır. Bu söylentilerle Yunanistan, ABD'nin bölgeye bakışını şekillendirmeye çalışmıştır (CIA, 24.06.1964, CIA-RDP79T00936A002800050001-1).

Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye ile Yunanistan'ın karasuları 3 mil olarak belirlenmiştir. Yunanistan 1936 yılında iki ülke ilişkilerinden faydalanarak karasularını tek taraflı olarak Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile 6 mile çıkardığını duyurmuştu. Türkiye, bu duruma karşı çıkmamış, Kıbrıs'ta yaşananlarla iki ülke ilişkilerinin gerginleştiği sırada, 15 Mayıs 1964'te 476 sayılı Karasuları Kanunu çıkararak, karasularını 6 mil olarak kabul etmişti. Yine aynı yasada *karşılıklılık ilkesinin* geçerli olacağı belirtilmişti.

Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Adaları, 1973 yılında baş gösteren *Petrol Krizi* ile yeni bir sürece girmişti. Petrol Krizi nedeniyle yükselen fiyatlar iki devletinde kaynaklara ilgisini artırmıştır. Bu kapsamda Yunanistan'ın 1973 yılında Taşoz Adası açıklarında işletilebilir petrol yataklarına ulaşması gerginliği artırmıştı. Yunanistan, Ege Denizi'ndeki petrol aramaları için 1959 yılında çıkardığı kanunla 1961'den itibaren araştırma ruhsatı vermişti. Yunanistan'ın Ege Denizi'nin kuzeyinde yürüttüğü petrol arama faaliyetlerine Türkiye, 18 Ekim 1973 tarihinde (1 Kasım 1973 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir) Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına (TPAO) Ege Denizi'nin Türk karasuları dışında 27 adet petrol arama ruhsatı ile karşılık vermişti. Türkiye'nin Semadirek, Limni, Bozbaba, Midilli, Sakız gibi Anadolu'ya yakın adalarda arama izni vermesi üzerine Yunanistan 7 Şubat 1974 tarihinde Türkiye'ye nota vermişti. Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarma çabası karşısında Türkiye, 27 Şubat 1974 tarihinde Yunanistan'a bu alanların Türkiye'nin doğal uzantısı olduğundan dolayı notasını reddetmiştir.³ Türkiye'nin müzakere çağrısına Yunanistan 25 Mayıs 1974'te, 1958

³ Yunanistan'ın karasuları Ege Denizi'nin %40'ını oluşturmaktadır. Karasularının 12 deniz miline çıkarılması durumunda bu oran %70'e yükselmektedir. Bu durumda açık deniz

Cenevre Sözleşmesinde uluslararası hukukla uyumlu olmak koşuluyla müzakere yapacağını duyurmuştu (Sönmezoglu, 2016: 391; International Court of Justice, 1976:3).

ABD, Ottova'daki NATO toplantısında ve birkaç gün sonra Karakas Deniz Konferansı toplantısında Ege Denizi'ndeki gelişmeler masaya yatırılmıştır. Bu görüşmelerden hemen önce CIA tarafından hazırlanan raporda iki ülke arasındaki Ege Denizi'nde yaşanan gerginliğin temel nedeninin petrol kaynakları olduğu belirtilmiştir. Türkiye ile Yunanistan arasında 1974 tarihine kadar sorun olmayan kıta sahanlığı meselesi o yıl petrol kaynaklarının tespitiyle bir sorun haline gelmişti. Türkiye, Yunanistan'ın tek taraflı yer altı kaynaklarını arama kararını kabul etmeyerek askeri gemiler eşliğinde yürüttüğü petrol arama faaliyetleri gerek Türkiye gerekse Yunanistan kamuoyları tarafından yakından takip edilmişti. Başbakan Bülent Ecevit'in Ege Denizi'ndeki tavizsiz tutumu kamuoyunda olumlu karşılanmış ve koalisyon hükümetinin gücünü artırmıştı. Bülent Ecevit barışçıl açıklamalarının yanı sıra Ege Denizi'ndeki tutumunun değişmeyeceğini de ifade etmiş; tehlikenin Yunanistan tarafından kaynaklandığını belirtmiştir. Ege Denizi'ndeki gerginliğin artmasının bir başka nedeni ise Yunanistan'daki darbe yönetiminin tutumuydu. Yunanistan'da 1967 yılından beridir yönetimde olan darbe yönetimi Ege Denizi'ndeki gelişmeleri kamuoyunda bir propaganda aracı olarak kullanmıştı. CIA'nın belirttiğine göre Yunanistan Başbakanı Ioannes konumunu güçlendirmek için kendinden önceki başbakandan çok farklı bir tutum takınmıştı. Ioannes kendisi gibi düşünen subayların teşvikiyle Ege Denizi'ni bir Yunan Gölü haline getirmeyi amaçlamıştı. Bu nedenle Türkiye'nin petrol arama faaliyetlerini sürekli olarak tehdit olarak göstermişti. Dahası bunu bahane ederek Türkiye'ye saldırmayı bile hedeflemişti. Bu kapsamda ABD'den destek arayışına girmişti. Bu nedenle Türkiye'nin hemen yakınında bulunan İstanköy adasında askeri hareketlenme artmış, Yunan Savaş uçakları savaş durumuna geçmişti. ABD, Türkiye ve Yunanistan arasında patlak verecek bir savaşın NATO içerisinde büyük sorunlar oluşturacağından endişe duymuştu. Bu nedenle sorunu masaya yatırmak için Yunanistan'ı ikna etmeye çalışmıştır. Yunanistan, ABD'nin kabul etmediği bir savaşa girmekten çekineceğinden ötürü görüşmeleri kabul etmiştir. ABD, Yunanistan'ın bu hamlesini bölgesel çıkarları nedeniyle desteklemediğini açık bir şekilde belirtmişti. ABD'nin bu tavrı Ioannes'e geri adım attırmıştı (CIA, 16.07.1974. CIA-RDP85T00353R000100070006-3; Karpat, 1975: 187).

Türkiye, Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki petrol arama çalışmalarına karşılık 29 Mayıs 1974 tarihinde *Çandarlı Sismik Araştırma* gemisini savaş gemileri eşliğinde Ege Denizi'ne göndermişti. Bu gelişme Yunanistan tarafından tepkiyle karşılanmış ve ülkedeki askeri birlikler savaş durumuna geçirilmişti. Yunan yetkililer, ABD büyükelçisine verdiği bilgide kabinenin acilen toplandığını

---

büyüklüğü %51'den %19'a düşerken, Türkiye'nin karasuları da Ege Denizi'nin %10'undan daha az kalmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

ve Selanik'te savaş uçaklarının hazır tutulduğunu iletmişti. Başbakan Bülent Ecevit Brüksel'de yaptığı açıklamada Türkiye'nin tüm ısrarlarına karşın Yunanistan'ın Ege Sorunu konusunda çözüm tarafı olmadığını ve bu konuda Türkiye'nin bölgede haklarını daima koruyacağını ifade etmiştir (CIA, 21.06.1974, CIA-RDP78S01932A000100060020-0). Krizin tırmanması karşısında Yunanistan'daki cunta yönetiminin devrilmesi ve Kıbrıs Meselesi, Ege Sorununu ikinci plana atmıştı (Koliopoulos & Veremis, 2010: 153).

Yunanistan'da cunta yönetiminin (1967-1974) sona ermesi üzerine kurulan Karamanlis Hükümeti'nin uluslararası arenada güç kazanma aşamasında Türkiye'de Başbakan Bülent Ecevit'in istifası neticesinde Sadi Irmak azınlık hükümeti kurmuştu. Başbakan Sadi Irmak'ın zayıf azınlık hükümeti karşısında Karamanlis bir kez daha sorunu gündeme getirmişti. Sadi Irmak, Bülent Ecevit'in aksine Ege Sorununda zayıf ve yetersiz kalmıştı. Irmak Hükümeti kamuoyu tarafından yakından takip edilen Ege Sorunu hakkında sert eleştirilere maruz kalmıştır. ABD tarafından desteklenen Karamanlis güçlendikçe dış politikada daha güçlü adımlar atmaya başlamıştı. Bülent Ecevit, Sadi Irmak'ı Yunanistan'ın Ege'de güç kazanması karşısında sessiz kaldığı iddiasıyla sert bir şekilde eleştirmişti. Yunanistan Savunma Bakanı, Ege Denizi'nde Yunan haklarını sıkı bir şekilde savunacaklarını ve bu kapsamda petrol arama faaliyetlerini sürdüreceklerini belirtmesi üzerine hükümet harekete geçmişti (CIA, 14.06.1975, CIARDP79T00975A027300010044-0). Sadi Irmak Yunanistan'ın bu hamlesine karşılık olarak Norveç'ten kiralanan *Longva Sismik Araştırma* gemisinin Ege Denizi'nde arama yapacağını açıklamıştı (CIA, 17.06.1975, CIA-RDP79-00927A011000030001-8). Yunanistan, Longva gemisi yüzünden Norveç'e baskı yapmış, böyle bir faaliyetin son derece riskli olduğunu belirtmesine karşın Türkiye araştırmaların Longva ile yapılacağını tekrarlamıştı (CIA, 14.02.1975, CIA-RDP79T00975A027400010038-6). Yunanistan'ın bu hamlesi ve Türkiye'nin karşı hamlesi neticesinde iki ülke arasında bir kez daha gerginlik yaşanmıştı. Böylece Türkiye'de askeri hareketlilik ABD'nin uyguladığı silah ambargosuna karşın artmıştı (CIA, 15.06.1975, CIA-RDP79T00975A027300010046-8). Yunanistan bunun üzerine olayı Uluslararası Adalet Divanı'na götürerek lehine bir karar çıkarmaya çalışmıştı. Karamanlis böylesine bir adım ile 12 mil iddialarını uluslararası hukuka dayandırmaya çalışmıştı. Karamanlis'in bu adımını Sadi Irmak'ın tüm tepkilere rağmen kabul etmesi Irmak Hükümeti'nin sonunu getirmişti. Irmak Hükümeti'nin yerine kurulan hükümetin Başbakanı Süleyman Demirel konunun tekrar görüşüleceğini belirterek sorunun iki ülke arasında çözümlenmesi gerektiğini açıklamıştı. Süleyman Demirel, Sadi Irmak'ın aksine diyalog çağrısı yapmış ve sorunun çözümü için müzakere edileceğini duyurmuştu. (CIA, 26.09.1975, CIA-RDP79T00865A001800240001-7).

Ege Denizi'nde tansiyonu düşürmek için 17 Mayıs 1975 tarihinde iki ülke dışişleri bakanları Roma'da bir araya gelmişlerdi (Milliyet Gazetesi, 18.05.1975: 1). Bu adım sorunun aşılması için atılan önemli bir adımdı. Bu adım ülke kamuoyları ve ABD tarafından olumlu karşılanmıştı. Görüşmede krize son vermek

için prensipte anlaşılmıştı (Milliyet Gazetesi, 19.05.1975: 1). ABD'nin girişimleri neticesinde 31 Mayıs 1975 tarihinde Brüksel'de gerçekleşen NATO Devlet ve Hükümet Başkanları zirvesinde, iki ülke başbakanları Demirel ve Karamanlis bir araya gelmişti (Milliyet Gazetesi, 01.06.1975: 1). Görüşme neticesinde yayınlanan bildiriye, sert eleştirilere rağmen “*İki Başbakan ülkeleri arasındaki sorunları gözden geçirme olanağı bulmuşlardır. Bu sorunların barışçı görüşmeler yoluyla ve Ege kıta sahanlığının da Uluslararası Adalet Divanı tarafından çözümlenmesi kararlaştırılmıştır*” ifadesiyle Karamanlis, Süleyman Demirel'e Uluslararası Adalet Divanı hamlesini kabul ettirmişti. Karamanlis, Süleyman Demirel'e de Uluslararası Adalet Divanı hamlesini kabul ettirmesi kamuoyunda büyük tepkiye neden olmuştu. Süleyman Demirel'in o güne kadar diyalogla yürütmeye çalıştığı Ege Sorununda Sadi Irmak gibi etkisiz kaldığı eleştirilerine maruz kalmıştı. Eleştirilerin önde gelen ismi Bülent Ecevit, tıpkı Sadi Irmak'a yaptığı gibi Süleyman Demirel'i de gelişmeler karşısında etkisiz kaldığı iddiasıyla eleştirmişti (Fırat, 2009: 755). Süleyman Demirel eleştiriler karşısında oy kazanmak için o güne kadar yürüttüğü diyalog politikasından vazgeçmiş. Gittikçe sertleşen bir politika benimsemişti. Yunanistan, Ege Denizi'ndeki anlaşmazlığı Uluslararası Adalet Divanı'na götürmüştü. Buna karşılık Türkiye, yetkili olmadığı iddiasıyla mahkemeye herhangi bir yazılı ya da sözlü savunma yapmamıştı. Mahkeme 19 Aralık 1978 tarihinde verdiği kararda bu davada yetkili olmadığını açıklamıştır (Fırat, 2009: 756).

Ege Sorununda Bülent Ecevit'in sert eleştirilerine maruz kalan Süleyman Demirel, Ege Denizi'nde sert adımlar atmaya başlamıştı. Süleyman Demirel, Ege Sorununun çözüme kavuşması için diyalog çağrılarını yapsa da baskılara dayanamayarak *Sismik I Araştırma* gemisinin, Ege Denizi'nde araştırmalar yapacağını duyurmuştu. Sismik I, savaş gemileri eşliğinde Ege Denizi'ne açılması bir kez daha Türkiye ile Yunanistan'ı savaşın eşiğine getirmişti. Gelişmeler karşısında Yunanistan yine ABD'nin bölgeye dikkatini çekmişti. CIA, Türkiye'deki askeri kaynaklardan edindiği bilgiye göre Sismik I on günlük bir sürede ve Türkiye'ye yakın suların yanı sıra Saros Körfezi ve Yunan Adalarına yakın uluslararası sularda arama çalışmaları yapacağını belirtmişti. Hazırlanan raporda iki tarafında herhangi bir askeri çatışmadan olabildiğince kaçınmasına karşın ülke kamuoylarında her geçen gün artan baskılar karşısında büyük risklerin yaşandığı belirtilmiştir. Özellikle Yunanistan'da kamuoyunun gerginliği artırdığı vurgulanmış ve iki tarafında bir araya gelerek görüşme yapılması gerektiği ifade edilmiştir (CIA, 30.07.1976, CIA-RDP79T00975A029100010050-3).

Süleyman Demirel iç politikadaki tepkileri ortadan kaldırmak için Ağustos ayında yaptığı açıklamada Sismik I araştırma gemisinin 6-21 Ağustos tarihleri arasında ikinci kez Türkiye karasuları ve Limni ile Midilli arasında araştırma yapacağını duyurmuştu (CIA, 06.08.1976, CIA-RDP79T00975A029200010010-6). Bu gelişme karşısında Yunanistan bir nota göndererek Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki faaliyetlerine bir an evvel son vermesi gerektiğini belirtmiş, Türkiye

bu faaliyetlerin bilimsel araştırmalar olduğundan Yunanistan'ın notasını kabul etmemiştir. Yunanistan ordusunda teyakkuz durumuna geçilmiş ve savaş uçakları Ege Denizi'nde alçak uçuş yapmışlardır. Gelişmeler üzerine Yunanistan Dışişleri Bakanı konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne ve Uluslararası Adalet Divanı'na götürmüştü. Yunan Dışişleri Bakanından bir gün sonra ABD'ye varan Türk Dışişleri Bakanı, Ege Denizi'ndeki faaliyetlerin bilimsel olduğunu belirterek Yunanistan'ın iddialarını reddetmiştir. Yunanistan'ın tüm lobi faaliyetlerine karşın BM Güvenlik Konseyi konu hakkında görüşmede kesin bir karar vermek yerine iki tarafında diyaloga geçmesini önermiştir. Yunanistan, Uluslararası Adalet Divanı'ndan da beklediği sonucu elde edememiştir (CIA, 12.08.1976, CIA-RDP79T00975A029200010020-5; CIA-14.08.1976, CIA-RDP79T00975A029200010024-1; Wilson, 1979: 8; Fırat, 2009: 756-757).

Yunanistan'ın bu başarısızlığı Süleyman Demirel'in ülkede elini güçlendirmişti. BM Güvenlik Konseyi'nde yapılan görüşmeler sırasında Sismik I gemisinin üçüncü kez Ege Denizi'nde göreve çıkacağını açıklamıştı (CIA, 17.08.1976, CIA-RDP79T00975A029200010028-7). Süleyman Demirel, Bülent Ecevit'in Ege Sorunundaki eleştirilerine karşılık Sismik I'ın dördüncü kez araştırma yapacağını duyurmuştu. Buna karşılık Yunanistan tarafından açılacak bir ateşe anında cevap verileceğini belirtmişti (CIA, 02.09.1976, CIA-RDP79T00975A02930001004-2). Sismik I faaliyetleri nedeniyle bir kez daha gerginleşen ilişkiler nedeniyle iki ülke yetkilileri İsviçre'nin başkenti Bern'de bir araya gelmişlerdi. 11 Kasım 1976 tarihinde 10 maddelik *Bern Deklarasyonu* yayınlanmıştı. Bern Deklarasyonu'nda iki ülkenin (kıta sahanlığında) uyacağı esaslar belirlenmişti. Bu esaslar kapsamında iki ülke kıta sahanlığı konusunda görüşmeler yapacaktı. Bu görüşmeler sürecinde her iki ülke karşı tarafı incitici bir adım atmıyacaktı (CIA, 01.05.1982, CIA-RDP83B00228R000100170005-5; Armaoğlu, 1990: 837). 1977 seçimleriyle Demirel Hükümeti son bulurken, seçimleri %41 ile ilk sırada yer alan Bülent Ecevit bir kez daha başbakan koltuğuna oturmuştu.

Bülent Ecevit'in Başbakan olmasıyla Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştı. Bülent Ecevit önceki başbakanlık ve muhalefet süresinde sert eleştiriler yaptığı Ege Sorununda değişikliğe giderek sakin bir politika benimsemişti. Ülke içindeki sorunlara yönelmek için dış politikada çözüm arayışlarına girmişti (CIA, 01.02.1978, CIA-RDP79T00912A001900010003-5; Kıyanç, 2018: 243). Bülent Ecevit'in girişimine Karamanlis tarafından olumlu cevap verilmesiyle 10-11 Mart 1978 iki başbakan Montrö'de bir araya gelmişlerdi. Toplantı da 14 Nisan 1978 tarihinde Dışişleri Genel Sekreterlerinin bir araya gelmesi kararlaştırılmıştı. Ancak Yunanistan'da güç dengeleri değişmişti. Muhalefetin sert eleştirilerine maruz kalan Karamanlis, Süleyman Demirel'in düştüğü durumdaydı ve kamuoyunda güç kazanmak için aniden sert bir politika izlemek zorunda kalmıştı. Bunun ilk göstergesi olarak da planlanan 14 Nisan 1978 tarihli toplantıyı iptal etti. Böylece Ege Sorunu için önemli bir çözüm gelişmesi sonuçsuz kalmıştır (Fırat: 2009: 757).

Yunanistan tarafından 1982 yılında konu tekrar gündeme getirilince Türkiye 2674 sayılı yeni Karasular Yasasıyla Ege Denizi'nde 6 mil şartını devam ettirmişti. Yunanistan'ın bu durum karşısında karasularını 12 mile çıkarmasını Türkiye uluslararası hukuka aykırı olduğunu belirterek durumun kabul edilemeyeceğini ve savaş nedeni (casus belli) sayacağını deklare etmiştir (CIA, 01.05.1982, CIA-RDP83B00228R000100170005-5).

EGE ADALARI'NIN SİLAHLANMASI

Ege Adaları'nın Yunanistan tarafından Lozan Barış Antlaşması ve Paris Antlaşması'na aykırı bir şekilde silahlandırıldığı CIA belgelerinde açık bir şekilde belirtilmiştir. Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nda tek şart olarak sunduğu Ege Adaları'nın silahsızlandırılması kararı Yunanistan tarafından görmezden gelinmiş ve adalar silahlandırılmıştı. Yunanistan, 1936 yılında yapılan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin, Lozan Boğazlar Sözleşmesini ortadan kaldırdığından tıpkı Türkiye'nin Boğazları silahlandırıldığı gibi Yunanistan'ın da Boğazönü adalarını silahlandırma hakkının olduğunu iddia etmişti. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, TBMM'de yaptığı konuşmada bu durumu kabul etmişti. Yunanistan bir başka dayanak olarak Türkiye'nin Çanakkale Boğazı önündeki adaları silahlandırıldığını göstermiştir. On İki Ada ve Meis adası, 1947 Paris Antlaşması ile Yunanistan'a bırakılırken adaların silahsızlandırılması karara bağlanmışsa da; Yunanistan, Türkiye'nin antlaşmaya katılmadığını belirterek hak iddia edemeyeceğini öne sürmüştü. Bu iddialar kapsamında adaları silahlandırmıştır. Türkiye tüm iddiaları reddetmiş ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerini almadığını tam tersine tamamladığını belirtmiş, bu antlaşmanın Türkiye'nin güvenliği için yapıldığı ifade etmişti. Tevfik Rüştü Aras'ın 1936 tarihinde Limni ve Semadirek adalarının silahlandırılması konusunu kabul etmesinin hukuki bir dayanak olmadığı, Çanakkale Boğazı önündeki adaların silahlandırılmasını Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde açık bir şekilde belirtildiği vurgulanmıştı. 1947 Paris Antlaşması'nda Türkiye'nin katılmamasının Yunanistan'a silahlandırılma hakkı vermediği iddia edilmişti (CIA, 01.05.1982, CIA-RDP83B00228R000100170005-5; Fırat, 2009: 761; Pazarcı, 1992).

Yunanistan'ın adaları silahlandırması üzerine Türkiye, 29 Haziran 1964 tarihinde Yunanistan'a Rodos ve İstanköy ile ilgili bir nota vermiştir. Yunanistan bu nota da Türkiye'nin iddialarını kabul etmemişti. Türkiye, 1969 yılında Limni Adası hakkında ikinci bir nota vermiştir. Yunanistan bu nota karşılığında Montrö Boğazlar Sözleşmesi nedeniyle silahlandırmaya hakkı olduğunu belirtmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 390). Bu konuda 1967 yılında CIA tarafından Türkiye ve Yunanistan askeri güçleri hakkında hazırlanan raporda Yunanistan'ın kara, hava ve deniz kuvvetlerini gösteren haritada verilen bilgilere göre herhangi bir savaşta Ege Adaları'ndan da faydalanacağı belirtilmişti. Sakız Adası, Yunan Deniz Kuvvetleri için önemli bir üs olarak gösterilirken yine aynı raporda bir başka haritada Limni,

Midilli ve Rodos adalarında Yunan Hava Kuvvetleri üsleri gösterilmiştir (CIA-03.04.1967, CIA-RDP79T00826A001800010020-4).

Ege Adaları'nın stratejik konumu Anadolu güvenliği açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle Soğuk Savaş yıllarında sürekli olarak vurgulanan ve öne çıkan önemi nedeniyle yakından takip edilmiştir. Türkiye, Yunanistan'ın kıta sahanlığının 12 mile çıkarılmasını kabul etmemiştir. Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki petrol arama çalışmalarını bahane eden Yunanistan bölgede askeri faaliyetlerini artırmıştır. CIA tarafından ABD Başkanına sunulan 25 Haziran 1974 tarihli raporda Selanik'ten İstanköy adasına askeri araç gereçlerin gönderildiği belirtilmiştir. 21 Haziran 1974 tarihinde 30 tankın yanı sıra birçok askeri malzemenin sevk edildiği belirtilmiştir (CIA, 25.06.1974, CIA-RDP79T00936A012100010049-9). Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki petrol arama faaliyetlerinde savaş gemilerinin eşlik etmesini tehlike olarak gören ve bu konuda ABD ve NATO nezdinde birçok girişimde bulunan Yunanistan, Ege Adaları'nda silahlanmayı da artırdığı açık bir şekilde görülmektedir. ABD, sorunun iki ülke arasında kısa zamanda çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. CIA, Yunanistan'ın iddiaları üzerine hazırlayıp ABD Başkanlığına sunduğu raporda Türkiye'nin amacının bölgedeki haklarını korumak olduğunu altını çizmişti (CIA, 25.05.1974, CIA-RDP79T00936A012100010023-7, CIA, 31.05.1974, CIA, RDP79T00975A026600010029-5).

ABD, Türkiye ile Yunanistan arasında ki gerginliği yatıştırmaya çaba göstermişti. Ege Denizi'nde yaşanacak bir çatışma NATO'nun geleceğini tehlikeye düşüreceği ve SSCB'nin de müdahil olmasından çekindiğinden dolayı sürekli olarak tansiyonu düşürmeye çalışmıştır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginliğin iyice artması üzerine Başbakan Bülent Ecevit'in 1974 Haziran başında yaptığı açıklama tansiyonu düşürmüştü. Bülent Ecevit, Ege Denizi'ndeki faaliyetlerinin kesinlikle dostluk çerçevesinde olduğunu vurgulamıştır. Bunun üzerine ABD, Türkiye ile Yunanistan arasındaki Ege karasularında sınırları konusunda bir toplantı yapılacağını duyurmuştu. 18 Haziran 1974 tarihinde Ottawa'da yapılan NATO toplantısında sorun gündeme gelmişti (CIA, 01.06.1974, CIA-RDP,79T00975A026600010031-2).

Türkiye, Yunanistan'ın Ege Adaları'nı silahlandırması ve Kıbrıs Meselesinde ABD'nin Yunanistan lehine görüntü vermesi karşısında 1975 yılında Ege Ordusu'nu kurmuştu. Ege Ordusu, Türkiye'nin NATO nezdinde değildir. Ege Ordusu'nun kurulmasıyla Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki askeri faaliyetlerinde de artış gözlenmişti. Türkiye, Ege Denizi'nde askeri faaliyetlerinin bölge barışı için olduğunu vurgulamış ve Yunanistan'ın karşı çıkmasına rağmen askeri faaliyetlerini devam ettirmişti. Türkiye ile Yunanistan arasında 1976 yılında askeri tatbikatların yapılması için görüşmeler yapılmıştır (CIA, 05.03.1976, CIA-RDP79T00975A028700010010-2). Türkiye, Ege Ordusu'nun kurulmasıyla bölgedeki askeri tatbikatlar yapmıştır. Bu tatbikatlar ABD Başkanına sunulan istihbarat raporlarında önemli bir yer tutmuştur (CIA, 02.03.1976, CIA-

RDP79T00936A013200010009-1; CIA,12.03.1976, CIA-
RDP79T00936A013200010018-1).

ABD, Türkiye'nin NATO'ya bağlı olmayan bir ordu kurmasından kaygılanmıştır. CIA belgelerinde bu kaygı sık sık yer bulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan iki önemli casusluk olayında CIA'ya verilen belgeler arasında Ege Ordusu hakkında gizli belgeler dikkat çekmektedir. Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) 10 Aralık 1977 tarihinde yaptığı operasyonda MİT İstihbarat Daire Başkanı Kurmay Albay Sabahattin Savaşman'ın CIA Şefi William Philips'e belgeleri verirken suçüstü yakalanmıştı. Bunun yanı sıra MİT görevlisi Kurmay Albay Turan Çağlar ABD'ye Ege Ordusu ile ilgili gizli bilgiler verdiğini itiraf etmiştir (Özkan, 2015: 195-200).

HAVA SAHASI SORUNU

Yunanistan, 1931 yılında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Ege Denizi'nde haklarında önemli değişiklikler yapmıştır. Aleyhine olmasına karşın bu değişiklikler, Yunanistan ile iyi ilişkileri nedeniyle Türkiye tarafından gündeme getirilmemişti. Bu kararname de hava kontrol sahası 3 milden 10 mile çıkarılmıştı. Bu genişlikte bir hava sahasının uluslararası hukuka uygun olduğu iddia edilmişti. Türkiye, 1975 yılına kadar bu duruma tepki göstermemişti. Yunanistan, 2 Haziran 1974 tarihinde durumu Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'ne (ICAO) başvuru yaparak hava sahasının 10 mil olduğunu uluslararası kamuoyuna duyurmuştu. Türkiye bu hamle karşısında 4 Ağustos 1974 tarihinde NOTAM (Notice to Airmen: Havacılara İlan) 714 kabul etmişti. Böylece Kıbrıs'ın güvenliği için Türkiye yönünde her uçuş hakkında bilgi verilecekti. Bu durum karşısında Yunanistan büyük tepki göstermiş ve 13 Eylül 1974 tarihinde NOTAM 1157'yi ilan ederek Ege Denizi'ni sivil uçuşlara kapatmıştı (CIA, 09.08.1974, CIA-RDP78S01932A000100150026-4). 15 Nisan 1975 tarihinde ICAO'ya başvuran Türkiye bu durumun kabul edilemez olduğunu belirtmiş ve 6 milin ötesindeki bölgeyi tehlikeli ilan ettiğini bildirmişti. 5 Mayıs 1975 tarihinde Yunanistan'a gönderdiği mesajda hava sahasını 6 mil olarak kabul ettiğini belirtmişti.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki bir başka sorun ise *FIR Hattı*'ydı. FIR (Flight Information Region; Uçuş Bildirim Bölgesi), sivil uçuşların güvenliği için sınırları ICAO içerisinde uçuş bilgisi, arama-kurtarma ve ikaz sistemlerinin sağlandığı sınırları belirlenen hava sahasıdır. 23 Nisan 1952 tarihinde İstanbul'da yapılan toplantıda Ege Denizi FIR sorumluluğu Yunanistan'a verilmişti. Türkiye bu durumu iki ülke arasındaki iyi ilişkiler nedeniyle kabul etmiştir. Ancak Türkiye'nin NOTAM 714 kabul etmesiyle Yunanistan'dan uçuşlar hakkında bilgi istemesi Yunanistan tarafından tepkiye neden olmuştur. Bu anlaşmazlık uzun bir süre Ege Denizi üzerinde uçuş yapılamaz hale getirmişti.

Yunanistan Savunma Bakanı Averof yaptığı açıklama da Türkiye'nin Yunan, askeri olmayan, uçağına ateş açtığını ve uçağın güvenli bir şekilde iniş

yaptığını iddia etmişti. Bunun yanında Türkiye'nin adalar üzerinde izinsiz uçuş yaptığını ve bu konuda sözlü protesto edildiğini vurgulamıştır. Türkiye ise Yunanistan'ın Ege Adaları'nda illegal bir şekilde silahlandığını iddia etmişti (CIA, 25.03.1975, CIA-RDP79T00865A000600220002-1). Türk savaş uçaklarının adalar üzerinde uçuş yaptığı iddialarına karşılık Yunan savaş uçaklarının da bölgede tehlikeli uçuşlar yaptığı iddiaları üzerine 1975 Mart'ın ortasında iki ülke yetkilileri bir araya gelmişti. Yapılan görüşmelerden herhangi bir sonuç çıkmaması üzerine savaş söylevleri yayılmıştı. Ancak CIA raporunda, Türkiye'de adaların tartışma konusu olması ve toplumsal gösterilere karşın savaşa niyeti olmadığı vurgulanmıştı. Buna karşın Türkiye, Ege Denizi güvenliği için stratejik bir adım atarak Ege Ordusu'nu kurmuştur. Bu ordu adaların silahlanması tehlikesine karşın Türkiye'nin attığı önemli bir adımdır (CIA, 04.04.1975, CIA-RDP79T00865A000700150001-9).

Yunanistan sık sık Türkiye'nin adalar üzerinde uçuş yaptığı ve hava sahasını ihlal ettiği iddiasıyla ABD'ye şikâyet etmişti. Bu uçuşlarda adaların fotoğraflarını çektiği belirtilmiştir. Yunanistan Savunma Bakanı, ABD Büyükelçisine verdiği bilgide adalar üzerindeki Türk savaş uçaklarına ateş açıldığı ve karşılık verildiğini belirtmiştir (CIA, 29.03.1975, CIA-RDP79T00975A027500010050-1). Bu göstermektedir ki Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi'nde birçok kez savaşın eşiğinden dönülmüştü. ABD'nin bölge üzerinde çıkarları doğrultusunda savaş karşıtı tutumu bu süreçte etkili olmuştur.

Yunanistan, 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle NATO'nun askeri kanadından ayrılmıştı. NATO'nun bölgesel çıkarları ve Yunanistan'ın güvenlik kaygısı nedeniyle 1977 yılı Haziran ayında Yunanistan yeniden NATO'nun askeri kanadına girmek için başvuru yapmıştır. Yunanistan, Ege Denizi'nde kontrolün 1974 yılın öncesinde olduğu gibi sadece kendisinde olmasını istemişti. Türkiye bu durumun kabul edilemez olduğu belirterek Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünü veto etmiştir. Bunun üzerine yapılan görüşmeler sonuç vermemişti. 1979 Haziranda NATO başkomutanlığına gelen Bernard Rogers kendi adını taşıdığı bir plan hazırlamıştı. Türkiye ve Yunanistan'ın kabul ettiği *Rogers Planı*'nda Türkiye, Ege Denizi hava sahasının kuzey-güney istikametinde ikiye ayrılmasından, Yunanistan ise Ege Denizi'nin kontrolünün 1974 yılı öncesinde olduğu gibi sadece kendisinin kontrolüne olmasından vazgeçmişti. Böylece Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünün önü açılmıştır. 22 Şubat 1980 tarihine kadar süren bu durum Türkiye'nin NOTAM 714 kaldırması⁴

---

⁴ ABD'nin Yunanistan'a taviz verilme isteğinin dönemin başbakanı Süleyman Demirel reddetmesine karşın, generaller Washington'un stratejik ihtiyaçlarını karşılamak için Yunanistan'a ödün vermişlerdi. Bu kapsamda Dışişleri Bakanlığına haber vermeden NOTAM 714'ü tek taraflı kaldırmış, Ege Denizi hava sahasını karşılıksız olarak Yunanistan'ın kontrolüne bırakmışlardı. Bunun üzerine 29 Mart'ta Türk-Amerikan Savunma ve İşbirliği Anlaşması imzalandı. Gelişme üzerinde The Economist'te yayınlanan

karşılığında Yunanistan'ın NOTAM 1157 kaldırmasıyla uçuşlar yeniden normale dönmüştü (Armaoğlu, 1990: 841-842).

SONUÇ

Ege Denizi, Türkiye ve Yunanistan arasında önemli bir sorun halini almıştır. Birçok başlık altında ele alınabilen bu sorun günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Sınırları bugün bile belirsizliğini koruyan deniz, onca doğal güzelliğine rağmen siyasi çalkantılarla anılmaktadır. Her seferinde yeni bir krize ev sahipliği yapan bu muhteşem güzellik, onca ada üzerindeki egemenlik mücadelesine sahne olmaktadır. Bu sorun günümüze gelindiğinde bile tamamen çözülmemiştir. Sorunun gölgesinde ilerleyen iki ülke ilişkileri istenen seviyelere ulaşamamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında On İki Ada'nın Yunanistan'a bırakılması Türkiye'nin Ege Denizi'ne hassasiyetini artırmıştır. Yunanistan kamuoyunda önemli bir argüman olan Ege Denizi'nin İkinci Dünya savaşı sonrasında bir Yunan Gölü haline getirilmeye çalışıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Gerek Yunanistan'daki cunta yönetimi gerekse sonrasında kurulan sivil hükümetler tarafından atılan adımlar karşısında Türkiye engelleyici hamleler yapmıştır. ABD bölge stratejisi için yakın ilişkiler kurduğu Yunanistan'ın bu adımlarına çoğu zaman sessiz kalmıştır. Ancak Yunanistan'ın her defasında ABD'ye şikâyet ettiği Türkiye'nin tek amacının Ege Denizi'ndeki haklarını müdafaa etmek olduğu CIA belgelerinde açık bir şekilde belirtilmiştir. Bölge güvenliği ve NATO'nun geleceğini tehlikeye düşürecek gerginleşmede her defasında ABD müdahale ederek taraflara diyalog çağrısı yapmıştır. Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi ile ilgili birçok görüşme gerçekleşmişti. Ancak bu görüşmelerin hiç birinde kalıcı bir çözüm sağlanamamıştır. Yunanistan'daki kadar olmasa da Türkiye'de de gündemin şekillenmesinde rol oynayan Ege Sorunu, kamuoyunun dikkatini çekmiş ve gelişmeler yakından takip edilmiştir. Türkiye, günümüzde bile önemli bir tartışma konusu olan Ege Sorunu üzerine daha etkili çözüm yolları üretmeli ve gelişmeleri yakından takip etmelidir.

---

haberde belirttiği gibi Türkiye'nin Batı'ya zincirlendiği dünyaya ilan edilirken, Bülent Ecevit'in çok boyutlu siyaseti ve Rusya ile ilişkileri terkedilmiştir (Ahmad, 1992: 355-356).

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (1992). *Demokrasi sürecinde Türkiye 1945-1980*, İstanbul: Hil Yayınları.

Armaoğlu, F. (1990). *20. yüzyıl siyasi tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.

CIA, 01.02.1978, CIA-RDP79T00912A001900010003-5

CIA, 01.05.1982, CIA-RDP83B00228R000100170005-5

CIA, 01.06.1974, CIA-RDP,79T00975A026600010031-2

CIA, 02.03.1976, CIA-RDP79T00936A013200010009-1

CIA, 02.09.1976, CIA-RDP79T00975A02930001004-2

CIA, 03.11.1952, CIA-RDP75-00662R000200040077-5

CIA, 04.04.1975, CIA-RDP79T00865A000700150001-9

CIA, 05.03.1976, CIA-RDP79T00975A028700010010-2

CIA, 05.11.1984, CIA-RDP87T00217R000700070005-0

CIA, 06.08.1976, CIA-RDP79T00975A029200010010-6

CIA, 09.08.2017, CIA-RDP78S01932A000100150026-4

CIA, 12.08.1976, CIA-RDP79T00975A029200010020-5

CIA, 14.02.1975, CIA-RDP79T00975A027400010038-6

CIA, 14.06.1975, CIARDP79T00975A027300010044-0

CIA, 16.07.1974. CIA-RDP85T00353R000100070006-3

CIA, 17.06.1975, CIA-RDP79-00927A011000030001-8

CIA, 17.08.1976, CIA-RDP79T00975A029200010028-7

CIA, 24.06.1964, CIA-RDP79T00936A002800050001-1

CIA, 25.03.1975, CIA-RDP79T00865A000600220002-1

CIA, 25.05.1974, CIA-RDP79T00936A012100010023-7

CIA, 25.06.1974, CIA-RDP79T00936A012100010049-9

CIA, 26.09.1975, CIA-RDP79T00865A001800240001-7

CIA, 30.07.1976, CIA-RDP79T00975A029100010050-3

CIA, 31.05.1974, CIA, RDP79T00975A026600010029-5

CIA, 12.03.1976, CIA-RDP79T00936A013200010018-1

CIA, 29.12.1964, CIA-RDP80-00247A001900690001-4

CIA, 03.04.1967, CIA-RDP79T00826A001800010020-4

CIA, 14.08.1976, CIA-RDP79T00975A029200010024-1

CIA, 15.06.1975, CIA-RDP79T00975A027300010046-8

CIA, 21.06.1974, CIA-RDP78S01932A000100060020-0

CIA, 30.05.1974, CIA-RDP78S01932A000100240110-0

CIA (2018a). *History of the CIA*, <https://www.cia.gov/about-cia/history-of-the-cia>. (Erişim Tarihi: 19.07.2018).

CIA (2018b). *The world factbook, Europe: Greece*, <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/gr.html>. (Erişim Tarihi: 05.08.2018).

Cin, T. (2000). *Türkiye ve Yunanistan bakımından Ege'deki karasuları genişliği sorunu*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Doğru, S. (2003). Ege Denizi kıt'a sahanlığı uyuşmazlığına çözüm önerisi: Ortak arama ve işletme. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2, 221-240.

Erinç, S. & Yücel, T. (1978). *Ege Denizi Türkiye ile komşu Ege adaları*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Fırat, M. (2009). 1960-1980: Görelî özerklik-3, Yunanistan'la ilişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar 1919-1980 içinde* (ss. 716-768) C 1. İstanbul: İletişim Yayınları.

International Court of Justice (1976). *Aegean Sea continental shelf case Greece v. Turkey*. <https://www.icj-cij.org/en/case/62> (Erişim Tarihi: 10.12.2018).

Karpat, K. H. (1975). *Turkey's foreign policy in transition*. Leiden: E.J. Brill Press.

Kıyanç, S. (2018). *ABD arşiv belgelerine göre Türkiye'de askeri darbeler (1960-1980)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Kıyanç, S. (2019). CIA'in (Amerikan Haber Alma Teşkilatı) soğuk savaş döneminde Türkiye'deki faaliyetleri (1945-1960). *II. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat Faaliyetleri (30 Kasım-2 Aralık 2017 Giresun) Tam Bildiriler Kitabı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Koliopoulos, J. S. & Thanos M. V. (2010). *Modern Greece history since 1821*. Malaysia: Wiley-Blackwell Publication.

Kurumahmut, A. (1998). *Ege'de temel sorun egemenliği tartışmalı adalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Milliyet Gazetesi Arşivi.

Özkan, T. (2015). *MİT'in gizli tarihi*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları

Pazarcı, H. (1992). *Doğu Ege adalarının askerden arındırılmış statüsü*. Ankara: Turhan Kitapevi.

Sönmezoğlu, F. (2006). *Soğuk savaş döneminde Türk dış politikası 1945-1991*. İstanbul: Der Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019). *Başlıca Ege Denizi sorunları*, <http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>. (Erişim Tarihi: 02.01.2019).

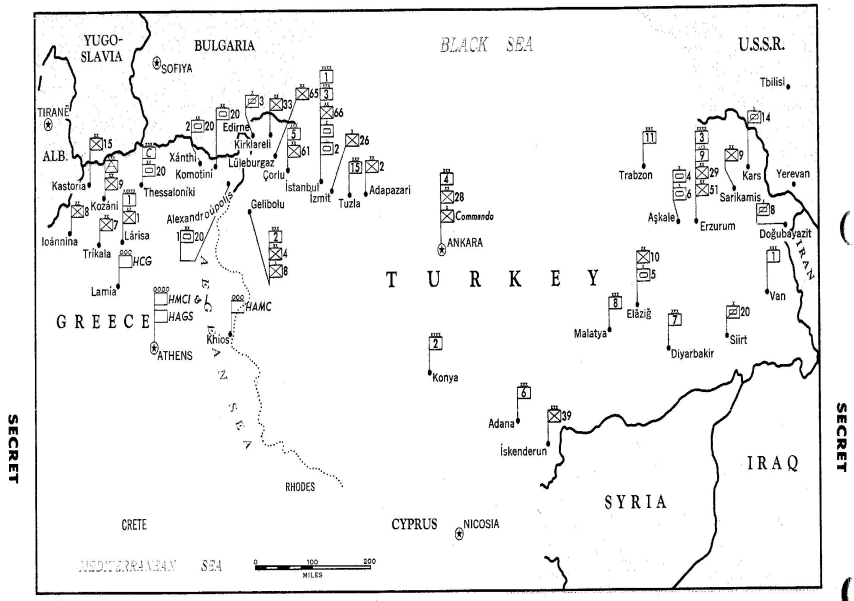
Weiner, T. (2008). *Legacy of ashes: The history of the CIA*. New York: Anchor Books.

Wilson, A. (1979). *The Aegean dispute*. London: International Institute for Strategic Studies.

EKLER

EK 1: 1967 Türk-Yunan Askeri Gücünü Gösteren Harita

Approved For Release 2006/02/07 : CIA-RDP79T00826A001800010020-4

GREECE AND TURKEY
Army Order of Battle
FEBRUARY 1967

- GREEK ARMY
- HMC1 & I - Higher Military Command of the Interior and Islands
  - HAGS - Hellenic Army General Staff
  - HCG - Headquarters, Central Greece
  - HAMC - Headquarters, Archipelago Military Command

65847 3-57 CIA

Approved For Release 2006/02/07 : CIA-RDP79T00826A001800010020-4

EK 2: Sismik I Araştırma Gemisi

EK 3: Bodrum'dan İstanköy Adasının Görünüşü

EK 4: CIA Ege Denizinde Gemi Gözlemlerine Bir Örnek

50X1-HUM

Declassified in Part - Sanitized Copy Approved for Release 2014/02/14 : CIA-RDP80-00247A001900690001-4

INFORMATION REPORT INFORMATION REPORT

CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY 50X1-HUM

This material contains information affecting the National Defense of the United States within the meaning of the Espionage Laws, Title 18, U.S.C. Secs. 793 and 794, the transmission or revelation of which in any manner to an unauthorized person is prohibited by law.

C-O-N-F-I-D-E-N-T-I-A-L 50X1-HUM
NO FOREIGN DISSEM

COUNTRY USSR (Black Sea) REPORT

SUBJECT 1. [redacted] Soviet DATE DISTR. 29 December 1964 50X1-HUM
Merchant Vessels in the Aegean Sea
and the Dardanelles NO. PAGES 2

2. [redacted] Sightings of Soviet 50X1-HUM
Naval Auxiliary Vessels, Merchant 50X1-HUM
Vessels, and Port Security at REFERENCES
Ilichevsk

DATE OF INFO. [redacted]

PLACE & DATE ACQ. [redacted]

THIS IS UNEVALUATED INFORMATION. SOURCE GRADINGS ARE DEFINITIVE. ABBREVIATIONS OF COUNTRIES ARE DEFINITIVE.

50X1-HUM

1. The following Soviet merchant vessels were sighted [redacted] 50X1-HUM
[redacted] in the Aegean Sea and in the Dardanelles. 50X1-HUM

a. Tanker GORKIY, with cargo, westbound of Cape Matapan 50X1-HUM
(N 36-23, E 22-29): [redacted]

b. Tanker GIUSEPPE GARIBALDI, with cargo, westbound off Cape 50X1-HUM
Malea (N 36-25, E 33-12) [redacted]

c. Steamer USTIG [sic; possibly cargo ship USTILUG], with cargo, 50X1-HUM
southbound in the Aegean Sea [redacted]

d. Tanker BUDAPESHT, with cargo, towing a large Swedish-built 50X1-HUM
floating dry dock, and the DOBRYNYA NIKITICH-class 50X1-HUM
harbor icebreaker LEDOKOL-2, northbound in the Dardanelles [redacted]

2. The following Soviet naval auxiliary vessels were [redacted] 50X1-HUM
at Ilichevsk during [redacted]

a. PO-2-class district patrol craft [redacted] 50X1-HUM
underway in the harbor near the South Breakwater on [redacted]

b. PO-2-class district patrol craft [redacted] at 50X1-HUM
anchor near the seaward end of the Coal Quay [redacted] 5
labeled GANZ, can be seen on the quay, and a floating jib 3
crane is alongside the quay); 2
C-O-N-F-I-D-E-N-T-I-A-L 1
NO FOREIGN DISSEM 50X1-HUM

STATE	DIA	ARMY	NAVY	#	AIR	NSA	XX	NIC		
-------	-----	------	------	---	-----	-----	----	-----	--	--

(Note: Field distribution indicated by "#".)

INFORMATION REPORT INFORMATION REPORT

Declassified in Part - Sanitized Copy Approved for Release 2014/02/14 : CIA-RDP80-00247A001900690001-4

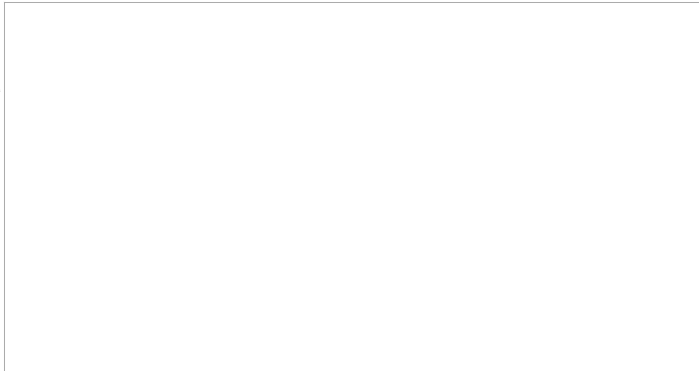
C-O-N-F-I-D-E-N-T-I-A-L
NO FOREIGN DISSEM
- 2 -

[redacted] 50X1-HUM

- c. POZHARNYY-1-class fire-fighting vessel, near the Coal Quay
[redacted] 50X1-HUM
- d. DOBRYNYA NIKITICH-class harbor icebreaker LEDOKOL-2, entering the harbor [redacted] The LEDOKOL-2 entered the harbor [redacted] with a yellow flag aloft and towing the tug ATLANT. The LEDOKOL-2 departed [redacted] 50X1-HUM
- e. Tug ATLANT, entering the harbor [redacted] 50X1-HUM

3. The following Soviet merchant vessels were sighted at Ilichevsk
[redacted] 50X1-HUM

- a. Cargo ship DARYAL, at berth on 7 August;
- b. Merchant ship OTRADONOV [sic], home port Vladivostok [redacted] and took on 10,000 tons of coal; [redacted] 50X1-HUM
- c. Cargo ship OTRADNOYE, in port on 7 August; she took on a cargo of coal [redacted] and departed [redacted] 50X1-HUM
- d. Cargo ship LENINOGORSK arrived, without cargo, [redacted] she moved into the floating dry dock; [redacted] 50X1-HUM
- e. Cargo ship LERMONTOV arrived, without cargo [redacted] 50X1-HUM
- f. Cargo ship FALESHTY arrived at 1000 hours [redacted] and berthed to take on a cargo of sheet metal;
- g. Small tanker [sic] BAYKAL (built 1962, 4,871 GRT, 2,060 NRT) arrived [redacted] and moored; [redacted] 50X1-HUM
- h. Cargo ship YEYSK, moored alongside the cargo ship ALA-TAU in the shipyard area. [redacted] 50X1-HUM

C-O-N-F-I-D-E-N-T-I-A-L
NO FOREIGN DISSEM

Declassified in Part - Sanitized Copy Approved for Release 2014/02/14 : CIA-RDP80-00247A001900690001-4

Yayın Geliş Tarihi: 30.01.2019
Yayına Kabul Tarihi: 19.06.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.519887>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 33-60
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

DİLBİLGİSİNİN TEMEL BİLEŞENLERİ VE ARAKESİTLER

Esra KÜÇÜKSAKARYA*

Öz

Düşüncenin ifade edilme aracı olan dilin işleyişini ve insan zihninde oluşturduğu soyut dizgeyi çözümlenmek dile yönelik araştırmalara temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda, dil nesnesi biçimci ve işlevci düzlemlerde farklı kuramlar çerçevesinde incelenmektedir. Sözelimi, biçimci ve işlevci düzlemler kapsamında ele alınan kuramlar birbirinden farklı sunuluş gösterdiği için dilin bileşenlerine ve bu bileşenlerin oluşturduğu arakesitlere ilişkin kuramlar da biçimci ve işlevci düzlemler çerçevesinde birbirlerinden farklı yöntemler izleyerek dil dizgesini açıklamaya çalışmaktadır. Dil dizgesini betimleme ve açıklamaya ilişkin biçimci düzlemde yapılan incelemeler sezdirimsel bir biçimde sadece dilin kendi içyapısını temel alırken işlevci düzlemde yapılan incelemeler dil kullanımının gerçekleştiği bağlamı da dikkate alarak dilin iletişim boyutunu temel almaktadır. Bu çalışmanın amacı, dil dizgesini oluşturan dilbilgisinin temel bileşenleri ile ilgili açıklamalar yaparak söz konusu bileşenlerin oluşturduğu dilbilimsel arakesitleri biçimci yaklaşımlar doğrultusunda tartışmak ve örnekler üzerinden değerlendirmektir; dolayısıyla, sesbilim, biçimbilim, sözdizim, anlambilim ve edimbilim (bilgi yapısı) alanlarına ilişkin bilgilerin sunulması ve biçimci düzlemler temel alınarak sesbilim-biçimbilim arakesiti, biçimbilim-sözdizim arakesiti, sesbilim-sözdizim arakesiti, sesbilim-anlambilim arakesiti, biçimbilim-anlambilim arakesiti, sözdizim-anlambilim arakesiti, sözdizim-edimbilim arakesiti ve sesbilim-biçimbilim-anlambilim-sözdizim arakesitine ilişkin kuramların tanıtılıp hangi düzeylerde ve nasıl sunulmuş sergilediklerinin incelenmesi bu araştırma kapsamında konu edilecektir. Bu amaçlar doğrultusunda, çalışmada sözü edilen arakesitler ile ilgili kuram, varsayım ve savların dilbilim alanyazınında disiplinlerarası yapılacak olan çalışmalara kuramsal çerçevede oluşturarak kaynak olması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sesbilim, Biçimbilim, Sözdizim, Anlambilim, Edimbilim (Bilgi Yapısı), Dilbilimsel Arakesitler.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Küçüksakarya, E. (2020). Dilbilgisinin temel bileşenleri ve arakesitler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 33-60.

* Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilim Bölümü, ORCID: 0000-0002-3103-9608, esra.kucuksakarya@deu.edu.tr

BASIC COMPONENTS OF GRAMMAR AND INTERFACES

Abstract

Investigating the functioning of the language, a means of expression of thought and the abstract system created in the human mind, constitutes the basis for researches about language. In this regard, the object of language is examined within the framework of different theories in formalist and functionalist approaches. Since the theories discussed within the scope of formalist and functionalist approaches show different representations, theories about the components of language and the interfaces formed by these components try to explain the language system by employing different methods. While the formalist analysis is based on the internal structure of the language in an intuitive manner, functional analysis is based on the communication dimension of the language, taking into account the context in which the language used. The aim of this study is to discuss the basic components of the grammar that constitute the language system, the linguistic interfaces formed by these components in accordance with the formalist approaches and to evaluate them through examples. Therefore, on the basis of formalist approaches, the representation of information about the fields including phonology, morphology, syntax, semantics and pragmatics (information structure) in addition to presenting theories about the phonology-morphology interface, morphology-syntax interface, phonology-syntax interface, phonology-semantics interface, morphology-semantics interface, syntax-semantics interface, syntax-pragmatics interface and phonology-morphology-semantics-syntax interface will be discussed in terms of their representations. To this end, it is aimed that the theories, assumptions and arguments related to the interfaces mentioned in the study will be the source by creating a theoretical framework for the interdisciplinary studies in linguistics literature.

Keywords: *Phonology, Morphology, Syntax, Semantics, Pragmatics (Information Structure), Linguistic Interfaces.*

GİRİŞ

Zihinsel bir olgu olarak dil içselleştirilen kurallı dizgeler bütünüdür. Dil dizgesini oluşturan bileşenler seslerin, biçimbirimlerin, sözcüklerin, söz öbeklerinin, tümcelerin ve tümce üstü birimlerin bir araya gelmesiyle dilbilgisel yetiyi oluşturmaktadır. Bir dili bilmenin söz konusu dile ait seslerin neler olduğunu, bu seslerin başka seslerle nasıl birleşerek biçimbilimsel öğelere dönüştüğünü, sözcük içi biçimlenmenin yanı sıra nasıl sözcükler arası biçimlenerek tümceleri oluşturduğunu bilmeyi gerektirir.

Dilin doğası ve işleyişi hakkında sistemli bir biçimde yapılan incelemeler temel olarak iki farklı düzlemde ele alınabilir. Bu bağlamda, dili kendi içerisinde ayrı bir dizge olarak inceleyen biçimci yaklaşımlar ve dili toplumsal bir etkileşim aracı olarak kabul eden işlevci yaklaşımlar çerçevesinde dilbilgisinin sesbilimsel, biçimbilimsel, sözdizimsel ve anlambilimsel dört temel bileşen etrafında toplandığı öne sürülmektedir (Fromkin vd., 2014). Dört temel bileşene ek olarak biçimci düzlemdeki anlamıyla kabul edilmeye başlanan edimbilimsel (bilgi yapısı) bileşen de günümüzde dilbilgisini oluşturan bileşenler arasında sayılmaktadır.

Dil dizgesinin biçimci ve işlevci düzlemlerde araştırılması kapsamında dilin temel bileşenlerinin birbirleriyle etkileşimine dayanan farklı kuramlar bulunmaktadır. Biçimci düzlemde sunulan kuramlar ve varsayımlar dilde var olan kuralların neler olduğu ve söz konusu kuralların insan zihninde nasıl biçimlendiğine odaklanırken işlevci düzlemde sunulan kuramlar ve varsayımlar dil dizgesini oluşturan kuralları dilin kullanımına odaklanarak açıklamaya çalışmaktadır. Dil nesnesini betimlemeyi ve dilin yapısını incelemeyi amaçlayan biçimci ve işlevci düzlemler yöntemleri ve varsayımları açısından farklı düzlemler olarak düşünülse de dil dizgesini incelerken “öz-biçim-işlev” ilişkisine dayanan bir bütün olarak gerçekleşmektedir; ancak, söz konusu iki düzlemin varsayımları ve yöntemlerine koşut olarak farklı sonuçlara ulaştıklarından söz edilmektedir (Can, 2018: 16-17); dolayısıyla, dil olgusunu incelemeye ilişkin söz edilen yaklaşımlardan yola çıkarak bu çalışmanın amacı, dilin temel bileşenlerini tanımlamak ve söz konusu bileşenlerin oluşturduğu arakesitlerin dizgesel ilişkilerini biçimci yaklaşım çerçevesinde değerlendirmektir¹.

Aşağıda, dilbilgisinin temel bileşenlerinden sesbilim, biçimbilim, sözdizim, anlambilim ve edimbilim alanları tanımlandıktan sonra biçimci yaklaşımlar çerçevesinde sesbilim-biçimbilim arakesiti, biçimbilim-sözdizim arakesiti, sesbilim-sözdizim arakesiti, sesbilim-anlambilim arakesiti, biçimbilim-anlambilim arakesiti, sözdizim-anlambilim arakesiti, sözdizim-edimbilim arakesiti ve sesbilim-biçimbilim-anlambilim-sözdizim arakesiti ile ilgili yaklaşımlar ve incelemeler örneklendirilerek değerlendirilmiştir.

DİLBİLGİSİNİN TEMEL BİLEŞENLERİ

Sesbilim

Dili bilmek dilin seslerini bilmektir. Dillerin konuşma seslerinin örüntüsünü inceleyen sesbilim dilbilimin bileşenlerindedir. Diğer bir deyişle, sesbilim anadil konuşucularının sözlükçelerinde yer alan kendi dillerine ait ses dizgelerini inceler; ayrıca, sesbilim dildeki ses dizgelerini betimleyerek hangi seslerin o dilin dizgesine ait olduğunu ya da hangi seslerin o dilin dizgesinde bulunmadığını söylemenin yanı sıra, bu ses birimlerinden hangilerinin yan yana gelerek anlamlı sözcükler oluşturabildiğini ses dizgelerinin ayırt edici özelliklerini göstererek açıklamaya çalışır (Fromkin vd., 2014: 224-225). Bu durumu Türkçenin ses dizgesine göre değerlendirelim. Örneğin,

---

¹ Bu araştırma biçimci düzlemde dilin bileşenleri ve bileşenlerin oluşturduğu arakesitleri konu edindiği için çalışmanın sınırları gereği dilin somut bir biçimde belirli bir bağlam içerisinde kullanımını temel alan edimbilim, bu çalışmada dil kullanımını yöneten kuralların incelenmesi ile yani biçimsel edimbilimle bağıntılı olarak bilgi yapısı çerçevesinde çalışmaya dahil edilmiştir.

(1) Türkçenin sesbirimlerinde “[a]” sesbirimi bulunurken “[ə]” sesbirimi bulunmaz.

(2) [s], [i] ve [l] seslerinin [sıl] şeklinde birleşimi Türkçenin sesbilimsel özelliklerine göre mümkünken *[Isi] şeklinde birleşimi mümkün değildir.

Sesbirimler sesletilme ve duyulmanın ötesinde zihinde anlaşılırlar. Soyut birimlerdir; seslerin dilde nasıl sınıflandırıldığını ve bir dizge içinde nasıl kullanıldığını gösterirler. Sözcük içerisinde bir sesi diğeriyle değiştirip anlamsal değişiklik olup olmadığına bakmak sesbirimin o dilin ses dizgesine ait olup olmadığını gösterebilir.

Biçimbilim

Sözcüklerin içyapısını inceleyen dilbilimin bir alt dalı olarak tanımlanan biçimbilim, sözcük-biçimlerin ve biçimbirimlerin sözlükçede oluşum süreçlerini araştırır (Haspelmath & Sims, 2010). Dil dizgesinde bulunan sözcük ulamlarını, üretim ve üretim eklerini, sözcüklerin olası biçimleniş şekillerini gösteren soyut dizgeler biçimbilimin inceleme alanına girer.

Aynı zamanda, biçimbilim anadil konuşucularına sözcüklerin başlangıç ve bitiş noktalarını ayırt edebilmelerini sağlar. Uzun (2006)’a göre, dillerde kavşaklar vardır ve anadil konuşucusu hangi biçimbirimler arasında bu kavşakların olduğunu ve üretilen tümcede kaç sözcük olduğunu sadece o dilin sesbilimsel ölçütlerinden değil biçimbilimsel ölçütlerinden de faydalanarak söyleyebilir.

(3) çocuklarsabahtanberievinönündetopoyuyor

(Uzun, 2006: 14)

Yukarıdaki örnek tümcenin yedi sözcükten oluştuğunu Türkçe bilmeyen bir kişinin saptayabilmesi için Türkçenin ünlü- ünsüz uyumu, sözcük vurgusu gibi sesbilimsel özelliklerinin yanı sıra bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerini de bilmesi gerekmektedir.

Sözdizim

Sözdizim doğal dil konuşucusunun tümce yapısı hakkındaki bilgisini içeren dilbilgisi bileşenidir. Her hangi bir dilin konuşanı sonsuz sayıda tümce kurup anlayabilir; ancak, konuştuğu dilin dizgesine ait bütün tümceleri zihninde bulunduramayacağı için doğal dil konuşucusunun tümce kurma ile ilgili kurallara sahip olduğu söylenir. Bu kurallar, sözlükçenin sözdizimsel bilgi kısmında bulunmaktadır ve sözdizimsel bilgi bölümünde sözlüksel birimin ulamlama (categorization) ve altulamlama (subcategorization) özellikleri kodlanmıştır. Bu kodlama sözcük öbeklerinin birbirleriyle ilişkisi ve tümcedeki konumuyla ilgilidir (Fromkin vd., 2014: 76-77).

Tümce yapısındaki sözcük ve biçimbirimlerin birbirleriyle olan ilişkisi, sınırlı sayıda birimden sınırsız sayıda tümce oluşturulabildiğini varsayan Chomsky’nin (1957) Üretici Dilbilgisi Kuramına dayanır. Sözdizim kurallarını

sözcüklerin dilbilgisel sıralanışı, kabul edilebilirliği, kurucuların sınıflandırılması ve anlam ilişkileri oluşturur.

(4) Çalışkan çocuklar okula gitti.

(5) *Çocuklar okula gitti çalışkan.

(İmer vd., 2013: 186-187)

Yukarıdaki örnekte kurucu çözümlemesi yapıldığında aşamalı bir biçimde düzenlenen kurucu dizilerinden birincil kurucular “çalışkan çocuklar” ve “okula gitti” sözcük öbekleridir. Sonucul kurucular ise “çalışkan”, “çocuklar”, “okula” ve “gitti” sözcükleridir. Üretici Dilbilgisi Kuramına göre kurucular arasındaki ilişki hiyerarşik olduğu için “*Çocuklar okula gitti çalışkan” tümcesi dilbilgisel olarak kabul edilebilir değildir.

Anlambilim

Anlambilim biçimbirimlerin, sözcüklerin, öbeklerin ve tümcelerin anlamlarını ve birbirleriyle olan anlam ilişkilerini inceleyen dilbilgisi bileşenidir. Dış dünyayı algılamayı sağlayan göstergeler dizgesine yüklenen anlamların dil birimlerine dönüşmesi anlambilim alanıyla ilişkilidir. Anlambilimin altalanları sözcüklerin anlam ilişkilerini araştıran sözlüksel anlambilim ve sözcükten daha büyük sözdizimsel birimlerin anlam ilişkilerini araştıran öbekselle ya da tümcesel anlambilimdir (Fromkin vd., 2014: 140).

Benzerlik, zıtlık, yakınlık, temel anlam, yan anlam, altanlam ilişkileri ve iki tümce arası mantıksal ilişkiler anlambilimin inceleme nesnesidir. Örneğin, eş anlamlılığın söz konusu olması için iki sözcüğün birbiriyle aynı anlama gelecek biçimde birbirinin yerine kullanılması gerektiğini öne süren anlambilimcilere göre , *ak peynir sözcüğü anlamsal açıdan beyaz peynir sözcüğü ile özdeş anlam taşımadığı için “ak ve beyaz” sözcükleri eş anlamlı olarak kabul edilemez (İmer vd., 2013: 120).

Edibilim (Bilgi Yapısı)

Dilin kullanıcı merkezli bir biçimde durumun ve bağlamın etkisinin gözetilerek incelendiği dilbilimin bileşenlerindedir. Sözcüklerin yorumlanması ve anlamlandırılması konuşucu ve dinleyici arasındaki iletişime, ortak dünya bilgisine, bağlama ve kullanılan dilsel birimlere bağlıdır; dolayısıyla, edibilim soyut dil dizgesinden doğan dil verisinin incelenmesiyle ilgilendiği için toplumsal ve iletişimsel açıdan dil kullanımının edibilimsel çalışmalara temel oluşturduğu söylenebilir.

İmer, Kocaman ve Özsoy (2011: 122) edibilimin çalışma konuları arasında “gösterim, sözdizimsel önsayıtlar, örtük anlam ve sözöylemlerin” yer aldığını ve bu konularda yapılan çalışmaların amacının dil ile dış bağlam ilişkisini ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir. Dilin örtük anlamına örnek olarak “Bugün okula başkan geldi” sözcesine bakacak olursak bu sözceyi yorumlayabilmemiz için

kullanıldığı bağlamı ve zaman açısından *bugün* sözcüğünün hangi güne gönderimde bulunduğunu, *okul* sözcüğünün hangi okul için kullanıldığını, *başkan* derken kimin kastedildiğini bilmemiz gerekmektedir.

ARAKESİTLER

Dilin bileşenleri doğal dil konuşucusunun zihninde yer alan dilbilgisel bilgiyi oluşturmaktadır. Konuşucusunun ait olduğu dilin dizgesini bilmesi demek sesbirim, biçimbirim, sözdizim, anlambilim ve edimbilim (bilgi yapısı) bileşenlerinin oluşturduğu kurallar bütünü zihninde yer aldığını ve bu bileşenlerin birbirleriyle etkileşim halinde olduğunu gösterir. Bu duruma ilişkin Ramchand ve Reiss (2007) dil bilgisinin modüler olduğunu ve modüller arasında sınırlar ve arakesitlerin var olduğunu öngörmüştür; ayrıca, Ramchand ve Reiss (2007) dilbilimcilerin salt belirli bir modül (sesbilim, sözdizim, biçimbilim, anlambilim, edimbilim) üzerine araştırma konusunda uzmanlaşmanın yanı sıra bu modüller arası ilişkileri araştırma eğiliminde olduklarını da belirtmiştir.

Sesbilim-Biçimbilim Arakesiti

Dillerin ses dizgelerini inceleyen sesbilim dilin temel bileşenlerindedir. Sesbilim dillerde bulunan sesbirimlerin ayırıcı özelliklere sahip yapılarını betimleyerek ses dizgelerinin işlevlerini araştırmaktadır. Diğer yandan, biçimbilim sözcüklerin ve biçimbirimlerin yapısını ve oluşum süreçlerini inceleyen temel bileşenlerindedir. Sesbilim-biçimbilim arakesiti, sesbirim ve biçimbirimlerin yapılanması sürecinde bu birimlerin birbirleriyle etkileşimi ile ilgilidir.

Uzun'a (2006: 58) göre sözcüklerin sesbilim temel alınarak biçimbilimsel açıdan çözümlenmesi *biçimsesbilim* adıyla bir arakesit oluşturmaktadır. Bu çözümlenme sürecinde Uzun (2006: 59-66) sözcüklerin biçimlerinin değişimi sırasında bazı seslerin değişebileceğini, düşebileceğini ya da türeyebileceğini şu biçimde örneklendirmiştir:

(6) araba-da(eksiz) araba-sı-n-da (3.kişi-tekil)

(7) araba-y-ı

Eksiz sözcüğe 3.tekil kişi yapmak için getirilen /-n/ sesi ve Uzun (2006: 64-66)'un koruyucu ünsüz olarak adlandırdığı /-y/ sesi, önsesi ünlü olan taban ile son sesi ünlü olan taban arasında gerçekleştiği için ses türemesi örneği olarak düşünülebilir; dolayısıyla, Kaisse'nin (2005: 25) de belirttiği üzere sesbirimlerde gözlenen değişikliklerin sözcüklerin biçimlerini etkileyebileceği gibi biçimbirimlerin bir araya gelerek sözcüklerin sesbirimlerinin üzerine etkisinin olabileceği söylenebilir.

Diğer yandan, Haspelmath ve Sims (2010) biçimbilim-sözdizim arakesitini iki tür dönüşüm ile açıklamaya çalışmıştır. Bunlar, otomatik dönüşümler ve biçimsesbilimsel dönüşümlerdir. Sesbilimsel güdülenmenin açık belirtilerini gösteren otomatik dönüşümler isteğe bağlı olabilir ve sözcük sınırları boyunca

uygulanabilirken biçimsesbilimsel dönüşümler sesbilimsel bağlantılarını yitirdiğinde sözcük içerisinde biçimbirimsel koşullanma ile gerçekleşirler. Bu bakış açısına göre, değişimler biçimbirimlerin işlevi ya da anlamına göre değil ekleştirme (affixation) tarafından tetiklenen sesbilimsel kuralların sonucudur. Haspelmath ve Sims (2010: 222-231) bu iki dönüşümü iç içe geçmiş ekleri (integrated affixes) ve etkisiz ekleri (neutral affixes) temel alarak düzey sıralama (level ordering) olarak da adlandırdığı otomatik ve biçimsesbilimsel dönüşümlere dayanarak açıklamakla birlikte dillerin biçimsesbilim özelliklerinin betimlenebileceğini öne sürmüştür. Düzey sıralamanın eklerin sıralanmasındaki sınırlamaları ifade eden ve bağımlı biçimbirimlerin dizilimi arasındaki ilişkinin yanı sıra bu biçimbirimlerin eşzamanlı olarak sesbilimsel özelliklerini de açıklamaya çalışan bir düzenek olduğu savunulmaktadır (Booij, 2000). Düzey sıralama dillere özgü olabileceği için dile göre düzey sayısı değişkenlik gösterebilir. Örneğin, vurguyu kaydıran sonek ve vurguyu etkilemeyen sonekler biçiminde yapılan ayrımların İngilizce, Flemenkçe ve Türkçede görülebileceği öne sürülmüştür. (Booij, 1977; Kaisse, 2005; Göksel & Kerslake, 2005). Türkçe örnekleri sesbilim-biçimbilim arakesiti bağlamında örnekler üzerinden değerlendirelim:

(8)Vurguyu etkilemeyen sonekler

{-(A/I) cIk} úfacık

{-CA} kadınca

{-CAsInA} uçarcasına

{-(y)In} kışın

(9)Vurguyu kaydıran sonekler kır-

{-Il} kır-ıl

{-AcAk} kırıl-acák

{-lAr} kırılacak-lár

(Göksel & Kerslake, 2005: 31)

Vurguyu etkilemeyen soneklere bakıldığında biçimbirimin eklenmesi sesbirimin üzerinde vurgu değişimine yol açmasa da sesbirimlerin sonek geldiğinde silme, benzeşme ya da uyum özelliklerine sahip olması sesbilim-biçimbilim arasındaki etkileşimi göstermektedir. Bu özelliklerin yanı sıra ikizleşme, ses aktarımı, pekiştirme gibi farklı özellikler gösteren biçimbirimlerin vurgu ile ilişkisi de sesbilim-biçimbirim arakesitinde farklı sunuluşlar gösterebilir; ayrıca, vurguyu kaydıran soneklere dair örneklere bakıldığında da soneklerin eklendikleri kökün üzerindeki vurguyu kendi üzerlerine aldıkları ve öncesinde gelen sesbirimlerin önlük-arkalık durumuna uyum gösterdikleri görülmektedir; dolayısıyla, vurguyu kaydıran sonekler ile ilgili örnekler (9) için de seslerin biçimbirimlerle etkileşim halinde olduğu söylenebilir; ayrıca, farklı dillerin sesbilimsel ve biçimbilimsel özelliklerine bakılarak türetim ya da üretim

biçimbirimlerinden önek, sonek, ortaç biçimi, karşılaştırmalı ekler ve eylemlilik ekleri gibi biçimbirimlerin eklendiği kökte gerçekleştirdiği değişiklikler eşzamanlı olarak sesbilim-biçimbilim arakesitinde gözlemlenebilir. Diğer bir deyişle, sesbirimlerin biçimbirimlerin değişimine yol açabileceği gibi biçimbirimlerin de sesbirimlerin değişimine yol açabileceği söylenebilir.

Biçimbilim-Sözdizim Arakesiti

Biçimbilim, sözcüklerin dünya dillerinde nasıl biçimlendiği ile ilgilidir. Sözdizim ise sözcükleri sözcük öbeklerine (yani kuruculara) ve tümce haline getirmemize izin veren kuralları tanımlamakla ilgilidir; dolayısıyla, biçimbilim ve sözdizimin genel olarak farklı dilbilimsel düzeylerle ilgili olduğu söylenebilir. Biçimbilim sözcüklerin oluşum süreçlerini ve kuruluşlarını inceleyen dilbilgisi bileşenidir. Bu açıdan, biçimbilimciler; ekleme, birleştirme, yeniden-çoğaltma gibi sözcük oluşumu ve bükülme süreçlerini araştırır; ancak, sözdizim biçimbirimlerin tümce içerisindeki altulamama özelliklerini kapsayan ve biçimbirimlerin sıralanmasına ilişkin kurallarla ilgili dilbilgisi bileşenidir; ayrıca, sözdizimciler sözcüklerin oluşumundansa tümce yapısında dizilimine odaklanırlar. Bu farklılıkların yanı sıra, biçimbilim ve sözdiziminin birbiriyle etkileştiği noktalar vardır. Aşamalı yapı ve baş sözcük/tamlayan özelliklerine sahip ad, eylem, zaman ve durum ulamlarının biçimbilim ve sözdizim arakesitinde yer aldığı söylenebilir. Türetim ekleri biçimbirimin eklendiği gövdeden farklı sözdizimsel özellik gösteren karmaşık yapı sözcükleri üretebilir; dolayısıyla, sözdizimsel ulam biçimbirimin seçme özelliklerine göre değişebilir veya değişmeyebilir. Örneğin;

(10)Geniş-le-

(11)Kay-ık

(12)Kıral-lık

(Göksel & Kerslake, 2005: 51-52)

{Geniş-le-}örneğinde {-IA} biçimbirimi eklendiği sığata eylem özelliği katmış ve sözdizimsel açıdan adsıl özelliğe sahip sözcük ulamını niteleyici konumdan eylem öbeği konumuna taşıyarak sözcüğün biçimbirimsel ulamını değiştirmenin yanı sıra sözdizimsel ulamını da değiştirmiştir. Aynı durum {Kay-ık}örneğinde {-Ik} biçimbiriminin eylem biçimbirimine eklenerek adsıl özellik katması ve sözcük ulamını biçimbirimsel ve sözdizimsel olarak ilk örneğin tam tersine değiştirmesinde de gözlemlenebilir; ayrıca son örneğe bakıldığında, adsıl bir ulama eklenen {-Iık}biçimbiriminin yine adsıl özellik göstererek sözcüğün biçimbirimsel ulamını da sözdizim açısından konumunu da değiştirmedeği söylenebilir. Bu özellikler dillerin biçimbirim ve sözdizim özelliklerine göre farklılık gösterebilir. Farklı dillerde biçimbirim- sözdizim arakesiti için Baker (1992), Halle ve Marantz (1993) ve McGinnis'in (2000) biçimsözdizimsel incelemelerine bakılabilir.

Biçimbilimsel ve sözdizimsel kuramlara dayalı arakesite bakılacak olursa sözlüksel kuramlardan Sözlüksel Bütünlük Varsayımı (Lexical Integrity Hypothesis) (Lapointe, 1980 aktaran Harley, 2010), sözcüklerin farklı düzenekler tarafından oluşturulduğunu ve bu düzeneklerin sözdizim yapılarını içerdiğini öne sürmektedir. Bu ve benzeri kuramlarda biçimbilim-sözdizim arakesiti (örneğin, Özsözlüksel Sözdizim (AutoLexical Syntax) (Sadock, 1991); Koşut Yapı (the Parallel Architecture) (Jackendoff, 1997)) sözcükbiçimi, gösterim düzeyi ve sözcük bilgisine ayrılmış dilbilgisi kuralları çerçevesinde değerlendirilir. Sözcük içi yapıdansa tüm biçimbirim sözdizimsel düzenlemeye koşut olarak sözcüksel işleme işlemi ile birbiriyle ilişkilendirilir; öte yandan, Halle ve Marantz (1993) öncülüğünde geliştirilen Dağılımlı Biçimbilim Kuramı (Distributed Morphology Theory) sözdizim-biçimbilim arakesiti için sözcük yapısı ve kurucuların sorumlu tek bir üretici dilbilgisi dizgesi önermektedir. Bu kuram iki yaklaşım üzerinden minimalist düzlemde biçimsözdizimsel işlemlerin nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışmaktadır. Sözlüksel yaklaşım biçimbirimlerin ayrı üretici bir dizide gerçekleştiğini öngörürken sözdizimsel yaklaşım biçimbirimlerin sözdizimsel üretim sırasında oluştuğunu varsaymaktadır. Dağılımlı Biçimbilim kuramı da sözdizim ve biçimbilimsel işlemlerin soyut olarak zihinde var olduğu ve anlamsal olarak sesbirimlerine dönüştüğünde ortaya çıktığını öne sürmektedir (Embrick ve Noyer, 2005). Dağılımlı Biçimbirim yaklaşımına göre dilbilgisinin üretim düzeylerine ilişkin Çizelge aşağıdaki gibidir:

Çizelge 1. Dilbilgisi

Sözdizimsel Türetim

Sesin Çıktığı Yer

Biçimbilim

Sesçil Biçim (SB) Mantıksal Biçim (MB)

(Embrick & Noyer, 2005: 292'den Türkçeye uyarlanmıştır)

Harley'in (2010) de söylediği gibi, sözcüksel olan veya olmayan kuramlar tarafından tartışıldığı üzere biçimbilim-sözdizim karşılıklı bağımlıdır; ancak, Embrick ve Noyer'in (2005) de belirttiği gibi bu arakesite dair farklı yaklaşımların bulunduğu ve bu yaklaşımların deneysel incelemelerle test edilebileceği söylenebilir.

Sesbilim-Sözdizim Arakesiti

Sesbilim-sözdizim arakesiti çizgisel sözcük diziliminin yapısal özelliklerine odaklanarak sözdizimin öncegelme ilişkisi ve bürünsel sesdizim arasındaki benzer ilişkiyi inceleyen arakesittir; ayrıca, bu arakesit sesbirimlerin

tümce yapısındaki altulamlama niteliği, ilişki içinde oldukları kurucuların ve birimlerin sıralanması ilişkisi ile ilgilidir. Bu arakesitte sözdizimden gelen aşamalı bilginin nasıl tek boyutlu bir yapıya indirildiği görülmektedir. Sesbirimlerin anlamlı birimler olarak tümceler içerisinde dağılımına bakıldığında sözdizimsel düzlemle etkileşim içerisinde olduğu söylenebilir; dolayısıyla, bu arakesitin dil dizgesinin ses ve anlam ilişkisinin temelini oluşturan dilbilgisinin ayrılmaz bir parçası olduğu da düşünülmektedir (Kaisse, 1985); öte yandan, sözdizimsel yapıların sunulduğunda yer alan kurucuların buyurma ilişkisinin, sesbilimsel yapılarıdaki seslem başlangıcı ve bitişi arasındaki ilişkiye benzer sunulmuş gösterdiği düşünülse de bu sunuluşun sesbilimsel birimlerde çizgisel olarak öncelme ve yakınlık ilişkisi gibi mantıksal türetim ile gerçekleştiği görülürken sözdizimsel birimlerde başatlık, kuruculuk ve buyurma gibi ilişkiler ile gerçekleştiği öne sürülmektedir (Chomsky, 2001 aktaran Oostendorp & Riemsdijk, 2015: 1-6).

Wagner'in (2015) belirttiği gibi çizgisel olarak öncelme (linear precedence) sözdizimsel olarak karmaşık ifadelerin bulunduğu yapıların incelenmesi ve kuramların test edilmesi açısından dikkate alınmaktadır. Söz konusu arakesitte bürünsel öbekleme (prosodic phrasing), bürünsel öncelme (prosodic prominence) ve tonlamaya bağlı uyum (intonational tunes), sözdizim ve bürünsel özellikler arasındaki ilişkinin sistemli bir biçimde incelenmesine kanıt olarak sunulmaktadır. Bürünsel öbeklemenin sözdizimsel kurucularla olan ilişkisi kurucuların sınırlarının belirginleştirilmesinde ön plana çıkmaktadır. Bürünsel öbeklerin sınırını belirleyen ölçütlerin ezgi düzeninde sesbirimlerin öncelenmesi ve perde çizgisinde görülen Yüksek (Y) ve Alçak (A) tonlar olduğu belirtilmektedir (Silverman, Beckman, Osterndorf, Wightman, Price, Pierrehumbert ve Hirschberg, 1992 aktaran Wagner 2015). Ses perdesinde görülen yükseklik ve alçaklıkların incelenen dilin tonlama dizgesini, kurucu birimler arasındaki sınırlarını ve bu sınırlar aracılığıyla anlam belirsizliğine yol açabilecek sözdizimsel birimlerin neler olduğunu belirlemede önemli bir rol üstleneceği öngörülmektedir (Wagner, 2015).

(13) If you wait around | it'll come. "Birşey yapmadan durursan gelecek"

Y* Y*Y- Y*A-A%

(14) If you wait | around it'll come. "Beklersen gelecek"

Y*Y- Y* Y*A-A%

Ses perdesinde görülen Yüksek (Y) ve Alçak (A) tonlar İngilizce için sunulan bu örnekte sözcüklerin sınırını göstermektedir; ayrıca çizgi ile ayrılan birimlere bakıldığında sözdizimsel olarak ortaya çıkan anlam belirsizliğinin sesbirimsel öbeklerde görülen tonlama farkı ve birimlerin öncelenmesi ile giderildiği söylenebilir; dolayısıyla, sesbirimlerin öncelenmesi ve sesbirimsel öbeklemenin sözdizimi ile olan ilişkisinin sözdizimsel olarak birden fazla anlam ifade eden (syntactic ambiguity) tümcelerdeki farklı sunuluşları yansıttığı söylenebilir; öte yandan, sözcük sınırlarını aşan sesbirimsel süreçler dikkate alındığında Selkirk (1972), Nespor ve Vogel (1986) tarafından dış

birleşimli biçimlerin (external sandhi), diğer bir deyişle, geçiş seslerinin/ulamanın sesbirimsel alanda öbek oluşturmasının sözdizim ile bağlantısı incelenmektedir.

(15) If you wai[?] | around it'll come.

“Beklersen gelecek”

(16) If you wai[r] around | it'll come.

“Bir şey yapmadan durursan gelecek”

Sunulan örneklerden ilkinde bürünsel alanda gırtlaksıllaşma (glottalization) görülmekteyken diğerinde çarpma (flapping) görülmektedir. Bürünsel öbeklemeyi güdüleyen diğer bir olgunun bu sesbirimsel süreçler olduğu ve parçasal ipuçlarının sözdizimsel belirsizlikleri giderebileceği söylenebilir. Sunulan örnekler bu konuda deneysel olarak yapılan algı çalışmalarıyla da desteklenmektedir (bkz. Scott ve Cuttler, 1984); ayrıca alanyazında sesbirimsel sınırların yanı sıra sözdizimsel kavşaklar (syntactic junctures) göz önünde bulundurulduğunda, çizgiselliğin kurucu ve bürünsel alanları etkilediği çalışmalar dikkat çekmektedir (örn, Sugahar, 2003; Ishihara, 2003; Dobashi, 2003; Wagner, 2005b; Kratzer & Selkirk, 2007 aktaran Wagner, 2015).

Sesbilim-sözdizim arakesitine dair farklı kuramlar bulunmaktadır. Bu kuramlardan bazıları sesbilimin parçasal ve parçalarüstü özelliklerinin sözdizimi desteklediğini varsayarken bazıları tersine sözdizimin sesbilimi desteklediğini varsaymaktadır. Bu kuramlardan Doğrudan Erişim/Gönderim Kuramı (Direct Access/Reference Theory) ve Sınır Kuramı (Boundary Theory) sesbilimsel olguların doğrudan sözdizime etkisinin olduğunu savunurken (Chomsky & Halle, 1968; Kaisse, 1985) Bürünsel Aşamalanma Kuramı (Prosodic Hierarchy Theory) sözdizimsel yapının bürünsel düzlem üzerine etkisi olduğunu savlamaktadır (Nespor & Vogel, 1986; Selkirk, 1986). Elordieta (2008) Bask dili üzerine yaptığı çalışmalarda bürünsel yapıya dair savlarında sözdizimsel öğelerin sessel bileşenlere dönüşmesinin dilin işlemlerine ekonomiklik sağladığını öngörmektedir; ayrıca, Elordieta (2008) sesbilim ve sözdizim arakesitine dair yaklaşımların biçimbilim, anlambilim ve edimbilim kuramları ile desteklenerek dillerdeki olguların açıklanmasını önermektedir. Bu bağlamda, Türkçe, Hırvatça, Almanca, Bask gibi bazı dillerin tümcenin odağını sesbilimsel birimlerden tonlama ya da sözdizimsel birimlerden yer değiştirme ile gerçekleştireceğini öne sürerken Japonca ve Wolof gibi bazı dillerin biçimbirimsel özelliklerle odak değiştirebildiğini savunmaktadır; dolayısıyla, Elordieta'nın (2008) belirtmiş olduğu üzere Chomsky ve Halle'in (1986) bahsettikleri kuramlardan her dil için sesbilim-sözdizim arakesitine dair genel kurallar çıkarılmasının olanaklı olmayacağı çıkarımı yanlış olmayacaktır. Odağın sözdizimsel yer değişmeye ve bürünsel özelliklere göre biçimlendiği dillerden olan Türkçe ve Bask dillerinde yapılan çalışmalar da (örn, Erguvanlı-Taylan, 1978; Demircan, 2000a; İşsever, 2006) Elordieta'nın savını destekler niteliktedir.

Sesbilim-Anlambilim Arakesiti

Anlambilim, temelde dilin anlam boyutunu incelerken sözeylemlerin ve sözel imgelerin kaynağının yanı sıra birimlerin mantıksal tutarlılık ilişkilerini de araştırır. Anlam kavramı çok farklı biçimlerde yorumlanabilmesinden dolayı anlambilime dair kavramsal anlambilim, yapısal anlambilim, üretimsel anlambilim ve bağlamsal anlambilim gibi farklı yaklaşımlar bulunmaktadır (İmer vd., 2011: 29). Sesbilim-anlambilim arakesitinin üç temel tamamlayıcı ölçütten oluştuğu söylenmektedir. Mackay'ın (2011) belirtmiş olduğu üzere bu ölçütler "bağımsız etkinlik, bağlantı ve hata sıklığı" biçimindedir. Bu ölçütler çerçevesinde sesbilim-anlambilim arakesiti kavramsal olarak bilişsel düzlemde gerçekleşmektedir. Hafıza, anlama, işleme ve üretim dizgeleri açısından sesbirimlerin bir araya gelerek biçimbirimleri üretime hazırlaması (priming or preparing) ve öncelenen birimlerin anlam dizgesinin ardından harekete geçmesi Lakoff (1975) tarafından kavramların yorumuna (construal) dayandırılır. Lakoff'a göre bir tümcede gönderimsel yapılardan biri olan adılar, sözcüklere yapılan vurgu ya da tonlama ile bilişsel düzlemde şekil-zemin ilişkisi (figure-ground relation) kurularak belirtili bir biçimde anlamlandırılır. Diğer bir yandan, Üretici Dilbilgisi Kuramı göz önünde bulundurulduğunda, Chomsky (1981) sözdizimsel birimlerin ve anlambilimsel birimlerin mantıksal biçimde (MB) (logical form-LF), sesbilimsel birimlerin ise sesçil biçimde (SB) (phonological form-PF) ayrı kodlandığını savladığı için sesbilim ve anlambilim arasında doğrudan bir ilişki olmadığını; ancak ses ve anlam arasındaki ilişkinin biçimbirim ve sözdizim bileşenleri tarafından tamamlandığını öne sürmektedir.

Özetle, sesbilim-anlambilim arakesiti birbiri ile etkileşim içerisinde olan bileşenler olsa da biçimci yaklaşım bu arakesiti sınırlı bir biçimde açıklanabilir kılmaktadır; dolayısıyla, İşsever'in (2003) de belirttiği gibi, anlamın biçimbirim ve sözdizim bileşenleri ile ilişkisi ve biçimsel boyutunun yanı sıra işlevsel boyutunun da araştırmaya dahil edilmesi bilgi yapısı ve bağlam da dahil edileceği için farklı düzey gösterimlerini incelemek açısından sesbilim-anlambilim arakesitine katkı sağlayabilir.

Biçimbilim-Anlambilim Arakesiti

Biçimbilim-anlambilim, söz konusu bileşenlerin arasındaki ilişkilerin tümcesel bileşenlere benzer biçimde yüklemcil biçimsel dizge ve niteleme gibi özelliklere sahip olup olmadığına ve biçimbirimsel birleşimlerin anlambilimsel birleşimlerle uyum gösterip göstermediğine dair bir arakesittir. Tümce anlamı bir önermedir ve bu önermenin temel üyeleri (argument) adsıl ve eylemsil yapılardan oluşmaktadır. Bu ulamların her biri biçimbirimlerin belirlilik (definiteness) durumuna dayanarak anlambilimsel açıdan incelenebilir (Galani vd., 2011); öte yandan, üretim ekleri bir gövdeye bağlandığında sözcüğün biçiminin yanı sıra anlamını da değiştirerek yeni bir sözcük üretebilir; ayrıca, bazı üretim ekleri eklendikleri sözcüğün ulamını da değiştirebilir. Örneğin, adcıl üretim eki { -I } eylemcil gövdeye eklenerek eklendiği gövde ile farklı ya da aynı ulamda bir

sözcük oluşturur. “kaz-“ eylemcilden adıl ulama geçiş “kaz-ı” gösterirken “kral” sözcüğüne gelen { -llk } biçimbirimi yeni bir sözcük “kral-lık” türetse dahi adıl ulamda kalmıştır (Göksel & Kerslake, 2005:51). Sözelimi, eylemcil eklerden görünüş ekleri de eklendikleri biçimbirimin yanı sıra tüm tümcenin zamana yönelik anlamını değiştirmektedir. Türkçeden bitmişlik ve bitmemişlik görünüş biçim birimlerine dair örnekleri değerlendirelim:

(17) Bitmişlik görünüşü

- a. Geçen hafta her gün iki saat çalış-**tı**-m.
“Last week I *worked* for two hours every day.”
- b. İki saat çalış-**mış**-ım.
“I *seem to have worked* for two hours.”

(18) Bitmemişlik görünüşü

- c. Saat ikide çalış-**ıyor**-du-m.
“At two o’clock I *was working*.”
- d. Saat ikide ofis-te-**ydi**-m.
“At two o’clock I *was at the office*.”
- e. Genellikle iki saat çalış-**ır**-dı-m.
“I *would usually work* for two hours.”

(Göksel & Kerslake, 2005: 288-289)

(17) ve (18) örneklerinde de görüldüğü üzere Türkçede bitmişlik ve bitmemişlik görünüş biçimbirimleri geçmiş zamana uygulanmaktadır. Türkçede bitmişlik görünüşü gösteren eylemcil sonekler {-DI} ve {-mİş}, bitmemişlik görünüşü gösteren eylemcil sonekler ise {-(I)yor}, {-mAktA} ve {- (A/I)r} biçimbirimleri ile ifade edilmektedir; ayrıca, {-mİştI} ve {-DIydI} biçimbirimlerinin bitmişlik ve bitmemişlik görünüşlerini birleştirerek hem sözcüğün biçimini hem de zamansal açıdan tümcenin anlamını değiştirdiği görülmektedir; dolayısıyla, Borik’in (2009) de belirtmiş olduğu gibi bitmişlik ve bitmemişlik görünüş eklerinin de anlambilim-biçimbilim arakesitinde yer aldığı söylenebilir.

Sözdizim-Anlambilim Arakesiti

Doğal dil konuşucusu ait olduğu dilin ses dizgesini ve bu seslerin anlambilimciklerden oluştuğunu bilmektedir. Sözdizim-anlambilim arakesiti tümcelerin temel üye yapısı (yani üyelerin anlambilimsel ve sözdizimsel konumları), tümcelerin kabul edilebilirliği, kurucu dizilerin tümce içerisinde anlamsal bütünlüğü, gerektirim, önsayıltı ve sözdizimsel anlam belirsizliği ilişkileri gibi alanlarda etkileşim içerisine girerek arakesit oluşturur (Kratzer & Heim, 1998).

Kratzer ve Heim'e (1998) göre anlambilimin temelleri sembolik mantığa, doğruluk koşullarına, düzenleme ve sözlükçede yer alan anlambilimsel ilişkilere dayandırılmaktadır; dolayısıyla, anlamın bağlamdan bağımsız bir biçimde derin yapıda gerçekleşmekte olduğu öne sürülmektedir. Anlambilimsel birimler de sözdizimsel birimler gibi birtakım kurallar çerçevesinde yorumlanmakta ve aşamalı yapıda ağaç gösterimiyle formüle edilmektedir. Diğer bir deyişle, varlıklara yüklenen düzenlemeler anlamsal bileşenler tarafından öbek yapısı dilbilgisinin sözdizim bileşenine benzer bir biçimde gösterilmektedir. Chomskyci yaklaşımda girdinin anlambilimsel açıdan yorumlanması mantıksal biçimde (logical forms) zihinde gerçekleşmektedir. Üretici dilbilgisindeki ağaç modelinde yer alan baskınlık (dominance) ve çizgisel öncelik (linear precedence) ilişkisi gibi dizilime dayalı işaretlenmiş düğümlerin (labelled nodes) anlambilimsel kurallarla benzer biçimde açıklanması sözdizim-anlambilim ilişkisini göstermektedir. Bu ilişki göz önünde bulundurulduğunda Kratzer ve Heim (1998: 47) sözdizimsel olarak doğru biçimlenmenin anlambilimsel yorumlanabilirlik ile tamamen uyumlu olduğunu belirtmektedir. Bu örtüşmeden ve sözdizimsel alanyazında dilbilgisellik üzerine Chomsky'nin yapmış olduğu yorumlamalardan tümce içerisinde üye değişkeni (argument variable), alan durumu (domain condition) ve değer betimlemenin (value description) varlığından söz edilmektedir; ayrıca, Chomsky'nin (1981) Rol Kuramında (Theta Criterion) tümce içerisinde yer alan her bir üyenin anlambilimsel bir işlevinin olduğundan ve her bir işlevin sadece bir üyeye ait olduğundan söz edilmektedir. Sözelimi, tümce içerisinde yer alan üyelerin yüklememeleri göndergelerin rolleriyle ilişkilendirilmekte ve üyelerin hangi dilbilgisel rolü üstlendiği biçim-sözdizimsel özelliklerin yanı sıra yüklemelerin anlambilimsel özellikleri ve üye sayısı seçimine göre belirlenebilmektedir. Bu durumu örnek üzerinden değerlendirelim:

(19) * gave the book to Mary

ver- kitap-Yönelme Mary

(19) örneğinde görüldüğü gibi *give-* (*ver-*) eylemi yüklemleme özelliğine ilişkin üç üyeye anlambilimsel rol atamaktadır. Söz konusu tümce sözdizimsel açıdan öznenin eksikliğinden dolayı anlambilimsel açıdan ise yüklem gerektirdiği kılıcı üyenin eksikliğinden dolayı dilbilgisidışı özellik sergilemektedir. Bu durum kurucu dizilerin tümce içerisindeki sözdizimsel bütünlüğün yanı sıra anlamsal bütünlüğü de bozmaktadır.

Sözdizim-anlambilim arakesitinde ele alınabilecek diğer bir ilişki ise gerektirim yapılarında görülmektedir. Birbirini takip eden iki tümceden ilkinin doğru olmasının ikincinin doğruluğuna bağlı olması biçimci düzlemde gerektirim olarak adlandırılır. Örneğin,

(20) İki kızı var.

(21) İki çocuğu var.

(İmer vd., 2013: 138)

Yukarıdaki tümcelerden birincisi doğru ise ikinci tümcenin doğruluğu tartışılmazdır ve bu tarz tümceler anlambilimsel açıdan belirli bir mantıksal biçime sahip olan gerektirim tümceleridir. Bu arakesiti anlam belirsizliği olan tümce örneğiyle de değerlendirelim:

(22) Başarılı oyuncular ve futbolcular zengin olur.

Bu tümcenin iki anlama geldiğini kurucularına ayırarak ya da hiyerarşik düzlemde gösterebiliriz. Tümceyi çizgisel düzlemde kurucularına ayıralım:

a. [[Başarılı oyuncular]_{AÖ} ve [futbolcular]_{AÖ}] zengin olur.

b. [Başarılı oyuncular ve futbolcular]_{AÖ} zengin olur.

İlk ulamlamada niteleyici “oyuncular” ad öbeği (AÖ) ile kurucu oluştururken ikinci ulamlamada niteleyici “oyuncular ve futbolcular” AÖ ile kurucu oluşturarak tümcede iki anlamlılığa yol açmıştır. Bu noktada ayrıştırıcı soruların (disjunctive questions) seçmeli ve evet/hayır yanıtlarında oluşturabileceği anlam belirsizliğinden de söz edilebilir. İngilizceyi ikinci dil olarak öğrenenler üzerine yürütülen araştırmalarda görüldüğü üzere (bkz. Yoo, 2000; Han & Romero, 2004a ve 2004b; Biezma & Rawlins, 2012 aktaran Gezen, 2015) soru olumsuzlandığında olumsuzluk düşük ise her ikisi ya da hiçbiri anlamına gelecek biçimde yanıt iki anlama sahip olabilir; öte yandan, olumsuzluk yüksek olduğunda, diğer bir deyişle yardımcı eylem ile birlikte sondan eklenmiş bir ek olarak sunulduğunda söz konusu seçmeli anlam (her ikisi ya da hiçbiri) tek anlama dönüşerek ortadan kaybolmaktadır. Bu durumu örnek üzerinden değerlendirelim:

(23) a. A: Does Alice drink milk or orange juice?

“Alice süt ya da portakal suyu içer mi?” (√evet/hayır / *seçmeli)

B: Yes, she does. / Actually, she doesn't.

“Evet içer. / Hayır içmez.”

b. A: Does Alice drink milk or orange juice?

“Alice süt ya da portakal suyu içer mi?” (√seçmeli/ *evet/hayır)

B: She drinks milk. / She drinks orange juice.

“O süt içer./ O portakal suyu içer.”

Yukarıdaki sorular kutupsal okuma ile evet/hayır anlamına ve seçmeli anlama gelebilecek biçimde belirsizlik göstermektedir. Ayrıştırıcı sorular olumsuzlandığında durum aşağıdaki gibi farklılık göstermektedir:

(24) a. A: Does Alice not drink milk or orange juice?

“Alice süt ya da portakal suyu içer mi?” (√evet/hayır / *seçmeli)

B: No, she doesn't. / Actually, she does.

“Hayır içmez. /Aslında evet içer.”

b. A: Does Alice not drink milk or orange juice?

“Alice süt ya da portakal suyu içmez mi?” (√seçmeli/ *evet/hayır)

B: She doesn't drink milk. /She doesn't drink orange juice.

“O süt içmez./ O portakal suyu içmez.”

(25) a. A: Doesn't Alice drink milk or orange juice?

“Alice süt ya da portakal suyu içer mi?” (√evet/hayır / *seçmeli)

B: No, she doesn't. / Actually, she does.

“Hayır içmez. /Aslında evet içer.”

b. A: Doesn't Alice drink milk or orange juice?

“Alice süt ya da portakal suyu içmez mi?” (√evet/hayır / *seçmeli)

B: She doesn't drink milk. /*She doesn't drink orange juice.

“*O süt içmez./ *O portakal suyu içmez.”

Ayrıştırıcı sorular olumsuzlandığında (24)'te olduğu gibi olumsuzlama düşük bir biçimde iki anlamlı olarak gerçekleşmeye devam edebilir ya da (25)'te olduğu gibi olumsuzlamanın yüksek bir biçimde sunulduğu durumda seçmeli anlam ortadan kaybolabilir. Diğer bir deyişle, olumsuzlanan ayrıştırıcı sorulardan düşük olumsuzluk içeren sorular hem evet/hayır hem seçmeli anlama sahipken yüksek olumsuzluk içeren sorular sadece evet/hayır anlamı içermektedir; ancak bu durum İngilizce için geçerli olup başka dillerde farklı örüntüler gösterebilir. Örneğin, sondan eklemeli bir dil olarak sözcük diziliminin yer değişimine izin veren bir yapıya sahip olması nedeniyle ayrıştırıcı soruların seçmeli ve kutuplu sorulardaki dağılımının Türkçede farklı olduğu belirtilmektedir (Gračanin-Yüksek, 2016). Türkçede soru ekinin (*mI*) ayrıştırıcı oluşturup oluşturmadığı ile ilgili dağılımı incelendiğinde önermeyi kapsama alanı (scope) dikkat çekmektedir. Aşağıdaki örnekleri değerlendirelim:

(26) a. Ahmet kitap aldı mı? (√evet/hayır / *seçmeli)

Ahmet kitap almadı mı? (√evet/hayır / *seçmeli)

b. Ahmet kitap mı aldı? (√evet/hayır / *seçmeli)

Ahmet kitap mı almadı? (√evet/hayır / *seçmeli)

c. Ahmet mi kitap aldı? (√evet/hayır / *seçmeli)

Ahmet mi kitap almadı? (√evet/hayır / *seçmeli)

(27) a. Ahmet kitap ya da kalem aldı mı? (√evet/hayır / *seçmeli)

Ahmet kitap ya da kalem almadı mı? (√evet/hayır / *seçmeli)

b. Ahmet kitap mı kalem mi aldı? (*evet/hayır / √seçmeli)

Ahmet kitap mı kalem mi almadı? (*evet/hayır / √seçmeli)

Türkçede olumluluk ve olumsuzluk içeren ayrıştırıcı sorulardan yukarıdaki örnekler incelendiğinde *mI* soru parçacığının olumlu/olumsuz eylem öncesi (26b) ve tümce sonu konumda (26a) kullanıldığında önermeyi geniş kapsama (wide scope) ya da dar kapsama (narrow scope) aldığı ve seçmeli sorulara olanak vermediği söylenebilir; ancak (27a)'da *ya da* ile iki seçenek sunan ayrıştırıcı soru seçmeli anlamın tersine evet/hayır yanıtı aramaktadır; öte yandan, (27b)'de yer alan olumlu ve olumsuz soruda Han ve Romeo'nun (2004b) belirttiğine benzer bir durum ile karşılaşılmaktadır. (27b)'de söz konusu Türkçe örnek İngilizceye benzer bir biçimde olumsuzluk belirticisini öncelemediği için ayrıştırıcı soru seçmeli anlamına sahiptir.

Özetle, söz konusu ayrıştırıcı soruların uygun anlam yüklenerek yanıtlanabilmesi için soru türlerinin dizilim özelliklerinin yanı sıra anlam örüntüsünün de bilinmesi gerektiği için sözdizim-anlambilim arakesitine gereksinim vardır.

Sözdizim-anlambilim arakesitinde yer alan ve anlam belirsizliğinden kaynaklanan bir diğer konu da yükseltme niceleyici/niteleyici yapılarıdır. Uzun'un (2000) niceleyici yükseltme açısından verdiği tümce örneklerine de bakacak olursak tümcelerin anlambilimsel olarak farklı yorumlanabileceğini söyleyebiliriz:

(28) [Üç öğrenci]_{AÖ} [cam]_{AÖ} kırmış

(29) [Üç öğrenci]_{AÖ} kırdıkları cam aynı olmak üzere [bir cam]_{AÖ} kırmış

(30) [Üç öğrenci]_{AÖ} kırdıkları cam ayrı olmak üzere [üç cam]_{AÖ} kırmış

(Uzun, 2000: 305-308)

Görüldüğü üzere ilk örnekte iki AÖ bulunmakta ve “üç öğrenci” AÖ [+çoğul] özelliği olan bir niceleyici içermektedir. Ancak “cam” AÖ [-çoğul] özelliğine sahip olduğu için tümcenin iki farklı biçimde yorumlanmasına yol açmaktadır. Diğer örneklerde ise öbeklerin sözlüksel içerikleri birbiriyle uyumlu olduğu için bu biçimde farklı anlamlara yol açmamaktadır; dolayısıyla, niteleyicilerin ve niceleyicilerin anlam belirsizliğine yol açarak sözdizim-anlambilim arakesitinde yer aldıkları söylenebilir; ayrıca, dilbilgisel tümceler sıklıkla anlamsal açıdan kabul edilebilir olmalarına rağmen anlamsal açıdan kabul edilemeyen tümceler de bulunmaktadır. Bu durumu bir örnekle özetlemek gerekirse:

(31) * Okul adam git

Yukarıdaki tümcede yer alan sözcükler tek başına anlamlı olmalarına rağmen bir araya geldiklerinde dilbilgisel olarak kabul edilebilir değildirler. Kabul edilebilir olabilmeleri için biçimbirimlerin sözdizimsel dizge ile uyum içerisinde olması ve yan yana gelen birimlerin anlambilimsel açıdan da göndermelerinin kabul edilebilir biçimde kodlanması beklenmektedir; ayrıca, tümcelerin dizisel ve dizimsel bağınıtları da sözdizim-anlambilim arakesitinde yer alabilir. Örneğin, “Ahmet okula gider” tümcesini bu bağlamda değerlendirelim. Dizimsel olarak

değerlendirildiğinde tümcedeki özne nesne ve eylem arasında yatay bir bağlantı vardır. *Ahmet* ile *okul-a* ve *git-* arasında dizimsel bağıntı olduğu söylenebilir. Diğer yandan, değiştirme yoluyla birbirinin yerine geçebilen ve aynı düzeye bağlanabilen öbekler arasında dizisel bir bağıntı vardır. Örneğin;

(32) Ahmet okul-a gid-er

(33) Mehmet tatil-e çık-ar

(34) Ayşe öğretmen-e saygı duy-ar

(35) O kapı-ya bak-ar

Dizisel bağıntıya sahip örneklerde aynı düzlemde gerçekleşebilen öbekler anlambilimsel açıdan farklı örüntüye sahip olsalar da sözdizimsel olarak dizisel bağıntı özelliği ile aynı düzleme konumlanabilen başka bir birim ile yer değiştirme özelliği gösterebilirler; dolayısıyla, biçimci düzlemde düşünüldüğünde, gerektirim, kabul edilebilirlik, ayrıştırıcı evet/hayır sorularından, ayrıştırıcı seçmeli sorulardan ve niceleyici/niteleyicilerden kaynaklanan anlam belirsizliği, üye yapısı, dizisel ve dizimsel bağıntılar, sözdizim-anlambilim arakesitine dahil edilebilir (Sauerland & von Stechow, 2001).

Sözdizim-Edimbilim (Bilgi Yapısı) Arakesiti

Edimbilim ifadelerin konuşucunun niyetine göre belirli bir bağlamda kastedilen anlamıyla ilgiliyken sözdizim tümce düzleminde konuşucudan bağımsız bir biçimde kullanım özelliklerinin altında yatan dizge ile ilgilidir. Sözdizim-edimbilim arakesiti sözcüklerin tümce içerisinde sıralanması ve birimlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin dilbilgisine yansımalarının kullanıcı açısından ele alındığı dilin bağlam-temelli anlamının incelendiği bir arakesittir. Bu arakesitte vurgu, yeni bilgi/odak (focus), verilmiş bilgi/konu (topic), kişi özellikli/gösterici anlatımlar (indexical/deictic expressions) gibi bilgi değeri olan ifadelerin sözdizimsel kurallar doğrultusunda bilgi yapısının bileşenlerini oluşturması söz konusudur. Yeni bilgi içerdiği için odağın tümce içerisinde bilgi yükünün, verilmiş bilgi olarak da adlandırılan konuya göre daha fazla olduğu, dolayısıyla tümcede yer alan birimlerden vurgulanmak istenenin yer değiştirebilmesi ve odağın eylem öncesi konumda yer alması sözdizim-edimbilim arakesitinde ele alınabilir.

Konu tümcenin ne hakkında olduğuna dair bağlama göre anlam kazanan verilmiş bilgidir. Adılsıl artgönderimsel bağımlılıklar için önemli bir kavram olan konu içtenlik (familiarity) ve öneleme (prominence) gibi dışsal durumlar göz önünde bulundurulduğunda doğası gereği göndergeseldir. Diller konulaştırma, adıl, biçimbirim, konu düşürme ya da tonlama gibi dilsel süreçleri kullanarak konuyu belirtirler (Erteschik-Shir, 2007); öte yandan, odak tümcenin bilgi içeriğine gönderimde bulunan ve konuya ilişkin yeni bilgiyi tanımlayan bir ilişki özelliğidir. Bu ayırmadan yola çıkarak alanyazında Konu sözdizim-edimbilim arakesitinde, Odak ise sözdizim merkezli bir biçimde ele alınmaktadır (Tsimpli & Sorace, 2006, aktaran Slabakova, 2011: 89-90); ancak, Reinhart (1995), Breheny

(1998), Neeleman ve Reinhart'ın (1998) çalışmalarından anlaşıldığı üzere Odak da sözdizim-edimbilim arakesitinde incelenebilmektedir.

Alanyazında konu ve odak bilgi yapısı ve bağlam düzleminde incelenmektedir (Goldberg, 2006: 427-441). Bir ifade bilgi yapısının gerektirdiği bağlam ile uyum göstermiyor ise dilbilgisel olsa bile geçmez/yersiz (infelicitous) olarak kabul edilmektedir. “Soru-yanıt uyumu” (question-answer congruence) biçiminde sunulan konu ve odak ile ilgili örnekleri bağlam ve dilbilgisellik açısından değerlendirelim.

(36) A: Ali ne yedi?

(37) B: Ali tost yedi. /O tost yedi. /Tost yedi./Tost yendi.

Konu Odak

“Soru-yanıt uyumuna” bakıldığında *ne*-sorusuna verilen yanıtta konu tümce başında farklı biçimbirimlerle (bütüncül ad öbeği, Ø, edilgenlik, adılıslı özellik) sunulmuş gösterebilmekteyken odak eylem öncesi konumda bulunmaktadır. Diğer bir örneğe bakacak olursak:

(38) A: Kızlar ne yedi?

(39) B: #Kızlar tost yedi.

Yukarıda sunulan örnek dilbilgisel gibi görünse de altı çizili yanıtın vurgulu olduğu düşünüldüğünde *ne*-sorusunun yanıtının odak olarak sunulmadığı, dolayısıyla bu bağlamda uygun olmayan bir yanıt verildiği söylenebilir. Odak yeni bilgi taşıdığı için soru tümcesinde yer alan *ne*-sorusu ve ona verilen yanıt odak ögesidir; dolayısıyla, *ne*-sorusunun yanıtına *tost* sözcüğünün odak olarak sunulması gerekmektedir. Bu noktada bilgi yapısının dilbilgisel olarak kodlanması sırasında bağlama uygun olan bilginin odak olarak seçilmemesi sorun oluşturmaktadır.

Sözdizim-edimbilim arakesitinde iki zıt görüş dikkat çekmektedir. Görüşlerden ilki odağın açık bir biçimde ve doğrudan sözdizimsel sunuluştaki gerçekleştiğini öne süren özellik-güdümlü yaklaşım (feature-driven approach) ya da üretici dilbilgisi ve minimalist yaklaşım (Chomsky, 1971), diğeri ise sözcenin asıl odak noktasının yerine olası odak noktalarını belirleyen bürünsel sunuluşa dayalı vurgu-temelli yaklaşım (stress-based approach) ya da edimbilimsel yaklaşımdır (Reinhart, 1995).

Sözce ve odağın dilbilgisel olarak sunulmasının doğrudan ve açık olması Chomsky'e (1971) göre odak olan birimin mantıksal biçimde (logical form) öncelenmesiyle ve tümcenin sol-çeperinde (left-periphery) sunulan odak başının işleviyle örtüşmesiyle ilişkilendirilmektedir. Chomsky mantıksal biçim (logical form) ve sesçil biçim (phonological form) arasındaki ilişkiyi hiyerarşik bir düzleme oturtmakta ve bağlamdan bağımsız bir biçimde odak olan birimin mantıksal biçimde belirleyici (spec)-baş (head) düzenlenişine göre öncelenerek sözdizimsel açıdan odak özelliği kazandığını ve sonrasında sesçil biçime geçerek doğrudan açık

bir görünüm sağladığını belirtmektedir.

Edimbilimsel yaklaşımlar ise sözdizimin odağı açıklamakta yetersiz olduğunu odağı belirlemek için bürünsel özelliklerden vurgunun incelenmesinin de gerekli olduğunu öngörmektedir (Sperber & Wilson, 1986/1995; Reinhart, 1995; Breheny, 1998; Neelman & Reinhart, 1998). Vurguya göre sözcenin odağının yorumu değişim gösterebilir ve kullanıldığı bağlama göre bir sözcenin birden fazla odak yorumu olabilir. Bu durumu Neeleman ve Reinhart (1998) her dilin kendine özgü vurgu örüntüsü olmasıyla ve belirtili (marked) vurgunun bağlama uygun olacak biçimde yerinin değişebileceği düşüncesiyle açıklamaktadır. Soru-yanıt biçiminde sunulan örnekleri bu bağlamda değerlendirelim:

(40) A: Bu gürültünün sebebi nedir?

(41) B: Komşum odun kırıyor.

(42) A: Komşun ne yapıyor?

(43) B: Komşum odun kırıyor.

(44) A: Komşun ne kırıyor?

(45) B: Komşum odun kırıyor.

(46) A: Kim odun kırıyor?

(47) B: Komşum odun kırıyor.

Vurgu-temelli yaklaşım için verilen örneklerden altı çizili yanıtlarda görüldüğü gibi odak belirtili (marked) olarak sorulan sorunun bağlamına göre verilen yanıtı uygun olacak bir biçimde farklı konumlarda sunulabilmektedir. Neeleman ve Reinhart'ın (1998) da belirttiği gibi sözcenin bir ana odağı vardır ve sorulan soruya verilen yanıt vurgulanan birim ile ilişkili olarak farklı dizilimlerle odak seti (focus set) oluşturabilir.

Hankamer (1971) Türkçenin edimbilimsel sözdizime sahip olduğunu belirterek özne ve nesnenin tümce içerisinde yer değişimine uygunluğunu iki tür çalkalama kuralı ile açıklar: a) *Konulaştırma (topicalization)* ve b) *Dışa Kaydırma (extraposition)*.

Konulaştırma

Konulaştırma özne-nesne değişimi durumu ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, konu ve odağın tümce içerisinde yer değiştirebilmesiyle ilgilidir.

(48) A: Kitabı kim okudu?

(49) B: Kitabı Ada okudu

Konu Odak

(50) A: Ada ne okudu?

(51) B: Ada kitap okudu/ Ada kitab-ı okudu

Konu Odak   Konu Odak

İlk örnekte odak sorulan *kim*-sorusunun bilgi yapısına koşut olarak özne işlevi yüklenen kurucuya yöneltilirken diğer örnekte *ne*-sorusuyla ilgili olarak nesne işlevi yüklenen kurucuya yöneltilmiştir. Örneklerde görüldüğü üzere nesne ve öznenin yer değişmesiyle bağlantılı olarak odak ve konu yöneltilen soruya göre değişim gösterebilmektedir. Erguvanlı'nın (1978) belirttiği üzere Türkçede belirtili (marked) ve belirtisiz (unmarked) sözcük dizilimine göre odak değişebilir ya da odak aynı kalıp odaklanılan sözcüğün anlambilimsel ve edimibilimsel doğası değişebilir. Erguvanlı (1978) Türkçede odağı etkisiz odak (neutral focus) ve karşıtsal odak (contrastive focus) biçiminde ikiye ayırmaktadır. Etkisiz odak Türkçede belirsiz ad öbeğine (indefinite noun phrase) denk gelmektedir. Yeni bilginin belirtisiz sözcük dizilimi (unmarked/default word order) (Özne-Nesne-Eylem) ile sunulduğu tümcelerde eylem öncesi konumda yer alan sözcük etkisiz odak olarak adlandırılmaktadır. Örneğin,

(52) Ali   elma   yedi.

Konu Etkisiz Odak (nesne)

Karşıtsal odak (contrastive focus) ise verilmiş bilginin belirtili sözcük dizilimi (marked word order) (Nesne-Özne-Eylem) ile sunulduğu tümcelerde eylem öncesi konumda yer almaktadır. Örnek vermek gerekirse:

(53) Elma-yı   çocuk   yedi.

Konu   Karşıtsal Odak (özne)

Özetle, Türkçede odak eylem öncesi konumda, konu ise tümce başı konumda sunulmuş göstermektedir (Erguvanlı, 1978; Kılıçaslan, 1994; Hoffman, 1995 ve İşsever, 2000). Durum ekleri (örn, $\{-\text{(y/n)I}\}$ -belirtme durum eki; $\{-\text{(y)A}\}$ -yönelme durum eki) aracılığıyla odaklanmak istenen birim eylem öncesi konuma yerleştirilebilir, ancak belirsiz ad öbeği (indefinite noun phrase) de ek almaksızın eylem öncesi konumda odak görevi üstlenebilir; ayrıca öznenin edilgenleştirilerek boş biçimde (null subject) ve adılısıl bir biçimde sunulması da konulaştırma durumu ile ilgilidir.

(54) Ø-Kitap okundu. (Konunun düşürülmesi (topic drop))

(55) O kitap okudu. (Adılısıl kullanımı)

(56) Ø-O okundu. (Boş biçimbirim, adılısıl ve edilgenlik)

Sunulan örneklerden de anlaşıldığı gibi bağlama bakıldığında konunun ne olduğu odağın nerede olduğu Türkçenin biçim-sözdizimsel özelliklerinden faydalanılarak belirlenebilir. Bu durum alayazında şu biçimde özetlenmektedir: Adılısıl kullanılması ya da gizlenmesi ve öznenin kullanımının dilbilgisel olarak seçimli (optional) olması Türkçede genellikle söylem ve edimsel bağlama göre

belirlenmektedir (Erguvanlı, 1978; Kornfilt, 1984 ve Özsoy, 1987).

Dışa kaydırma

Dışa kaydırma tümce sonrası konuma nesnenin ya da öznenin kaydırılması ile ilgilidir. Dışa kaydırma ile tümce içerisinde çalkalama olabileceği gibi konu ve odak yer değiştirebilmektedir. Türkçede eylem öncesi konum odak olacağı için eylem sonrasına gelen birim artalan bilgisini, yani konuyu gösterebilir (Hankamer, 1971). Dışa kaydırma ile ilgili örnek vermek gerekirse:

(57) Ada okudu dergiyi (Nesnenin dışa kaydırılması)

Odak   Konu

(58) Dergiyi okudu Ada (Öznenin dışa kaydırılması)

Odak   Konu

Yukarıdaki örnekler üzerinde eyleme *kim* ve *ne* soruları yöneltildiğinde özne ve nesnenin dışa kaydırıldığından söz edilebilir. Underhill (1976) *konulaştırma* ve *dışa kaydırma* kurallarına ek olarak çalkalama kurallarında *belirsiz ad öbeği taşıma* (indefinite noun phrase movement), *ad öbeğinin canlı olma özelliği* (animacy of the noun phrase) ve *özgül olma özelliği* (specific) gibi kuralların da göz önünde bulundurulması gerektiğini konu ve odağın belirlenmesinde bu özelliklerin de etkili olabileceğini belirtmektedir. Örneklerle bu durumu değerlendirelim:

(59) a. Ağaçtan bir armut düştü.

b. Ağaçtan bir çocuk düştü.

(60) a. ??Bir armut ağaçtan düştü.

b. Bir çocuk ağaçtan düştü.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi belirsiz ad öbeği *bir armut* [-canlı] özelliğe sahip olduğu için eylem öncesi konumda bulunurken belirsiz ad öbeği *bir çocuk* [+canlı] özelliğe sahip olduğu için özne konumunda da nesne konumunda da bulunabilmektedir. Bu noktada yüklem anlabilimsel işlevleri üstlenen üyelere göre dizilimi etkilediği çekirdek ve üyelerin Kılıcı, Erek, Alıcı, Yararlanıcı, Araç, Yerlik ve Zaman biçiminde diziliş gösterebileceğine dikkat etmek gerekebilir (Dik, 1979: 90); ayrıca, belirli bir bağlam oluşturulduğunda kurucuların söz konusu bağlamda eksik bilgi içermemesi için yüklem zorunlu ve seçimli üyelerinin zıtlık, vurgu, olumsuzluk gibi bilgi yapısını oluşturan üyelerinin biçim-sözdizimsel uyumuna bakmak gerekebilir; dolayısıyla, Konunun Türkçede tümce başı konumda yer alması ve öznenin anlamsal açıdan Kılıcı işlevi yüklenmesinin [-canlı, -belirli] özellikler yüklenerek kurucuların konumunu kısıtlılığa uğratan tümcenin dilbilgisellik derecesinin kuşku olmasına sebep olması biçim-sözdizimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel özellikleri dikkate alınarak incelenebilir.

Sesbilim-Biçimbilim-Anlambilim-Sözdizim Arakesiti

Dilin bağlamdan dolayısıyla işlevsel boyutundan soyutlanmış ses ve yapı özelliklerine odaklanarak mantıksal çerçevede çözümlenmesi biçimci düzlemde gerçekleşmektedir. Bu düzlemde gerçekleşen dil çözümlenmeleri Üretici Dilbilgisi temelli olup sözdizim ve biçimbilimin dilin üretici bileşenleri olarak ele alınmaktadır. Stedman (2005) arakesitlerin birbirleriyle etkileşim içerisinde olduklarını, dil konuşucusunun sözlükçesinde yer alan sesbirimsel bilgilerin biçimbilimsel, sözdizimsel ve anlambilimsel bilgilerle ilişkilendirilerek ait olduğu dilin dizgesine aşına olmasıyla açıklamaktadır.

Sözcüklerin konuşucular tarafından kavşaklarının, eklerinin, sözdizimsel özelliklerinin bilinmesi her bir birimin anlamsal açıdan uygunluk göstermesi ile ilgilidir. Örneğin, dilde tümce örüntülerini göstermek üzere yapılan bileşen testlerinden tek başına durma, yansıma soru, yerine koyma, taşıma ve sıralama testleri doğal dil konuşucularının kurucu dizilere ayırıştırma işlemini yapabildiğini göstermektedir. Kurucu konuları tümce içerisinde belirli olan üyelere roller yüklenerek (örneğin, (EDİCİ) Ayşe kağıdı kesti; (DENEYİMCİ) Ahmet çok yorgun) anlambilimsel özellikler atfedilmektedir. Bu zihinsel süreçlerden dil yetisini oluşturan bileşenlerin birbiriyle etkileşim içerisinde olduğu söylenebilir. Tüm bu süreçler dilin bütünü oluşturduğu varsayılan sınırlı sayıda biçimsel kuraldan sınırsız sayıda tümce üretebilme yetisine dayanan Chomsky'nin Üretici Dilbilgisi Kuramı kapsamında biçimci düzlemde ele alınmaktadır (İmer vd., 2013).

SONUÇ

Bu çalışmada, dil dizgesini oluşturan temel bileşenler ve bu bileşenlerden sesbilim, biçimbilim, sözdizim, anlambilim, edimbilim alanlarının oluşturduğu arakesitler biçimci düzlemde açıklanmaya çalışılmıştır. Türkçe üzerine örneklendirmeler yapılarak dilin bileşenlerinin birbirleriyle etkileşim içerisinde olduğuna dair gözlemler aktarılmıştır. Çalışma, özellikle arakesit kuramlarının farklı diller üzerinde araştırmalar yapılarak dil bileşenlerine ait dizgelerin karşılaştırmalı biçimde incelenmesinin alana katkı sağlayacağına dair izlenimler vermiştir; ayrıca, söz konusu bileşenlerin oluşturduğu arakesitler bu araştırmada dar oylumlu dilbilim (microlinguistics) kapsamında incelenmiş olup geniş oylumlu dilbilim (macrolinguistics) alanlarından toplumdilbilim, beyindilbilim, ruhdilbilim, bilişsel dilbilim, adli dilbilim ve dil öğretimi gibi alanlara da uygulanarak bu alanlarda yapılacak olan çalışmalara kuramsal çerçeve oluşturabilir.

KAYNAKÇA

Baker, M. (1985). The mirror principle and morphosyntactic explanation. *Linguistic Inquiry*, 16(3), 373-415.

Baker, M. C. (1992). Morphological classes and grammatical organization. *Yearbook of Morphology 1991*, (ss. 89-106). Dordrecht, Hollanda: Springer.

Booij, G. (1977). *Dutch morphology: A study of word-formation in generative grammar*. Dordrecht: Foris Publications.

Booij, G. (2000). The phonology-morphology interface, L. Cheng and R. Sybesma (Haz.), *The first glot international state-of-the- article book* içinde (ss. 287-307). Berlin: Mouton de Gruyter.

Breheeny, R. (1998). Interface economy and focus. R. Villy, ve J. H. Andreas (Haz.), *Current issues in relevance theory* içinde (ss. 105-139). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Can, Ö. (Haz.). (2018). *Dilbilim kuramları: İki düzlem beş kuram*. İstanbul: İthaki Yayıncılık.

Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. Lahey, Hollanda: Mouton & Co.

Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax* (ss. 16-75). Cambridge, MA: MIT Press.

Chomsky, N. & Halle, M. (1968). *The sound pattern of English*. New York, NY: Harper and Row.

Chomsky, N. (1981). *Lectures on government and binding*. Dordrecht, Hollanda: Foris Publications.

Demircan, Ö. (2000a). Odak-bağımlı sözdizimi. *Türk Dili Dergisi*, (78), 14-19. Ankara: TDK Yayınları.

Dobashi, Y. (2003). *Phonological phrasing and syntactic derivation* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Cornell University, New York.

Dik, C. (1979). *Functional grammar*. New York: North-Holland Publishing Company.

Elordieta, G. (2008). Constraints on intonational prominence of focalized constituents. *Topic and Focus* içinde (ss.1-22). Dordrecht, Hollanda: Springer.

Elordieta, G. (2008). An overview of theories of the syntax-phonology interface. *Anuario del Seminario de Filología Vasca" Julio de Urquijo"*, 42(1), 209-286.

Embick, D., & Noyer, R. (2007). Distributed morphology and the syntax/morphology interface. G. Ramchand ve C. Reiss (Haz.), *The Oxford handbook of linguistic interfaces* (1. cilt) içinde (ss. 289-324). New York, NY: Oxford University Press.

Erguvanlı-Taylan, E. (1978). The function of word order in Turkish grammar (Linguistics 106. cilt). Berkeley, California: University of California Press.

Erteschik-Shir, N. (2007). *Information structure: The syntax-discourse interface* (3. cilt). Oxford: Oxford University Press.

Fox, D., & Pesetsky, D. (2005). Cyclic linearization and its interaction with other aspects of grammar: A reply. *Theoretical Linguistics*, 31(1-2), 235-262.

Fromkin, V., Rodman, R. & Hyams, N. (2014). *An introduction to language* (10. b.). Boston: Cengage Learning.

Gezen, E. E. (2015). *Interfaces in second language English*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Galani, A., Hicks, G., & Tsoulas, G. (Haz.). (2011). *Morphology and its interfaces* (178. Cilt). John Benjamins Publishing. <https://doi.org/10.1075/la.178> adresinden erişilmiştir.

Goldberg, A. E. (2006). Pragmatics and argument structure. *The handbook of pragmatics* (ss. 427-441). Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470756959.ch19> adresinden erişilmiştir.

Göksel, A., & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. Londra ve New York: Routledge.

Gračanin-Yüksek, M. (2016). Alternative questions in Turkish. *Dilbilim Araştırmaları*, 1, 39-68.

Halle, M. & A. Marantz. (1993). Distributed morphology and the pieces of inflection, K. Hale and S. J. Keyser (Haz.), *The view from building 20: Essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger* içinde (ss. 111-176). MIT Press, Cambridge, Mass.

Hankamer, J. (1971). *Constraints on deletion in syntax*, (Yayımlanmış Doktora Tezi). Yale University, NY.

Harley, H. (2010). The syntax/morphology interface. Ms. University of Arizona. http://heidiharley.com/heidiharley/wp-content/uploads/2016/08/harley_11_The-syntaxmorph.pdf adresinden erişilmiştir.

Haspelmath, M., & Sims, A. (2010). *Understanding morphology* (2. baskı). Londra, Birleşik Krallık: Hodder Education.

Haznedar, B. (2010). Transfer at the syntax-pragmatics interface: Pronominal subjects in bilingual Turkish. *Second Language Research*, 26(3), 355-378.

Hoffman, B. (1995). The computational analysis of the Syntax and Interpretation of “Free” Word Order in Turkish. *IRCS Technical Reports Series*. 130. University of Pennsylvania. http://repository.upenn.edu/ircs_reports/130 adresinden erişilmiştir.

İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü* (Genişletilmiş 2. baskı). İstanbul, Türkiye: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

İşsever, S. (2000). *Türkçede bilgi yapısı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

İşsever, S. (2003). Information structure in Turkish: the word order-prosody interface. *Lingua*, 113(11), 1025-1053.

İşsever (2006). On the NSR and focus projection in Turkish. S. Yağcıoğlu ve A. C. Değer (Haz.), *Advances in Turkish linguistics: Proceedings of the 12th international conference on Turkish linguistics* içinde (ss. 421-435). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Jackendoff, R. (1997). *The architecture of the language faculty* (2. baskı). Cambridge, MA: MIT Press.

Kaisse, E. M. (2005). Word-formation and phonology. *Handbook of word-formation* içinde (ss. 25-47). Dordrecht, Hollanda: Springer.

Kılıçaslan, Y. (1994). *Information packaging in Turkish*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Edinburgh, İskoçya.

Kıran, Z. (Haz.). (2002). *Dilbilime giriş* (2. baskı.). Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Kratzer, A., & Heim, I. (1998). *Semantics in generative grammar* (1185. cilt). Oxford: Blackwell.

Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. Londra ve New York: Routledge.

Lakoff, G. (1975). Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. *Contemporary research in philosophical logic and linguistic semantics* içinde (ss. 221-271). Dordrecht, Hollanda: Springer.

MacKay, D.G. (2011). The semantics-phonology interface. P. C. Hogan (Haz.), *The Cambridge encyclopedia of the language sciences* içinde (ss. 757-758). Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press.

McGinnis, M. (2001). Variation in the phase structure of applicatives. *Linguistic variation yearbook*, 1(1), 105-146. <https://doi.org/10.1075/livy.1.06mcg> adresinden erişilmiştir.

Neeleman, A., & Reinhart, T. (1998). Scrambling and the PF-interface. B. Miriam ve G. Wilhelm (Haz.), *The projection of arguments: Lexical and compositional factors* içinde (ss. 309-353). Chicago: CSL Publications.

Nespor, M. & Vogel, I. (1982). Prosodic domains of external sandhi rules, H. van der Hulst ve N. Smith (Haz.), *The structure of phonological representations (Part I)* içinde (ss. 225- 255). Dordrecht, Hollanda: Foris.

Özsoy, S. (1987). Null subject parameter and Turkish. *Studies on modern Turkish: Proceedings of the third conference on Turkish linguistics* içinde (ss. 82-90). Tilburg, the Netherlands: Tilburg University Press.

Radford, A., Atkinson, M., Britain, D., Clahsen, H., & Spencer, A. (2009). *Linguistics: An introduction* (2.baskı). Cambridge, Birleşik Krallık: Cambridge University Press.

Ramchand, G. & Reiss, C. (Haz.). (2007). *The Oxford handbook of linguistic interfaces*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Reinhart, T. (1995). Interface strategies. *OTS working papers in linguistics*. Utrecht University Repository. <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/17195> adresinden erişilmiştir.

Sadock, J. M. (1991). *Autolexical syntax: A theory of parallel grammatical representations*. Chicago: University of Chicago Press.

Sauerland, U., & von Stechow, A. (2001). The syntax-semantics interface. N. Smelser ve ark. (Haz.), *International encyclopedia of the social and behavioral Sciences* içinde (ss. 15412-15418). Oxford, Büyük Britanya: Pergamon.

Selkirk, E. (1986). On derived domains in sentence phonology. *Phonology*, 3, 371-405.

Slabakova, R. (2011). Which features are at the syntax-pragmatics interface?. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 1(1), 89-93.

Slobin, D. I., & Zimmer, K. (Haz.). (1986). *Studies in Turkish linguistics* (8. cilt). Amsterdam, Hollanda: John Benjamins Publishing.

Sperber, D. ve Wilson, D. (1986/1995). *Relevance: Communication and cognition* (2. baskı). Oxford: Basil Blackwell.

Szendrői, K. (2001). *Focus and the syntax-phonology interface*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University College, Londra.

Szendrői, K. (2004). Focus and the interaction between syntax and pragmatics. *Lingua*. 114, 229-254.

Szendrői, K. (2017). The syntax of information structure and the PF interface. *Glossa: A Journal of General Linguistics* 2(1), 1-28.

Tannen, D. (1987). *That's not what I meant!: How conversational style makes or breaks relationships*. New York: Ballantine Books.

Truckenbrodt, H. (2007). The syntax-phonology interface. P. de Lacy (Haz.), *The Cambridge handbook of phonology* içinde (ss. 435-456). Cambridge: Cambridge University Press.

Underhill, R. (1976). *Turkish grammar*. Cambridge, MA: MIT Press.

Uzun, N. E. (2000). *Ana çizgileriyle evrensel dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul, Türkiye: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim: Temel kavramlar* (1. baskı). İstanbul, Türkiye: Papatya Yayıncılık.

Van Oostendorp, M., & Van Riemsdijk, H. (Haz.). (2015). *Representing structure in phonology and syntax* (124. cilt). Berlin, Almanya: Walter de Gruyter GmbH & Co K.

Wagner, M. (2015). Evidence in syntax. T. Kiss ve A. Alexiadou (Haz.), *Syntax-theory and analysis* içinde (ss. 1-51). Berlin: Mouton de Gruyter.

Yayın Geliş Tarihi: 02.04.2019
Yayına Kabul Tarihi: 29.07.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.548067>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 61-72
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

INTERSECTIONS OF SCIENCE, TECHNOLOGY, AND POETRY IN THE WORKS OF PETER PAYACK, ANDREW JORON, AND GENE WOLFE

Şebnem DÜZGÜN*

Abstract

Science fiction poetry is a relatively new genre having emerged with the scientific and technological developments brought about by the Industrial Revolution. It is distinguished basically from the traditional poetry in that it alters traditional poetic forms and has a speculative content enriched by scientific and technological terms. Peter Payack's "The Migration of Darkness," Andrew Joron's "The Sonic Flowerfall of Primes," and Gene Wolfe's "The Computer Iterates the Greater Trumps" are the examples of science fiction poetry that combine the elements of science fiction and traditional poetry. While Payack's and Joron's poems are discerned with their proselike lines having a science fictional content, Wolfe's poem resembles more a scientific paper having numbers and formulas. Since the poems discuss mainly the relationship between science, human beings and machines, they are dominated by a speculative tone, scientific notions and images. Hence, they deviate from the norms of conventional poems that deal with the thoughts, emotions and experiences of individuals in a lyrical way. Nonetheless, the poems have an interaction with the traditional poetry as they use the conventional verse form and treat usual human emotions in a quasi-lyrical way. The aim of the present study is to show that the mentioned poems experiment with classical poetic and narrative forms and imageries to debate over the impacts of scientific and technological developments on human life.

Keywords: Peter Payack, Andrew Joron, Gene Wolfe, "The Migration of Darkness", "The Sonic Flowerfall of Primes", "The Computer Iterates the Greater Trumps".

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Düzgün, Ş. (2020). Intersections of science, technology, and poetry in the works of Peter Payack, Andrew Joron, and Gene Wolfe. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 61-72.

*Dr., Bağımsız Araştırmacı, Ankara. ORCID: 0000-0002-0467-1018, duzgunsebnem@gmail.com

**PETER PAYACK, ANDREW JORON VE GENE WOLFE'UN
ESERLERİNDE BİLİM, TEKNOLOJİ VE ŞİİRİN KESİŞİMLERİ**

Öz

Bilim kurgu şiiri, Endüstri Devrimi'nin getirdiği bilimsel ve teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan nispeten yeni bir türdür. Geleneksel şiir formlarına farklı boyut kazandırdığından ve bilimsel ve teknolojik terimlerle zenginleştirilmiş düşünsel bir içeriğe sahip olduğundan temel olarak geleneksel şiirden ayırt edilir. Peter Payack'ın "The Migration of Darkness", Andrew Joron'un "The Sonic Flowerfall of Primes" ve Gene Wolfe'un "The Computer Iterates the Greater Trumps" adlı eserleri bilim kurgu ve geleneksel şiir unsurlarını birleştiren bilim kurgu şiirinin örnekleridir. Payack'ın ve Joron'un şiirleri, bilim kurgusal içeriğe sahip düzyazıya benzeyen dizeleriyle ayırt edilirken Wolfe'un şiiri sayıları ve formülleri olan bilimsel bir makaleye daha çok benzer. Çoğunlukla bilim, insan ve makineler arasındaki ilişkiyi tartıştıklarından şiirlerde düşünsel bir üslup, bilimsel kavramlar ve imgeler hâkimdir. Bu nedenle, bireylerin düşüncelerini, duygularını ve deneyimlerini lirik bir şekilde ele alan geleneksel şiirlerin kurallarının dışına çıkarlar. Bununla birlikte, şiirler geleneksel nazım biçimini kullandıklarından ve bilindik insani duyguları yarı lirik bir şekilde ele aldıklarından geleneksel şiir ile etkileşime girerler. Bu çalışmanın amacı, bahsi geçen şiirlerin bilimsel ve teknolojik gelişmelerin insan yaşamına etkilerini tartışmak için klasik şiirsel ve anlatı biçimleri ve imgeleri üzerinde denemeler yaptıklarını göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Peter Payack, Andrew Joron, Gene Wolfe, "The Migration of Darkness", "The Sonic Flowerfall of Primes", "The Computer Iterates the Greater Trumps."

INTRODUCTION

The developments in science and technology have introduced changes into poetry writing, and science fiction poetry is a genre on which the impacts of scientific and technological developments can be well observed. Introduction of scientific and technological themes and terms into poetry, in turn, has enabled the poets to experiment with traditional forms and contents. Science fiction poems are characterised by speculative topics, an argumentative discourse, a frequent use of scientific and technical terms, and a combination of a mechanical language with a figurative language. The changes observed in the poems have a functional quality for they convey the changes brought about by science and technology.

The history of science fiction poetry is traced back to the times of gods and goddesses and to the world of mythology (Dutcher, 2005). The fictional worlds and characters in such works as *Gilgamesh* and *Beowulf* are the sources of inspiration for science fiction writers (Dutcher, 2005). However, it is with the Industrial Revolution that poems started to deal with scientific terms and themes, and Byron's "Darkness," which has an apocalyptic theme, is considered to be an early example of modern science fiction poetry (Dutcher, 2005). Still, science fiction poetry appeared as a distinctive genre in 1978 with the foundation of the Science Fiction Poetry Association whose mission is to encourage poets to merge poetry

with science (Green, 2009). The organization created the Rhyslins, a poetry award for the best long and short poems dealing with science and fantasy (Green, 2009). Although there are not strict rules for science fiction poetry, the literary qualities of the poems winning the Rhysling establish the basic criteria for the genre (Yolen, 2005). Suzette Haden Elgin, the founder of the Science Fiction Poetry Association, describes science fiction poem as a poem including both scientific and narrative elements (Green, 2009). Science fiction poems basically use the concepts developed by technicians and scientists (Jennings, 2003), and deal both with the real and the fantastic, thus the topics of the poems range from computers, and spacecrafts to such imaginary stories as Camelot and Daedalus (Yolen, 2005). The poems are also characterised by “[the] little emphasis on characters in conflict or dramatic action,” (Jennings, 2003) and they experiment with such traditional forms as sonnet and blank verse (Yolen, 2005).

Science fiction poems are speculative, but each poem having a speculative discourse might not be an example of the genre because it is necessary that the poems should concern with the science fictional, fantastical or horrifying (Yolen, 2005). The poems also show a variety of tones as they may be challenging, exhilarating, horrific, or amusing (Yolen, 2005). Moreover, science fiction poetry is distinguished from the traditional poetry, which uses metaphors formed through established literal resemblances, in that it has “much deeper metaphorical material” (Gossin, 2002: 406). In science fiction poems, technological instruments serve as “concrete metaphors, expressing in form and function the idea and the desire- and even the unconscious motivation- of their makers” (Gossin, 2002: 406). The poets use metaphors derived from the mechanical worlds of science and technology, but they might express their personal feelings and thoughts, which gives a quasi-lyrical quality to their poems (Chu, 2010). Peter Payack’s “The Migration of Darkness,” Andrew Joron’s “The Sonic Flowerfall of Primes,” and Gene Wolfe’s “The Computer Iterates the Greater Trumps” have the essential features of science fiction poetry. The poems are studied in the following sections to argue that they experiment with the formal and narrative structure of conventional poetry to discuss the relationship between science, technology and human beings.

“THE MIGRATION OF DARKNESS”

On the surface, Peter Payack’s “The Migration of Darkness” explains the nature of darkness by using scientific and technological terms. However, the poem’s subtext debates over the impact of science and technology on the natural world through adopting an argumentative style. Since Payack chooses a speculative style, he uses a proselike structure composed of lines, which form complete sentences. In so doing, he argues his claims about the components of darkness and the invasion of nature by technological means without feeling restrained by the conventional poetic structure having a specific line pattern:

Darkness, it has been found, is composed
of an almost infinite number of particles,
which roost and reproduce up north
where they have fewer natural enemies:
Forest fires, lampposts, lasers, blazing sunlight,
torches, candles, lighthouses, limelight, and electricity
are relatively rare in the polar regions. (Payack, 2005: 40)

The proselike structure makes the poem resemble a scientific writing that has an argumentative discourse. Payack argues about the adverse impacts of science and technology, and claims that such scientific and technological means as “lampposts,” “lasers,” and “limelight” destroy the peace in nature since they disperse darkness, a natural phenomenon, by their artificial light (2005: 40). Moreover, he claims that darkness associated with unspoiled nature can be found in the Polar Regions, which are not corrupted by man-made technologies. Nonetheless, the speculative tone of the poem is mitigated by the use of literary figures and images appealing to emotions. Although the poet, like a scientist, treats darkness as a thing to be analysed, he compares its components with birds, which migrate to find a safe place for reproduction. Moreover, sources of light are given human quality for they are considered the “natural enemies” of darkness (Payack, 2005: 40). In these respects, the poem has also a lyrical aspect fostered through imaginative and personal metaphors.

Although metaphoric language gives an artistic quality to the poem, its narrative voice is devoid of lyricity. Instead of a lyrical “I,” Payack prefers to use a distanced narrative voice. As the poet does not reveal his own experiences and emotions through an “I” speaker, he creates a figurative distance between himself and the subject he deals with, namely darkness. Hence, Payack is more like a scientist that shares his observations about the nature of darkness. He argues that there is a difference between “[the] specks of darkness [which] migrate” after sunset and the ones that are “less adventurous / or downright lazy” (2005: 40). The poet calls the latter “shadows” which “have a somewhat shorter life span” (2005: 40). According to him, the fact that “[e]ach evening, shortly after sunset, / darkness covers the land” has bewildered philosophers for ages (2005: 40). However, he states that “the mechanism for this occurrence / has now been identified” as “migration” thanks to the developments in science and technology (2005: 40). Consequently, Payack is more interested in explaining the nature of darkness than achieving an artistic effect. Therefore, the literary devices he employs have a scientific and technical nature. For instance, he refers to a biological fact when he likens “[the] lightweight bits of darkness / flock[ing] together and fly[ing] south each evening” to the birds immigrating to the south in winter (2005: 40). Moreover, Payack (2005) personifies the shadows as a person who is “less

adventurous / or downright lazy” (40) in order to make his readers visualise the fact that unlike the clusters of darkness disappearing in sunlight, shadows linger on earth even after the rise of the sun. Accordingly, Payack deviates from the norms of traditional poetry to endow a scientific quality to his poem and to argue about the impacts of scientific and technological enterprises on the natural environment.

“THE SONIC FLOWERFALL OF PRIMES”

Andrew Joron’s “The Sonic Flowerfall of Primes” is another science fiction poem that has a prosaic and scientific style. Joron’s poem, which is about the love affair between two satellites, is fairly long since it is composed of 241 lines. However, Joron, like Payack, constitutes each line to form a sentence with the following lines. Therefore, although the poem has lines beginning with a capital letter, they are not separated from their respective subsequent counterparts:

We welcome these cool auspicious hours
A red dusk on the radar promenades
A muted gong: and like ghosts accusing us
This agape’s guests appear
Surely to ascend again
Their angry forum—O golden solons
From a metal-poor Utopia
We shall dismantle them anon (Joron, 2005: 35)

The poet does not use any full stop or comma after the lines, which gives the impression that the lines continue into one another. The flowing lines, on the other hand, enlarge the capacity of the poem to be a forum for the discussion of several topics like adverse effects of scientific and technological developments on nature and human beings, and the conflict between reason and emotions. The poem is also written in a language full of technical terms unfamiliar to an average reader, like “the radar promenades,” “[p]iquant telemetries” and “verdigris’d scanners” (Joron, 2005: 35). The use of technical words complicates the language of the poem and makes it hard for the readers foreign to scientific and technological terms to understand easily the content of the poem. Moreover, it makes the poem resemble a technical and professional composition rather than a poetic work. The use of a complicated language, in turn, enables the poet to discuss the socio-cultural crisis experienced in the scientific age that introduces human beings to new notions and technologies.

Joron saves his work from being a mere scientific writing through setting a love story against the mechanical environment dominated by artificial machines. The tragic love affair between the satellites modulates the description of the

mechanic age and lends a quasi-lyrical tone to the narrative. The poet also borrows conventions from pastoral poetry that is distinguished with a rural, peaceful setting inhabited by shepherds and shepherdesses, and a combination of narration and dialogues which reveal the ardent feelings of a shepherd for his lover (Drury, 2006). Although Joron's poem does not have a pastoral landscape, it resembles a pastoral poem in that it has a male figure that expresses his love through playing his oud. However, Joron's treatment of love is against the pastoral conventions because the lovers in his poem are not human beings but two heterosexual satellites, which are separated from one another. Being man-made machines, the satellites do not have corporeal human bodies endowed with warmth and unrestrained emotions, but they have metal forms that have "[an] identical [d]esign" (Joron, 2005: 36). Since the satellites have been programmed and manufactured by human labour, their feelings and manners are controlled and constrained. The female satellite, "developed as the back-up unit," (Joron, 2005: 36) shares the male satellite's emotions as her design is identical to her partner's:

... she shared
His programming, smiled or sorrowed / and grew ill
On-line, the thread of her own breath broken
While he played one night upon his oud
A gold untuned Eternal thread (Joron, 2005: 36)

Lovers who suffer from separation and a mourner playing the oud for his beloved are pastoral and romantic elements. Nonetheless, the love of the satellites is quite mechanical and devoid of the passion found in pastoral poems dealing with the stories of ardent shepherds/shepherdesses. The satellites "felt the other's suffering," but they "remained distrustful of their symmetried desires" (Joron, 2005: 36). There is also no direct verbal communication between the satellites about their feelings, desires or frustrations, which indicates the deterioration of language due to the mechanisation and materialisation brought about by technological progress. Moreover, they are not fervent lovers having a physical love: the male satellite "[has] never touched" the female satellite's metal body through "[h]is studied fingers" (Joron, 2005: 36). The replacement of warm, soft human bodies with cold, metallic bodies of inanimate beings and the designed nature of the satellites herald the decay of romantic love associated with feelings and emotions in the age of science and technology characterised by faith in reason.

The setting of Joron's poem also contrasts with the rustic environment of a conventional pastoral poem. The world delineated in the poem is far from the pastoral world untouched by human intrusion for it has been reshaped by "six-armed towers," and "technologic glaciers" (Joron, 2005: 38). The poet demonstrates that nature has been destroyed by machines, "the mile-high buildings," "metal habitations" and "[p]iquant telemetries" (2005: 37, 35). As a

result, the façade of environment has been transformed: “the heart of continents [is] stilled,” “blossoms of this Sun-heightened music” have been plucked, and “stony stillness” pervades the whole world (Joron, 2005: 35, 36). Pastoral landscape has been replaced by “fine-tooled deserts,” and there is nothing except for “the inanimate horizon,” and “hungering sheep on that once-green hill” (Joron, 2005: 38, 37). Moreover, “[a radio sign’s] static sadly / [e]choes” are heard instead of the echoes of the voices of happy people dancing and singing in the meadows (Joron, 2005: 35). Therefore, the melodies produced by the male satellite’s oud do not touch human heart but “nerve[s] the optic stem” (Joron, 2005: 35). Accordingly, the juxtaposition of the mechanic with the pastoral suggests nostalgia for the pre-technological era when nature was not desolated or ruined by the scientific and technological enterprises of mankind.

The Sonic Flowerfall of Primes deals with a lyrical subject, namely the sad tale of thwarted love between two satellites, but it cannot be considered a traditional lyric, which usually reveals an individual’s feelings and thoughts in a subjective manner (Cuddon, 1999). A distinctive quality of lyric poetry is that it has a lyrical “I”, a term which “refers both to the biographical I of the poet and to a potential I with which the reader may identify” (Grabher, 1998: 53). The lyrical “I” is replaced in Joron’s poem by an anonymous narrator who observes the inner feelings of the satellites from a literal and metaphorical distance. Literally, the narrator looks at the satellites above him/her. The literal distance between them makes it hard for the narrator to observe closely, properly and adequately the mood and emotions of the lovers. The metaphorical distance, on the other hand, is related with the fact that the narrator does not give voice to his/her own personal and experienced feelings but to the feelings of two artificial celestial bodies with which (s)he cannot sympathise truly:

... he [the male satellite] sang for one who sat alone

Her [the female satellite’s] head bent to the stone

Never to know him except as herself

And herself as the embodiment of a star-blind purpose

Separate as two monads, each felt the other’s suffering (Joron, 2005: 36)

The fact that the narrator represents the feelings (s)he does not experience decreases the emotional intensity transmitted by a traditional lyrical speaker who portrays his/her own deep, intense and conflicting emotions for what they are. Consequently, emotional fervour perpetuated by a lyrical poet is diminished by the presence of the third-person narrator. Furthermore, the narrator’s descriptions do not appeal mainly to senses and feelings due to the physical and emotional distance between him/her and the mechanic lovers. Demonstrating the destruction of pastoral and lyric traditions in his poem, Joron enacts the mechanisation of nature

and impersonalisation of human feelings through the advancement of science and technology.

“THE COMPUTER ITERATES THE GREATER TRUMPS”

Gene Wolfe’s “The Computer Iterates the Greater Trumps” has the similar scientific, quasi-lyrical tone sensed in the former two poems. The poem is about a computer which is broken down while commenting on trump cards. It opens with a formula like a scientific or technical document full of rational, concrete and algebraic expressions:

DEMENSION Trumps (21)

Do 1969 1= 1,22

N= 22-1

Trump (N) (Wolfe, 2005: 24)

Wolfe uses FORTRAN programming language, which is mainly employed by scientific and engineering applications instead of the natural language of emotions, used in a traditional lyrical poem (Brown, 1990). Using a programming language in his poem, Wolfe imitates the operation of artificial intelligence. The computer, which has a limited mental capacity, thinks predictably: using the formula, it selects 21 trumps randomly and explains what they mean by counting down from trump 21 to trump 0. Accordingly, the poet shows the difference between human beings and mechanical beings that lack the ability of the former to think in a free, subtle and flexible way.

Not only the language but also the content of Wolfe’s poem bears the influence of scientific writing. The poem, like a scientific work, does not deal with the improbable or the fantastic but with the probable and the plausible. The speaker of the poem is a computer, which makes comments on trump cards and directs some questions to the person whom it calls “Master” (Wolfe, 2005: 24). This image of a humanlike computer making comments and asking questions is fictional, but it is not fantastic as the computers are devices belonging to reality and it might be possible in the future to have a computer like the one described in the poem thanks to rapid scientific and technological developments. Another striking point is that Wolfe does not describe the computer or its master, or the setting because his aim is not to write a descriptive poem but to write a speculative poem through which he can discuss about the advancement of artificial intelligence. In so doing, he encourages the readers to speculate about the future world and the relation between the machines and human beings. Therefore, the questions asked by the computer are actually addressed to the reader:

Trump (11)

Sworded *Justice* weighs us men,

Then, sordid weighs us up again.

Were't not more justice just to slay?

Slaying sans guilt to slay again? (Wolfe, 2005: 25)

As the use of "us men" suggests, the computer does not define itself as a mechanical form. It directs a critical question about the reason why people harm the innocent as if it was a person defending justice rather than a mechanical product obeying the commands of human beings. Hence, the identification of the computer with people implies the closeness which is supposed to grow between robotic creatures and human beings in the future.

Although Wolfe speculates about the role of technology in the development of artificial intelligence, he implies that mental capacities of machines cannot match up with human intelligence. The computer confuses "Ashes to Ashes, Dust to Dust" with "Dust from dust from dust from dust" (Wolfe, 2005: 25). It thrice repeats some words, like "We have been shown" and "so far" (Wolfe, 2005: 25, 26), which is a sign of its confused mind. Its mind gets so exhausted by the end that its statements get fragmented:

Trump (5)

The Emperor for worldly power,

To shake and scream a fleeting hour;

To this a bribe, to that a bullet---

Remember, Mater, the *Falling Tower*?

Trump (4)

The Hierophant, The Pope, The Priest;

Today we fast, tomorrow feast.

The bridegroom was with us yesterday;

The Hierophant remains, at least. (Wolfe, 2005: 26)

The computer comments on the Emperor card and the corruption of power. However, its statements are so fragmented that it is not clearly understood what he means by "Remember, Mater, the Falling Tower?" (Wolfe, 2005: 26). His comment on the fourth card is more obscure. The connection between fasting and feasting is not clearly stated. Moreover, the functions of the bridegroom or the Hierophant are not explained. Wolfe deliberately shows the fragmentation in the computer's speech to make it explicit that language is an organic thing which cannot be used effectively by mechanical minds as a means of communication.

Discussing the mechanisation of language and its reduction to numbers, formulas and symbols, Wolfe questions the capabilities of artificial intelligence in

his poem. The computer comments critically on each trump card, but it crashes when it reads the last card, “The Fool”:

Trump (0)

***** FOOL *****

errorerrorerrorerror

2323232323232323 (Wolfe, 2005: 26)

“The Fool” is a symbol of “inevitable ruin,” and the number zero represents “the great mystery [and] the attempt to express the inexpressible” (Conford, 1998: 457). Therefore, working out the meaning of the final card is too hard for a mechanical being. While the computer tries to comprehend the complex nature of chaos represented by “The Fool,” its mind collapses due to mental exhaustion. In this way, the poet shows the superiority of human beings in understanding, treating and articulating subtle problems. Moreover, it is interesting that the poem opens with a formula and closes with an error message accompanied by asterisks and numbers, which indicates that the poem has a mechanical language contrasting with lyricism observed in traditional poems.

The metaphors used in Wolfe’s poem are also quite distinctive from the conventional ones in that they are “integrated with the subtle understanding of physical world offered by technology” (Gossin, 2002: 406). The things that are given romantic and mystic qualities in traditional poems are turned into unromantic and concrete things in the poem: the star becomes “sky ruler by default,” the chariot is called “a Gypsie car,” nature is regarded as “[the] [m]istress of microbes,” (Wolfe, 2005: 24, 26) and the sun is not glorified as the source of light but it is depicted as “[s]o small a house, so large a stove” owing its existence to “[f]usion” and “fission” (Wolfe, 2005: 24). Using a language lacking emotionally expressive metaphors and showing its breakdown at the end of the poem, Wolfe argues that what saves language from being a simple, mechanical device is the complexity of human emotions and intelligence.

CONCLUSION

The study of the selected poems shows that science fiction poetry deviates principally from the classical norms of poetry writing. Proselike lines, a narrative practically devoid of rhythm, musicality and natural images, and scientific argumentative themes are the basic qualities of the science fiction poems. Moreover, “I” speaker that reveals his/her emotions in a subjective way in lyrical poems is replaced by a narrator that observes the characters and events from a literal and metaphorical distance. However, the poems cannot be called pure scientific or technical writings as they are written in a stanzaic form and have figurative verbal images that evince familiar humane feelings in a scientific context. Experimenting with the conventional poetic forms and contents, the poets

speculate about such topics as the conflict between the natural and mechanical, the future of artificial intelligence and the dichotomy between mind and emotions. In these respects, Peter Payack's "The Migration of Darkness," Andrew Joron's "The Sonic Flowerfall of Primes," and Gene Wolfe's "The Computer Iterates the Greater Trumps" mingle scientific terms and speculative narrative style with the essential narrative and formal elements of traditional poetry to discuss the role of scientific and technological enterprises in human life.

REFERENCES

- Brown, T. D. (1990). *C for Fortran programmers*. Summit, NJ: Silicon Press.
- Chu, S. (2010). *Do metaphors dream of literal sleep?: A science-fictional theory of representation*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Conford, D. (1998). The tarot fool. V. K. Janik (Ed.), In *Fools and jesters in literature, art, and history: A bio-bibliographical sourcebook* (pp. 453-459). Westport, CT: Greenwood Press.
- Cuddon, J. A. (1999). *A dictionary of literary terms and literary theory*. London: Penguin Books.
- Drury, J. (1995). *Poetry dictionary*. Cincinnati, OH: Story Press.
- Dutcher, R. (2005). Foreword. R. Dutcher & M. Allen (Eds.), In *The alchemy of stars* (pp. 11-13). Cabin John, MD: Wildside Press LLC.
- Gossin, P. (2002). *Encyclopedia of literature and science*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Grabher, G. M. (1998). Epistemological empathy: A. R. Ammons and Jorie Graham. P. Lagayette (Ed.), In *Strategies of difference in modern poetry: Case studies in poetic composition* (pp. 43-59). Cranbury, NJ: Associated University Presses.
- Green, S. (2009). Genre poetry: Twentieth century. R. A. Reid (Ed.), In *Women in science-fiction and fantasy: Overviews* (pp. 94-101). Westport, CT: Greenwood Press.
- Jennings, L. (2003). Utopian poetry: A medium for the message. In A. B. Shostak (Ed.), *Viable utopian ideas: Shaping a better world* (pp. 51-58). Armonk, NY: M. E. Sharpe.
- Joron, A. (2005). The sonic flowerfall of primes. R. Dutcher & M. Allen (Eds.), In *The alchemy of stars* (pp. 35-38). Cabin John, MD: Wildside Press LLC.

Payack, P. (2005). The migration of darkness. R. Dutcher & M. Allen (Eds.), In *The alchemy of stars* (p. 40). Cabin John, MD: Wildside Press LLC.

Wolfe, G. (2005). The computer iterates the greater trumps. R. Dutcher & M. Allen (Eds.), In *The alchemy of stars* (pp. 24-26). Cabin John, MD: Wildside Press LLC.

Yolen, J. (2005). Introduction. R. Dutcher & M. Allen (Eds.), In *The alchemy of stars* (pp. 13-15). Cabin John, MD: Wildside Press LLC.

Yayın Geliş Tarihi: 20.03.2019
Yayına Kabul Tarihi: 21.06.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.542448>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 73-103
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KRİZ İLETİŞİMİNDE DUYGULAR VE KÜLTÜR: KARMA BİR ARAŞTIRMA¹

Özgür KILINÇ*
Sevil BAYÇU**

Öz

Kriz türü ve kriz tepki stratejisi bir kurumun yöneldiği kriz iletişimi pratiklerini şekillendiren unsurlar arasındadır. Kurumların bir kriz durumunda ne söylediğini ve ne yaptığını belirten kriz iletişimi kültür ve duygu yapıları ile ilişkilidir. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı kriz türünün ve tepki stratejilerinin duygular ve satın alma niyeti üzerindeki etkisini incelemek ve kriz iletişimi alanını kültürün boyutlarından biri olan “belirsizlikten kaçınma” boyutu bağlamında değerlendirmektir. Belirtilen amaç doğrultusunda araştırmada ilk olarak 2x2 faktörlü gruplar arası faktöryel bir desen tasarlanmıştır. Odak grup görüşme tekniği ile toplanan nitel veriler ise tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Satın alma niyetinin, kriz türü açısından anlamlı bir farklılık göstermediği fakat kriz tepki stratejisine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. Çeşitli duyguların ise hem kriz türü hem de tepki stratejisi açısından anlamlı bir farklılık sergilediği belirlenmiştir. Nitel verilerin analizi sonucunda ise toplam beş tema ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kriz İletişimi, Kriz Türleri, Kriz Tepki Stratejileri, Duygular ve Kültür.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kılınç, Ö. & Bayçu, S. (2020). Kriz iletişiminde duygular ve kültür: Karma bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 73-103.

¹ Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Reklamcılık ABD doktora programında Doç. Dr. Sevil Bayçu danışmanlığında Özgür Kılınç tarafından 2018 yılında tamamlanan “Kriz İletişiminde Duygular, Satın Alma Niyeti ve Kültür: Kriz Türleri ve Tepki Stratejileri Üzerine Bir Araştırma” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, ORCID: 0000-0002-8697-162X, ozgur.kilinc@inonu.edu.tr

** Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, ORCID: 0000-0003-0865-6007, suzoglu@anadolu.edu.tr

EMOTIONS AND CULTURE IN CRISIS COMMUNICATION: A MIXED RESEARCH²

Abstract

Crisis type and crisis response strategy are among the factors that shape the crisis communication practices of a corporation. Crisis communication, which indicates what corporations say and do in a crisis, is related to culture and emotion structures. Therefore, the purpose of this study is to analyse the effect of crisis type and response strategies on emotions and purchase intentions and to evaluate the field of crisis communication in the context of the “uncertainty avoidance” dimension of culture. In accordance with the stated objective, first in the research a 2x2 between-groups factorial design was designed. Qualitative data collected by focus group interview technique were interpreted by thematic analysis method. It was observed that purchase intention did not differ significantly according to the crisis type but differed significantly for the crisis response strategy. It was determined that various emotions differed in terms of both crisis type and crisis response strategy. As a result of the analysis of qualitative data, a total of five themes emerged.

Keywords: *Crisis Communication, Crisis Types, Crisis Response Strategies, Emotions and Culture.*

GİRİŞ

Kurumların yaşamış oldukları krizler kamularla ilişkiyi ve kurulacak iletişimsel pratikleri etkilemektedir. Çoğu zaman beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan kriz durumlarında kurumların neyi, nasıl söyledikleri krize yönelik iletişimsel pratikleri şekillendirmektedir. Krizlerin, kurumsal istikrarı ve hatta kurumsal varlığı tehdit etmesi (Pace vd., 2017: 135) kurumların da kriz iletişimi uygulamalarına yönelmeleri gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Kurumların kriz durumlarında neyi, nasıl söylediklerini ve yaptıklarını vurgulayan kriz iletişimi kapsamında “kriz türü” ve “kriz tepki stratejisi” olmak üzere iki kavram öne çıkmaktadır. Kriz türü, kurumun krizdeki sorumluluğunu vurgulayarak krizin odağını ifade etmektedir. “Mağdur, rastlantısal ve önlenemez” (Coombs, 2004: 270) olarak sınıflandırılan kriz türleri, kriz kaynağının kurum içi olup olmasına, krizin odak noktasına yönelik bir sınıflandırma şekli sunmaktadır. Kriz tepki stratejileri ise her biri çeşitli alt kategorilerden oluşan “reddetmek, hafifletmek ve ilgilenmek” (Coombs, 2006: 248) olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılabilir.

Kriz iletişimi, bir halkla ilişkiler çalışma alanı olsa da bütün iletişimsel pratiklerde olduğu gibi kriz iletişiminde de kültürün ve duyguların etkisi söz

---

² This paper is derived from Özgür Kılınç’s PhD dissertation titled “Emotions, Purchase Intention and Culture in Crisis Communication: A Research on Crisis Types and Response Strategies” completed in 2018, under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Sevil Bayçu at Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, Department of Public Relations and Advertising.

konusudur. Kurumsal kriz iletişimi pratikleri toplumsal bir bağlam içerisinde yapılandırılmaktadır. Özellikle bir kültürün üyelerinin yapılandırılmamış bir durum karşısında ne derece rahat veya rahatsız hissettikleri üzerinde duran belirsizlikten kaçınma boyutu (Hofstede, 2011: 10) kriz iletişimi ile ilişkili bir kültür boyutu olarak dikkat çekmektedir.

Algıyı, düşünceyi ve eylemi motive eden, organize eden ve yönlendiren duygular da (Izard, 1991: 14) kriz iletişimi ile ilişkilidir. Bireylerin deneyimledikleri duygulardan birkaçı olan “kırgınlık, kaygı, üzüntü, korku ve sempati” gibi duygular iletişim inşasında olduğu kadar çeşitli olayların anlamlandırılma biçimini de etkileyerek kriz iletişimi sürecine dahil olmaktadır.

Kriz iletişimi, kültür ve duygu kesişiminde bu araştırmanın amacı kriz türünün ve kriz tepki stratejilerinin duygular ve satın alma niyeti üzerindeki etkisini ortaya koymak ve kriz iletişimini kültürün belirsizlikten kaçınma boyutu açısından değerlendirmektir. Bu kapsamda ilk olarak deneysel model desenlerinden biri olan 2x2 faktörlü gruplar arası faktöryel desenden hareketle bir araştırma tasarlanmış; nitel veriler ise odak grup görüşme tekniği ile toplanarak tematik analiz (Braun & Clarke, 2006) yöntemiyle yorumlanmıştır. Araştırmada sırasıyla kriz ve kriz iletişimi kavramlarına, kriz iletişiminin kültür ve duygular ile olan ilişkisine değinilmektedir. Bahsi geçen başlıkları ise yöntem, bulgular ve sonuç başlıkları izlemektedir.

KRİZ ve KRİZ İLETİŞİMİ KAVRAMLARI

Kriz, bir kurumun işleyişine engel olan bir tehdit (Englehart, 2012: 401); bir kurumu olumsuz olarak etkileyebilecek ve olayın yol açtığı zararı azaltmak için etkili bir kurumsal iletişim gerektiren alışılmadık bir olay (Zaremba, 2010: 21) olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla “aniden ortaya çıkış”, “hızlı bir tepki gerekliliği”, “kurumsal performans ile çatışma”, “belirsizliğe ve strese yol açma” “kurum itibarını tehdit etme”, “gerilimi artırma”, “dış paydaşların kurumu takibe almalarına neden olma” ve “kurum üzerinde kalıcı değişiklik oluşturma” gibi özellikler bir kriz durumunun özellikleri olarak belirtilebilir (Millar, 2004: 19):

Krizler, çeşitli türlere ayrılmaktadır. Krizlerin ne şekilde yorumlanmaları gerektiğini gösteren bir çerçeve sunan kriz türleri (Coombs, 2007a: 137) genel olarak aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:

- *Mağdur*: Doğal afet, dedikodu, iş yeri şiddeti ve dış kaynaklı bir ürün hilesi kaynaklı krizlerdir.
- *Rastlantısal*: Zorluklar, teknik hata kazaları, ürünün teknik hatadan kaynaklı olarak piyasadan toplatılması.
- *Önlenebilir*: İnsan kaynaklı kazalar, insan kaynaklı hatalardan dolayı ürünü piyasadan toplatma, kurumun etik olmayan davranışlarından kaynaklanan krizlerdir.

Kriz iletişimi kavramı ile ifade edilen kriz sürecinde hedef kitleye sunulan etkili mesajlardır (Freberg vd., 2013: 186). Bir kurumun, kriz bağlamında yöneldiği sözlü veya sözsüz tepkiler olan (Huang & Su, 2009: 31) kriz iletişiminin iki boyutlu bir kavram olduğu ve bu boyutun bir tarafını kurumun, diğer tarafını ise ilgili kamuların oluşturduğu söylenebilir. Sellnow ve Seeger (2013: 14) kriz iletişiminin “çevresel tarama”, “krize yönelik tepki”, “krizin çözümü” ve “kurumsal öğrenme” gibi işlevleri olduğunu vurgulamaktadır.

Kriz iletişimde öne çıkan kavramlardan bir diğeri olan kriz tepki stratejisi ise kurumun kriz karşısında yöneldiği tepki olarak tanımlanabilir. Coombs (2006: 248) kriz tepki stratejilerini her biri kendi alt kategorilerden oluşan “reddetmek”, “hafifletmek” ve “ilgilenmek” olmak üzere üç temel kategori altında toplamaktadır. “Reddetme” kategorisinde kurum, krizin varlığını kabul etmemekte veya krizin sorumluluğunu başkasına yüklemektedir. “Hafifletme” kategorisinde kurum, krizdeki sorumluluğunu kabul etmekte fakat bu sorumluluğu minimum bir seviyeye indirgeyerek krizde kasıtlı bir amacının olmadığını vurgulamaktadır. “İlgilenme” kategorisinde ise kurum, krizden doğrudan veya dolaylı olarak zarar gören ilgili kamulardan özür dilemekte, geçmişte yapmış olduğu iyi işleri onlara hatırlatmakta, krize yönelik üzüntüsünü ve endişesini dile getirmektedir.

Kriz iletişimine yönelik teoriler/modeller ise “durumsal kriz iletişimi teorisi (SCCT)”, “imaj düzeltme teorisi”, “çerçeveleme teorisi”, “ağ tabanlı kriz iletişimi modeli (NCC)” ve “sosyal-aracılı kriz iletişimi modeli (SMCC)” olarak sıralanabilir. Bu araştırmanın kuramsal temelini oluşturan teori ise “durumsal kriz iletişimi teorisi (SCCT)”dir. Bu teori atıf teorisinden hareketle, “kriz durumu ile tepki stratejilerini uyumlu hale getiren bir sistem” olarak tanımlanmaktadır (Coombs, 2007b). Bu teori, kriz türünü, kriz tepki stratejilerini, kriz tarihini, krize yönelik sorumluluğu, duyguları, itibarı ve davranışsal niyetleri ilişkilendirerek, krizin yapısı ile kriz tepki stratejileri arasındaki teorik bağı vurgulamaktadır. Kriz iletişiminin ilişkili olduğu yapılardan biri de kültür olduğundan kriz iletişimi ve kültür ilişkisi üzerinde durmak yerinde olacaktır.

KRİZ İLETİŞİMİ ve KÜLTÜR

“Sosyal olarak aktarılan ve paylaşılan bilgi ve davranış” (Bailey & Peoples, 2010: 19) olarak tanımlanabilecek olan ve hem insan eliyle yapılan eserleri hem de değerler ve normlar gibi soyut öğeleri kapsayan kültür (de Mooij, 2011: 94), kriz iletişimi alanını da etkileyen yapılardan biridir. Kültür ve iletişim birbiriyle yakından ilişkili olup karşılıklı bir ilişkiye sahiptir (Erez & Early, 1993: 119). Diğer bir deyişle birindeki değişim diğesinde de bir değişime neden olmaktadır (Samovar & Porter, 1991: 21). Zhu vd. (2017: 490) kriz iletişimi açısından kültürün öne çıkmasının iki nedeni bulunduğunu, ilkinin, kültürün, krize yönelik kurumsal sorumluluk düzeyi ve seçilen tepki stratejileri arasındaki ilişkiyi ölçülü kılması; ikincisinin ise insanların kriz yönetim stratejilerini ve bunların ne şekilde kullanıldığını anlamalarını sağlaması olduğunu ifade etmektedir.

İnançlar ve değerler, ritüeller ve gelenekler ile kültürel ürünler olmak üzere (Hallahan, 1997: 3) çeşitli boyutları bulunan kültürün kriz iletişimi ile en fazla ilişkili olan boyutunun “belirsizlikten kaçınma” olduğu söylenebilir. Bir toplumun belirsizliğe yönelik toleransını ele alan bu boyut, bir kültürün üyelerinin yapılandırılmamış bir durum karşısında ne derece rahat veya rahatsız hissettikleri üzerinde durmaktadır (Hofstede, 2011: 10).

Kamuları bilgilendirme, yönlendirme ve destekleme krizlerin yarattığı belirsizliği azaltmada önem taşımaktadır. Brashers (2001: 478) detayların belirsiz, karmaşık ve öngörülemez olduğunda; bilginin olmadığı veya tutarsız olduğu durumlarda belirsizliğin bulunacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla kriz iletişimi kamuların belirsizliği azaltmak için bilgi arayışına yönelecekleri söylenebilir.

Belirsizlikten kaçınma seviyesinin güçlü olduğu ülkelerin, belirsizlikten kaçınma seviyesinin zayıf olduğu ülkelere kıyasla ürünün neden olduğu krizlere yönelik daha şiddetli bir tepki verdikleri dile getirilmektedir (Taylor, 2000: 277). Kriz iletişimi ve kültür ilişkisinde öne çıkan bir diğer tespit ise kriz iletişimi stratejilerine yönelik araştırmaların Batı kültürü dışına çok az odaklandığı (Huang vd., 2005: 229); uluslararası kriz iletişimi araştırmalarında Batı perspektifinin hakim olduğu görüşüdür (Lehmerg & Hicks, 2018: 357). Kültürün yanı sıra duygular da kriz iletişimi alanı ile olan ilişkisi bakımından dikkat çekmektedir.

KRİZ İLETİŞİMİNDE DUYGULAR

Duygu, “yüksek yoğunluklu ve yüksek hedonik içerikli (memnuniyet / memnuniyetsizlik) herhangi bir zihinsel deneyim olarak” olarak tanımlanabilir (Cabanac, 2002: 80). Çeşitli teoriler kapsamında duygunun “nesnelere, nedenler, neden olan olaylar”, “değerlendirme”, “fizyolojik değişimler”, “eylem eğilimleri, eylem, dışa vurum” ve “düzenleme” olmak üzere beş bileşeni olduğu belirtilmektedir (Planalp, 1999: 11-31). Reeve (2009: 299-300) ise duygunun “hisler”, “fiziksel uyarılma”, “amaç sahibi olma” ve “sosyal dışa vurum” olarak dört bileşeni olduğunu ifade etmektedir.

Lazarus (1991: 122) çeşitli duyguları kızgınlık, kaygı, korku, suçluluk, utanma, üzüntü, imrenme, kıskançlık, iğrenme, mutluluk, gurur, rahatlama, umut, aşk ve merhamet olarak sıralamaktadır. Russell ve Lemay (2000: 497) ise duyguları “harekete geçirme”, “hareketsizleştirme”, “hoşa giden” ve “hoşa gitmeyen” gibi ögeler üzerinden çembersel bir modelle açıklamaktadır.

Jin vd. (2007: 86-87-88) tarafından geliştirilen Bütünleşik Kriz Haritalandırma Modeli (Integrated Crisis Mapping Model) kriz iletişimi duyguların rolünü vurgulayan bir model olup, bu kapsamda krizlerde kamular tarafından baskın bir şekilde deneyimlenen duyguların “kızgınlık, korku, kaygı ve üzüntü” olduğu ifade edilmektedir. Kaygı, gerçek veya hayali bir tehdidin algılanmasını takip eden yaygın bir uyarılma hali olup (Amstadter, 2008: 213)

kişisel olarak tehlikeli veya tehdit edici bir durum algısı ile birlikte stres tarafından üretilmektedir (Stephan vd., 1999: 613). Belirsizlik, kaygının temel unsuru olup, korkunun nesnesi, gerçek, dışsal ve bilinirken; kaygının kaynağı ise birey açısından belirsiz bir nitelik taşıyabilir (Strongman, 2003: 135).

Korku, yüksek düzeyde uyarılmanın eşlik ettiği, önemli ve kişisel olarak ilgili olduğu algılanan bir tehditle ortaya çıkan olumsuz bir duygudur (Witte, 1992: 331). Kızgınlık, güçlü bir memnuniyetsizlik veya düşmanlık hissidir (Bonifield & Cole, 2007: 87). Üzüntü ise bir bireyin istediği veya sevdiği şeyin kalıcı olarak elde edilemez veya kaybedildiğine inanıldığı zaman hissedeceği bir duygudur (Shweder, 2004: 87).

Choi ve Lin (2009: 18) kriz tepki stratejilerine yönelik araştırmaların fazla olmasına rağmen kriz alanında duygu değişkenine yer veren araştırmaların az olduğunu ifade etmektedir. Duyguların kriz iletişiminin etkililiğini değerlendirmede önemli bir rol oynadığı (van der Meer & Verhoeven, 2014: 526-527) ve kurumsal krizlerin olumsuz duygusal durumlarla ilişkili olduğu vurgulanmaktadır (Lord & Kanfer, 2002; Muralidharan vd., 2011: 230).

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırma, karma yöntem desenlerinden biri olan “açımlayıcı sıralı karma yöntem deseni” temel alınarak yapılandırılmıştır. Bu desende öncelikle nicel veriler toplanmakta, bulgular analiz edilmekte ve daha sonra bulgulardan hareketle nitel aşama planlanmaktadır. Nicel bulguları daha detaylı bir şekilde açıklamak için nitel verilerin kullanılması desenin temel amacıdır (Creswell, 2014: 224).

Araştırmanın ilk basamağında deneysel model desenlerinden biri olan 2x2 faktörlü gruplar arası faktöryel desen kullanılmıştır. Desende iki faktör bulunmaktadır. Birinci faktör, “krizin türü” olup bu faktör “mağdur” ve “önlenebilir”; ikinci faktör ise “kriz tepki stratejileri” olup bu faktör de “reddetmek” ve “ilgilenmek” olmak üzere iki düzeyden oluşmaktadır. Araştırmada, kriz türü ve kriz tepki stratejileri bağımsız değişkenlerinin, bağımlı değişkenler olan duygular ve satın alma niyeti üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu bağlamda araştırmanın birinci basamağına yönelik aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1. Satın alma niyeti kriz türüne göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2a. Kızgınlık duygusu ile kriz türü arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2b. Kaygı duygusu ile kriz türü arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2c. Üzüntü duygusu ile kriz türü arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2d. Korku duygusu ile kriz türü arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2e. Sempati duygusu ile kriz türü arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H3. Satın alma niyeti kriz tepki stratejisine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H4a. Kızgınlık duygusu ile kriz tepki stratejisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4b. Kaygı duygusu ile kriz tepki stratejisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4c. Üzüntü duygusu ile kriz tepki stratejisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4d. Korku duygusu ile kriz tepki stratejisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4e. Sempati duygusu ile kriz tepki stratejisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H5. Kriz türü ile kriz tepki stratejisi birlikte satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H6a. Kriz türü ile kriz tepki stratejisi birlikte kızgınlık duygusu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H6b. Kriz türü ile kriz tepki stratejisi birlikte kaygı duygusu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H6c. Kriz türü ile kriz tepki stratejisi birlikte üzüntü duygusu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H6d. Kriz türü ile kriz tepki stratejisi birlikte korku duygusu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H6e. Kriz türü ile kriz tepki stratejisi birlikte sempati duygusu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Nicel verilerin analizinde üzerinde durulan bir diğer nokta ise satın alma niyeti ve duygular arasında nasıl bir ilişki bulunduğudır. Bu kapsamda iki değişken arasındaki ilişkiye yönelik Pearson Korelasyon Katsayısı analizi uygulanmıştır.

Araştırmanın ikinci basamağında ise odak grup görüşme tekniğiyle nitel veriler toplanmıştır. Araştırmanın bu basamağında katılımcıların kriz senaryolarını duygular ve satın alma niyeti açısından yorumlama biçimleri kültürün “belirsizlikten kaçınma” bağlamında değerlendirilmiştir.

Evren ve Örneklem

Deneysel araştırmalar küçük gruplar üzerinde de gerçekleştirilebilmektedir (Geray, 2014: 79). Deneysel araştırmalarda grup karşılaştırması yapılabilmesi için örneklem sayısı olarak her grupta en az 15 katılımcının olması gerektiği (Gall vd., 2007: 176) dolayısıyla deneysel tasarımlarda her hücrede 15 katılımcının olabileceği belirtilmektedir (Christensen, 1991: 372).

Araştırma evrenini Eskişehir ilinde yaşayan 18 yaş ve üstü tüketiciler oluşturmaktadır. Bahsi geçen evren grubundan olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan amaca yönelik örnekleme (Neuman, 2016: 357) yöntemiyle 100 katılımcı seçilmiş ve katılımcılar her bir deney grubuna 25 katılımcı olmak üzere dört deney grubuna rastlantısal bir şekilde atanmıştır.

Kriz Senaryolarının Oluşturulması

Araştırmada kriz senaryoları gıda sektörü temel alınarak yapılandırılmıştır. Gıda sektörünün seçilmesinin başlıca nedeni bu sektörün krize eğilimli bir sektör olmasıdır (Crisisconsultant, 2014; 2015; 2016; 2017). Yine gıda, beslenme pratiğinden daha fazlasını ifade etmektedir. Yeme davranışı kültürel kimliğin gündelik olarak yeniden doğrulaması olup (Kittler vd., 2016: 3-4); gıda seçimi, yemek hazırlama, yeme biçimi, öğün sayısı, yemek miktarı ve zamanı gibi unsurlar kültürel yapının birer parçasıdır (Fieldhouse, 1995: 1). Gıda güvenliği hem konu yönetimi hem de kriz iletişimi açısından sürekli gündeme gelen bir konu olma özelliğini sürdürmektedir (Seeger, 2005: 80). Gıda sektörünün seçilmesindeki son gerekçe ise ülkemizde gıda sanayi ürünlerinin 2010-2016 yılları arasında en yüksek paya sahip sanayi bölümünü oluşturmasıdır (TÜİK, 2017).

Ürün kategorisi olarak ise “sucuk” seçilmiş ve “Kalite Et” şeklinde gerçek olmayan bir marka adı belirlenmiştir. Katılımcıların markaya yönelik mevcut itibar algısını kontrol etmek için araştırmada gerçek olmayan bir marka adı kullanılmıştır (Siomkos, 1999: 21; Laufer & Jung, 2010: 148; Sisco, 2012: 5).

Ürün kategorisi olarak sucuğun seçilme nedeni ise üç gerekçeye dayanmaktadır. İlki, sucuğun Türk kültürü ile olan geleneksel ilişkisi olup sucuğun Türkiye orijinli (Kalalou vd., 2004’ten ve Özbey vd., 2007’den akt. Gagaoua & Boudechicha, 2018: 90) bir et ürünü olmasıdır. Sucuğun ürün kategorisi olarak seçilmesinin ikinci gerekçesi ülkemizde yaygın olarak tüketilen bir et ürünü olması (Kayaardı & Gök, 2004: 249; Kilic, 2009: 1581; Vignolo vd., 2010: 393) ve üretimi yapılan et ürünlerinin başında gelmesidir (Tosun ve Demirbaş, 2012: 99). Et ve Süt Kurumu’nun 2015 ve 2016 yıllarına ait faaliyet raporlarına göre şarküteri ürünleri kategorisinde sucuk kilogram bazında diğer ürünlere kıyasla daha fazla üretilmiştir ve satılmıştır (Et ve Süt Kurumu, 2015; 2016). Ürün kategorisi olarak sucuğun seçilmesinin son gerekçesi ise sucuğun üretim ve saklama koşullarının gıda kaynaklı sağlık sorunlarına yol açmasıdır. Teknolojik ve hijyenik kurallara uyulmaması, ürünlerde bakterilerin oluşmasına, ürünlerin kalitesinin bozulmasına,

gıda zehirlenmelerine (Erdoğrul & Ergün, 2005: 56) ve ciddi sağlık sorunlarına (Erkmen ve Bozkurt, 2004: 63) yol açmaktadır.

Sektör ve ürün kategorisinin belirlenmesinin ardından kriz senaryoları oluşturulmuştur. Kriz araştırmalarında gerçek olmayan senaryoların kullanılmasının geçerli bir yöntem olduğu vurgulanmaktadır (Theofilou vd., 2011). Bu kapsamda, Kalite Et'in yaşadığı kriz bir televizyon haberi şeklindeki senaryolar üzerinden yapılandırılarak oluşturulmuş; manipülasyonlar ise kriz betimlemeleri içerisine yerleştirilmiştir. Araştırmada 2 (Krizin Türü: Mağdur ve Önlenebilir) x 2 (Kriz Tepki Stratejileri: Reddetmek ve İlgilenmek) faktörlü gruplar arası faktöryel desen kullanıldığından toplam dört adet video senaryo oluşturulmuştur. Aşağıda bahsi geçen senaryolar yer almaktadır:

Senaryo 1: Kırmızı et sektöründe 20 yıldır faaliyet gösteren Kalite Et'in üretmiş olduğu sucuklarda insan sağlığına zararlı bakterilerin varlığı tespit edildi. Çeşitli illerde ürünü tüketen yaklaşık 50 kişi kusma ve yüksek ateş şikâyetiyle hastanelere başvurdu. Kurumun genel müdürü kamuoyuna yapmış olduğu açıklamada şu noktalara değindi: "Et sektöründe yıllardır faaliyet gösteren saygın bir kurum olarak talihsiz bir durum ile karşı karşıyayız. Bu durumun nedeni son iki aydır hayvanlarda görülen salgınlardan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla olayın sorumluluğu tamamen kurumumuz dışındaki ilgililere ait olup bu olay karşısında müşterilerimiz kadar kurumumuz da zarar görmüştür."

Senaryo 2: Kırmızı et sektöründe 20 yıldır faaliyet gösteren Kalite Et'in üretmiş olduğu sucuklarda insan sağlığına zararlı bakterilerin varlığı tespit edildi. Çeşitli illerde ürünü tüketen yaklaşık 50 kişi kusma ve yüksek ateş şikâyetiyle hastanelere başvurdu. Kurumun genel müdürü kamuoyuna yapmış olduğu açıklamada şu noktalara değindi: "Et sektöründe yıllardır faaliyet gösteren saygın bir kurum olarak talihsiz bir durum ile karşı karşıyayız. Bu durumun nedeni son iki aydır hayvanlarda görülen salgınlardan kaynaklanmaktadır. Olaydaki bütün sorumluluk kurumumuza ait olup bu olayda başta ürünlerimizden dolayı sağlık sorunu yaşayan müşterilerimiz ve onların ailelerinden olmak üzere tüm kamuoyundan özür diliyoruz."

Senaryo 3: Kırmızı et sektöründe 20 yıldır faaliyet gösteren Kalite Et'in üretmiş olduğu sucuklarda insan sağlığına zararlı bakterilerin varlığı tespit edildi. Çeşitli illerde ürünü tüketen yaklaşık 50 kişi kusma ve yüksek ateş şikâyetiyle hastanelere başvurdu. Kurumun genel müdürü kamuoyuna yapmış olduğu açıklamada şu noktalara değindi: "Et sektöründe yıllardır faaliyet gösteren saygın bir kurum olarak talihsiz bir durum ile karşı karşıyayız. Sucuğun üretim sürecinde görev alan bir personelimizin kasıtlı olarak sucukların içerisine insan sağlığına zararlı birtakım kimyasal katkı maddeleri eklediğini tespit ettik. Olayın sorumluluğu tamamen bahsi geçen personelimize ait olup bu olay karşısında müşterilerimiz kadar kurumumuz da zarar görmüştür."

Senaryo 4: Kırmızı et sektöründe 20 yıldır faaliyet gösteren Kalite Et'in ürettiği sucuklarda insan sağlığına zararlı bakterilerin varlığı tespit edildi. Çeşitli illerde ürünü tüketen yaklaşık 50 kişi kusma ve yüksek ateş şikâyetiyle hastanelere başvurdu. Kurumun genel müdürü kamuoyuna yapmış olduğu açıklamada şu noktalara değindi: "Et sektöründe yıllardır faaliyet gösteren saygın bir kurum olarak talihsiz bir durum ile karşı karşıyayız. Sucuğun üretim sürecinde görev alan bir personelimizin kasıtlı olarak sucukların içerisine insan sağlığına zararlı birtakım kimyasal katkı maddeleri eklediğini tespit ettik. Olaydaki bütün sorumluluk kurumumuza ait olup bu olayda başta ürünlerimizden dolayı sağlık sorunu yaşayan tüketicilerimiz ve onların ailelerinden olmak üzere tüm kamuoyundan özür diliyoruz."

Dört video senaryo haber şeklinde yapılandırılmış olup senaryolardaki "kırmızı et sektöründe 20 yıldır faaliyet gösteren Kalite Et'in ürettiği sucuklarda insan sağlığına zararlı bakterilerin varlığı tespit edildi. Çeşitli illerde ürünü tüketen yaklaşık 50 kişi kusma ve yüksek ateş şikâyetiyle hastanelere başvurdu. Kurumun genel müdürü kamuoyuna yapmış olduğu açıklamada şu noktalara değindi" şeklindeki ortak ifade bir kadın; kurumun dört farklı açıklaması ise bir erkek tarafından seslendirilmiştir.

Uzman Paneli ve Pilot Uygulama

Video senaryoların kriz türü ve tepki stratejisi açısından uygunluğuna yönelik uzman görüşü onayı Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi'nde görev yapan iki öğretim üyesinden ve yine Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde görev yapan bir öğretim üyesinden alındıktan sonra araştırmanın pilot uygulama kısmına geçilmiştir.

Pilot uygulama toplam 40 katılımcı ile Eskişehir'de gerçekleştirilmiştir. Araştırmada dört farklı deney grubu olduğundan her gruba 10 katılımcı rastlantısal bir şekilde atanmış dolayısıyla her katılımcı sadece bir video içeriğini izlemiştir. Pilot uygulama ile ölçeklerin güvenilirlikleri Cronbach's Alpha testi ile değerlendirilmiş ve ölçeklerdeki ifadeler son şekli verilmiştir.

Ölçekler ve Güvenirlik

Araştırmanın bağımlı değişkenleri olan duygular ve satın alma niyeti literatürdeki çeşitli çalışmalarda yer verilen ölçeklerden hareketle değerlendirilmiştir.

Duygular: Duygular değişkenini değerlendirmede Coombs ve Holladay (2005: 272), Grappi ve Romani (2015: 31), Jin (2010: 533) Kim ve Cameron (2011: 839) ile McDonald vd. (2010: 266) tarafından yapılan araştırmalar referans alınmıştır ve duyguların birer ifade ile ölçülmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda, beş duygu için "bu olay beni kızdırdı", "bu olayla kuruma sempati duydum", "bu olay beni kaygılandırdı", "bu olay beni üzdü" ve "bu olay beni korkuttu" şeklinde

ifadeler kullanılmıştır. Ölçek 7'li Likert tipi bir ölçek olup, 1= kesinlikle katılmıyorum, 7= kesinlikle katılıyorum şeklinde yapılandırılmıştır.

Satın alma niyeti: Araştırmanın bir diğer bağımlı değişkeni olan satın alma niyetini değerlendirmede ise Moon vd'nin (2008: 35), Dodds vd. (1991) ile Sweeney vd.'den (1999) uyarladığı “bu ürünü satın alırım”, “bir seçenek olarak sunulduğunda arkadaşlarım bu ürünü seçer”, “bu ürünü güçlü bir olasılıkla satın alırım” ve “bu ürünü arkadaşlarıma öneririm” olmak üzere dört sorudan yararlanılmıştır. Satın alma niyeti ölçeği, 1= kesinlikle katılmıyorum, 7= kesinlikle katılıyorum şeklinde derecelendirilmiştir.

Araştırmada gruplar arasındaki farklılıkların “gıda güvenliği ilgisi”nden kaynaklanıp kaynaklanmadığını belirlemek için Michaelidou ve Hassan'ın (2008: 170) “gıda güvenliği ilgi ölçeği”nden yararlanılmıştır. Bu ölçek, “günümüzde çoğu gıda kimyasal kalıntılar içermektedir”, “gidadaki yapay katkı maddelerinin ve koruyucuların miktarı konusunda çok endişeliyim” ve “günümüzde etin kalitesi ve güvenliği beni endişelendirmektedir” olmak üzere üç ifadeden oluşmaktadır. Söz konusu ölçek de 7'li Likert tipi bir ölçek olup, 1= kesinlikle katılmıyorum, 7= kesinlikle katılıyorum şeklinde yapılandırılmıştır.

Kriz türü ve kriz tepki stratejisine yönelik manipülasyon kontrol soruları da pilot uygulama kapsamında güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Satın alma niyeti ölçeğinin Alpha değerinin ,891, gıda güvenliği ilgisi ölçeğinin ,788, kriz türü manipülasyon ölçeğinin ,794 ve kriz tepki stratejisi manipülasyon ölçeğinin ise ,784 olduğu görülmüştür.

Manipülasyonun Kontrolü

Araştırmanın bağımsız değişkenleri olan “kriz türü” ve “kriz tepki stratejisi” manipüle edilmiş olup söz konusu manipülasyonlar dört kriz senaryosunun içerisine yerleştirilmiştir. Krizin türü, Brown ve Ki'nin (2013: 380) krize yönelik sorumluluk bağlamında geliştirmiş oldukları ölçekteki dört ifade üzerinden 7'li Likert tipi ölçekle değerlendirilmiştir. Bahsi geçen ifadeler, “bu olayın nedeni kurumdaki birinin kasıtlı davranışdır”, “kurum, olayı önleyebilirdi”, “bu olaydan kurum sorumlu tutulmalıdır” ve “olay, kurumdaki bir zayıflıktan dolayı ortaya çıkmıştır” şeklinde yapılandırılmıştır

Araştırmanın bir diğer bağımsız değişkeni olan kriz tepki stratejisine yönelik manipülasyon kontrolü, tepki stratejisinin iki alt düzeyi olan “reddetmek” ve “ilgilenmek” stratejilerini içeren “kurum, krizi reddetmiştir” ve “kurum, kriz ile ilgilenmiştir” olmak üzere iki ifade aracılığıyla 7'li Likert tipi ölçekle değerlendirilmiştir.

Kriz türü ve kriz tepki stratejisinin manipüle edilmesinin gruplar arasında anlamlı bir fark oluşturup oluşturmadığını belirlemede tek faktörlü varyans analizinden (ANOVA) yararlanılmıştır. Kriz türü manipülasyonu açısından gruplar arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır. Söz konusu farkın hangi gruplar arasında

olduğunu görmek amacıyla uygulanan “Tukey” testi sonucunda grup 1 ve 3 (md: -99,000, p: ,004), grup 1 ve 4 (md: -95,000, p: ,007), grup 2 ve 3 (md: -81,000, p: ,027) ile grup 2 ve 4 arasında (md: -77,000, p: ,040) kriz türünün mağdur ya da önlenbilir olması açısından anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgu kriz türüne yönelik manipülasyon kontrolünün sağlandığını göstermektedir.

Kriz tepki stratejisi manipülasyonu açısından da gruplar arasında anlamlı bir farkın olduğu saptanmıştır. “Tukey” testi sonucunda grup 1 ve 2 (md: -4,34000, p: ,004), grup 1 ve 4 (md: -4,32000, p: ,000), grup 2 ve 3 (md: 4,38000, p: ,000) ile grup 3 ve 4 arasında (md: -4,36000, p: ,000) arasında kriz tepki stratejisinin reddetmek ya da ilgilenmek şeklinde yapılandırılması açısından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Kriz tepki stratejisinin reddetmek şeklinde inşa edildiği senaryoları izleyen gruplar ile kriz tepki stratejisinin ilgilenmek şeklinde inşa edildiği senaryoları izleyen gruplar arasında anlamlı bir fark ortaya çıktığından kriz tepki stratejisine yönelik manipülasyon kontrolü sağlanmıştır.

Manipülasyon kontrolünün ardından gruplar arasındaki farklılıkların “gıda güvenliği ilgisi”nden kaynaklanıp kaynaklanmadığını belirlemek için katılımcıların gıda güvenliği ilgisi analiz edilmiştir. Bu kapsamda gruplar arasında gıda güvenliği ilgisi açısından anlamlı bir fark ortaya çıkmadığından gruplar arasında ortaya çıkacak olası farklılıkların gıda güvenliği ilgisinden kaynaklanmadığı söylenebilir.

Ana Deneyin Uygulanması

100 katılımcının örneklemini oluşturduğu araştırmanın deseni 2x2 gruplar arası faktöryel desen olduğundan toplam dört deney grubu dolayısıyla dört senaryo içeriği oluşturulmuştur. Grup 1’deki 25 katılımcı senaryo 1’i; grup 2’deki 25 katılımcı senaryo 2’yi; grup 3’teki 25 katılımcı senaryo 3’ü ve grup 4’teki 25 katılımcı ise senaryo 4’ü izlemiştir. Gruplar arası faktöryel desenin yapısına uygun olarak her katılımcı sadece bir senaryo içeriği izlemiştir (Nestor & Schutt, 2012: 177-178).

Grup 1’in izlediği senaryo 1’in kriz türü mağdur; tepki stratejisi ise reddetmek üzerine inşa edilmiştir. Grup 2’nin izlediği senaryo 2’nin kriz türü yine mağdur fakat tepki stratejisi ilgilenmedir. Grup 3’ün izlediği senaryo 3’ün kriz türü önlenbilir; kriz tepki stratejisi ise reddetmektir. Grup 4’ün izlediği senaryo 4’ün kriz türü yine önlenbilir; tepki stratejisi ise ilgilenmek olarak yapılandırılmıştır.

Odak Grup Görüşmeleri

Odak grup görüşme verilerini analiz etmede içerik, tematik, etnografik, fenomenolojik, anlatı, biyografik ve söylem olmak üzere çeşitli analiz yöntemleri kullanılmaktadır (Wilkonson, 2016: 84). Bu noktada Braun ve Clarke (2006: 78) nitel analiz yöntemlerinin iki gruba ayrılabilceğini, bunlardan ilkinin “yorumlayıcı fenomenolojik analiz”, “temellendirilmiş kuram”, “söylem analizi” ve “anlatı analizi” gibi belirli bir teoriye bağlı veya belirli bir teorik ya da epistemolojik konuma dayanan yöntemler; ikincisinin ise “tematik analiz” gibi temel olarak

belirli bir teori ve epistemolojiden bağımsız ve çeşitli teorik ve epistemolojik yaklaşımlara uygulanabilen yöntemler olduğunu belirtmektedir.

Odak grup görüşme verilerinin analizinde, teorik bağımsızlığından ve esnek bir veri analizi yöntemi olduğundan, “tematik analiz” (Braun & Clarke, 2006: 78) yönteminden yararlanılmıştır. Braun ve Clarke’a göre (2006: 87) tematik analiz “araştırmacının veriyi tanıması”, “ön kodları oluşturma”, “temaların aranması”, “temaları tanımlama ve adlandırma” ve “rapor hazırlamak” olmak üzere altı aşamada gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda altı katılımcı ile yarı yapılandırılmış sekiz sorudan yola çıkılarak toplam 90 dakikalık odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak nicel verilerin, ardından nitel verilerin analizine yer verilmektedir. Nicel verilerin analizinde bağımsız örneklem t-test, tek ve iki faktörlü varyans analizi (ANOVA) ile Pearson Korelasyon Katsayısı analizi uygulanmıştır. Nitel veriler ise Braun ve Clarke’ın (2006) “tematik analiz” kavramsallaştırılmasından hareketle yorumlanmıştır.

Nicel Verilerin Analizi

Satın alma niyetinin kriz türüne göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğine yönelik bulgular

Tablo 1: Satın Alma Niyeti ve Kriz Türü Arasındaki İlişkinin Analizi

Kriz Türü	N	X	S	sd	t	p
Mağdur	50	2,37	1,44	98	,478	,633
Önlenebilir	50	2,24	1,26			

Tablo 1 incelendiğinde krizin türü ile satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı görülmektedir (t: ,478, p: ,633). Kurumun mağdur olduğu kriz senaryolarına yönelik satın alma niyeti ortalaması (X: 2,37) önlenebilir türde olan krizlere kıyasla yüksek olsa da bu fark anlamlı olmadığından H1 reddedilmiştir.

Duyguların, kriz türüne göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğine yönelik bulgular

Tablo 2: Duygular ve Kriz Türü Arasındaki İlişkinin Analizi

Duygu	Kriz Türü	N	X	S	sd	t	p
Kızgınlık	Mağdur	50	4,80	1,84	98	-1,739	,085
	Önlenebilir	50	5,48	2,06			
Kaygı	Mağdur	50	5,70	1,89	98	,097	,923
	Önlenebilir	50	5,66	2,22			
Üzüntü	Mağdur	50	5,74	1,61	98	-1,423	,158
	Önlenebilir	50	6,14	1,16			
Korku	Mağdur	50	5,96	1,56	98	-2,097	,039*
	Önlenebilir	50	6,50	,931			
Sempati	Mağdur	50	2,12	1,53	98	-1,513	,134
	Önlenebilir	50	2,72	2,34			

p<0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Kızgınlık (t: -1,739, p: ,085), kaygı (t: ,097, p: ,923), üzüntü (t: -1,423, p: ,158) ve sempati (t: -1,513, p: ,134) duygularının krizin mağdur ya da önlenebilir türde olmasına göre anlamlı bir fark göstermediği; korku duygusunun ise krizin türüne göre anlamlı bir fark gösterdiği belirlenmiştir (t: -2,097, p: ,039). Dolayısıyla H2a, 2b, 2c, 2e reddedilmiş; H2d ise kabul edilmiştir.

Satın alma niyetinin kriz tepki stratejisine göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğine yönelik bulgular

Tablo 3: Satın Alma Niyeti ve Kriz Tepki Stratejisi Arasındaki İlişkinin Analizi

Kriz Tepki Stratejisi	N	X	S	sd	t	p
Reddetmek	50	1,35	,468	98	-9,962	,000*
İlgilenmek	50	3,26	1,27			

p<0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3'te görüldüğü üzere satın alma niyeti ile kriz tepki stratejisi arasında anlamlı bir ilişki bulunduğundan (t: -9,962, p: ,000) H3 kabul edilmiştir. İlgilenmeye yönelik tepki stratejisinin satın alma niyeti ortalamasının (X: 3,26), reddetmeye yönelik tepki stratejisinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Duygu bağımlı değişkeninin, kriz tepki stratejisine göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğine yönelik bulgular

Tablo 4: Duygular ve Kriz Tepki Stratejisi Arasındaki İlişkinin Analizi

Duygu	Kriz Tepki Stratejisi	N	X	S	sd	t	p
Kızgınlık	Reddetmek	50	6,34	1,06	98	7,636	,000*
	İlgilenmek	50	3,94	1,95			
Kaygı	Reddetmek	50	6,36	1,39	98	3,483	,001*
	İlgilenmek	50	5,00	2,38			
Üzüntü	Reddetmek	50	5,90	1,18	98	-,282	,779
	İlgilenmek	50	5,98	1,62			
Korku	Reddetmek	50	6,50	,763	98	2,097	,039*
	İlgilenmek	50	5,96	1,65			
Sempati	Reddetmek	50	1,40	,700	98	-5,926	,000*
	İlgilenmek	50	3,44	2,33			

p<0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Üzüntü duygusu ile kriz tepki stratejisi arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmadığından (t: -,282 p: ,779) H4c kabul edilmemiştir. Öte yandan kızgınlık (t: 7,636, p: ,000), kaygı (t: 3,483, p: ,001), korku (t: 2,097, p: ,039) ve sempati (t: -5,926, p: ,000) duyguları ile krize yönelik tepki stratejisi arasında anlamlı bir fark tespit edildiğinden H4a, 4b, 4d ve 4e kabul edilmiştir. Tabloya göre kızgınlık, kaygı ve korku duyguları ortalamalarının ilgilenmeye yönelik stratejiye kıyasla reddedici stratejide daha yüksek olduğu görülmektedir. Sempati duygusu ortalamasının ise ilgilenmeye yönelik stratejide daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Kriz türünün ve kriz tepki stratejisinin satın alma niyeti üzerindeki etkileşim etkisine yönelik bulgular

Tablo 5: Kriz Türünün ve Kriz Tepki Stratejisinin Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkileşim Etkisi Analizi

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Kriz türü	,422	1	,422	,463	,498
Kriz tepki stratejisi	91,203	1	91,203	99,857	,000*
KTxKTS	1,960	1	1,960	2,146	,146
Hata	87,680	96	,913		
Toplam	181,265	99			

p<0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 5 incelendiğinde kriz türünün satın alma niyeti üzerindeki temel etkisinin anlamlı olmadığı (F: ,463, p: ,498), kriz tepki stratejisinin temel etkisinin anlamlı olduğu (F: 99,857, p: ,000) ve her iki bağımsız değişkenin etkileşim etkisinin ise anlamlı olmadığı görülmektedir (F: 2,146, p: ,146). Dolayısıyla H5 reddedilmiştir. Başka bir anlatımla tek başına kriz türü ve kriz türü ile kriz tepki stratejisi birlikte satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değilken; kriz tepki stratejisi anlamlı bir etkiye sahiptir.

Kriz türünün ve kriz tepki stratejisinin duygular üzerindeki etkileşim etkisine yönelik bulgular

Kriz türünün (F: 4,828, p: ,030) ve kriz tepki stratejisinin (F: 60,146, p: ,000) kızgınlık duygusu üzerindeki temel etkilerinin anlamlı olduğu, fakat her iki değişkenin kızgınlık duygusu üzerindeki ortak etkisinin ise anlamlı olmadığı sonucuna ulaşıldığından (F: ,267, p: ,606) H6a kabul edilmemiştir. Kriz türünün ve tepki stratejisinin kaygı duygusu üzerindeki etkileşim etkisi açısından tek başına kriz türünün anlamlı bir etkiye sahip olmadığı (F: ,011, p: ,917), kriz tepki stratejisinin temel etkisinin ise anlamlı olduğu (F: 12,475, p: ,001) sonucuna ulaşılmıştır. Her iki bağımsız değişkenin kaygı duygusu üzerindeki ortak etkilerinin de anlamlı olduğu sonucuna ulaşıldığından (F: 4,759, p: ,032) H6b kabul edilmiştir.

Kriz türünün (F: 2,279, p: ,134) ve tepki stratejisinin üzüntü duygusu üzerindeki temel etkileri anlamlı olmayıp (F: ,091, p: ,763), kriz türünün ve tepki stratejisinin ortak etkilerinin ise anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır (F: 14,245, p: ,000). Dolayısıyla H6c kabul edilmiştir. Korku duygusu bağlamında tek başına kriz türünün (F: 4,852, p: ,030) ve kriz tepki stratejisinin (F: 4,852, p: ,030) temel etkilerinin, yine her iki bağımsız değişkenin ortak etkilerinin de anlamlı olduğu sonucuna ulaşıldığından (F: 7,248, p: ,008) H6d kabul edilmiştir.

Kriz türünün sempati duygusu üzerindeki temel etkisi (F: 3,173, p: ,078) ve kriz türü ile tepki stratejisinin bu duygu üzerindeki etkileşim etkisinin anlamlı olmadığı görüldüğünden (F: 3,173, p: ,078) H6e reddedilmiştir. Öte yandan tek başına kriz tepki stratejisinin sempati duygusu üzerinde anlamlı bir temel etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (F: 36,677, p: ,000).

Satın alma niyeti ve duygular arasındaki ilişkiye yönelik Pearson Korelasyon Katsayısı analizi

Tablo 6: Satın Alma Niyeti ve Duygular Korelasyon Katsayısı Analizi

Duygu	r	p
Kızgınlık	-,599	,000
Kaygı	-,347	,000
Üzüntü	-,114	,257
Korku	-,253	,011
Sempati	,460	,000

Kızgınlık duygusu ile satın alma niyeti arasında orta düzeyde, negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (r: -,599, p: ,000). Diğer bir anlatımla kızgınlık duygusu arttıkça satın alma niyeti azalmaktadır. Kaygı duygusu ile satın alma niyeti arasında ise yine orta düzeyde, negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (r: -,347, p: ,000). Bu bağlamda kaygı duygusu arttıkça satın alma niyetinin azaldığı söylenebilir.

Üzüntü duygusu ile satın alma niyeti arasında düşük düzeyde, negatif ve anlamlı olmayan bir ilişki bulunmaktadır (r: -,114, p: ,257). Korku duygusu ile satın alma niyeti arasında ise yine düşük düzeyde, negatif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r: -,253, p: ,011). Korku duygusu arttıkça satın alma niyeti azalmaktadır. Sempati duygusu ile satın alma niyeti arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (r: ,460, p: ,000). Dolayısıyla sempati duygusu arttıkça satın alma niyetinin de arttığı belirtilebilir.

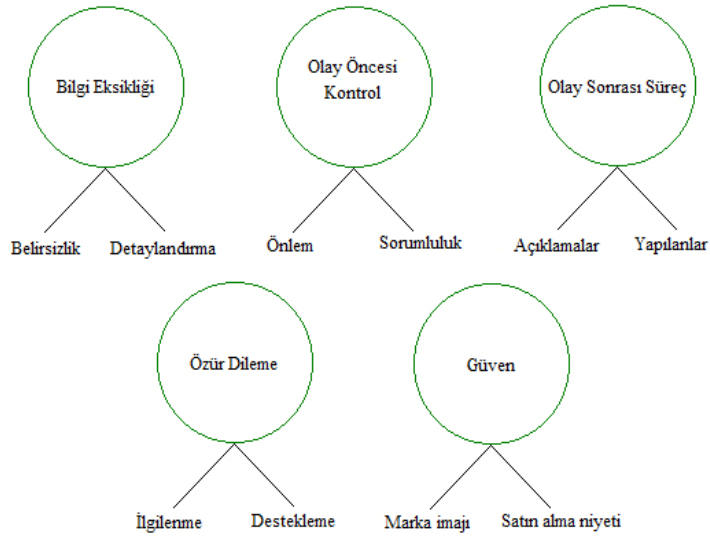
Nitel Verilerin Analizi

Odak grup görüşmesi kapsamında altı katılımcıya dört senaryo da izletilmiş ve yarı yapılandırılmış sekiz sorudan yola çıkılarak katılımcılarla toplam 90 dakikalık bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmesinden elde edilen nitel veriler Braun ve Clarke'ın (2006) "tematik analiz" kavramsallaştırılmasından hareketle yorumlanmıştır. Bu noktada öncelikle ön kodları oluşturmak amacıyla veriler çözümlenmiş; temaların adlandırılmasının ve değerlendirilmesinin ardından nihai tematik harita oluşturulmuştur. Tematik haritanın oluşturulmasında katılımcıların deneyimledikleri duygular, kriz türüne ve tepki stratejisine yönelik düşünceleri ve senaryoları belirsizlikten kaçınma açısından yorumlama biçimleri temel alınmıştır.

Odak grup görüşme verileri analizi temaları

Şekil 1’de odak grup görüşme verileri analizinin tematik haritası yer almaktadır.

Şekil 1: Analizin Tematik Haritası

Odak grup görüşmesi analizinin tematik haritası incelendiğinde “bilgi eksikliği” temasının “belirsizlik ve detaylandırma”, “olay öncesi kontrol” temasının “önlem ve sorumluluk”, “olay sonrası süreç” temasının “açıklamalar ve yapılanlar”, “özür dileme” temasının “ilgilenme ve destekleme” ile “güven” temasının ise “marka imajı ve satın alma niyeti” alt temalarından oluştuğu görülmektedir.

Bilgi eksikliği

Odak grup görüşmelerinde belirlenen ilk tema bilgi eksikliğidir. Bu temanın “belirsizlik ve detaylandırma” olmak üzere iki alt teması bulunmaktadır. Kurumsal krizlerde ilgili kamuları doğru, net ve hızlı bir şekilde bilgilendirmenin önemi öne çıkmaktadır. Krizin oluşturduğu belirsizlik karşısında kurumun söyledikleri ve yaptıkları hem belirsizliği azaltmada hem de detaylı bilgi sunumunda rol oynamaktadır. Huurne ve Gutteling’in (2008: 848) bireylerin belirsizliği azaltmak için bilgiyi aradıkları saptaması katılımcıların detaylı bilgi sunumunu önemsemelerini açıklar niteliktedir.

Katılımcıların hem ilgilenmeye hem de reddetmeye yönelik tepki stratejilerinde kurumdan detaylı bilgi beklentisi söz konusudur. Aynı şekilde krizin

mağdur veya önlenebilir türde olmasından bağımsız olarak her iki kriz türü için de detaylı ve belirsizliği azaltan bilgi talebi katılımcıların söylemlerine yansımıştır. İlgilenmeye yönelik bir strateji olsa dahi bir katılımcı “olayın detayları yok, sadece suç bizim ama kaynağın ne olduğuna dair bir bilgi yok. Bu durum da şüpheye neden oluyor” şeklindeki bir ifade ile olayın detaylandırılması gerekliliği üzerinde durmuştur.

Senaryoların belirsizlik yönelimli içerikleri katılımcılar tarafından eleştirilmiştir. Katılımcılar, kurumun olaydan zarar görenlere yönelik neler yapacağını açıklamasına taşınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda bir katılımcının;

“Gerçekten kurum mağdur olabilir ama yapılan açıklamada bu bilgilerin eksikliği var. Burada sadece olay bizim dışımızda deniliyor ve hayvanların temininde sorumluluğun kimde olduğu belirtilmiyor. Eğer sorumluluk üçüncü kişilerdeyse ve bu durum burada daha detaylı olarak ifade edilseydi içerik daha da zenginleşirdi ve tüketicide kötü bir imaj oluşmazdı”, şeklindeki ifadesi kurumun krizden mağdur olsa dahi bilgi eksikliğine yönelmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Olay öncesi kontrol

Kriz öncesi sürece vurgu yapan olay öncesi kontrol teması “önlem ve sorumluluk” olmak üzere iki alt temayı içermektedir. Önlem alt teması olay öncesi kurumun alması gereken önlemleri belirtirken; sorumluluk alt teması ise kurumun çeşitli önlemler almadığından krizdeki sorumluluğunu belirtmektedir. Önlem alt teması proaktif bir kriz iletişimi anlayışı öneminin altını çizmektedir. Katılımcıların aşağıdaki söylemleri olay öncesi süreci vurgulamaları açısından dikkat çekicidir:

“Kurumun gıda mühendisleri yok mu?”

“Üretimin yapıldığı yer steril olmalı; demek ki personel o steril koşullara uymuyor.” “Kurumun ürünü ürettiği alandaki hijyen koşulları aklıma geldi.”

Olay öncesi kontrol temasının bir diğer alt teması olan sorumluluk ise kurumun krizden doğrudan sorumlu olup olmadığını vurgulamaktadır. Bu kapsamda krizin odak noktasının kurum ya da kurum dışı olması da katılımcıların söylemlerinde yer bulmuştur. Diğer taraftan krizin odağı kurum içi ya da dışı olsa da katılımcılar kurumun sorumluluğun önemini vurgulamıştır.

Olay sonrası süreç

Olay sonrası süreç teması “açıklamalar ve yapılanlar” olmak üzere iki alt temayı içermektedir. Bu temanın iki alt teması kriz karşısında kurumun yöneldiği söylemi ve eylemleri belirtmektedir. Açıklamalar teması, kurumun krize yönelik söylemlerinin kriz iletişimi pratiğindeki önemini vurgulamaktadır. Başka bir deyişle katılımcılar, kurum açıklamaları üzerinden krizdeki sorumluluğun yorumlanabileceği üzerinde durmuştur. Özellikle reddetme stratejisi temelinde

yapılandırılan birinci ve üçüncü senaryodaki açıklamalar katılımcılar tarafından olumsuz bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Olay sonrası süreç temasının yapılanlar alt teması ise kurumun, kriz karşısında yöneldiği davranışsal stratejiler üzerinde durmaktadır. Bir katılımcının aşağıdaki ifadeleri olay sonrası sürecin yapılanlar alt temasını somutlaştırmaktadır:

“Kurum, olaydan zarar görenleri ziyaret edebilir, yetkili kişileri onlarla görüşmeleri için gönderebilir, üzgünlük belirtebilir, mağdurların tedavi giderlerini karşılayabilir. Kalıcı bir hasar bulunup bulunmadığına yönelik olay sonrası süreci takip edebilir.”

Katılımcının yukarıda yer alan ifadesine yansıdığı üzere kurumun olay sonrası süreçte, olaydan zarar görenlere yönelik birtakım eylemlere yönelmesi gerekliliği beklentisinin ortaya çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla paydaşların daha eleştirel ve sorgulayıcı olduğu kriz sonrası süreçte (Reynolds & Seeger, 2005: 50-51) kamuoyunun güvenini kazanmak için kurumun yöneldiği düzeltici eylemlerin (Jia vd., 2012: 139) katılımcılar tarafından önemsendiği belirtilebilir.

Özür dileme

Özür dileme temasının, “ilgilenme ve destekleme” olmak üzere iki alt teması bulunmaktadır. Bir kriz tepki stratejisi olarak özür dileme temasının ilgilenme alt teması kurumun, olaydan zarar görenlere yönelik geliştirdiği ilgilenme stratejisini; destekleme teması ise olaydan zarar görenleri nasıl destekleyeceğine yönelik kurum söylemlerini ve eylemlerini içermektedir. Kurumun, kamuoyundan özür dilemesi katılımcılar tarafından genel olarak olumlu bir durum olarak değerlendirilse de, bir katılımcının aşağıda yer alan ifadesi kurumların kriz durumlarında yönelmeleri gereken gerçek bir özür stratejisinin önemini vurgular niteliktedir:

“Hatanın nerede olduğunu bulmuş, ilgilenmiş ama açıklamalar arasındaki kıyaslamada ikiyi tercih ederim. Olayın sebebi çok basit. Kurumun böyle basit bir sebebi önleyemiyor olması şaşkınlık yarattı. Yani, daha gözden neler kaçıyor. Kurum biz de mağduruz diyerek tüketicisiyle arasında ortak bir nokta yaratmaya çalışıyor ama bunu yanlış taraftan yaratmaya çalışıyor. Çünkü hem personeli suçluyor hem de özür diliyor.”

Katılımcının açıklaması değerlendirildiğinde hem kurum içi bir paydaşın olaydan sorumlu tutulması hem de kurumun özür dilemesi eleştirilen bir noktadır. Bu bağlamda kriz iletişimde dürüst, samimi ve açık olmanın (Seeger, 2006: 239; Jin vd., 2018: 574) önemli olduğu ve özür stratejisinin de yine dürüst ve samimi bir şekilde yapılandırılması gerektiğini belirtmek yanlış olmayacaktır. Aksi takdirde kurumsal özür dilemenin ilgili paydaşlar tarafından “tüketici ile ortak nokta yaratma” çabası olarak yorumlanabileceği dile getirilebilir.

Güven

Güven teması, “marka imajı ve satın alma niyeti” şeklinde iki alt temayı içermektedir. Marka imajı, markaya yönelik olay öncesi var olan algıları belirtmektedir. Katılımcıların aşağıdaki ifadeleri marka imajının kriz iletişimindeki yerini ve özellikle marka imajının olumlu olduğu markaların yaşadığı krizlerin daha fazla şaşırtıcı olduğunu vurgulamaktadır.

“Bu markayı hiç duymadım çünkü belli markaları alıyoruz. Bilmediğim bir markayı asla satın almıyorum.”

“Ne kadar büyük firma olursa olsun insanın güveni kalmıyor, diğer firmalara karşı da şüphe oluşuyor. Firmanın büyüklüğü fark etmiyor, insanın aklında acaba diğer firmalarda var mı diye bir soru işareti kalıyor. Güvendiğin bir markaysa şaşkınlık yaratıyor.”

Katılımcılar her dört senaryoya yönelik temkinli bir satın alma niyetine yönelmiştir. Özellikle önlenebilir kriz içeriklerinin olduğu üçüncü ve dördüncü senaryolarda ise katılımcıların satın alma niyetlerinin, mağdur kriz senaryosunun olduğu birinci ve ikinci senaryolara kıyasla daha da olumsuz bir söylem üzerine inşa edildiği görülmüştür.

SONUÇ

Kurumların çeşitli nedenlerden dolayı yaşamış oldukları krizler, kriz öncesi sürece yönelik planlamaları gerektirdiği gibi kriz sürecine ve kriz sonrası sürece yönelik de iletişimsel uygulamaları gerektirmektedir. Kriz iletişimi olarak nitelendirilebilecek söz konusu uygulamalar kurumun hem söylem hem de davranış boyutundaki iletişimsel pratiklerini kapsamaktadır. Halkla ilişkiler alanının teori ve pratik odaklı bir uygulama alanı olan kriz iletişiminin ilişkili olduğu yapılardan biri de duygular ve kültürdür. Kurumların kriz durumlarında söyledikleri ve yaptıkları ilgili kamuların duygularını etkileyebildiği gibi kamular bu iletişimsel pratikleri belirli bir kültürel bağlam içerisinde yorumlamaktadır. Kültürün özellikle “belirsizlikten kaçınma” boyutu, kurumsal krizlerin içerdiği yüksek düzeydeki belirsiz durumların ilgili kamular tarafından anlamlandırılma biçimlerini incelemeyi ve yine krizlerin, çoğu zaman olumsuz duygusal durumlarla ilişkili olması kriz iletişimi alanının duygular kapsamında değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Kriz iletişiminin duygu ve kültür boyutuna odaklanan bu araştırma kriz türünün ve kriz tepki stratejilerinin duygular ve satın alma niyeti üzerindeki etkisini ortaya koymayı ve kriz iletişimini kültürün belirsizlikten kaçınma boyutu açısından değerlendirmeyi amaçlamıştır. Araştırma iki basamakta yapılandırılmıştır. İlk olarak 2x2 faktörlü gruplar arası faktöryel desenden yola çıkılarak bir araştırma tasarlanarak bağımsız değişkenler olan kriz türünün ve tepki stratejisinin duygular ve satın alma niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Kriz iletişimini, kültürün

belirsizlikten kaçınma boyutu açısından değerlendirmek için ise odak grup görüşme tekniği ile toplanan nitel veriler tematik analiz yöntemiyle yorumlanmıştır.

Satın alma niyetinin krizin mağdur ya da önlenebilir türde olmasına göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bir diğer ifadeyle hem mağdur hem de önlenebilir kriz senaryolarında katılımcılar satın alma niyeti bağlamında olumsuz bir tutum sergilemiştir. Kurumun mağdur olduğu krizlerin satın alma niyeti ortalaması önlenebilir krizlere kıyasla daha yüksek olsa da bu yükseklik anlamlı bir farklılığa yol açmamıştır. Vassilikopoulou vd.'nin (2009: 67) belirttiği gibi zararın şiddeti tüketicilerin satın alma niyetlerini etkileyen çok önemli bir unsur olduğundan senaryoların gıda gibi insan sağlığı üzerinde doğrudan etkisi olan bir sektör üzerine yapılandırılması bu sonucun olası nedenlerinden biri olarak belirtilebilir.

Araştırmada, krizin mağdur ya da önlenebilir türde olmasının kızgınlık, kaygı, üzüntü, korku ve sempati duyguları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Dört senaryonun da katılımcılarda olumsuz duygulara yol açtığı ortaya çıkmıştır. Maitlis ve Sonenshein'in (2010: 230) krizlerde olumsuz duyguların baskın olduğu çıkarımı bu sonucu açıklayabilir görünmektedir.

Araştırma, satın alma niyetinin kriz tepki stratejisine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucunu ortaya koymuştur. İlgilenmeye yönelik bir tepki stratejisinin satın alma niyeti ortalamasının reddetme stratejisine kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. Diğer bir deyişle satın alma niyeti, krizin mağdur ya da önlenebilir türde olmasının aksine kurumun yöneldiği tepki stratejisi açısından anlamlı bir farklılık sergilemiştir. Bu sonuç, katılımcıların krizin nasıl ortaya çıktığından ziyade kurumun kriz sonrası süreçte yöneldiği iletişimsel pratikleri önemsendiği şeklinde yorumlanabileceği gibi Lyon ve Cameron'un (2004: 227) yapmış olduğu araştırmanın sonucu ile de benzerlik göstermektedir. Bahsi geçen araştırmada da katılımcıların bir ürünü satın alma olasılıklarının savunmacı stratejiye kıyasla özür stratejisinde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Krizin mağdur ya da önlenebilir türde olmasının temel etkisinin ve kriz türünün ve tepki stratejilerinin satın alma niyeti üzerindeki etkileşim etkisinin anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır. Öte yandan yukarıda değinildiği gibi kriz tepki stratejisinin satın alma niyeti üzerindeki temel etkisinin ise anlamlı olduğu belirlenmiştir. Kriz türü ve kriz tepki stratejileri arasında duygular açısından nasıl bir etkileşim olduğu incelendiğinde kızgınlık duygusu açısından kriz türünün ve tepki stratejisinin temel etkilerinin anlamlı olduğu fakat her iki değişkenin ortak etkilerinin ise anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kızgınlık duygusunun aksine kriz türünün kaygı duygusu üzerindeki temel etkisinin anlamlı olmadığı, kriz tepki stratejisinin temel ve kriz türü ile tepki stratejisinin ortak etkisinin ise anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kriz türünün ve tepki stratejisinin üzüntü duygusu açısından temel etkilerinin anlamlı olmadığı fakat her iki değişkenin ortak etkisinin ise anlamlı olduğu görülmüştür. Korku duygusu açısından ise kriz türünün ve tepki stratejisinin hem temel hem de ortak etkilerinin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Kriz türünün temel, tür ile tepki stratejisinin ortak etkisinin sempati duygusu açısından anlamlı olmadığı; tepki stratejisinin ise temel etkisinin anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır.

Araştırmada kızgınlık, kaygı ve korku duyguları arttıkça satın alma niyetinin azaldığı, sempati duygusu arttıkça satın alma niyetinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer anlatımla olumsuz duyguların satın alma niyetini düşürdüğü söylenebilir.

Odak grup görüşme tekniği ile toplanan nitel verilerin tematik analizi sonucu toplam beş tema ortaya çıkmıştır. Bunlar “bilgi eksikliği”, “olay öncesi kontrol”, “olay sonrası süreç”, “özür dileme” ve “güven” temalarıdır. “Bilgi eksikliği” teması “belirsizlik ve detaylandırma”, “olay öncesi kontrol” teması “önlem ve sorumluluk”, “olay sonrası süreç” teması “açıklamalar ve yapılanlar”, “özür dileme” teması “ilgilenme ve destekleme” ile “güven” teması ise “marka imajı ve satın alma niyeti” olmak üzere toplam 10 alt tema ortaya çıkmıştır. Bilgi eksikliği teması kriz sürecindeki iletişimsel pratiklerde detaylı bilgi sunmanın ve belirsizliği azaltmanın önemini vurgulamaktadır. Krizlerin oluşturduğu belirsizliği azaltmada yeterli bilgi sunmanın önemi düşünüldüğünde sunulan bilginin krizden doğrudan veya dolaylı bir şekilde zarar görenleri destekleme noktasındaki önemi somut bir görünüm kazanmaktadır. Belirsizlikten kaçınmanın açık ve doğrudan bilgi gerekliliği (Siew-Yoong Low vd., 2011: 231) katılımcıların söylemlerine yansımıştır.

Olay öncesi kontrol teması kriz ortaya çıkmadan önce alınması gereken önlem ve sorumlulukları vurgulamaktadır. Her ne kadar krizler beklenmedik bir anda ortaya çıksa da kurumların faaliyet gösterdikleri sektörün krize eğilimli bir sektör olması olası krizlere yönelik birtakım önlemler almayı ve Maresh-Fuehrer ile Smith’in (2016: 625) deyişiyle proaktif faaliyetlere yönelmeyi zorunlu kılmaktadır. Olay sonrası süreç teması, kriz ortaya çıktıktan sonraki süreçteki açıklamaları ve eylemleri öne çıkarmaktadır. Kriz iletişiminin olay ortaya çıktıktan sonraki boyutu üzerinde duran bu tema kurumun iletişimsel pratiklerinin krizden zarar görenler temel alınarak yapılandırılması gerektiğini belirtmektedir. Bu süreçte yapılacak olan açıklamalar da kurumun krize yönelik geliştireceği retorik üzerinden kriz iletişimi sürecine dahil olmaktadır. Söz konusu retorik reddetmekten, ilgilenmeye; özür dilemekten, sorunu hafifletmeye kadar çeşitli tepki stratejileri üzerine temellendirilebilir.

Bir tepki stratejisi olarak özür dileme teması ise kurumun krizden zarar görenlerle ilgilenme ve destekleme pratiklerini öne çıkarmaktadır. Güven teması

ise kuruma yönelik duyulan güveni vurgulayarak marka imajı ve satın alma niyeti üzerinden bir içerik sunmaktadır.

Krizlerin oluşturdukları belirsiz durumlar katılımcıların söylemlerine yansımıştır. Bu bağlamda kurumun daha detaylı bilgiler sunması, olaydan zarar görenlere yönelik neler yapılacağına açıkça belirtilmesi ve zarar görenleri yönlendirmesi ile olayın ortaya çıkış nedeninin detaylı bir şekilde sunulması gerekliliği katılımcıların söylemlerine yansımıştır. Başka bir deyişle analiz sonucu ortaya çıkan temalar belirsizlikten yüksek düzeyde kaçınmaya yönelik söylemler içermiştir. Ülkemizin belirsizlikten kaçınma boyutundaki puanı 85 ile (Hofstede, 2017) oldukça yüksek bir seviyede olduğundan bu sonuç kriz iletişimi ve kültür ilişkisini vurgulaması bakımından önem taşımaktadır.

Araştırmanın temel sınırlılığı gıda sektöründeki bir kurumsal krize odaklanmasıdır. Gelecekte yapılacak olan araştırmalarda krize eğilimli diğer sektörlerden hareketle kriz senaryoları oluşturularak kriz iletişimi alanı değerlendirilebilir. Kültürlerarası karşılaştırmalı araştırmalarla da kriz iletişiminin duygular ve kültür ile olan ilişkisi incelenebilir.

KAYNAKÇA

Amstadter, A. (2008). Emotion regulation and anxiety disorders. *Journal of Anxiety Disorders*, 22 (2), 211-221.

Bailey, G. & Peoples, J. (2010). *Essentials of cultural anthropology*. Belmont, CA: Cengage Learning.

Bonifield, C. & Cole, C. (2007). Affective responses to service failure: Anger, regret, and retaliatory versus conciliatory responses. *Marketing Letters*, 18 (1-2), 85-99.

Brashers, D. E. (2001). Communication and uncertainty management. *Journal of Communication*, 51 (3), 477-497.

Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), 77-101.

Brown, K. A. & Ki, E. J. (2013). Developing a valid and reliable measure of organizational crisis responsibility. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 90 (2), 363-384.

Cabanac, M. (2002). What is emotion?. *Behavioural Processes*, 60 (2), 69-83.

Choi, Y. & Lin, Y. H. (2009). Consumer response to crisis: Exploring the concept of involvement in Mattel product recalls. *Public Relations Review*, 35 (1), 18-22.

Christensen, L. B. (1991). *Experimental methodology*. Boston: Allyn and Bacon.

Coombs, W. T. (2004). Impact of past crises on current crisis communication insights from Situational Crisis Communication Theory. *Journal of Business Communication*, 41 (3), 265-289.

Coombs, W. T. (2006). The protective powers of crisis response strategies: Managing reputational assets during a crisis. *Journal of Promotion Management*, 12 (3-4), 241-260.

Coombs, W. T. (2007a). Attribution theory as a guide for post-crisis communication research. *Public Relations Review*, 33 (2), 135-139.

Coombs, W. T. (2007b). Protecting organization reputations during a crisis: The development and application of situational crisis communication theory. *Corporate Reputation Review*, 10 (3), 163-176.

Coombs, W. T. & Holladay, S. J. (2005). Exploratory study of stakeholder emotions: Affect and crisis. In N. M. Ashkanasy, W. J. Zerbe and C. E. J. Hartel (Eds.), *Research on emotion in organizations: The effect of affect in organizational settings* (pp. 263-280). New York: Elsevier.

Creswell, J. W. (2014). *Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları araştırma deseni*. (Çev. Ed. S. B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap.

Crisisconsultant (2014). <http://crisisconsultant.com/wp-content/uploads/2014/11/ICM-Annual-Crisis-Report-for-2014.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).

Crisisconsultant (2015). http://crisisconsultant.com/wp-content/uploads/2014/11/ICM-Annual-Crisis-Report-for-2015.Issued_March22.2016.pdf, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).

Crisisconsultant (2016). http://crisisconsultant.com/wp-content/uploads/2017/04/ICM-Annual-Crisis-Report-for-2016_Issued-April-3_2017.ov_.pdf, (Erişim Tarihi: 10.06.2017).

Crisisconsultant (2017). https://crisisconsultant.com/wp-content/uploads/2014/11/ICM-Annual-Crisis-Report-for-2017_Issued-April-17_2018_print.pdf, (Erişim Tarihi: 20.05.2018).

de Mooij, M. (2011). *Consumer behavior and culture: Consequences for global marketing and advertising*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Dodds, W. B., Monroe, K. B. & Grewal, D. (1991). Effects of price, brand, and store information on buyers' product evaluations. *Journal of Marketing Research*, 28 (3), 307-319.

Englehart, H. (2012). Crisis communications: Brand news channels, same old static. In Clarke, L. Caywood (Ed.), *The handbook of strategic public relations and integrated marketing communications* (pp. 401-413). US: McGrawHill.

Erdoğan, Ö. & Ergün, Ö. (2005). Kahramanmaraş piyasasında tüketilen sucukların bazı fiziksel, kimyasal, duyuşal ve mikrobiyolojik özellikleri. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 31 (1), 55-65.

Erez, M. & Earley, C. P. (1993). *Culture, self-identity, and work*. New York: Oxford University Press.

Erkmen, O. & Bozkurt, H. (2004). Quality characteristics of retailed sucuk (Turkish dry-fermented sausage). *Food Technology and Biotechnology*, 42 (1), 63-70.

Et ve Süt Kurumu (2015).
https://www.esk.gov.tr/upload/Node/10256/files/2015_Yili_Faaliyet_Raporu.pdf,
(Erişim Tarihi: 10.01.2018).

Et ve Süt Kurumu (2016).
https://www.esk.gov.tr/upload/Node/10256/files/2016_Yili_Faaliyet_Raporu.pdf,
(Erişim Tarihi: 10.01.2018).

Fieldhouse, P. (1995). *Food and nutrition: Customs and culture*. London, UK: Chapman and Hall.

Freberg, K., Saling, K., Vidoloff, K. G. & Eosco, G. (2013). Using value modeling to evaluate social media messages: The case of Hurricane Irene. *Public Relations Review*, 39 (3), 185-192.

Gagaoua, M. & Boudechicha, H. R. (2018). Ethnic meat products of the North-African and Mediterranean countries: An overview. *Journal of Ethnic Foods*, 5 (2), 83-98.

Gall, M., Gall, J. & Borg, W. (2007). *Educational research: An introduction*. USA: Pearson.

Geray, H. (2014). *Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş: İletişim alanından örneklerle*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Grappi, S. & Romani, S. (2015). Company post-crisis communication strategies and the psychological mechanism underlying consumer reactions. *Journal of Public Relations Research*, 27 (1), 22-45.

Hallahan, K. (1997). *The consequences of mass communication: Cultural and critical perspectives on mass media and society*. New York: McGraw-Hill.

Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2 (1), 1-26.

Hofstede, G. (2017). <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/turkey/>, (Erişim Tarihi: 22.08.2017).

Huang, Y. H. & Su, S. H. (2009). Public relations autonomy, legal dominance, and strategic orientation as predictors of crisis communicative strategies. *Journal of Business Ethics*, 86 (1), 29-41.

Huang, Y. H., Lin, Y. H. & Su, S. H. (2005). Crisis communicative strategies in Taiwan: Category, continuum, and cultural implication. *Public Relations Review*, 31 (2), 229-238.

Huurne, E. T. & Gutteling, J. (2008). Information needs and risk perception as predictors of risk information seeking. *Journal of Risk Research*, 11 (7), 847-862.

Izard, C. E. (1991). *The psychology of emotions*. NY: Plenum Press.

Jia, Z., Shi, Y., Jia, Y. & Li, D. (2012). A framework of knowledge management systems for tourism crisis management. *Procedia Engineering*, 29, 138-143.

Jin, Y. (2010). Making sense sensibly in crisis communication: How publics' crisis appraisals influence their negative emotions, coping strategy preferences, and crisis response acceptance. *Communication Research*, 37 (4), 522-552.

Jin, Y., Pang, A. & Cameron, G. T. (2007). Integrated crisis mapping: Towards a publics-based, emotion-driven conceptualization in crisis communication. *Sphera Publica*, 7 (1), 81-96.

Jin, Y., Austin, L., Eaddy, L., Spector, S., Reber, B. & Espina, C. (2018). How financial crisis history informs ethical corporate communication: Insights from corporate communication leaders. *Public Relations Review*, 44, 574-584.

Kayaardı, S. & Gök, V. (2004). Effect of replacing beef fat with olive oil on quality characteristics of Turkish soudjouk (sucuk). *Meat Science*, 66 (1), 249-257.

Kilic, B. (2009). Current trends in traditional Turkish meat products and cuisine. *LWT-Food Science and Technology*, 42 (10), 1581-1589.

Kim, H. J. & Cameron, G. T. (2011). Emotions matter in crisis: The role of anger and sadness in the publics' response to crisis news framing and corporate crisis response. *Communication Research*, 38 (6), 826-855.

Kittler, P. G., Sucher, K. P. & Nelms, M. (2016). *Food and culture*. Belmont, CA: Cengage Learning.

Laufer, D. & Jung, J. M. (2010). Incorporating regulatory focus theory in product recall communications to increase compliance with a product recall. *Public Relations Review*, 36 (2), 147-151.

Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. New York: Oxford University Press.

Lehmberg, D., & Hicks, J. (2018). A ‘glocalization’ approach to the internationalizing of crisis communication. *Business Horizons*, 61 (3), 357-366.

Lord, R. G. & Kanfer, R. (2002). Emotions and organizational behaviour. In Lord, R.G., Klimoski, R.J. and Kanfer, R. (Eds.), *Emotions in the workplace* (pp. 5-20). Jossey-Bass, San Francisco, CA.

Lyon, L. & Cameron, G. T. (2004). A relational approach examining the interplay of prior reputation and immediate response to a crisis. *Journal of public relations research*, 16 (3), 213-241.

Maitlis, S. & Sonenshein, S. (2010). Sensemaking in crisis and change: Inspiration and insights from Weick (1988). *Journal of Management Studies*, 47 (3), 551-580.

Maresh-Fuehrer, M. M. & Smith, R. (2016). Social media mapping innovations for crisis prevention, response, and evaluation. *Computers in Human Behavior*, 54, 620-629.

McDonald, L. M., Sparks, B. & Glendon, A. I. (2010). Stakeholder reactions to company crisis communication and causes. *Public Relations Review*, 36 (3), 263-271.

Michaelidou, N. & Hassan, L. M. (2008). The role of health consciousness, food safety concern and ethical identity on attitudes and intentions towards organic food. *International Journal of Consumer Studies*, 32 (2), 163-170.

Millar, D. P. (2004). Exposing the errors: An examination of the nature of organizational crisis. In D. P. Millar and R. L. Heath (Eds.), *Responding to crisis: A rhetorical approach to crisis communication* (pp. 19-31). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Moon, J., Chadee, D. & Tikoo, S. (2008). Culture, product type, and price influences on consumer purchase intention to buy personalized products online. *Journal of Business Research*, 61 (1), 31-39.

Muralidharan, S., Dillistone, K. & Shin, J. H. (2011). The Gulf Coast oil spill: Extending the theory of image restoration discourse to the realm of social media and beyond petroleum. *Public Relations Review*, 37 (3), 226-232.

Nestor, P. G. & Schutt, R. K. (2012). *Research methods in psychology: Investigating human behavior*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Neuman, W. L. (2016). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar* (8. baskı). (Çev. S. Özge). Ankara: Yayın Odası Yayınları.

Pace, S., Balboni, B. & Gistri, G. (2017). The effects of social media on brand attitude and WOM during a brand crisis: Evidences from the Barilla case. *Journal of Marketing Communications*, 23 (2), 135-148.

Planalp, S. (1999). *Communicating emotion: Social, moral, and cultural processes*. New York: Cambridge University Press.

Reeve, J. (2009). *Understanding motivation and emotion*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

Reynolds, B. & Seeger, M. W. (2005). Crisis and emergency risk communication as an integrative model. *Journal of Health Communication*, 10 (1), 43-55.

Russell, J. A. & Lemay, G. (2000). Emotion concepts. In M. Lewis and J. M Haviland-Jones (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 491-503). New York: Guilford Press.

Samovar, L. A. & Porter, R. E. (1991). *Intercultural communication: A reader*. Belmont, CA: Wadsworth.

Seeger, M. W. (2005). From farm to fork: Communication and best practices in food safety. In T. L. Sellnow and R. S. Littlefield (Eds.), *Lessons learned about protecting America's food supply* (pp. 79-88). Fargo, ND: North Dakota Institute for Regional Studies.

Seeger, M. W. (2006). Best practices in crisis communication: An expert panel process. *Journal of Applied Communication Research*, 34 (3), 232-244.

Sellnow, T. L. & Seeger, M. W. (2013). *Theorizing crisis communication*. UK: John Wiley & Sons.

Shweder, R. A. (2004). Deconstructing the emotions for the sake of comparative research. In A. S. R. Manstead, N. Frijda and A. Fischer (Eds.), *Feelings and emotions: The Amsterdam Symposium* (pp. 81-96). New York: Cambridge University Press.

Siew-Yoong Low, Y., Varughese, J. & Pang, A. (2011). Communicating crisis: how culture influences image repair in Western and Asian governments. *Corporate Communications: An International Journal*, 16 (3), 218-242.

Siomkos, G. J. (1999). On achieving exoneration after a product safety industrial crisis. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 14 (1), 17-29.

Sisco, H. F. (2012). Nonprofit in crisis: An examination of the applicability of situational crisis communication theory. *Journal of Public Relations Research*, 24 (1), 1-17.

Stephan, W. G., Stephan, C. W. & Gudykunst, W. B. (1999). Anxiety in intergroup relations: A comparison of anxiety/uncertainty management theory and integrated threat theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 23 (4), 613-628.

Strongman, K. T. (2003). *The psychology of emotion: From everyday life to theory*. West Sussex: John Wiley & Sons.

Sweeney, J. C., Soutar, G. N. & Johnson, L. W. (1999). The role of perceived risk in the quality-value relationship: A study in a retail environment. *Journal of Retailing*, 75 (1), 77-105.

Taylor, M. (2000). Cultural variance as a challenge to global public relations: A case study of the Coca-Cola scare in Europe. *Public Relations Review*, 26 (3), 277-293.

Theofilou, A. K., Vassilikopoulou, A. & Lepetsos, A. (2011). Methodological considerations in crisis management research: Fictitious scenarios vs. real crises. *Cambridge Business & Economic Conference*, June 27-28, Cambridge, UK.

Tosun, D. & Demirbaş, N. (2012). Türkiye’de kırmızı et ve et ürünleri sanayiinde gıda güvenliği sorunları ve öneriler. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 93-101.

TÜİK (2017). <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24880>, (Erişim Tarihi: 10.01.2018).

van der Meer, T. G. & Verhoeven, J. W. (2014). Emotional crisis communication. *Public Relations Review*, 40 (3), 526-536.

Vassilikopoulou, A., Lepetsos, A., Siomkos, G. & Chatzipanagiotou, K. (2009). The importance of factors influencing product-harm crisis management across different crisis extent levels: A conjoint analysis. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 17 (1), 65-74.

Vignolo, G., Fontana, C. & Fadda, S. (2010). Semidry and dry fermented sausages. In F. Toldrá (Ed.), *Handbook of meat processing* (pp. 379-398). Iowa: Wiley-Blackwell.

Wilkonson, S. (2016). Analysing focus group data. In D. Silverman (Ed.), *Qualitative research* (pp. 83-96). London: Sage.

Witte, K. (1992). Putting the fear back into fear appeals: The extended parallel process model. *Communications Monographs*, 59 (4), 329-349.

Zaremba, A. J. (2010). *Crisis communication: Theory and practice*. Armonk, NY: M. E. Sharpe,

Zhu, L., Anagondahalli, D. & Zhang, A. (2017). Social media and culture in crisis communication: McDonald's and KFC crises management in China. *Public Relations Review*, 43 (3), 487-492.

Yayın Geliş Tarihi: 14.01.2019
Yayına Kabul Tarihi:22.05.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.512520>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 105-121
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KAFKA, METAMORFOZ VE EMEĞİN YABANCILAŞMASI

Serdar ÖZTÜRK*

Bilge ÇİPE**

Öz

Franz Kafka kendisinin de sürekli yaşadığı “yabancılaşma” duygusunu en iyi anlatan yazarlardan birisidir. Yazar hikâye ve romanlarında bu olguya oldukça geniş yer vermiştir. Yabancılaşma kavramı birçok disiplin tarafından tanımlanan geniş ve tartışmalı bir kavramdır. Özellikle son yıllarda sosyolojinin çalışma alanına giren kavram, Karl Marx tarafından iktisat sosyolojisi içerisinde incelenen bir konu olmuştur. Modern hayatta birey üretirken tükenen ve dört aşamalı yabancılaşma yaşayan bir varlık haline gelmektedir. Marx bu duruma “yabancılaşmış emek” tanımı yapmaktadır. Birey önce üretim yaparak kendini gerçekleştirirken ürettiği nesnenin elinden alınması ile ilk yabancılaşma aşamasını yaşar. Çünkü insan ürettiği nesneyi kontrol eden durumda iken son noktada kontrol edilen bir meta haline dönüşmüştür. Daha sonra bireyin kendi içinde ikilem yaşaması, yani kapitalist sistemin tüketim ve üretim dayatmalarına karşılık öz itibari ile bu durumu reddetmesi ikinci aşama yabancılaşma yaşatmaktadır. Bu aşamadan sonra birey diğer insanlara yabancılaşmaya başlar. Nihayetinde kendi türüne yabancılaşan birey toplum tarafından dışlanır ve sistem dışına itilir. Kafka'nın metamorfozdaki kahramanı Gregor Samsa'nın yaşadığı yabancılaşma bu dört aşamanın son safhasını derin bir şekilde anlatmaktadır. Kafka hikâyesinin kahramanını fiziksel bir dönüşüm ile anlatırken bu aşamaya getiren durumları satır aralarına tek tek yerleştirmiştir. Metamorfoz Türkçe 'ye “Dönüşüm” “Değişim” olarak geçmiştir. Bu çalışma, adı geçen eserinsosyo-ekonomik anlamda tahlil edilmesi üzerine kaleme alınmıştır. Hikâye içerisinde geçen birçok vakada gerek Kafka'nın yazdığı dönemin toplumsal durumunu, gerekse Gregor Samsa özelinde aile yapılarını görmek mümkündür. Dolayısı ile yabancılaşma kavramının iktisadi anlamda karşılığı ve bu anlamın birey hayatında hangi noktalara temas ettiği çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Franz Kafka, Metamorfoz, Dönüşüm, Yabancılaşma.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Öztürk, S. & Çipe, B. (2020). Kafka, metamorfoz ve emeğin yabancılaşması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 105-121.

*Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0003-0650-0244, serdarozturk@nevsehir.edu.tr

**Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0001-7598-0291, cipebil@gmail.com

KAFKA, METAMORPHOSIS AND ALIENATION OF LABOR**Abstract**

Franz Kafka is one of the writers who best describes his sense of alienation. The author gave quite a wide space to this phenomenon in his stories and novels. The concept of alienation is a broad and controversial concept defined by many disciplines. Particularly in recent years, the concept of sociology has been studied by Karl Marx in the sociology of economics. In modern life, the individual becomes a living entity that is exhausted and has four stages of alienation. Marx defined this situation as "alienated labor" Marx. The individual experiences the first phase of alienation with the production of the object he produces while doing himself first. Because man has become a controlled commodity when he controls the object he produces. Then the individual's self-dilemma, that is, the capitalist system of consumption and production impositions to refuse this situation as a matter of self-esteem is the second stage alienation. After this stage, the individual begins to alienate to other people. In the end, the individual who is alienated from his own kind is excluded from society and pushed out of the system. The alienation of the story's hero, Gregor Samsa, deeply depicts the last phase of these four stages. Kafka tells the protagonist of the story with a physical transformation, and he places the situations that have brought this stage to the line. The name of the story is "Transformation" as "Change" to Turkish. This translation means of metamorphosis in English. This study was conducted to analyze socio-economic terms of the mentioned work. In many events in the story, it is possible to see the social situation of Kafka's period and the family structure of Gregor Samsa. Therefore, the economic response of the concept of alienation and the point in which this meaning comes into contact with the individual life constitute the focus of the study.

Keywords: Franz Kafka, Metamorphosis, Transformation, Alienation.

GİRİŞ

1883 yılında Prag'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda orta sınıf Yahudi bir ailenin ilk çocuğu olarak dünyaya gelen roman ve hikâye yazarı Franz Kafka'nın, orijinal ismi "Die Verwandlung" olan ve Türkçeye "Dönüşüm, Değişim" olarak çevrilen eseri, ilk olarak 1915'de bir dergide yayınlanmıştır. Yazar günlüğüne bu kitapla ilgili "korkunç bir öykü" notunu düşmesi yaklaşık 70 sayfa olan eserin Alman edebiyatına göre "uzun öykü" skalasında olduğunun göstergesidir. "Dönüşüm", yazarın birçok dile çevrilen en önemli yapıtı sayılmaktadır. 20. Yüzyılın ve Alman edebiyatının en önemli yazarlarından biri olan Kafka yaşamı boyunca pek tanınmasa da, eserleri bugün tüm dünyada pek çok disiplin tarafından analiz edilen yazarlardan olmuştur.

Kafka'nın Dönüşümü bugüne kadar gerek psikolojik gerekse sosyolojik açıdan birçok çalışmaya konu olmuştur. Fakat bugüne dek hikâyenin ekonomik boyutu hakkında herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Kafka'nın distopik ve fantastik öğelerle yazdığı hikâyenin iktisadi boyutu ne olabilir? Eser, derin bir hikâye özelliği göstermekte ve katman katman inildikçe farklı bir sonuca ulaşılmaktadır. Örneğin sosyolojik anlamda baba oğul ilişkisi devlet-birey ilişkisine benzetilebilir. Ayrıca Gregor'un bir pazarlamacı olarak çalışması,

ailesinin geçimini üstlenmesi, üzerindeki hem iş hem aile baskısı kapitalist toplumun bir parçası olan insanın düştüğü durumun basit bir örneği olarak görülebilir. Biz bu çalışmada hikâyenin sosyo-ekonomik boyutunu ele alarak bireyin düştüğü yabancılaşmayı birçok düşünürün fikirleri ile açıklamaya çalışacağız. Çalışma dört bölümden oluşacaktır. İkinci bölümde sosyo-ekonomik kavramlar üzerinden hikâye derinlemesine incelenecektir. Üçüncü bölümde yabancılaşma kavramının tarihsel süreci bu alanda tanımlama yapmış düşünürlerin görüşleri ile anlatılacaktır. Dördüncü bölüm olan sonuç kısmında ise yabancılaşma çerçevesinde hikâye analizinin özeti sunulacaktır.

METAMORFOZ, YABANCILAŞMA VE ÖZGÜRLÜK

Hikâye “Gregor Samsa, bir sabah huzursuz düşlerinden uyandığında, kendini yatağında korkunç bir haşereye dönüşmüş olarak buldu” cümlesi ile başlamaktadır. Bu başlangıç okuyucuda bir nevi fantastik bir şok hissi yaratmaktadır. Çünkü okuyucu genelde bu şekilde ani bir giriş beklememektedir. Bu giriş tipik “Kafkaesque” bir tarzdır. Merriam Webster “kafkaesk” kelimesini Franz Kafka’yla, yazdıklarıyla ilgili ya da onları hatırlatan, özellikle; kâbus ölçüsünde karmaşık, tuhaf ya da mantıksız durumlar için kullanılan “sıfat” olarak kullanmıştır (Kessel ve Kelly, 2011). Cümlenin devamında Gregor’un dönüşen vücut tasviri bize hamamböceği şeklini anımsatır. Böceğe dönüşme durumu yabancılaşmanın somutlaşmasına bir gönderme olarak karşımıza çıkmaktadır. Yabancılaşma birçok açıdan psikolojik bir sorun gibi ele alınmış olsa da felsefi, sosyolojik, ekonomik, siyasal ve tarihsel boyutları olan ve içeriği birçok düşünür tarafından doldurulan bir kavramdır (Tolan, 1980: 14-15). “Bana ne oldu?” “Biraz daha uyusaydım da bütün bu delilikleri unutsaydım ne olurdu” cümleleri değişimin henüz algılanmadığı veya çok sıradan karşılandığı bir izlenim yaratmaktadır. Normalde bu tür bir durumla karşılaşma sonrası insanın dehşete düşmesi gerekirken hikâyenin kahramanı Gregor sadece bu soruyu sormuştur: “bana ne oldu?” (Kafka, 2016: 33). Hikâyenin tonu ilk giriş cümlesinde belirlenmiştir. Elbette ki gerçek hayatta böyle bir durum söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle bu hikâye alegorik bir hikâye olarak okunmalıdır. Kafka’nın 1906-1907 döneminden önce yazdığı “*Ülkedeki Düğün Hazırlıkları*” adlı hikâyesinde de aynı durum söz konusudur. Olayın kahramanı Eduard Raban evli olmak ama evlenmek istemeyen biridir. Eduard’da tıpkı Gregor gibi böceğe dönüşmüştür. Evlenmek istemediği ama evliliğe zorlandığı için bu şekilde bir dönüşümü bile istemiştir. Asıl olan benliği böcek olarak evde kalırken diğer yanı usulüne uygun bir şekilde evlendirilir. Aradaki fark Eduard Raban bu metamorfozdan memnundur. Nihayetinde bu bölünmeyi kendi istemiştir. Fakat Gregor Samsa bu dönüşümü kabul edemez etmek de istemez. İşte bu alegorik iki hikâye Kafka’nın “yabancılaşma” kavramının somutlaştırması olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında “yabancılaşma” kavramı Marx sosyolojisinde işçi sınıfının kapitalist düzen içerisindeki “bozulmasına” işaret etmektedir. Sanayileşme süreci var olan toplum

yapısını derinden etkilemiştir. Bu süreçle başlayan kentleşme ile sektörler yaygınlaşarak mesleklerin genişlediği ve çeşitlendiği bir toplumsal yapı oluşturmuştur. Böyle toplumlarda dayanışma tamamen ekonomik sektörler ve yeni işlerden kaynaklanan “işbölümü” kavramına dönüşmüştür (Zincirkıran, 2015: 9). Sanayileşmenin getirdiği kolaylıklar insan hayatını her ne kadar kolaylaştırmış olsa da işçi sınıfı olarak tanımlanan proletaryanın farklı bir kişiliğe bürünmesine sebep olmuştur.

Kafka, eserinde insan ilişkilerini, iş gerginliklerini ve çalışma şartları ile ilgili düşüncelerini Gregor’un ağzı ile söylemektedir. Gregor’un üzerindeki bu iş baskısı sanayileşme dönemi insanının durumunu anlatmaktadır. Marx, toplum sınıflarının oluşma sürecini üretim ilişkileri ile üretim araçlarının kullanımı esasına dayandırmaktadır. Marx’a (1844: 65) göre modern toplum iki sınıfa ayrılmıştır. Bu iki sınıf, işçi sınıfı yani proletarya ve burjuvazidir. Aslında bu sınıf ayrımları tarihin çeşitli safhalarında efendi- köle, derebeyi-serf şeklinde görülmektedir. Marx’ın burjuvazisi; üretim araçlarının sahibi iken işçi sınıfı burjuvaziler tarafından üretim için kullanılan, mülk üzerinde hiçbir hakkı bulunmayan, emeği sömürülen bir sınıftır.

Gregor’un korkunç bir haşereye dönüşmesi Kafka’nın yazın dünyasının istediği fedakârlık ya da farkındalık durumu değil bilakis bir tür canlı ölüm vakasıdır (Brod, 1949: 77). Kafka’nın “canavarca haşarat” için kullandığı tabir “*Ungeheuertes Ungeziefer*” Almancada “ailede yeri olmayan”, “Tanrı’nın emrinde yeri olmayan, kurban edilmek için uygun olmayan, kirli hayvan” olarak ifade edilmektedir. Dolayısı ile Kafka’nın haşaratı kesin olarak bir böcek türü anlamına gelmemektedir. Gregor hikâyenin birçok yerinde zaman zaman bir böcek gibi davranırken insan özellikleri sergilediği durumlar da mevcuttur (Janouch, 1971: 26-28).

Kohzadi ve ark. (2012) hikâyedeki baba-oğul ilişkisini Freudien bir ilişkiye benzetmektedirler. Şöyle ki; suçluluk duygusu varoluşçulukta önemli bir kavramdır. Aynı şekilde bu duygu Batı edebiyatından önemli bir yer tutmaktadır. Gregor’un yaşadığı suçluluk düşüncesi İncil’deki Âdem ve Havva kıssasına benzemektedir. Âdem ile Havva’nın yasak meyveyi yemesi ile cennetten kovulmaları ve sonrasında tüm insanlığın bu sorumlusu olmadıkları “günahın” suçunu yaşama hadisesine benzetilmektedir. Gregor babasının gözünde kontrolünün ötesindeki metamorfozdan yani dönüşümünden dolayı suçludur. Freud’un bakış açısıyla bu durum Tanrı’yı baba olarak simgelemektir. Babanın Gregor’u bastonu ile odasına doğru kovmasına hatta ona vurması Âdem ile Havva’nın cennet kovuluş kıssasına benzetilebilir. Bir başka açıdan bakılacak olursa daha önce bahsedildiği üzere Kafka’nın babası ile ilişkileri Platon’un “Mağara Alegorisi” gibidir. Kafka babasını her zaman sınırlayıcı engelleyici bir faktör olarak görmüş fakat aynı zamanda ona saygı duymuş onun dogmalarını aşmamıştır. Hikâyedeki baba karakteri bir nevi devlete benzetilebilir. Devlet nasıl bir ülke sınırları içerisinde otorite ise baba da ev içerisinde bir otoritedir. Varlığı bu

otoritenin oluşması için yeterlidir. Herhangi bir şey yapmasına gerek duyulmamaktadır. Nitekim Gregor çalışırken baba evde bulunmaktadır. Kafka'nın bakış açısıyla Gregor birey olarak toplumu simgelerken baba karakteri kapitalist devlet yapısına işaret edebilir. Nitekim haşerata dönüşen Gregor karşısında babanın tutumu sert olmuştur. İşe yaramayan, üretemeyen birey dışlanmalıdır.

Bu, modern çağda pek çok insanın sahip olduğu -Gregor'un da yüzleştiği- bir krizdir. Bu kriz, bir yanda özgürlük, diğer yanda kişinin sorumluluğu ve suçluluk duygusu ile toplumun ve ailenin talepleri arasındaki çatışmadır. Bir kişi sorumluluğu olmadan özgür olamaz, kişi başkalarına karşı yükümlülüğünü yerine getiremez ve kendisi için geçerli olmaya devam edemez. Kafka, bu dönüşüm ile Gregor için imkânsız görünen kaçışı sağlamaktadır. Gregor bir böcek olarak hem özgürlükten hem de suçluluktan kaçış hakkı elde etmiştir. Aile bireylerinin dönüşüm geçiren oğullarını bu denli çabuk silmesi, unutmaları ve hatta yaratık gibi görmesi modern toplumun değişimler karşısındaki tutumuna benzetilebilir. Kafka, bu hikâyede Gregor'un başkalaşması ile insanın yaşamındaki kaygılarını, korkularını ve sinizmini etkili bir biçimde anlatır (Kohzadi vd, 2012).

Bu dönüşümün onun işiyle ilgili planlarını engelleyeceği aklına gelmemektedir. Çünkü bu değişim onun tamamen hayali dışındadır. Durumu “kötü bir rüya” olarak değerlendirir. İlk başta yaşadığı yalnızlaşma ve yabancılaşmayı fiziksel bir dönüşüm olarak algılayamamıştır. Çalışmak zorunda olması ile çalışmak istememesi arasındaki bu çatışmaya “huzursuz edici hayallerin” sebep olduğu düşüncesi ağır basmaktadır. Mesleğinin ahlaki yükümlülüğü, özgür olmak ve sorumluluktan kaçma isteğine baskın gelmektedir. Bugün modern toplum bireylerinin yaşadığı çatışma ile çok benzeşen bu durum kapitalizmin insanı özgürleştirirken hapsedtiği duruma çok benzemektedir. Bu durum hem kaçma hem de mecburiyet duygusudur. Kafka'nın yabancılaşma kavramına bakışındaki yeni olan şey, kanunların ve kuralların birey için kaçmak istediği ama vazgeçemediği bir unsur olmasıdır. İnsan, bu tanımlayamadığı düzenin kanun ve kurallarının kölesi haline gelmiş kendi özünü ya da iç dünyasını kaybetmiş ya da onu bastırıştır. Weber'in “demir kafes” sendromunda olduğu gibi birey, kanunlar ve kurallar karşısında kendini hapsedilmiş hissetmektedir. Bastırılmış ya da kaybedilmiş olan bu duygu iç hesaplaşmalar yoluyla sürekli gün yüzüne çıkmaktadır. Gregor'un iç çatışması da bu duruma örnek olabilir. Beş-altı yıl sonra ailesinin borçlarını ödedikten sonra istifa edecek olan Gregor'un daha ötesi için hiçbir planı olmadığı aşikârdır. Görüldüğü üzere Gregor ezik de olsa dönüşüm geçirmeden önce ailesinin geçimini sağlayan biricik bir kişi iken dönüşümden sonra acınacak hale gelen, dışlanan, hatta aşağılanan bir varlık haline gelmiştir. Marx, kapitalist modern toplumlarda kişinin yaşadığı hayatın en yakın aile ilişkilerini dahi çarpıklaştırdığını ve kabalaştırdığını öne sürmektedir. Marx'a göre kişinin yaşamındaki herhangi bir çarpıklık diğer alanları da etkilemektedir. Dolayısı ile sınıflar arasında ilişkilerde duyarsızlık ve düşmanlık toplumun bütününe yansımaktadır (Ollman, 2015: 231). Hikâyede Marx'ın kapitalist ilişki

olarak adlandırdığı soğuk, kayıtsız ve düşmanca ilişki aile bireylerinde apaçık görülmektedir.

YABANCILAŞMANIN TARİHSEL SÜRECİ

Yabancılaşma kavramı insanın kontrol altına alamadığı içgüdüleri, tutkuları ve alışkanlıkları sebebiyle önce kendi özüne yabancı duruma gelmesi ile başlayan ve daha sonra topluma yansıyan bir süreçtir. Bu kavram sosyoloji ve felsefe tarihinde çok farklı anlamlarda kullanılmış daha sonra diğer bilim dallarının ilgilendiği bir kavram olmuştur (Altıparmak & Durakoğlu, 2016). Dolayısı ile yabancılaşma ile ilgili gerek sosyoloji tarihinde gerekse felsefe tarihinde birçok düşünür çeşitli görüşler ileri sürmüştür.

Hegel ve Yabancılaşma

Yabancılaşma kavramı terim olarak ilk defa Alman filozof George Wilhelm Friedrich Hegel tarafından kullanılmıştır. Hegel'in eserlerinde "yabancılaşma" kelimesine karşılık olarak kullanılan iki kelime ile karşılaşmaktayız: *Entfremdung* (yabancılaşma) ve *Entäußerung* (dışsallaşma)'dır. Aslında her iki kavram da İngilizcedeki "alienation" (yabancılaşma) terimine karşılık gelmektedir. Hegel'e göre yabancılaşma bir tür dağılmadır. Basit bir yapının dağılıp yeni karmaşık bir yapı oluşturma süreci Tin'in yabancılaşması olarak tanımlanır (Inwood, 1992: 35-36). Hegel "Tin'in Görüngübilimi (1807: 41-42) adlı eserinde yer verdiği yabancılaşma kavramına diğer düşünürlerden daha olumlu yaklaşmıştır. Hegel bu eserde yabancılaşmayı ontolojik bir olgu olarak değerlendirirken "Saltık" vasıtası ile kavranmamış olan insan yaşamının doğaya karşı yabancılaşacağını vurgular. Bu kaniya dinden ve tanrıbilimden yola çıkarak ulaşır. Hegel'e göre yabancılaşma, bir nevi "tin'in" dağılarak kendini yeniden yaratma ve keşfetme sürecidir (Marx, 1844). Hegel yabancılaşma ile ilgili diğer yaklaşımları da içine alarak daha olumlu bir anlam ortaya çıkarır ve toplumsallığa geçiş süreci düşünülecek olursa bireylerin kendilerine ait gücü devrederek "devleti" oluşturmaları bir nevi yabancılaşmadır (Kiraz, 2011).

Tin'in Görüngübiliminde; "Tin'in öz yabancılaşması" Hıristiyan kültürünün antik yunan kültüründen ortaya çıkması olarak görülürken, modernliğin bu yabancılaşmayı aşmak için tek yol olduğu belirtilmektedir. Hegel'e göre "öz bilinç" insanın kendi kendinin bilincinde olma durumudur ki öz bilinç "tanınan bir şey" olarak var olabilir. Tanınan şey var olduğuna şahit olunan, onaylanan, kanıtlanan ve kabul edilendir. Bu anlamda "ben" dışındaki başka bir bilinç tarafından var olduğu onaylanmayan, kabul edilmeyen bir "ben", var olmayı tam anlamı ile gerçekleştirmez. "Ben", var olmayı başka öz bilinçler tarafından kabul edilmek olarak görür. Bu durum devletlerin var olmasının ancak başka devletler tarafından tanınmasına benzemektedir. Ya da insanın kendisine ancak başka biriyimş gibi, yabancıymış gibi bakması ile tanınmasına ve tanımlanmasına benzetilebilir. Hegel tanımayı ve tanınmayı "Köle'nin Efendi Diyalektiğinde bu

şekilde ele almaktadır. Efendi köleyi öldürmez çünkü efendinin varlığı kölenin var olmasına bağlıdır. Köle yoksa efendinin varlığı tanınmaz ve tanımlanamaz. Her iki unsur da iki zıt bilinç olarak vardır; efendi bağımsız öz bilinci (özü kendi olmak) temsil ederken, köle bağımlı öz bilinci (özü başkası için var olmak) temsil eder (Kiraz, 2011).

Hegel, yalnızca insan hayatına ilişkin kavramların (devlet, iktisat, siyaset gibi) değil “Doğa’nda” öz bilincin yabancılaşması ile olduğunu öne sürmektedir. Doğa ve tarih öz bilincin dışsallaşmasıdır. Doğadaki dışsallık sonsuzdur. Doğanın herhangi bir tarihi yoktur. O tamamen bir devinim içerisinde varlığını sürdürür. Yabancılaşma ise kendini en çok tarihte göstermektedir. Tarih boyunca ortaya çıkan sorunları mutsuzlukları ve savaşları Hegel olumsuzluk olarak görmez. Çünkü tüm yaşanılanlar insanın var olma çabasının bir parçasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi yabancılaşma; dağılma ve yeni bir birleşim oluşturma olarak görülürse bu tip değişimler yeni oluşumlar için kaçınılmazdır. Hegel; “*Tarih Felsefesinde*” –Dünya tarihi bir mutluluk sahnesi değildir. Ondaki mutluluk sahneleri boş sayfalar. Çünkü bunlar karşıtlığın askıya alındığı uyum dönemleridir- (Hegel, 2006: 27) derken değişimlerin büyük karşıtlıklardan meydana geldiğini anlatmaktadır.

Gregor Samsa’nın dönüşümü Hegel’in bakış açısıyla irdelendiğinde olumlu ve hatta kaçınılmaz bir değişim olarak nitelendirilebilir. Nihayetinde değişim sonrasında Gregor zihinsel olarak özgürleşmiş ve sorumluluklarından kurtulmuştur. Bu durum tıpkı bireyin gücünü devlete bırakarak daha özgür ve sorumsuz bir hayat sürmesine benzemektedir. Değişimin, tarihin bölünmez bir parçası olduğu kabul edilirse Gregor, bireyin yaşadıkları sonucu kaçınılmaz bir şekilde dönüşümünün somut bir örneğidir.

Feuerbach ve Yabancılaşma

Alman filozof ve ahlakçı Ludwig Andreas Feuerbach yabancılaşma kuramına bakış açısı geliştiren bir diğer düşünürdür. Feuerbach, insanın, onu insan yapan niteliklerden koparılmasını “yabancılaşma” ile anlatır. Hegel’den etkilenen Feuerbach, daha sonra Hegelci diyalektik karşısında ciddi eleştirilerde bulunmuş ve bu alanda gerçek buluşlar yapmıştır. Feuerbach yabancılaşmaya, insanın, başka bir varoluş biçimi olarak bakmaktadır. Hegel’in yabancılaşmaya bakış açısını, “din eleştirisi” olarak kullanmaktadır. “*Tanrı, insanın içsel doğasının sadece dışa dönük bir yansımasıdır*” derken insanın kendi içerisinde bir Tanrı oluşturduğunu ileri sürmektedir. Feuerbach yabancılaşmayı açıklarken merkeze insanı yerleştirirken, bu kavramı antropolojik anlamda irdelemektedir. Bu noktada Marx üzerinde oluşan Hegel etkisi Feuerbach sayesinde gerçekleşmiştir (West, 2013). Marx “*El Yazmaları*” 214-215. sayfalarında Feuerbach’ın büyük eylemini üç maddede özetler:

- Felsefe, fikirler biçimi altında ve düşünceler tarafından açıklanmış dinden başka bir şey değildir. İnsanın yabancılaşması bir başka varoluştan başka bir şey değildir.
- “İnsandan insana” olgusunu toplumsal ilişki kuramının temel ilkesi durumuna getirerek gerçek materyalizmi ve gerçek bilimi kurmuştur.
- Ve bu işi mutlak doğru olduğunu ileri süren eleştirinin eleştirisine karşı kendi doğrusunu temellendiren ve kendine dayanan doğruyu çıkartarak yapmaktadır.

Feuerbach, Hegel’i eleştirerek yine onun felsefesine ulaşmaktadır. İnsanın yabancılaşmasına dinden ve Tanrıbiliminden yola çıkar. Daha sonra sonsuzu kaldırır ve yerine gerçeği, duyuluru, somutu, sonluyu ve tikeli koyar. Son olarak sırası gelince olumluyu kaldırır ve sonsuzu, soyutlamayı yeniden inşa eder (din ve tanrıbilimin yeniden kurulması). O eleştiriye eleştirerek karşıtlık durumu ile yeni bir diyalektik oluşturmuştur. Feuerbach’a göre “insan kendine yabancılaşmış bir Tanrı değil, Tanrı kendine yabancılaşmış bir insandır.”

Din insanı hayvandan ayıran en önemli unsurdur. “*Hıristiyanlığın Özünde*” bu durumu şöyle açıklar: “*Dinin çıkış noktası insanla hayvan arasındaki o büyük farktır. Hayvanların dini olamaz.*” Din insanın kendi kendini aşmasının bir yoludur ve insan aklının bir düşüdüdür (Feuerbach, 2004: 21). Tanrı, insanın kendi içinde nesneleşen bir varlıktır. Bu anlamda insanın yabancılaşması, Tanrı’ya ulaşma yolunda ortaya çıkmaktadır. İnsan kendi içinde nesneleştiği Tanrı’ya ulaşmak için, özüne yabancılaşır. Feuerbach “*Tanrı’nın zenginleşmesi için insanın yoksullaşması gerekir, yani Tanrı her şey, insan ise bir hiç olmalıdır.*” derken insan, özündeki olumlu özellikleri Tanrı’ya atfederken, kötücül yanları ile kendini yoksullaştırır (Aydoğan, 2015). Buradaki Tanrı-insan ilişkisi Hegel’in Efendi-köle ilişkisine benzetilebilir. Efendinin efendi olması, kölenin varlığına ve onun köle olarak kalmasına bağlıdır. Dolayısı ile insan, Tanrı karşısında kendine yabancılaşmalı ve onu yüceltmelidir.

Feuerbach’ın ileri sürdüğü Tanrı-insan bağlamı yine Marx’ta iktisadi anlamda yorumlanmış ve burjuva-proletarya olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Gregor Samsa’nın “Değişimini” daha çok Marx’ın bakış açısıyla değerlendirmenin daha isabetli olacaktır düşüncesindeyiz.

Marx ve Yabancılaşma

Marx; yabancılaşma kavramını açıklarken “kapitalist üretimin insanın fiziksel ve zihinsel durumu ile parçası olduğu toplumsal yapı üzerindeki yıkıcı etkisinden bahseder. Bu kuramda eylemde bulunan insan merkezde yer alır. Marx’ın yabancılaşmaya bakış açısı; insanları, insanların yaşam koşullarını ve bu koşullar altında sürdürdükleri yaşamları anlamaya yöneliktir. Ayrıca insanın kendi etkinliği, ürünü, diğer canlı ve cansız âlem ile ilişkisine de bu başlık altında yer verilir (Ollman, 2015: 213). Marx, yabancılaşma olgusunu, insanın bütün varlığını

kapsayan dört olgu ile açıklamaktadır: İnsanın üretim etkinliği ile ürettiği ürün ile diğer insanlar ile ve türüyle olan ilişkisi bağlamında anlatılır.

Marx, yabancılaşma için uygun bir yer belirlemeye insan doğasından başlar. İnsan özü itibari ile akıllı bir varlıktır. İnsanın hayatını idame ettirmek için kendi üretimini kendi yapması, onu hayvandan ayıran bir özelliktir. Marx'a göre insanın üretim yapması, üretim ve üretim sürecini oluşturmaktadır. Hali hazırda yabancılaşma kavramı da bu üretim sürecinde ortaya çıkan bir unsurdur. Yabancılaşmış emek Marx'ın yabancılaşma teorisinin hareket noktasıdır. İşçinin kendi ürettiği ürüne yabancılaşması yabancılaşmış emeğin ilk görünümüdür. Bu yabancılaşma Marx tarafından insan doğa ilişkisi ekseninde tabir edilir. Doğa insana hem çalışmak hem de yaşamak için gerekli olan tüm imkânları vermektedir. Fakat bu içsel ilişkideki çıkmaz işçinin kendi emeğine yabancılaşmasıdır. İşçi doğanın sunduğu bu imkânlarla sahip oldukça kendi yarattığı nesnenin kölesi haline gelmektedir. Kontrolör olan insan daha sonra kontrol edilen bir mekanizmaya dönüşmektedir. Nesneye yabancılaşma sonrasında üretilen ürün ile işçi arasında ters bir orantı oluşur. Artık işçi ne kadar çok üretirse o kadar çok yoksullaşır. Bu durumu Marx şöyle dile getirmektedir: “ İşçi sınıfı ne kadar çok üretse, üretim kapasitesini artırsa ya da kendini üretim süreci için geliştirse o kadar çok yoksullaşır. Yani ne kadar çok meta üretirse kendisi de bir meta haline gelir ve ucuzlar” (Marx, 2017: 23-26-27). Dolayısı ile emeğin üretmiş olduğu meta, emeğin kendisine yabancılaşmıştır. Ollman'nın (2015: 230) ifadesiyle “ insan yapımı olan “şey” yani “meta” insan üzerinde insanlık dışı yaptırımlar uygulamaktadır.” Marx, çalışmanın, insanın içsel varlığına uygun olmadığını savunurken referans noktası “türsel insandır”. Kapitalizmde çalışmak, insan bedenini çürüten onu mutsuz ve rahatsız eden akli melekelerini iflas ettiren bir unsurdur. Bu düşünce işçi sınıfının fiili görünümünü temsil eder. Bu noktada Marx yabancılaşmış emeği türsel insan ve proletaryanın fiili görünümünün kesiştiği nokta olarak anlamlandırır. İşçinin fiili görünümündeki değişimler (boy kısalması, kamburlaşma, kasların fazla ya da az gelişmesi, cildin solgunlaşması, ciğerlerin büyümesi gibi) emeğin yabancılaşmasını anlatmak için kullanılan unsurlardır. Marx'ın ifadesi ile “ işçi “kendi bedeninin kısıntısından müteşekkildir” “makinenin yaşayan bir uzantısıdır” (Marx, 2015: 360) ve görüntüsü onun bir parçası olduğunun kanıtıdır. Marx emeğin yabancılaşmasının iki yönüyle (ki bu iki yön birbirine bağlı olarak oluşur) daha çok ilgilenmektedir: İlki, emeğin işçinin mülkü olmaması durumu, ikinci durumu yani insanın hayvani ve insani işlevlerinin ters çevrilmesini doğurur. Emek işçiye ait değildir ve dışsal bir nitelik taşır. Aynı zamanda işçi de kendisine ait değildir. İşçinin kendi etkinliği, ondan özgürlük hissi yaratmıyorsa ortada zorla çalışma durumu vardır. Çünkü çalışma ortamını, yoğunluğunu, sürecini, ürün çeşidi ve sayısını belirleyen kişi işçi değil kapitalisttir. Çalışmasında özgür olamayan işçi ikinci duruma geçer yani insani özellikleri hayvani özellikler ile yer değiştirir. Marx bu durumu *El Yazmalarında* şu şekilde açıklar:

“Üretici etkinliği sonucunda insan; hiçbir etkinliğinde değil sadece hayvansal işlevlerinde özgürce etkin olduğunu hisseder; yemede, içmede, üremede, ya da en fazla evinde ve kılık kıyafetinde insani işlevlerini yerine getirirken kendisini hiç bir şey gibi değil ama bir hayvan gibi hisseder. Hayvansal olan insaniye dönüşür ve insani olan hayvaniye dönüşür. Elbette yeme içme ve üreme gibi etkinlikler özgün insan işlevidir ama hepsini tek ve nihai amaçlara çeviren bir soyutlama yapılırsa bunlar diğer bütün insani etkinliklerin alanından ayrılan hayvansal işlevlerdir” (Marx, 1844: 73).

19. yüzyıldaki kapitalist toplum yapısında “sahip olma, biriktirme ve tüketimden kaçınma” gibi unsurları ekonomik amaçlar uğruna kişilerin tutku ile gerçekleştirecekleri eylemler olarak sunulmaktadır. 20. yüzyıl ise bireyleri aşırı tüketime sevk ederek birikimden kaçma ve sahip olma ile birlikte tüketimin tanrılaştırıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki toplum yapısında Marx’a göre insan özü itibarıyla kendisiyle çelişir ve kendine yabancılaşma başlar. Başka bir ifade ile sosyo-ekonomik üretim biçimlerinin nesnel şartlar oluşturduğu bir süreçte yer alan bütün bireyler, otomatik olarak yabancılaşır ve bu şartların oluşturduğu insan ile gerçek insan artık aynı kişi değildir. Yabancılaşma kapitalist toplum bireylerinin bir nevi yazgısıdır. Kendi ürettiği üründen tatmin olamayan birey çalışırken mutsuz ve gönülsüzdür. Onu çalışmaya zorlayan sistem kapitalizm ve süreçleridir. İşçiyi mutsuz kılan bir diğer unsur ise ürettiği ürünün başkasına ait olmasıdır. Dolayısı ile kendine yabancılaşmanın yanında çalıştığı işe de yabancılaşma yaşar.

Marx’ın yabancılaşmayı anlamaya yönelik sınıflandırmasından ikincisi insanın ürünüyle olan ilişkisidir. İnsan kendi etkinliğine yabancılaştıktan sonra ürettiği ürünüyle olan ilişkisine de yabancılaşır. Dolayısıyla etkinlik ve ürün arasında doğrudan ve net bir bağ bulunmaktadır. Marx’a göre “ürün, üretim ve etkinliğin bir özetidir.” Etkinliğin yabancılaşması ürünü de yabancılaştırmaktadır. Ürünün yabancılaşması üç ilişki ile gösterilebilir: İlk ilişki maddeleşmiş emeği ifade eder. Yani emeğin nesnelleşmesi üzerine kurulur. Bu ilişkiyi Marx (1844: 70) şu cümlesiyle özetlemektedir: “İnsan yaşamını nesneye aktarır”. İnsanın doğa ile çok yakın içsel bir ilişkisi bulunmaktadır. Öyle ki doğada bulunan her şey insanda mevcuttur. İnsan doğa ile etkileşime geçerken üretici etkinliğini kullanır ve bu gücü nesnelleştirir. İnsanın üretici etkinliğinin nesnelleşmesi bütün toplumlarda görülen bir durumdur. Kapitalizmdeki nesnelleşmenin en ayırt edici özelliği; “ürünün insanın dışında yabancı bir şeymiş gibi var olması ve insanın karşısına başka bir güç olarak çıkmasıdır” (Ollman, 2015: 230). İnsan ne kadar çok üretirse tüketimden o kadar çok uzaklaşmaktadır. Ürettiği ürünü elde etme hakkına sahip olamamaktadır. Çünkü ürettiği şey başkasının malıdır. Nesnelleşme ile ilgili *El Yazmaları*’nda (1844: 69) şu ifadeye yer verilir: “Nesnelleşme, nesnenin kaybolması ile birlikte insanın yalnızca yaşaması için değil, çalışması için de gereksinim duyduğu nesnelere elinden zorla alınmasıdır.” İnsan ürünü için kendisinden ne kadar feragat ettiyse yaratmış olduğu nesne o kadar güçlenir. Nesnenin güçlenmesi insanı içsel anlamda yoksullaştırır ve kişi kendisi olmaktan

uzaklaşır. İnsan doğa ile ilişkisi sonucu geliştirdiği nesneye kendini aktarır ve yaşadığı hayat kendisinin yaşamı olmaktan çıkar. Emeğinin ürünü ona ait değildir ve ürün ne kadar büyürse insan o kadar küçülmektedir. İnsan ürettiği ürünü kaybederken, o ürünün esiri olmaya başlar. Ürün artık başlı başına bir “güç” olmuştur ve insan ne kadar fazla nesne üretirse o kadar az nesneye sahip olmaktadır. İnsan ile ürünün rolleri değişmiş ve artık ürün insanı kontrol etmeye başlamıştır. Marx üretimdeki bu değişimi açıklarken “artık üretim araçlarını işe koşan işçi değil, işçiyi işe koşan üretim araçlarıdır” demektedir.

Marx’ın emeğin yabancılaşmasını anlamlandırırken kullandığı üçüncü ilişki insanın diğer insanlarla olan bağıdır. İnsan etkinliğine yabancılaştıktan sonra ürettiği ürüne de net olarak yabancılaşmaktadır. İnsan, yarattığı ürüne sahipliğini kaybedip onun esiri haline geldikten sonra, o ürüne sahip olabilecek potansiyeli olan insanlara da yabancılaşır. Marx bu durumu *El Yazmaları*’nda (1844: 79-80) açıklarken şöyle demektedir: “*Yabancılaşmış emeği aracılığı ile insan sadece nesneyle ve üretim eylemiyle ilişkisini kendine düşman ve yabancı bir güç olarak kurmakla kalmaz; aynı zamanda diğer insanların kendi üretimi ve ürünü karşısındaki konumlarıyla ilişkisini ve de diğer insanlara karşı kendi konumuyla olan ilişkisini de oluşturur.*” İnsanın diğer insanlara yabancılaşmasının kökeninde ürettiği ürüne sahip olamama durumu yatmaktadır.

Marx’ın yabancılaşmış emek sürecinin dördüncü aşaması insanın türüne yabancılaşmasıdır. İnsan emeğinin yabancılaşması kaçınılmaz olarak onu türüne karşı da yabancı kılmaktadır. Aslında bu ilişki diğer ilişkilerden nitelik olarak farklı bir yerde durmaktadır. Diğer ilişkiler (emek, ürün ve diğer insanlar ile olan ilişki) somut iken, insanın türüne yabancılaşması soyut bir nitelik taşımaktadır. Marx türsel yabancılaşmayı anlatırken insan ve hayvan arasında kıyaslamalar yapar. Şöyle ki; Kapitalist işveren, işçinin emeği sonucu ürettiği ürüne sahip olurken onun doğa ile olan bağlantısını (inorganik bedeni) koparmış olur. Nesnelere olan sahipliği sınırlandırılan insan, nesneden, nesnenin sahibinin izin verdiği ölçüde faydalanabilmektedir. Nesnelere insanın işçinin kontrolünden çıkması ile türsel insan türsel gerçekliğinden yoksun kalmış olur. Marx türsel yabancılaşmayı insan etkinliği ile açıklarken “üretken yaşam, türün yaşamıdır” şeklinde yorumlamaktadır. İnsanın bu şekilde her şeyden uzaklaşması bedensel dünyasında değil düşünce dünyasında da meydana gelmektedir. Emeğin yabancılaşmasında insan, yaşam etkinliğini ve içsel varlığını varoluşunun basit bir aracı haline getirmektedir. Kapitalizmin doğasında insan bilincinin tamamını hayatta kalmak için kullanır. İnsanı hayvandan ayıran özelliğin” üretim yapmasıdır” şeklinde yorum yapan Marx üretimi elinden alınan, onun esiri olan ve diğer insanlara yabancılaşan insan, kendi türüne yabancılaşarak hayatta kalma güdüsünü hayvani içgüdüleri ile yapmaktadır. Marx: “*İnsanı diğer canlılardan ayıran özellikleri kaybaldıktan sonra geriye kalan “et yığını” ne insan ne hayvan ne de basit bir maddedir.*” derken insanın her şey karşısında soyutlanmış bir “şey” olduğunu ifade etmektedir (Marx, 1844: 76). Yabancılaşma, birbirinden farklı insan ve toplum

teorilerini bir araya getirmek için Marx'ın son derece dikkatli kullandığı bir kavramdır. Yabancılaşma kuramı Marksizm'in özetidir denilebilir (Ollman, 2015: 213).

Emile Durkheim ve Yabancılaşma

Modern çağ sosyologlarından Emile Durkheim yabancılaşmayı yunanca bir kavram olan “anomi” ile niteler ve onu post endüstriyel toplumun bir yan ürünü olarak kabul eder. Ona göre “anomi” dağılmış ve-veya değişiklik yaşamış toplumlarda görülmektedir. Bu toplumlar din, aile gibi sosyal kavramlardan uzaklaşarak yeni bir kültürel ve siyasi oluşumlar geliştirmektedir. Durkheim; modern toplumda iş bölümünün bazı anormal biçimlerini eleştirmek için “patoloji” kavramını kullanmıştır. Ve bu anormal formları üç kategoride açıklamıştır:

- 1- Emeğin (iş gücünün) anomik bölünmesi
- 2- Zorunlu iş bölümü
- 3- Zayıf koordineli iş bölümü

Durkheim “Anomi’yi” “*Toplumsal İş Bölümü*” ve “*İntihar*” adlı eserlerinde “insanın, yeterli ahlaki kısıtlamalarından yoksun olduğu sosyal koşullara” işaret etmek için kullanmıştır. (Bar-Haim, 1997; Hilbert, 1986). Durheim’a göre toplumda yaşanan problemlerin çoğu ahlaki zayıflamadır. Ortak ahlakın zayıflaması O’nun literatüründe “Anomi” olarak açıklanmaktadır. Fakat bu anomiyi tedavi edilebilmektedir (Durkheim, 2013: 292-296). Durkheim toplumdaki yapısal iş bölümünü genel-ortak ahlakın zayıflayan tarafını yeniden onaracak bir iç bütünlük kaynağı olarak görmektedir. Bireyler toplumsal sistem dışında kalarak kendini izole edebilir. Birlikte yaşadıkları ve çalıştıkları insanlarla olan bağ duygusunu kaybedebilir. Fakat bu durum kişinin kendisinden kaynaklı bir yabancılaşmadır. Durkheim’e göre toplumsal iş bölümü kişileri izole olmaya yalnızlaşmaya itmemektedir. Durkheim’in “Anomi” kavramını genişlettiği “*İntihar*” kitabında 4 intihar çeşidinden biri olan “Anomik (kualsız) intihar” kolektif ahlakın zayıflaması ya da çökmesi ile bireyi düzenleyecek, onu hizaya getirecek herhangi bir dış düzenlemenin olmaması sonucu yaşanan intihardır (Ritzer, 2010: 76).

Max Weber ve Yabancılaşma

Max Weber’in “yabancılaşma” kavramına bakışı, modern toplumların bürokratik eğilimleri ile ilintilidir. Yabancılaşma ekonomik öğelerin yanı sıra sosyal ve siyasal güçlerin etkin olduğu bir sürecin sonucudur. Weber’e göre modernleşme, rasyonelleşme sürecidir ve bu süreç bürokrasiyi, amacına ulaşmak için bir araç olarak kullanır. Weber’e göre, sosyal etkileşimi ve kurumları yöneten rasyonelleşme süreci, “kişinin yaşadığı koşullar” hakkında çözümsel bir bilgi üretmez. Rasyonelleştirme sürecinin temel özelliklerinden biri, rasyonel olmayan bileşenlerin olmamasıdır. Weber rasyonelleşmeyi, “akıl dışı bir deneyimin ölümü” olarak görür. Sanayi devriminden sonra teknoloji ve bilim, dini söylevlerin,

değerlerin ve geleneklerin niteliğini değiştirmiştir. Görsel ve duyuşal sanatlar matematiksel ilkelere göre kodlanmakta, din tarafından yayılan inançlar ise araçşal ve bilimsel bir dünya görüşü ile marjinalleşmektedir (Edles & Appelrouth, 2005: 153). Weber'e göre bürokrasi, insanı ve ilişkileri mekanikleştiren, bireysel değerleri göz ardı eden bir sistemdir (Yalçın & Dönmez, 2017). Weber'in çalışmalarındaki diğer ana konu "demir kafes'tir". Weber modern toplulaşma karşısında ikili bir yaklaşım sergiler. Bir yandan rasyonel toplum olmanın ve ilerlemenin yolunun bürokrasiden geçtiğini savunurken, diğer yandan rasyonel örgütlenmenin bireyi makineleştirdiğini, onu demir bir kafese hapsettiğini ileri sürer. Bürokrasilerin kendini gerçekleştirme, yaratıcılık ve özgürlük gibi insani özellikler üzerinde tahrip edici hatta yıkıcı bir etkisi vardır. Weber'e göre insan, kendi yarattığı rasyonel örgütlenme ve bürokrasi gücünün kurbanı olacaktır (Weber, 2004: 289). Weber, Marx'tan farklı olarak yabancılaşmayı sadece işçi emeği üzerinde değıl daha geniş çerçevede ele almıştır. Her insan rasyonelleşme sürecinde kendine ve topluma yabancılaşabilmektedir.

18. Yüzyıl öncesi sosyologlarına nazaran Karl Marx, Emile Durkheim ve Max Weber yabancılaşmanın post-endüstriyel toplumun bir yan ürünü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yaygın olarak "anomi", "kültür trajedisi" ve "demir kafes" olarak nitelermelerde bulunmuşlardır (Jay, 2016: 170). Yabancılaşma kavramı, Yahudi-Hıristiyan teolojisinde, özellikle Hegel'de Alman İdealizmde, Marx'ın diyalektik materyalizminde ve son zamanlarda Frankfurt Okulu eleştirel teorilerinde kullanıldığı gibi uzun ve karmaşık bir tarihe sahiptir. Farklı disiplinlere adapte edildiği ve uyarıldığı gibi, yabancılaşma, "yeteneklerin tam olarak gerçekleştirilmesinden gönüllü ve istemsiz bir geri çekilme anlayışını aktarmaya hizmet eder". Dolayısıyla, yabancılaşma için çok çeşitli tanımlar yapılmıştır. Yapısalcı teorilerde, yabancılaşma, bireylerin kendi durumlarının farkında olsun ya da olmasın, toplumsal düzenin kaçınılmaz bir sonucu olarak anlatılır. Bu varsayımla, araştırmacılar verileri mümkün olan en geniş ekonomik, politik ve kültürel çerçevede toplamaktadır. Psikolojik kanıtlara odaklanan analizlerde ise, insan duygularının yabancılaşma düzeyinin göstergesi olduğu varsayılır. Her ne kadar 'yabancılaşma' farklı uygulamalara uyum sağladığından dolayı sık sık eleştirilse de birçok zengin anlamının mirası devam etmektedir. Yabancılaşmanın kuramsal keşifleri çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel durumları açıklama gücünü korumaktadır. Modern dünyanın çıkmazlarına toplumsal uyumsuzluklara güçlü yorumlar getirdiği aşikârdır. (Fishman & Langman, 2015: 539-543).

Gregor Samsa'nın yaşadığı "yabancılaşma" ve "dönüşüm", Marx'ın "emeğin yabancılaşması" ile örtüşmektedir. İşçi olan Gregor, ürettiği etkinliğe, ürüne ve diğer insanlara karşı yabancılaşma süreçlerini yaşamıştır. Gerçekte de içine kapalı biri olan Gregor'un, kendisinden memnun olmayan patronlar, onu sadece para getiren bir mekanizma olarak gören aile bireyleri ve kendi iç dünyasındaki çatışmalar sonucu geçirdiği metamorfoz, aslında fiziksel olmanın

ötesinde psikolojik olarak yaşanan bir sürecin sonucudur. Gregor'un yaşadığı durum Marx'ın safhalarının ütopyik bir gerçekliğidir.

Gregor Samsa hikâyesinin başında görüldüğü üzere bu dönüşümü kabul etmek istemese de daha sonra “bir böcek olduğu” için ailesinin kendisine tahammül ettiğini, artık aile için bir yük olduğunun idrakine varacaktır. Elbette ki bu düşünce ailenin Gregor'a olan tavrının da bir sonucudur. İçinde insan dışında bir böcek olan Gregor, ne insan ne hayvan ne de başka bir maddedir. Marx'ın deyimi ile o sadece bir “et yığındır”.

Gregor dönüşümün farkında olduğu andan itibaren kendini bir fazlalık olarak görmüş ve bedenini kurtulması gereken bir yük olarak düşünmüştür. Uzun zaman yemek yememesi, bile isteye bir intihar olarak görülebilir. Yabancılaşan bireyin kendini her şeyden dışlaması, yalnızlaşması intihar eylemine yönelmesinin sebepleri olarak görülebilir. Hikâyesinin sonunda aile bir yükten kurtulmuşçasına rahatlamış ve gelecekle ilgili planlar yapmaya başlamıştır. Bu durum kapitalist düzende saf dışı kalanların yerine yenilerinin bulunması ve üretimin devam etmesi için sisteme yeni insanlar enjekte edilmesine benzemektedir.

SONUÇ

Yabancılaşma kavramının tarihsel sürecinde görüldüğü üzere birçok filozof, ilahiyatçı, sosyolog ve psikolog bu kavrama çok çeşitli tanımlar getirmişlerdir. Fakat yabancılaşmayı ete kemiğe bürüten, onu soyut bir kavram olmaktan çıkararak Karl Marx olmuştur. Yabancılaşmayı hem sosyal bir olgu hem de bireysel bir durum olarak birleştirmiş ve ortaya “emeğin yabancılaşması” şeklinde yeni bir tanım çıkarmıştır.

1844'te yazılan *Elyazmaları* adlı eserinde, Marx, emeğin yabancılaşmasında dört yönlü bir eleştiri geliştirmiştir. Marx'ın yabancılaşma taksonomisinde, öncelikle kapitalistin kârı için işçinin piyasada bir meta olarak satılan emeğinin ürünü üzerindeki kontrolünü kaybetmesi ortaya çıkmaktadır. İkincisi, kendi yarattığı yaratıcı süreçten kendine yabancılaşmasıdır; radikal işbölümü ve montaj hattının insanlık dışı verimliliğinden önce, iş, sadece hayatta kalma aracı olarak görülmemiştir. Üretmek, kapitalizm öncesi zanaatkârların içsel ödül bulduğu bir şeydi. Kapitalizm sonrasında birey, yarattığı ürün üzerinde kontrolü kaybederek ürüne yabancılaşmıştır. Üçüncü safhada Marx'ın insanın “var oluşu” dediği toplumun kolektif dayanışmasını bozmayı ve rekabetçi bireyciliğin yükselişi ile kaybedilen şeyleri içermektedir. Bireyin türüne yabancılaşması ve kendini dışlaması dördüncü safhada gerçekleşmektedir.

Bu çalışmada edebiyat dünyasında önemli bir yeri olan bir hikâye ile “yabancılaşma” ve “emeğin yabancılaşması” somut örnekler ile anlatılmıştır. Franz Kafka’nın belki de en önemli eseri sayılan “Dönüşüm” alegorik yapısı ile çeşitli imgelerle okuyucuya “yabancılaşan birey” ve onun yaşadıklarını göstermektedir. Bireyin zorunluluklar neticesinde köleleşmesi ama bu köleleşmeyi içselleştirememesi sonucu düştüğü durumun fantastik bir anlatımıdır. Kapitalist sistem içerisinde eriyen birey sistem dışı kaldığında önemsizleşmektedir. Bu önemsizleşme Gregor Samsa’ya kendi ölümünü arzulama noktasına getirmektedir. Gregor’un iç dünyasındaki gerçek benlik ile fiziksel görünümündeki çatışma bir şekilde birinin baskın çıkması ile sonuçlanacaktır. Dolayısıyla Gregor ölmekle hem özgür kalır hem de ailenin kurtuluşuna vesile olur. Bu ölüm bizi kısıtlama ve özgürlük, yokluk ve varoluş farkındalığı gibi çelişkili çözümlerin bir şekilde uygulandığı belirli bir dünyanın eş zamanlı olarak inşası ve yok edilmesiyle ulaşılan kafkaesk bir noktaya itmiştir. Gregor Samsa özgür kalmak için ölümü seçmiştir. Kendi türüne yabancılaşma safhasında başka bir varlığa dönüşen insanın, ruhsal olarak insan olması ile fiziksel olarak hayvan oluşunun çatışması sonucunda yaşanan süreç boyunca emeğine yabancılaşan insanın acınası haline tanık olunur. Yabancılaşan insan, dışındaki kabuğu kırıp insan olduğunu anlatmak istese de bunu başaramaz. Çünkü yabancılaşan insanın sesi kapitalist sistemin sesinden daha cılız ve anlaşılmazdır.

KAYNAKÇA

Altıparmak, İ. D., & Durakoğlu, A. (2016). Franz Kafka'nın "Dönüşüm" adlı eserinin sosyolojik açıdan tahlili. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2), 171-184.

Appelrouth, S., & Edles, L. D. (2005). *Sociological theory in the classical era*. California: Pine Press.

Aydoğan, E. (2015). Marx ve öncüllerinde yabancılaşma kavramı. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 273-282.

Bar-haim, G. (1997). The dispersed sacred: Anomie and the crisis of ritual. K. L. Stewart M. Hoover (Ed.), *Rethinking Media, Religion and Culture içinde (ss: 133-145)*. California: Sage Publications.

Bertell, O. (2015). *Yabancılaşma (A. Kars, Çev.)*. İstanbul 2. Baskı: Yordam Kitap .

Brod, M. (1949). *The diaries of Franz Kafka*. New York: Schocken Books.

Durkheim, E. (2013). *İntihar (Z. İlkelen, Çev.)*. Pozitif Yayıncılık: İstanbul.

Feuerbach, L. (2008). *Hiristiyanlığın özü (O. Özügül, Çev.)*. İstanbul: Say Yayınları.

Fishman, D. K., & Langman, L. (2015). Alienation: The critique that refuses to disappear. *Sage Journal*, 63 (6), 916-933.

Hegel, G. W. (2006). *Tarih felsefesi (A. Yordamlı, Çev.)*. İstanbul: İdea Yayınevi.

Hilbert, R. (1986). Anomie and moral regulation of reality: The Durkheimian tradition in modern relief. G. Ritzer, & J. Stepnisky (Ed.) *Sociological theory içinde* (s. 1-19). California: Sage publications.

Inwood, M. (1992). *The Hegel dictionary*. Massachusetts: Blackwell Publishers.

Janouch, G. (1971). *Conversations with Kafka*. London: New Directions Publishing Corporation.

Jay, M. (2016). *Reason after its eclipse: On late critical theory*. University of Wisconsin Press.

Kessel, J., & Kelly, J. P. (2011). *Kafkaeque stories inspired by Franz Kafka*. Tachyon Publications.

Kiraz, S. (2012). Hegel felsefesinde yabancılaşmanın anlamı ve rolü. *Kutatgubilig Felsefe ve Bilim Araştırmaları Dergisi*, (21), 143-166.

Kiraz, S. (2011). Yabancılaşmanın kökeni üstüne. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 147-169.

Kohzadi, H., Azizmohammadi, F., & Nouri, M. (2012). A study of Franz Kafka's the metamorphosis. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 2 (2), 1600-1607.

Marx, K. (1844). *El yazmaları (M. Belge, Çev.)*. İstanbul 2014: Birikim Yayınları.

Marx, K. (2015). *Kapital, 1. Cilt, (M. Selik, Çev.)*. İstanbul: Yordam Kitap.

Ritzer, G. (2010). *Sociological theory*. Eighth Edition. Newyork,: McGraw Hill Companies.

Tolan, B. (1980). *Çağdaş toplumun bunalımı anomi ve yabancılaşma*. 2. Baskı. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.

Weber, M. (2004). *Sosyoloji yazıları (T.Parla, Çev.)*. 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları .

West, D. (2013). *Kıta Avrupası felsefesine giriş (A.Cevizci,Çev.)*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Yalçın, Ö., & Dönmez, A. (2017). Sosyal psikolojik açıdan yabancılaşma: Dean'ın yabancılaşma ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 150-175.

Zincirkıran, M. (2015). *Sosyoloji*. Bursa: Dora Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 03.01.2020
Yayına Kabul Tarihi: 03.02.2020
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.669979>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 123-134
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

NORTH-SOUTH INEQUALITY AND SEEKING SOLUTION TO GLOBALIZING POVERTY VIA MEANS OF MASS COMMUNICATION: GLOBAL GOVERNANCE MODEL

Muhammet Mücahit KÜÇÜKYILMAZ*

Abstract

This article, titled North-South Inequality and Seeking Solution to Globalizing Poverty via Means of Mass Communication: Global Governance Model, discusses the concept of poverty, which is thought to have first socialized during the modern era, and then have begun to become a macro problem as a result of globalization and communication technologies. Afterwards, the article evaluates the proposal of “global governance”, which can be interpreted as a third way between pro-globalization and anti-globalization, which spread as a reaction against the tangible inequality between northern and southern hemispheres, although it, in its essence, is close to pro-globalization. The article points out that the fact that the means of mass communication and social media, associated with modernization and technological development, have contributed to both spreading poverty and strengthening the solution proposals for it is a paradoxical situation which also offers opportunities. In the conclusion part, the article explores whether the “global governance” model can provide a solution in combatting poverty and certain approaches regarding the positive and negative effects of means of communication in this regard.

Keywords: *Globalizing Poverty, Means of Communication, North-South Inequality, Global Governance Model.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Küçükyılmaz, M. M. (2020). North-south inequality and seeking solution to globalizing poverty via means of mass communication: Global governance model. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 123-134.

* Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ORCID: 0000-0003-2902-3719, mmucahit@gmail.com

KUZEY-GÜNEY EŞİTSİZLİĞİ VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARIYLA KÜRESELLEŞEN YOKSULLUĞA ÇÖZÜM ARAYIŞI: KÜRESEL YÖNETİŞİM MODELİ

Öz

Kuzey-Güney Eşitsizliği ve Kitle İletişim Araçlarıyla Küreselleşen Yoksulluğa Çözüm Arayışı: Küresel Yönetişim Modeli başlıklı bu makalede, ilk olarak modern dönemde önce toplumsallaştığı, ardından küreselleşme ve iletişim teknolojilerinin de etkisiyle birlikte makro ölçekli bir sorun niteliği kazanmaya başladığı düşünülen yoksulluk kavramı üzerinde durulmaktadır. Sonrasında, küreselleşme taraftarlığı ile kuzey-güney yarımkürelerde somutlaşan eşitsizliğe tepki olarak yayılan küreselleşme karşıtlığı arasında, özünde taraftarlığa yakın olmakla birlikte, bir üçüncü yol şeklinde yorumlanabilecek olan “küresel yönetim” önerisi değerlendirilmektedir. Modernleşme ve teknolojik gelişme ile birlikte anılan kitle iletişim araçları ve sosyal medyanın hem yoksulluğun yayılmasına, hem de yoksulluğa dair çözüm önerilerinin güçlenmesine katkı sağlaması paradoksal ama içinde imkânlar barındıran bir durum olarak tespit edilmektedir. Sonuç kısmında ise, “küresel yönetim” modelinin yoksullukla mücadelede bir çözüm olup olamayacağı ve bu bağlamda iletişim araçlarının olumlu-olumsuz etkileri konusundaki bazı yaklaşımlar tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluğun Küreselleşmesi, İletişim Araçları, Kuzey-Güney Eşitsizliği, Küresel Yönetişim Modeli.

INTRODUCTION: DEFINING POVERTY

Despite having numerous definitions, poverty is yet to have a comprehensive, well-established and accepted definition, which may be because of the fact that poverty is a dynamic phenomenon, which varies according to time, place, persons and societies, that it is, depending on various conditions, assessed according to different criteria, and also that the differences and contradictions between various types of poverty, revealed across the world by the means of communication, play a role in setting standards. Poverty, first defined in 1901 by Seebohm Rowntree, means “the state in which total income is not enough to meet the minimum physical needs such as food and clothing which are necessary to sustain the biological existence” (Eş & Güloğlu, 2011: 3). In addition to that, numerous definitions can be found, varying according to a number of factors such as social contradictions, property relations, individual and social psychology, ideological positions, cultural differences in approaches, behavioral patterns, time, place and the measurable criteria used in the explaining the concept. The question “Who is poor?” can never be answered in a certain manner. If one considers how analogical is the definition, used to determine the minimum line to answer this question which is “the poverty line is a relative line used to separate the poor and the non-poor in a society”, the difficulty of the task becomes clearer (Dumanlı, 1996: 9).

It is not easy to define poverty, which is no longer an individual and narrow phenomenon as a result of the globalization process. Since poverty is a relative concept, the way it is perceived is important. There are two often-referred definitions in this regard, one of which is absolute poverty and the other one is relative poverty.

Those, who cannot afford sufficient food which would provide the necessary calories and nutrients for a person to biologically regenerate, are considered absolutely poor. The fact that this definition is made on the basis of a person's biological features gives it the quality of absoluteness. According to a 1990 study by the World Bank, persons, whose daily income cannot afford food with minimum 2400 calories, are defined as absolutely poor. In the least developed countries, the absolute poverty line is set at \$1 per day per person while this figure rises to \$2 per day per person in Latin America and the Caribbean, to \$4 per day per person in Eastern European countries, in which Turkey is included, and to \$14.4 in developed countries (DPT, 2001: 104).

When a person can afford less than 80% of the amount set in the absolute poverty criteria although he/she spends all his/her income for a period of over five years, it is presumed that he/she cannot better their situation and he/she is defined as chronically poor.

DEFINITIONS OF POVERTY

Despite the different approaches and criteria used defining poverty, today's common definitions of poverty are as follows:

Absolute poverty - Relative poverty: Absolute poverty is based on the minimum consumption level in terms of sufficient (not less than 2400 calories per day according to World Bank data) and balanced (including nutrients such as protein and carbohydrate) diet and on income (not less than \$1 according to World Bank). Relative poverty, on the other hand, points to an individual's or a household's poverty when compared to others in their social group or residential area. It is about comparing a social group or a residential unit with other groups or units (Özsoy, 2003: 2).

Rural Poverty – Urban Poverty: Rural poverty focuses on qualitative expectations and rights such as liberty, security, self-esteem, social identity, the density and strength of social relations, freedom to make decisions, legal and political rights (Özsoy, 2003: 3); Urban poverty means that groups which did not previously have a poverty problem become poor as a result of the changes in the global economic arena and that situation becomes relatively permanent and that the said groups gradually get excluded from social and spatial processes (Bıçkı, 2005: 105). Urban poverty mostly deals with quantitative expectations and deprivations regarding income and consumption.

Objective Poverty – Subjective Poverty: Objective poverty means determining the minimum level of need as a poverty/welfare criteria with a normative approach. Subjective poverty, on the other hand, is based on the combination of needs formed by individuals according to their own choices, and diverges from approaches which isolates subjective reality (Bıçk1, 2005: 105).

Income Poverty – Human Poverty: Income poverty accepts a minimum income and consumption level as the poverty line while human poverty deals with short life span, deprivation of educational and medical services and job opportunities (Bıçk1, 2005: 130).

Socio-Economic Weakness: Under this concept, such evaluations as psychological and economic insecurity, social exclusion, limited freedom of choice and initiative, lack of opportunity, resources and confidence which lead to the vicious cycle of poverty, the sense of being and organizational skills in terms of productivity are made (Bıçk1, 2005: 128).

Vulnerability: Such shortcomings as insufficient educational means, lack of a stable income and job security, insufficient savings and wealth, shortage of credit opportunities, weak solidarity between families, insufficient participation in the workforce due to gender and/or lack of education raise the issue of decision-making units for the vulnerable. (Bıçk1, 2005: 110).

SOCIALIZATION AND GLOBALIZATION OF POVERTY VIA MEANS OF COMMUNICATION

The emergence of poverty as a phenomenon prior to the modern era may probably date back to the times when men developed a sense of property. Throughout the history, there has been a correlation between power and wealth as well as weakness and poverty. While the ruling class mostly consists of wealthy people, the ruled ones occupy a place in social hierarchy in accordance with the level of their poverty. It does not necessarily mean that the richest person also has the highest place within the power relations. However, it can be said that wealthy individuals are usually positioned close to power and the poor are at the downer levels of the line between the rulers and the ruled. However, it should be noted that all these evaluations are made in retrospect. Because the emergence of poverty as a social consciousness is characteristic of the modern era, which is related to the construction of collective consciousness on poverty via rapidly-spreading means of communication. Especially the newspapers, radio and televisions have played a significant role in building the consciousness about poverty as a common sense of belonging just as they did in constructing national or class identities.

The Classical Period

The phenomenon of poverty existed and was a reality in the classical period. However, it was conceptualized and philosophized, like many other phenomena, in the modern period, when the relations of production accelerated, the number and influence of the means of mass communication increased and clear lines, which separated social classes, emerged. The rich was aware that he/she was rich before the modern era. However, the poor became aware that he/she was poor when the traditional social structures were shaken during the transition from community (*gemeinschaft*) to society (*gesellschaft*) (Weber *vd.*, 2000: 203) as is defined by Tönnies. As Bauman says, the meaning of being poor depends on the kind of “us” the poor will constitute together. Being poor in a society which has to include all its grown members in productive labor is different from being poor in a society which can easily produce all that is needed without the participation a large portion of its members thanks to the power accumulated over centuries (Bauman, 1999: 10). Society is the public sphere, the world. One is bound to *gemeinschaft* with one’s ilk from birth, with all the benefits and drawbacks. One goes into *gesellschaft* as though one is going abroad’ (Weber *vd.*, 2000: 21). “*A young person can be warned against a bad society. However, the expression ‘bad community’ pushes the limits of the word’s meaning.*”

Therefore, poverty remains a micro problem within communities where family bonds are tight, relations between people are more sincere and protecting each other is almost seen as a sacred duty. Similarly, most of the solutions, which traditional teachings, especially religions propose to fight poverty, include micro precautions. These precautions such as clothes, food and financial aid or property allocation, can be said to have served a function which prevented social inequalities from becoming a problem in periods when poverty was not socialized, in other words was not perceived as a social phenomenon. Even today, poverty tends to be regarded as a relative concept in social structures where communal and tribal relations are powerful. And the micro relations in these narrow areas serve as safety valves against social explosions on a macro level.

Modern Period: The Globalization Process and the Collectivization of Poverty Consciousness

However, the emergence of poverty as a consciousness and its elevation to a more influential position in the ruler-ruled relations occurred following the dissolution of traditional communal structures of which an individual lived as an organic part. In the beginning of the modern period, characterized by urbanization, industrialization, the development of communication technologies, the transition into a society where mechanical relations gained importance, the division of labor and fundamental changes in the relations of production, the unemployed would become poor. However, after the division between the bourgeoisie and the working class grew deeper, being employed was no longer sufficient to avoid poverty.

Today, being poor essentially derives its meaning from the state of not consuming enough (Bauman, 1999: 10). Therefore, for people who have left traditional communities and endeavor to exist in modern societies, poverty is no longer an individual problem but a shared characteristic (problem) of large masses. For example, individuals, suffering from poverty in distant regions unaware of each other, build some sort of “shared space” by communicating via the same newspaper, television, radio and social media, and construct some sort of “shared time” by gaining a sense of “instantaneity” after dealing with the same information at the same time. The collectivization of poverty consciousness via means of communication causes so significant outcomes that it necessitates not only the reasons of poverty but also solution offers for poverty to be reviewed. Therefore, both the definition of poverty and the religious, traditional and empirical solutions, previously produced and successfully tried against it, have gone through a radical transformation. Today, simple micro measures, implemented within traditional communities, may only yield temporary and minor achievements in the fight against poverty, which has become a huge global problem. They only make the state of poverty “sustainable” without resulting in death.

Paradoxically, in order to eliminate poverty, which now has a social character, in the long run and in a lasting and comprehensive manner, public measures are now required to be implemented by the government, with which poverty did not have any close relations throughout the history. However, globalization and its primary ideology, neo-liberalism, come into play here at this point, meaning to remove all economic and cultural boundaries, and thus aiming to deal with the neo-Marxist intellectuals’ criticism about the distinct inequality in northern and southern hemispheres. If you carefully examine the concept of globalization, which advocate (promise) that when capital, goods, people and ideas spread freely and limitlessly, the globe will become a single unit and in this fundamental and macro change, poverty and injustice will go away, you can easily notice that it also foresees a little chaotic solution process. When you take into consideration liberalism and limitlessness with the imbalances between north and south and even east and west, the worsening social inequalities and rapidly-rising urban poverty caused by globalization, you see that it caused poverty to spread in all its meanings and triggered the meltdown process of the middle class. For example, in Latin American countries which represent the general characteristics of the south, the rate of urban poverty has risen from 29% to 39% between 1970 and 1990. In Sao Paulo, Brazil, 1.1% of the city’s population used to live in the favelas back in 1973, which has now climbed up to 19.4% in 1993 (Eş & Güloğlu, 2011: 4).

Let along bringing prosperity and wealth, globalization has caused poverty among the underclass as a result of the income inequality in the metropolitans of the north with high income rates such as New York, London and Paris. Moreover, the concept of welfare state, developed following the Second World War with its practices such as healthcare, social security, unemployment and housing benefit,

has begun to be replaced by privatized companies and institutions following the policies of Reagan and Thatcher in 1980s. After the decline of nation-states against the financial power of the global companies which transcend their borders, and the resources allocated to social assistance and security policies could no longer be provided through domestic dynamics, the concept of welfare state began to be questioned. Finally, poverty, which had an individual nature in the classical period's communal understanding, tended to socialize in the modern period which had a distinct mechanical social structure, and developed a global dimension in the post-modern period, led by the neo-liberal ideology. Consequently, the concept of poverty, which was already difficult to define, and whose criteria was already hard to identify, has taken on the appearance of the chaotic unequal atmosphere and developed qualities which require much more sophisticated methods to combat them.

GLOBALIZING POVERTY VIA MEANS OF MASS COMMUNICATION AND GLOBAL GOVERNANCE

Today, poverty has become a more common, complicated and difficult phenomenon with socio-economic, socio-cultural and socio-psychological aspects in the competitive climate of globalization which is called a transformed version of capitalism and claims to close the gap between the north and the south. In this period when goods, capital and workforce cross boundaries, poverty is also rapidly globalizing. One of the most important reasons behind that is income inequality. And the way to sustain this state of inequality is through making it legitimate. Groups, who are excluded from society as they get poorer and also form a new society on the basis of their shared ground, poverty, cannot be expected to accept this situation forever. Inequality constantly generates tension within the system and poses a threat to the system's operation. The neo-liberal ideology, the main ideology of globalization, comes into play here and try to turn the poor into a mass which can be manipulated via means of mass communication and propaganda activities.

It was relatively easy to legitimize inequality during periods before the age of enlightenment and modernity when the legitimacy of a political order was based on divine will. Poverty was accepted as *the will of god* while inequality was based on divine arguments. Those, who lost in this world would win in the afterlife. And if the rich took care of the poor's problems and help them, they would also be treated accordingly in the afterlife. After the enlightenment, however, it was no longer so easy to legitimize inequalities. The way humans were perceived changed and it began to be believed that human mind could comprehend how the nature and the society worked and use this knowledge to build a better society which would enhance people's happiness. Also, there was a rise in the confidence in a person's ability to choose what is best for him/her and his/her capacity to save himself/herself from poverty (TMMOB, 2002: 39).

“The first and most fundamental problem wealthy people try to solve in the face of the poor is to make themselves believe in the rightness of their position and to develop a discourse which would prevent them from feeling guilty about others’ poverty. This discourse discusses deserved poverty. If poverty is deserved, then it is normal, which leaves no reason for remorse. If a rich person can explain his/her wealth within the existing institutional structure, he/she no longer needs to question whether there is a relation between the poverty in the society and his/her actions.”

In this context, where the legitimacy of globalization is fiercely discussed, global governance models are put into play which give the impression that there is a third way between pro-globalization and anti-globalization. In response to the question as to how the global governance will work and gain legitimacy, Kemal Derviş and Ceren Özer propose a global legitimacy system, led by the US while also including other powerful global actors (Derviş & Özer, 2005: 371). According to that, the new permanent members of the UN Security Council will be the EU, the US, Japan, China, India and Russia. The veto right of the permanent members will be abolished and a system, in which population, national income, contributions to global production and military capacity to protect peace will gain importance, will be adopted (Bayramoğlu, 2005: 93).

Despite accomplishments such as the development and free movement of information, foods, capital and production technologies and exceptional examples like Lula da Silva’s Brazil in the south which is said to have “cheated death”, a satisfying progress has not been made in the fight against poverty. On the contrary, the gap between the wealthiest and the poorest has grown even larger during globalization. Representatives of three fundamental approaches stand out at this point: (1) Those who directly hold globalization responsible for increasing poverty and inequality and consider it harmful and illegitimate; (2) Those who advocate that globalization is inevitable, poverty cannot be fully eliminated and confining it within acceptable limits should be considered a success; (3) Those who acknowledge that globalization is irrevocable process but is badly managed, and if managed better, the fight against poverty might succeed.

Can the third approach, which has the potential of being a positive and constructive proposal, offer a way out? Actually, the fact that majority of those, who adopt this approach, are economists from within the US system such as Joseph Stiglitz, Dani Rodrik and Kemal Derviş can be viewed as a sign that there are no essential differences between the second and third approach. However, given the momentum of the process and the gravity of global poverty, the proposal of global governance must be assessed as an option.

However, the World Bank, which has a similar definition of division of labor with the IMF, pursues social and structural policies to ensure the IMF’s macroeconomic policies continue and works to make sure poverty and inequality remain within a limit which would not choke the capitalist system (Bayramoğlu, 2005: 88). The World Bank, which “dreams of a world without poverty”,

determines three basic functions in Poverty Reduction Strategy Papers (PRSP) (Bayramoğlu, 2005: 89):

“(1) Ensuring an accord between a country’s macroeconomic, structural and social policies and the goals of poverty reduction and social development;

(2) Providing lending organizations, like the World Bank and the IMF, assurances;

(3) Determining aims, shaping policies, ensuring a transparent and inclusive monitoring process.”

Given these basic functions, it would be difficult to say that the World Bank, which is supposed to be one of the most influential actors of global governance along with the IMF, aims to definitively eliminate global poverty and north-south and west-east inequality. Because poverty is not a problem or the outcome of a problem that can be addressed on its own. As Bauman says (Bauman, 1999: 135);

“Obviously, the ‘classic’ poverty, inherited from the past, transmitted from one generation to another, persisted in spite of the powerful economic growth in the industrialized country... But to that a new phenomenon is added, peculiar to our time of rapid change and unprecedented in its volume. This is the accumulation, the linking of reverses of fortune, which hurl individuals and entire families into destitution and often into the street: loss of employment, loss of income, bereavement, divorce, separation, loss of lodgings. From that chain exclusion results – isolation from the network of social interactions and exchanges, absence of reference points, inability to project one’s lot into the future.

CONCLUSION: POVERTY AND MEANS OF COMMUNICATION

According to Bayramoğlu, the World Bank and the IMF’s initiatives to develop global governance mechanisms can be evaluated in two dimensions; establishing a sectoral information network and legitimizing their programme. Bayramoğlu says the actual aim here is not to close the gap between the north and the south but to increase the poor southern countries’ dependence and to use the global governance model as an instrument of power by the north, led by the US and the EU (Bayramoğlu, 2005:90):

“Regularly gathering sectoral data from debtor countries in a dependent relationship based on debt mechanism has given the twins considerable power; debtor countries which were deprived of the instruments of economy policy as a result of its integration into the competitive global market became dependent in terms of the management of its resources, as well. When the authority to determine the discourse shifted into a transnational area, it raised the question of assuming the political consequences of the said policies, which is an issue of legitimacy. Although it seems frivolous to address this issue, which is, in its essence, a

problem of legitimacy, as a matter of forming public opinion, it can be thought that this approach is related to the role, attributed to the media, which gives us an idea about the foundations on which the global governance mechanism is being built; it is clear that what is formulated as internalizing and embracing is an ideological process in terms of distorting, suppressing and reversing the facts.”

Richard Falk, who seems more optimistic in comparison with this pessimistic and critical approach, mentions tendencies which think the new world order that will lead to a globally integrated way of government has been formed in a way “that will to a great extent destroy many vital world order values” and see it as a form of “inhumane governance” (Falk, 2003: 20). However, Falk does not completely condemn the said model of governance and notes that some aspects of the model can normatively improve the previous conditions. Among them, he points to the decrease in the danger of a large-scale nuclear war and international war in general, and the alleviation of the state of poverty and economic depravity of hundreds of millions of people – especially of those living in the overpopulated Pacific countries, some of which previously suffered from severe and desperate poverty. That being said, Falk claims the most comprehensive effect of the global governance model will be seen in the division of the peoples in the world, the disregard for the problems of the most vulnerable and deprived, the increase in developments which will have a negative effect on the environment and future generations, the deepening of the inequalities between the wealthy and the poor, and in the emergence of a consumptive structure which hinders the most qualifying forms of individual and social self-actualization (Falk, 2003: 20).

In conclusion, it can be said that the fact that the World Bank has chosen “poverty reduction” as its primary goal in the face of poverty, which is a comprehensive, multi-dimensional, complicated and even philosophical phenomenon, shows that the leading institutions of global governance focus on establishing a secure ground for lending and collecting, which raises suspicions as to whether combatting poverty, seen in north-south inequality, is a priority for the supporters of the global governance model. When looked closely, it can be noticed that the global governance model began to be underscored as an option when the chaotic aspects of globalization started to become visible and the US position as a leading global actor started to be questioned following its international interventions, which reveals that the real motive here, rather than fighting poverty, is to prevent the US power from having a legitimacy crisis by restructuring international and supranational institutions such as the UN, the World Bank, the IMF in line with the needs and aims of the global era, and to ensure the chaotic atmosphere and global governance mechanisms have a favorable image. In order to prevent the perception of inequality between hemispheres from causing a global opposition and uprising, poverty must be confined to a manageable area, which is also essential for the global system to continue under the leadership of the US.

If one takes into account the social media, Marshall McLuhan's prophecy of "Global Village" seems to have come true via today's huge integrated electronic web of communication (McLuhan, 1964: 300). However, the web of mass communication, which has grown larger with social media and whose anarchic nature and democratic features have become a matter of debate, paradoxically serve both the spread of poverty and the creation of a collective consciousness about poverty which seeks solutions to poverty. The means of communication, which are instruments after all, cannot harm or contribute to something on their own. The primary force to direct it is the motives and quality of the social consciousness of its users. The means of communication, which contribute to building the senses of consciousness and instantaneity as well as shared space and time, can turn into a weapon which may eliminate poverty if it takes on a function that triggers a conscious awakening among the poor about their own states. The idea that social media, which offers relatively equal opportunities to its users, who both produce and consume the content, deserves to be evaluated and analyzed as a means to combat poverty, is worthy of consideration.

REFERENCES

- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, tüketicilik ve yeni yoksullar*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bıçkı, D. (2005). Kentsel yoksulluğun yapısal faktörlerle analizi: Ekonomik ve politik yapının yeniden örgütlenmesi. *İŞ, GÜÇ: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 7 (1), 104-138.
- Derviş, K., & Özer, C. (2005). *A Beter globalization: Legitimacy, governance and reform*. Washington: The Center for Global Development.
- Dumanlı, R. (1996). *Yoksulluk ve Türkiye'deki boyutları*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Erdoğan, N. (2002). *Yoksulluk halleri*. İstanbul: De Ki Yayınları.
- Eş, M. & Güloğlu, T. (2011). Bilgi toplumuna geçişte kentlileşme ve kentsel yoksulluk: İstanbul Örneği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1).
- Falk, R. (2003). *Küreselleşme ve din: İnsanı küresel yönetim*. İstanbul: Küre Yayınları.
- İnel, A. (2001). İki yoksulluk tanımı ve bir öneri: Yoksulluk ve yoksunluk. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (89), 62-72.
- Kızılcılık, S. (2002). *Sefaletin sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding media: The extensions of man*. New York: McGraw-Hill.

Özsoy, E. (2003). Kalkınma-yoksulluk ikilemi ve Türkiye. *İŞ,GÜÇ: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 5 (1).

Rodrik, D. (2011). *The globalization paradox: Democracy and the future of the world economy*. WW Norton & Company.

Şenses, F. (2001). *Küreselleşmenin öteki yüzü: Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayınları.

Türkdoğan, O. (1977). *Yoksulluk kültürü*. İstanbul: Dede Korkut Yayınları.

Türkdoğan, O. (1982). *Aydınlıktakiler ve karanlıktakiler*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

TMMOB Şehir Plancıları Odası (2002). *Yoksulluk, kent yoksulluğu ve planlama*. (2002). Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası

Turan, İ. (Koord.) (2000). *Devlet reformu- TBMM'nin etkinliği*. İstanbul: TESEV Yayınları.

Weber, M., Tönnies, F. & Simmel, G. (2000). *Şehir ve cemiyet*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Yayın Geliş Tarihi: 27.04.2019
Yayına Kabul Tarihi: 14.07.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.558493

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 135-149
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KALICI MİSAFİR: MARCEL COHEN'İN KAYIP BİR LADİNO'NUN İZİNDE'SİNDE BELLEK VE KİMLİK

Özen Nergis DOLCERCCA*

Öz

Bu çalışma Fransız yazar Marcel Cohen'in 1985 yılında Madrid'te Ladino dilinde yayınlanan Kayıp Bir Ladino'nun İzinde adlı eserindeki bellek ve kimlik öğelerinin yapıbozucu bir yaklaşımla inceler. Cohen'in metni Sefarad Yahudilerinin kolektif kimliğini 1492'de İspanya'dan sürülmelerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi ve düşüşüne, oradan günümüz Fransa'sına uzanan geniş bir tarihsel bağlam içinde ele alırken, sürgün, çokdillilik, azınlık statüsü, asimilasyon ve yerinden edilme gibi soruları da bir araya getirir. Cohen'in Kayıp Ladino'yu yazmaktaki temel kaygısı, Sefarad toplumunun kayıp dünyasını yeniden inşa etmektir. Bunu, çocukluğunda kalan ve neredeyse ulaşılmaz Ladino dilini kullanarak, Sefarad gelenekleri ve kültürel tarihinden bahsederek, araya Ladino şiir ve şarkıları ekleyerek, anımsayarak ve hayal ederek yapar. Bu çalışma yapıbozucu eksende metni yeniden değerlendirerek, metnin geleneksel bir diaspora anlatısının yapacağından daha fazlasını sunduğunu savunur. Dilbilimsel ve metinsel boşluklar, sürçmeler, kararsızlıklar ve tutarsızlıklar anlatıda merkezî bir çatışmaya işaret eder. Bu çatışma, yuvayı etrafı güvenli bir şekilde çevrilmiş ve sabit bir mevcudiyet olarak hayal etmek ile, onun aslında istikrarsızlaşmış ve sarsılmış doğasını, ve ona kavuşmanın geçiciliğini kabul etmek arasındadır. Metnin söyleşimsel (dialogic) doğası, Cohen'in köklerin ve yuvanın kaybına ve çözülmesine yaptığı vurguya meydan okur, belleğin ve benliğin farklı konfigürasyonlarını hayal eder.

Anahtar Kelimeler: Marcel Cohen, Sefarad, Ladino, Edebiyatta Travma, Edebiyatta Hafıza.

THE PERMANENT 'MOUSAFİR': MEMORY AND IDENTITY IN MARCEL COHEN'S IN SEARCH OF A LOST LADINO

Abstract

This article focuses on French author Marcel Cohen's In Search of Lost Ladino, written in Ladino published in 1985 in Madrid, and analyzes questions of memory and ethnic identity in the work with a deconstructive approach. Lost Ladino brings together

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Dolcerocca, Ö. N. (2020). Kalıcı misafir: Marcel Cohen'in Kayıp Bir Ladino'nun İzinde'sinde bellek ve kimlik. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 135-149.

* Dr. Öğr. Üyesi, Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, ORCID: 0000-0001-7022-995X, odolcerocca@ku.edu.tr

questions of exile, multi-lingualism, minority status, assimilation and uprooting, while exploring Sephardic collective identity within its larger historical context, from the 1492 expulsion from Spain, to the rise and fall of Ottoman Empire and to contemporary France. Cohen's central concern in writing *Lost Ladino* is to reconstruct the lost world of Sephardic community. He does so by using an almost inaccessible childhood language; by giving accounts of Sephardic customs and cultural history; by incorporating the heritage of Ladino poetry and songs, and by acts of recollection and imagination. By rereading the text through deconstructive analysis, this article argues that it offers more than a conventional diaspora narrative. Linguistic and textual gaps, slips, ambivalences and inconsistencies point to a central conflict in the narration, between imagining home as a securely enclosed and fixed entity and acknowledging its destabilized version grounded in the recognition that unity is transitory. The dialogic nature of the text challenges Cohen's emphasis on loss and dissociation and uncovers its potential to imagine other configurations of belonging.

Keywords: Marcel Cohen, Sefardim, Ladino, Trauma in Literature, Memory in Literature.

GİRİŞ

Felaketi anlatmak birbiriyle çatışan iki zorunluluğu içerir: birincisi, bir daha yaşanmaması umuduyla olayı anlatmaktır; ikincisi de temsile ve anlatıya tümünden direnmek ve felaket karşısında sessizliğe başvurmaktır. Maurice Blanchot'un *l'écriture du désastre*, yani felaket yazısı olarak adlandırdığı şey tam da buradaki iyelik edatının çift anlamına içkin ikilemdir: yazılan felaket ve felaketin ortaya çıkardığı yazı. Felaket "deneyim ihtimalinden kaçır" ve bu yüzden "yazının sınırına işaret eder" (Blanchot, 1980:17). Onu bir hikayeye dönüştürmeye, onu isimlendirmeye, kısacası onu şu anda ait olduğu yere, yani dile getirmeye çalışan anlatıdan kaçtığı için felaket sadece kaçış olarak temsil edilebilir. O kendisini yazmaz olur çünkü temsiline kökeninde, dönüşüme ve onu düzenlemeye çalışan mevcut deyimsel kategorilere direnen travmatik deneyime tanıklık yazar. Dili ve anlamı sekteye uğratır; sanki var olmayan bir anlamı gün yüzüne çıkarır.

Fransız yazar Marcel Cohen'in *Kayıp Bir Ladino'nun İzinde*¹ adlı eseri tam da böyle bir felaket anlatısıdır: metnin tam kalbinde bu belli belirsiz deneyim olayın bilgisini sekteye uğratır ve sonuç olarak iki ayrı mecrada, metinsel ve görsel anlatıda parçalanmış bir temsil karşımıza çıkar. Cohen'in Sefarad toplumunun tarihine ilişkin hüzünlü metni ve kendi deneyimine Antonio Saura'nın, "hayali portreler" olarak adlandırdığı ve mask benzeri kafalarla totemik figürleri tasvir eden resimleri eşlik eder. Cohen'in, Sefarad dilini ve kültürünü canlandırmaya yönelik metinsel ve dilbilimsel çabası, anılar ve ağır travmatik olayların post-belleğiyle mütemediyen kesintiye uğrar, ki bu da böylesi bir canlanmanın imkânsızlığına işaret eder. Cohen, Sefarad tarihi ve kimliğini yazarken, kendi toplumunu kaybetmekten ve Sefarad toplumunu yaralayan bir dizi travmatik olaydan doğan bellek ve bilgi sınırlarıyla karşı karşıya kalır.

¹ Bundan sonra eserin ismi *Kayıp Ladino* olarak kısaltılacaktır.

1937 yılında Paris'in Asnières banliyösünde doğan Yahudi kökenli Frankofon yazar insan hayatının sürgün doğasını, belirsiz otobiyografik referanslarla kısa ve parçalı bir şekilde anlattığı *novella* ve kısa öyküleriyle tanınır. Fransız toplumu ve kültürü, Fransa'daki Yahudi nüfusunun çoğu gibi Marcel Cohen'i de asimile etmiştir; pek çok Yahudi Frankofon yazar gibi o da Yahudi kimliğini büyük bir sakınımla dışa vurma eğilimindedir. Yirminci yüzyılda güç kazanan milliyetçi ideoloji, Yahudilerin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki tehciriyle birlikte, Fransız Yahudilerinin Yahudi halkı ve diniyle olan bağının zayıflamasına neden olur. Her ne kadar Fransa, Yahudi toplumunun en çok yaşadığı dördüncü ülke olsa da, bilhassa 1960'larda Kuzey Afrikalı Yahudilerin gelişiyile, tıpkı diğer Yahudi toplulukları gibi Sefarad toplumu da Yahudi kimliğini saklamaya devam eder.²

1981'de yazılıp 1985'te basılan *Kayıp Ladino*, 70'lerden beri farklı etnik gruplar arasında büyük bir dışavurumculuğun yaşandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu, Cohen'in çocukluğundan beri işittiği ancak hiç konuşmadığı Yahudi İspanyolcasında yazdığı ilk ve son eserdir. Otobiyografik detayları ve parçalanmış biçimi ile, daha önce yazdığı Fransızca eserlerden ayrılır. Fransızca'dan azınlık diline kaymak, Cohen'in eserlerindeki resmî, biçimsel ve kültürel farklılığı ortaya çıkarmıştır. Ladino dilinde yazmak, Sefarad kimliği ve kültürüyle metinsel bir ilişki kurmanın önünü açar. Fransızcada yazdığı önceki eserlerinden farklı olarak, *Kayıp Ladino*'nun dili Cohen'i doğrudan ve hiçbir çekince olmadan benliği ve Sefarad kimliği hakkında yazmaya davet eder.

Özgün adı *Letra a Antonio Saura Ke Kreyta Azer Retratos Imaginarios Por Un Sefardi De Turkia Ke Se Akodra Perfektamente De Kada Uno De Sus Modeles* (Her Modelini Eksiksiz Hatırlayan Bir Türk Sefarad'dan Hayalî Portreler Yaptığına İnanan Antonio Saura'ya Bir Mektup) olan kitap, ilk olarak Madrid'de Ladino dilinde basılmıştır. Daha sonra yazarı tarafından Fransızca'ya çevrilmiş ve 1997'de Paris'te *Antonio Saura'ya Mektup* şeklinde daha kısa bir isimle basılmış ve oldukça ses getirmiştir. Cohen'in gerçek hayatta arkadaşı olan ressam Antonio Saura'nın kitap için yaptığı illüstrasyonlar 1997'de Fransa'daki ilk basıma eklenmiştir. Raphael Rubinstein'in Ladino orijinalinden değil ama Fransızca tercümesinden çevirdiği İngilizce-Ladino çiftdillî versiyon 2006'da basılmıştır. Marcel Cohen, metnini Fransızca tercümesinde değiştirdiği için, İngilizce versiyon Ladino metindeki nüansları bütünüyle yakalayamamıştır. İngilizce versiyon, *Kayıp Zamanın İzinde*'ye açık bir gönderme yapan ve muhtemelen Cohen'in Sefarad geçmişini hatırlamasına Proust'un yaptığı etkinin altını çizen *Kayıp Bir Ladino'nun İzinde* başlığını taşır. Ben de Türkçe halinde bu başlığı kullanmayı tercih ettim. Hem Cohen hem de *Kayıp Ladino* metni üzerine günümüze kadar kayda değer bir

---

² Bu konuda Yale French Studies dergisinin Fransa'da Yahudi Edebiyatı konulu sayısına bakabilirsiniz (Astro:1994).

akademik çalışma yapılmamış, genellikle Sefarad edebiyatı üzerine incelemelerde metinden bahsedilmiştir.³

Marcel Cohen yirmi beş küçük kısımdan oluşan bu az ama öz anlatıda, İberya yarımadasından, Selanik ve İstanbul'a uzanan ve beş yüz yılı aşan Sefarad deneyimini damıtır. *Kayıp Ladino*, Sefarad Yahudilerinin kolektif kimliğini 1492'de İspanya'dan sürülmelerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi ve düşüşüne, oradan günümüz Fransa'sına uzanan geniş bir tarihsel bağlam içinde ele alırken, sürgün, çok dillilik, azınlık statüsü, asimilasyon ve yerinden edilme gibi soruları da bir araya getirir. Cohen, epigrafi, on altıncı yüzyılda benzer bir hikâye yazmış Yosef Ha-Kohen'den ödünç alır. Bu bölüm bizi ıstırap ve felaketin kökenine götürür: “Salieron todos los ejercitos del Señor, los exiliados de Jerusalén que había en España, de aquella tierra maldita, en el mes quinto del año 5252, que es el 1492.”(Cohen, 2006: 71) (“Tanrı'nın orduları buradan ayrıldılar; İspanya'da yaşayan o Kudüs sürgünleri buradan gittiler. 1492'ye tekabül eden 5252 yılının beşinci ayında, o uğursuz topraklara veda ettiler.”)⁴ Cohen, anlatısını ilk sürgünün dinî çağrışımla açar; İncil'de yer alan nasihat, Sefaradların muhayyel tarih, dil ve kültür birliğini parçalamış faciayı temsil etmek ve hatırlamak için kullanır. Alıntı aynı zamanda, bu hayalî, felaket öncesi bütünün yerinden edilmiş tabiatını da gözler önüne serer: Onlar zaten Kudüs'ten sürgün edilmişlerdir, İspanya onlara hiçbir zaman ev olmayacak lanetli bir topraktır.⁵

Kayıp Ladino'da Cohen, sürgün edilen Sefarad Yahudilerinin günümüze dek süregelen kimlik sorunlarını ele alır. Metin Sefarad kimliğinin tarihsel arka planına sık sık gönderme yapar. Sürgün dönemi ve onu takip eden birkaç kuşak boyunca büyük bir dönüşüm yaşanır. Buna rağmen İspanya'dan sürülen Sefarad Yahudileri Sefarad kültürünü, kimliği ve dilini muhafaza eder. Geniş bir coğrafyaya yayılırlar; yeni toplum ve sistemlere uyum sağlarlar. Tüm dünyada görülen ulus devlet oluşumunun kisvesi altında yükselen milliyetçilik ve ırkçılığa ilaveten Holokostla birlikte Sefarad Yahudilerinin nüfusu yirminci yüzyılda büyük oranda azalır. Cohen'in metni, Sefarad Yahudilerinin her travmadan sonra, Sefarad kültürü ve diliyle bağını kaybetmeden kendini başka bir yerde var etmesine sebep olan bu felaketlerin yol açtığı derin fiziksel, tinsel ve duygusal acıyı dile getirmeye çalışır.

Kitap, Antonio Saura'ya hitaben mektup şeklinde yazılmış kısa bölümlerden oluşur. Anlatının mektuplardan oluşan yapısına Saura'nın Cohen'in mektubu için yaptığı ve tüm kitaba yayılmış çizimler eşlik eder. Cohen'in Saura'ya metinsel hitabı, bir anlamda Saura'nın görsel malzemesiyle karşılık bulur. *Kayıp Ladino*'nun türü de dili gibi kararsız, akışkan ve melezdir; otobiyografi, anı,

³ Bkz. *Les Sépharades en littérature*, ed. Esther Benbassa; Elizabeth Güde, “Recording Remnants of Judeo-Spanish.”

⁴ Metinden yapılan alıntıların Ladino orijinalinden Türkçe'ye çevirisi bana aittir.

⁵ Sefarad kültürü tarihindeki bu iki büyük sürgünle şekillenmiştir. Bu konuyla ilgili bkz. David Wacks, *Double Diaspora in Sephardic Literature*.

seyahat kitabı ve tarihsel deneme arasında gezen kitap, bir mektupla açılır ve bir mektupla son bulur. Anlatıya otobiyografik bir ton hâkimdir. Metin Cohen'in kişisel tarihi ile Sefarad toplumunun tarihi arasında bir birlik inşa eder. Fransa'daki günlük hayatında yaşadığı kişisel ıstırap, yok olup giden bir kültürün somut örneği hâline gelir ve İspanya, Selanik ve Holokost sürgünlerinin acısını yansıtır.

Cohen'in *Kayıp Ladino*'yu yazmaktaki temel kaygısı, Sefarad toplumunun kayıp dünyasını yeniden inşa etmektir: “Lo ke aki te eskribo, Antonio, es el poko de ke me akodro despues de estos cinkos syekolos en Turkyia” (Cohen, 2006: 73) (“Burada kayıt altına alacağım şey aşağı yukarı, atalarımın Türkiye'de geçirdiği beş asırdan zihnimde kalanlardır”). Bunu, çocukluğunda kalan ve neredeyse ulaşılmaz bir dili kullanarak, Sefarad gelenekleri ve kültürel tarihinden bahsederek, araya Ladino şiir ve şarkıları ekleyerek, anımsayarak ve hayal ederek yapar. Cohen, Sefarad tarihini yeniden inşa ederken, Yahudi estetiğinin üretilmesindeki geleneksel sürgün mecazını kullanmaktan çekinmez. Mecazın geleneksel simetrik kimlik inşaları, anlatıda son derece baskındır: kendi ve öteki ikiliği, yurttaş ve yabancı, ev ve sürgün tekrar tekrar yeniden inşa edilir.⁶ “Reyes deskaydos ... Reyes deskaydos son los saloneklis. Deskaydos y, aindamas, viejizikos. En New York o en Montreal, en Paris o el Londra, los puedes ver indose komo pacharos enfermos ke se akodran del sol” (Cohen, 2006: 80). (“Devrik krallar... Selaniklilerin hepsi devrik krallardır. Devrik ve kadim. Onlara New York'ta, Montreal'de, Paris'te, Londra'da rastlayabilirsiniz, kanadı kesilmiş kuşlara benzerler.”) Burada diaspora, sürgünün, kimliğin yeniden ele geçirilecek kutsal ve kadim bir anavatan fikrine bağlı olduğu daimi bir dağılımı durumunun bir uzantısı hâline gelir. *Kayıp Ladino*'daki diaspora'nın kafeslenmiş kuşlarının evi, nostaljik tasvirler ve romantize edilmiş bir topluluk yaşamıyla inşa edilmiş ideal bir imgelemdir.

Kayıp Ladino'nun yüzeysel okuması, Cohen'in "yuva" imgesini söz konusu imgenin uzun zamandır kayıp olan bütünlüğünde yeniden kurmaya çalıştığı izlenimini uyandırabilir. Ne var ki yapıbozumcu eksende yapılacak daha detaylı bir okuma, metnin geleneksel bir diaspora anlatısının yapacağından daha fazlasını sunduğunu ortaya çıkarır.⁷ Dilbilimsel ve metinsel boşluklar, sürçmeler, kararsızlıklar ve tutarsızlıklar anlatıda merkezî bir çatışmaya işaret eder. Bu çatışma, yuvayı etrafı güvenli bir şekilde çevrilmiş ve sabit bir mevcudiyet olarak

⁶ Sürgünün yuvasızlık, yerinden edilmişlik, ötekileştirme ve dil ile olan ilişkisi için bkz. *Letters of Transit*.

⁷ Yapıbozumun bir yöntem olup olmadığı akımın öncüleri tarafından çokça tartışılmıştır. Temel argümanı tutarlılık iddiasında olan tüm metinlerin yapısal olarak çelişkiler, ikilikler ve varsayımlarla inşa edildiğini göstermek olan bir eleştiri akımının, kendisi ile ilgili aynı tutarlılık iddiasında bulunması beklenemez. Ancak, metinlerdeki boşluklar, delikler ve çelişkilere işaret ederek bu metinleri okuma yöntemi ortaya koyduğu da açıktır. Bu nedenle, Cohen'in kişisel ve kolektif tarih yazımı ile yeniden kurguladığı etnik kimlik diskuru yapıbozumcu okumaya elverişlidir.

hayal etmek ile, onun aslında istikrarsızlaşmış ve sarsılmış doğasını, ve ona kavuşmanın geçiciliğini kabul etmek arasındadır. İleride detaylıca ele alınacak olan metnin söyleşimsel (dialogic) doğası, Cohen'in köklerin ve yuvanın kaybına ve çözümlenmesine yaptığı vurguya meydan okur, aidiyetin farklı konfigürasyonlarını hayal eder.

Cohen'in metni, birbiriyle örülmüş muhtelif tarihlerde kendini gösterir: kendi otobiyografik tarihi, Sefarad Yahudilerinin büyük tarihi ve çocukluğuna vahşi bir şekilde sızan İkinci Dünya Savaşı tarihi. Bu tarihsel anlatılar yazarın kendi öz-imgesini Ladino bir yazar olarak kurmasına yardım eder. Yeniden icat etmese de yeniden ziyaret ettiği Sefarad geçmişi ve onun altın çağını anlatma, günümüz Fransız toplumunda bir aidiyet hissi bulma arzusuyla iç içe geçmiştir. Otobiyografik biçim, kökleri yeniden ele geçirmek için regresif bir dürtüyü davet eder, ki bu da anlatının temel güdüsünü kurar. Kendini, Sefarad benliğini yazarlık yaratmak, ister istemez kaybolan, keşfedilen, ihanete uğrayan, romantize edilen ve varlığını daima bir hayalet gibi baskın bir şekilde hissettiren kökenlerle bütyülenmeye ve onların fetişleştirilmesine varır.⁸

Tıpkı bu tematik iskelet gibi, anlatısal zaman da kayıp ve unutulmuş kökenin keşfedilme, onu dile geri kazandırma ve çoktan silik bir anıya, hayalî bir mevcudiyete ve unutulmuş bir düşünceye dönüşmüş olanı ifade etme zorunluluğunu destekler. Yirmi beş kısma bölünmüş, daha doğrusu parçalanmış anlatı zamanda çizgisel bir geri gidişi takip eder, onu deneyimlenmemiş kökenin mitik ânına geri çeker. Paris'teki yazarın şimdiki zamanından, yani Cohen'in Diaspora'daki hayatından başlar, adım adım 19. ve 18. yüzyılda Selanik ve İstanbul'da bulunan Sefarad toplumundan 15. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'na ve 1492 sürgünlerine kadar geriye giderek, en sonunda da 1391 yılına, İspanya Cuenca'ya geri döner. Kitabın sonunda, zamansal geriye gidiş, 1391'den 1980'e atlayarak anlatının başına yani Cohen'in otobiyografik zamanına geri döner. Ancak uzam olarak İspanya'da kalırız. Son kısım Cohen'in İspanya'ya ziyaretini, beş yüz yıl sonra Sefarad köklerinin olduğu topraklara dönüşünü anlatır:

“Dos anyos antes (...) me fue en Toledo para tener una idea desta sivdad ke tanto les dava eskarigno a mis padres. Puedo dizirte ke nunka el padre myo tuvo la okazion de irse a Espanya, y el mismo para mi papou. Antes de eyos, no puedo ser segouro de nada, ma kreo realmente ke, si sto yo el ultimo kapatche de avlar un poko de djudyo, sto tambien el primero ke pudo retornar a Espanya desde la salida.” (Cohen, 2006: 107)

(“İki yıl önceydi (...) atalarımın duyduğum iflah olmaz nostaljiyle Toldedo'dan ayrılmıştım. Babam İspanya'ya ayak basmamıştı, gayet anlaşılır bir sebeple büyükbabam da. Ondan önce olmuş

⁸ Otobiyografi türü benliğin türetilmesi (self-invention) ile ilgilidir. Bu konuyla ilgili bkz. Paul John Eakin, *Fictions in Autobiography*.

olabileceklerden emin olamam. Ama ailemin Yahudi İspanyolcasından hâlâ biraz anlayan son üyesiysem sürgünden sonra İspanya'ya dönmüş de ilk üyesiyim.”)

Yazar ailesinin kuşaklar sonra İspanya'ya dönen ilk üyesidir. Sürgüne dair bilincin tarihi ve yuva vuslatı, kayıp kökenin yeniden bulunması rüyasıyla burada son bulur. İspanyol Yahudileri ve Cohen'in kişisel yolculuğu da hayalî anavatana dönüşle biter.

Cohen'in İspanya seyahati, şehre, tarihsel belleğin kutsal kıldığı deneyimlere, bireysel ve kolektif kimliğin hayalî kaynaklarıyla yeniden bağ kurmaya yönelik bir dönüş çabasıdır. Ancak yazarın Toledo'da bulduğu şey sabit bir mevcudiyet olarak kutsal "yuva" değil, yuvanın ideal imgesini bozan, hatta onu zenginleştirip melezleştiren oynak bir uzamdır. “Y ansina me fui. Kyeres ke te diga? Vyendo el kal viejo ke ay, goliendo el kodrero asado (...), kaminando por las kalgas estretchas, mirando a las kazas kon los balkonikos, ye te djouro ke me kreyo yo en Stambol” (Cohen, 2006: 108). (“İşte Toledo'dayım. Ne söyleyebilirim, Antonio? Eski sinagogu görmek, burun deliklerimi kuzu rostonun kokusuyla doldurmak (...) dar sokaklarda gezinmek, küçük, ferforje balkonlara hayran kalmak, sana yemin ederim İstanbul'da olduğumu sandım.”) Kökene dönmek, çelişkili bir şekilde, kökenin parçalı yapısına ve uzamın temel kırılğanlığına dönmeye sebebiyet verir. Kökenin parçalanma ve çoğalması, Cohen'in kayıp bir ideal olarak yuvaya duyduğu tatmin edilmemiş özleminden ortaya çıkan melankolik aurayı sekteye uğratar. Hayal edilen anavatan ve aynı zamanda da sürgün şehri olan İstanbul, başka bir hayal edilen- ama hiçbir zaman doğrudan deneyimlenmeyen- anavatanın, yani Toledo'nun tasviriyle karışır. Proustvari imgeler, kokular ve istem dışı bellekten (*mémoire involontaire*) bütünlüklü bir yuva tasviri ortaya çıkar. Bugünde geçmişin izlerini bulmak, Sefarad Yahudilerinin iki ayrı sürgün tecrübesini bir kolaj halinde bir araya getirir; onlar arasındaki beş yüz yıllık zaman ve mesafeyi birbirine diker.

Ancak Sefarad kimliği dikişsiz, yani kusursuz bir bütünlük olmaktan çok uzaktır. Proustvari bir hatırlama ânından doğan birlik hissi, tarihsel zamana dönüşle birlikte çözünür. Toledo'da kendisini büyük bir hayal kırıklığına uğratacak Yahudi Tarihi müzesini ziyaretini şöyle anlatır Cohen: “Avya un ombre en este muzeo para dizirte toda la istorya de los djudyos: «Ansina azyan... dizyan esto... eskriyvan esto y esto... pensavan de tal modo...», y no se kualo mas”. (“Çok bilgili bir rehber vardı, Yahudi tarihinin son beş yüz yılını mükemmel bir şekilde özetliyordu: "Böyle yaşadılar... şöyle şöyle düşündüler...", ve bunun gibi şeyler.”) Bu adamın, Sefarad toplumunun yaşadığı vahşet dolu tarihten arınmış, ölçülü konuşmasına sinir olur ve rehber sitem ederek şöyle sorar “De ke stach siempre avlando de los djudyos al pasado? No vos oyitech de los gouzanos ke les vyenen alas para azarse papiyones?” (Cohen, 2006: 108). (Yahudilerden neden hep geçmiş zamanda bahsediyorsunuz? Siz hiç bir anda kanatları çıkıp kelebeğe dönüşen tırtılları duymadınız mı?) Bu alaycı tavır, aslında iki tarihsel paradigmanın çatıştığı ânı

temsil eder: geçmişin açık bir şekilde tasvir edilip ehlileştirilen bir anlatıya dönüştüğü resmî tarih ile Cohen'in, kendi şahsi deneyimiyle Sefarad Yahudilerinin daha büyük parçalı ve tutarsız kolektif deneyimini bir araya getiren metni. Cohen, Sefarad tarih yazımını sorgular. Ladino'yla ilgilenen üniversitelerden ve dilbilimcilerden, İspanyol Yahudilerinin tarihine adanmış koca koca ciltlerden bahseder ve şunu de söylemeden geçemez “Es komo si fuera yo tapado en un museo” (Cohen, 2006: 76) (“Sanki bir müzede teşhir edilen bir fosil gibiydim”). Ehlileştirilmiş bir tarihle, müzelerin geçmiş zaman kipinde anılarak yatıştırılmaya karşı koyar. Aslında tarihsel belleği tümünden reddeder çünkü gündeminde olan şey hatırlamak değil, kelebek metaforundan da görebileceğimiz üzere yok olup şekil değiştirme ve yeniden canlanmaktır.⁹ Bu hususi Yahudi tarihini nasıl yazacağı hakkında, yani karmaşık ve derin bir şekilde parçalanmış toplumu açık ama yine de kimlikçi, tarihsel bir anlatının çatısı altında nasıl toplayacağına dair sorular sorar. Cohen'in metni, yedi yüz yıllık Doğu Akdeniz Yahudi yaşamını, birleştirici bir anlatı olacak şekilde damıtmaya çalışır. Bu elbette metnin zorlu bir gayesidir ve bu gayenin Sefarad deneyimine içkin çokseslilikten ötürü gerçekleştirilmesi mümkün değildir.

Cohen'in, çok iyi bilmemesine rağmen Ladino dilinde yazmaya karar vermesi, kayıp köklerini yeniden bulma arzusunun bir parçasıdır. Dilin, kültürü yaratmaktan ziyade ona aracılık etme yetisi olduğu için, Ladino dili Sefarad kimliğinin metinsel inşası için etkili bir kuvvete dönüşür. Bu sebepten Ladino dilinde yazmak bir diriliş ve aynı zamanda dilsel bir yuva kurma eylemi hâline gelir. Saura'ya yazdığı uzun mektubun açılış paragrafı, Cohen'in ölen dili geri kazanma ve canlandırma yönündeki kaygısını dile getirir:

“Kyero eskrivirte en djudyo antes ke no keda nada del avlar de mis padres. No saves, Antoino, lo ke es morirse en su lingua. Es komo kedarse soliko en el silensyo kada dya ke Dyo da, komo ser sikileoso sin saver porke.” (Cohen, 2006: 73)

(“Sana, atalarımın dili tümünden yok olup gitmeden önce Yahudi İspanyolcasında yazmak istiyorum. Ölen bir dilin verdiği keder neye benzer hayal bile edemezsin, Antonio. Kendini yapayalnız, sessizlik içinde keşfeder gibi olursun. Nedenini bilmezsin ama için sıkılır.”)

---

⁹ Kelebek metaforu, bir bedenden diğerine geçişi simgelediği için Holokost, soykırım ve felaket anlatılarında yaygınca kullanılır. Bu kullanımın oldukça bilinen örneklerinden biri, kendisi de Nazi şiddetine tanıklık etmiş olan Yahudi asıllı Alman şair Nelly Sachs'ın 1949 yılında yayınlanmış şiiri “Wenn im Vorsommer”deki bir dördlüktür: “Welt, wie kannst du deine Spiele weiter spielen / und die Zeit betrügen – / Welt, man hat die kleinen Kinder wie Schmetterlinge, / flügelschlagend in die Flamme geworfen” (“Dünya, oyununu oynamaya nasıl devam edersin / zamanı aldatırsın – / Dünya, küçük çocuklar kelebekler gibi atıldı / uçuşan kanatları alevler içinde”). Şiirin alıntılanan çevirisi bana aittir. Nelly Sachs, *Fahrt ins Staublose* (153)

Ladino dili, *Kayıp Bir Ladino*'nun yazımında estetik ve kültür arasında bir bağlantı görevi görür. Kitabın Ladino'daki estetik imkânı, Sefarad'a ait benliği ve kökenleri yeniden hayata döndürmenin kültürel bir imkân hâline gelir.

Yeniden doğuş teması, İspanyol Yahudilerinin kayıp dünyasının metinsel yeniden inşası için elzendir. Cohen'in metninde Ladino, çokça hayaletlerin, bilhassa da büyükannesinin hayaletinin yaşadığı bir dünyanın kaybolup giden mirasına dönüşür. Cohen ona defalarca göndermede bulunur, Ladino dilinde yer alan atasözü, alıntı ve deyimlerle onun ağzından konuşur. Kayıp dili yaşlı anne imgesiyle ilişkilendirirken Yahudi kimliğinin telafi edilemez kaybını somutlaştırır. Büyükannesinin ağzından konuşarak kaybı kayıp dilde telafi etmeye çalışır. Anne figürü evi, yuvayı ve kökleri simgeler. Burada elbette geleneksel bir cinsiyetlendirilmiş imgelem takip edilir: idealize edilmiş ve kaybedilmiş bir kökensel birliğin yası anne figürü vasıtasıyla tutulur.

Annelik imgesi kişinin dünyadaki varlığının özünü biçimlendiren anadile yapılan doğrudan bir göndermedir. Şüphesiz ki burada toplumsal cinsiyet, kültür ve toplumsal kimlik ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiştir ve anneye kurulan bağ yuvanın asıl merkezi olarak kurgulanır. Ladino, İspanyol Yahudilerinin anadili değil midir artık? Diasporanın dili, sürgün edilen öznelere tümünden egemen mi olmuştur? Anlatıcı için anadil, atalarının dili ya da içine doğup büyüdüğü dil hangisidir? Cohen bu soruları, diasporanın kaçınılmaz güvencesizliğinin bir parçası olarak görür: “La lingua maternal: asi se dice de lo ko estendya enkaza (...) la madre no se muere nunca (...) En eya vive tu pasado, en eya te sientes presente a ti mismo” (Cohen, 2006: 75). (“Anadil: evde konuştuğumuz dile böyle derdik (...) anneler asla ölmez (...) Onda geçmişiz yaşar; onda kendimizi buluruz.”) Anadil, hatırlamanın ve kimliğin yeridir. Eski yaşam biçimi yavaş yavaş kaybolurken anadil kolektif bellek ve bilgiyi muhafaza eder. O, sürgündeki öznenin, geçmişle son kalan bağıdır; tıpkı anavatan gibi, kişinin tekrar kazanması gerektiği "gerçek benliği"ni koyduğu yerdir:

“Ma, quando se bozea tu lingua, quando se deskae, desaziendos en el mabul (...) quando no ay nada ke meldar en tu lingua, ninguno dentro tus amigos para avlarla kon ti, quando el poko ke te keda no lo vaz a dechar a ninguno despues de ti ..., allora, Antonio, saves ke la muerte avla por tu boka” (Cohen, 2006: 75).

(“Bu dil günden güne can çekişmeye başladığında, sellerin içinde yavaş yavaş çözünüp gittiğinde (...) bu dilde artık okuyacak bir şey kalmadığında ve bu dili konuşacak tek bir arkadaşın kalmadığında (...) işte o zaman, Antonio, ölümün senin ağzından konuştuğunu kabul etmen gerekecek.”)

Cohen diasporanın özünü daimî bir eksiklik durumu olarak yorumlar. Burada metni Blanchot'nun felaket anlatısı fikrinden ayrılır. Ölmek üzere olan bir dili son konuşanlardan birinin ağzından konuşan ölüm, Blanchot'nun şiddet olarak

tanımladığı konuşmadan çok farklıdır (Blanchot, 1969: 66). Tüm konuşmanın şiddetli bir eylem hâline dönüştüğü ve ölümün konuşanın ağızından konuştuğu bir an değildir. Böylesi bir şiddeti gerektiren bir sürgün deneyimi de değildir temsil edilen. Burada şiddet, konuşmanın yokluğunda, bir dilin, geçmiş ile şimdinin bilgisinin kaybında yer alır. Büyükannenin konuşması ölen bir dilde yaşamının mutlak yalnızlığına işaret eder: “Se van los biervos y, lechos de mi, se mueren komo las nuves del cyelo” (Cohen, 2006: 74) (“Onlara baktığım zaman, kelimeler kaçıyor ve uzaklarda bir yerde ölüyor, tıpkı gökteki bulutlar gibi.”) Kendi benliğinden mütemadiyen sürgün edilmiş birinin, ki bu anadan (anadilden) mutlak ayrılıştır, eskiden bildiğini bilmesinin imkânsızlığıdır. Anne diline duyulan özlem, köklere, anneye olan kayıp birliğe duyulan özlemi yankılamaktadır. Cohen kendimizde bulduğumuz gerçek benliğin (*presente a ti mismo*) ve özgün Sefarad kültür kimliğinin arayışı içindedir.

Kayıp köklerini, hatırlamak ve anlatmak yoluyla geri kazanma çabası geçmişle olan bağın varsayılan özgünlüğü ve hakikiliği üzerinde temellenmiştir. Diliyle bağı kopmuş, mutilasyona uğramış Sefarad, onu çevreleyen kültür ve dünyada kendini "yuva"da hissetmez. Anlatıcının Ladino'nun yeniden canlandırılması yoluyla geçmişi yeniden kurma isteğinin altında bugünü, şimdiki kurtarma çabası yatar.

“Cerar los ojos en my kamaretika, asperar a las palavras del pasado, sentirlas ke, pok a poko, se suven a la oreja, bouchkarlas kon fener y entender kualmente en eyas no ay mintiras: en la musika de akeyas palavras me siento entero yo. En estos biervos, en esta musika no ay solamente el pezo djusto de las kozas, el del pasado, sino, dourmiendose, la realidad jalis del dya” (Cohen, 2006: 87).

(“Yatak odamda gözlerimi kapatıyorum, geçmişin kelimelerinin gelmesini bekleyerek uzanıyorum, bana geldiklerini hissediyorum, onları ufak ufak, sanki bir fenerle saklandıkları yerlerden çıkarıyorum ve biliyorum ki bu kelimelerde yalana yer yok: kendimi kendim gibi en çok hissettiğim yer bu kelimelerin müziği. Bu kelimelerde, bu müzikte, sadece şeylerin ağırlığını değil, gün ışığının o parlak gerçekliğini de yeniden keşfediyorum.”)

Anlatıcının yatakta uzanmış bir hâlde, kendini evinde hissetmenin kayıp kelimelerini ele geçirmeye çalışma imgesi Proust'vari bir hatırlama ânına ve Proust'un *moi profond*'una (derin ben) açık bir göndermedir. Cohen, şimdinin anlık deneyiminden kendini yatak odasına kapatarak, gözlerini yumup, özgün kendini (*me siento entero yo*) ve anayla (anadille) kurduğu ilk birliği ele geçirmek amacıyla, Ladino'da yaşayan geçmişin şimdide canlanmasını bekler. Kelimelerin müziği diye hatırladığı şeyde yakaladığı, kelimeler ve şeyler arasındaki idealize edilmiş bir uyum, geçmişle şimdi arasında kırılmaz bir devamlılık hâlidir. Bu kelimelerde yalana yer yoktur; onlar şeylerin ve gündeliğin *'jalis'* (özgün, hakiki) gerçekliğinin katıksız ağırlığını içerirler.

Anımsamanın bu ânında anlatıcı, bir gerçeklik ve zamandan bir diğerine atlar. Yabancılaştıran dil ve diasporanın gerçekliği, anadilin özgün ve hakiki belleğine karşı konumlanmıştır. Bu atlama, neredeyse kusursuz görünür, ta ki kökenin hayalinden gündeliğin unutkan gerçekliğine doğru sert bir çöküş yaşayana dek. Gerçekliğin yerine geçebilecek olanın bocalamadan öte bir şey olmayacağını itiraf eder (87). Yan yana var olan zamanlar ve epistemolojiler arasındaki bocalama, metin nezdinde oynak bir zemine yol açar: el değmemiş, saf bir köken durumunu tasavvur etmenin imkânsızlığı, geleneksel bir diasporik anlatının hayal ettiği etrafı güvenle çevrilmiş yuva/ev idealine meydan okur. Babil kulesi çoktan enkaz hâlidir; kelimeler ve şeyler arasındaki muhayyel birlik, tıpkı büyükannenin hayaleti ve Sefaradların geçmişi gibi Cohen'in üzerinde dolanan bir gölge olmaya mahkûmdur. Hem sonra tarih gibi kelimeler uçucudur: “Los biervos stan lokos, Antonio. Atornan y se fuyen.” (Cohen, 2006: 74) (“Kelimeler kaçışıyor, Antonio. Ortaya çıktıkları hızda kayboluyorlar.”) Anlatı, yazarının esefle kabul ettiği daimi bir tecil hâlidir.

Ev ve sürgün, gerçekle yalan, ev sahibiyle misafir, kendiyle öteki gibi, amaçlanan simetritelerin başarısızlığa uğraması, metnin kendi içinde ötekini yok edemeyişinden kaynaklanır. Cohen, anlatısını bir füzyon dilinde kurmaya çalışır. Ladino, akışkan ve melez bir dildir. Kendisini oluşturan dillerin kelime dağarcıklarını, deyim ve sözdizimini özümseyerek kâh onlara doğru hareket eder kâh onlardan uzaklaşır. Evi, yuvası, standartları ve kurumları olmayan bir dildir. Başka dillere kulağını tıkamaz, değişime açıktır. Bu sebepten, çok kültürlü tarihi kucaklayan, bir ulus devlet filtresinden geçmemiş ve daima melez olmuş bir dil yoluyla dilsel bir yuva yaratma görevini ifa etmek, yazar açısından neredeyse imkânsız bir hâl alır. Anlamsız heceler, şarkılardan kısımların ve deyişler, parçalar, çarpıtılmış atasözlerinin arasında *realidad*'ı bulmak hem anlatıcı hem de okuyucu için hiç kolay değildir.

Cohen'in, muhayyel Sefarad benliğini yeniden canlandırmanın imkânsızlığının farkına vardığı o nadir anlarda, metni şizofrenik bir üslup ele geçirir. Geçmişe takıntılı derecede yapışmak, ben'in parçalı hâle gelmesine yol açar. İşte burada Sefarad ideali artık başa çıkılamaz ve şu andaki ben ile orantısız bir hâle dönüşür. "*Mousafir*" (misafir) motifinin yeniden ortaya çıkması, bu bölünmeyi açık bir şekilde göz önüne serer. Anadilin ölümünden bahsettiği bir önceki alıntıda Cohen, bir dil yerine bir diğerinde yaşamının ikilik yaratma etkisine göndermede bulunur. Sözcüklerde kendi kendimize misafir oluruz der.¹⁰ Ölen dili canlandırmak için Proustvari istem dışı belleği kullandığı paragrafta, ânın bu şizofrenik deneyiminin farkına varır:

---

¹⁰ “...En eyas (las palavras) podryas ser un dya el mousafir de ti mismo.” (75)

“Y ahora, mouryandome en el avlar myo, sto dechando los mousafires avlar por mi boka y eskriver kon mi mano. Eyos eskriyen y eyos me meldan. Ya, no ago yo mas ke eskutchar lo ke se dize en esta partizika del moundo y ponderlo en el papel.” (Cohen, 2006: 87)

(“Şu an kendi dilimde ıstırap çekip onların imlasında yazarken misafirlerin kendilerini ifade etmesine müsaade ediyorum. Yazanlar onlar, beni okuyanlar onlar. Tek bildiğim, dünyanın bu küçük köşesinde söylenene kulak vermek ve bunu sayfaya not düşmek.”)

Anlatıcı kendini metinden siler; hatta kendini, Sefarad kimliğini anlatma yükünden bile azat eder. Kendi metninin yazarlığından kendini kurtarır ve onu başka yazarlara açar. Metni aynı anda konuşan, yazan ve okuyanlar bu misafirlerdir. Yazarlığı onlar üstlenir, ancak aynı zamanda onun yazarlığının da yargıcıdırlar. Birbiriyle zıt bu iki benlik arasındaki, yani yazarla ve okuyucu arasındaki büyük uçurum, yazarlığın evsizliğinin ve sürgün bilincinin de altını çizer. Cohen, Ladino'da evinde, yuvasında değildir.

İnsanın kendi dilinde kendine misafir olması, metindeki farklı zaman ve uzamların bir aradalığı ile uyum içindeymiş gibi gözükür. Ancak Cohen'in, Ladino konuştuğu zaman kendini kendine bir misafirmiş gibi hayal etmesi, ev sahibi ve misafirle kendi ve öteki arasındaki geleneksel diyalektiği bulandırır. Her ne kadar yazar Ladino'da kendini kendi huzurunda (“presente a mi mismo”) ve kendi içinde (“entero yo”) hissettiğini söylese de, Ladino dilini bir *mousafir* olarak adlandırmak ve bu misafirin ağzından konuşmak, böylece kendisini ev sahibi olarak yok etmek, birleşmiş bir Sefarad benliğinin yeniden dirilişinin metinsel vaadini ve ihtimalini alaşağı eder. Misafir ve ev sahibi arasındaki ilişki, karşılıklı konuşmaya dayanmaz artık; burada diyaloga yer yoktur. Daha ziyade, ebedi bir kayıp içindeki diğer ben'i ele geçirmiş bu *mousafir*'lerin monoloğu vardır.

Cohen'in neredeyse unutulmuş çocukluk dilini hatırlamak ve canlandırmak yönündeki çabası ve Ladino metni genişletmekteki yetersizliği, konuşma ve sessizlik, hafıza ve unutma arasındaki, Maurice Blanchot'un yazmanın felaketi adını verdiği çıkmazı yakalıyormuş gibi görünür. Blanchot için felaket, yazının nesnesini kaybeden "yazının sınırı"dır çünkü zaten her zaman dilin dışındadır; o her zaman dilden önce gelir ve dili sekteye uğratır. Felaket "düşüncede bile, bizi düşünülmeğe caydıran, yakınlık yoluyla bizi uzaklaştıran bilinmeyendir, bilinmeyen isimdir" (“inconnu, le nom inconnu pour ce qui dans la pensée même nous dissuade d'être pensé, nous éloignant par la proximité.”)¹¹ (Blanchot, 1980: 14) *Kayıp Ladino*'nun, misafirlerin kendisi aracılığıyla konuşup yazmasına müsaade eden anlatıcısı bu sırada kendi dilinde ıstırap çekerken Blanchot'un felaketi yazma üzerine düşüncesini de yankılar: “Lire, écrire, comme on vit sous la surveillance du désastre : exposé à la passivité hors passion. L'exaltation de l'oubli.

¹¹ Maurice Blanchot'un Fransızca orijinal metninden çeviriler bana ait.

Ce n'est pas toi qui parleras; laisse le désastre parler en toi, fût-ce par oubli ou par silence" (Cohen, 2006: 12). ("Felaketin gözü üstündeymiş gibi okumak, yazmak: tutkusuz edilgenlikle yüzyüze. Unutmanın coşkuluğu. Konuşan sen olmayacaksın; felaketin sende konuşmasına müsaade et, ister unutarak ister sessizlikle.") Dilin, çözülmeyi yakalamada başarısız olduğu yerde süje ortadan kaybolur (*le sujet se fait absence*), yazıyı yazan felaketin kendisidir artık; felaket yazısı felaketin yazısı ya da misafirlerin konuşması olur. Yazı, *mousafir*'lerin bakışı altındadır ve bu bakış eninde sonunda anlatıyı ele geçirir. Sefarad toplumunun yitimi ve kültür, Cohen'in bu kaybı içeren ve onu yeniden yakalayan bir ses bulmaya çalışmasına mani olur.

Ladino dili, bilginin kendisinden kendisini bilgiye bir sınır olarak sunar. Bu sınırdan çıkan, devamlılık içermeyen parçalı bir anlatıdır, tıpkı Saura'nın metne eşlik eden "şekilsiz" figürleri gibi. Cohen, Saura'nın işlerini "*bichimsiz*" (biçimsiz) bulur. Saura'nın Cohen'in kitabı için yaptığı mürekkep ve kara kalem çizimler sert bir şekilde değiştirilip çarpıtılan insan yüzlerinin parçalı figürleridir. Hispanik Barok'un karanlığını hatırlatan soyut dışavurumculuğu, yirminci yüzyılın vahşi travmalarını, bilhassa da Franco diktatörlüğünü resmeder. Resimler Cohen'in metninin İberyaya ait mirasıyla bir bağ kurmakla kalmaz, onlar aynı zamanda metnin parçalanmış biçiminin de figüratif bir ifadesidir. Kalın kara kalem darbeleri ve sert çarpıtmalarla çizilmiş bu "hayalî portreler", Blanchot'nun da "her parçasında, kopma, kırılma, parçalanma ve yırtılmanın olduğu" (ce qu'il y a de rupture, brisure, morcellement, le déchirement du déchiré dans chaque fragment) (Blanchot, 1980:78) şeklinde adlandırdığı felaketin temsilinde görmeye alışık olduğumuz türden bir ucubelik ve şekil bozukluğu hissi yayar. Parçalı anlatı, işin bütününün altını oyarken şekilsiz desenler, hiçbir zaman tam bir biçimi olmamış portreleri tasvir eder. Cohen'in kopuk ve bulanık metni, kaybı içermeyi ve onu bütünlüğü içinde ele almayı başaramaz, ayrıca tabiatı gereği Sefarad benliğini yeniden diriltmekten de uzaktır. Felaket, her türlü uyumlu birlik fikrini olduğu gibi, uyumlu bir kimlik fikrini de ihlal eder; hikâyesini parçalara ayırır, ki bu da yazının yokluğuna işaret eder. Blanchot'nun bize gösterdiği üzere asıl soru, doğası itibariyle konuşmaya meydan okuyup sessizliğe mecbur eden felaket hakkında nasıl yazıp düşüneceğimizdir. Konuşma ve sessizlik arasındaki çıkmazın üstesinden gelen "*l'écriture fragmentaire*"dir (*parçalı yazı*.) Yazı ile edilgenlik, hafıza ile unutma arasında, parçalı olanın yıkıcı sessizliği vardır:

"S'il y a rapport entre écriture et passivité c'est que l'une et l'autre supposent l'effacement, l'exténuation du sujet: supposent un changement de temps : supposent qu'entre être et ne pas être quelque chose qui ne s'accomplit pas arrive cependant comme étant depuis toujours déjà survenu — le désœuvrement du neutre, la rupture silencieuse du fragmentaire." (Blanchot, 1980: 29–30)

("Yazı ve edilgenlik arasında bir ilişki varsa bu, her ikisinin de öznenin silindiğini ve güçten düştüğünü varsaymasıdır: bir zaman değişikliği varsaymasıdır, olmakla olmamak arasında, tamamına

ermemiş ancak her zaman olmuş bir şeyin ortaya çıktığını varsaymasıdır – tarafsızın eylemsizliği, parçalı olanın sessiz kopuşudur bu.”)

Cohen mektubunu muzafferane bir sessizlikle bitirir. Metnini bu sessizliğe devreder, onun yazısını bunaltan yetkisine teslim olur: “El silensyo se aze mas mouncho psgado de ke te akodras de lo ke se devya de dizir” (sessizlik, dâhil etmek istediğin şeyi hatırladığında her şeyi daha da baskıcı bir hâle sokar) ve şöyle sorar “Y ke se avya de dizir? Nada. Nada.” (Sana ne söyleyebilirim ki? Hiçbir şey. Hiçbir şey.) Hatıraları ile yazıya dökebildikleri arasında, hayal edilen bütünlüğü ve konuşma, kimlik, dil ve yazı ihtimalini bozan, parçalayan bir sessizlik vardır. Geçmişteki şeyleri hatırlayıp temsil edememesi, Blanchot'un tabiriyle, nesnelere kavrayacak bir düşüncenin imkânsızlığını, kendini düşünmeye çalışan yıkıcı düşüncüyü ve ânın yok oluşunu ele verir. Ancak felaket, şarkının imkânını yok etmez, oysa “en kada libro siempre es el silensyo ke se gana la mijor parte” (Cohen, 2006: 109) (“her kitapta aslan payını daima sessizlik alır”). *Kayıp Ladino* sessiz bir felaket şarkısıdır.

Bu makalede Marcel Cohen'in parçalanmış metninin Yahudi toplumunun kolektif belleğinde yer etmiş felaketleri, Blanchot'un deyimiyle sınırlarda dolaşan bir anlatıyla betimlediği tartışılmıştır. Yapıbozum yöntemiyle metindeki boşluklar, sürçmeler, kararsızlıklar, tutarsızlıklar ve kırılğan simetriler gösterilmiştir. *Kayıp Ladino*'da felaketlerin birbirinin içine geçmiş, anlaşılması güç bir yumak halinde, asla tutarlı olamayan, doğrusal bir kronoloji izleyemeyen, kayıp bir benliğin izinde, ancak onu asla yakalayamayan, yani tamamlanmış bir hikâyeye dönüşemeyen bir biçimsizlikte sunulmaktadır. Bu açıdan, hem tür ve biçim çalışmaları, hem de Ladino dilinde yazılmış eserler üzerine yapılacak çalışmalar için, Cohen'in metni büyük bir zenginlik sunmaktadır.

Yazarın Notu: İngilizce yazdığım bu makalenin ilk taslağını büyük bir titizlikle Türkçe'ye çeviren Işıl Kocabay'a teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Aciman, A. (Der.) (1999). *Letters of transit: reflections on exile, identity, language, and loss*. New York: New Press.

Astro, A. (1994). Jewish discretion in French literature. *Yale French Studies*, 85, 1–14.

Benbassa, E. (2005). *Les Sépharades en littérature: un parcours millénaire*. Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne.

Blanchot, M. (1980). *L'Écriture du désastre*. Paris: Gallimard.

Blanchot, M. (1969). *L'Entretien infini*. Paris: Gallimard.

Cohen, M. (1985). *Letras a un pintor ke kreyta azer retratos imaginarios por un sefardi de Turkia, ke se akodra perfektamente de kada uno de sus modelos*. Colección Antojos. Madrid: Almarabú.

Cohen, M. (2006). *In search of a lost Ladino: letters to Antonio Sauro*. (R. Rubinstein, Trans.) Jerusalem, Israel: Ibis Editions.

Eakin, P. J. (1985). *Fictions in autobiography: studies in the art of self-invention*. Princeton: Princeton University Press.

Güde, E. (2015). Recording remnants of Judeo-Spanish: on language memoirs and translated wor(l)ds. J. Habjan, F. Imlinger (Der.), *Globalizing literary genres: literature, history, modernity* (ss. 141-154). New York: Routledge.

Proust, M. (1999). *À la recherche du temps perdu*. Paris: Gallimard. (Özgün eser 1906 tarihlidir)

Sachs, N. (1949). *Fahrt ins Staublose – Die Gedichte der Nelly Sachs*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag (1961).

Wacks, D. A. (2015). *Double diaspora in Sephardic literature: Jewish cultural production before and after 1492*. Indiana: Indiana University Press.

Yayın Geliş Tarihi: 26.03.2019
Yayına Kabul Tarihi: 17.05.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.544721>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 151-170
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ KAPSAMINDA BÜTÇE SÜRECİNİN ANALİZİ¹

Baki YEGEN*

Öz

Bir ülkede devlet aracılığıyla topluma kamusal mal ve hizmetlerin sunumu kamu gelirlerinin toplanmalarına ve toplanan kamu gelirleriyle kamu harcamalarının yapılmasına olanak sağlayan yegâne belge, aynı zamanda bir nevi kanun ve süreç olan kamu bütçesi ile mümkün olmaktadır. Kamu bütçesi temelde dört farklı aşamadan meydana gelmektedir. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde bütçenin hazırlanma aşamasında yürütme organı, onaylanma aşamasında yasama organı görev yapmaktadır. Yasama ve yürütme organında görevli aktörler ve söz konusu aktörlerin rolleri benimsenen hükümet sistemine göre farklılık göstermektedir. Bu durumdan hareketle çalışmada Türkiye’de yakın geçmişte gerçekleşen hükümet sistemi değişikliğinin bütçe süreci üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu doğrultuda Türkiye’de daha önce uygulanan parlamenter hükümet sistemi ile günümüzde uygulanmakta olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, önce kısa bir şekilde yönetimsel kapsamda, daha sonra bütçe süreci kapsamında karşılaştırılmıştır. Parlamenter hükümet sisteminde yasama ile yürütme arasındaki kuvvetler ayrılığının yumuşak, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nde ise sert olmasının sonucu olarak her iki hükümet sisteminin de bütçe görüşmeleri esnasında sistemsiz bazı sakıncaları olduğu anlaşılmıştır. Bu kapsamda günümüz itibarıyla Türkiye’de uygulanmakta olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin yol açabileceği sistemsiz tikanıklar karşısında geçici bütçe uygulamasının meclisten geçmeyeceği durum göz önünde bulundurularak önceki yıl bütçesinin yeniden değerlendirme oranı nispetinde artırılmak suretiyle uygulanmasına yönelik alınan tedbire dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bütçe, Bütçe Süreci, Hükümet Sistemi.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yegen, B. (2020). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi kapsamında bütçe sürecinin analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 151-170.

¹ Bu çalışma Baki YEGEN’in “Türkiye’de ve Seçilmiş Ülkelerde Politik Bütçe Döngülerinin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi (1996-2015)” isimli doktora tezinden (Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018) üretilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0003-4118-1445, bakiyegen@ohu.edu.tr

ANALYZING THE BUDGET PROCESS IN THE SCOPE OF THE PRESIDENCY GOVERNMENT SYSTEM²

Abstract

The presentation of public goods and services through the state in a country is possible only public budget which is a document and a kind of law and process, also makes it possible to collect public revenues and to make public expenditures by collected public revenues. The public budget consists mainly of four different stages. In the countries where is governed by democracy, the executive is involved in preparation and legislative is involved in approval of budget process. The actors in legislative and executive and the roles of the actors vary according to the adopted government system. In this study, effects about the recent change in the government system in Turkey on budget process were examined. In this regard, parliamentary government system which applied in Turkey before, compared first shortly the administrative context, then compared within the budget process with presidency government system which has applied today. As a result, the separation of the powers between legislative with executive in parliamentary government system is soft, and presidency government system has strict separation of legislative and executive, both government systems have some systemic drawbacks during the budget negotiations. In this context, attention was drawn to the measure has been taken for to increase the budget of the previous year by increasing the revaluation rate by taking account of the fact that temporary budget application cannot pass through the legislative in the face of the systemic blockages that may be caused by the presidency government system implements in Turkey.

Keywords: Budget, Budget Process, Government System.

GİRİŞ

En basit şekliyle görevdeki hükümetin sınırlı bir süre içindeki (genellikle bir yıl olmak üzere) gelir ve gider kaydı olarak tanımlanabilen kamu bütçesi, uygulanmadan önce hükümetlerin söz konusu sınırlı süre dâhilinde yapmayı tasarladıkları faaliyetleri ve bu faaliyetler için ihtiyaç duydukları gelir kaynaklarını içeren belgelerdir. Kamu bütçesi hükümetin bir sonraki yıl için gelir & gider tahminlerini içeren bir belge olduğu gibi bütçenin uygulanmasına müteakip bütçe gerçekleştirmeleri üzerinden nihai gelir & gider tutarlarını da yansıtmaktadır. Ayrıca kamu bütçesi farklı aşamalardan meydana gelen, karmaşık ve uzun bir süreç olarak ifade edilmektedir. Yürürlüğe girmesi bütçe kanununa bağlı olan bu süreç kapsamında kamu harcamalarının yapılmasına, kamu gelirlerinin kullanılmasına karar verilmektedir (Hagen, 2007: 28-29). Yönetim şekli olarak demokrasinin benimsendiği diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de kamu bütçesi³ diğer

² This paper is derived from Baki YEGEN's PhD dissertation titled "Comparative Evaluation of Political Budget Cycles in Turkey and Selected Countries (1996-2015)" (Pamukkale University, Graduate School of Social Sciences, 2018).

³ Çalışmada kamu bütçesi kavramı ile ülkemizdeki merkezi yönetim bütçesi kastedilmektedir.

kanunlardan özellik arz eden ve kamu yönetiminin faaliyetlerini hukuki normlara bağlayan bir kanun olarak ifade edilmektedir. Ülkemizde kamu bütçesinin başta Anayasa, daha sonra 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK) olmak üzere iki temel yasal dayanağı bulunmaktadır.

Ülkemizde kamu bütçe süreci ile ilgili olan Anayasa hükümlerinin dikkate alınarak incelendiği bu çalışmada kamu bütçe sürecini meydana getiren her bir bütçe aşaması üzerinde hukuki açıdan etkili olan aktörler ve aktörlerin rolleri açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda çalışmada temel olarak ülkemizde kamu bütçe sürecinde yer alan aktörler ve aktörlerin rolleri konusunda önemli birtakım anayasal değişikliklere neden olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile ilgili açıklamalara yer verilmektedir. Çünkü demokrasi ile yönetilen ülkelerde benimsenen hükümet sistemi ülkedeki bütçe süreci üzerinde belirleyici olmaktadır. Nitekim ülkemizde 16.04.2017 tarihinde gerçekleştirilen referandum neticesinde parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi kabul edilmiş olduğu için bu durum bütçe süreci üzerinde dolayısıyla da bütçe aşamaları üzerinde anayasal düzenlemeler gerektiren önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu kapsamda çalışmada bütçe aşamaları üzerindeki değişikliklerin yapılmasına imkân sağlayan anayasal düzenlemeler, parlamenter sistemdeki anayasal düzenlemelerle karşılaştırılmak suretiyle incelenmekte ve bütçe aşamaları ile ilgili olarak her iki hükümet sistemi arasındaki benzer ve farklı yönleri dikkat çekilmektedir. Bu konuda yapılan açıklamalarda ise kamu bütçesi; hazırlanma, onaylanma, uygulanma ve denetim olmak üzere dört farklı aşama kapsamında değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır.

HÜKÜMET SİSTEMLERİ VE CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNE GEÇİŞ

Demokratik rejim ile yönetilen anayasal ülkelerde uygulanan hükümet sistemi kuvvetler ayrılığı teorisi kapsamında ülkelerin sahip oldukları yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki ilişkilere bağlı olarak farklılık göstermektedir (Karatepe, 2013: 223). Hükümet sistemleri temelde başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter sistem olmak üzere üç farklı şekilde sınıflandırılmakla birlikte uygulamada daha çok başkanlık sistemi veya parlamenter sistem tercih edilmektedir. Her hükümet sisteminin kendine has güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Bu nedenle sistemler arasında iyi & kötü sistem ayırımı yapılması doğru bir yaklaşım olmamaktadır. Sistemler arasında ayırım yapılmasından ziyade sistemlerin sahip oldukları özellikler karşılaştırılarak ve ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısı dikkate alınarak ülke için en uygun olan hükümet sisteminin tercih edilmesi daha doğru bir yaklaşım olmaktadır. Şöyle ki bir ülkede başarıyla uygulanan hükümet sistemi, aynı sistemi uygulayan farklı bir ülkede aynı başarılı sonuçları vermeyebilmektedir. Bu yüzden hükümet sistemlerinin avantajları ve dezavantajları iyi anlaşılmalı ve hükümet sistemi tercihi yapılırken bu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır (Korkmaz, 2016: 51-52).

Tablo 1: Hükümet Sistemlerinin Sahip Oldukları Avantaj ve Dezavantajlar

	Avantajlar	Dezavantajlar
Parlamente Sistem	Yasama-yürütme arasında kilitlenme riski bulunmaz.	Hükümet istikrarsızlıklarına neden olur.
	Esnek ve çözüm üretilebilir bir sistemdir.	Güçsüz ve verimsiz hükümetler kurulur.
	Demokratik ömrü uzun olan bir sistemdir.	Yürütme organı üyeleri aynı zamanda yasamada yer aldığı için parlamentonun önemi azalır.
	İktidarın paylaşımını artırarak kutuplaşmayı azaltır, uzlaşmayı kolaylaştırır.	Çift başlı yönetim söz konusudur.
	Halkın katılımını ve demokratik temsili güçlendirir.	Öngörülebilirlik ve hesap sorulabilirlik açısından daha az elverişlidir.
	Devlet başkanlarının uzlaştırıcı etkisi vardır.	-
Başkanlık Sistemi	İstikrarlı bir yönetim sunar.	Rejim krizlerine yol açabilir
	Güçlü bir yönetim sunar.	Başkanlık sistemi katıdır
	Demokratik bir yönetim sunar	Çift meşruluk sorununa yol açabilir
	Uzlaşma zorunluluğu sağlar	Siyasal kutuplaşmaya yol açabilir
	Öngörülebilirlik ve hesap sorulabilirlik açısından daha elverişlidir.	İktidarın kişiselleşmesine yol açabilir
	Sert kuvvetler ayrılığı parlamentoya daha çok önem atfeder	-

Kaynak: Tunçkaşık (2017), Erdem (2017), Gözler (2010), Korkmaz (2016), Ustabulut'un (2016) çalışmalarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 1'den anlaşıldığı üzere hükümet sistemleri farklı olumlu ve olumsuz niteliklere sahip olmaktadır. Bu nedenle ülkelerin hükümet sistemleriyle ilgili tercihleri de farklılık gösterebilmektedir. Hükümet sistemleri farklılık gösterse de yönetim biçimi demokrasi olan bütün ülkelerde topluma sunulacak kamusal mal ve hizmetler yürütme organının sorumluluğunda, yasama organının onayıyla kamu bütçeleri vasıtasıyla halka sunulmaktadır. Yani kamu bütçesinden birinci derecede yürütme organı sorumlu olmaktadır. Ancak yürütme organının niteliği ülkede benimsenen hükümet sistemine⁴ göre farklılık gösterebilmektedir. Yürütme organının farklılık göstermesi ise kamu bütçe sürecinde yer alan aktörler açısından da farklılığa neden olmaktadır. Bu yüzden bir ülkede tercih edilen hükümet sistemi bütçe süreci üzerinde belirleyici olmaktadır.

Ülkemizde uygulanmakta olan hükümet sistemi ile ilgili olarak yakın zamanda önemli bir gelişme yaşanmıştır. Buna göre ülkemizde uzun zaman parlamenter hükümet sistemi uygulanmış, 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan halk oylaması neticesinde başkanlık tipi hükümet sisteminin ülkemiz açısından uyarlanmış şekli olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi kabul edilmiş ve 24.06.2018 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerden sonra sisteme fiilen geçilmiştir.

⁴ Parlamenter hükümet sisteminin uygulandığı ülkelerde yürütme yetkisi cumhurbaşkanı ve başbakan arasında paylaştırılmakta, başkanlık hükümeti sisteminde yürütme yetkisi sadece halk tarafından seçilen başkana ait olmaktadır.

Parlamentar hükümet sisteminin terk edilerek Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi anayasal düzeyde düzenlemeler gerektirmiştir. Bu kapsamda anayasal düzenleme gerektiren alanlardan biri de kamu bütçesi alanı olmuştur. Şöyle ki Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının mali hükümler başlığı altındaki 161. maddesi değiştirilmiş, 6771 sayılı kanunun on altıncı maddesiyle de Anayasa'nın 162. 163. ve 164. maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Anlaşıldığı üzere değişiklikler kapsamında temelde Anayasa'nın mali hükümler başlığı altında 161. maddesinde yer alan hükümler Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne göre revize edilmiştir. Bu nedenle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi beraberinde anayasal düzeyde bütçe süreci ile ilgili bir takım değişiklikler getirmiştir. Değişiklikler temelde bütçenin hazırlanma, onaylanma ve denetim (yasama denetimi) aşamaları ile ilgili olup, söz konusu bütçe aşamaları üzerinde etkili olan aktörlere ve ilgili aktörlerin rollerine ilişkin açıklamalara aşağıda yer verilen başlıklar altında değinilmektedir.

HAZIRLANMA AŞAMASINDA YER ALAN AKTÖRLER VE ROLLERİ

Bütçe aşamaları arasında ilk sırada bütçenin hazırlanma aşaması gelmektedir. Çünkü bütçenin hazırlanma aşaması bütçenin temelini oluşturmakta, diğer aşamalar ise hazırlanma aşamasını takip etmektedir. Bütçenin hazırlanma aşamasında bir sonraki mali yılbaşından itibaren uygulanması düşünülen gelir gider rakamları tahmini olarak belirlenmekte, belirlenen rakamlar ise daha sonra bütçe kanun teklifinde yer almak suretiyle TBMM'ne sunulmaktadır. Bu nedenle kamu kesiminin ihtiyaç duyacağı gelirlere ve yapacağı giderlere yönelik tahminlerini içeren kamu bütçesinin yürürlüğe girmesi diğer kanunlarda olduğu gibi kanun teklifi şeklinde yasama organına sunulmasına ve yasama organının onaylamasına bağlı olduğu için bütçe aynı zamanda kanun niteliğine sahip bir belge olmaktadır.

Ülkemizde bütçe ile ilgili yasal düzenlemelere Anayasa ve 5018 sayılı KMYKK'da yer verilmektedir. Söz konusu yasal düzenlemeler dikkate alındığında ülkemizde bütçenin hazırlanma aşamasında başta yürütme organı olmak üzere yürütme organına bütçenin hazırlanması hususunda yardımcı olan kamu idarelerinin ve diğer kamu idarelerinin görev aldıkları anlaşılmaktadır.

Cumhurbaşkanı (Yürütme Organı)

Halk adına halkı temsil eden kişilerden oluşan parlamentonun devletin bütçe çerçevesi içinde yapacağı harcamaları ve bu harcamaları uygulamaya olanak sağlayacak gelir kaynaklarını düzenlemesi ve son şeklini vermesi anlamına gelen bütçe hakkı, demokratik parlamenter sistemle yönetilen ülkelerde parlamentolar tarafından kullanılmaktadır (Tüğen, 2013: 232). Bütçe hakkı demokratik yönetimlerde halkı temsil eden kişilerden oluşan meclise/meclislere diğer ismiyle parlamentolara verilmiş olsa da bu hak doğrudan parlamentolar tarafından kullanılmamaktadır. Bu nedenle parlamentoların özellikle hazırlanma aşaması kolay olmayan ve teknik anlamda bilgiye ihtiyaç duyulan bütçe ile ilgili haklarını

bütçe kanunu vasıtasıyla yürütme organlarına devrettikleri görülmektedir. Yani yasama organı bütçenin hazırlama aşamasında bütçe hakkını yürütme organına geçici olarak vermekte ve yürütme organının söz konusu hakkı kullanması halkı temsil eden yasama organının onayına bağlı olmaktadır.

Fransız maliyeci R. Stourm'a göre yürütme organı, merkezde idarenin ve hiyerarşik teşkilatın başında bulunmasından dolayı ülkenin her yerine zamanında müdahale edebildiği, genel ihtiyaç ve istekleri iyi bilip değerlendirme imkânına sahip olduğu için toplumsal ihtiyaçların gerektirdiği bütçe ödeneklerini hesap ve tahmin etmek hususlarında herkesten daha elverişli durumdadır. Stourm'un düşüncesine benzer şekilde ünlü maliye yazarlarından Fransız G. Jeze, İngiliz Higgs, Bastable, Young, Shirras, İtalyan Nitti, Flora ve Alman Wagner, Von Stein gibi birçok yazarın bütçenin yürütme organı tarafından hazırlanması gerektiğini savundukları bilinmektedir (Feyzioğlu, 1984: 145-146). Gerçekten de topluma sunulacak kamu mal ve hizmetlerinin türleri, büyüklükleri ve bileşenleri gibi pek çok önemli husus kamu bütçeleri aracılığıyla belirlenmekte, belirlenen bütçeleri kullanma hususunda yürütme organı ön plana çıkmaktadır.

Yönetim şekli olarak genellikle demokrasinin tercih edildiği günümüzde ülkelerde kamu bütçeleri yürütme organları tarafından hazırlanılmaktadır. Bu bakımdan ülkemizde de bütçenin en önemli aşamalarından biri olan hazırlık aşamasının yürütme organı tarafından koordine edildiği ve yürütüldüğü bilinmektedir. Fakat yürütme organı ülkede benimsenen hükümet şekline göre değişiklik gösterebilmektedir. Nitekim ülkemizde daha önce parlamenter hükümet sistemi uygulandığı için ilgili dönemlerde yürütme organı olarak başbakan başkanlığındaki bakanlar kurulu faaliyet göstermiştir. Ancak 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan seçimlerin ardından Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne fiilen geçilmesiyle birlikte bakanlar kurulu ve başbakanlık kurumu kaldırılmış ve ülkemizde bu tarihten sonra bütçenin hazırlanmasından yürütme organı olarak Cumhurbaşkanı sorumlu olmuştur.

Hükümet sistemi değişikliği beraberinde bütçe ile ilgili bazı önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öncelikle parlamenter sistemde yürütme organının kanun tasarısı adı altında TBMM'ye kanun önerisi sunma yetkisi bulunmaktayken, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde Cumhurbaşkanı'nın kanun önerme yetkisi sadece bütçe kanunu teklifi kapsamında belirlenmiş, bütçe kanunu dışında kanun teklifi verme yetkisi TBMM'ye bırakılmıştır. Bu yönü ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, yasama ile yürütme arasında bir denge denetim mekanizması sunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde yasama ile yürütme arasında dağıtılan yetkiler her iki organı da kontrollü hareket etmeye teşvik etmektedir. Şöyle ki Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde kanun çıkarma ve bütçe gibi iki önemli yetki nedeniyle Cumhurbaşkanı meclisle uzlaşmak zorunda kalmakta, parlamenter sistemde ise başbakan hem yürütme hem de yasama organında etkili olduğu için yasama ve yürütme organları birbirlerini sınırlandırma konusunda sorun yaşamaktadırlar

(Tunç & Yavuz, 2009: 20-21). Parlamenter sistemde yasama organı yürütme organının içinden çıktığı, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde ise yasama ve yürütme ayrı seçimlerle belirlendiği için söz konusu organlar arasında parlamenter sistemde bir bağ bulunmasına rağmen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde söz konusu bağ bulunmamaktadır. Şöyle ki parlamenter sistemde yürütme organı bütçeyi hazırlayıp içerisinden çıktığı meclise sunmasına rağmen, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde yasamandan bağımsız seçilen yürütme organı olan Cumhurbaşkanı bütçeyi hazırlayıp meclise sunmaktadır. Bu nedenle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde yürütme organı bütçenin mecliste kabul edilmesi hususunda yasama organı ile mutabakat sağlamak zorunda olmaktadır. Oysa parlamenter sistemde yasama ve yürütme organları arasında kuvvetler ayrılığı kesin bir şekilde görülmediği için bütçe tasarılarının meclisten geçmeleri görece daha kolay olabilmektedir. Diğer bir ifadeyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde yasama, bütçenin onaylanması hususunda sahip olduğu güçle yürütmenin eylemlerini frenleyebilmesine rağmen, parlamenter sistemde yasama ve yürütme arasındaki ayrılığın yumuşak olması nedeniyle yasamanın yürütmeyi frenlemesi mecliste iktidar partinin sayıca üstün olduğu durumlarda zor olabilmektedir.

Öte yandan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde etkili denge ve denetim mekanizması olarak kabul edilen bütçe sayesinde yasama, bütçe aracılığıyla yürütmeyi denetleyebilmektedir (Zengin, 2016: 11). Yani kuvvetler ayrılığı ilkesi kapsamında bütçe onayının yasamaya bırakılması yürütmenin bütçe konusunda serbest davranması engellemektedir. Ancak bu hükümet sisteminin uygulandığı ülkelerde bu durum bazen sistem tıkanıklıklarına yol açabilmektedir. Çünkü bir ülkede yürütmenin vergi toplaması ve harcama yapabilmesi yürütmenin sunduğu bütçenin yasama tarafından onaylanmasına bağlı olmakta, bütçenin yasama tarafından onaylanmadığı durumlarda yürütme ile yasama arasında anlaşma sağlanıncaya değin sistem tıkanmakta dolayısıyla halka sunulacak kamusal mal ve hizmetler aksayabilmektedir. Yani yürütme ile yasamanın bütçe üzerinde anlaşma sağlayamadıkları durumlarda durum ortadan kalkana kadar süreç tıkanabilmekte hatta Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi bu tip tıkanıklıklar demokratik sistemin kesintiye uğramasına bile neden olabilmektedirler (Aydın, 2016: 32). Ülkemizde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesiyle birlikte bütçenin uygulanmasına engel teşkil edebilecek olası bu durum karşısında Anayasal bir önlem alınmış olduğunu görmekteyiz. Söz konusu önleme göre mecliste görüşülüp karara bağlanacak olan bütçe kanunu, mecliste onaylanmadığı takdirde öncelikle geçici bütçe⁵ hazırlanmakta, geçici bütçenin hazırlanamaması durumunda ise yeni bütçe kanunu kabul edilene kadar bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilerek yürürlüğe konulmaktadır. Böylece

⁵ 6771 sayılı kanunla değiştirilmeden önce geçici bütçe uygulamasına Anayasa'da yer verilmemiş, geçici bütçe uygulaması ile ilgili düzenleme sadece 5018 sayılı kanunun 19. maddesinde yer almıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde sistem tıkanıklığına yol açabilecek bir zaafın ülkemiz uygulamasında görülmemesine yönelik bir çözüm yolu getirilmiştir.

Öte yandan parlamenter hükümet sisteminde olduğu gibi Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde de yürütme organına kamu bütçesi üzerinde sahip olduğu yetkiyi kullanırken gerekli teknik bilgiye sahip olan bazı teşkilatlar ve kuruluşlar yardımcı olmaktadır. Şöyle ki bütçenin hazırlanması ile ilgili Cumhurbaşkanı tarafından yerine getirilmesi gereken görev ve sorumluluklar başta Cumhurbaşkanı'na bağlı bakanlıklar olmak üzere bu bakanlıklar kapsamında görevli olan kamu kurumları ile diğer kamu kurumlarınca yerine getirilmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile Hazine ve Maliye Bakanlığı

Kamu idareleri devlet eliyle topluma sunulacak mal ve hizmetlere ilişkin giderlerin tayin edilmesi hususunda birinci derecede yetkili organlardır. Ancak kamu idarelerinin belirledikleri bütçelerin uygulamada doğrudan yürütme organına iletmedikleri bilinmektedir. Şöyle ki kamu idareleri tarafından hazırlanan bütçeler kamu idareleri ile hükümet arasında bir nevi köprü görevi gören organlarca incelenmekte ve bu kapsamda kamu idareleri belirli kurallara uymak zorundadırlar (Akdoğan, 2011: 368). Kamu idareleri tarafından belirli bir usul ve düzen çerçevesinde uyulması gereken söz konusu kurallar ülkemizde 5018 sayılı kanunda belirlenmiştir. Ancak 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan seçimlerin ardından ülkemizde daha önce uygulanmakta olan parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi Anayasa yanında 5018 sayılı kanunda da bir takım değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu değişikliklerden biri de kamu bütçesinin hazırlanması konusunda yetkili olan kurumlarla ilgili olmaktadır. Şöyle ki parlamenter sistemde maliye bakanlığı ve kalkınma bakanlığı bütçe hazırlama konusunda kamu idarelerini yönlendiren ve sürecin başlamasını sağlayan kurumlar olarak görev yapmışlardır. Ancak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesiyle birlikte günümüzde bütçenin hazırlanmasında Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı görevli olmaktadır. Bu bakımdan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde parlamenter sistemde maliye bakanlığı olan kurumun çatısı altında hazine ve maliye işlemleri toplanmış, ismi Hazine ve Maliye Bakanlığı şeklinde değiştirilmiştir. Ayrıca yine parlamenter sistemde bütçenin hazırlık aşamasında yer alan kalkınma bakanlığı kaldırılmış ve bütçenin hazırlık aşamasında görevli kurum olarak Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı kurulmuştur.

KMYKK'nın on altıncı maddesinde ifade edildiği üzere merkezî yönetim bütçesi hazırlık süreci Cumhurbaşkanı tarafından en geç Eylül ayının ilk haftası sonuna kadar makro politikaları, ilkeleri, hedef ve gösterge niteliğindeki temel ekonomik büyüklükleri de kapsayacak şekilde onaylanan orta vadeli programın (OVP) Resmî Gazete'de yayımlanması ile başlamaktadır. Parlamenter hükümet sisteminde orta vadeli program, kalkınma bakanlığı tarafından hazırlanmış ve bakanlar kurulunun onayına sunulmuş olmasına rağmen, Cumhurbaşkanlığı

Hükümet Sistemi'nde söz konusu belgenin Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından ortaklaşa hazırlandığı ve Cumhurbaşkanı'nın onayı sunulmakta olduğu görülmektedir.

Bütçenin hazırlık aşamasındaki bir diğer belge orta vadeli mali plan olmaktadır. Nitekim KMYKK'nın on altıncı maddesinde "*Orta vadeli program ile uyumlu olmak üzere, gelecek üç yıla ilişkin toplam gelir ve gider tahminleri ile birlikte hedef açık ve borçlanma durumu ile kamu idarelerinin ödenek teklif tavanlarını içeren ve Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan orta vadeli malî plan, en geç Eylül ayının on beşine kadar Resmî Gazetede yayımlanır.*" hükmüne yer verilmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesiyle birlikte orta vadeli mali planın (OVMP) hazırlanılmasında yetkili kurum ve onaya tabi tutulduğu organ da değişiklik göstermiştir. Şöyle ki parlamenter hükümet sisteminde OVMP yalnızca maliye bakanlığı tarafından hazırlanılmakta ve Yüksek Planlama Kurulu tarafından onaya tabi tutulmuş olmasına rağmen şunda uygulanmakta olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde aynı belge Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca ortak bir şekilde hazırlanmakta ve Cumhurbaşkanı'nın onayına tabi tutulmaktadır.

Anlaşıldığı üzere gerek orta vadeli programı gerek orta vadeli mali planı parlamenter sistemde sadece her bir ilgili kurum (kalkınma bakanlığı, maliye bakanlığı) tek tek hazırlamışken, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde söz konusu belgelerin Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile Hazine ve Maliye Bakanlığı olmak üzere iki farklı kurum tarafından ortaklaşa hazırlanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bütçe sürecine yön veren bu iki önemli belgenin de parlamenter sistemin aksine aynı iki kurum (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile Hazine ve Maliye Bakanlığı) tarafından ortaklaşa hazırlanması esasen tek bir kurum gibi hareket edildiğini, bu yönüyle ilgili belgeler arasında daha kolay etkileşim sağlanacağını düşündürse de ilgili kurumların belgelerin hazırlanılmaları esnasında hangi şekilde ve hangi ağırlıkta sürecin içerisinde söz sahibi olduklarına dair bazı belirsizlikler bulunmaktadır. Çünkü parlamenter sistemde maliye bakanlığının bünyesinde faaliyet göstermiş olan Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO), Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesiyle birlikte ikiye ayrılmış ve bütçe bölümü Cumhurbaşkanlığına (Strateji ve Bütçe Başkanlığı) dâhil edilmiş, mali kontrol bölümü ise muhasebat genel müdürlüğü ile birleştirilerek, Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü halini almıştır. Yani şu anki ismi ile Hazine ve Maliye Bakanlığının bütçe kısmı Cumhurbaşkanlığı bünyesine geçmiştir. Bu durumda orta vadeli programın ve orta vadeli mali planın hazırlandıkları esnada Hazine ve Maliye Bakanlığının Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile müşterek yürüteceği çalışmalarda katkısının hangi birim vasıtasıyla ve hangi oranda olacağı soruları akla gelmektedir.

Kamu İdareleri

5018 sayılı kanununun 16. maddesine göre “Kamu bütçesinin hazırlık aşaması yasal olarak orta vadeli program ile başlamakta, onu orta vadeli mali plan takip etmekte, bu iki aşamadan sonra süreç Cumhurbaşkanlığı tarafından Bütçe Çağrısı ve eki Bütçe Hazırlama Rehberi ile Yatırım Genelgesi ve eki Yatırım Programı Hazırlama Rehberi'nin en geç Eylül ayının on beşine kadar Resmi Gazete'de yayımlanması” ile devam etmektedir. Bu kapsamda parlamenter sistem ile karşılaştırıldığında daha önce bütçe çağrısı ve hazırlama rehberinin maliye bakanlığınca, yatırım genelgesi ve yatırım programı hazırlama rehberinin kalkınma bakanlığınca hazırlanmış olduğu anlaşılmalıdır. Birlikte Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçildiği için söz konusu her iki belgenin de Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı kanun maddesinde “Bütçe hazırlama rehberi ve yatırım programı hazırlama rehberinin bütçe tekliflerinin hazırlanmasına esas olmak üzere, kamu idarelerince uyulması gereken genel ilkeleri, nesnel ve ölçülebilir standartları, hesaplama yöntemlerini, bunlara ilişkin olarak kullanılacak cetvel ve tablo örneklerini ve diğer bilgileri içerdikleri” belirtilmektedir.

İlgili kanun hükümlerinden de anlaşıldığı üzere OVP'de ve OVMP'de belirtilen hususları göz önünde bulundurmak suretiyle bütçe tekliflerini oluşturan kamu idareleri, merkezi yönetim bütçesinin hazırlanması aşamasında birinci derecede sorumlu olmaktadır. Nitekim kamu idareleri bütçe süreci içerisinde devlete ait gider bütçesinin ilk hazırlıklarını yapan kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır (Edizdoğan, 1991: 195). Bu kapsamda kamu bütçesi kanun teklifi hazırlanırken kamu idareleri hazırladıkları gider teklifleri ile bütçe sürecinde önemli derecede rol oynamakta, bu hususta Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı müştereken kamu idareleri arasında koordinasyon ve uyum sağlamaktadır (Pehlivan, 2018: 150-151). Kamu idareleri gelir & gider tekliflerini gerekçeleriyle birlikte hazırlamakta ve yetkililerine imzalatılarak Eylül ayı sonuna kadar Cumhurbaşkanlığı'na göndermektedirler.⁶ Cumhurbaşkanlığı'nda Strateji ve Bütçe Başkanlığınca incelenen bütçe teklifleri Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından oluşturulan gelir bütçesi teklif taslağı ile birleştirilmektedir.⁷ Anlaşıldığı üzere bütçe kanun teklifinin oluşturulmasında Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığıyla teklif taslağı hususunda ortaklaşa hareket etmektedir. Bütçe kanun teklifinin hazırlanması hususunda ilgili yasal düzenlemelerde kurumların ortaklaşa hareket etmeleri ile ilgili durum açık bir şekilde ifade edilmiş olmaktadır. Öte yandan müşterek şekilde oluşturulan taslak ise bütçe kanun teklifi şeklinde en son 17 Ekim'e kadar Cumhurbaşkanınca meclise sunulmaktadır. Anlaşıldığı üzere daha önce parlamenter sistem dâhilinde bakanlar kurulu aracılığıyla meclise sunulan bütçe

⁶ 5018 sayılı KMYKK md. 17

⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Teşkilatı Görev Yönergesi md. 5

kanun tasarısı, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesiyle birlikte artık Cumhurbaşkanı tarafından bütçe kanun teklifi ismiyle meclise sunulmaktadır.

ONAYLANMA SÜRECİNDE YER ALAN AKTÖRLER VE ROLLERİ

Devlet bütçe sürecinde hazırlık aşamasından sonra onaylanma aşaması gelmektedir. Onaylanma aşaması da en az hazırlık aşaması kadar önemli bir aşama olmaktadır. Çünkü bir milletin ulusal irade kapsamında bütçe hakkına sahip olup olmadığı milleti temsil eden temsilcilerin bütçeyi onama yetkileri ile ölçülmektedir (Feyzioğlu, 1984: 227). Diğer bir ifadeyle bir ülkedeki bütçe hakkı millet adına milleti temsil edenler tarafından bütçe teklifinin mecliste onaylanması ile kullanılmaktadır. Bu nedenle bütçenin onaylanma aşaması bütçe hakkının kullanılmasının bir sonucu olmaktadır. Bütçe hakkının kullanılarak bütçe teklifinin onaylanması halinde temsilcileri aracılığıyla millet kamu harcamalarının yapılmasına izin, kamu gelirlerinin toplanmasına yetki vermektedir.

Onaylanma aşamasında da hazırlık aşamasında olduğu gibi aktif olarak bir takım aktörler ön plana çıkmaktadır. Söz konusu aktörler içerisinde ise meclisler anahtar rol üstlenmektedirler (Stapenhurst, 2004: 2).

TBMM (Parlamentolar, Ulusal Meclisler ve/veya Senatolar)

Bütçe hakkının tarihsel gelişimi dikkate alındığında bütçe kavramının parlamento kavramının güç kazandığı süreçle birlikte ortaya çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde her ne kadar parlamentolar yasama organları olarak kanun yapma yetkisine sahip olsalar da parlamentoların tarihsel kapsamda ilk sahip oldukları yetki kanun yapma yetkisi değil, vergiye rıza gösterme ve bütçeyi kabul etme yetkisi olmuştur (Gözler, 2009: 365-372).

Çoğu anayasaya göre demokratik ülkelerde parlamento, kongre, millet meclisi, senato ve ulusal kurul gibi farklı isimlere sahip olan yasama organı bütçenin meşrulaştırılarak onaylanmasından sorumlu olmaktadır. Yani demokratik ülkelerde hazırlanan bütçe teklifinin hayata geçirilebilmesi yasama organı tarafından onaylanmasına bağlı olmaktadır. Onaylanma aşaması ise yürütme organı tarafından bütçe teklifinin resmi şekilde yasama organına sunulmasıyla başlamaktadır. Bu aşamada yasama organı yürütmenin harcama ve gelir tekliflerini incelemektedir. İnceleme neticesinde bütçe teklifi onaylanmakta, reddedilmekte ya da değiştirilmektedir (Norton & Elson, 2002: 12). Kısacası devlet bütçeleri demokrasi anlayışının benimsenmiş olduğu ülkelerde tek veya çift meclisli parlamentolar tarafından onaylanmaktadır. Parlamentoların devlet bütçelerinin onaylanmaları konusunda birinci derecede yetki organ olmaları yürütme organı tarafından hazırlanan bütçelerin kontrol edilmelerine, değiştirilmelerine, reddedilmelerine ya da onaylanmalarına olanak sağlamaktadır. Ülkemizde de devlet bütçesi diğer demokratik ülkelerde olduğu gibi parlamento tarafından onaylanmaktadır.

TBMM Bütçe Komisyonu

Bütçe komisyonun bütçe süreci içerisindeki rolü ile ilgili husus Anayasa'nın 161. maddesinde düzenlenmektedir. Söz konusu maddede malî yılbaşından en az yetmiş beş gün önce TBMM'ye sunulan bütçe kanun teklifinin öncelikle bütçe komisyonunda görüşüleceği, komisyonda görüşülme süresinin ise elli beş gün olduğu belirtilmektedir. Bu yönüyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde bütçe komisyonunun görevi ve bütçeyi görüşme süresi daha önce ülkemizde uygulanan parlamenter sistem ile aynı olmakla birlikte komisyon üye dağılımı ile ilgili olarak sistemler arasında fark bulunmaktadır. Şöyle ki parlamenter sistemde geçerli olan Anayasa'da bütçe komisyonunun kırk üyeden oluştuğu ve komisyonun kuruluşunda, iktidar grubuna veya gruplarına en az yirmibeş üye verilmek şartı ile, siyasî parti gruplarının ve bağımsızların oranlarına göre temsili göz önünde tutulması gerektiği ifade edilmiştir.⁸ Genel kurulun aksine bütçe komisyonunun komisyon gündemindeki bütçe tasarısı üzerinde giderleri artırıcı ya da gelirleri azaltıcı yönde öneriler verip, kabul edilmesi halinde, değişiklik yapma imkânına sahip olması hususu düşünüldüğünde bütçe komisyon üyelerinin ağırlıklı olarak iktidar grubunu temsil etmeleri hükümet tarafından hazırlanan bütçe tasarısının çoğunlukla değiştirilmeden kabul edilmesine yol açabilmektedir. Şöyle ki hükümetin meclisteki milletvekili oranı daha düşük olsa bile söz konusu durum hükümete komisyonda % 60'ı geçen bir çoğunluk sağlamaktadır (Bulutoglu, 2004: 100). Bariz bir şekilde hükümete avantaj sağlayan bu düzenlemeyle hükümet tarafından hazırlanan bütçenin komisyondan gelir gider dengesi fazla bozulmadan rahatça geçerek bütçe bütünlüğünün ve tutarlığının sağlanması amaçlanmaktadır (Çeliker, 2006: 15-16). Ayrıca bu yönüyle bütçe tasarısının mecliste kabul edilmemesi önemli siyasi sonuçlar da doğuran bir uygulama olmaktadır. Şöyle ki yürütme organı tarafından hazırlanan bütçe tasarısının meclisten geçmesi hükümet açısından güven göstergesi, geçmemesi ise güvensizlik göstergesi olarak kabul edildiği için bütçe tasarısı, içerisinden çıktığı meclis tarafından kabul edilmeyen hükümet görevden çekilme kararı alabilmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesiyle birlikte bütçe komisyonu ile ilgili bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler kapsamında bütçe komisyonunun kırk üyeden oluştuğu ve üyelerin en az yirmibeşinin iktidar grubundan/gruplarından olması gerektiğini ifade eden Anayasa'nın 162. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde yasama ve yürütme organları ayrı ayrı seçimlerle görev başına geldikleri için parlamenter sistemin aksine yürütme organı yasama organının içerisinden çıkmamaktadır. Bu nedenle yasama organından bağımsız bir şekilde göreve gelen hükümet tarafından hazırlanacak bütçe teklifinin bütçe komisyonun görüşülmesi esnasında parlamenter sistemdeki iktidar grubunun/gruplarının sayısal üstünlüğünü sağlamaya yönelik

⁸ Anayasa Madde 162 - (Mülga: 21/1/2017-6771/16 md.)

anayasal düzenleme⁹ Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kapsamda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde bütçe komisyonunun üye dağılımı meclis içtüzüğü uyarınca siyasi partilerin meclisteki üye sayılarına göre belirlenmeye başlanmıştır. Böylece daha önce parlamenter sistemde bütçe komisyonunda yapılan bütçe görüşmeleri sırasında iktidar grubuna/gruplarına avantaj sağlayan durumdan vazgeçilerek komisyonda yürütme organı ile doğrudan bağı bulunmayan yasama organının etkisi artırılmıştır.

TBMM Genel Kurulu

Bütçe teklifi bütçe komisyonunda 55 gün içerisinde teknik açıdan görüşüldükten sonra TBMM genel kurulunda¹⁰ 20 gün içerisinde görüşülmekte ve karara bağlanmaktadır. KMYKK'nın on dokuzuncu maddesi uyarınca “*TBMM, merkezî yönetim bütçe kanun teklifinin metnini maddeler, gider ve gelir cetvellerini kamu idareleri itibarıyla görüşür ve oylar.*” Bütçe teklifleri kamu idareleri itibarıyla görüşülüp oylandıktan sonra bütçe teklifinin tümü açık oyla oylanmaktadır. Oylama neticesinde kabul oylarının ret oylarından fazla olması durumunda bütçe teklifi TBMM'nin onayından geçmekte ve bütçe teklifi kanuna dönüşmektedir.

Ülkemizde TBMM'de görüşülerek oylanan bütçe kanun teklifi Anayasanın 89. maddesinde belirtildiği üzere Cumhurbaşkanı tarafından Resmi Gazete'de yayımlanmaktadır. İlgili maddede “*Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul edilen kanunları on beş gün içinde yayımlar.*” hükmü bütçe teklifinin TBMM tarafından kabul edildiği anda kanun sıfatı kazandığını ifade etse de Cumhurbaşkanı tarafından Resmi Gazete'de yayımlanmadığı sürece yürürlüğü askıda kalmaktadır. Bu yüzden Cumhurbaşkanı'nın kanunları yayımlama görevi kanunun varlığını belirleyen hukuki bir işlem olmakla birlikte kanunun bağlayıcılık kazanmasına ve yürürlüğe girmesine neden olmaktadır (İba, 2003: 301).

Bütçe kanunlarının Cumhurbaşkanı tarafından yayınlanmaları hususu diğer kanunlarla aynı olsa da Cumhurbaşkanı'nın kanunları geri gönderme yetkisi, diğer bir ifade ile veto etme yetkisi hususunda bütçe kanunları diğer kanunlardan ayrılmaktadır. Anayasanın 89. maddesindeki “*Cumhurbaşkanı yayımlanmasını kısmen veya tamamen uygun bulmadığı kanunları, bir daha görüşülmek üzere, bu hususta gösterdiği gerekçe ile birlikte aynı süre içinde, TBMM'ye geri gönderir... Bütçe kanunları bu hükme tabi değildir.*” hükmünden anlaşıldığı üzere Cumhurbaşkanı yayımlanmasını uygun bulmadığı kanunları tekrar TBMM'ye geri gönderme yetkisine sahip olmasına rağmen ilgili hüküm gereğince bütçe kanunları söz konusu yetki dışarısında bırakılmaktadır.

⁹ Anayasa Madde 162 - (Mülga: 21/1/2017-6771/16 md.)

¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne fiilen geçişin sağlandığı 24 Haziran 2018 seçimleriyle birlikte TBMM'de daha önce 550 olan milletvekili sayısı 600'e çıkarılmıştır.

UYGULANMA AŞAMASINDA YER ALAN AKTÖRLER VE ROLLERİ

Bütçe sürecinde hazırlanma ve onaylanma aşamalarından sonra uygulanma aşaması gelmektedir. Onaylanarak kabul edilen bütçe kesinleşmekte, bu nedenle tüm kamu birimleri faaliyetlerini belirlenen son rakamlara göre yürütmek zorundadır. Bütçe teklifi kanun haline geldikten sonra ilgili aktörler bütçenin yürütülmesinden sorumlu olmaktadır. Söz konusu aktörler yürürlüğe giren bütçe kanununa göre kamu gelirlerini toplamak ve bu gelirleri planlanan hizmetler, yatırımlar ve programlar vasıtasıyla topluma sunmak suretiyle kamu bütçesinin uygulanmasını sağlamaktadırlar (Christensen, 2012: 6, Isaksen vd., 2007: 2).

Bütçenin uygulanma aşamasında yürütme organının ve idarenin farklı kademedeki birçok birimi görev almaktadır. Birimler arasında gerekli eş güdümün sağlanması açısından bütçenin uygulanmasında asıl yetkinin bir elde toplanması yani bütçenin yürütülmesinde merkezîyet bir başarı koşulu olarak görülmektedir (Edizdoğan, 1991: 215). Bu kapsamda ülkemizde parlamenter hükümet sisteminin uygulandığı dönemde bütçenin yürütülmesinden bakanlar kurulu sorumlu olmakta ve sorumluluğunu sadece maliye bakanlığı aracılığıyla yerine getirmekteyken, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesiyle birlikte bütçenin yürütülmesinden Cumhurbaşkanı sorumlu olmakta ve sorumluluğunu bütçenin hazırlanma aşamasında olduğu gibi müşterek hareket eden Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile Hazine ve Maliye Bakanlığı aracılığıyla yerine getirmektedir.

DENETİM VE DEĞERLENDİRME SÜRECİNDE YER ALAN AKTÖRLER VE ROLLERİ

Yürütme organı tarafından hazırlanıp yasama organı tarafından onaylanan ve yine yürütme organı tarafından uygulanan bütçe, son olarak denetim aşamasına tabi olmaktadır (Feyzioğlu, 1984: 357). Denetim aşaması, kamu harcamalarının yasalara uygunlukları üzerinde durmakla birlikte kamu harcamalarının etkin kullanılıp kullanılmadıkları hususu üzerinde de önemle durmaktadır (Diamond, 2002: 4). Buna göre denetimin iki temel işlevi olduğu sonucuna varılmaktadır. Denetim, yönetimin ve çalışanların yasalara uygun davranmaları ve faaliyetlerin hukuki çerçeve dâhilinde sürdürülmesini sağlayarak usulsüzlüklerin önlenmesi sağlamaktadır. Ayrıca denetim, yönetim kalitesinin ve performansının yükseltilmesine olanak sağlayarak yönetim süreçlerinin geliştirilmesine de neden olmaktadır (Candan, 2007: 13-14).

Genel olarak ülkemizde bütçe denetimi kuvvetler ayrılığı ilkesi dâhilinde idari, yargı ve yasama denetimi olmak üzere üç farklı türde yapılmaktadır (Tügen, 2013: 344). Ülkemizde parlamenter hükümet sisteminden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi bütçenin denetim aşamasında özellikle yasama denetimi hususunda bir takım değişikliklerin yapılmasına neden olmuştur.

İdari Denetim Kapsamında Kamu İdareleri

İdari denetim, yürütme organının bütçe kanunuyla meclisten almış olduğu gelir toplama izni ve harcama yapma yetkisi kapsamında bütün kamu idarelerinin gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlerin hukuki belgelere, öngörülen amaçlara, etkinlik, ekonomiklik ve verimlilik kriterlerine uygunluklarının araştırılması olup ülkemizde 5018 sayılı kanunda yer alan, ön malî kontrol ve iç denetimden oluşan iç kontrol sistemi çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Anlaşıldığı üzere ön mali kontrol ve iç denetim iç kontrol sisteminin iki önemli unsuru olmaktadır (Kesik, 2005: 100). Bu kapsamda ülkemizde bütçenin idari denetiminde her bir kamu idaresi kendi iç yapısında bulunan ilgili hizmet birimi ve iç denetçi tarafından idari denetime tabi tutulmaktadır. Bu kapsamda kamu idarelerinde ön mali kontroller, malî hizmetler uzman yardımcısının ve malî hizmetler uzmanının çalışabildiği mali hizmetler birimi tarafından, iç denetimler ise bakanlıklar ve bağlı idarelerde, üst yöneticilerin teklifi üzerine Bakan, diğer idarelerde üst yöneticiler tarafından ilgili kamu idaresine atanan iç denetçiler tarafından yapılmaktadır.

Yasama Denetimi Kapsamında TBMM

Demokratik sistemlerde milli iradeyi temsil ederek hukuk kuralları koyan meclislerin temel işlevlerinden birisi de söz konusu hukuk kurallarını uygulamakla yükümlü yönetimi devamlı gözetim ve denetim altında tutmaktır (Köse, 1999: 67). Bu durum kamu bütçesi için de geçerli olmaktadır. Çünkü yasama organı, bütçe kanunu ile yürütme organına kamu gelir ve giderleri ile ilgili işlemleri yapma konusunda izin ve yetki vermekte, yasama organı aynı zamanda bütçe hakkına sahip olduğu için hükümeti denetleyebilmektedir (Edizdoğan, 1991: 265).

Ülkemizde kamu bütçesinin yasama denetimi TBMM'ye ait olmaktadır. Yasama denetimi bütçe kanun teklifinin yasama organında görüşülmesi, kabul edilerek uygulanması¹¹ ve uygulama sonuçlarının yer aldığı kesin hesap kanun tekliflerinin kararlaştırılmaları aşamalarında yapılabilmektedir (Tüğen, 2013: 351-352).

Bütçe kanun teklifinin bütçe komisyonunda görüşülmesiyle ilgili hususlara daha önce değinildiği üzere ülkemizde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesiyle birlikte parlamenter sistemde bütçe komisyonuna sağlanmış olan sayısal üstünlük kaldırılmış, bütçe komisyonunun üye dağılımı meclis içtüzüğüne göre partilerin meclisteki üye sayıları dikkate alınarak belirlenmeye başlanmıştır. Bu düzenlemenin sonuçları ise bütçe komisyonunda bütçe kanun teklifiyle birlikte görüşülen kesin hesap kanun teklifi için de geçerli olmaktadır. Yani meclis tarafından kesin hesap kanun teklifinin görüşülmesi aracılığıyla yapılan yasama denetiminde bütçe komisyon üyelerinin ağırlıklı olarak iktidar

¹¹ TBMM yasama denetimini bütçe uygulandığı sırada Meclis araştırması, genel görüşme, Meclis soruşturması ve yazılı soru yollarıyla yani bilgi edinme ve denetim yolları ile de yapılabilmektedir (Anayasa md. 98).

grubundan/gruplarından olmaları gerektiği yönündeki uygulama terk edilmiş, böylece yasama organının yürütme organını daha objektif bir şekilde denetlemesi sağlanmıştır.

Ayrıca daha önce parlamenter sistemde kesinhesap kanunu tasarısının ilgili oldukları malî yılın sonundan başlayarak, en geç yedi ay sonra TBMM'ye sunulması gerektiği ifade edilmesine rağmen, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesiyle bu süre "en geç altı ay" şeklinde değiştirilmiştir. Yine daha önce parlamenter sistemde kesinhesap kanun tasarısının bütçe komisyonu tarafından inceleneceği ve ardından genel kurula sunulacağı ilgili anayasa maddesinde¹² açıkça ifade edilmiş olmasına rağmen, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesiyle yapılan anayasal düzenlemede bütçe komisyonunun kesinhesap kanun teklifiyle ilgili görevi hususunda herhangi bir açıklamaya Anayasa'da yer verilmemiş olduğu dikkat çekmektedir.

Yargı Denetiminde Görevli Kurum (Sayıştay)

Yasama organı olan meclis, yürütme organına kamu bütçesini kullanma fırsatı vermekte ancak bu fırsata bağlı olarak yürütmenin işlemlerini vatandaşlar adına denetlemektedir. Ancak zamanla genişleyen görev alanları ve artan iş yükleri meclislerin denetim alanında uzmanlaşmış kurumlara ihtiyaç duyulmalarına neden olmuştur. Bu durum ise meclis adına denetim yapan yüksek denetim kurumlarının ortaya çıkmalarına yol açmıştır (Köse, 2001: 24-25).

Yüksek denetleme kurulunun sorumlulukları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Şöyle ki denetim kurumları hesap verme ve rapor verme konusunda sadece yürütmeye karşı, sadece meclise karşı ya da hem meclise hem de yürütmeye karşı sorumlu olmaktadır (Isaksen vd., 2007: 47). Yüksek denetleme konusunda ülkemizde Sayıştay görev yapmakta olup, Anayasanın 160. ve 5018 sayılı kanununun 68. maddesine göre TBMM'ne karşı sorumlu olmaktadır. Sayıştay'ın dış denetimi¹³ ağırlıklı olarak hukuki ve biçimsel bir nitelik taşımakla birlikte aynı zamanda kaynakların etkili, ekonomik ve verimli olarak kullanılıp kullanılmadıklarının tespiti yönünde performansları inceleyen bir nitelik taşımaktadır. Yani ülkemizde kamu bütçesinin yargı denetimi bağımsız olarak

¹² Anayasa Madde 164 - (Mülga: 21/1/2017-6771/16 md.)

¹³ 6085 sayılı Sayıştay Kanununun 2. maddesine göre; Sayıştay denetimi: Düzenlilik ve performans denetimini,

Düzenlilik denetimi: Mali denetim ve uygunluk denetimini, Mali denetim: Kamu idarelerinin hesap ve işlemleri ile mali faaliyet, mali yönetim ve kontrol sistemlerinin değerlendirme sonuçları esas alınarak, mali rapor ve tablolarının güvenilirliği ve doğruluğuna ilişkin denetimi,

Uygunluk denetimi: Kamu idarelerinin gelir, gider ve mallarına ilişkin hesap ve işlemlerinin kanunlara ve diğer hukuki düzenlemelere uygunluğunun incelenmesine ilişkin denetimi,

Performans denetimi: Hesap verme sorumluluğu çerçevesinde idarelerce belirlenen hedef ve göstergeler ile ilgili olarak faaliyet sonuçlarının ölçülmesini, ifade etmektedir.

TBMM adına inceleme ve denetim yapan, aynı zamanda sorumluların hesap ve işlemlerini hesap yargılaması yapmak suretiyle kesin hükme bağlayan yüksek denetleme kurumu ve yargı mercii olan Sayıştay tarafından yapılmaktadır.

Özetle ülkemizde kamu bütçesi idari denetim, yasama denetimi ve yargı denetimi olmak üzere farklı şekillerde denetime tabi tutulmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesiyle birlikte parlamenter sistemden farklı olarak yasama denetimi kapsamında bütçe komisyonu üye dağılımında yasama organını daha bağımsız kılacak yönde bir farklılığa gidilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Faklı hükümet sistemleri bütçe süreci üzerinde farklı aktörlerin rol almalarına neden olmaktadır. Bunun bir örneği de yakın sayılabilen bir zamanda ülkemizde yaşanmıştır. 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum neticesinde uzun süredir uygulanmakta olan parlamenter sistem terk edilerek yerine Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi kabul edilmiş ve sisteme 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimlerinden sonra fiilen geçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ise bütçe sürecini oluşturan bütçe aşamalarından özellikle hazırlanma, onaylanma ve denetim (yasama denetimi) aşamalarında anayasal düzeyde önemli değişikliklerin yapılmasına neden olmuştur.

Bu kapsamda parlamenter sisteme göre yürütme organının değiştiği Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde bütçe teklifinin hazırlanmasından Cumhurbaşkanlığı sorumlu olmaktadır. Bunun yanında bütçe teklifi ile birlikte kesin hesap kanun teklifinin onaylanma aşamasında TBMM'de bütçe komisyonunda görüşülmesi hususunda da önemli bir değişikliğe gidilerek daha önce bütçe komisyonunun üye dağılımı konusunda yürütme organına tanınan avantajlı durum uygulamadan kaldırılmıştır. Böylece daha önce bütçe komisyonunda yürütme ile yasama arasında olan yumuşak kuvvetler ayrılığı sert kuvvet ayrılığına dönüşmüştür. Bu durum her ne kadar yürütme ile yasama arasındaki kuvvetler farkını belirginleştirse de beraberinde bazı istenmeyen sonuçlar da doğurabilmektedir. Şöyle ki Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde yasama ve yürütme ayrı seçimlerle görev başına geldikleri için yürütme tarafından hazırlanan bütçe teklifinin yasama organı tarafından onaylanmaması ihtimali ortaya çıkmakta ve böyle bir durum bütçenin zamanında yürürlüğe girememesine neden olacak sistem tıkanıklarına yol açabilmektedir. Bu nedenle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde bütçe ile ilgili getirilen değişikliklerden birisi de olası sistem tıkanıklarının önüne geçilebilmesi için yapılan düzenleme hususunda olmaktadır. Buna göre olası bir sistem tıkanıklığı durumunda geçici bütçenin uygulanacağı, geçici bütçenin uygulanmaması durumunda ise bir önceki yıl bütçesinin yeniden değerlendirme oranı nispetinde artırılmak suretiyle uygulanacağı ifade edilmektedir.

Özetle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi yönetsel anlamda parlamenter sistemden farklılıklar göstermekte, her iki sistem de bazı avantajlara ve dezavantajlara sahip olmakta ve bu nedenle her iki hükümet sistemi de bütçe sürecini farklı şekilde etkileyebilmektedir. Bu kapsamda ülkemizde uygulanmakta olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi bütçenin onaylanma aşamasında ciddi sorunlar doğurabilecek hususları içermesine rağmen doğabilecek sorunların önüne geçebilmek için sistemde bir takım önlemlerin alınmış olduğu da görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2011). *Kamu maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aydın, R. (2016). Türk siyasi kültürü açısından hükümet sistemleri (parlamenter sistem ve başkanlık sistemi)'nin değerlendirilmesi. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 3 (6), 13-41.
- Bulutoğlu, K. (2004). *Kamu bütçesi kamu harcamaları kamu borçları*. İstanbul: Batı Türkeli Yayıncılık.
- Candan, E. (2007). *Türk bütçe sisteminde performans denetimi*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Yayın No 2007/374.
- Christensen, M. D. (2012). *The executive budget process: An overview*, congressional research service (CVS). USA: CRS Report for Congress, Report Number R42633.
- Çeliker, E. (2006). Plan ve bütçe komisyonu: Gelişimi ve yasama sürecindeki işlevi. *Yasama Dergisi*, (2), 5-31.
- Diamond, J. (2002). *The role of internal audit in government financial management: An international perspective*. IMF (International Monetary Fund) Working Paper, WP/02/94.
- Edizdoğan, N. (1991). *Kamu bütçesi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Erdem, K. (2017). Yarı-başkanlık sistemi: Teori, pratik ve tartışmalar. S. Gökçimen (Der.), *Karşılaştırmalı hükümet sistemleri: Yarı-başkanlık sistemi (Fransa, Polonya ve Rusya örnekleri)* içinde (ss. 1-24). Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No 6, TBMM Basımevi.
- Feyzioğlu, B. N. (1984). *Nazari tatbiki, mukayeseli bütçe*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Gözler, K. (2009). İngiltere'de parlamento neden ve nasıl ortaya çıktı: Malî hukukun anayasa hukukundan eskiliği üzerine bir deneme. E. Akçaoğlu (Der.), *Prof. Dr. Mualla Öncel'e armağan* içinde (ss. 365-374). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Yayın No 243.

Gözler, K. (2010). *Anayasa hukukunun genel teorisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Hagen, J. V. (2007). Budgeting institutions for better fiscal performance. A. Shah (Der), *A primer on budgeting and budgetary institutions* içinde (ss. 27-51). Washington: The World Bank Publication.

Isaksen, J., Amundsen, I. & Wiig A. (2007). *Budget, state and people budget process, civil society and transparency in Angola*. Bergen: Chr. Michelsen Institute (CMI) Report.

İba, Ş. (2003). Cumhurbaşkanınca yayımlanması kısmen veya tamamen uygun bulunmayan kanunların meclise geri gönderilmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (3), 299-316.

Karatepe, Ş. (2013). Hükümet sistemleri ve Türkiye. *Yeni Türkiye*, (51), 223-235.

Kesik, A. (2005). 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu bağlamında ve AB sürecinde Türk kamu iç mali kontrol sistemi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 94-114.

Korkmaz, T. (2016). Türkiye eksenli bir hükümet sistemi analizi. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 3 (6), 43-57.

Köse, Ö. (1999). Denetim ve demokrasi. *Sayıştay Dergisi*, (33), 62-85.

Köse, Ö. (2001). *Parlamento adına denetim işlevi ve yüksek denetim kurumlarının parlamento ile ilişkileri*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 40. Seri, 23-58.

Norton, A. & Elson, D. (2002). *What's behind the budget? Politics, rights and accountability in the budget process*. London: Overseas Development Institute (ODI).

Pehlivan, O. (2018). *Devlet bütçesi*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.

Stapenhurst, R. (2004). *The legislature and the budget*. Washington: The World Bank Publication.

Tunç, H. & Yavuz, B. (2009). Avantaj ve dezavantajlarıyla başkanlık sistemi. *TBB Dergisi*, (81), 1-39.

Tunçkaşık, H. (2017). Başkanlık sistemi: teori, pratik ve tartışmalar. A. Yıldız & H. Yapıcı Kaya (Der.), *Karşılaştırmalı hükümet sistemleri: Başkanlık sistemi (ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya örnekleri)* içinde (ss. 1-20). Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No 7, TBMM Basımevi.

Tüğen, K. (2013). *Devlet bütçesi*. İzmir: Bassaray Matbaası.

Ustabulut, B. (2016). Türkiye'nin hükümet sistemi: Parlamenter sistem ve başkanlık sistemi tartışmaları. Ü. Güneş & E. Sami Yavaş (Der.), *V. Türkiye lisansüstü çalışmalar kongresi bildiriler kitabı – I* içinde (ss. 43-58). İstanbul.

Zengin, M. A. (2016). ABD başkanlık sisteminde fren ve denge mekanizması üzerine bir inceleme. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (28), 1-28.

Yayın Geliş Tarihi: 11.01.2019
Yayına Kabul Tarihi: 28.06.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.511984

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 171-197
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KARBON VERGİSİNİN İKTİSADİ DARALMA ETKİLERİNİN GİDERİLMESİ İÇİN ALTERNATİF POLİTİKA ÖNERİLERİ: TÜRKİYE İÇİN SOSYAL HESAPLAR MATRİSİ TEMELİNDE BİR ANALİZ¹

Reyhan ÖZEŞ ÖZGÜR*
Selim ÇAĞATAY**

Öz

Uluslararası literatür karbon vergisinin sera gazı emisyonlarını önemli ölçüde azaltabileceğini ileri sürerken aynı zamanda ekonomide bir daralma yarattığını da göstermektedir. Dolayısıyla, ancak ekonomide bir daralma meydana gelmeden ya da oluşabilecek bir daralmanın etkilerini en aza indirerek uygulanabilecek bir karbon vergisi politikasının hem çevresel hem de ekonomik anlamda maksimum faydayı sağlayabileceği söylenebilir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 10. Kalkınma Planı’nda öngörülen ekonomik büyüme hedefi ve Paris Konferansı’nda taahhüt edilen karbondioksit salınım hedefine birlikte ulaştırabilecek bir politika paketi önermektir. Çalışmada karbon vergisi emisyon salınımını azaltmak için kullanılırken, bu vergi gelirin iktisadi aktiviteleri canlandırmak için ekonomiye geri enjekte edilmesi telafi edici politika aracı olarak kullanılmaktadır. Karbon vergisi tüm endüstrilere veya alternatif olarak en kirli üç endüstriye uygulanırken, geriye enjeksiyon hanehalkları veya firmalar üzerinden yapılmaktadır. 2012 yılı girdi-çıkış matrisi ve sosyal hesaplar matrisinin kullanıldığı araştırma sonuçları, karbon vergisi uygulamasının toplam sera gazı emisyonlarını azaltmakta etkili olduğu ancak tüm endüstrilere uygulanmasındansa seçilmiş en kirli endüstriler üzerine uygulanmasının daha düşük bir ekonomik küçülme yaratacağı yönündedir. Sera gazı emisyonlarının azaltımı için uygulanan karbon vergisinden toplanan kaynağın ekonomiye, firmalara bir transfer olarak geri döndürülmesinin ise hanehalklarına verilecek transfere göre daha etkili olacağı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sera Gazı Emisyonları, Karbon Vergisi, Sosyal Hesaplar Matrisi, Telafi Edici Politika.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Özeş Özgür, R. & Çağatay, S. (2020). Karbon vergisinin iktisadi daralma etkilerinin giderilmesi için alternatif politika önerileri: Türkiye için sosyal hesaplar matrisi temelinde bir analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 171- 197.

¹ Bu çalışma Reyhan ÖZEŞ ÖZGÜR’ün “Sera Gazı Azaltımı İçin Alternatif Politika Önerileri: Türkiye İçin Çok Sektörlü Bir Analiz” başlıklı doktora tezinden (Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017) üretilmiştir.

* Dr., Ekonomist, ORCID: 0000-0002-0842-0590, reyhanozes@yahoo.com

** Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-5471-3474, selimcagatay@yahoo.com

POLICY ALTERNATIVES TO REMOVE THE CONTRACTION EFFECTS OF CARBON TAX: AN ANALYSIS FOR TURKEY ON THE BASIS OF SOCIAL ACCOUNTING MATRIX²

Abstract

Literature provides the evidence that carbon tax policy creates economic contraction while it reduces greenhouse gas emissions. Therefore, carbon tax policy can maximize the environmental and economic utility at the same time only if the contraction is removed or impacts of contraction are reduced. This study aims to suggest a policy package that might simultaneously achieve the economic growth targets of the 10th Development Plan in Turkey and carbon emission commitments given in the Paris Conference. In the analyses, while carbon tax is used to reduce greenhouse gas emissions, backward injection of the collected tax to economy for boosting the economic activities is used as a compensatory policy instrument. Carbon tax is applied either on all industries accordingly with "polluter pay" principle or on three most dirty industries, and backward injection is realized either through households or firms. In the analyses where year 2012 input-output and social accounting matrices are used, carbon taxation is found to be more efficient in terms of economic damage when it is applied on three most dirty industries. In addition, backward injection becomes more effective if it is transferred through firms rather than households.

Keywords: Greenhouse Gas Emissions, Carbon Tax, Social Accounting Matrix, Compensatory Policy.

GİRİŞ

2013-2014 döneminde Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) tarafından yayımlanan Beşinci Değerlendirme Raporuna göre sanayi devriminden bu yana atmosfere salınan toplam insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının %40'ının son 40 yıl içerisinde gerçekleştiği belirtilmiştir (Yeldan & Voyvoda, 2015). Türkiye'de 1990 yılından itibaren hızla artış gösteren sera gazı emisyon miktarı 2014 yılı itibarıyla 467,6 mtCO₂e oranına ulaşmıştır. Bu oran içerisinde en önemli emisyon payını enerji üretiminin oluşturduğu ve yıllık emisyonlardaki artışın da %80'inin enerji üretiminden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Kişi başına emisyon miktarının da 1990 yılına göre 2014 yılında yaklaşık 2 kat artış gösterdiği belirlenmiştir (TÜİK, 2016). Ayrıca 1990-2014 döneminde Türkiye'nin toplam sera gazı emisyonlarında karbondioksitin payı da %71'den %82'ye yükselmiş ve elektrik üretimi kaynaklı karbondioksit emisyonları söz konusu dönemde %343 oranında artış göstermiştir.

Sera gazı emisyonlarının azaltımına yönelik yol haritasının düzenlendiği iklim değişikliği konferanslarının sonuncusu Aralık 2015'de Paris'te gerçekleşmiştir. Söz konusu konferansta kabul edilen ve 4 Kasım 2016'da

² This paper is derived from Reyhan ÖZEŞ ÖZGÜR's PhD dissertation titled "Alternative Policy Proposals to Reduce Greenhouse Gas Emissions: A Multi-Sectoral Analysis for Turkey" (Akdeniz University, The Institute of Social Sciences, 2017).

yürürlüğe giren Paris Antlaşması'yla Kyoto Protokolü'nün aksine ilk kez tüm ülkelerin iklim değişikliğiyle mücadeleye etkin bir biçimde katılması öngörülmüş ve küresel ortalama sıcaklık artışının sanayi öncesi döneme göre 2⁰C'nin çok altında tutulması kararlaştırılmıştır (Yeldan vd., 2016). Türkiye ise ulusal anlamda emisyon azaltım hedefini Paris toplantısı öncesinde belirlemiş ve resmi belge niteliğinde (INDC) 30 Eylül 2015 tarihinde BMİDÇS'na sunmuştur (CSB, 2017). Uygulama döneminin 2012-2030 yıllarını kapsadığı resmi belgede Türkiye'nin 2030 yılında baz senaryoda öngörülen toplam sera gazı salım miktarı 1.175 milyon ton CO₂ eşdeğeri olarak tespit edilmiştir. Söz konusu belgede Türkiye toplam sera gazı emisyonlarında %21 azaltım öngörerek, 2030 yılı itibariyle, toplam emisyonlarını 929 milyon ton CO₂ eşdeğerine indirmeyi beyan etmiştir. Türkiye'nin Ulusal Katkı Beyanı'nda sunduğu çevresel hedeflerini gerçekleştirirken diğer yandan da bu çevresel hedefler ile uyumlu ekonomik hedeflerin de gerçekleştirilmesi daha makul sonuçlar ve daha anlamlı bir ilerleme sağlayacaktır. Bu maksatla Türkiye'nin Onuncu Kalkınma Planı'nda yer alan büyüme hedefleri önemli bir gösterge olacaktır. 2014-2018 dönemini kapsayan Onuncu Kalkınma Planına göre uygulanacak politikalar sonucunda reel GSYH'nın ortalama %5,5 oranında artış göstermesi öngörülmekte ve Plan dönemi sonunda Türkiye'nin 2023 hedefleriyle de uyumlu olarak cari GSYH'nın 1,3 trilyon dolara ulaşması hedeflenmektedir (SBB, 2017). Bu bağlamda Türkiye için en önemli nokta birbiriyle uyumlu çevresel ve ekonomik hedefler ortaya koymaktır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin sera gazı emisyonlarına yönelik çevresel hedefleri ve bu hedeflere yönelik uygulamaları Kalkınma Planı'nda öngörülen ekonomik hedefleri doğrultusunda incelenmektedir. Dolayısıyla çalışmanın asıl amacı Türkiye'de 10. Kalkınma Planı'nda öngörülen ekonomik büyüme hedefi ve Paris Konferansı'nda taahhüt edilen karbondioksit salım hedefine birlikte ulaşmayı sağlayabilecek bir politika paketi önermektir. Çalışmada öncelikle toplam sera gazı emisyon salımını azaltmak amacıyla tüm endüstrilere veya alternatif olarak en kirli üç endüstriye karbon vergisi uygulanmaktadır. Daha sonra söz konusu vergiden elde edilen gelir iktisadi aktiviteleri canlandırmak için ekonomiye geri enjekte edilmektedir. Geriye enjeksiyon hanehalkları veya firmalar üzerinden yapılmaktadır. 2012 yılı girdi-çıktı matrisi ve sosyal hesaplar matrisinin kullanıldığı araştırma sonuçları, karbon vergisi uygulamasının toplam sera gazı emisyonlarını azaltmakta etkili olduğunu ancak seçilmiş en kirli endüstriler üzerine uygulanan bir karbon vergisinin daha düşük bir ekonomik küçülme yaratacağını göstermektedir. Ayrıca toplam karbon vergisi gelirlerinin firmalara bir transfer olarak geri döndürülmesinin ise hanehalklarına verilecek transfere göre daha etkili olacağı tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde karbon vergisi gelirlerinin ekonomiye geri döndürüldüğü amprik çalışmalardan oluşan bir literatür taraması özeti verilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde amprik yöntem tartışılmaktadır.

Dördüncü bölümde ise senaryo analizleri ile bulgular açıklanmaktadır. Beşinci bölümde araştırma sonuçlarının değerlendirilmesiyle çalışma tamamlanmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Uluslararası yazında salt karbon vergisi uygulaması ile ilgili önemli sayıda ampirik çalışma yer almaktadır ve çalışmaların geniş bir özeti Özeş (2017: 27-28)'de verilmektedir. Çalışmamızın bu bölümünün temel hedefi özellikle karbon vergisi ile toplanan gelirin ekonomiye geri enjeksiyonu ile ilgili ulusal çalışmaların bulgularına yer vermektir³. Aynı konudaki uluslararası literatürde taranan çalışmaların ise temel özellikleri kısaca anlatılmakta ve ilgili literatür çalışmanın ekinde tablo (Özeş, 2017: 27-28) olarak gösterilmektedir. Bu tablo anılan çalışmaların temel benzer ve ayırt edici özelliklerini vermektedir. Bu uluslararası çalışmaların detaylı bir özeti yine Özeş (2017: 27-28)'den görülebilir. Söz konusu ulusal ve uluslararası çalışmalarda hem karbon vergisi uygulamasının ekonomik ve çevresel etkileri değerlendirilmekte hem de verginin ekonomiye geri dönüşüm etkileri üzerinde önemle durulmaktadır.

İncelenen uluslararası literatürün neredeyse tamamında hesaplanabilir genel denge (HGD) modelleri kullanılmaktadır. Bazı çalışmalar dinamik HGD kullansa da çoğunluğu standart statik bir HGD yapısı benimsemiştir. Bu çalışmaların diğer ortak yanı emisyon azaltımı için kullandıkları aracın karbon vergisi olmasıdır. Bazı çalışmalar sadece sera gazı salımlarına değil farklı kirlilik türlerine de odaklanmakta ama bunun azaltımı için yine endüstri bazında caydırıcı farklı vergi politikalarını araç olarak seçmektedir. Dolayısıyla politika aracının modelleme platformuna entegre edilmesi teknik olarak bir farklılık göstermemektedir. Bu çalışmalarda karbon ve/veya farklı çevresel caydırıcı vergilerden elde edilen gelirlerin ekonomiye geri enjeksiyonu için birden fazla alternatif yer almaktadır. Örneğin toplanan dolaylı vergilerden, gelir vergisinden, kurumlar vergisinden, ücret ve/veya sermaye geliri üzerinden ödenen vergilerden yapılacak indirimler bu enjeksiyon için bazı alternatiflerdir. Vergi indirimlerine gidilmediği takdirde hanehalklarına ve/veya firmalara doğrudan transferler, düşük gelirlilere sosyal yardımlar, firmalara sektör bazında sağlanan sübvansiyonlar, ücret dışı emek maliyetlerinin indirilmesi de çevresel vergilerin ekonomiye geri enjeksiyonunda kullanılan diğer yöntemlerdendir. Çalışmaların tamamında geri enjeksiyonlar karbon veya diğer çevresel vergilerin ekonomi üzerinde yarattığı daraltıcı etkiyi farklı kanallar üzerinden uygulanarak azalttığı veya tamamen ortadan kaldırdığı görülmektedir. Bu çalışmaların ülke ve yıl odakları

---

³ Burada, taranması hedeflenen ulusal literatürle direkt olarak ilgili olmasa da “karbon vergisi ve benzeri enerji politikalarının büyüme ve refah etkilerine” odaklanmaları sebebiyle Aydın, L. (2007) ve Mercan, M. (2015)'i anmanın yerinde olduğu düşünülmektedir.

farklılaştığından burada tam bir mukayese çok gerekli görülmemektedir. Detaylı bir inceleme için Özeş (2017)'ye bakılabilir.

Diğer yandan Türkiye'de karbon vergisi ile ilgili yapılan sınırlı sayıdaki çalışmalardan biri Yeldan vd.'ne (2016) aittir. Hesaplanabilir genel denge modelinin kullanıldığı çalışmada, 2012-2030 döneminde, Türkiye'nin toplam sera gazı emisyonlarındaki %21 azaltım hedefine ulaşmak amacıyla fosil yakıtlara enerji vergisi getirilmiştir. Analiz sonucunda enerji vergileriyle karbondioksit emisyonlarında hedeflenen azaltıma ulaşılabileceği ve vergi gelirlerinin istihdam vergilerini azaltmada kullanıldığı durumda milli gelir ve istihdamda meydana gelen kaybın önemli oranlarda azaltılabileceği saptanmıştır. Yeldan ve Voyvoda (2015)'ya ait diğer bir çalışmada ise, karbon vergisinin çevresel ve ekonomik etkileri 2015-2030 dönemi için değerlendirilmiştir. Yine hesaplanabilir genel denge çerçevesinde yapılan analizler sonucunda 2030 yılında yıllık karbondioksit emisyonlarında önemli miktarda azalma meydana geleceği ve karbon vergilerinin yenilenebilir yatırım fonu oluşturularak ekonomiye geri döndürüldüğünde 2030 yılı itibariyle ekonomideki negatif etkinin giderilebileceği tespit edilmiştir. Bir diğer çalışma Bouzاهر, Şahin ve Yeldan (2015)'a aittir. 2010-2030 dönemi için yapılan çalışmada emisyonlar ile atık üretiminin etkileri değerlendirilmiştir. Hesaplanabilir genel denge modelinin kullanıldığı analizlerde çoğunlukla imalat ve enerji endüstrileri kapsanmıştır. Çalışmanın kentsel kesim analizinde emisyonlara karbon vergisi uygulaması ile birlikte sanayi sektörü ile hanehalkı emisyon, katı ve su atıklarına çeşitli çevresel vergiler getirilmiş ve vergi gelirleri yeşil mesleklere (greenjob) transfer, ücret vergilerinde azaltım gibi yollarla ekonomiye döndürülmüştür. Kırsal kesim analizinde ise maliyet iyileştirici reformlar uygulanmıştır. Araştırma sonucunda kentsel ve kırsal reformların birlikte uygulandığı durumda emisyonlar ve kentsel atıkta önemli bir düşüş saptanmış ve büyüme ile istihdamdaki olumsuz etkiler giderilebilmiştir. Yine Telli vd. (2008) Türkiye ekonomisi için 2006-2020 döneminde çevresel emisyon azaltım politikalarının ekonomik etkilerini değerlendirmişlerdir. Genel denge çerçevesine yapılan çalışmada özellikle temel enerji ve madencilik endüstrilerine odaklanılmıştır. Araştırma sonucunda karbon emisyon kota oranı düştükçe GSYH, özel yatırım ve toplam karbondioksit emisyon miktarlarında gittikçe daha fazla oranlarda bir azalma meydana geldiği; karbon vergisi oranı arttıkça toplam GSYH ve özel yatırımlardaki azalışın daha da arttığı tespit edilmiştir.

AMPİRİK YÖNTEM

Analizler girdi-çıkıtı ve sosyal hesaplar matris çarpanları⁴ kullanılarak yapılmıştır. Analizlerde TÜİK 2012 yılı 64 endüstrili girdi-çıkıtı matrisi 15 endüstriye toplulaştırılarak kullanılmaktadır. Gelir transferi politikasının

⁴ Bu başlık altında yer alan tüm SHM matris çoğaltanları Alarcon (1991), Pyatt ve Round (1979) ve Stone (1985)'de gösterilen yöntemle elde edilmiştir.

makroekonomik ve mikroekonomik etkilerini değerlendirmek için 2014 yılı için sosyal hesaplar matrisi kurulmuştur. Söz konusu matris kurulurken 2012 yılı girdi-çıkı matrisinden elde edilen teknoloji katsayıları sabit kalacak şekilde matris verileri 2014 yılı endüstriyel arz toplamlarına oranlanarak güncellenmiştir.

Bu çalışmada girdi-çıkı matrisi ve sosyal hesaplar matrisinin kullanılmasındaki temel amaç, bu platformun hem endüstri bazında bulgu üretmesi hem de bu bulguları üretirken makroekonomik dengeleri göz önünde bulundurmasıdır. Girdi-çıkı ve sosyal hesaplar matrisi endüstri bazında bulgular ürettiğinden makroekonometrik modellerden ayrılmaktadır. Endüstriyel ayırım bu matrisleri hesaplanabilir genel denge modellerine yaklaştırırsa da egzojen ve sabit fiyat varsayımı bu matrisleri hesaplanabilir genel denge modellerinden farklılaştırmaktadır. Çalışmada endüstriyel ve makro ekonomi bazında maliye politikasına odaklanıldığından kullanılan matrisler kısa dönemde denge fiyatları bozulmadan vergi politikalarının direkt ve dolaylı mikro ve makro etkilerini ortaya koymaktadır. Ayrıca yine söz konusu matrisler ekonomi genelinde değişen bölüşüm ilişkilerini de ortaya çıkarmaya elverişli olduğu için tercih edilmekte ve önemli avantaj sağlamaktadır.

Modelde analiz edilmek istenen politikalara göre içsel ve dışsal hesaplar oluşturulmakta ve dışsal hesaplara verilen bir şokun içsel hesaplar olarak tanımlanan ekonomik sisteme olan etkileri gelir çarpan analizi ile değerlendirilmektedir.

SHM'nin içerdiği çeşitli iktisadi akımlar farklı notasyonlarla gösterilmektedir. $T_{(ij)}$ ile gösterilen hücreler içsel (endojen) hesapları temsil etmekte ve bu hücrelerde, j harcamaları gerçekleştiren iktisadi ajanı veya harcamaların kaynaklandığı birimi ifade ederken, i bu harcamalardan doğan gelirden yararlanan iktisadi ajanı ya da bu harcamaların gelir olarak transfer edildiği birimi göstermektedir. Dışsal (egzojen) hesaplar ise kamu, sermaye ve dış dünya hesaplarından oluşmaktadır. İçsel hesaplar olarak tanımlanan harcamalar gelirdeki değişimlerden doğrudan etkilenirken dışsal olarak tanımlanan harcamalar ise gelirden bağımsız olmaktadır (Defourny & Thorbecke, 1984).

İçsel hesaplarda ortalama harcama eğilimini temsil eden $A_{(ij)}$ matrisini elde etmek için, içsel hesaplar ($T_{(ij)}$) sütunu bunlara karşılık gelen sütun toplamlarına bölünmektedir. Burada $Y_{(j)}$ her bir içsel hesabın sütun toplamlarını göstermektedir. Böylece A matrisi eşitlik (1)'deki gibi ifade edilmektedir.

$$A_{(ij)} = T_{(ij)} Y_{(j)}^{-1} \quad (1)$$

Eşitlik (1) yeniden düzenlendiğinde,

$$A_{(ij)} Y_{(j)} = (T_{(ij)} Y_{(j)}^{-1}) Y_{(j)} \quad (2)$$

$$T_{(ij)} = A_{(ij)} Y_{(j)} \quad (3)$$

elde edilmektedir. İçsel ve dışsal hesapların toplamını temsil eden $Y = T_{(ij)} + X_{(i)}$ denkleminde (3) numaralı denklem yerine yazıldığında (4) no'lu eşitlik elde edilmektedir.

$$Y = AY + X \tag{4}$$

Eşitlikte içsel hesapların toplam gelir vektörü Y ile gösterilirken dışsal hesapların ilaveleri ise X ile gösterilmektedir. Burada her bir içsel hesabın toplam geliri, harcama katsayısına karşılık gelen gelirin çarpımına dışsal hesaplardan gelen gelirin ilave edilmesiyle hesaplanmaktadır. Denklem (4)'ün Y için çözülmesiyle,

$$Y = (I - A)^{-1} X \tag{5}$$

elde edilmektedir. Denklem (5)'de yer alan $(I - A)^{-1}$ SHM çarpan matrisi olarak tanımlanmakta ve bu şekilde dışsal olan hesapların içsel olan hesaplar üzerindeki etkisi değerlendirilebilmektedir. Ayrıca (2) ile gösterilen A matrisi analiz edilmek istenen politikalara göre alt hesaplara ayrıştırılarak farklı çarpan etkileri hesaplanmaktadır. (2) numaralı eşitlikte dört içsel hesabın olduğu A matrisi iki alt matrise ayrıştırılarak B ve C matrisleri elde edilmektedir.

Denklem (4)'e A matrisi yerine B ve C matrisleri ilave edildiğinde;

$$Y = (I - B)^{-1} CY + (I - B)^{-1} X \tag{6}$$

denklemleri elde edilmektedir.

(4) numaralı denklem, dört içsel hesabın olduğu SHM formatına uygun olarak, matris formunda yazıldığında;

$$\begin{bmatrix} Y_1 \\ Y_2 \\ Y_3 \\ Y_4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 & A_{12} & 0 & 0 \\ A_{23} & 0 & 0 & A_{24} \\ A_{31} & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & (I - A_{44}) \cdot A_{43} & 0 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} Y_1 \\ Y_2 \\ Y_3 \\ Y_4 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} I & 0 & 0 & 0 \\ 0 & I & 0 & 0 \\ 0 & 0 & I & 0 \\ 0 & 0 & 0 & (I - A_{44})^{-1} \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} X_1 \\ X_2 \\ X_3 \\ X_4 \end{bmatrix} \tag{7}$$

(7)'deki eşitliğin sağ tarafındaki birinci matris içsel hesaplar arasındaki etkiyi göstermektedir. Söz konusu matris, A^* olarak tanımlandığında ve (6) numaralı denklemde yerine konulduğunda denklem (9) elde edilmektedir.

$$A^* = (I - B)^{-1} C \tag{8}$$

$$Y = A^* Y + (I - B)^{-1} X \tag{9}$$

Böylelikle dışsal hesaptan yapılan bir transfer ve içsel hesapta yarattığı etkinin toplamı denklem (9) ile gösterilmektedir. Dışsal hesaptan gelen transferin içsel hesap üzerinden yarattığı net etkiyi hesaplayabilmek için (9) numaralı denklem yeniden düzenlendiğinde,

$$A^*Y = Y - (I - B)^{-1}X \quad (10)$$

elde edilmektedir.

Hanehalklarına yapılan bir transferin mallar, üretim aktiviteleri ve üretim faktörleri üzerindeki etkilerini tespit edebilmek için (9) numaralı denklemin her iki tarafı A^* ile çarpılmakta ve her içsel değişken için hesaplanan denkleme içsel değişken sayısı kadar çarpma işlemi devam ettirilmektedir. Nihayetinde ikinci içsel değişken için elde edilen denklem (11)'de gösterilmektedir.

$$A^*Y = A^*A^*Y + A^*(I - B)^{-1}X \quad (11)$$

A^*Y yerine birinci içsel değişken için hesaplanan $A^*Y = Y - (I - B)^{-1}X$ konulup (11) numaralı denklem yeniden düzenlendiğinde,

$$Y = A^{*2}Y + ((I + A^*)(I - B)^{-1})X \quad (12)$$

elde edilmektedir. Denklem (12) diğer içsel değişkenler için A^* ile tekrar çarpılarak üçüncü içsel değişken için işlemler tekrarlandığında elde edilen eşitlik denklem (13) ile ifade edilmektedir.

$$A^*Y = A^*A^{*2}Y + A^*((I + A^*)(I - B)^{-1})X \quad (13)$$

$$Y = A^{*3}Y + (I + A^* + A^{*2})(I - B)^{-1}X \quad (14)$$

Dördüncü içsel değişken için işlemler tekrarlandığında ise,

$$A^*Y = A^*A^{*3}Y + A^*((I + A^* + A^{*2})(I - B)^{-1})X \quad (15)$$

elde edilmektedir.

$$Y = (I - A^{*4})^{-1} \cdot (I + A^* + A^{*2} + A^{*3}) \cdot (I - B)^{-1}X \quad (16)$$

Nihai olarak, (16) numaralı denklemde kapalı döngü çarpan matrisi: $M_3 = (I - A^{*4})^{-1}$; açık döngü çarpan matrisi: $M_2 = (I + A^* + A^{*2} + A^{*3})$; direkt transfer çarpan matrisi: $M_1 = (I - B)^{-1}X$ olarak gösterilmektedir. Denklem (16)'da yer alan kapalı döngü, açık döngü ve transfer etkileri birikimli etkiler olarak tanımlanmakta ve bu etkilerin ayrıştırılmış şeklinin ifade edildiği denklemler aşağıda gösterilmektedir.

$$Y = M_3 \cdot M_2 \cdot M_1 \quad (17)$$

$$M = M_3 \cdot M_2 \cdot M_1 \quad (18)$$

$$M = I + (M_1 - I) + (M_2 M_1 - M_1) + (M_3 M_2 M_1 - M_2 M_1) \quad (19)$$

$$M = I + N_1 + N_2 + N_3 \quad (20)$$

Denklem (20)'de, I dışsal olarak yapılan ilaveleri, N₁ net transfer etkisini göstermekte ve herhangi bir içsel hesaba dışsal hesaptan gelen bir ilavenin birikimli etkisini ifade etmektedir. Aynı denklemde, açık döngü çarpan etkisini gösteren N₂, bir içsel hesaba yapılan ilavenin bir başka içsel hesap üzerindeki etkisini temsil etmektedir. N₃ ile ifade edilen kapalı döngü çarpan etkisi ise bir içsel hesaba yapılan ilavenin diğer hesapları etkileyerek tekrar başlangıçtaki hesaba olan etkisini göstermektedir (Alarcon, 1991; Pyatt & Round, 1979).

SENARYO ANALİZLERİ VE BULGULAR

Türkiye, 4 Kasım 2016 tarihinde yürürlüğe giren Paris Antlaşması öncesinde ulusal bazda sera gazı emisyon azaltım hedefini Ulusal Katkı Beyanı (INDC) (CSB, 2017) ile açıklamış ve söz konusu belgede, 2030 yılında salımı öngörülen 1.175 milyon ton CO₂ eşdeğeri sera gazının %21 oranında azaltılarak yaklaşık 929 milyon ton CO₂ eşdeğerine indirilmesinin hedeflendiğini belirtmiştir. Türkiye'nin yukarıda anılan çevresel hedeflerine ulaşırken ekonomik büyüme hedefleri ve politikaları büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda Onuncu Kalkınma Planı'nda 2014-2018 dönemine ilişkin olarak belirlenmiş olan genel ekonomik büyüme hedefi dikkate değer bir hedefdir. Planda söz konusu dönemde reel GSYH'da ortalama %5,5 oranında bir artış öngörülmekte, 2017-2018 yılı için ise %5,9'luk bir büyüme hedeflenmektedir (SBB, 2017). Ancak yukarıda anılan çevresel taahhütler ve ekonomik hedefler birlikte değerlendirildiğinde, Paris Konferansı taahhütlerini yerine getirecek enerji kullanımının ekonomik büyüme hedeflerine ulaşılmasını zorlaştırdığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin çevresel hedeflerini yerine getirdiği durumda ekonomik büyüme hedefine ulaşamayacağı argümanını Onuncu Kalkınma Planı'nın son yılı olan 2018 yılı için test etmektir. Birinci argümanın doğruluğu ortaya koyulduğu takdirde değerlendirilecek ikinci argüman, çevresel hedef tutturulurken ortaya çıkan ekonomik küçülmenin, doğrudan gelir transferi politikası ile ortadan kaldırılabileceği argümanıdır⁵. Analizlerde doğrudan transferlerin ilki kamu sektöründen hanehalkı nihai mal talebini arttırmak üzere, ikincisi ise kamu sektöründen firmaların üretimini arttırmak üzere yapılmıştır.

⁵ Doğrudan gelir transferi ile toplanan karbon vergisinin farklı kanallardan ekonomiye enjekte edilmesi kastedilmektedir.

Senaryo 1: Endüstrilerin Kirlilik Payına Göre Karbon Vergisi Uygulaması ve Ekonomiye Geri Enjeksiyon Etkileri

Birinci senaryoda, sera gazı emisyonlarının 2018 yılı hedefine ulaşması için tüm endüstrilere toplam sera gazı salımları içindeki paylarına göre bir karbon vergisi uygulanmaktadır⁶. Türkiye Ulusal Katkı Beyanı'na göre 2030 yılında 1.175 milyon ton olarak öngörülen sera gazı CO₂ eşdeğeri salımları %21 azaltımla 928.3 mn tona indirmeyi hedeflemektedir. Söz konusu beyana göre toplam sera gazı emisyonlarında yıllık ortalama %6,3 oranında bir artış tahmin edilmektedir. Çalışmada öncelikle, Türkiye'nin 2014 yılı gerçekleşen toplam sera gazı emisyon hacmi baz alınarak 2018 yılı için azaltım taahhüdünün olmadığı ve olduğu durumlardaki sera gazı emisyon miktarı hesaplanmıştır⁷. 2018 yılı için hedeflenen toplam sera gazı emisyon azaltım miktarı endüstrilerin toplam sera gazı emisyon payları kullanılarak endüstrilere dağıtılmış ve daha sonra her bir endüstride öngörülen emisyon azaltımını sağlayacak üretim düşüşü, endüstrilerde birim üretim değerine düşen sera gazı salım katsayıları kullanılarak hesaplanmıştır. Devamında ise endüstri bazında azalması gereken üretim değeri ve her bir endüstri için hesaplanan vergi-üretim esneklik⁸ katsayıları kullanılarak gerekli üretim azalışını sağlayacak karbon vergisi miktarı hesaplanmıştır (Tablo 1).

⁶ Uluslararası ampirik literatür azımsanmayacak sayıda çalışmada karbon vergisinin emisyon salımları üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu göstermektedir ve çalışmamıza zemin oluşturan argüman bu etkiye dayanmaktadır. Az rastlanmakla beraber bu etkinin ortaya çıkmayacağı bazı durumlara Hotunluoğlu ve Tekeli (2007)'de dikkat çekilmektedir ve burada da anmakta fayda görülmektedir. Yazarlar, bahsedilen durumun ortaya çıkmasını vergilerin tüm karbondioksit emisyonun kapsayamamasına ve ülke ve sektörler göre baskı gruplarının oluşması ve muafiyetlerin yaratılmasına bağlamaktadır.

⁷ Baz senaryoya göre 2018 yılı toplam sera gazı emisyon miktarı 581,7 mn ton CO₂ eşdeğeri; Paris konferansı toplam sera gazı emisyon hedefi (taahhüt sonrası) ise 535,5 milyon ton CO₂ eş değeri olarak hesaplanmıştır. Bu durumda hedef ve baz senaryo arasındaki emisyon farkı (46,7 mn ton CO₂ eş değeri) toplam sera gazı emisyon azaltım hedefi olarak belirlenmiştir.

⁸ Vergi-üretim esnekliği hesaplanırken TÜİK 2002-2012 girdi-çıkıtlı tabloları 15 sektörde toplulaştırılmış ve bu yıllara ait endüstri bazında vergi ve arz verisi arasındaki esneklik katsayıları bulunmuştur.

2012 net vergi ve sübvansiyonlar (Y1), 2002 net vergi ve sübvansiyonlar (Y2)

2012 üretim değeri (X1), 2002 üretim değeri (X2)

$$\text{Vergi-üretim esneklik katsayısı: } \epsilon_{vü} = \frac{\% \Delta(X_1 - X_2)}{\% \Delta(Y_1 - Y_2)} * \frac{(Y_1 - Y_2)/2}{(X_1 - X_2)/2}$$

Tablo 1: Senaryo 1

	Birim Üretim Başına Emisyon (ton/TL)	Endüstriyel Emisyon Azaltım Gereksinimi (mn. ton)	Gerekli Üretim Değeri Azalışı (mn. TL)	Vergi Esneklik Katsayısı	Karbon Vergisi Miktarları (mn. TL)
Tarım, Orman ve Bahççılık	0,00027	3,67	13631	0,369	76,41
Madencilik ve Taşocakçılığı	0,00017	0,22	1346	1,186	35,71
Gıda, İçecekler ve Tütün Ürünleri	0,00060	1,64	2724	0,972	18,88
Tekstil, Giyim Eşyası, Deri ve İlgili Ürünler	0,00046	0,82	1784	0,766	21,01
Kok ve Rafine Petrol Ürünleri	0,00298	1,69	567	0,920	75,05
Kimya, Plastik Ürünler ve Metalik Olm. Mineraller	0,00078	7,79	9933	0,744	491,01
Ana Metaller	0,00188	1,76	939	0,777	78,63
Motorlu Kara Taşıtları Üretimi	0,00236	0,23	97	0,738	6,14
Orman Ürünleri, Kağıt ve Mobilya	0,00185	0,44	237	0,739	8,77
Metal, Elektronik, Optik ve Diğer İmalat	0,00095	0,37	389	0,719	19,69
Elektrik, Gaz, Su, Arıtma, Altyapı	0,00127	17,23	13564	0,797	1000,95
İnşaatlar ve İnşaat İşleri	0,00002	1,95	82286	1,005	3204,29
Taşımacılık ve Depolama	0,00006	6,02	99310	0,889	4709,82
Toptan, Perakende Ticaret, Konaklama	0,00000	0,80	295536	0,753	8229,16
Hizmet	0,00001	2,08	201636	0,817	4346,27
Toplam		46,7	723978		22321,80

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Endüstriyel bazda üretim azalışı sonucu oluşan endüstriler arası etkileşim (dolaylı etkiler) sonuçları ile bu azalışlardan doğan ekonomik küçülme etkisi girdi-çıkı matrisinin talep yönlü çözümü ile hesaplanmıştır. Diğer yandan istihdam çarpanlarının da analize dahil edilmesiyle ekonomik küçülme sonrası endüstri bazında işgücüne yapılan ödemelerdeki azalma saptanmıştır. Elde edilen doğrudan ve dolaylı etkiler ile işgücüne yapılan ödemelerdeki azalma sonuçları Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: Senaryo 1 Bulguları

Bin TL	Baz Senaryo* (ekonomi normal seyrinde büyüseydi)	Endüstriyel Üretim Azalışı (doğrudan etki)	Endüstriyel Üretim Azalışı (dolaylı etki)	İşgücüne Yapılan Ödemelerdeki Azalış
Tarım, Orman ve Balıkçılık	4.759.580	13.630.604	31.252.250	67.894
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	5.392.303	1.346.069	31.322.011	206.114
Gıda, İçecekler ve Tütün Ürünleri	6.839.937	2.723.610	25.937.765	214.507
Tekstil, Giyim Eşyası, Deri ve İlgili Ürünler	6.248.774	1.784.336	7.558.188	214.507
Kok ve Rafine Petrol Ürünleri	3.506.375	566.879	31.626.837	101.451
Kimya, Plastik Ürünler ve Metalik Olmayan Mineraller	8.991.670	9.933.123	53.520.690	251.908
Ana Metaller	5.913.483	938.788	18.456.469	510.210
Motorlu Kara Taşıtları Üretimi	3.673.781	97.170	4.399.423	278.870
Orman Ürünleri, Kağıt ve Mobilya	3.508.449	237.016	11.174.024	214.507
Metal, Elektronik, Optik ve Diğer İmalat	9.220.704	388.751	23.567.080	394.540
Elektrik, Gaz, Su, Arıtma, Altyapı	8.517.048	13.564.362	53.042.088	101.451
İnşaatlar ve İnşaat İşleri	15.671.953	82.286.061	108.550.978	515.783
Taşımacılık ve Depolama	12.803.013	99.309.875	163.848.802	169.381
Toptan, Perakende Ticaret, Konaklama	16.432.551	295.535.519	339.980.641	301.241
Hizmet	38.967.499	201.635.708	331.351.223	263.217

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

*Baz senaryo değerleri, endüstrilere ait ortalama büyüme yüzdeleri kullanılarak hesaplanmıştır. Endüstriyel ortalama büyüme yüzdeleri WIOD veri tabanından elde edilen Türkiye'ye ait 2004-2014 yılı girdi-çıkış tablolarından yararlanılarak hesaplanmıştır. Söz konusu tablo 15 sektörde toplulaştırıldıktan sonra her bir endüstriye ortalama büyüme yüzdeleri hesaplanmıştır.

Bu aşamaya kadar gerçekleştirilen analizler Paris Konferansı çevresel hedefleri ile Onuncu Kalkınma Planı büyüme hedeflerinin çelişkili olduğunu göstermektedir. Böyle bir durumda ekonomik küçülmenin en aza indirilmesi veya ekonomik büyümenin yeniden sağlanabilmesi için doğrudan gelir transferi politikaları uygulanmıştır. Analizlerde karbon vergisi ile genel bütçeye sağlanan ek gelir farklı kanallardan ekonomiye geri enjekte edilmekte ve bunların etkileri değerlendirilmektedir. Karbon vergileri ekonomiye, “kamu sektöründen hanehalkı nihai mal talebini arttırmak üzere” ve “kamu sektöründen firmalara üretim yapmak üzere” iki alternatif yöntemle geri enjekte edilmektedir. Bu iki alternatif transferin makroekonomik etkileri makro-SHM, endüstriyel etkileri ise mikro-SHM ile ortaya konulmaktadır. Makro sonuçlara Tablo 3’de detaylıca değinilirken mikro sonuçlardan bulgular bölümünde bahsedilmektedir.

Tablo 3: Alternatif Gelir Enjeksiyon Etkileri-Senaryo 1

Bin TL		Kamu Sektörünün Hanehalkı Üzerinden Yarattığı Nihai Mal Talep Etkisi	Kamu Sektörünün Firmalar Üzerinden Yarattığı Üretim Etkisi
Gelir Transferi		22.321.803	22.321.803
Doğrudan Transfer Etkisi		17.494.087	22.321.803
Birincil Etkiler	Ara Mal Talebi	9.681.865	12.353.699
	İşgücü Talebi	3.017.531	3.850.257
	Sermaye Talebi	4.722.361	6.025.556
İkincil Etkiler	Ara Mal Talebi	4.199.415	5.358.297
	İşgücü Talebi	1.308.825	1.670.011
	Sermaye Talebi	2.048.278	2.613.526
Hanehalkı Geliri Etkisi		2.612.569	3.333.541
Hanehalkı Mal Talebi Etkisi		5.874.710	7.495.911
Toplam Çarpan Etkisi		33.465.554	42.700.799
Toplam Etki		50.887.310	64.930.311

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Senaryo 2: Karbon Vergisinin Üç Yoğun Kirletici Endüstriye Uygulanması ve Ekonomiye Geri Enjeksiyon Etkileri

Bu senaryoda 2018 yılı sera gazı salım hedefine (46,7 Mn ton CO₂ e) ulaşmak amacıyla en çok sera gazı emisyonu salan üç endüstriye toplam salım içindeki görelî payları dikkate alınarak karbon vergisi uygulanmaktadır. Uygulanan karbon vergisi gelirleri, birinci senaryoda olduğu gibi, ekonomideki küçülmeyi önlemek veya en aza indirmek amacıyla iki alternatif yöntemle ekonomiye geri transfer edilmektedir.

Bu senaryoda üzerine odaklanılan endüstriler seçilirken toplam emisyon içindeki payları dikkate alınmıştır. Bu endüstrilerden “elektrik, gaz, su, arıtma, altyapı” ve “kimya, plastik ürünler, metalik olmayan mineraller” toplam içinde en çok emisyon payına sahip iki endüstri olması; “kok ve rafine petrol ürünleri” ise emisyon payı yüksek olmakla birlikte temel enerji endüstrisi olması sebebiyle büyük önem taşımaktadır. Birinci senaryodan farklı olarak azaltılması gereken emisyon miktarı sadece bu üç endüstriye pay edilmektedir. Ancak paylaşım yapılırken bu endüstrilerin toplam içindeki payı, emisyon hacimleri ve birbirlerine göre emisyon oranları dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla, azaltılacak emisyon miktarı bu endüstrilere dağıtılırken endüstrilerin birbirleriyle emisyon hacmi cinsinden ilişkisi mümkün olduğunca sabit bırakılmaktadır. Tablo 4’de verilen emisyon azalım miktarlarını sağlayacak endüstriyel üretim azalışı birinci senaryoda olduğu gibi hesaplanmıştır. Sonraki aşamada vergi-üretim esneklikleri kullanılarak üç endüstri için karbon vergisi oranları tespit edilmiştir (Tablo 4). Endüstriyel bazda üretim azalışının yaratacağı endüstriler arası etkileşim (dolaylı etkiler)

sonuçları ve buradan doğan ekonomik küçülme etkisi yine birinci senaryoda olduğu gibi hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 4: Senaryo 2

	Birim Üretim Başına Emisyon (ton/TL)	Endüstrilerin Emisyon Payları (%)	Azaltılacak Emisyonun Endüstrilere Dağılımı (%)	Gerekli Üretim Değeri Azalışı (mn. TL)	Vergi Esneklik Katsayıları	Karbon Vergisi Miktarları (mn. TL)
Kok ve Rafine Petrol Ürünleri	0,00298	3,62	3,04	1020	0,920	135,09
Kimya, Plastik Ürünler ve Metalik Olm. Mineraller	0,00078	16,69	14,03	17880	0,744	883,82
Elektrik, Gaz, Su, Arıtma, Altyapı	0,00127	36,89	29,63	23331	0,797	1721,64
Toplam		57,2	46,7	42231		2740,55

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 5: Senaryo 2 Bulguları

Bin TL	Baz Senaryo (ekonomi normal seyrinde büyüseydi)	Endüstriyel Üretim Azalışı (doğrudan etki)	Endüstriyel Üretim Azalışı (dolaylı etki)	İşgücüne Yapılan Ödemelerdeki Azalış
Tarım, Orman ve Bahççılık	4.759.580	-	210.178	3.034
Madencilik ve Taş ocakçılığı	5.392.303	-	8.599.561	9.212
Gıda, İçecekler ve Tütün Ürünleri	6.839.937	-	171.405	9.587
Tekstil, Giyim Eşyası, Deri ve İlgili Ürünler	6.248.774	-	212.288	9.587
Kok ve Rafine Petrol Ürünleri	3.506.375	1.020.383	1.945.855	4.534
Kimya, Plastik Ürünler ve Metalik Olmayan Mineraller	8.991.670	17.879.622	23.989.979	11.258
Ana Metaller	5.913.483	-	479.913	22.802
Motorlu Kara Taşıtları Üretimi	3.673.781	-	37.088	12.463
Orman Ürünleri, Kağıt ve Mobilya	3.508.449	-	359.984	9.587
Metal, Elektronik, Optik ve Diğer İmalat	9.220.704	-	813.416	17.633
Elektrik, Gaz, Su, Arıtma, Altyapı	8.517.048	23.330.702	39.356.101	4.534
İnşaatlar ve İnşaat işleri	15.671.953	-	834.405	23.052
Taşımacılık ve Depolama	12.803.013	-	1.701.241	7.570
Toptan, Perakende Ticaret, Konaklama	16.432.551	-	1.672.386	13.463
Hizmet	38.967.499	-	3.529.98	11.764

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Senaryo 2 bulguları da birinci argümanın reddedilmediğini yani Paris Konferansı çevresel hedefleri ile Onuncu Kalkınma Planı büyüme hedeflerinin çelişkili sonuçlar verdiğini göstermektedir. Böyle bir durumda ekonomik büyümenin tekrar sağlanabilmesi için karbon vergileri birinci senaryoda olduğu gibi ekonomiye yine aynı iki alternatif yöntemle geri enjekte edilmiştir. Bu transferlerin makroekonomik etkileri makro-SHM, endüstriyel etkileri ise mikro-SHM ile ortaya konulmuştur. Makro sonuçlara Tablo 6’da değinilirken mikro sonuçlardan bulgular bölümünde bahsedilmektedir.

Tablo 6: Alternatif Gelir Transferi Etkileri-Senaryo 2

Bin TL		Kamu Sektörünün Hanehalkı Üzerinden Yarattığı Nihai Mal Talep Etkisi	Kamu Sektörünün Firmalar Üzerinden Yarattığı Üretim Etkisi
Gelir Transferi		2.740.552	2.740.552
Doğrudan Transfer Etkisi		2.147.831	2.740.552
Birincil Etkiler	Ara Malı Talebi	1.188.688	1.516.721
	İşgücü Talebi	370.476	472.714
	Sermaye Talebi	579.786	739.786
İkincil Etkiler	Ara Malı Talebi	515.582	657.863
	İşgücü Talebi	160.690	205.035
	Sermaye Talebi	251.477	320.875
Hanehalkı Geliri Etkisi		320.757	409.274
Hanehalkı Mal Talebi Etkisi		721.266	920.308
Toplam Çarpan Etkisi		4.108.722	5.242.576
Toplam Etki		6.247.672	7.971.797

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Bulgular

Çevresel Bulgular

Senaryo 1 ve 2 çözümlerinden elde edilen emisyon değerleri Tablo 7’de verilmektedir. Tüm endüstrilere kirlilik paylarına göre karbon vergisinin uygulandığı birinci senaryo sonrasında “elektrik, gaz, su, arıtma ve altyapı”, “kimya, plastik ürünler ve metalik olmayan mineraller” ve “taşımacılık ve depolama” endüstrileri emisyon azalışının en fazla olduğu endüstrilerdir. Söz konusu endüstrilerde toplam sera gazı emisyon azalış miktarları sırasıyla, 17.23 mn. ton, 7.79 mn. ton ve 6.02 mn. ton’dur. Aynı senaryo sonrasında emisyon azalışının en az olduğu endüstriler “madencilik ve taşocakçılığı”, “motorlu kara taşıtları üretimi” ve “metal, elektronik, optik ve diğer imalat” endüstrileridir. Bu endüstrilerde emisyon azalış miktarları sırasıyla 0.22 mn. ton, 0.23 mn. ton 0.37 mn. ton’dur.

Üç yoğun kirlletici endüstriye kirlilik paylarına göre karbon vergisinin uygulandığı ikinci senaryo sonrasında ise en fazla emisyon azalışının sırasıyla “elektrik, gaz, su, arıtma, altyapı” endüstrisi ve “kimya, plastik ürünler ve metalik

olmayan mineraller” endüstrilerinde meydana geldiği görülmektedir. Söz konusu endüstrilerdeki toplam sera gazı emisyon azalış miktarları sırasıyla 29.63 mn. ton ve 14.03 mn. ton’dur. “Kok ve rafine petrol ürünleri” endüstrisinde ise emisyon azalış miktarı 3.04 mn. ton olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 7: Senaryolardan Elde Edilen Sera Gazı Emisyon Değerleri

Milyon Ton	Senaryo Öncesi	Senaryo Sonrası Sera		Senaryo Sonrası Sera Gazı	
	Sera Gazı	Gazı Emisyonları		Emisyonları Azalış	
Sektörler	Emisyonları	Senaryo 1	Senaryo 2	Senaryo 1	Senaryo 2
Tarım , Orman ve Bahçılık	36.70	33.04	36.70	3.67	0.00
Madencilik ve Taşocaklığı	2.23	2.00	2.23	0.22	0.00
Gıda, içecekler ve tütün ürünleri	16.43	14.79	16.43	1.64	0.00
Tekstil, giyim eşyası, deri ve ilgili ürünler	8.23	7.40	8.23	0.82	0.00
Kok ve rafine petrol ürünleri	16.93	15.24	13.88	1.69	3.04
Kimya, Plastik ürünler ve metalik olm. Mineraller	78.03	70.23	64.00	7.79	14.03
Ana metaller	17.63	15.87	17.63	1.76	0.00
Motorlu kara taşıtları üretimi	2.29	2.06	2.29	0.23	0.00
Orman ürünleri, Kağıt ve Mobilya	4.38	3.94	4.38	0.44	0.00
Metal, elektronik, Optik ve diğer imalat	3.70	3.33	3.70	0.37	0.00
Elektrik, Gaz, Su, Arıtma, Altyapı	172.49	155.26	142.85	17.23	29.63
İnşaatlar ve inşaat işleri	19.48	17.53	19.48	1.95	0.00
Taşımacılık ve Depolama	60.28	54.26	60.28	6.02	0.00
Toptan, Perakende Ticaret, Konaklama	7.98	7.18	7.98	0.80	0.00
Hizmet	20.79	18.72	20.79	2.08	0.00
Toplam	467.55	420.85	420.85	46.70	46.70

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Çevresel sonuçlar değerlendirildiğinde, hedef emisyonlara ulaşılırken en fazla azalmanın yaşanacağı endüstri tanımları arasında 2 senaryo arasında bir farklılık ortaya çıkmamakta ancak en az azaltımın gerektiği endüstri tanımlarının farklılaştığı görülmektedir. Bunun sebebi toplam emisyon içindeki paylara bakıldığında en büyük paya sahip 2 endüstrinin doğal olarak en kirli 2 endüstri olmasıdır. Tabii endüstri bazında gereken azaltım miktarları değişiklik göstermektedir.

İktisadi Bulgular

Tüm endüstrilere "kirleten öder prensibi" altında kirlilik paylarına göre bir karbon vergisi uygulamasının getirildiği birinci senaryo sonucunda üretim azalışının en yüksek olduğu endüstriler “toptan, perakende ticaret ve konaklama” ile “hizmet” endüstrileridir. Üretim azalışının (doğrudan etki) en düşük olduğu endüstriler ise “motorlu kara taşıtları üretimi”, “orman ürünleri, kağıt ve mobilya”

ve “metal, elektronik, optik ve diğer imalat” endüstrileridir. Endüstriler arası üretim azalışına bakıldığında ise (dolaylı etki) “motorlu kara taşıtları üretimi”, “tekstil, giyim eşyası, deri ve ilgili ürünler” ile “orman ürünleri, kağıt ve mobilya” endüstrilerinin en düşük üretim azalışlarına sahip endüstriler olduğu görülmektedir. İkinci senaryoda ise üretim azalışının en yüksek olduğu endüstriler sırasıyla “elektrik, gaz, su, arıtma ve altyapı” ile “kimya, plastik ürünler ve metalik olmayan mineraller” endüstrileridir. Üretim azalışının en düşük olduğu endüstriler “motorlu kara taşıtları üretimi” ve “gıda, içecekler ve tütün ürünleri” endüstrileridir (Tablo 8).

Her iki senaryo sonucuna göre işgücüne yapılan ödemelerdeki azalışın en yüksek olduğu endüstriler “inşaat ve inşaat işleri” ile “ana metaller” endüstrileridir. İşgücüne yapılan ödemelerdeki azalışın en düşük olduğu endüstriler ise “tarım, orman ve balıkçılık”, “kok ve rafine petrol ürünleri” ve “elektrik, gaz, su, arıtma ve altyapı” endüstrileridir (Tablo 8).

Tablo 8: Üretim ve İşgücüne Yapılan Ödemelerde Daralma

Bin TL	Baz Senaryo (ekonomi normal seyrinde büyüydü)	Endüstriyel Üretim Azalışı		İşgücüne Yapılan Ödemelerdeki Azalma	
		Senaryo 1	Senaryo 2	Senaryo 1	Senaryo 2
Tarım, Orman ve Balıkçılık	4759580	31252250	210178	67894	3034
Madencilik ve Taşocakçılığı	5392303	31322011	8599561	206114	9212
Gıda, İçecekler ve Tütün Ürünleri	6839937	25937765	171405	214507	9587
Tekstil, Giyim Eşyası, Deri ve İlgili Ürünler	6248774	7558188	212288	214507	9587
Kok ve Rafine Petrol Ürünleri	3506375	31626837	1945855	101451	4534
Kimya, Plastik ürünler ve Metalik Olm. Mineraller	8991670	53520690	23989979	251908	11258
Ana Metaller	5913483	18456469	479913	510210	22802
Motorlu Kara Taşıtları Üretimi	3673781	4399423	37088	278870	12463
Orman Ürünleri, Kağıt ve Mobilya	3508449	11174024	359984	214507	9587
Metal, Elektronik, Optik ve Diğer İmalat	9220704	23567080	813416	394540	17633
Elektrik, Gaz, Su, Arıtma, Altyapı	8517048	53042088	39356101	101451	4534
İnşaatlar ve İnşaat İşleri	15671953	108550978	834405	515783	23052
Taşımacılık ve Depolama	12803013	163848802	1701241	169381	7570
Toptan, Perakende Ticaret, Konaklama	16432551	339980641	1672386	301241	13463
Hizmet	38967499	331351223	3529098	263217	11764

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 9: Genel Ekonomik Büyüme Etkisi (%)

	Senaryo 1	Senaryo 2
Ekonomi Geneli Büyüme (Baz Senaryo)	4.42*	4.42*
Ekonomi Geneli Daralma (Karbon Vergisi Uygulaması Sonucu)	-12.51*	-0.85*
2018 Ekonomi Geneli Büyüme Hedefi	5.9**	
2014-2018 Dönemi Ortalama Büyüme Hedefi	5.5**	

Kaynak: *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

** SBB, 2017.

Tüm endüstrilere kirlilik paylarına göre karbon vergisi uygulamasının getirildiği 1. Senaryo'ya göre, karbon vergisinin ekonomi genelinde meydana getirdiği daralma etkisi %12.5; seçili endüstrilerde karbon vergisi uygulamasının değerlendirildiği 2. Senaryo'ya göre ise söz konusu verginin ekonomi geneli daralma etkisi %0.85'tir. 2018 yılı ekonomi geneli büyüme hedefi (%5.9) göz önünde bulundurulduğunda ek bir politika paketi uygulanmaksızın sadece karbon vergisi uygulamasının ekonomiyi büyüme hedeflerinden oldukça uzaklaştırıldığı görülmektedir (hedefle birlikte değerlendirildiğinde 1. Senaryo %18.5, 2. Senaryo %6.8 civarında bir daralma yaratmaktadır). Karbon vergisinin tüm endüstrilere uygulanmasından seçili en kirli 3 endüstriye uygulanması sonucu ekonomi genelinde meydana gelecek daralma etkisinin daha makul bir seviyede olduğu görülmektedir.

Çevresel hedefi tutturmak amacıyla uygulanan karbon vergisi yükü Senaryo 2'de 1. Senaryo'ya göre daha düşük, buna bağlı olarak da ekonomide üretim ve istihdam anlamında yaşanan daralma daha küçüktür. İki senaryonun ekonomik etkilerinin farklılaşması endüstriler arası etkileşim (dolaylı etkiler) ve endüstriyel ileri/geri bağ etkilerinden kaynaklanmaktadır. Birinci senaryoda her ne kadar daha adil bir uygulama gibi görülen "kirlenen öder prensibi" uygulamaya koyulsa da, bu senaryoda tüm endüstrilere vergi yükü geldiğinden bu 15 endüstrinin yarattığı dolaylı daralma etkisinin hacmi, 2. senaryoda sadece 3 endüstrinin yarattığı dolaylı daralma etkisinden çok daha büyüktür.

Tablo 10: Karşılaştırmalı Gelir Transferi Etkileri

Bin TL	Kamu Sektörünün Hanehalkı Üzerinden Yarattığı Nihai Mal Talep Etkisi		Kamu Sektörünün Firmalar Üzerinden Yarattığı Ara Mal Talep Etkisi		
	Senaryo 1	Senaryo 2	Senaryo 1	Senaryo 2	
Nötr Vergi	22.321.803	2.740.552	22.321.803	2.740.552	
Doğrudan Transfer Etkisi	17.494.087	2.147.831	22.321.803	2.740.552	
Birincil Etkiler	Ara Mal Talebi	9.681.865	1.188.688	12.353.699	1.516.721
	İşgücü Talebi	3.017.531	370.476	3.850.257	472.714
	Sermaye Talebi	4.722.361	579.786	6.025.556	739.786
İkincil Etkiler	Ara Mal Talebi	4.199.415	515.582	5.358.297	657.863
	İşgücü Talebi	1.308.825	160.690	1.670.011	205.035
	Sermaye Talebi	2.048.278	251.477	2.613.526	320.875
Hanehalkı Geliri Etkisi	2.612.569	320.757	3.333.541	409.274	
Hanehalkı Mal Talebi Etkisi	5.874.710	721.266	7.495.911	920.308	
Toplam Çarpan Etkisi	33.465.554	4.108.722	42.700.799	5.242.576	
Toplam Etki	50.887.310	6.247.672	64.930.311	7.971.797	

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 10'da farklı senaryolarda elde edilen gelir transferi etkileri verilmektedir. Üç yoğun kirletici endüstriye karbon vergisinin uygulandığı ikinci senaryo sonucunda ekonomide meydana gelen negatif etkilerin, tüm endüstrilere kirlilik paylarına göre bir karbon vergisi uygulamasının getirildiği birinci senaryo sonucu meydana gelen negatif etkilerden daha az olduğu tespit edilmiştir. İlk senaryo ile yaratılan doğrudan transfer etkisi ikinci senaryo ile yaratılan doğrudan transfer etkisinden daha büyük olduğu için her iki gelir transferi seçeneğinde de birinci senaryo ile ulaşılan etkilerin ikinci senaryo ile ulaşılan etkilerden daha büyük olduğu görülmektedir. Yine her iki gelir transferi seçeneği sonucunda birinci senaryo ile yaratılan hanehalkı gelir etkisi, hanehalkı mal talebi etkisi ve toplam nihai gelir etkisinin ikinci senaryo ile yaratılan aynı etkilerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer yandan kamu transferinin firmalar üzerinden üretime yönlendirildiği ikinci gelir transferi seçeneğinin ekonomi genelinde meydana getirdiği etkilerin, kamu transferinin hanehalkı nihai mal talebine yönlendirildiği birinci gelir transferi seçeneğinin ekonomi geneli etkilerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Nihai olarak üç yoğun kirletici endüstriye kirlilik paylarına göre karbon vergisinin uygulandığı ikinci senaryo sonucunda, toplam karbon vergisi gelirleri firmalar üzerinden üretime yönlendirildiğinde bu dönüşümün yaratacağı birincil ve ikincil etkiler, hanehalkı gelir etkisi, hanehalkı mal talebi etkisi ve toplam nihai gelir etkisi, karbon vergisi gelirlerinin hanehalkı nihai mal talebine yönlendirildiği birinci gelir transferi seçeneğinin yaratacağı aynı etkilerden daha büyük olmaktadır.

Tablo 11: Karşılaştırmalı Büyüme Etkileri

Yüzde (%)		Senaryo 1	Senaryo 2
Ekonomi Geneli Büyüme (Baz Senaryo)		4.42	4.42
Ekonomi Geneli Daralma (Negatif Şok Sonrası)		-12.51	-0.85
Geri Dönüşüm Sonucu Büyüme Etkileri	Kamu Sektörünün Hanehalkı Üzerinden Yarattığı Nihai Mal Talep Etkisi	2.91	0.36
	Kamu Sektörünün Firmalar Üzerinden Yarattığı Ara Mal Talep Etkisi	3.71	0.46

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır

Her iki senaryo sonrası ekonomi geneli daralma etkileri sırasıyla %12,51 ve %0,85'tir. Yine her iki senaryo için kamu transferinin firmalar üzerinden üretime yönlendirildiği ikinci gelir transferi seçeneğinin yarattığı ekonomi geneli büyüme etkisinin, kamu transferinin hanehalkı nihai mal talebine yönlendirildiği ilk gelir transferi seçeneğinin yarattığı ekonomi geneli büyüme etkisinden daha büyük olduğu görülmektedir (Tablo 12).

Tablo 12: Endüstriyel Bazda Karşılaştırmalı Büyüme Etkileri

Yüzde (%)	Kamu Sektörünün Hanehalkı Üzerinden Yarattığı Nihai Mal Talep Etkisi		Kamu Sektörünün Firmalar Üzerinden Yarattığı Üretim Etkisi	
	Senaryo 1	Senaryo 2	Senaryo 1	Senaryo 2
Tarım, Orman ve Balıkçılık	0,16	0,00	0,21	0,00
Madencilik ve Taş ocaklığı	-0,01	0,00	-0,06	0,00
Gıda, İçecekler ve Tütün Ürünleri	0,02	0,00	0,02	0,00
Tekstil, Giyim Eşyası, Deri ve İlgili Ürünler	0,02	0,00	0,03	0,00
Kok ve Rafine Petrol Ürünleri	-0,26	-0,47	-0,80	-1,43
Kimya, Plastik Ürünler ve Metalik Olmayan Mineraller	-3,62	-6,51	-6,78	-12,20
Ana Metaller	1,14	0,00	3,41	0,00
Motorlu Kara Taşıtları Üretimi	0,01	0,00	0,02	0,00
Orman Ürünleri, Kağıt ve Mobilya	0,02	0,00	0,03	0,00
Metal, Elektronik, Optik ve Diğer İmalat	0,02	0,00	0,03	0,00
Elektrik, Gaz, Su, Arıtma, Altyapı	4,42	7,61	5,38	9,25
İnşaatlar ve İnşaat İşleri	2,02	0,00	1,58	0,00
Taşımacılık ve Depolama	3,23	0,00	4,15	0,00
Toptan, Perakende Ticaret, Konaklama	3,86	0,00	4,26	0,00
Hizmet	1,11	0,00	1,18	0,00

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 12'de endüstriyel bazda karşılaştırmalı büyüme etkileri gösterilmektedir. Her iki senaryo sonucunda da karbon vergisi uygulaması sonucu en çok üretim azalışının meydana geldiği "elektrik, gaz, su, arıtma, altyapı"

endüstrisinin, karbon vergisi gelirlerinin ekonomiye geri transferi sonucu en yüksek büyüme oranına sahip endüstri olduğu görülmektedir. Söz konusu endüstrinin toplam nihai gelirindeki en büyük yüzde artış seçili 3 endüstriye karbon vergisinin uygulandığı 2. senaryo ile elde edilmiştir. Her iki senaryo sonucu “kimya, plastik ürünler, metalik olmayan mineraller” ve “kok ve rafine petrol ürünleri” endüstrilerinde meydana gelen büyüme etkilerinin ise her iki gelir transferi seçeneği sonucunda da negatif olduğu görülmektedir. Üç yoğun kirletici endüstriye karbon vergisi uygulanması sonucunda söz konusu iki endüstrinin daralma oranlarında daha küçük bir azalma olduğu görülmektedir.

İki senaryo sonucunda da karbon vergisi gelirlerinin ekonomiye geri transferi nihai talep yaratmaktansa doğrudan firmaların üretimine kaydırıldığında endüstrilerde daha büyük bir büyüme etkisi yaratmaktadır. Yani firmaların üretim yapmaları için aktarılacak bir transfer endüstrilerin üretimlerinde daha fazla bir artış meydana getirmektedir.

SONUÇ

Sera gazı emisyonlarının azaltımı ve ekonomik büyüme birbirleriyle çelişen iki hedef olarak ortaya çıkmaktadır. Emisyon azaltımı ancak iktisadi aktivitelerin sınırlandırılması ile gerçekleşebilmektedir. Bu durumda sera gazları ile mücadele öncesinde cevaplanması gereken önemli sorular ortaya çıkmaktadır. Çevresel boyut dikkate alındığında örneğin, “hangi politika araçları emisyon azaltımında daha etkilidir” ve “uygulama şekli nasıl olmalıdır” akla gelen ilk sorulardır. İktisadi boyut dikkate alındığında cevaplanması beklenen sorular ise “ekonomik daralmayı giderecek hangi alternatif politikalar vardır” ve “bunlar nasıl devreye sokulmalıdır” soruları akla gelmektedir.

Bu çalışma yukarıda anılan soruların cevaplarını bulmaya odaklanmaktadır. Konuya bir başka açıdan bakıldığında bu soruların aslında Türkiye'nin 10. Kalkınma Planında öngördüğü büyüme hedefleri ve Paris Konferansı'nda öngördüğü emisyon azaltım hedefleri ile yakından ilgili olduğu görülmektedir. Çalışmada 2012 yılı için kurulmuş girdi-çıktı ve sosyal hesaplar matrisleri kullanılarak birbirine alternatif senaryo analizleri gerçekleştirilmiştir. Senaryo analizlerinin amacı alternatif politikaların hem iktisadi hem de çevresel çıktılarını görmek ve buradan yola çıkarak bir politika paketi önermektir.

Emisyon azaltımı için önerilen politika aracı karbon vergisidir. Bu verginin amaca ulaşmada etkili olduğu ve vergi oranı artıkça gaz salımlarında artan oranda azalma olduğu görülmektedir. Fakat aynı zamanda vergi artıkça ekonomide meydana gelen daralma, bir başka ifade ile tedavi edilmesi gereken yara da büyümektedir. Bu durumda senaryo analizleri karbon vergisi uygulaması konusunda, “kirleten öder” prensibiyle her endüstri üzerine gaz salım oranıyla uyumlu bir şekilde uygulanacak karbon vergisinden ziyade en kirli üç endüstri üzerine karbon vergisi uygulanmasının daha etkin bir politika olduğunu

göstermektedir. Burada etkinlik hem gaz azaltım hedeflerine ulaşmak hem de çevresel hedefe ulaşırken ekonomide daha düşük bir daralma elde etmek anlamında kullanılmaktadır.

Karbon vergisi, ortaya çıkan ekonomik daralmanın giderilmesi için de kullanılabilir. Toplanan bu ekstra vergi bir şekilde ekonomiye geri enjekte edilirse istenilen iktisadi aktivitelerin canlandırılması amacıyla kullanılabilir. Bu vergi gelirinin geri enjekte edilebilmesi için bir alternatif bu geliri hanehalklarına transfer etmek ve ekonomi genelinde talebi arttırmaktır. İkinci alternatif ise firmalara doğrudan transfer ederek istenilen iktisadi aktiviteleri canlandırmak ve aynı zamanda istihdam yaratmaktır. Burada görece olarak az salım yapan endüstrileri seçmek de mümkündür. Bulgular, daha fazla büyüme ve istihdam yaratmak açısından karbon vergisi gelirlerinin firmalara direkt transferinin daha etkili bir araç olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın verdiği bir mesaj “sürdürülebilirlik” üzerine olabilir. Çevresel ve iktisadi hedeflerin birbiriyle çeliştiği bir ortamda “en iyi” politikanın ortadan kalktığı görülmektedir. Çevreye verilen bir zararın giderilmesi ekonomik performansı kötü etkilemekte, bu zararın telafisi mümkün görünmekte ama bu da en iyi olasılıkla az kirleten endüstrilerin canlanmasıyla mümkün olmaktadır. Bu durum “güçlü sürdürülebilirlik” ilkesine aykırı, “zayıf sürdürülebilirlik” prensibi ile uyumlu bir çıktıdır. Bu da çalışmanın verdiği ikinci mesaja önem kazandırmaktadır.

Ekonomiye ve sera gazı salımlarına yaptığı katkı açısından endüstrilerin üretimdeki paylarıyla birlikte kullandıkları enerji ve üretim teknolojilerinin belirleyici olduğu görülmektedir. Bir endüstrinin üretim payının düşük/yüksek ama kirlilik oranı yüksek/düşük olma ihtimali olduğu gibi endüstriler arası girdi-çıkı ilişkisinin endüstri bazında küçülmelerin beklenenden daha fazla genel etkiye yol açması da muhtemeldir. Etkileri açısından çevre ve ekonomi üzerinde birbiriyle çelişen etkiler yaratabilecek politikalar yerine endüstriyel üretimde temiz enerji kullanımına yönelmek daha rasyonel bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Alarcon, J. (1991). *Social accounting matrix-based modeling, extensions wellbeing and environment applications using the sams for Ecuador 1975 and Bolivia 1989*. <http://www.iss.nl>, (Erişim Tarihi: 05.01.2017).

Allan, G., Lecca, P., Gregor, P. & Swales, K. (2014). The economic and environmental impact of carbon tax for Scotland: a computable general equilibrium analysis. *Ecological Economics*, 100, 40-50.

Alton, T., Arndt, C., Davies, R., Hartley, F., Makrelov, K., Thurlow, J. & Ubogu, D. (2014). Introducing carbon taxes in South Africa. *Applied Energy*, 116, 344-354.

Aydın, L. (2007). *Enerji politikalarının Türkiye ekonomisi üzerine etkileri: Türkiye için genel denge analizi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Beck, M., Rivers, N., Wigle, R. & Yonezawa, H. (2015). Carbon tax and revenue recycling: Impacts on households in British Columbia. *Resource and Energy Economics*, 41, 40-69.

Brenner, M., Riddle, M. & James K, M. (2005). *A Chinese sky trust? Distributional impacts of carbon charges and revenue recycling in China*. http://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1189&context=peri_workingpapers (Erişim Tarihi: 20.07.2016).

Bureau, B. (2011). Distributional effects of a carbon tax on car fuels in France. *Energy Economics*, 33, 121-130.

Bouzaher, A. (2015). How to go green: a general equilibrium investigation of environmental policies for sustained growth with an application to Turkey's economy. *Letters in Spatial and Resource Sciences*, 8 (1), 49-76.

Combet, E., Ghersi, F., Hourcade, J.C. & Thery, D. (2010). Carbon tax and equity: the importance of policy design. *Critical Issues in Environmental Taxation*, Oxford University Press, Oxford, 8, 277-295.

Defourny, J. & Thorbecke, E. (1984). Structural path analysis and multiplier decomposition within a social accounting matrix framework. *The Economic Journal*, 94 (373), 111-136.

Dissou, Y. & Eyland, T. (2011). Carbon control policies, competitiveness and border tax adjustments. *Energy Economics*, 33, 556-564.

Faehn, T., Gomez-Plana, A.G. & Kverndokk, S. (2009). Can a carbon permit system reduce Spanish unemployment?. *Energy Economics*, 31, 595-604.

Gonzalez, F. (2012). Distributional effects of carbon taxes: the case of Mexico. *Energy Economics*, 34, 2102-2115.

Grottera, C., Pereira, A.O. & La Rovere, E.L. (2015). Impacts of carbon pricing on income inequality in Brazil. *Climate and Development*. <http://dx.doi.org/10.1080/17565529.2015.1067183> (Erişim Tarihi: 10.07.2016).

Gül, Z.B. (2017). Construction industry in Turkey: an input-output analysis using the world input-output database (wiod) for the 2002-2011 periods. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 31 (1), 157-174.

Hotunluoğlu, H. & Tekeli, R. (2007). Karbon vergisinin ekonomik analizi ve etkileri: Karbon vergisinin emisyon azaltıcı etkisi var mı?. *Sosyoekonomi*, 2, 107-126.

Howarth, R.B. (2006). Optimal environmental taxes under relative consumption effects. *Ecological Economics*, 58, 209-219.

Liang, Q-M., Wei, Y-M. & Fan, Y. (2007). Carbon taxation policy in China: how to protect energy- and trade-intensive sectors?. *Journal of Policy Modeling*, 29, 311-333.

Lu, C., Tong, Q. & Liu, X. (2010). The impacts of carbon tax and complementary policies on Chinese economy. *Energy Policy*, 38, 7278-7285.

Majocchi, A. & Missag Lia, M. (2002). Environmental taxes and border tax adjustments an economic assessment. <http://www.siepwweb.it/siepw/images/joomd/1398076448127.pdf> (Erişim Tarihi: 5.07.2016).

Meng, S. (2014). How may a carbon tax transform Australian electricity industry? A CGE analysis. *Applied Economics*, 46 (8), 796-812.

Mercan, M. (2015). Türkiye'de enerji yoğun sektörler üzerine uygulanan karbon vergilerinin refah üzerindeki etkileri: Genel denge analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 49-60.

Özeş, R. (2017). *Türkiye'nin çelişen büyüme ve emisyon hedefleri: alternatif çözüm önerileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Pyatt, G & Round, J. (1979). Accounting and fixed price multipliers in a social accounting matrix framework. *The Economic Journal*, 89 (356), 850-873.

Rausch, S. & Reilly, J. (2012). Carbon tax revenue and the budget deficit: a win-win-win solution?. Science MIT Joint Program Policy. https://www.esa.org/esa/wpcontent/uploads/2012/09/MITJPSPGC_Rpt228.pdf (Erişim Tarihi: 10.07.2016).

Telli, Ç., Voyvoda, E. & Yeldan, E. (2008). Economics of environmental policy in Turkey: a general equilibrium investigation of the economic evaluation of sectoral emission reduction policies for climate change. *Journal of Policy Modeling*, 30, 321-340.

Timilsina, G.R. & Shrestha R.M. (2007). Alternative tax instruments for CO₂ emission reduction and effects of revenue recycling schemes. *Energy Studies Review*, 15 (1), 19-48.

Timilsina, G.R., Mevel, S. & Csordas, S. (2011). When does a carbon tax on fossil fuels stimulate biofuels?. *Ecological Economies*, 70, 2400-2415.

Vandyck, T. & Regemorter, D. (2014). Distributional and regional economic impact of energy taxes in Belgium. *Energy Policy*, 72, 190-203.

Williams, R.C., Gordon, H., Burtraw, D., Carbone, J.C. & Morgenstern, R.D (2014). The initial incidence of a carbon tax across income groups. <http://www.rff.org/files/sharepoint/WorkImages/Download/RFF-DP-14-24.pdf> (Erişim Tarihi: 25.07.2016).

Yeldan, E. & Voyvoda, E. (2015). *Türkiye İçin Düşük Karbonlu Kalkınma Yolları ve Öncelikleri*. WWF-Türkiye Araştırma Raporu, İstanbul.

Yeldan, E., Özenç, B.V., Voyvoda, E., Yılmaz, A., Yücel, İ., Ünüvar, B., Turhan, E., Taşkın, F., Soyaş, U., Sarı, R., Şahin, Ü., Kurnaz, L., Kulaçoğlu, V., Kat, B., İpek, P., Demirer, G.N., Mazlum, S.C., Çakmak, İ., Berke, M.Ö., Balaban, O., Aşıcı, A.A. & Acar, S. (2016), *Ekonomi Politikaları Perspektifinden İklim Değişikliğiyle Mücadele*. TÜSİAD Araştırma Raporu, Yayın No: TÜSİAD-T/2016, 12 – 583.

Yusuf, A. & Resosudarmo, B. (2007). On the distributional impact of a carbon tax in developing countries: the case of Indonesia. https://een.anu.edu.au/download_files/een0706.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2016).

Zhang, X., Guo, Z., Zheng, Y., Zhu, J. & Yang, J. (2016). A CGE analysis of the impacts of a carbon tax on provincial economy in China. *Emerging Markets Finance and Trade*, 52 (6), 1372-1384.

Zhou, S., Shi, M., Li, N. & Yuan, Y. (2011). Impacts of carbon tax policy on CO₂ mitigation and economic growth in China. *Advances in Climate Change Research*, 2 (3), 124-133.

İnternet adresleri:

CSB. Intended nationally determined contribution. https://www.csb.gov.tr/db/turkce/editordosya/The_INDC_of_TURKEY_v_15_19_30-TR.pdf (Erişim Tarihi: 01.02.2017)

IPCC (2006). IPCC Guidelines for national greenhouse gas inventories. https://www.ipcc-nggip.iges.or.jp/public/2006gl/pdf/2_Volume2/V2_2_Ch2_Stationary_Combustion.pdf (Erişim Tarihi: 05.01.2017).

SBB (2013). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkınma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalkınma%20Planı.pdf> (Erişim Tarihi: 20.01.2017)

TÜİK (18 Nisan 2016). Seragazi Emisyon Envanteri 2014. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21582>, (Erişim Tarihi: 10.10.2016).

TÜİK. Çevre istatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1019, (Erişim Tarihi: 22.01.2017).

TÜİK. Girdi-çıkıtı tabloları. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1021, (Erişim Tarihi: 22.01.2017).

TÜİK (2009). Kurumsal sektör hesapları. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1052, (Erişim Tarihi: 15.01.2017).

TÜİK. Devlet hesapları. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1105, (Erişim Tarihi: 20.01.2017).

TÜİK. Yıllık gayri safi yurtiçi hasıla. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1107, (Erişim Tarihi: 20.01.2017).

TÜİK. Gelir yöntemiyle gayri safi yurt hasıla. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1108, (Erişim Tarihi: 20.01.2017)

WIOD (2013). Environmental accounts. <http://www.wiod.org/database/eas13>, (Erişim Tarihi: 15.01.2017).

WIOD (2016). National input-output tables. <http://www.wiod.org/database/niots16>, (Erişim Tarihi: 15.01.2017).

EK 1: Karbon Vergisi Gelirlerinin Ekonomiye Geri Enjeksiyon Çalışmaları

Kaynak	Yöntem	Zaman Dilimi	Telafi Aracı	Ülke Kapsamı
Allan vd. (2014)	HGD Modeli	2000-2020	Genel kamu harcamaları artışı	İskoçya
Alton vd. (2014)	DGD Modeli	2010-2025	Hanehalkına doğrudan transfer	Güney Afrika Cumhuriyeti
Beck vd. (2015)	HGD Modeli	2012	Hanehalkına doğrudan transfer	Kanada
Brenner M. vd. (2005)			Hanehalkına doğrudan transfer	Çin
Bureau (2011)	Panel Ekonometrik	2003-2006	Hanehalkına doğrudan transfer	Fransa
Combet vd. (2012)	KD ve GD Modeli	2004	Hanehalkına doğrudan transfer	Fransa
Dissou & Eyland (2011)	SGD Modeli	2020	Üretim ve ihracat sübvansiyonu	Kanada
Faehn vd. (2009)	HGD Modeli		Hanehalkına doğrudan transfer	İspanya
Gonzalez (2012)	HGD Modeli	2006	Gıda yardımı	Meksika ve ABD
Grottera vd. (2015)	SHM	2005	Düşük gelirli ailelere doğrudan transfer	Brezilya
Howarth (2006)		2005-2105	Hanehalkına doğrudan transfer	
Liang vd. (2007)	HGD Modeli	2012-2020	Üretim aktivitelerine sübvansiyon	Çin
Lu vd. (2010)	DGD Modeli	2050	Firmalara ve hanehalkına doğrudan transfer	Çin
Majocchi & Missag Lia (2002)	HGD Modeli		İhracat sübvansiyonu	AB ülkeleri
Meng (2014)	HGD Modeli	2020	En yoksul hanehalkı dilimlerine doğrudan transfer	Avustralya
Rausch & Reilly (2012)		2006-2050	Çeşitli transfer ödemelerinin karşılanması	ABD
Timilsina vd. (2011)	DGD Modeli	2020	Biyoyakıt sübvansiyonu	25 Gelişmiş ülke
Timilsina & Shrestha (2007)	HGD Modeli	1990	Hanehalkına doğrudan transfer	Tayland
Williams vd. (2014)	DGD Modeli	2012-2014	Hanehalkına doğrudan transfer	ABD
Vandyck & Regemorter (2014)	HGD Modeli	2005-2050	Hanehalkına doğrudan transfer	Belçika
Yusuf & Resosudarmo (2007)	HGD Modeli	2003	Hanehalkına doğrudan toplu transfer	Endonezya
Zhang vd. (2016)	HGD Modeli	2010	Hanehalkına çeşitli sübvansiyonlar	Çin
Zhou vd. (2011)	DGD Modeli	2020	Kamu geliri ve hanehalkına transferler	Çin

Yayın Geliş Tarihi: 15.02.2019
Yayına Kabul Tarihi: 26.07.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.527826>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 199-213
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

SELÇUKLU DAMADI EBÛ KÂLÎCÂR TACÛLMÛLÛK HEZÂRESB VE FAALİYETLERİ

Ömer TOKUŞ*

Öz

Selçuklular Dandanakan Savaşı'ndan sonra batıya doğru ilerleyişlerini hızlandırarak on yıldan az bir sürede Anadolu kapılarına ve Bilâd-ı Şâm'a kadar ulaşmışlardır. Söz konusu fetih hareketleri esnasında hâkim oldukları şehirlerin yönetimini belirli yükümlülükleri yerine getirmeleri şartıyla eski yöneticilere bırakmışlardır. Bu şekilde hâkimiyet alanları içinde otoritelerini güçlendirmiş hem de mevcut yöneticilerin tecrübe ve kabiliyetlerinden istifade etmişlerdir. Basra Körfezi kıyısında İran ve Irak toprakları içinde bulunan Hûzistân, Vâsıt, Basra, Şîrâz ve Errâcân gibi şehirlerin idaresi de Hezâresb b. Bengîr adında mahalli bir idarecinin hâkimiyeti altında bulunuyordu. Tuğrul Bey, 447 (1055) yılında Bağdat'a geldikten sonra mezkûr şehirlerin idaresini eskiden olduğu gibi Hezâresb'e bırakmıştır. Selçukluların hâkim oldukları coğrafyadaki siyasi ve idari yapılarını ve hâkimiyetlerini kolaylaştıran amilleri anlayabilmek için, Selçuklu ordusunda komutanlık yapan mahalli idarecilerin rolünü tespit etmek elzemdir. Bu çalışmada Selçukluların İran ve Irak coğrafyalarında gerçekleştirdikleri fetihlerde bulunan, fetihler esnasında gösterdiği kahramanlık ve sadakatten dolayı Tuğrul Bey ve Alp Arslan dönemlerinde taltif edilen Hezâresb b. Bengîr adlı Selçuklu komutanının faaliyetleri ve Selçuklular ile münasebetleri üzerinde durulmuştur. Selçuklu fetihlerinde yer alan mahalli emirlerin faaliyetlerini tespit etmenin Selçuklu hâkimiyetinin fethedilen şehirlerdeki devamlılığı hakkında ipuçları verebileceği kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Hezâresb, Tuğrul Bey, Alp Arslan, Hûzistân.

ABU KALICAR TAC AL-MULUK HAZARASB, A SELJUK'S GROOM, AND HIS ACTIVITIES

Abstract

After the Battle of Dandanakan, the Seljuks accelerated their progress towards the West and reached the Anatolia gates and Bilad al-Sham region in less than a decade. During the conquering movements in question, they left the cities to the former rulers on

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Tokuş, Ö. (2020). Selçuklu damadı Ebû Kâlicâr Tacûlmülûk Hezâresb ve faaliyetleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 199-213.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-9788-8920, otokus@bingol.edu.tr

condition that they fulfilled certain obligations. In this way, they strengthened their authority within the areas of dominance and benefited from the experience and capabilities of the current managers. The administration of cities such as Vâsıt, Basra, Shiraz, Arracan and Khuzistan, located in Iran and Iraq on the Persian Gulf Coast, was under the domination of a local administrator Hazarasb b. Bangir. After arriving in Baghdad in 447 (1055), Tuğrul Bey left the administration of the cities to Hazarasb as it used to be. To understand the political and administrative structures of the Seljuks in the conquered geography and the factors that facilitate their domination, it is essential to determine the role of local administrators who were commanding the Seljuk Army. In this study, the activities of the Seljuk commander called Hazarasb b. Bangir conquering the regions of Iran and Iraq, and awarded because of bravery and loyalty during the reign of Tughril Beg and Alp Arslan were emphasized. We believe that determining the activities of the local governments in the Seljuk conquests could give clues about the continuity of the Seljuk domination in the conquered cities.

Keywords: Seljuks, Hazarasb, Tughril Beg, Alp Arslan, Khuzistan.

GİRİŞ

Selçukluların Orta ve Batı İran fetihlerinden sonra hâkimiyet kurdukları alanlarda kendilerinden önceki idarecilerin yönetimlerini Selçuklu üstünlüğünü kabul etmeleri şartıyla sürdürmelerine izin verdikleri bilinmektedir. Köymen'in tabi devletler (vassal) şeklindeki tasnifi ile Selçuklu idarî yapısında yeni bir yönetim tarzı da ortaya çıkmıştır. Söz konusu idareciler Selçuklu hükümdarının metbûlûğunu Selçukluların gücünden çekindikleri için kabul etmekteydiler. Hezâresb'in de dâhilinde bulunduğu tâbi idarecilerin yıllık vergi vermek, sultan adına hutbe okumak ve sikke darp etmek, Selçuklu sarayında rehine bulundurmamak ve gerektiğinde ordu göndermek gibi bir takım mükellefiyetleri bulunmaktaydı (Köymen, 1976: 22-32). Selçukluların İran ve Irak hâkimiyetlerinden önce de Hûzistân¹, Basra, Vâsıt ve Ahvâz gibi şehirlerin yönetimini uhdesinde bulunduran adına kaynaklarda değişik şekillerde tesadüf edilen *Ebû Kâlicâr Tâcûlmülûk Hezâresb b. Bengîr b. İyâd* tâbi bir hükümdar olarak hâkimiyetini sürdürmeyi başarmıştır². Selçuklu idarî yapısının bir cüzü olan Hezâresb, vefatına kadar

¹ Hûzistân (خوزستان): Irak ve Fars toprakları arasında bir geçiş güzergâhı olup, Tuster, Ahvâz, Sûs, Basinna, Cündisâbûr, Asker Mükrem, Ramhürmüz, Devrak, Mettût, Bizân, Karyetü'r-Reml, Karha, Lur, Beyrut, An ve İzec gibi önemli şehirleri bulunmaktaydı. Bölgenin sınırları Fars ve İsfahân'dan başlayarak Cibâl sınırından Vâsıt'ı geçerek kare şeklini almaktadır bkz. Mukaddesî, 2015: 418-432; İstahri, 2015: 96-105.

² Hezâresb'in adının; Hezâresb b. Benkîr b. İyâd el-Kürdî (İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992: 3), Ebû Kâlicâr Hezâresb b. Yengîr b. İyâd (İbnü'l-Adîm, VI, ty.: 2754), Ebû Kâlicâr Tâcûlmülûk Hezâresb b. Sekîr b. İyâş el-Kürdî (Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 478), Hezâresb b. Şükr b. İyâd el-Kürdî, Hezâresb b. Tenkîn (İbn Haldûn, *İber*, III, 1988: 569; IV, 361), Hezâresb b. Tengîr b. İyâd Ebû Kâlicâr Tâcûlmülûk el-Kürdî (Safedî, XXVI, 2000: 49) gibi farklı yazımlarının olduğu görülmektedir. Bazı kaynaklarda Hezâresb için İzzüdevle unvanının yanı sıra el-Lurî şeklinde izafiyet de kullanılmıştır (Fettâh-Selim,

öncelikle Tuğrul Bey ardından da Alp Arslan dönemlerinde Selçuklular ile birlikte el-Cezîre ve Irak bölgesindeki siyasî ve askerî faaliyetlerin içinde yer almış ve Alp Arslan'ın kız kardeşi ile evlenmek suretiyle Selçuklular ile akrabalık tesis edebilecek bir konuma erişmiştir.

HEZÂRESB'İN SELÇUKLU HÂKİMİYETİNE GİRİŞİ VE FAALİYETLERİ

Hezâresb'in Hûzistân, Basra, Vâsıt ve Ahvâz çevresindeki hâkimiyetinin ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte Ahvâz'ın da içinde bulunduğu Dinever, Nihavend, Berûcird, Esedâbâd ve Sâbûr-hâst gibi şehirlerin hakimiyetinin Bedr b. Hasanveyh'in 405 (1014-1015) yılındaki ölümüne kadar Hasanveyh Kürtlerinin idaresi altında olduğu anlaşılmaktadır (İbnü'l-Esîr, VII, 1997: 597; Türkçe trc. IX, 1991: 198; Mer'î, 2005: 193-194). Mezkûr tarihte "*en-Nâsır*" lakabına malik Ahvâz hâkimi Ebu'l-Hasan b. İyâd'ın vefat ederek yerine oğlu Bengîr'in geçtiğine dair bilgiden yola çıkarak Hezâresb'in babası Bengîr'in 405 (1014-1015) yılında Ahvâz'ın idaresini uhdesine aldığını söyleyebilmek mümkündür. Ancak söz konusu nesep zincirinde Bengîr'in Ebu'l-Hasan b. İyâd'ın oğlu şeklinde zikredilmesi onun İyâd'ın torunu olabileceği ihtimalini de ortaya koymaktadır. İbnü'd-Dübeysî ve Zehebî'nin Hezâresb'in adını Hezâresb b. İyâd şeklinde aktarmasında da anlaşılacağı üzere bazen nesep zincirlerinde kısaltmalara gidildiğinin bilinmesi söz konusu muğlaklığı gidermektedir (İbnü'l-Esîr, VII, 1997: 600; Türkçe trc. IX, 1991: 200; İbnü'd-Dübeysî, I, 1974: 268; Zehebî, X, 2003: 829).

Hezâresb'in adına ilk defa 443 (1051) yılı olayları içinde tesadüf edilebilmektedir. Söz konusu tarihe kadar babası Bengîr'in adının zikredilmemesi önemli bir rol üstlenmediğine ve 443 (1051) yılından önce idareyi oğlu Hezâresb'e bıraktığına delalet etmektedir. Hezâresb, Ebû Mansûr b. el-Melik Ebû Kâlicâr ile birlikte hareket ederek 443 (1051) yılında Büveyhî Emîri el-Melikürrahim (1048-1055) ile yapılan savaşta bulundu. Bu hadisede el-Melikürrahim'in gönderdiği birlikler Şîrâz'ı ele geçirmiş ve akabinde de bizzat harekete geçen el-Melikürrahim, Ahvâz'a kadar ulaşarak şehri almaya muvaffak olmuştu. Bu sırada mağlup olan Ebû Mansûr, Hezâresb ve yanında bulunanlar da Tuster'den uzaklaşarak İzec'e gitmek zorunda kaldılar. Müttetikler, el-Melikürrahim'in karşısında uğradıkları mağlubiyetten sonra İsfahan'ı ele geçiren Tuğrul Bey'e haber göndererek ondan yardım istediler ve onun hizmetine girdiler. Yardım talebini duyan el-Melikürrahim ile birlikte hareket eden el-Besâsîrî, Nûruddevle Dübeys b. Mezyed, Araplar ve Kürtler onu yalnız bıraktılar. Bunun üzerine Ebû Mansûr ve Hezâresb, Rebiyülahir 443 (Ağustos 1051) yılında Ahvâz önlerine gelerek iki gün boyunca savaştıkları el-Melikürrahim'i mağlup ederek şehrin idaresini yeniden ele geçirdiler (İbnü'l-Esîr,

---

2014: 387). El-Lurî şeklindeki izafet İsfahân ve Hûzistân arasında Cibâl'de mukim Lur kabilesine mensubiyetine delalet etmektedir bkz. Biçer, 2014: 182.

VIII, 1997: 92-95; Türkçe trc. IX, 1991: 434-436). Bu hadise ile Hezâresb'in Selçuklular ile ilk münasebetlerinin başladığını ve Selçuklulara bağlılığını izhar ettiğini kabul edebiliriz.

Ahvâz'dan sonra Basra ve Errâcân gibi şehirlerin de Büveyhî Emîri el-Melikürrahim'in istilasına uğramasıyla İzec hâkimi Hezâresb ve el-Melikürrahim'in kardeşi olan Basra Emîri Ebû Ali korkuya kapılarak 445 (1053-1054) yılında Tuğrul Bey'in yanına gittiler. Her iki emiri iyi karşılayan Tuğrul Bey, ihsan ve ikramlarda bulunduktan sonra onlara yardım vaadinde bulundu. Böylece Tuğrul Bey, 446 (1054-1055) yılında Ebû Ali'yi Oğuzlardan müteşekkil bir ordu ile Hûzistân üzerine gönderdi. Ahvâz önlerine ulaşan Oğuzlar anlaşma ile şehri ele geçirmelerine rağmen yağma faaliyetlerinde bulundular. Bunu takip eden yıl içinde de (447/1055) Tuğrul Bey, batıya doğu ilerleyerek Bağdat'ı ele geçirdi ve Muharrem 448 (Mart-Nisan 1056) tarihinde Errâcân, Basra, Ahvâz ve buralara bağlı yerleri 360³ bin dinar karşılığında Hezâresb'e ikta ederken hutbede de adına yer vermesine izin verdi. Böylece fiili olarak Selçukluların hizmetine giren Hezâresb'in tayininin Hûzistân ve Basra'da mukim Deylemîleri tedirgin ettiği anlaşılmaktadır. Deylemîler endişelerini Tuğrul Bey'e ilettiklerinde, Tuğrul Bey "*Hezâresb burada uygun gördüğü şekilde hareket eder*" diyerek Hezâresb'e olan desteğini ifade etmiş ve bundan dolayı Deylemîler elleri boş bir şekilde dönmek zorunda kalmışlardır. Tuğrul Bey indinde itibarı artan ve konumu yükselen Hezâresb, 448 (1056) yılında Halife el-Kaim'in, Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun ile akdedilen nikâh törenine de katılmıştır (İbnü'l-Esîr, VIII, 1997: 106-107, 111-112, 120, 129, 133; Türkçe trc. IX, 1991: 445-446, 449-450, 466, 468; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 259; Türkçe trc. Sevim, 1997: 3; İbn Haldûn, III, 1988: 563-564, 569).

Kutalmış'ın 448 (1056-1057) yılında el-Besâsîrî ve mütteliklerine karşı uğradığı mağlubiyetin akabinde Musul'da Fâtımîler adına hutbe okutulmasıyla Tuğrul Bey, on üç ay on üç gün kaldığı Bağdat'tan ayrılarak Musul'a doğru hareket etti. Sultan, Tell-Tevbe'ye ulaşınca el-Besâsîrî ve müttelikleri şehri terk etmek zorunda kaldılar. Sultan da 4 Rebiyülahir 449 (10 Haziran 1057) tarihinde Musul'a girerek Dâru'l-Emâre'ye yerleşti. Sıbt'ın Garsunnime'den aktardığı bilgiler Musul'un ele geçirilmesinden sonra Hezâresb'in sultan nezdindeki mevkiini de açıklığa kavuşturmaktadır. Nitekim Musul'un istirdadından sonra Sultan, şehri Hezâresb'e ikta olarak verdi. Ancak bu esnada askerlerin şehri yağmalamak için ısrar etmeleri üzerine Hezâresb, kadın ve malların korunması için Tuğrul Bey'den yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine askerlere verecek malı kalmayan Tuğrul Bey de halkı korumak için ordugâha getirmesi hususunda Hezâresb'e emir verdi. Hezâresb de durumu halka bildirince insanlar geceleyin evlerini boşalttılar ve sabah askerler yağma için şehre girdiklerinde yağmalayacak bir şey bulamadan şehirden ayrılmak zorunda kaldılar. Askerlerin ayrılmasını müteakip halk evlerine

³ Sadece İbnü'l-Cevzî (1992: XVI: 3), aynı yılda Selçuklu veziri Amidülmülk'ün 300 bin dinar karşılığında mezkûr şehirleri Hezâresb'e ikta olarak verdiğini yazmaktadır.

geri döndü ve Hezâresb de onlara ihtiyaç duydukları mal ve parayı dağıttı (Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013, s. 270-271, 283; Türkçe trc. Sevim, 1997: 13-15, 17).

Selçuklu ordusunun Musul cihetindeki ikameti uzayınca bölge halkı ile bazı sorunların yaşanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Garsunnime'nin aktarımları ışığında Hezâresb'in Tuğrul Bey indinde yüksek bir mevkie haiz olduğu ve önemli işlerde de kendisi ile istişare edildiği görülmektedir. Bu çerçevede Musul'da yaşanan problemler karşısında Hezâresb, Tuğrul Bey'in huzuruna çıkarak "*Arap kabilelere giderek onlar ile görüşmeyi, bunun da barış ile neticeleneceğini veya savaşıma isteğini ortaya çıkaracağını; ayrıca buradaki ikametın uzadığını ve seçeceğim bin adama ile savaşa gideceğini*" söyledi. Sultan da "*bin adam yeterli değil üç bin adam al*" dedi. Hezâresb de "*bin adamın yeterli olduğunu daha fazlasının sıkıntı yaratacağını söyleyerek*" bin kişilik bir ordu ile harekete geçti. Hezâresb'in başında bulunduğu Selçuklu birlikleri Berkaîd cihetinde karşılaştıkları Arap kabileleri mağlup ettiler ve esirler alarak Tuğrul Bey'in yanına döndüler. Sebep oldukları kaostan ötürü ele geçirilen tutsaklar da fillerin ayaklarının altına atılmak suretiyle cezalandırıldılar. Sadece bıyıkları çıkmamış bir çocuk fil tarafından ezilmek istenmediğinden affedildi (İbnü'l-Esîr, VIII, 1997: 139-142; Türkçe trc. IX, 1991: 474-476; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 283-284; Türkçe trc. Sevim, 1997: 18; Abû'l-Farac, I, 1987: 309; İbn Haldûn, IV, 1988: 341).

Hezâresb'in Tuğrul Bey indinde vasıl olduğu konumdan dolayı el-Besâsîrî ile birlikte hareket eden Nûruddevle Dübeyş ve Kureyş, Hezâresb'e başvurarak affedilmeleri için sultan nezdinde aracılık yapmasını istediler. Bunun üzerine el-Besâsîrî'nin durumu halifeye bırakılmak suretiyle her iki emir affedildi. Arap kabilelerin itaat altına alınmasından sonra Tuğrul Bey, el-Besâsîrî'ye destek veren Diyâr-ı Bekr'de mukim Mervânîler üzerine yürüdü ve yakın bir yerde karargâh kurdu. Selçuklu birlikleri karargâh kurdukları bölgede yağma faaliyetlerinde bulununca Nûruddevle Dübeyş ve Kureyş, Cemaziyülahir 449 (Ağustos-Eylül 1057) yılında Hezâresb ile yazışarak yapmış oldukları anlaşmaya bağlı olduklarını ve yağmanın durması için aracı olmasını istediler. Hezâresb'in girişimleri neticesinde yağma faaliyetleri durduğu gibi Mervânîlerin yanında alıkonulan Bizans'tan Tuğrul Bey'e gelmekte olan Selçuklu elçisi Ebu'l-Fazl Nâsır b. İsmail el-Alevî de serbest bırakıldı. Akabinde Mervânîler elçi ile birlikte affedilmeleri için Tuğrul Bey'e hediyeler gönderdiler. Ancak Tuğrul Bey söz konusu hediyeleri kabul etmeyerek İbrahim Yınal'a hilat, at ve 20 bin dinar ile birlikte Musul ve ona bağlı yerlerin idaresini verdikten sonra Bağdat'a doğru yola koyuldu. Musul ve çevresine yerleşen İbrahim Yınal, Hezâresb'i Nûruddevle Dübeyş ve Kureyş'e göndererek dikkatli olmaları yönünde onları uyardı (İbnü'l-Esîr, VIII, 1997: 142-143; Türkçe trc. IX, 1991: 476-477; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 284-292; Türkçe trc. Sevim, 1997: 19-20; İbn Haldûn, IV, 1988: 341).

El-Cezîre bölgesindeki durumu kontrol altına alarak Musul'u İbrahim Yınal'a veren Tuğrul Bey, 25 Zilkade 449 (23 Ocak 1058) tarihinde Bağdat'a döndü. Bu sırada Errâcân, Hûzistân ve Şîrâz gibi yerlerin yönetimini uhdesinde

bulunduran Herzâresb'in nüfuzu gün geçtikçe artmaktaydı. Şüphesiz Hezâresb'in gücünün artması bölgedeki diğer güçleri de rahatsız etmekteydi. Bundan dolayı harekete geçen Selçuklu ailesinden Resültegin ile Fûlâd, Hezâresb'in idaresi altında bulunan Errâcân'a saldırarak şehri yağmaladılar. Hâkim olduğu topraklara yönelik yapılan bu tecavüzlerden dolayı el-Cezîre'de bulunan Hezâresb, Tuğrul Bey'den izin alarak ülkesine döndü. Basra'ya ulaşan Hezâresb savaş hazırlıklarına başladı ve bu amaçla Tacüddin b. Sahta el-Alevî ve İbn Semhâ adlı bir Yahudi'den müsadere ettiği 120 bin dinarla büyük bir ordu teşkil etti. Hazırladığı ordu ile Resültegin ve Fûlâd'ın üzerine yürüdü ve onları mağlup ederek Resültegin'i de esir etti. Esir alınan Resültegin, Hezâresb ile bir anlaşma yaparak halifeye teslim edilmesini istedi. Böylece Bağdat'a gönderilen Resültegin, şehre ulaştığında Halife, Amidülmülk'ü davet ederek Tuğrul Bey'in Resültegin hakkındaki görüşünü öğrendikten sonra onu zincire vurdurarak hapse attı (İbnü'l-Esîr, VIII, 1997: 147-149; Türkçe trc. IX, 1991: 480-482; İmamüddin el-İsfahânî, 2004:189-190; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 327; Turan, 1998: 136).

Tuğrul Bey Bağdat'a döndükten sonra 450 (1058) yılında hakkında çıkan isyan haberlerinden dolayı İbrahim Yınal'ı Bağdat'a davet etti. İbrahim Yınal'ın Musul'u terk ederek Bağdat'a ulaşmasından sonra 4 Recep 450 (27 Ağustos 1058) tarihinde el-Besâsîrî ve Kureyş'in başında bulunduğu Fatimîler tarafından desteklenen kuvvetler Musul'u istila ettiler. Bunun üzerine Tuğrul Bey, 26 Recep 450 (18 Eylül 1058) tarihinde Cibâl'den aldığı yardımcı kuvvetler ile Musul üzerine yürüdü. Tuğrul Bey'in ilerleyişini öğrenen el-Besâsîrî ve Kureyş ise Musul'u terk etmek zorunda kalmışlardı. Dirençle karşılaşmadan Musul'a ulaşarak şehre yerleşen Tuğrul Bey, çetin geçen kış mevsiminden dolayı askerlerini halkın evlerine yerleştirdi. Diğer taraftan da el-Cezîre bölgesindeki ahvali tebdil etmek için Nusaybîn üzerine yürüdüğü sırada kardeşi İbrahim Yınal'ın isyanı ile karşılaştı. Eşi, oğlu Anûşîrvân ve veziri Amidülmülk'ü Bağdat'a gönderen Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ı takiben Hemedân'a doğru gitti. Kardeşi İbrahim Yınal ile Hemedân'da yaptığı savaşta ricat edip Hemedân'a sığınan ve şehirde muhasara altına alınan Tuğrul Bey, eşine ve Amidülmülk'e haber göndererek yardım istedi. Ancak Halife, el-Besâsîrî tehdidinden dolayı Hatun'un ve Amidülmülk'ün Bağdat'ı terk etmesine mani olmak istedi. Bu gelişmeler üzerine Amidülmülk, Tuğrul Bey'in evlatlığı Anûşîrvân adına biat alamaya başladı ve başarılı olamadığı için Anûşîrvân, Sultan'ın yanına gitmekte olan Altuncan Hatun'a yetişerek ona mülaki oldu. Hatun'un Bağdat'ı terk etmesi üzerine zor durumda kalan Halife de Dübey's'i Bağdat'a davet etti. Bağdat'a gelen Dübey's, el-Besâsîrî'nin Bağdat'a ulaşmakta olduğuna yönelik ulaşan haberlerden dolayı halifeye "*şehirden ayrılarak Vâsıt'ta bulunan Hezâresb ile bir araya gelmeyi*" teklif etti. Hatta el-Besâsîrî'ye karşı ancak Hezâresb'in durabileceğini söylemesine rağmen halifeden cevap alamayan Dübey's ülkesine döndü. Diğer taraftan el-Besâsîrî ve Kureyş'in Bağdat'a doğru ilerlemekte olduğuna dair haberlerin yayılmasından sonra Amidülmülk de maddî sıkıntılardan dolayı Ahvâz'a girerek Hezâresb'e sığındı (İbnü'l-Esîr, VIII, 1197: 152-153, 157; Türkçe trc. IX, 1991: 484-486; Bundarî, 1999: 12-13; İmamüddin el-

Isfahânî, 2004: 191; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 328-331, 332-335, 337; Türkçe trc. Sevim, 1997: 32-33; İbn Haldûn, IV, 1988: 341-342; Turan, 1998: 135; Özeydin, 2002: 554-555).

El-Besâsîrî, 6 Zilkade 450 (27 Aralık 1058) tarihinde Bağdat'a girdikten sonra Hezâresb'in hâkim olduğu Basra ve Vâsıt gibi şehirleri ele geçirerek Ahvâz üzerine yürümeyi tasarladı. Bu sırada gelişmeleri öğrenen Hezâresb ise el-Besâsîrî'nin maiyetinde bulunan Dübeys'e "*Ebu'l-Hâris'e (yani el-Besâsîrî) herhangi bir şeyde muhalefet etmiyorum. Sahip olduğum topraklar ile Sultan'ın ülkesi arasında komşuluk ve sınır var. Ne zaman itaatten çıkarsam kendimi emniyette görmem ve Tuğrul Bey'den bana gücümün yetemeyeceği şeyler gelir. Tabi sizler ile olan ilişkim de hiçbir zaman savaş olmayacak benim yapacağım en iyi şey ise sizden uzak durup Sultan ile barış halinde olmamdır. Benden yapmam için bir şey istenecek olursa o da halifenin sarayına iade edilmesidir*" şeklinde bir mektup yazarak ahvalini ortaya koymuştur (İbnü'l-Esîr, VIII, 1997: 153, 157-158; Türkçe trc. IX, 1991: 486, 489; Bundarî, 1999: 13-14; İmamüddin el-Isfahânî, 2004: 191-192; Sadreddin el-Hüseynî, 1999: 14; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 337, 355; Türkçe trc. Sevim, 1997: 45). Hezâresb'in el-Besâsîrî'ye Dübeys ile gönderdiği mektuptan da anlaşılacağı üzere Hezâresb'in Tuğrul Bey'in gücünden çekindiği ve topraklarını emniyet altına almak için Selçuklulara tabiliğini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Ancak el-Besâsîrî'nin el-Me'mûniyye'ye ulaşarak karargâhını buraya kurmasından sonra Hezâresb, oğlu Veliyüddevle Ebu'l-'Ala' b. Hezâresb'i "*Mal vermek suretiyle el-Besâsîrî'nin ordusunun Hûzistân'a dağılmasını önlemek ve askerlerin geri dönmesi şartlarını ihtiva eden*" bir mektup ile el-Besâsîrî'ye gönderdi. Bunun üzerine el-Besâsîrî de "*Mısır halifesi adına hutbe okunması ve sikke darp edilmesi*" şartıyla bunu kabul edeceğini söyleyince Hezâresb bu teklifi kabul etmekten imtina etti. Görüşmelerin olumsuz seyretmesi üzerine Ebu'l-'Ala', Dübeys'e ani bir baskın yaparak geri çekilmeye zorladı. Böylece taraflar savaş için hazırlık yapmaya başladılar ve bu sırada Hezâresb, 3500 süvari ve 1000 yayadan oluşan bir ordu topladı. Hezâresb'in ordusundan sayıca daha fazla bir ordu ile harekete geçen el-Besâsîrî, karargâhını Ahvâz'ın aşağı tarafında bulunan Hezâresb'in karşısına kurdu. Her iki taraf da birbirinden habersiz bir şekilde nehrin iki yanında bulunuyordu. Bu sırada iki taraf arasında anlaşma yapmak için elçiler vasıtasıyla görüşmeler yapıldı. Söz konusu görüşmelerde "*taraplardan birinin ötekinin topraklarına saldırmaması, Muharrem 452 (Şubat 1060) yılına kadar Hezâresb'in el-Mustansır adına hutbe okutması, Hezâresb'in Sultan'ın askerlerine karşı kötü niyetini açıklamaması ve her ikisi arasında savaş yapılmaması*" hususları müzakere edildi. Görüşmeler devam etmesine rağmen nihai bir barış anlaşması yapılmadığından taraflar arasında bir hafta boyunca küçük çaplı çatışmalar oldu. Anlaşma için görüşmeler yapılırken Anûşirvân, Tuğrul Bey'den aldığı yardımcı birlikler ile savaş alanına ulaştı ve el-Besâsîrî, Ahvâz önlerinden Vâsıt'a çekilmek zorunda kaldı. Vâsıt'ta kalarak Hezâresb ile savaşı sürdürmeyi düşünen el-Besâsîrî,

yanında bulunan Dübeys, Ebu'l-Feth Verrâm, Ebû Mansûr ve daha başka müttefiklerinin çekilmesinden sonra Kureys'ten yardım istemek zorunda kaldı. Ancak bu girişimden de herhangi bir netice alamadı. Bu sırada Tuğrul Bey'in Bağdat'a yaklaşmakta olduğunu öğrenen el-Besâsîrî, 6 Zilkade 451 (14 Aralık 1059) tarihinde Bağdat'ı terk etmek zorunda kalınca Hezâresb, büyük bir tehditten kurtulmuş oldu. Tuğrul Bey, Zilhicce 451 (Ocak-Şubat 1060) yılında Bağdat'a ulaştıktan sonra Bağdat'ı terk ederek Dübeys'e sığınan el-Besâsîrî üzerine birlikler sevk etti. Söz konusu birlikler el-Besâsîrî'yi mağlup ederek öldürürken Dübeys ise Hezâresb'in aracılığı ile Tuğrul Bey tarafından affedildi. Sultan, el-Besâsîrî'nin ortadan kaldırılmasından sonra Bağdat ve çevresini kontrol altına almak için Vâsî'ta geldiğinde Hezâresb de ona iltihak etti. Bölgenin kontrolünün sağlanmasından sonra Tuğrul Bey yanında Hezâresb, Ebu'l-Feth b. Verrâm ve Sadaka b. Mansur gibi emirler ile Bağdat'a döndü. Nitekim Tuğrul Bey, Safer 452 (Mart 1060) yılında tertip edilen bir törenden sonra Rebiyülahir 452 (Nisan 1060) yılında Cibâl'e gitti (İbnü'l-Esîr, VIII, 1997: 158-160, 166-167; Türkçe trc. IX, 1991: 489-492, X, 27-28; Sıbt İbnü'l-Cevzî, c. XII, 2013, s. 357-358, 361, 363, 369, 374-375; Türkçe trc. Sevim, 1997: 47, 60).

Tâbi bir emir olarak Hezâresb zaman zaman elçi olarak da vazifelendirilmiştir. Tuğrul Bey, 454 (1062) yılında Mervânî ve Ukaylî topraklarını kontrol altına almak için harekete geçtiğinde yolu üzerinde bulunan Hoy halkının direnişi ile karşılaştı. Bunun üzerine Hezâresb ve Savtegin'in başında bulunduğu birlikler Hoy üzerine sevk edilmiş, ancak taraflar mabeyninde yapılan savaşlar neticesiz kalınca Hoy halkı Hezâresb'in eliyle Amidülmülk el-Kündürî'ye bir mektup göndererek aman dilemişti. Söz konusu talepten sonra Savtegin ve Hezâresb'i şehre davet eden Hoylular yapılan müzakereler neticesinde 3000 dinar vermeyi kabul ettiler. Şehrin ele geçirilmesinden sonra Amidülmülk el-Kündürî asileri cezalandırmak suretiyle şehrin yönetimini uhdesine aldı. Tuğrul Bey, 455 (1063) yılında el-Kaim'in kızı Seyyide ile evlenmek amacıyla Bağdat'a geldiğinde yanında bulunanlardan biri de yine Hezâresb idi. Yaklaşık iki veya üç yıl boyunca Tuğrul Bey'in yanında bulunan Hezâresb'e mezkûr izdivaçtan sonra ülkesine dönmesi için izin verildi. Evliliği müteakip Bağdat'tan Cibâl'e hareket eden Tuğrul Bey, 8 Ramazan 455 (4 Eylül 1063) tarihinde vefat ettiğinde halife el-Kaim Tuğrul Bey'den sonraki durumu görüşmek için çevrede bulunan emîrlere birlikte Hezâresb'i de Bağdat'a davet etti (İbnü'l-Esîr, VIII, 1997: 182-184; Türkçe trc. X, 1991: 40-41; Bundarî, 1999: 24; İmamüddin el-İsfahânî, 2004: 198; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 402-403, 409-410, 412, 415; Türkçe trc. Sevim, 1997: 80-82, 85; Köymen, 1976: 32).

Tuğrul Bey'in vefatından istifade etmek isteyen Hezâresb, Halife'ye mektup göndererek "*kendisine melik unvanı verilmesi durumunda 100 bin dinar verebileceğini ifade etmiş*" ancak halife, söz konusu bu durumun ancak Selçuklular için yapılabileceğini ifade ederek talebi geri çevirmiştir. Halife, Hezâresb'e gönderdiği mektupta "*ülkesini işgal etmeye çalışan Kavurd ile mücadele etmesi gerektiğini ve bundan sonraki süreçte isteğini kabul edebileceğini*" söylemiştir. Bu

ifadelerden Halife el-Kaim'in Hezâresb'e net bir cevap vermediği ve ayrıca Kavurd'u bir tehdit olarak kabul etmek suretiyle Hezâresb'i onunla mücadeleye teşvik ettiği sonucuna varılabilir. Halife'nin bu söylemi karşısında Kirman hâkimi Kavurd da Hezâresb'e; *"kendine itaat etmesi halinde Hûzistân, Basra ve çevrelerinde kendi adına hutbe okutup para bastırması, bunu yapmadığı takdirde de daima tehdit altında olacağına"* dair bilgileri ihtiva eden geniş bir mektup göndermiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 418; Sevim, 1997: 86-87; Güner, 2004: 52; Özaydın, 2012: 164; Piyadeoğlu, 2016: 98-99). Bu mektuplar karşısında Hezâresb'in nasıl bir tutum takındığını görebilmek mümkün olmasa da Alp Arslan'ın ortaya çıkarak Selçuklu tahtına oturmasının Hezâresb'i rahatlattığı söylenebilir.

Tuğrul Bey'in vefatından sonra Ebu'l-Kasım Süleyman ve Kutalmış gibi taht müddeilerini mağlup ederek Selçuklu tahtına oturan Alp Arslan (1063-1072) döneminde de Hezâresb konumunu muhafaza etmiştir. Buna rağmen vergilerin ödenmemesinden dolayı tarafların zaman zaman karşı karşıya geldiği de olmuştur. Alp Arslan 1064 yılında Ani'yi aldıktan sonra Nesâ'da mukim Şebânkare Emîri Fazlûye öncelikle Alp Arslan'a bağlılığını arz ederek Kavurd'a karşı yardım talebinde bulunurken diğer taraftan da Ahvâz'da bulunan Hûzistân ve Basra hâkimi Hezâresb'e gönderdiği mektupta Şîrâz'ı Kavurd'dan almak için destek istemiştir. Söz konusu talepten sonra Hezâresb'in gönderdiği kuvvetlerle Şîrâz'a karşı saldırıya geçen Fazlûye, Kavurd'a mağlup olarak Şîrâz hâkimiyetini de kaybetmiştir. Bu gelişmelerden sonra Ermîniye seferinin avdetinde Alp Arslan, Tuğrul Bey döneminden beri Hûzistân, Basra ve Ahvâz için ödemediği vergiyi talep etmek için hâdimi Porsuk'u Hezâresb'e göndermiştir. Hemedân'dan Hezâresb'e gönderilen mektupta Hezâresb'in yanında tutuklu bulunan Sadaka b. Mezyed'in de salıverilmesi talep edilmiştir. Mektubun devamında emrin ifa edilmemesi durumunda Alp Arslan'ın bizzat Hezâresb'in üzerine yürüyeceğine dair bir tehdit de bulunuyordu. Hezâresb, mezkûr emirler doğrultusunda vergiyi göndereceğini ve Sadaka'yı da serbest bırakacağını söylemesine rağmen Alp Arslan, Hezâresb'in yönetimi altında bulunan Basra şehrini Büveyhî Ebû Ali b. Ebû Kâlicâr'dan aldığı Kum ve Kâşan'a mukabil 1 milyon 50 bin dinar karşılığında Ebû Ali'ye verdi. Bunun üzerine Hezâresb, Alp Arslan'a gönderdiği mektupta *"Ben durumumun bozulmasını gerektirecek ne yaptım? Etrafta benden başka hâkimiyet kuracak kimse kalmadı, olumsuz bir şey yapmadım"* diyerek Basra üzerindeki otoritesini kaybetmek istemediğini dile getirmiştir. Bunun yanı sıra Hezâresb, Ebû Ali'ye bir mektup göndererek *"Basra'nın babasının memleketi olduğunu, halkın onu sevdiğini ve bu durumun bozulmasıyla telafisinin mümkün olmayacağını"* söylemiştir (456/1064). Taraflar arasındaki bu yazışma neticesinde Basra ve Vâsıt gibi şehirlerde Hezâresb'in hâkimiyetinin son bulduğu, Muharrem 459 (Kasım-Aralık 1066) yılında her iki şehrin idaresinin Basra mültezimi el-Agarr Ebû Sa'd'ın ölümünden sonra 300 bin dinar karşılığında yeniden Hezâresb'e iktâ edilmesinden anlaşılmaktadır. Buna rağmen Hezâresb'in Kavurd isyanı esnasında Alp Arslan'ın yanında yer alması konumunu muhafaza ettiğini göstermektedir

(İbnü'l-Cevzî, XVI, 1992, 103; İbnü'l-Esîr, VIII, 1997: 211; Türkçe trc. X, 1991: 63; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 429-430; Türkçe trc. Sevim, 1998: 11-12; Mehmet Altay Köymen, 1972: 112-113; Piyadeoğlu, 2016: 99, 127-128).

Sultan Alp Arslan 457 (1064) yılında kardeşi Kirman Meliki Kavurd üzerine yürüdüğünde Hezâresb de mezkûr orduya iltihak etmek için Şîrâz'a gitmişti. Bundan sonraki yılda da Garsunnime'nin *Uyunu't-Tevârih* adlı eserinden alıntı yapan Sıbt İbnü'l-Cevzî, Hezâresb'in 458 (1065-1066) yılında Alp Arslan'ın yanında bulunduğunu ve onunla birlikte Merv'den Harezm'e gittiğini kaydetmektedir. Söz konusu bu seyahat esnasında Alp Arslan, Hezâresb'ten Tuğrul Bey döneminden kalan üç yıllık Basra, Hûzistân ve Errâcân şehirlerinin iktâ borcunu talep etmiştir. Borçlu olduğu meblağı toplamak için ülkesine dönmesi gerektiğini ifade eden Hezâresb'e "*parayı getirinceye kadar kapısından ayırlamayacağı*" söylenmiştir. Bu konuşmalar Alp Arslan'ın Hezâresb'e karşı tutumunun menfi yönde olduğuna delalet etmektedir. Bu konuşmaların devamında Sultan bir gece vakti kendi nevbet davulundan sonra Hezâresb'in nevbet davulunun çalmasından dolayı tepki göstermiş, ancak sabah uyandığında Hezâresb'e hediyeler takdim etmek suretiyle takındığı tavırdan dolayı özrünü beyan etmiştir. Sultan, Harezm'e vardığında hadimleri onu karşılamış ve ona değerli armağanlar ve hediyeler takdim etmişlerdir. Bu armağanların arasında içinde altınların bulunduğu debîkî deriden kesedeki dinarları Sultan, önce oğlu Ayaz'a ardından da Hezâresb'e vermiştir. Ayaz, kendisine takdim edilen altınları dizlerinin üzerinde yürüyerek alırken Hezâresb, ayağa kalkarak almıştır. Bundan dolayı Alp Arslan, Hezâresb'e "*senin zihninde hâkimiyet sevdası yatmaktadır, bunu gerçekleştirmek amacıyla halifeye mektuplaşıp para sarf etmekte ve Nişabur'da Ahvâz'ı tahkim etmekle meşgul oldun*" diyerek takbih etmiştir. Hezâresb, bunun üzerine özür dilerek "*söz konusu âdeti bilmediğini*" dile getirmiştir. Sultan bu yaşananların akabinde de Hezâresb'e gözdağı vermek için kardeşi Süleyman'ın hacibi Aytekin'in başını vurarak Hezâresb'e göndermiştir. Bunun üzerine korkuya kapılan Hezâresb, Nizamülmülk ile görüşerek Alp Arslan ile arasını yapmasını istemiş ve Nizamülmülk'ün girişimleri ile Alp Arslan, "*kalbini hoş tutmasını, söylediklerinin doğru ve dürüst niyetinden tevellüt ettiğini, art niyetinin olması durumunda korkutmaya gerek duymadan onu cezalandıracağını*" söylemiştir. Bu konuşmadan sonra da Alp Arslan, Hezâresb'in ülkesine dönmesine izin vereceğine dair ahitte bulunmuştur. Alp Arslan, Hezâresb'e tabl, alem, bin at, elli bin koyun ile 100 bin dinar ile mükafatlandırdıktan sonra kalan borçlarını ödemesi şartı ile ülkesine göndermiştir. Hezâresb Ahvâz'a ulaştıktan sonra ülkesinde mukim Deylemîlerin paralarını ve iktalarını müsadere etmek suretiyle büyük bir servet edinmiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 442-443, 446-447; Türkçe trc. Sevim, 1998: 20-22; Mîrhând, 2015: 108-109; Köymen, 2004: 151; Piyadeoğlu, 2016: 100, 128-130).

HEZÂRESB'İN ÖLÜMÜ

Hezâresb, Kirman meliki Kavurd'un çıkardığı isyanlarda Nizamülmülk ile birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nin saflarında yer almış ve Şebânkare emîri Fazlûye'nin esir edilmesinde de önemli bir rol ifa etmişti. Sebebi bilinmemekle beraber 462 (1069-1070) yılında Hezâresb'in hâkimiyet sahasında bulunan Vâsî'tin Mezyedî Emîri Nûruddevle Dübey's'e verilmesi Selçuklular ile münasebetlerinin olumsuz bir yöne doğru evirildiğine delalet etmektedir. Hezâresb'in Mezyedî Emîri ile münasebetleri menfi olduğundan⁴ Hezâresb, Alp Arslan'ı Dübey's'e ait toprakları ele geçirmesi için teşvik etmekteydi. Şüphesiz bu sebepten olmalıdır ki Hezâresb 462 (1070) yılında Alp Arslan'ın huzuruna çıkmak için İsfahan'a gitti. Buradaki görüşmeden nasıl bir sonuç çıktığı bilinmemekle beraber Sibt İbnü'l-Cevzî'nin ifadelerine göre, 21 Ramazan 462 (3 Temmuz 1070) tarihinde İsfahan'dan ayrılarak Hûzistân'a doğru yola çıkan Hezâresb, Ferende'ye ulaştığında ishalden vefat etti. Alp Arslan'ın kız kardeşi Sâfiye Hatun ile evlenerek Selçuklular ile sıhriyet kuran Hezâresb'in sultan nezdinde itibarının, şanın ve mülkünün arttığı anlaşılmaktadır. Sultan'ın kız kardeşi ile evlendiği için kibirlendiği ve halka tasallutta bulunduğu kaydedilmektedir. Hezâresb'in Sâfiye Hatun ile izdivacının ne zaman gerçekleştiği tam olarak tespit edilememekle birlikte İbnü'l-Esîr'in 462 (1070) yılı olayları içinde bu evliliği aktarması ölümünden hemen önce gerçekleştiği izlenimini vermektedir (İbnü'l-Esîr, VIII, 1997: 218; Türkçe trc. X, 1991: 69; Sadreddin el-Hüseynî, 1999: 29-30, İmamüddin el-İsfahânî, 2004: 205; Bundarî, 1999: 35-36; Sibt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 471, 479; Türkçe trc. Sevim, 1998: 32; İbn Vâsîl, ty.: 23; Safedî, XXVI, 2000: 49; Ahmed b. Mahmud, 2011: 83-84; Münecimbaşı, nr. 2102, vr. 346; Bezer, 2006: 95).

Hezâresb'in vefatından sonra Mezyedî Emîri Nûruddevle Dübey's, yanına aldığı Musul Emîri Müslim b. Kureyş ile birlikte Alp Arslan'ın yanına gitti. Hemedân'a ulaşan Müslim b. Kureyş, Hezâresb'in ölümü ile dul kalan Sultan'ın kız kardeşi ile evlenmek istediğini söyledi. Bu teklifi kabul eden Alp Arslan kız kardeşini Müslim ile evlendirdi ve Müslim'e bazı iktaları vererek gönderdi. Böylece Müslim b. Kureyş'in Alp Arslan indinde Hezâresb'in konumunu elde ettiği kabul edilmektedir. Bilindiği üzere tâbi emîrler de vezir tayin etme hakkına malik olduklarından kaynaklarda tespit edilebildiği kadarıyla Hezâresb'in Ebû Ya'lâ er-Rûzrâverî el-Hüseyn b. Muhammed b. Abdullah b. İbrahim ve Ebu'l-'Alâ eş-Şîrâzî Muhammed b. el-Hasan b. el-Hüseyn adında iki veziri bulunmaktaydı (İbnü'l-Esîr, VIII, 1997: 218; Türkçe trc. X, 1991: 69; İmamüddin el-İsfahânî, 2004: 204-205; Bundarî, 1999: 33-36; Sibt İbnü'l-Cevzî, XII, 2013: 471; Türkçe trc. Sevim, 1998: 32; İbnü'l-Adîm, VI, ty.: 2754; İbnü'd-Dübey'sî, I, 1974: 268; Zehebî, X, 2003: 829). Hezâresb'in vefatından sonra onun hâkim

⁴ Halife el-Kaim'in Hille Emîri Dübey's b. Mezyed'e gümüş eyerli at verdiğinde Dübey's'in Ahvâz hâkimi Hezâresb'e altın eyerli at verildiğini söyleyerek hediyeleri reddetmesi ikilinin münasebetlerinin iyi olmadığını göstergesidir bkz. Şeker, 1998: 24.

olduğu toprakların Türk komutanlara ikta yolu ile verildiği bilinmekle birlikte Hezâresb'in ailesi hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bununla beraber el-Cibâl ve el-Lur bölgesinin hâkimi olarak İmâmüddin Ebu'l-Muzaffer el-Behlivân b. Hezâresb b. Bengîr el-Lurî adında bir oğlundan da bahsedilmektedir (Fettâh-Selim, 2014: 387; ed-Düleymî, 2010: 95). Bu bilgiler dışında Hezâresb'in sadece yaşadığı dönemde bölgenin idaresinde bulunduğu ve ölümü ile birlikte ailenin tarih sahnesinden çekildiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Irak ve İran topraklarının Selçukluların hâkimiyeti altına girmesi ile birlikte buralarda mukim mahalli emirler Selçukluların yüksek hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Yeni bir coğrafyada üstünlük kurmaya çalışan Selçuklular, hâkim oldukları bölgelerin demografik, sosyal yapısı ile kendi siyasî-askerî güçlerini de göz önüne alarak ele geçirdikleri yerlerdeki idarî yapıyı muhafaza etmek suretiyle kendi bünyelerine uyarlamaya çalıştıkları ifade edilebilir. Bu çerçevede Cibâl'den Vâsît'a kadar uzanan Hûzistân bölgesinin yönetimini Selçuklulardan önce de uhdesinde bulunduran Hezâresb b. Bengîr, 447 (1055) yılında Tuğrul Bey'in Bağdat'ı alması ile Selçuklara tabi olmuştur. Hezâresb'in sahip olduklarını muhafazaya yönelik kaygısının da vermiş olduğu bir çekingenlikle Tuğrul Bey'e sadık kaldığını görebilmek mümkündür. Bunun sonucunda el-Cezîre bölgesinde faaliyet gösteren Selçuklu birlikleri ile birlikte hareket eden komutanlardan biri de Hezâresb olmuştur. Askerî başarılarının yanı sıra el-Cezîre bölgesindeki Arapların Tuğrul Bey ile irtibatının kısmen Hezâresb üzerinden yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu sadakat ve hizmetlerinden dolayı 449 (1057) yılında Musul ele geçirildiğinde şehrin Hezâresb'e verildiğini görmekteyiz. Bunların devamında İbrahim Yınal isyanının sonucunda ortaya çıkan kaotik ortamda, Bağdat'ın Selçuklu güçlerinin elinden çıkmasına ve Tuğrul Bey'in Hemedân'da İbrahim Yınal tarafından kuşatılmasına rağmen Hezâresb'in Fatımîler tarafından desteklenen el-Besâsîrî'ye karşı direnerek sahip olduklarını koruması dikkate değerdir. Buna rağmen Tuğrul Bey'in vefatından istifade etmek isteyen emirlerden biri olan Hezâresb, Alp Arslan'ın kısa sürede duruma hakim olarak Selçuklu tahtına oturması ile Selçuklulara bağlılığını sürdürmüştür.

Alp Arslan döneminde de ayrıcalıklı konumunu muhafaza eden Hezâresb, zaman zaman ödemediği vergilerden dolayı takbih edilse de Selçuklular ile rabitasını kesmemiştir. Bunun neticesinde Alp Arslan'ın kız kardeşi Sâfiye Hatun ile evlenerek Selçuklular ile sıhriyet kurmuş ve 462 (1070) yılında ölümünden sonra da hâkim olduğu topraklar Selçuklar tarafından direkt olarak yönetilmeye başlanmıştır. Sonuç olarak Selçukluların hâkim oldukları coğrafyada mukim ve Selçuklulara askerî, siyasî ve ilmî açıdan hizmet etmiş emîr ve komutanların tespit edilerek müstakil bir şekilde çalışılması Selçuklu idarî yapısının inceliklerini ve maharetini belirgin bir şekilde ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA

Abû'l-Farac (1987). *Abû'l-Farac tarihi*. c. I. (Ö. R. Doğrul, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ahmed b. Mahmud (2011). *Selçuknâme*. E. Merçil (Haz). İstanbul.

Alican, M. (2014). Selçuklu Veziri Amidülmülk Küdürî'nin yükselişi ve düşüşü. *The Journal of Academic Social Science Studies*, III (29), 237-259.

Bezer, G. Ö. (2006). "Müslim b. Kureyş". *DİA*, c. XXXII, ss. 94-96.

Biçer, B. (2014). İslâm coğrafyacılarının eserlerinde Kürtler hakkındaki rivayetler (9.Yüzyıl–13. Yüzyıl). *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 7 (XVII), 165-187.

Bundarî (1999). *Zübdetü'n-Nüsre ve Nuhbetu'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*. (K. Burslan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ed-Dülemî, (2010). Muhammed Hasan Süheyl, *el-İktâ' fî Devleti'l-Abbasiyye*, Bağdat.

Fettâh, F. Y. & Selim, L. M. (2014). "Sûretü'l-Ümerâ'i'l-Kurd fî'l-Masâdiri'l-Edebiyeti'l-Arabiyye", *Mecelletu Cami'ati Zâhû*, II (II), 381-401.

Güner, A. (2004). "Melik". *DİA*, c. XXIX, ss. 51-53.

İbn Haldûn, (1988). *Divânu'l-Mübtedâ ve'l-Haber*, I-VIII, thk. Halil Şehâde, Beyrut.

İbn Vâsıl, (ty.). *Müferricü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, c. I, thk. Cemaleddin eş-Şeyyâl, Kahire.

İbnü'd-Dübeyşî, (1974). *Zeylû Târîhi Medineti's-Selâm*, c. I-V, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Bağdat.

İbnü'l-Adîm, (ty.). *Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*, c. I-XII, thk. Süheyl Zekkar, Daru'l-Fikr Beyrut.

İbnü'l-Cevzî, (1992). *el-Muntazam fî Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XIX, thk. Muhammed Abdulkadir Ata-Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbnü'l-Esîr, (1997). *el-Kâmil fî't-Tarih*, c. I-X, thk. Ömer Abdusselam Tedmürî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut.

İbnü'l-Esîr, (1991). *el-Kâmil fî't-Tarih*, c. IX-X, trc. Abdülkerim Özeydın, İstanbul.

İmamüddin el-İsfahânî, (2004). *Tarihu Devleti Al-ı Selcuk*, thk. Yahya Merâd, Beyrut.

İstahri, (2015). *Ülkelerin yolları*. (M. Ağarı, Çev.). İstanbul: Ayışığıkitapları.

Köymen, M. A. (1972). *Alp Arslan ve zamanı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Köymen, M. A. (2004). *Selçuklu devri Türk tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Köymen, M. A. (1976). *Tuğrul Bey ve zamanı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Mer'î, F. (2005). *el-İmâretü'l-Kürdiyye fi'l-Asri'l-Abbâsî es-Sânî 350-511/960-1117*, Erbil.

Mîrhând, (2015). *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, trc. Erkan Göksu, Ankara.

Mukaddesî, (2015). *İslâm coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*. (A. Batur, Çev.). İstanbul.

Müneccimbaşı, *Cami'ü'd-düvvel*, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 326-402.

Özaydın, A. (2002). "Kündürî". *DİA*, c. XXVI, ss. 554-555.

Özaydın, A. (2012). "Unvan". *DİA*, c. XLII, ss. 163-166.

Piyadeoğlu, C. (2016). *Sultan Alp Arslan fethin babası*. İstanbul: Kronik Yayınları.

Sadreddin el-Hüseynî (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*. (N. Lugal, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Safedî, (2000). *el-Vâfi bi'l-Vefiyât*, c. I-XXIX, thk. Ahmed Arna'üd-Türkî Mustafa, Beyrut.

Sevim, A. (1998). Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtu'z-Zaman fi Tarihi'l-âyan adlı Eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler II. Sultan Alp Arslan dönemi. *Belgeler*, XIX (23), 1-51.

Sevim, A. (1997). Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtu'z-Zaman fi Tarihi'l-âyan adlı eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler I. Sultan Tuğrul Bey dönemi. *Belgeler*, XVIII (22), 1-90.

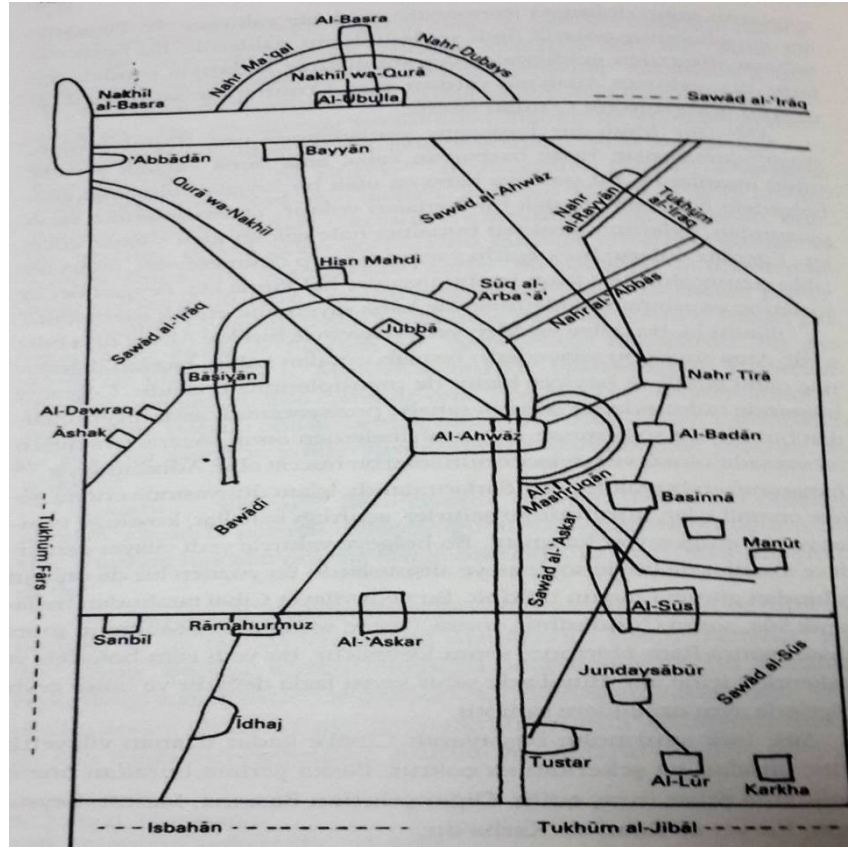
Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2013). *Mirâtu'z-Zamân fi Tarîhi'l-A'yân*, c. I-XXIII, thk. Kamil Selman el-Cebûrî-Ahmed Zeki el-Enbârî-Kays Kazım el-Cennâbî, Beyrut.

Şeker, M. (1998). "Hil'at". *DİA*, c. XVIII, ss. 22-25.

Turan, O. (1998). *Selçuklu tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Zehebî, (2003). *Târîhu'l-İslâm ve Vefiyâti'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, c. I-XV, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut.

EK 1: Mukaddesî'ye Göre Hûzistân Bölgesi

Kaynak: Mukaddesî, (2015). *İslâm coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*. (A. Batur, Çev.). İstanbul. s. 422.

Yayın Geliş Tarihi: 10.04.2019
Yayına Kabul Tarihi: 09.08.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.551943>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 215-238
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ÜLKE MARKALAMASI BAĞLAMINDA ULUSLARARASI BASINDA TÜRK DİZİLERİ VE TÜRKİYE İMAJI

Kübra ÖZARSLAN*

Öz

Günümüzde Türk dizileri dünyada yüz elliden fazla ülkede milyonlarca insan tarafından izlenmektedir. Özellikle son on yıldır dizi ihracatı konusunda büyük bir başarı elde etmiş olan Türk dizileri, Türkiye'yi, Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra dünyada ikinci büyük dizi ihracatçısı konumuna getirmiştir. Tarihte ilk kez, Türk yapımı medya içerikleri tüm dünyada milyonlarca izleyici ile buluşmaktadır. Türk dizilerinin uluslararası düzeyde büyük bir üne kavuşmuş olması, Türk dizilerinin Türkiye imajını ve Türkiye markasını ne yönde etkilediği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunun cevaplandırılması için izlenmesi gereken yöntemlerden biri de Türk dizilerinin Türkiye dışındaki çeşitli basın-yayın organları tarafından nasıl ele alındığı, dizilerin hangi yönleriyle sunulduğu/haberleştirildiğine bakmaktır. Araştırmada, Türk dizilerinin konu edildiği yirmi haber, araştırma sorusuna göre uyarlanan nitel-nicel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, incelenen haberlerin %76,19'unda Türk dizilerinin “büyük bir beğeni ve ilgiyle izlendiği” temasıyla, %47,6'sında, “büyük ihracat gelirleri elde ettiği” temasıyla, %23,80'inde “teknik/oyunculuk/kostüm/senaryo vb. açıdan kaliteli olduğu” temasıyla, %23,80'inde ise “seküler değerler barındırması nedeniyle Ortadoğu'da kadın hakları konusunda toplumsal hareketleri tetiklediği” temasıyla haberleştirildiği sonucuna varılmıştır. Haberlerin tümünde olumlu temalarla sunulan Türk dizilerinin Türkiye imajını olumlu yönde etkilemekte olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dizileri, Ulus Markalaması, Medya, İçerik Analizi, Uluslararası Basın.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Özarslan, K. (2020). Ülke markalaması bağlamında uluslararası basında Türk dizileri ve Türkiye imajı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 215-238.

*Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümü, ORCID: 0000-0003-4003-6852, kubra.ozarslan@erzincan.edu.tr

IN THE CONTEXT OF COUNTRY MARKETING: TURKISH SOAP OPERA IN THE INTERNATIONAL PRESS AND THE IMAGE OF TURKEY

Abstract

Today, Turkish TV series are watched by millions of people in more than a hundred and fifty countries. Turkish TV series have achieved great success in the last ten years. Today, Turkey ranks second in TV drama export after the USA. For the first time in history, Turkish-made media productions have reached millions of audiences from all over the world. The fact that Turkish TV series have gained a great reputation has raised the question of how the Turkish TV Series affect the image of Turkey brand. In order to answer this question, it was investigated how the Turkish series are described in the international press. Twenty-one mentions of Turkish TV series on the news were examined with the qualitative and quantitative content analysis. As a result of the study, it was concluded that %76.19 of the mentions emphasized that Turkish TV Series are watched with great admiration and interest; %47.6 of the mentions stressed that Turkish TV series have gained a large scale of export profits; %23.80 of the mentions highlighted that Turkish TV series are found to be qualified in terms of technique of shooting the series, acting, costume, and script; and %23.80 of the mentions marked that Turkish TV series have stimulated the social movements on women's rights in the Middle- East since they include secular values in a Muslim country. It was deduced that Turkish TV series that were presented in the international press affect the image of Turkey in a positive way.

Keywords: Turkish Soap Opera, Turkish TV Series, Country Marketing, Content Analysis, International Press.

GİRİŞ

Günümüzde Türk dizileri dünyada 140'dan fazla ülkede izlenmekte ve Türkiye dışında milyonlarca seyirciyle buluşmaktadır. Türk dizileri özellikle, Latin Amerika, Balkanlar, Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerinde izlenmekte ve gündelik hayatın bir parçası olmaktadır. Türk dizilerinin tüm dünyaya ihraç edilmeye başlanması çok da uzun bir zaman dilimini kapsamamaktadır. 2007-2008 yıllarından sonra ihracatı gerçekleştirilmeye başlanan Türk dizileri, Türkiye'yi Amerika Birleşik Devletleri (bundan sonra 'ABD')'nden sonra dünyada ikinci büyük dizi ihracatçısı konumuna getirmiştir. İstanbul Ticaret Odası, Türk dizilerinin 300 milyon dolar tutarında ihracat geliri elde ettiğini açıklamıştır. 2023 yılında ise 1 milyar dolar ihracat geliri elde edilmesi beklenmektedir (Yıldırım, 2018).

Tarihte ilk kez, Türk yapımı medya içerikleri dünyanın pek çok ülkesinde yayınlanmıştır ve yayınlanmaya da devam etmektedir. Türk dizileri Türkiye'nin yurtdışındaki vitrini haline gelmiştir. Bu durum Türkiye'nin yurtdışındaki imajı ile ilgili mevcut tartışmalar ile birlikte değerlendirildiğinde önem kazanmaktadır. Türkiye'nin yurtdışında bilinirliğinin istenilen seviyede olmaması ya da uluslararası platformda Türkiye'ye yönelik gerçekliği olmayan bir algı çerçevesinin mevcut olduğu kanaatinin Türkiye'de yaygın olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bu

durum, Türkiye'nin özellikle siyasi gündeminde çokça tartışılmaktadır (Bozalp, 2005; Çağlar, 2017; Tezkan, 2017; Güneş, 2006). Bu araştırmanın temel amacı Türkiye'nin yurtdışındaki vitrini olan Türk dizilerinin Türkiye imajını olumlu bir katkı yapıp yapmadığı sorusunu cevaplandırmaktır. Türk dizilerine karşı oluşan tutum Türkiye'ye yönelecektir çünkü bir toplumun ürettiği medya içeriği o ülkenin kültürünü yansıtmaktadır. Uluslararası platformda, Türk dizilerine ilişkin olumlu bir tutum oluşmuş ise Türkiye'nin imajı da bu durumdan olumlu bir şekilde etkilenecektir.

Bu sorunun cevaplandırılması için dünyanın çeşitli ülkelerinde yayınlanan Türk dizilerini konu edinen haberlerde Türk dizilerinin nasıl tanımlandığına bakmanın doğru olacağı düşünülmüştür. Türk dizilerinin dünyada nasıl haberleştirildiğinin araştırıldığı başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu soruların cevaplandırılması hem sosyo-kültürel hem ekonomik hem de politik açıdan önem arz etmektedir. Araştırmada, yöntem olarak nitel-nicel içerik analizi tercih edilmiş ve uluslararası basında Türk dizilerini konu edinen haberler incelenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kotler (2016: 77) markayı “bir anlam ve çağrışım taşıyan her etiket bir markadır” şeklinde tanımlamaktadır. Keller (2013: 30) ise markayı “Bir marka, pazarda belirli bir farkındalık, itibar ve önem gibi olgulara yol açan şeydir” şeklinde tanımlamaktadır. Küreselleşme sonucunda rekabetin yoğunlaşması sonucu ürün ve hizmetlerin birbirinden farklılaşma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. İşletmeler, en değerli varlıklarından birinin markalar olduğunun farkına varmaya başlamışlardır. Güçlü markalar, tüketicilerin karar vermesini kolaylaştırabilmektedir (Keller 2013: 30). Markalaşma birbirinden farklı alanlarda uygulanmaya başlamıştır. Ulus markası da bu alanlardan biridir. Pazarlamanın alanının genişlemesiyle birlikte, yalnızca ürün ve hizmetler değil mekânlar, destinasyonlar ve bir destinasyon olarak ülkeler de pazarlama süreçlerine dahil olmuşlardır (Uzun, 2018: 85). Ulus markalaması, ülkeleri yatırım açısından cazip bir merkez haline getirmek ve turist çekmek amacıyla gerçekleştirilen tutundurma faaliyetleridir (Tek 1999: 43). Ulus markası, kitle iletişim araçları dahil olmak üzere pek çok kaynak aracılığı ile oluşturulabilmektedir (Loo & Davies 2006: 198). Nas (2017: 36) ulus markalama kavramını; “politik, kültürel, toplumsal ve ekonomik dinamiklerin göz önünde bulundurulduğu bir süreç dahilinde ulusun marka imajına dair olumlu izlenimlerin üretilmesi ve bu izlenimlerin sürdürülebilir kılınması süreci” şeklinde tanımlamaktadır.

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişimle birlikte, medya, dış politikada ve uluslararası ilişkilerde önemli bir aktör haline gelmiştir (Sancar, 2019). Geleneksel diplomasi anlayışının ülkelerin imajlarını yönetmekte başarısız olması nedeniyle ulus markalaması kavramı ortaya çıkmıştır. Ulus markalamasıyla

amaçlanan, uluslararası platformda ülke imajının iyileştirilmesi, kültürel değerlerinin tanıtılması ve saygınlığının artırılmasıdır (Köksoy, 2015).

Ulus markalaşmasında hedef kitlenin mevcut algısı büyük bir rol oynamaktadır. Hedef kitlenin bir ulusa ilişkin değerlendirmeleri, kişisel deneyime (ülkeyi ziyaret), eğitim veya bilgiye, bu ülkede üretilen bir ürüne dair önceki kullanım veya ürüne sahip olmaya, medyadaki bu ülkeye dair tasvirlerle ve klişelere göre şekillenmektedir (Fan, 2005: 11). Anılan faktörlere göre bir ulusun marka imajı oluşmaktadır. Bu araştırmada, Türkiye'nin imajı ve medya arasındaki ilişkiye odaklanılmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Medya, haber öykülerinin işlenme biçimi dolayısıyla izleyicilerin konuyla ilgili algılarını etkilemektedir (Ferguson, 2000: 86). Bir medya içeriği olarak Türk dizileri de, yurtdışında milyonlarca seyirciye ulaştığından şüphesiz ki Türkiye imajını doğrudan etkilemektedirler. Türk dizilerinin ulus markalama bağlamında, Türkiye imajını olumlu/olumsuz ne yönde etkilediği konusunda belirsizliği gidermek araştırmanın temel amacıdır. Bu bağlamda, en doğru yöntemlerden birinin de uluslararası basında Türk dizilerini konu edinen haberleri analiz etmek olduğu düşünülmüştür.

Araştırmanın Önemi

Compos Perez (2017), “Şili Televizyonlarındaki Türk Dizilerinin Şili Basınında Sunumu” adlı yüksek lisans tezinde Şili basınında yer alan Türk dizilerini konu edinen haberleri içerik analizi yöntemiyle analiz etmiştir. Bu araştırmada ise bir ülke sınırlamasına gidilmemiştir. Uluslararası basında yayınlanan ve internet ortamına aktarılan, ülke sınırlamasına gidilmeksizin, İngilizce dilinde yayınlanan ve Türk dizilerini konu edinen haberler incelenmiştir.

Varsayımlar

Türk dizilerinin dünyada yüzden fazla ülkede izlendiği ve Türk dizilerinin yayımlandığı kanalların yüksek izlenme oranları elde ettiği dikkate alındığında Türk dizilerinin Türkiye imajına olumlu yönde katkı yaptığını varsaymak mümkündür.

YÖNTEM VE TEKNİK

Krippendorff (2003: 21-33), mevcut verilerden içeriğe yönelik sağlam ve yinelenabilir çıkarımlar yapmak amacıyla herhangi bir medya metninin içeriğine yönelik analizinde “Tanımlar veya betimlemeler nasıl yapılmıştır?” sorusunun sorulabileceğini belirtmiştir. Bu çalışmanın temel sorusu da Türk dizilerinin yurtdışındaki çeşitli basın-yayın organlarında nasıl tanımlandığı ve betimlendiğidir.

Berelson (1952: 118), içerik analizinin, iletişimde tutumları ve karakteristikleri ve iletişim içeriğinin betimlemek için kullanılabileceğini

belirtmiştir. Weber (1990: 22, 23, 53), yazılı metinleri içerik analizi yöntemi ile incelerken, kelime, anlam, cümle ve tema üzerinden tanımlamalar gerçekleştirmiştir. İçerik analizi yöntemiyle, medya içeriklerinin sistemli olarak niceliksel ve niteliksel analizi yapılmakta ve dökümanların içeriği incelenmektedir. Betimleyici bir içerik analizinde tematik bir çerçeve oluşturulmakta, veriler sistematik olarak işlenmekte ve veri analizi yapılmaktadır (Saray, 2018: 190) İçerik analizi, medya içeriklerini betimlemek, tanımlamak ve yorumlamak için kullanılan esnek bir yöntemdir (White & Marsh, 2006: 22-45). Bu yöntem, araştırma sorularına göre uyarlanabilmekte ve metin analizi için araştırmacılar yöntemi araştırma sorularına uyarlamakta ve analiz için bir dizi teknik ve yaklaşım geliştirmektedirler (Krippendorff, 2003). Bu araştırmanın sorusu da bir dizi teknik ve yaklaşım geliştirmeyi gerektirmektedir.

“İçerik çözümlemesinde araştırmacı önce neyi aradığını bilmelidir” (Saray, 2018: 191). Bu çalışmada aranan Türk dizilerinin uluslararası basında nasıl tanımlandığı/sunulduğunu/haberleştirildiğidir. “İçerik analizi yapmak için atılacak temel adımlar öncelik sırasına göre, araştırma problemi tanımlamaktır” (Saray, 2018: 191). Bu araştırmanın problemi, tarihte ilk kez milyonlarca insanın Türk yapımı medya içerikleriyle karşılaşmış olması ancak yabancı basında bu içeriklerin nasıl ele alındığına ilişkin herhangi bir çalışmanın olmaması dolayısıyla bu konuda bir belirsizliğin oluşmuş olmasıdır. İçerik analizinin bir sonraki aşaması içerik yaratılması amacıyla örneklem seçilmesidir (Saray, 2018: 191). Bu araştırmanın örnekleme, internet ortamında yayınlanan ve İngilizce karşılığıyla “Turkish Soap Opera” kelimelerinin arama motorlarında aratılması tekniğiyle ulaşılan ilk yirmi bir adet haberden oluşmaktadır. Örneklem seçilirken, Türkiye’de İngilizce yayınlanan haberler elenmiştir. Seçilen bu haberler Türkçe’ye çevrilmiştir.

Araştırmanın bir sonraki aşaması araştırma amaçlarına uygun olan işlevsel ve esnek kategorileri oluşturmaktır (Stempel III, 2003: 108-109). İçerik analizi nitel ve nicel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Saray, 2018: 190). Nicel içerik analizinde kelime sayıları ve frekans analizi yapılırken, nitel içerik analizinde medya içerikleri kategorilere ayrılmakta ve sınıflandırılmaktadır. Nitel içerik analizinin temel yaklaşımlarını belirlemiş olan Berelson (1952: 115), bu yöntemin, içeriğin anlam boyutlarına odaklanarak, sosyal bilimde genelleme yapmak için uygulanabileceğini belirtmiştir. Metin verisinin içeriğindeki tema ve kalıplar empresyonist, sezgisel ve yorumlayıcı analizlerle yorumlanabilir (Hsieh & Shannon, 2005: 1277-1288; Beach vd.,2009: 129). Bu çalışmada da örneklemde yer alan haber metinleri incelendiğinde, Türk dizilerinin belli başlı temalar/konular altında tanımlandığı/haberleştirildiği/sunulduğu görülmüş ve belirli kategoriler/kalıplar/temalar belirlenmiştir. Türk dizileri yabancı basında temel olarak şu temalarla/kategorilerle haberleştirilmiş/tanımlandığı görülmüştür:

1. Büyük ihracat gelirleri elde eden,
2. Türkiye’nin turizm gelirlerini ya da potansiyelini artıran,

3. Büyük bir beğeni ve/veya hayranlıkla izlenen
4. Yayın süresi uzun olan,
5. Ortadoğu’da kadın hakları konusunda toplumsal hareketleri tetikleyen, seküler unsurlar barındıran,
6. Kültürel nedenlerle batı pazarının adapte olamadığı,
7. Türkiye’ye yönelik sempatiyi artırdığı için çeşitli Ermeni kuruluşlarını rahatsız eden,
8. Teknik/oyunculuk/kostümler/senaryo vb. açıdan kaliteli,
9. Aşırı cinsellik ya da şiddet unsurları barındırmayan, romantizm/ahlaki/muhafazakâr/geleneksel unsurlar barındıran,
10. Yayınlandığı kanallara ekonomik getirileri olan.

İçerik çözümlemesinde büyük metinlerin anahtar özelliklerinin belirlenmesi önemlidir (Hansen, 1998: 99). Örnekleme yer alan haberlerin anahtar özelliklerinin çerçevesi de yukarıdaki temalardan oluşmaktadır. Araştırmanın bir sonraki aşamasında, haber metinlerinin bu kategorilere göre dağılımları niteliksel olarak analiz edilecek ve buradan nicel bulgular elde edilecektir. Saray (2018: 190)’ın da belirttiği gibi, haber metninin hem kalitatif hem de kantitatif biçimde analizi gerekmektedir.

Evren ve Örneklem

Türk dizileri ile ilgili uluslararası basında yayınlanmış olan haberlere internet ortamından ulaşılmıştır. Bu sebeple, incelenen haberler Türk dizilerini konu eden haberlerden internet ortamına aktarılmış olanlardır. Türkiye merkezli yayıncı kuruluşların haberleri listelenen seçenekler içinden elenmiş ve listelenen ilk yirmi bir haber seçilmiştir.

BULGULAR

1. ABD’de yayımlanan Adweek adlı reklamcılık dergisinde yer alan haberde Türk dizileri, yalnızca Türkiye’de değil pek çok ülkede ‘kültürel bir güç’ olarak tanımlanmıştır. Haberde, Türk dizilerinin ihracatının son on yılda arttığı, günümüzde ise bu ihracattan elde edilen gelirin 350 milyon dolar olduğu ve bu gelirin 2023 yılına kadar 1 milyar dolara ulaşacağı tahmin edildiği belirtilmiştir. Batı pazarının Türk dizilerine henüz adapte olamadığına yer verilmiştir. Bu adaptasyon sorununun birincil nedeninin kültür, ikincil nedeninin ise Türk dizilerinin sürelerinin oldukça uzun olduğu belirtilmiştir (Natividad, 2017). Haber metnine niteliksel olarak bakıldığında, Türk dizilerinin büyük ihracat geliri elde eden ve kültürel nedenlerle batı pazarının henüz adapte olamadığı medya içerikleri olarak tanımlandığı görülmektedir. Ayrıca Türk dizilerinin kültürel bir güç olarak tanımlandığı görülmektedir.

2. ABD merkezli haber ajansı olan Associated Press'in haberinde Türk dizileri siyasi sorunlar ile birlikte ele alınmıştır. Haberde, Türk dizilerinin Arjantin'de beklenmedik bir şekilde büyük bir ilgi kazandığı, bu ilginin ise Güney Amerika'da yaşayan Ermeni toplumunu endişelendirdiğine yer verilmiştir. Bu sebeple de Buenos Aires'deki kültürel bir merkezin "Türk dizilerindeki parlak Türkiye imajına karşı koymak" için "Türkiye'nin politik ve sosyolojik gerçeği" adını verdiği bir proje üzerinde çalıştığı, farkındalığı yükseltmek için iletişim stratejileri geliştirdiği belirtilmiştir. Haberde, Güney Amerika'nın Ulusal Ermeni Konseyi'nin politika direktörü Nicolas Sabuncuyan'ın görüşlerine yer verilmiştir. Sabuncuyan, Türk dizilerinin kendisiyle bir sorununun olmadığını ama dizilerde tanıtılan Türkiye'nin geçmişi ve bugünü ile sorunları olduğunu kaydetmiştir. Haberde, sosyolog ve medya analisti Adriana Amado'nun konuyla ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Amado, bir ülkenin geçmişi nedeniyle dizilerini boykot etme konusunda ihtiyatlı davranılması gerektiğini ve bu dizilerin köprüler inşa eden araçlar olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir (AP Archive, 2015). Haberde, Türk dizilerinin büyük bir beğeni ve ilgiyle izlenen medya içerikleri olarak haberleştirildiği görülmektedir. Ayrıca, Türk dizileri bu sebeple çeşitli Ermeni kuruluşlarını rahatsız eden içerikler olarak sunulmuştur.

3. Çin merkezli Xinhua News adlı gazetede, Türk dizileri "Türk dizileri ihracatın keyfini çıkarıyor" başlığıyla ele alınmıştır. Haberde, Türk dizilerinin 2000'li yıllardan sonra 140'dan fazla ülkede 400 milyondan fazla izleyiciyle bulunduğu ve dünyada ABD'den sonra ikinci en büyük dizi ihracatçısı konumuna yerleştiği bilgisi yer almaktadır. Türk dizilerinin bir bölümünün kanallara olan maliyetinin 500 bin dolara kadar yükseldiği, Rusya, Balkanlar, Ortadoğu, Asya ve Latin Amerika'da izlenen Türk dizilerinden yıllık 350 milyon dolar ihracat geliri elde edildiği belirtilmiştir. Haberde Radyo Televizyon Yayıncıları Meslek Birliği Başkanı Yusuf Gürsoy'un 1990'lı yılların sonunda özel televizyonların kurulmasıyla birlikte Türk dizilerinin gelişmeye başladığı şeklindeki görüşlerine yer verilmiştir. Haberde, Gürsoy, Türk dizilerinin başarısının merkez Asya'daki Türk devletleri, Balkanlar ve Ortadoğu ile yakın kültürel bağlar ve ortak dilden de kaynaklandığını belirtmektedir. Ayrıca teknik kapasite ve iyi oyunculuğun da bu başarının nedenlerinden biri olduğunu, kültür ve turizm potansiyeli taşıyan dizi türünün Avrupa'da oldukça popüler olduğunu, Türkiye'den en fazla dizi ihracatı yapan ülkelerin Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri olduğunu belirtmektedir. Son olarak, haberde Gürsoy'un, "Türk dizilerindeki romantizm, İstanbul'un elit tabakası, özellikle Osmanlı dönemini konu edinen tarihi diziler hem Türkiye'de hem de dünyada popüler durumda. Dizilerin ihraç edilmesi Türk oyunculara da büyük bir ün getirdi ve yurtdışındaki hayranlarıyla buluşmak için yurtdışında organizasyonlara katılıyorlar." şeklindeki görüşlerine yer verilmiştir (Chengcheng, 2018). Haberde Türk dizilerinin büyük bir ihracat başarısı elde edilen, Türkiye'nin turizm gelirlerini artıran, teknik, oyunculuk vb. açılardan kaliteli, popüler, dolayısıyla beğeni ve ilgiyle takip edilen bir medya içeriği olarak tanımlandığı görülmektedir.

4. Londra merkezli dijital seyahat yayımcısı olan The Culture Trip adlı bültende Türk dizileri “Türk televizyonuna aşık olmanıza neden olacak olan 8 Türk dizisi” başlığı ile haberleştirilmiştir. Haberde Türkiye’nin ABD’den sonra dünyada ikinci dizi ihracatçısı olduğu belirtilmiştir. Daha sonra başlıkta sözü edilen 8 dizi sıralanmış ve bu dizilerin konularına yer verilmiştir. Bu diziler şunlardır: Aşk-ı Memnu, Kuzey Güney, Muhteşem Yüzyıl, Fatmagül’ün Suçu Ne?, Cesur ve Güzel, Leyla ile Mecnun, Öyle Bir Geçer Zaman ki, Medcezir (Yalav-Heckeroth, 2017). Haberde Türk dizilerinin büyük bir beğeni/ilgiyle izlenen ve büyük ihracat geliri elde eden medya içerikleri olarak tanımlandığı görülmektedir.

5. ABD’de yer alan Brown Üniversitesi tarafından yayımlanan Brown Political eview adlı gazetede Türk dizileri “Türk dizileri sessizlerin sesi” başlığı ile haberleştirilmiştir. Haberde 2008’de Arap ülkelerinde yaşayan 85 milyon insanın Gümüş adlı Türk dizisini izlediği bilgisi yer almaktadır. Türk dizileriyle ilgili gerçekleştirilmiş olan bir araştırmaya yer verilmiştir. 16 Ortadoğu ülkesinde gerçekleştirilen araştırmaya göre her 4 kişiden 3’ü 2001 yılından bu yana Arap ülkelerine satılan yaklaşık 70 Türk dizisinden herhangi birini izlemiştir. Haberde film yapımcısı Nina-Maria Paschalidou’nun görüşlerine yer verilmiştir. Paschalidou’ya göre bu diziler Arap ülkelerinde yaşayan kadınlar için başarının bir anahtarı olarak görülmektedir çünkü Türk dizileri kadınlara oldukça basit bir dille ve doğrudan temas etmektedir. O’na göre, Türk dizileri Ortadoğu’daki evlere hiç kimsenin girmediği gibi girmektedir, Arap ülkelerinde yaşayan kadınların hayal ettiği her şey (istedikleri erkekle evlenmek, çalışmak, istediğini yapmak, çocuk yapmak ya da yapmamak, kendi seçimlerini yapmak) Türk dizilerinde yer almaktadır. Paschalidou, Türk dizilerindeki moda, güzel evler ve lüks villaların da bu ilgiyi daha da tırmandırdığını belirtmiştir. Haberde, Arap ülkelerinde gösterime giren ilk Türk dizisinin Noor adı ile yayınlanan Gümüş dizi olduğuna değinilmiştir. Gümüş dizisinde sıradan bir yaşam sürerken kariyer yapan ve gerçek aşkı keşfeden bir kadının hikâyesinin konu edildiği belirtilmiştir. Gümüş’ün Ortadoğu’daki boşanma oranlarını artırdığına yönelik bir kanaatin mevcut olduğuna yer verilmiştir. Fatmagül dizisinin Ortadoğu’daki kadınların haklarına ilham olduğuna çünkü bu dizinin tecavüze uğrayan bir kadının mahkemeye gitme cesareti bulmasını konu edindiği vurgulanmıştır. Türk dizilerinin Ortadoğu’daki geleneksel değerleri aşındırdığı gerekçesiyle eleştirildiğine yer verilmiştir. Ayrıca Türk dizilerinin özellikle İstanbul’a olan turistik gezileri artırdığına, dizilerin yalnızca Türk kültürüne değil aynı zamanda Türk ürünlerinin ihracatına katkıda bulunduğuna değinilmiştir. Türk dizilerini izleyenlerin dizilerde kullanılan mobilyalara, kurgulanan yaşam tarzına sahip olmak istediklerine, Türk yemeği yemek istediklerine yer verilmiştir. Türk dizileri sayesinde Türkiye’nin büyük ihracat geliri elde ettiği vurgulanmış ve bu sebeple de Türk dizileri altın madenine benzetilmiştir. Arap ülkelerindeki izleyicilerin Türk dizilerinde güçlü bir kadın portresi, Batı toplumlarının ise kaybedilen gelenekler ve dini değerler gördüğü belirtilmiştir. Türk dizilerinin Balkanlarda da oldukça etkili olduğunun altı çizilmiştir. Yunanistan’daki pek çok kadının Türk dizilerinin aile bağları gibi

geleneksel değerler için bir kıvılcım yaktığını düşündüğü belirtilmiştir. Yunanistan'dan bir seyircinin 'Bu dizileri seviyorum çünkü ahlaki değerleri var ve Türk dizilerindeki kızlar burada her zaman olduğu gibi iç çamaşırlarını çıkarmıyorlar' şeklindeki görüşleri aktarılmıştır. Haberde Yunanistan'daki ekonomik kriz ve Türk dizileri arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Örneğin, Paschalidou'nun "Türk dizileriyle olan denklemde Yunanistan'ın yaşadığı ekonomik kriz de var. Çünkü Yunanistan'daki kriz Batı ve modernizmle ilişkilendiriliyor. Bunun sonucu olarak da, Yunan toplumu Doğulu kimliğine ait eski anılarını hatırlamaya başladı." şeklindeki görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin o dönemdeki başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun görüşlerine de yer verilmiştir. Davutoğlu'nun, Türk dizilerinin Türkiye'nin yumuşak gücünü artırdığı sözleri aktarılmıştır. Son olarak, Türkiye'nin Dünya Ekonomik Forumu'nun cinsiyet eşitliği indeksinde oldukça gerilerde olduğu eklenmiştir. Türkiye bu şekliyle bir paradoks olarak tanımlanmıştır. Bu paradoksa rağmen Türkiye'nin kültür ihracatının dikkate değer olduğu belirtilmiştir (Nosratian, 2015). Haberde Türk dizilerinin büyük bir beğeni/ilgiyle izlenen, seküler unsurlar barındırması nedeniyle Ortadoğu'da kadın hakları konusunda toplumsal hareketleri tetikleyen, büyük ihracat gelirleri elde eden, ahlaki/muhafazakâr/geleneksel unsurlar barındıran, Türkiye'nin turizm gelirlerini ya da potansiyelini artıran medya içerikleri olarak tanımlandığı görülmektedir.

6. Etiyopya merkezli Nazret.com adlı haber sitesinde Türk dizileriyle ilgili yer alan haberde, Türk dizilerinin son yıllarda Balkanlarda, Latin Amerika'da ve Arap ülkelerinde olduğu gibi Etiyopya'da da oldukça ünlü olduğu, iki Türk dizisinin yerel dilde dublajlı olarak yayınlandığı, Etiyopyalı ailelerin Türk dizilerini heyecanla izlediği ve Türk dizileriyle bambaşka bir dünyada gibi hissettikleri belirtilmiştir. Kuzey Güney ve Kara Para Aşk adlı Türk dizilerinin Etiyopya'da ünlü diziler olduğuna yer verilmiştir. Etiyopya'da yaşayan Türk dizisi izleyicilerinin Türk dizileriyle ilgili görüşleri aktarılmıştır. Bir izleyici görüşlerini "Her akşam Türk insanının heyecanlı ve güzel kültür, sanat dünyasına topraklarına transfer oluyoruz. Türk dizileri aşırı şiddet ve cinsellik içermediği için gençler ve çocuklar bu dizileri rahatlıkla izleyebilir" şeklinde ifade ederken bir diğer izleyici "Çok büyük ve zor bir hayalim var: İstanbul'a seyahat etmek istiyorum, yıldızlarımın şehrine" şeklinde ifade etmiştir. Haberde Türk dizilerini yayınlayan kanalların pazar lideri olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, Etiyopya'da, Hint ve Kore dizilerinin de yayınlandığı ancak en çok izlenen dizilerin Türk dizileri olduğu belirtilmiştir ("Ethiopia takes delight", 2016). Haberde Türk dizilerinin büyük bir beğeni ve ilgiyle takip edilen, ahlaki, muhafazakâr, geleneksel unsurlar barındıran, yayınlandığı kanallara ekonomik getirileri olan, Türkiye'nin turizm gelirlerini ya da potansiyelini artıran medya içerikleri olarak sunulduğu görülmektedir.

7. İspanya merkezli Spain's News adlı gazetede Türk dizileri ile ilgili yayınlanan haberin başlığı şöyledir: 'Türk dizileri İspanya'yı fethetti'. Haberde Kara Sevda adlı Türk dizisinin Twitter adlı sosyal medya platformunda en çok konuşulan konu olduğu, dizinin beklenmedik bir şekilde seyircide bağımlılık yarattığı, İspanya'da ilk meşhur olan Türk dizisinin Fatmagül'ün Suçu Ne? adlı dizi olduğu, ardından Sıla, Cesur ve Güzel, Ezel ve Medcezir adlı dizilerin de meşhur olduğu belirtilmiştir. Dizi sektörünün uzun yıllar Latin Amerika'nın hegemonyasında olduğuna günümüzde ise Türkiye ile altın çağını yaşadığı bilgisine yer verilmiştir. 150 ülkenin Türkiye'den dizi satın aldığı, 2014'ten günümüze değin Türkiye'nin dünyanın televizyon gücü olduğu belirtilmiştir. Prodüksüyon açısından Latin dizileri ile karşılaştırıldığında, Türk dizilerinde prodüksüyona daha fazla önem verildiği ayrıca oyunculuğun da daha iyi olduğu vurgulanmıştır. Türk dizilerinde teknik bağlamda tüm unsurlara çok dikkat edildiğine bu durumun da İspanya'da mevcut bir kanaat olan dizilerin daha çok kasaba halkına yönelik olduğu kanaatinin ortadan kalktığına, kentli nüfusun da Türk dizilerini ilgiyle takip ettiğine değinilmiştir ("Turkish soap operas", 2019). Haberde, Türk dizilerinin büyük bir beğeni ve hayranlıkla izlenen, teknik/oyunculuk vb. açısından kaliteli, büyük ihracat gelirleri elde eden medya içerikleri olarak sunulduğu görülmektedir.

8. ABD merkezli The Atlantic adlı kültür dergisinde Türk dizileri ile ilgili yayınlanan haberin başlığı şöyledir: "Şili halkı neden Türk dizi yıldızlarına bayılıyor?". Haberde, Şili halkının geçen yıl ülkesinin Brezilya ile olan dünya kupası için oynanan futbol maçı yerine Türk dizisini izlediği bilgisi yer almaktadır. Şili'nin Ankara büyükelçisinin konuyla ilgili "Binbir Gece başladığı zaman Şili sokakları boşalıyor" şeklindeki görüşlerine yer verilmiştir. Haberde Muhteşem Yüzyıl adlı Türk dizisinin de Şili halkını oldukça etkilediği belirtilmiş ve bir Muhteşem Yüzyıl izleyicisinin Twitter platformunda paylaştığı "Ben hayatımda Sultan olmak istiyorum" şeklindeki gönderisi aktarılmıştır. Şili'de medya içeriklerinde şiddet ve cinsellik unsurlarının ağır bastığı, Türk dizilerinde ise bu tür unsurların yer almadığı vurgulanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Şili'de yaşayan bir Türk dizisi izleyicisinin "Türk dizileri çok romantik, tıpkı 80'li yıllardaki Şili dizileri gibi. Şimdiki Şili dizilerinde ise çok fazla cinsel içerik var. Türk dizilerinde ise böyle şeyler yok. Romantizm ağır basıyor" şeklindeki görüşlerine yer verilmiştir (Wilson, 2015). Haberde, Türk dizilerinin büyük bir beğeni ve ilgiyle takip edilen, romantizm/ahlaki/muhafazakâr/geleneksel unsurlar barındıran, aşırı cinsellik ya da şiddet unsurları barındırmayan medya içerikleri olarak haberleştirildiği görülmektedir.

9. ABD merkezli Foreign Policy adlı dergide yer alan Türk dizileri ile ilgili haberin başlığı şöyledir: "Bırakın da kalpleri ve akılları Türk dizileri fethetsin!" Haberde, "Müslüman dünyasında akılların ve kalplerin asla fethedilemeyeceğini kim söyledi? şeklinde bir soru sorulmuş ve cevap şöyle verilmiştir: "Bu sadece ABD'nin nasıl yapacağını hala bilemediği bir şey. ABD hükümeti toplum diplomasisinin hala öğrenci değişim programlarından ya da

Arapça bilen birkaç diplomattan ibaret sanıyor.” Haberin geniş özeti şöyledir: “Yıldızların güç gösterisine hoş geldiniz! Ben göklerdeki değil, Arap dünyasında fırtına gibi esen Türk yıldızlarından bahsediyorum. Yüzyıllarca Türklerin ataları tarafından yönetilmiş olan Arap topraklarında insanlar Türkiye’yi kucaklıyor ve oturma odalarını onlara açıyor. 140’dan fazla Türk dizisi Arap dünyasında izleniyor. Sultanlar bu kadar ucuz olduğunu bilseydi yakışıklı erkekleri ve güzel kadınları akılları ve kalpleri fethetmesi için o topraklara dağıtırdı. Böylece sonsuz bir servet biriktirirdi. Özellikle Gümüş dizisi MBC televizyonunda reyting rekorları kırdı. Bu dizide başkarakter karısını daha güçlü bir kadın için aldatıyor. Suudi kadınlar için mesaj açıkça şu; İslam kadınlara kötü davranmak için bir neden olamaz. Cinsiyet eşitliği, tutkulu aşk, evlilik öncesi ilişki ve hatta çocuk konusunda Türk dizileri oldukça cesur. Peki bunlar fanatik ve kadınlardan nefret eden Arap toplumlarına nasıl nüfuz etti? Çünkü, Türkiye güçlü bir laik kimliğe sahip olsa da, tüm bunlar sonuçta Müslüman bir ülke olan Türkiye’den geliyordu. Bu da kalın muhafazakâr duvarların aşılmasını kolaylaştırdı. Sadece kadınlar değil tüm hane üyeleri tarafından izlenen diziler Arapların sokaklarında büyük bir etki yaratmış. Bu Türklerin etkisi. Binlerce zengin Arap indirim dönemlerinde Londra ve Paris yerine İstanbul’a akın ediyor. Topkapı Sarayı’nı ziyaret ederken Müslüman imparatorluğunun görkemli dönemlerini anımsıyor. 2009 yılında Türkiye’ye giden Arap turistlerin sayısında bir patlama oldu. Birleşik Arap Emirlikleri’nden giden turist sayısı %21, Fas’dan giden turist sayısı ise %50 arttı. Gümüş’den sonra Arap televizyonlarındaki Türk dizileri arttı. Asi dizisi ondan sonra yeni bir bağımlılık oldu. Tuba Büyüküstün ve Murat Yıldırım Arap dünyasında meşhur oldu. Türk dizilerinin başarısı birkaç temele dayanıyor: Yapımların kalitesi, sıradan insanların çekici yaşam tarzlarıyla işlenmesi ve izlenmesi kolay. Meseleyi genişçe ele alırsak, bir televizyon yapımı düşünme biçimini etkileyen ve değiştiren potansiyel sosyal bir araç olarak değerlendirilebilir. Türk dizileri Müslümanlık çatısı altında laik değerleri de barındırıyor. Sonuç olarak Türkiye halkı ve Türk hükümeti kalpleri ve akılları fetheden Türk yıldızlarına ve dizilerine müteşekkir olmalı.” (Bilbassy, 2010). Haberde Türk dizilerinin büyük bir ilgi ve beğeniyle izlenen, seküler unsurlar barındırması nedeniyle Ortadoğu’da kadın hakları konusunda toplumsal hareketleri tetikleyen, Türkiye’nin turizm gelirlerini ya da potansiyelini artıran, teknik/oyunculuk/kostüm/senaryo vb. açıdan kaliteli, büyük ihracat gelirleri elde eden medya içerikleri olarak sunulduğu görülmektedir.

10. ABD merkezli The New York Times adlı gazetede yayınlanan Türk dizileri ilgili haberin başlığı şöyledir: “Netflix Türk dizilerini dünyaya tanıtabilir mi?” Haber şöyle devam etmektedir: “Nahid Akhtar, Londra’da yaşayan 47 yaşında bir kadın.. Kanepesinde oturmuş Netflix’den Netflix’in ilk Türk dizisi olan Muhafız’ı izliyor. Dizi İstanbul’u kötülüklerden koruyan bir süper kahramanın hikâyesini konu ediniyor. Kahramanı Çağatay Ulusoy canlandırıyor. Akhtar, Türk dizilerinin büyük bir hayranı. Türk dizileriyle ilgili Akhtar’ın dikkatini çeken bir şey var. Bu dizilerde çok fazla annesini ya da babasını kaybetmiş kahraman var. İzlediği tüm Türk dizilerinde kahramanların annesi ya da babası yokmuş. Türk

dizileriyle ilgili sevdiği şey Türk dizilerinde çok fazla duygunun olması. Muhafız, Türk dizilerinin dünyaya nasıl yayıldığıının son kanıtı. Türk dizileri yaklaşık iki saat. Konuları genellikle aile çatışmaları, romantizm ve mafya. Muhafız'ın süresi ise yaklaşık 40 dakika. Bazı Türk dizileri ülkedeki yükselen milliyetçilik ile ilişkilendiriliyor. Bazıları da tarihi figürleri alırken canlandırdığı için muhafazakârlar tarafından eleştiriliyor. Türk dizileri, Ortadoğu'da ve Latin Amerika'da fenomen oldu. Aynı zamanda Türkiye'nin yumuşak gücünün bir sembolü oldu. Örneğin MBC Türk dizilerini yasakladı. Şimdi bu diziler Avrupa çapında yayılıyor. Bu yıl, Fatmagül adlı dizinin İspanya'da dublağı yapıldı ve İspanya 1 milyon seyirciye ulaştı. Diğer diziler Bulgaristan'dan İsveç'e kadar büyük başarılar elde etti. Televizyon dağıtım şirketi yöneticisi Fredrik af Malmberg, yalnızca Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD'nin Türk dizilerine direndiğini söylüyor. Malmberg, Türk dizilerinin ahlaki sorunlar ve aile meseleleri ile ilgili olduğunu söylüyor. Ayrıca Türk dizilerinin biraz muhafazakâr, biraz modası geçmiş olduğunu ama gülünç olmadığını söylüyor. Netflix, Muhafız'ı 2016'dan beri gösteriyor. Netflix, Türkiye'nin en ünlü oyuncularından olan Beren Saat ile ikinci orijinal bir dizi üzerinde çalışıyor. Amerika ve Avrupa'da Netflix'in hedef kitlesi olabilecek hala güçlü bir kitle var. Akhtar, Türk dizileriyle hasta yatağında tanışmış. Ağır bir grip geçirirken yatmaktan sıkılmış. Netflix'i açmış. Netflix, savaş döneminde romantizmi konu alan Kurt Seyit ve Şura dizisini izlemesini önermiş. Akhtar da "izleyeyim ne çıkar" demiş ve izlemiş. Akhtar, "Resmen büyülendim" diyor. Akhtar, dizide şövalyelik ve romantizm olduğunu, nostaljik değerlerin olduğunu, diyalogların çok hoş, şık ve şiirsel olduğunu, insanın ruhuna seslendiğini söylüyor. Bu dizi Akhtar'da takıntı yapmış. Bilgi teknolojileri danışmanı olarak çalıştığı işyerinden diğer dizileri bitirmek için acil iki günlük izin almış. Akhtar, hayranı olduğu oyuncularla tanışma umuduyla Türkiye'ye birkaç kez seyahat etmiş. Ayrıca 20 Facebook grubuna üye olmuş. Bir dizinin yönetmenine mesaj atmış ve iki karakterin öpüşmesi için yönetmene yalvarmış. Akhtar diyor ki "Eğer iki karakter öpüşürse dizi hemen hemen bitmiş olur." (Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu yayıncıları toplumun ahlaki ve ulusal değerlerine aykırı bir yayından dolayı cezalandırabiliyor). Bu sebeple dizilerin hayranları aralarında para toplayıp yönetmenle iletişime geçiyorlarmış. Hayranlar yönetmene "Karakterleri öpüştürün, cezasını biz öderiz." diyormuş. Akhtar, Türk dizilerinde alkollü içeceklerin buzlandığını ancak cinayet sahnelerinde buzlama yapılmadığını söylüyor. Pennsylvania Üniversitesi'nde Türk dizileri hakkında doktora yapan Yasemin Y. Çelikkol, Türk dizilerinin bazı ülkelerde rönesansa neden olduğunu söylüyor. Örneğin, Çelikkol Yaprak Dökümü Bulgaristan'da hit olduğunu söylüyor ve ekliyor: "Bu dizi ailelerin kente taşındıklarında başlarına neler geldiğini anlatan bir diziydi. Bulgaristan'da çok fazla iç göç var ve insanlar bu dizide kendilerini gördü". Çelikkol'a göre, Türk dizileri Türkiye'nin Rusya'daki imajını da düzeltmiş, birçok Rus Türkiye'ye tatil için, eş bulmak için ya da tıbbi tedavi görmek için seyahat ediyormuş fakat bu geri tepti diye düşünüyor. Rusya'da "East/West" adlı bir dizi yayımlanmış. Bu dizi çocuk sahibi olmak için Türkiye'de bir kliniğe giden bir çifti konu almış. Ancak kadın için dizinin sonu kötü

bitmiş çünkü doktorun mutsuz ikinci eşi olmuş. Çelikkol'a göre bu dizi Rus kadınına sanki şunu söylüyor: "Türkiye'ye bunun için gitmeyin, özgürlüğünüzü ve çocuklarınıza erişiminizi kaybedersiniz." Londra'ya ve Akhtar'a geri dönelim. Akhtar, Türk dizisinde bir kadının iç çamaşırlarıyla asla görülemeyeceğini söylüyor. Ona göre Muhafız'ın diğer tüm Türk dizilerinden farkı, Muhafız'da normalden daha fazla küfür olması. Bir de başrol oyuncusu daha bakımsız, saçları dağınık görünüyor. Fakat Akhtar diziyi sevmiş, izlemeye devam edecekmiş. Diyor ki: "İstanbul'a tekrar gitmeyi çok istiyorum, benim içimden bir ses diyor ki, git İstanbul'a orada bir yıl kal, Türkçe'yi öğren. Diğer bir ses de diyor ki sadece bu apartmanda otur ve dizileri izlemeye devam et." (Marshall, 2018). Haberde Türk dizilerinin, aşırı cinsellik ya da şiddet unsurları barındırmayan, romantizm/ahlaki/muhafazakâr/geleneksel unsurlar barındıran, büyük bir beğeni ve/veya hayranlıkla izlenen, yayın süresi uzun olan, Türkiye'nin turizm gelirlerini ya da potansiyelini artıran medya içerikleri olarak sunulduğu görülmektedir.

11. ABD merkezli PRI adlı gazetede Türk dizileri ile ilgili yayınlanan haberde, Türk dizilerinde çizilen kadın portresi tartışma yarattığı, bunun yanı sıra Müslüman toplumdaki çoğu kadın için Türk dizilerindeki güçlü kadın karakterler ilham verici olduğu belirtilmiştir. Afganistan ve Mısır gibi muhafazakâr ülkelerdeki din adamlarının bu ülkelerde ortaya çıkan boşanma oranlarındaki artışını Türk dizilerine bağladığı vurgulanmıştır. Müslüman toplumdaki kadınların boşanmasının her ne sebeple olursa olsun ahlaki olmayan bir olay olarak görüldüğü belirtilmiştir. Arap ülkelerinde yaşayan kadınların Türk dizilerinde, Türk kadınların aşağılandığı kötü evlilikleri sonlandırabiliyor olduklarını görmesi sonucunda boşanma konusunda görüşlerinin değiştiğine ve boşanmanın normal olduğunu gördüklerine yer verilmiştir. Haberde Timur Savcı'nın Türk dizilerindeki kadın portresine ilişkin "Türk dizilerinde başarı elde eden, bağımsızlaşan, güçlenen ve özgürleşen kadınları görmek mümkün. Hatta bu figürlerin olmadığı diziler yok denecek kadar az." görüşleri de aktarılmıştır." şeklindeki görüşleri aktarılmıştır. Buna karşın, Türk feministlerinin aynı görüşte olmadığı ve onlara göre, dizilerde Türk toplumunun erkek egemen yapısının yeniden üretildiği belirtilmiştir. Yapımcı Elif Dağdeviren'in "Türkiye'nin erkeğe bağımlı olmayan daha çok kadın rol model karakterine ihtiyacı var" şeklindeki görüşleri aktarılmıştır (Nawa, 2017). Haberde, Türk dizilerinin seküler unsurlar barındırması nedeniyle Ortadoğu'da kadın hakları konusunda toplumsal hareketleri tetikleyen medya içerikleri olarak tanımlandığı görülmektedir.

12. Bulgaristan merkezli BalkanInsight adlı gazete Türk dizilerini "Bulgarlar Türk dizileri için çıldırıyorlar" başlığı ile haberleştirmiştir. Haberde, Bulgaristan'ın Türkiye'den 27 dizi satın aldığı, bu dizilerin arasında en fazla reyting alanların Binbir Gece, Yaprak Dökümü, Dudaktan Kalbe ve Gümüş adlı dizilerin yer aldığı belirtilmiştir. Ayrıca, Kazakistan'ın haberin yayınlandığı 2011 yılında Türkiye'den satın almış olduğu 42 dizi ile Türkiye'den en çok dizi satın alan birinci ülke olduğu bilgisi yer almaktadır. Bulgaristan'ın 27 dizi ile ikinci,

Azerbaycan 23 dizi ile üçüncü, Makedonya 17 dizi ile dördüncü, Yunanistan ise 8 dizi ile beşinci olduğu aktarılmıştır. Türk dizilerinin fiyatlarının zamanla arttığı, 500 dolardan 20 bin dolara kadar çıktığı, Türk dizilerinin turizm sektörünü de olumlu yönde etkilediği, tur acentelerinin dizilerin setlerine turlar düzenlediği bilgilerine yer verilmiştir (Bulgaria Crazy Over, 2011). Haberde, Türk dizilerinin büyük bir beğeni ve/veya hayranlıkla izlenen, büyük ihracat gelirleri elde eden, Türkiye'nin turizm gelirlerini ya da potansiyelini artıran medya içerikleri olarak haberleştirildiği görülmektedir.

13. Slovakya merkezli ONN adlı derginin Türk dizileri ile ilgili haberinin başlığı şöyledir: “Dünyayı Türk dizileri yönetiyor!”. Haberde önce Türklerin tutkulu, coşkulu ve korkusuz bir millet olduğu bilgisi aktarılmıştır. Ardından, Türklerin dünyada ABD'den sonra en büyük dizi ihracatçısı olduğu belirtilmiştir. Türk dizilerinin Türkiye ve Avrupa'nın yakınlaşması için en naif, şık yol olduğuna, Türk dizilerinin her birinin eşsiz ve orijinal olduğuna, Türk müziği ve Türk modasının seyircinin ilgisini çektiğine yer verilmiştir. Ayrıca “Aşk Yeniden”, “Aşk-ı Memnu”, “Kaderimiz Yazıldığı Gün” adlı Türk dizilerinin konularına da değinilmiştir (Sabolová, t.y.). Haberde Türk dizilerinin büyük ihracat gelirleri elde eden, teknik/oyunculuk/kostüm/senaryo vb. açıdan kaliteli, büyük bir beğeni ve/veya hayranlıkla izlenen medya içerikleri olarak sunulduğu görülmektedir.

14. Londra merkezli The Guardian gazetesinde yer alan haberde, 2010 yılının Mayıs ayında İstanbul'a gelen Arap turist sayısının bir önceki yılın aynı ayna göre %33 artarak 105.000'e ulaştığı belirtilmiştir. Haberde 'Heysem Travel' adlı bir tur şirketinin yöneticisi olan Ayman Maslamani'in “Önceden Müslüman turistleri İstanbul'daki camilere ve tarihi yerlere götürürdük. Şimdi dizilerin çekildiği yerlere gidip oyuncularla tanışmak istiyorlar.” şeklindeki görüşlerine yer verilmiş. Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin, Suriye ve Ürdün vatandaşlarına sağladığı vize kolaylığının da turist patlamasında etkili olduğu belirtilmiştir. Haberde Gümüş dizisine vurgu yapılmış ve Ürdün'de yaşayan bir Pakistanlı'nın Gümüş dizisi hakkında “ Müslüman dünyasında kadınların sorunlarıyla katı bir şekilde uğraşan erkek gerçeği vardır. Ancak Noor (Gümüş) öyle değil, o kendi problemlerini kendisi çözüyor.” şeklindeki görüşlerine yer verilmiş ve Türkiye'nin Müslüman ancak laik bir ülke olduğunun altı çizilmiştir (Sobecki, 2010). Haberde Türk dizilerinin, seküler unsurlar barındırması nedeniyle Ortadoğu'da kadın hakları konusunda toplumsal hareketleri tetikleyen, Türkiye'nin turizm gelirlerini ya da potansiyelini artıran, büyük bir beğeni ve/veya hayranlıkla izlenen medya içerikleri olarak tanımlandığı görülmektedir.

15. Yunanistan merkezli Greek Reporter gazetesinde Türk dizilerindeki kadın karakterlerin Arap dünyasındaki kadınları etkilediği, kadın hakları tartışmalarına neden olduğu ve Türk dizileri sayesinde kadınların kendilerini farklı şekilde görmeye başladıkları belirtilmiştir. Kahire'de tecavüze uğrayan aktivist bir kadının Fatmagül'e vurgu yapması ve tabuların yıkılması

gerektiğini belirttiği aktarılmıştır. Birleşik Arap Emirlikleri'nde küçük yaşta evlenmeye zorlanmış bir başka kadının, anılan diziden sonra kocasından boşanmaya karar verdiği belirtilmiştir. Ortadoğu'daki din adamlarının, Türk dizilerinin bu sebeple eleştirdiğine değinilmiştir. Türk dizilerinin televizyon sektöründe yeni bir güç olduğuna ayrıca Türk dizilerinin bağımsız Türk sinemasına da katkıda bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Yunanistan'da yaşayan kadınların Türk dizilerini ilgiyle izlediği, Türk dizilerinde moda ve kostümlerin bu ilginin nedenlerinden biri olduğu vurgulanmıştır. Ancak bu ilginin en büyük nedeninin ulusal tabuyu yıkmak olduğunun altı çizilmiştir (Arkouli, 2013). Haberde, Türk dizilerinin seküler unsurlar barındırması nedeniyle Ortadoğu'da kadın hakları konusunda toplumsal hareketleri tetikleyen, büyük ihracat gelirleri elde eden, büyük bir beğeni ve/veya hayranlıkla izlenen medya içerikleri olarak haberleştirildiği görülmektedir.

16. İsrail merkezli Jerusalem Post adlı gazetede Türk dizileri "İsrailileri donduran Türk dizisi" başlığı ile haberleştirilmiştir. Haberde "İstanbul'lu Gelin" adlı Türk dizisinden bahsedilmektedir. Haberin geniş özeti şöyledir: "İsrail'i kasıp kavuran televizyon programı ne bir komedi ne de başka bir şey. Hatta bu dizi İsrail yapımı bile değil; bir Türk dizisi. İstanbul'lu Gelin, binlerce İsraili'nin kalbini kazandı. İsrail'deki Viva adlı kanalda yayınlanan dizi İsraililer arasında bir saplantı boyutuna gelmiş durumda. Haberde dizinin başrol oyuncularını Özcan Deniz ve Aslı Enver'in Nisan 2019'da İsrail'de planlanan bir organizasyonda olacakları, biletlerin ise şimdiden tükendiği belirtiliyor." (Spiro, 2019). Haberde, Türk dizilerinin, büyük bir beğeni ve/veya hayranlıkla izlenen medya içerikleri olarak tanımlandığı görülmektedir.

17. ABD merkezli Financial Times adlı gazetede Suudi Arabistan'ın Türk dizilerini yasaklaması ele alınmıştır. Haberde "Türk dizilerinden kim korkar?" şeklinde bir soru sorulmakta ve "Suudi Arabistan" şeklinde cevaplandırılmaktadır. Suudi Arabistan ve Türkiye'nin ilişkilerinin iyi olmadığı aktarılmış ve Türkiye'nin dizileriyle yumuşak gücünü artırdığı belirtilmiştir. Dubai merkezli MBC adlı kanalın altı Türk dizisini birden yayından kaldırdığı vurgulanmıştır. MBC kanalının Türk dizileri sayesinde büyük reyting aldığı, MBC kanalının bu karara itiraz edemediğini çünkü MBC'nin kendi kararlarını kendisinin alamadığı, kanalın yöneticisinin kraliyet ailesi olduğu belirtilmiştir (Khalaf, 2018). Haberde, Türk dizilerinin büyük bir beğeni ve/veya hayranlıkla izlenen, yayımlandığı kanallara ekonomik getirileri olan medya içerikleri olarak haberleştirildiği görülmektedir.

18. ABD merkezli Slate gazetesinde Türk dizileri ile ilgili yayınlanan haberin başlığı şöyledir: "Türk dizileri Türkiye'nin en beklenmedik ihracat kalemi ve yeni bir yumuşak güç kaynağı". Haberde Öyle Bir Geçer Zaman ki adlı Türk dizisinden bahsedilmiş ve dizinin 34 ülkede yayımlandığı belirtilmiştir. Ayrıca Muhteşem Yüzyıl adlı dizisinin Bosna'da en çok izlenen dizi olduğu vurgulanmıştır. Makedonya'nın Bilgi Toplumu Bakanı'nın Türk dizileri hakkında

“Türk dizileri büyüleyici, fakat Osmanlının yönetimi altında 500 yıl kaldık, bu yeterli” şeklindeki görüşleri aktarılmıştır. Türkiye’nin Mısır’da gerçekleşen darbeyi kınaması sebebiyle Mısır’da Türk dizilerinin yasaklandığı belirtilmiştir. Uluslararası dizi dağıtım şirketi olan Sparks Network’ün yöneticisi Fredrik af Malmborg’ün görüşlerine yer verilmiştir. Malmborg, Türk dizilerinin uluslararası markette altın gibi görüldüğünü ve Türk dizilerinin aile meselelerini cesurca işlediğini belirtmiştir. Ayrıca, Malmborg Türk dizilerinin kaliteli olduğunu “Zaten dublaj yapılıyor, neden Los Angeles’den Türk dizileri kadar gerçekten iyi olmayan dizileri alalım?” şeklindeki görüşleriyle ifade etmiştir. İsveç’li olan Malmborg, Türk dizilerinin kendi ülkesinde yayınlandığını ve oldukça meşhur olduğunu belirtmiştir. Malmborg, Batılı dağıtımcıların Türk dizilerini henüz yeterince satın almadığını ancak bunun değişeceğini vurgulamıştır (Zalewski, 2013). Haberde, Türk dizilerinin, büyük ihracat gelirleri elde eden, teknik/oyunculuk/kostüm/senaryo vb. açıdan kaliteli, batı pazarının henüz adapte olamadığı, büyük bir beğeni ve/veya hayranlıkla izlenen hatta doğrudan yumuşak güç olarak sunulduğu görülmektedir.

19. Dubai merkezli Gulf News adlı gazetede yayınlanan Türk dizileri ile ilgili haberde, Türk dizilerinin göz kamaştırıcı bir biçimde yükseldiği, sponsorların ve reklam verenlerin iştahını kabarttığı belirtilmiştir. Türk dizilerine olan talebin Arap dünyasında yükseldiği özellikle televizyon yapımçılığının iki önemli başkenti olan Kahire ve Şam’da Türk dizilerine talebin oldukça fazla olduğu vurgulanmıştır. Türk dizilerine karşı olan ilgi büyüdükçe dizilerin fiyatlarının da arttığına değinilmiş, Suriye merkezli Sama Art Productions adlı medya şirketinin genel müdürü Adeeb Khair’in konuyla ilgili “Birkaç yıl önce, bir saatlik bir Türk dizisini 600-700 dolara satın alabiliyordum. Şimdi bu rakam 40.000 dolara yükseldi. Bu problemlere neden oldu. Kim bu riski alabilir ki? Gümüş ve Aşk-ı Memnu’nun başarılarından sonra talep büyüdü.” şeklindeki görüşlerine yer verilmiştir. Anılan yapım şirketinin haberin yayınlandığı tarihte 60 Türk dizisinin dublajını gerçekleştirmiş olduğu, Mısır ve Lübnan’ın da Türk dizilerinin yayınlanmasına izin verdiği belirtilmiştir. Gümüş adlı dizinin MBC kanalında 2008 yılında gösterilmeye başlandığı ve kısa bir zaman içerisinde meşhur olduğu aktarılmıştır. Haberde, Gümüş dizisinin konusu detaylıca anlatılmıştır. Türk dizilerinin toplumun tüm katmanlarında çok büyük bir üne sahip olduğuna, bu durumun da sosyal bilimler ve psikoloji uzmanları arasında da tartışma konusu olduğuna değinilmiştir. Uzmanların bu başarının temel nedeninin yapımın kalitesi olduğunu düşündükleri belirtilmiştir. Haberde şöyle bir olay aktarılmıştır: “Lübnan’ın başbakanı Sa’ad Al Hariri birkaç yıl önce Ramazan ayı boyunca kimsesiz çocuklarla buluşmuş. Başbakan bu çocuklara “en çok ne istiyorsunuz?” şeklinde bir soru yönelmiş. Başbakan, bisiklet, oyuncak şeklinde cevaplar beklerken çocukların verdiği cevap başbakanı şaşırtmış. Çocuklar, Gümüş’le tanışmak istediklerini söylemişler. Al Hariri danışmanına Gümüş’ün kim olduğunu sormuş. Öğrenince de MBC ile iletişime geçmiş.” Haberde, Aşk-ı Memnu adlı dizinin Mısır’da en çok izlenen 10 diziden biri olduğu, Suriyeli bir

medya şirketinin genel müdürü Adeeb Khair'in Türk dizilerinin fiyatlarının yükselmesi nedeniyle başka alternatiflere yöneldiği belirtilmiştir. Fakat medya endüstrisinin profesyonellerinin "Türk dizilerinin yeri doldurulamaz. Birinci sıraya başkasını koyamazsınız, diğer dizileri yalnızca bir 'ilave' olarak düşünebilirsiniz." şeklinde görüşleri aktarılmıştır. Arap kanallarının, Türk dizilerini prime-time kuşağına yayınladıkları böylece reklam almakta sıkıntı çekmedikleri vurgulanmıştır. Türk dizilerinin bazılarının 100 bölümü aştığına bu sebeple de, izleyicilerin Türk dizilerinin yayımlandığı kanallara karşı sadakat geliştirdiklerine değinilmiştir. Bazı Türk dizilerin daha çok kadınlara bazılarının da daha çok erkeklere hitap ettiği, bu sebeple de reklam verenlerin medya planlaması konusunda doğru stratejiler izleyebildikleri vurgulanmıştır. Kadınlara yönelik ürünlerin reklamlarının, kadınların daha çok izlediği Türk dizilerinin yayımlandığı zaman diliminde yayımlandığı, erkeklere yönelik ürünlerin reklamlarının da daha çok erkeklerin izlediği Türk dizilerinin yayımlandığı zaman diliminde yayımlandığı belirtilmiştir. Tuba Büyüküstün ve Kıvanç Tatlıtuğ'un geniş kesimler tarafından tanındığı vurgulanmıştır. Haberde, Türk dizilerinin Türkiye için etkili bir araç olduğu "Eğer Türkiye kültürünü, sanatını ve politik mesajlarını yaymak için güçlü araçlar arıyorsa bu oyunculardan daha iyisini bulamaz" ifadesiyle belirtilmiştir. Haberde, Türkiye'ye giden turist sayısının çok arttığına altı çizilmiş ve Ürdünlü bir seyahat acentasının "Gümüş dizisinin çekildiği yeri seyahat planına ekleyince satışlarımız yüzde 20-25 arasında arttı." şeklindeki görüşlerine de yer verilmiştir (Al Tamimi, 2012). Haberde, Türk dizilerinin, büyük ihracat gelirleri elde eden, büyük bir beğeni ve/veya hayranlıkla izlenen, Türkiye'nin turizm gelirlerini ya da potansiyelini artıran, yayımlandığı kanallara ekonomik getirileri olan, teknik/oyunculuk/kostüm/senaryo vb. açıdan kaliteli medya içerikleri olarak tanımlandığı görülmektedir.

20. İngiltere merkezli BBC adlı yayın kuruluşunun Türk dizileri ile ilgili yayımlandığı haberde, Türk dizilerinin Güney Amerika'da büyük bir ilgi ve beğeniyle izlendiği belirtilmiştir. "Fatmagül'ün Suçu Ne?" adlı Türk dizisinden bir sahne anlatılmış ve bu sahneyi izlerken Güney Amerika'da seyircilerin büyük bir heyecanla izlediği vurgulanmıştır. Anılan dizinin İspanyolca ve Portekizce dublajının gerçekleştirildiğine, dizinin yalnızca Arjantin'de 12 milyon insan tarafından izlendiğine, Şili'de ise "Binbir Gece" adlı dizinin 2014 yılında en çok izlenen dizi olduğuna yer verilmiştir. Haberde Türk dizilerinin neden çok beğenildiğinin cevabı aranmış bunun için de izleyicilerin görüşleri alınmıştır. Marcela Mera adında Şili'li bir izleyicinin "Türk dizilerinde romantizm var, Hollywood dizilerindeki gibi aşırı doz cinsellik yok. Türkiye çok uzak olmasına rağmen kültürlerimizin oldukça yakın olduğunu düşünüyorum. Türk yapımları oldukça kaliteli ve Hollywood klişeleri ve tiplmeleri yok. Türk dizilerine başladığım zaman Amerikan televizyonlarındaki şiddet ve cinsellikten nasıl bıktığımı farkettim." şeklindeki görüşlerine yer verilmiştir. 23 yaşındaki üniversite öğrencisi olan ve Türk dizilerinin büyük bir hayranı olan Peru'lu Ivette Sanchez ise Türk dizileri hakkındaki görüşlerini "Biz arkadaşlarımızla düzenli olarak bir araya

gelir ve Türk dizisi geceleri yaparız. Türk dizilerinin konuları çok zekice ve prodüksüyon kalitesi muhteşem. Ayrıca oyuncular çok yakışıklı. Hepimizin farklı favori aktörleri var” şeklinde ifade etmiştir. Haberde, Türk dizilerinin gelişmekte olan ülkelerde önemli olduğuna ancak Batılı yapımcılar tarafından henüz keşfedilmediğine değinilmiştir. İngiltere’de Sheffield Üniversite’sinde öğretim elemanı olan ve Türk popüler kültürüne ilişkin akademik makaleler yayınlamış olan Omar Al-Ghazzi’nin “Türk dizileri baştan çıkarıcı bir modernlik sunuyor.” şeklindeki görüşlerine yer verilmiştir. Şili’de yaşayan 28 yaşındaki bir Türk iş insanının görüşlerine de yer verilmiştir. Anılan iş insanı, Türk dizileri sayesinde pek çok Şilininin Türkiye’yi merak ettiğini, teması Türk dizisi olan bir yardım kuruluşuna gittiğini, bu yardım kuruluşunda Türk bayraklarının, yemeğinin ve müziğinin yer aldığını ve pek çok kişinin ona “Aktörleri tanıyor musun? Onlara ulaşmamızın veya bir mesaj göndermemizin bir yolu var mı?” şeklinde sorular yönelttiğini, ayrıca Peru’lu bir izleyicinin “Sizin ve bizim ülkemizin dini ve kültürü farklı olduğu halde ailevi değerlerimiz ne kadar da birbirine benziyor!” şeklinde bir yorumda bulunduğunu belirtmiştir (Tali, 2016). Haberde, Türk dizilerinin, aşırı cinsellik ya da şiddet unsurları barındırmayan, romantizm/ahlaki/muhafazakâr/geleneksel unsurlar barındıran, büyük bir beğeni ve/veya hayranlıkla izlenen, teknik/oyunculuk/kostüm/senaryo vb. açıdan kaliteli, kültürel nedenlerle batı pazarının adapte olamadığı medya içerikleri olarak sunulduğu görülmektedir.

21. ABD merkezli Business Insider adlı finans haber sitesinde Türk dizileri ilgili yayınlanan haberde, Türk dizilerinin Latin Amerika’yı istila ettiği, Türk dizilerinin uyuşturucu, şiddet ve seks temalı dizilerle dolup taşan Latin Amerika için oldukça elverişli olduğu vurgulanmıştır. Türk dizilerinin minimum cinsellik maksimum romantizm içerdiği belirtilmiştir. “Binbir Gece” adlı Türk dizisinin Latin Amerika’da büyük bir beğeniyle izlendiğine yer verilmiştir. Haberde, Miami merkezli Somos Distribution adlı medya dağıtım şirketinin yöneticisi Francisco Villanueva’nın Türk dizilerinin hikâye, anlatı, sanat ve teknik açıdan mükemmel olduğu, oyuncuların oldukça çekici olduğu, mükemmel bir rejî ve kamera işlerinin gerçekleştirildiği şeklindeki görüşleri aktarılmıştır. Ayrıca, sosyolog Manuela Gumucio’nın Türk dizileri hakkındaki görüşlerine de yer verilmiştir. Gumucio, Türk dizilerinin geleneksel romantik unsurlara sahip olduğunu ve bunun da asla modası geçmeyecek bir format olduğunu belirtmiştir (Abramovich, 2014). Haberde, Türk dizilerinin, aşırı cinsellik ya da şiddet unsurları barındırmayan, romantizm/ahlaki/muhafazakâr/geleneksel unsurlar barındıran, teknik/oyunculuk/kostüm/senaryo vb. açıdan kaliteli, büyük bir beğeni ve/veya hayranlıkla izlenen medya içerikleri olarak tanımlandığı görülmektedir.

Tablo 1: Haberlerin Temaları ve Bu Temaların Vurgulandığı Haberler

Haberlerin Temaları	Temanın Vurgulandığı Haberlerin Sayıları
Büyük ihracat gelirleri elde eden	1, 3, 4, 5, 7, 9, 12, 13, 15, 18.
Türkiye'nin turizm gelirlerini ya da potansiyelini artıran	3, 5, 6, 10, 12, 14.
Büyük bir beğeni ve/veya hayranlıkla izlenen (Türkiye'nin yumuşak gücünü artıran)	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 18.
Yayın süresi uzun olan	10.
Seküler değerler barındırması nedeniyle Ortadoğu'da kadın hakları konusunda toplumsal hareketleri tetikleyen	5, 9, 11, 14, 15.
Kültürel nedenlerle batı pazarının adapte olamadığı	1, 18.
Türkiye'ye yönelik sempatiyi artırdığı için çeşitli Ermeni kuruluşlarını rahatsız eden	2.
Teknik/oyunculuk/kostüm/senaryo vb. açıdan kaliteli	3, 7, 9, 13, 18.
Aşırı cinsellik ya da şiddet unsurları barındırmayan, romantizm/ahlaki/muhafazakâr/geleneksel unsurlar barındıran	5, 6, 8, 10.
Yayınlandığı kanallara ekonomik getirileri olan	6, 17.

Haberler önceden belirlenen kategorilere göre niteliksel olarak incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. İncelenen haberlerin Türk dizilerini en çok hangi yönüyle sunduğu niteliksel verilerden elde edilen bulgulardan niceliksel veriler elde edilerek bulunabilir.

Tablo 2: Haber Temalarının Tüm Temalar İçindeki Oranı

Haberlerin Temaları	Temanın tüm temalar içindeki oranı (%)
Büyük ihracat gelirleri elde eden	Toplam 10 haber ile %47,6
Türkiye'nin turizm gelirlerini ya da potansiyelini artıran	Toplam 6 haber ile %28,5
Büyük bir beğeni ve/veya hayranlıkla izlenen (Türkiye'nin yumuşak gücünü artıran)	Toplam 16 haber ile %76,19
Yayın süresi uzun olan	Toplam 1 haber ile %4,76
Seküler değerler barındırması nedeniyle Ortadoğu'da kadın hakları konusunda toplumsal hareketleri tetikleyen	Toplam 5 haber ile %23,80
Kültürel nedenlerle batı pazarının adapte olamadığı	Toplam 2 haber ile %9,52
Türkiye'ye yönelik sempatiyi artırdığı için çeşitli Ermeni kuruluşlarını rahatsız eden	Toplam 1 haber ile %4,76
Teknik/oyunculuk/kostüm/senaryo vb. açıdan kaliteli	Toplam 5 haber ile %23,80
Aşırı cinsellik ya da şiddet unsurları barındırmayan, romantizm/ahlaki/muhafazakâr/geleneksel unsurlar barındıran	Toplam 4 haber ile %19
Yayınlandığı kanallara ekonomik getirileri olan	Toplam 2 haber ile %9,52

SONUÇ

İncelenen haberlerin %76,19'unda Türk dizilerini büyük bir beğeni ve ilgiyle izlendiği yönüyle sunulduğu sonucuna varılmıştır. Türk dizileri en çok bu yönüyle tanımlanmış, haberleştirilmiştir. İncelenen haberlerin %47,6'sında ise, Türk dizilerinin büyük ihracat gelirleri elde etmesi yönüyle haberleştirildiği sonucuna varılmıştır. Haberlerin %28'inde Türk dizilerinin Türkiye'nin turizm gelirlerini ya da potansiyelini artıran yönüyle sunulduğu, %23,80'inde teknik/oyunculuk/kostüm/senaryo vb. açıdan kaliteli olduğu yönüyle sunulduğu, %23,80'inde ise seküler değerler barındırması nedeniyle Ortadoğu'da kadın hakları

konusunda toplumsal hareketleri tetikleyen yönüyle sunulduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmanın temel sorusu “Türkiye’nin yurtdışındaki vitrini olan Türk dizilerinin Türkiye imajına olumlu katkı yapıp yapmadığı” idi. Yabancı basında Türk dizilerini konu edinen haberler bu amaçla incelenmiştir. Yabancı basının Türk dizilerini en çok “büyük bir beğeniyle/ilgiyle izlenen” temasıyla haberleştirdiği bulgusundan yola çıkılarak, Türk dizilerinin Türkiye imajına da olumlu katkı yapmakta olduğu sonucuna varılabilir. Türk dizilerinin “Türkiye’nin turizm gelirlerini ya da potansiyelini artıran” temasıyla sunulması da bu savı desteklemektedir. Milyonlarca Türk dizisi izleyicisinde dizileri izledikten sonra Türkiye’ye seyahat etmek isteğinin oluşması ya da bu isteğini gerçekleştirme Türk dizilerinin Türkiye imajını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Türk dizilerinin “teknik/oyunculuk/kostüm/senaryo vb. açıdan kaliteli” temasıyla haberleştirilmesi, izleyicilerde böyle bir algının oluştuğunu göstermekte ve Türk dizilerinin Türkiye’nin imajına olumlu bir katkı yaptığına işaret etmektedir. Ayrıca Türk dizilerinin “seküler değerler barındırması nedeniyle Ortadoğu’da kadın hakları konusunda toplumsal hareketleri tetikleyen” temasıyla haberleştirilmesi de, Türk dizilerinin izleyicileri tarafından laik, yenilikçi, ilerici, demokratik bir ülke olarak algılandığını göstermektedir ve bu durum da Türk dizilerinin Türkiye’nin imajını olumlu yönde etkilediği savını desteklemektedir.

KAYNAKÇA

Abramovich, P. (23 Aralık 2014). Turkish soaps invade Latin America, land of 'telenovela". *Business Insider*, <https://www.businessinsider.com/afp-turkish-soaps-invade-latin-america-land-of-telenovela-2014-12>

Al Tamimi, J. (1 Nisan 2012). Challenge of the Turkish Soap Operas. *Gulf News*, <https://gulfnews.com/business/challenge-of-the-turkish-soap-operas-1.1002249> adresinden erişildi.

AP Archive. (3 Ağustos 2015). *Turkish soap opera concerns armenian community*. [Video]. www.youtube.com/watch?v=e-Gstdo0ri8 adresinden erişildi.

Arkouli, M. (15 Ekim 2013). A greek documentary sheds light on the dark aspects of Turkish Tv Series. Greek Reporter <https://greece.greekreporter.com/2013/10/15/a-greek-documentary-sheds-light-on-the-dark-aspects-of-the-turkish-tv-series/> adresinden erişildi.

Berelson, B. (1952). Content analysis in communication research. Glencoe, III, 1952, The Free Press, s.114-134.

Bilbassy, N. (15 Nisan 2010). Leave it to Turkish soap operas to conquer hearts and minds. *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2010/04/15/leave-it-to-turkish-soap-operas-to-conquer-hearts-and-minds/> adresinden erişildi.

Bozalp, M. (2005). *Türkiye'nin imaj sorunu aslında bir inovasyon sorunudur.*

http://halklailiskiler.com.tr/Turkiye___nin_imaj_sorunu_aslinda_bir_inovasyon_sorunudur_.php (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

Bulgaria crazy over Turkish soap operas. (9 Şubat 2011). *BalkanInsight*, <https://balkaninsight.com/2011/02/09/bulgaria-crazy-over-turkish-soap-operas/> adresinden erişildi.

Chengcheng, (16 Ocak 2018). Spotlight: Turkish soap operas enjoy export boom. *Xinhuanet*, www.xinhuanet.com/english/2018-01/16/c_136900216.htm adresinden erişildi.

Compos Perez, B. G. (2017). *Şili televizyonundaki Türk dizilerinin Şili basınında sunumu.* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çağlar, İ. (2017). *Türkiye'nin imajı neden kötü?.* <https://www.takvim.com.tr/yazarlar/yrd-doc-dr-ismail-caglar/2017/02/19/turkiyenin-imaji-neden-kotu> (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

Ethiopia takes delight in watching Turkish soap opera. (13 Kasım 2016). *Nazret*, www.nazret.com/2016/11/13/ethiopia-takes-delight-in-watching-turkish-soap-opera/ adresinden erişildi.

Fan, Y. (2005). Branding the nation: what is being branded?. *Journal of Vacation Marketing* 12(1): 5-14.

Ferguson, S. D. (2000). Researching the public opinion environment: theories and methods. *CA: Sage*. ISBN 0-7619-1531-1

Hansen, A. (1998). Content analysis. A. Hansen, S. Cottle, R. Negrine & C. Newbold (Der.). *Mass communication research methods* içinde (ss. 91-129). New York: New York University Press.

Hsieh, H. & Shannon, S. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.

Güneş, M. (2006). *Türkiye'nin imajı dibe vurdu.* <https://www.internethaber.com/turkiyenin-imaji-dibe-vurdu-1503h.htm> (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

Keller, K. L. (2013). *Strategic brand management building, measuring, and managing brand equity.* Harlow: Pearson.

Khalaf, R. (21 Mart 2018). Saudi Arabia's rift with Turkey turns to soap opera. *Financial Times*, <https://www.ft.com/content/e23ed098-2c28-11e8-a34a-7e7563b0b0f4> adresinden erişildi.

Kotler, P. & Keller, K. L. (2016). *Marketing management*. Harlow: Pearson.

Köksoy, E. (2015). Kamu diplomasisi perspektifinden ulus markalaması. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 23, 42-61. doi: <https://dx.doi.org/10.31123/akil.436862>

Krippendorff, K. (2003). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Loo, T. & Gary, D. (2006). *Branding China: the ultimate challenge in reputation management?*. *Corporate Reputation Review*, 9(3): 198-210.

Marshall, A. (27 Aralık 2018). Can netflix take Turkey's tv dramas to the world?. *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2018/12/27/arts/television/turkish-tv-netflix-the-protector.html> adresinden erişildi.

Nas, A. (2017). *Ulus markalama dünyadan örneklerle kuram ve uygulama*. İstanbul: Kriter Yayınevi.

Natividad, A. (11 Ekim 2017). This appliance brand squeezed Turkey's famously long soap operas into 6-second youtube ads. *Adweek*, www.adweek.com/creativity/this-appliance-brand-squeezed-turkeys-famously-long-soap-operas-into-6-second-youtube-ads/ adresinden erişildi.

Nawa, F. (26 Nisan 2017). Turkish soap operas' portrayal of women stirs controversy. *PRI*, <https://www.pri.org/stories/2017-04-26/turkish-soap-operas-portrayal-women-stirs-controversy> adresinden erişildi.

Nosratian, B. (28 Ekim 2015). Turkish soap operas: a voice for the voiceless. *Brown Political Review*, www.brownpoliticalreview.org/2015/10/turkish-soap-operas-a-voice-for-the-voiceless/ adresinden erişildi.

Sabolová, L. (t.y.). Turkish soap operas run the world!. *ONN*, <https://onn.network/1613/turkish-soap-operas-run-the-world/> adresinden erişildi.

Sancar, G. A. (2019). *Kamu diplomasisinde ilişki inşa etme söylemi*. <http://kamudiplomasisi.org/demo/images/stories/aslisancar.pdf> (Erişim Tarihi 10.03.2019).

Saray, G. (2018). *Türkiye'de bilim gazeteciliği 1945-2016 arasında yazılı basında yer alan nükleer enerji haberlerinin analizi*, (Yayınlanmış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sobecki, N. (13 Ağustos 2010). Turkish soap opera noor brings tourist boom to Istanbul. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2010/aug/13/soap-opera-noor-tourist-boom-turkey> adresinden erişildi.

Stempel III, Guido H. (2003). İçerik analizi. M. S. Çebi (Der.). *İletişim araştırmalarında içerik çözümlemesi* içinde (ss. 49-102). Ankara: Alternatif Yayınlar.

Tali, D. (8 Eylül 2016). An unlikely story: why do South Americans love Turkish tv?. *BBC*, <https://www.bbc.com/news/business-37284938> adresinden erişildi.

Tek, Ö. B. (1999). *Pazarlama ilkeleri global yönetsel yaklaşım Türkiye uygulamaları*. İstanbul: Beta.

Tezkan, M. (2017). Türkiye'nin imajı neden çok kötü?. <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/mehmet-tezkan/turkiye-nin-imaji-neden-cok-kotu-2541897> (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

Turkish soap operas conquer Spain TV. (20 Şubat 2019). *Spain's News*, <https://spainsnews.com/turkish-soap-operas-conquer-spain-tv/> adresinden erişildi.

Uzun, M. C. (2018). *Bütünleşik pazarlama iletişimi açısından bir destinasyon markalaması örneği olarak ulus markalaması üzerine detaylı bir araştırma: "Türkiye gücünü ve potansiyelini keşfet"*. TOBB Ekonomi Ve Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Weber, R. P. (1990). *Basic content analysis*. Sage Publications, USA.

White, M. & Marsh, E. (2006). Content analysis: A flexible methodology. *Library Trends*, 55(1), 22-45.

Wilson, A. (Temmuz/Ağustos 2015). Why people in chile love soap stars from Turkey. *The Atlantic*, www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/07/chile-turkish-soap-opera-stars/395267/ adresinden erişildi.

Yalav-Heckerth, F. (10 Mart 2017). 8 soap operas to make you fall in love with Turkish tv. *The Culture Trip*, <https://theculturetrip.com/europe/turkey/articles/8-soap-operas-to-make-you-fall-in-love-with-turkish-tv/> adresinden erişildi.

Yıldırım, A. (15 Ekim 2018). Türk dizileri 300 milyon dolarlık ihracat yapıyor. *Habertürk*, <https://www.haberturk.com/turk-dizileri-300-milyon-dolarlik-ihracat-yapiyor-2179942-ekonomi#> adresinden erişildi.

Zalewski, P. (16 Ağustos 2013). As Turkey turns. *Slate*, <https://slate.com/culture/2013/08/turkish-soap-operas-go-global-turkeys-homemade-melodramas-are-popular-across-the-muslim-world.html> adresinden erişildi.

Yayın Geliş Tarihi: 07.02.2019
Yayına Kabul Tarihi: 02.08.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.523782>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 239-261
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

‘BU KADAR KİŞİ YANILIYOR OLABİLİR Mİ?’ - DEMOKRASİNİN EPİSTEMİK DEĞERİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Ogan YUMLU*

Öz

Bu yazıda demokrasinin epistemik değerine, yani demokratik karar alma usulünün adil bir yönetim biçimi olmanın yanı sıra, doğru kararlar üretmeye de meyilli olduğuna dair iddialar incelenmektedir. Yazıda özellikle epistemik demokrasi yaklaşımının önemli bir temsilcisi olan Helene Landemore’un görüşleri ele alınmaktadır. Landemore’un ‘demokratik akıl’ kavramı çerçevesinde şekillenen fikirleri ele alındıktan sonra bu yaklaşım, demokrasi ve doğruluk ilişkisine dair farklı pozisyonlarla karşılaştırılarak demokrasi teorileri içerisinde bir bağlama oturtulmaya çalışılmaktadır. Sonuç olarak, epistemik demokrasi yaklaşımının doğruluk kavramıyla kurduğu ilişkide bazı sorunlar ya da eksiklikler olduğu tespit edilmekle birlikte, bu yaklaşımın özellikle demokrasinin neden çoğulculuğu benimsemesi gerektiğine dair önemli bir argüman sunduğu ve böylece demokrasi ile liberalizm arasındaki bağı sağlamlaştırdığı savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Epistemik Demokrasi, Demokratik Akıl, Müzakere, Çoğunluk Kararı, Helene Landemore.

‘CAN IT BE THE CASE THAT ALL THESE PEOPLE ARE WRONG?’- A DISCUSSION CONCERNING THE EPISTEMIC VALUE OF DEMOCRACY

Abstract

This paper will analyze the arguments in favor of the epistemic value of democracy, which holds that apart from being a fair form of government, democratic decision making procedure tends to produce correct decisions. The paper will focus especially on the views of Helene Landemore, who is one of the most prominent representatives of this approach. After examining the views of Landemore that are centered on the concept of ‘democratic reason’, this approach will be placed in a context by

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yumlu, O. (2020). ‘Bu kadar kişi yanılıyor olabilir mi?’ - Demokrasinin epistemik değeri üzerine bir tartışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 239-261.

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-9311-5127, ogan.yumlu@ieu.edu.tr; oganyumlu@gmail.com

comparing it with different approaches within the democratic theory concerning the relationship between democracy and truth. Lastly, it will be concluded that although it faces some difficulties or deficiencies concerning how to treat the concept of truth, epistemic democracy provides an especially powerful argument in favor of showing why democracy should embrace pluralism and hence of strengthening the tie between democracy and liberalism.

Keywords: *Epistemic Democracy, Democratic Reason, Deliberation, Majority Rule, Helene Landemore.*

GİRİŞ: DEMOKRASİ VE HAKİKAT İLİŞKİSİNE DAİR BİRKAÇ GENEL TESPİT

Çağdaş demokrasi teorileri, ‘hakikat’ ya da ‘doğruluk’¹ gibi kavramlara yönelik olarak genellikle tedbirli bir tutum takınmıştır. Özellikle liberal gelenek içerisinde yer alan pek çok düşünür, aklın dayattığı tek bir hakikat olduğu iddiasının, liberalizmin savunageldiği çoğulculuk ilkesini tehlikeye düşüreceğine dair derin bir kaygı duymuştur. Örneğin Rawls’cu siyasal liberalizme göre, günümüz toplumlarında yer alan mevcut fikir ayrılıklarının kaynağı, büyük oranda, vatandaşların sahip oldukları farklı ancak makul görüşlerdir (Rawls, 2007; 1985). Yapılması gereken şey, farklı hakikat iddialarına dayanan bu makul görüşlerden hangisinin en doğru ya da hakikate en yakın olduğuna karar vermek ve tüm vatandaşların onu benimsemesini beklemek değil; vatandaşların bu farklı ama makul görüşlerini tamamıyla terk etmeden bir arada yaşayabilmesini mümkün kılacak ve kendisi belli bir hakikat iddiasına dayanmayan siyasal bir adalet teorisi üzerinde uzlaşmaktır. Böyle bir adalet teorisinin üzerinde inşa edilecek anayasal yapının çatısı altında demokratik karar alma mekanizmasının üstleneceği görev, siyasal kararlar alınırken var olmaya devam edecek fikir ayrılıklarını adil bir biçimde çözüme kavuşturmadır. Örneğin, bir toplumda yer alan dindarlar ve ateistler, tanrının varlığına ilişkin hakikatin ne olduğuna dair ortak bir görüş etrafında birleşmek zorunda değildir. Vicdan özgürlüğünü temel alan bir siyasal yapı içerisinde, dindarlar ve ateistlerin birbiriyle çelişen hakikat iddialarını terketmeden birarada yaşaması mümkündür.

Dikkat edilecek olursa bu yaklaşım, demokratik karar alma süreçlerinde ve özellikle de adaletle ilgili temel meselelere temas edilmesi halinde, vatandaşların

---

¹ Bu çalışma boyunca hakikat ve doğruluk kavramları eşanlamlı olarak kullanılmaktadır ve İngilizce’deki ‘truth’ kavramını karşılamaktadır. Hakikat ve doğruluk kavramları arasında elbette bazı farklılıklar bulunduğu iddia edilebilir. Örneğin, hakikat kavramı ‘varlıksal hakikat’, ya da varlığın özüne uygun düşen şey anlamında daha üst dereceden bir anlam taşıyabilir. Bu konuya dair bir tartışma için bakınız: (Tepe, 2016: 17-21). Ayrıca bu çalışmada, hakikatin göreceli olduğuna dair iddiaların da elbette birer hakikat yorumu olarak görülmesi gerektiği kabul edilmesine rağmen, hakikat iddiası kavramı kullanıldığında kastedilen hakikatin evrenselci yorumudur. Hakikatin evrenselci yorumu, göreceliliğin aksine, hakikatin tek ve değişmez olduğu kabulüne dayanır.

mümkün olduğunca birbirlerine hakikat iddiaları dile getirmekten kaçınmalarını ve birbirlerinin hakikat iddialarına karşı hoşgörülü olmalarını öğütlemektedir. Bazı eleştirilere göre bu yaklaşım, hakikat ya da hakikatin bilgisi gibi kavramların, demokrasi teorisinin tamamıyla dışına değilse de çerperine doğru itilmesiyle sonuçlanmıştır. Örneğin Joseph Raz, Rawls'un bu stratejisinin bir çeşit 'epistemik yoksunluğa' (*epistemic abstinence*) neden olduğunu düşünmekte ve eleştirisini şöyle dile getirmektedir: "Daha önce hiçbir zaman hükümetlerin kendi politika ve eylemlerine yön verecek görüşlerin (adalet doktrinlerinin) doğruluğuyla ilgilenmemesi gerektiği önerilmemişti; ve hiçbir zaman bazı hakikatlerin, doğru olsalar bile, kamusal yaşama uygun olmayan epistemik bir sınıfa ait oldukları için dikkate alınmaması gerektiği söylenmemiştir" (Raz, 1990: 4).

Hakikat kavramına demokratik siyaset pratiği içerisinde yer verilmesine dair kaygılarını dile getiren düşünürler liberal gelenek içerisinde yer alanlarla sınırlı değildir. Herhangi bir düşünsel gelenek içerisine konumlandırılması pek kolay olmayan Hannah Arendt de hakikat kavramı ile siyaset arasında bir gerilim bulunduğu görüşündedir. Arendt'e göre siyaset çoğul haldeki insanla, yani birbirinden farklı fikirlere sahip insanlar arasındaki ilişkiyle anlam kazanır. Oysa hakikat tekil haldeki insanla ilişkilidir. Hakikatin bilgisi siyasal alanda yer alan diğer insanların fikirleriyle etkileşime girerek birlikte eylemde bulunmayı, dünyayı değiştirmeyi değil; felsefi alanda yer alan mutlak zorunlukları, değişmez olanı bulmayı amaçlar. Arendt "Siyasetin bakış açısından görüldüğünde, hakikatin despotik bir karakteri vardır" der, çünkü hakikat "... tanınmayı isterken kesin olarak mütehakkimdir, tartışmaya meydan vermez. Oysa tartışma, siyasi yaşamın tam da özünü oluşturur. Siyaset penceresinden bakılacak olursa hakikatle meşgul düşünce ve iletişim tarzları kaçınılmaz olarak mütehakkimdir; başka insanların fikirlerini dikkate almazlar. Oysa fikirlerin dikkate alınması tam anlamıyla siyasal olan her türlü düşüncenin nişanesidir" (Arendt, 1996: 325-326).²

Elbette tüm düşünürler için demokratik siyaseti savunmanın tek yolu hakikate dair çekimser bir tavır takınmaktan geçiyor değildir. Aksi yönde bir strateji, belli bir siyasi hakikatin demokratik yönetim biçimini gerektirdiğini söylemek ve demokratik siyaseti bu hakikat iddiası üzerinden temellendirmektedir. Örneğin, adalet ya da eşitlik gibi değerlerin doğru tek bir yoruma sahip olduğu - yani bu kavramlara yönelik belli bir hakikatin var olduğu- kabul edilecek olursa; ve bu hakikat vatandaşların ortak kararları belirleme sürecinde eşit hakka sahip olmalarını gerektiriyorsa, demokratik karar alma usulü başarıyla temellendirilmiş olacaktır. Bu tip bir yaklaşımı, diğer pek çok düşünürün yanı sıra, Ronald Dworkin'de bulmak mümkündür. Dworkin'e göre siyasal toplulukların egemen değeri ve siyasal meşruiyetin temel kaynağı eşitlik ilkesidir. Özgürlükler ve haklar gibi diğer tüm değerler bu temel ilkedен türetilmektedir. Siyasal otoritenin

² Aslında Arendt olgusal hakikat ile rasyonel hakikat arasında bir ayrım yapmaktadır ve olgusal hakikatin siyasetle daha yakın bir ilişkisi olduğunu belirtmektedir. Olgusal hakikat diğer insanların tanıklığıyla kurulduğu için iknayı tam anlamıyla dışlamaz.

kullanabileceği gücün sınırlarının ne olduğu, vatandaşların hangi haklara ve özgürlüklere sahip olması gerektiği gibi pek çok soru, devletin vatandaşlara eşit saygı ve eşit ilgi gösterme sorumluluğu çerçevesinde yanıtlanmalıdır. Eşit saygı ilkesi, vatandaşların sahip oldukları siyasal tercihlere saygı göstermeyi de içerdiğinden, kaçınılmaz olarak vatandaşlara ortak siyasal karar alım süreçlerine katılım hakkı verir ve böylece demokratik bir yönetimi zorunlu kılar (Dworkin, 2011: 379). Dworkin, böyle bir hakikat iddiasını metafizik bir yaklaşıma değil, ahlaki değerlerin iyi argümanlarla ortaya konulabilecek nesnel tek bir doğru yorumu olduğu varsayımına dayandırır. Bu varsayımı reddetmenin ve ahlaki alanda nesnel yorumların yapılamayacağını söylemenin kendisi de Dworkin'e göre bir varsayımdır ve ahlaki bir pozisyon olarak hakikat iddiasında bulunmaktan çok da farklı değildir. Diğer bir deyişle, ahlaki alanda nesnel bir hakikatin bulunmadığı iddiasının kendisi de bir çeşit hakikat iddiasıdır ve tüm diğer iddialar kadar temellendirilmeye muhtaçtır. Dolayısıyla siyasi değerlere dair tüm yorumlar ahlaki yargılar içerir ve tüm ahlaki yargılar da bir biçimde hakikat iddiasına dayanır (Dworkin, 2011: 67).

İster Dworkin'in ortaya koyduğu gibi monist bir hakikat iddiasına dayansın, ister Rawls'cu bir yaklaşımla hakikat iddiası dile getirmekten imtina etsin, demokrasinin temellendirilmesine yönelik yukarıda değinilen argümanların ortak bir özelliği, demokratik karar alma usulünün adil bir yöntem olduğuna yapılan vurgudur. Bu görüşe göre, vatandaşlar ortak siyasi kararları belirlemede eşit hakka sahip oldukları ve bu karar alım sürecinde fikir ayrılıkları yaşayacakları için, bu fikir ayrılıklarının çözümünde başvurabilecekleri, eşitlik ilkesini ihlal etmeyen, en adil yöntem demokrasidir. Demokrasi, eşitlik ve adalet gibi değerlerle en uyumlu yönetim biçimi olduğu için meşrudur. Bu yaklaşım, demokratik karar alma usulünün üreteceği sonuçlardan ziyade, sürecin kendi özelliklerine atıfta bulunduğu için ona araçsal değil içkin bir değer atfeder. Demokrasi teorileri içerisinde oldukça yaygın olan bu içkin değer görüşüne karşı ortaya konulan önemli bir alternatifin, 'epistemik dönüş' (*epistemic turn*) adı verilen bir akımın içerisinde yeşerdiği söylenebilir (Landemore, 2017: 277-278). Özellikle Jürgen Habermas'ın ileri sürdüğü 'iletişimsel akıl' yaklaşımının da etkisiyle, 'müzakereci demokrasi' fikri ve müzakere pratiğinin epistemik bir önem taşıdığı düşüncesi taraftar toplamaya başlamıştır. 'Epistemik demokratlar' adı da verilen, David Estlund gibi bazı düşünürler bu yaklaşımı bir adım ileri taşımış ve demokrasinin epistemik boyutunun onun meşruiyetine katkı sağlar nitelikte olduğunu söylemiştir. Böylece, epistemik demokratlar için demokrasi yalnızca adil bir karar alma yöntemi olarak değil, aynı zamanda akılcı kararlar üreten bir yöntem olarak anlam kazanır. Demokrasi, içkin değerinin yanı sıra araçsal bir değere de sahiptir çünkü akılcı, iyi ya da doğru kararlar alınabilmesini sağlamaktadır (Estlund, 2008).

Demokrasiyi epistemik bir argümanla temellendirmeye çalışmak aslında alışılmadık bir stratejidir. Platon'dan günümüze siyasetin 'bilgi' ya da 'epistemik' boyut üzerinden ele alınması, genellikle demokrasi karşıtı bir pozisyonla sonuçlanmıştır. Bunun nedenini kavramak zor değildir. Toplumun en bilgili kesimi

çoğunluklar değil, küçük bir azınlıktır ve demokrasi karar yetkisini bu azınlık yerine bilgisiz çoğunluklara teslim etmektedir. Eğer yönetim biçimleri iyi kararlar üretmedeki araçsal değeri üzerinden bir karşılaştırmaya tutulacaksa, kazanan demokrasi değil elitizm³, yani bilgili bir azınlığın yönetimi olacaktır. Belli bir azınlığın yönetimini talep etmek, 'en' zarfını içeren tüm önermelerin doğal bir sonucu gibi görünmektedir. Örneğin en erdemliler, en deneyimliler, en yaşlılar, vb. gibi ölçütler ilişkiyel bir nitelik taşıdığı için her zaman küçük bir elit gruba işaret eder. Hal böyleyken, epistemik bir yaklaşımın elitist bir yöne savrulmadan demokrasiyi temellendirmesi nasıl mümkün olabilmektedir? Bu soru epistemik demokratlar için gerçekten de önemlidir. Estlund gibi düşünürler, demokrasinin diğer bazı adil karar alma yöntemlerine göre (örneğin yazı tura atma, ya da kura çekme gibi), daha iyi kararlar üretmeye meyilli olduğunu başarıyla göstermiş olsalar dahi, daha da iyi kararlar üretmeye meyilli başka yöntemler olabileceği (örneğin elitizm) ihtimaline kapıyı tamamen kapatmakta zorlanmaktadır (Estlund 2012).

Epistemik demokratlar, elitizm seçeneğini saf dışı bırakmak için iki temel argümana başvurabilirler. Birincisi bir kararın *doğruluğu* ile onun *meşruluğu* arasında ayırım yapmak yapmaktır. Elitizm, bir kararın doğruluğunun ona aynı zamanda meşruluk da sağladığı ön kabulüne dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, elitizme göre meşruluğun kaynağı doğruluktur. Bu ayrımı gündelik bir örnek üzerinden anlatmak gerekirse, şunlar söylenebilir. Bir apartmanın bahçesinin ne şekilde düzenlenmesi gerektiğine dair kararın nasıl verileceği sorusuna elitist yaklaşım bahçe düzenlemesi konusunda en bilgili olan apartman sakinin (ya da sakinlerinin) karar vermesi gerektiği yanıtını verecektir. Hatta, apartmanda bu konuda bilgili biri yoksa, dışarıdan çağırılacak bir uzmanın kararına başvurmak dahi mümkün olabilir. Kararın doğru olmasını sağlayacak en iyi yöntem en bilgili kişinin karar vermesi olduğu için, bu yöntem aynı zamanda en meşru olandır. Dolayısıyla burada meşruluk doğruluktan türetilmektedir. Oysa doğruluk ile meşruluk ölçütlerini birbirinden ayırarak bu iddiaya karşı çıkmak mümkündür. Özellikle demokratik teori içerisinde, meşruluğa yönelik olarak usuli (*prosedürel*) bir yaklaşımın benimsendiği göze çarpmaktadır. Bu yaklaşımda, karara meşruluk kazandıracak şey, o kararın özsel (*substantif*) niteliği değil –yani kararın doğru olup olmaması değil- o kararın hangi yöntemle alındığıdır ve demokrasi teorilerinin sıklıkla önerdiği yöntem bir kararın o karardan etkilenenlerin katılımıyla şekillenecek bir ortak iradeyle alınmasıdır. Aynı örnek üzerinden devam edilecek olursa, apartmanın bahçesinin nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair kararın apartmanın en bilgili sakini tarafından verilmiş olması belki bu konuda en *doğru* kararın verilmesini sağlayabilir, ancak bu karar apartman sakinlerinin katılımıyla alınmadığı için *meşru* olmayacaktır. Buradan hareketle, epistemik demokratların elitizme karşı ortaya koyabilecekleri birinci argüman şöyle özetlenebilir. Elitizm,

³ Bu elitist yaklaşım 'epistokrazi', yani bilgili olanların yönetimi, şeklinde de isimlendirilmektedir.

demokrasiye göre daha iyi kararlar üretebilecek olsa bile, yani doğruluk düzleminde demokrasiden daha yüksek bir performans gösterse bile, meşruluk düzleminde başarısız olacaktır. Altını çizmek gerekirse, bu argümanın geçerli olabilmesi için epistemik demokratların demokrasinin yalnızca araçsal değil, içkin değere de sahip olduğu tezini kabul etmeleri gerekmektedir çünkü meşruluk düzlemi araçsal değil içkin değere ilişkindir.

Epistemik demokratların elitizm seçeneğini saf dışı bırakmak için ortaya koyabilecekleri ikinci argüman, meşruluk boyutunu işin içine katmadan yalnızca doğruluk boyutu üzerinden ilerleyerek, demokrasinin elitist bir yönetimden daha iyi kararlar üreteceğini söylemektir. Bu argümanın temel tezlerinden biri, siyasal bir topluluğun içerisindeki bazı bireyler diğerlerine göre daha zeki ya da bilgili olsalar dahi, topluluğun kendisinin zeki üyelerinden oluşan bu küçük gruba göre daha zeki olduğudur. Diğer bir deyişle, demokratik bir yönetimde topluluğun tüm üyelerinin birlikte ortaya koyacağı toplu bir zeka (ya da ortak akıl); elitist bir yönetimde topluluğun en zeki ama sayıca az üyelerinin ortaya koyacağı zekaya üstün gelecektir. Bu sebeple demokratik bir yönetim elitist bir yönetimden daha iyi kararlar üretme kapasitesine sahip olacaktır. Böylece, demokrasinin araçsal bakımdan da elitizme üstün olduğu iddia edilmektedir. Helene Landemore bu yaklaşımın önemli temsilcilerinden biridir ve insanların kollektif bir biçimde sahip olduğu zekayı ‘demokratik akıl’ kavramıyla karşılamaktadır (Landemore, 2013). Landemore’a göre demokratik aklın oluşması için vatandaşların bireysel düzeyde çok zeki ya da çok erdemli olmaları gerekmez. Çok zeki ya da çok erdemli olmayan vatandaşların bir araya geldiğinde nasıl olup da çok zeki ya da erdemli küçük bir gruptan daha iyi kararlar alabildiğini açıklamak için Landemore’un başvurduğu temel argüman ‘bilişsel çeşitlilik’dir (*cognitive diversity*). Bilişsel çeşitlilik; bireylerin dünyaya farklı açılardan bakabilmeleri, dünyayı farklı şekilde yorumlayabilmeleri ve gördükleri sorunlara farklı çözüm önerileri getirebilmeleri ile ilişkilidir (Landemore, 2012a: 3). Benzer görüşlere sahip zeki bir azınlıktansa, farklı görüşlere sahip orta zekalı bir çoğunluğun, doğru kararı almaya daha meyilli olmasını mümkün kılan temel etken işte bu bilişsel çeşitliliğidir.

DEMOKRATİK AKLIN KURUCU UNSURLARI: BİLİŞSEL ÇEŞİTLİLİK, KAPSAYICI MÜZAKERE VE ÇOĞUNLUK KARARI

Öyle gözüküyor ki yazının başlığında işaret edilen soruya Landemore’un vereceği yanıt büyük oranda ‘hayır’ olacaktır: bilişsel çeşitliliğe sahip kalabalık bir grubun yanılıyor olma ihtimali, *ceteris paribus* belli bir kişiye ya da küçük bir gruba göre daha düşüktür.⁴ Landemore, çoğunluklara atfettiği ve demokrasiye iliştiirdiği bu epistemik üstünlüğün nasıl bir mekanizma ile işlediğini ortaya koyarken, benzer iddiadaki diğer teorilerden yararlanmaktadır. Aslında doğrudan

⁴ Landemore’un burada kastettiği bir olasılıktır, demokratik aklın yanılmaz olduğu değildir. Bakınız: (Landemore, 2013: 9).

demokrasi sorunsalına odaklanmayan, üç teorem burada öne çıkmaktadır. Birincisi ve en çok bilineni, 1785 yılında Marquis de Condorcet'nin şekillendirdiği jüri teoremidir. Ana hatlarıyla ifade edilirse, Condorcet katılımcı sayısının artmasıyla katılımcıların doğru kararı bulması arasında bir ilişki bulunduğunu matematiksel bir modelleme ile kanıtlamaya çalışmaktadır. Condorcet'eye göre katılımcıların sayısı belli bir eşiği aştığında, çoğunluk kararı neredeyse kesinlikle doğru cevabı bulacaktır. Ancak Condorcet'nin sunduğu kanıt matematiğin büyük sayılara ilişkin a priori kurallarından türetildiği ve katılımcıların niteliklerine dair bazı tartışmalı varsayımlara dayandığı için, jüri teorisinin gerçek hayatta ne derece anlamlı olduğu sorgulamaya açıktır.⁵ Bahsi geçen varsayımlar kısaca şunlardır. (a) Her katılımcının doğru cevabı bulma ihtimali yüzde50'den fazla olmalıdır. (b) Katılımcılar oylarını kullanırken birbirinden etkilenmemelidir. (c) Verilen oylar katılımcıların gerçek tercihlerini yansıtmalıdır. Landemore'un atıf yaptığı ve Philip Converse'e ait olan ikinci teorem, Condorcet'nin birinci varsayımının gerçekleşmemesi durumunda dahi, çoğunluk kararının doğru cevaba ulaşacağını iddia etmektedir. Converse'ün yine matematiksel modellere dayandığı yaklaşımında, tercihlerin bir araya toplanması (*aggregation*) sürecinde yanlış cevaplar birbirini götürceği ve sonuçta doğru cevapta karar kılınacağı iddia edilmektedir (Converse, 1990).

Condorcet ve Converse'ün teorileri çoğunlukların sahip olduğu epistemik avantajı ortaya koyma noktasında önemli girişimler olsa da, her iki teorem de bilişsel çeşitlilik olgusunun bu süreçte oynadığı rolü tam anlamıyla fark edememiştir. Landemore'a göre, yalnızca bu iki teorem değil, demokrasinin iyi kararlar almaya meyilli bir yönetim biçimi olduğunu iddia eden pek çok diğer düşünür de bilişsel çeşitlilik ile demokrasi arasındaki bu ilişkiyi kurmaktan uzak kalmıştır (Landemore, 2013: 89). Bilişsel çeşitliliğin işlevini sistematik bir biçimde ortaya koyan bir yaklaşım, Landemore'un değindiği üçüncü teoremde kendisine yer bulacaktır. Scott Page, hem kendi kitabı (Page, 2007) hem de Lu Hong ile birlikte yazdıkları makalelerde (Hong & Page, 2001; 2004), yer yer çeşitli ampirik verilere dayandırdığı analizlerin ve yine matematiksel modellemelerin şu sonucu verdiğini söylemektedir: çeşitliliğe sahip bir grubun alacağı çoğunluk kararının doğru olma ihtimali, o grubun üyelerinin tek başlarına doğru kararı verme ihtimallerinin ortalamasından sistematik olarak daha yüksektir. Ya da, tersinden ifade edilecek olursa, çeşitliliğe sahip bir grubun vereceği ortak kararın yanlış olma ihtimali, o grubun rastgele seçilecek üyelerinin yanlış olma ihtimallerinin ortalamasından daha düşüktür. Page'e göre grubun toplu halde doğru cevabı tahmin etme ihtimalinin grubun ortalama üyesinin ihtimalinden daha yüksek olmasını sağlayan temel etken gruptaki çeşitliliğin yarattığı 'negatif korelasyon'ların, grubun birlikte alacağı ortak kararının hata payını azaltmasıdır.

⁵ Condorcet'nin yaklaşımındaki sorunları aşmayı amaçlayan ve bu yaklaşımı bugünün gözünden tekrar yorumlayan kapsamlı bir çalışma için bakınız: (Goodin & Spiekermann, 2018).

Bu yaklaşım 'çoğunluk ortalamaya üstündür' düsturu ile özetlenmektedir. Landemore, Page'in bu teoreminin Condorcet ve Converse'un teoremlerinden şu iki yönüyle farklılaştığını ve bu sebeple onlardan daha kullanışlı olduğunu belirtir. Birincisi, ortaya konan analizde bireylerin tercihlerini belirlerken birbirlerinden etkilenmemeleri gerektiği gibi bir varsayım bulunmamaktadır. İkincisi, teoremin geçerliliği büyük rakamlara dayanmamaktadır ve teorem çok küçük gruplarda dahi aynı sonuçları vermektedir (Landemore, 2012b: 271).

Dikkat edilecek olursa yukarıda değinilen her üç teorem de epistemik bir açıdan, esasen çoğunluk kararının sahip olduğu avantajlara atıf yapmaktadır. Bu argümanlar, belli bir grup içerisinde çoğunluğun alacağı bir kararın, o grubun rastgele seçilecek herhangi bir ya da birkaç üyesinin alacağı karardan daha iyi olacağına işaret etmektedir. Ancak hatırlanacak olursa, demokratik yönetime karşı çıkan elitist yaklaşım rastgele seçilecek üyelerin değil, en zeki ya da bilgili üyelerin yönetimini önermektedir. Belli bir grubun tüm üyelerinin dahil olduğu bir çoğunluk kararı yerine, o grubun yalnızca en zeki ya da en bilgili üyelerinin dahil olduğu bir çoğunluk kararına başvurulması daha iyi kararlar üretmeyecek midir? Öyle gözüküyor ki yukarıda değinilen ve çoğunluk kararının epistemik avantajlarına vurgu yapan üç teorem, elitizmin bu önerisine karşı çıkmakta tek başlarına yetersiz kalmaktadır. Page'in teoremi bu üçlü içerisinde elitizmi sorunsallaştırmaya en yatkın olandır çünkü en elit kesimden oluşsa da grubun küçük bir alt kümesinin bilişsel çeşitliliği, grubun tamamına göre daha düşük olacaktır ve bilişsel çeşitliliğin daha az olduğu bir ortamda başvuru olan çoğunluk kararı, daha kötü sonuçlar üretecektir. Page'den türetilebilecek bu argümanın önemine işaret etse de, Landemore elitizme daha kapsamlı ve ikna edici bir karşılık verebilmek için, demokrasinin çoğunluk kararı dışında bir diğer belirleyici özelliğini gündeme getirmektedir: müzakere pratiği. Landemore'a göre demokratik akıl yalnızca çoğunluk kararı değil, müzakere pratiği ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Hatta müzakere çoğunluk kararına epistemik açıdan önceliklidir.

Müzakere pratiğinin demokrasi idealinde merkezi bir rol oynadığı fikri özellikle müzakereci demokrasi akımının gelişmesiyle birlikte siyaset felsefesi literatüründe genel kabul görmüştür.⁶ Ancak burada, daha önce de değinildiği üzere, asıl vurgu genellikle müzakerenin ortak bir irade oluşturma idealiyle olan ilişkisi üzerindedir: vatandaşlar halihazırda sahip oldukları tercihleri oylamak yerine, bu tercihleri birbirlerine karşı gerekçelendirmeli ve mümkün olan en fazla sayıda vatandaşı tatmin edecek ortak bir tercihi bulmaya çalışmalıdır. İşte tüm bu süreç de vatandaşların birbiriyle dil üzerinden iletişim kuracakları bir müzakere süreciyle olanaklı hale gelmektedir. Landemore, bu yaklaşımı reddetmemekle birlikte, onun müzakerenin epistemik açıdan sahip olduğu işlevselliği yeterince vurgulamadığını düşünmektedir.⁷ Landemore'a göre kapsayıcı bir müzakere sürecinin şu üç özelliği ona iyi kararlar alabilme potansiyeli kazandırmaktadır

⁶ Bu gelişmenin kısa bir özeti için bakınız: (Dryzek, 2004).

⁷ Bu konuda ayrıca bakınız: (Estlund & Landemore, 2018).

(Landemore, 2013: 97). Birincisi, kapsayıcı bir müzakere sürecinde katılımcılar sahip oldukları farklı fikirleri ortaya koyacaklarından, ortak fikir havuzu genişleyecektir. İkincisi, havuzda toplanmış olan bu fikirlerin hangilerinin iyi hangilerinin kötü olduğuna dair bir tartışma ortaya konacak ve böylece kötü fikirler ayıklanarak havuzdan dışarı atılacaktır. Üçüncüsü, geri kalan fikirler içerisinde hangisinin en iyisi olduğu ya da en makul çözümü sunduğu üzerine bir görüş birliği sağlanmaya çalışılacaktır.

Ancak burada da, yukarıda çoğunluk kararına yöneltilen soru tekrarlanabilir. Eğer müzakere pratiği belli bir grubun daha iyi kararlar alabilmesini sağlayan bir yöntem ise, bu yöntemin o grubun yalnızca en bilgililerinden oluşan bir alt kümesinde uygulanması, grubun genelinde uygulanmasından daha iyi sonuçlar üretmeyecek midir? Bu soruya yönelik olarak Landemore, bu kez de Page'in bilişsel çeşitlilikle ilgili bir başka teoremine atıfta bulunur. '*Çeşitlilik yeteneğe üstündür*' düsturuyla özetlenen bu teoreme göre, çeşitliliğe sahip büyük bir gruptan rastgele seçilecek üyeler birlikte sorun çözemeye çalıştıklarında, aynı grubun en yetenekli ama benzer görüşteki üyelerinden oluşan bir gruptan daha başarılı bir performans sergileyeceklerdir. Sıradan üyelerinden oluşan heterojen bir grubun, yetenekli üyelerden oluşan homojen bir gruptan daha başarılı bir sorun çözücü olabilmesini mümkün kılan mekanizmayı açıklayabilmek ve müzakerenin bu süreçte oynadığı rolü ortaya koyabilmek için Landemore basit bir örneğe başvurur: 'On iki Öfkeli Adam' filmi. Bilindiği gibi bu filmde on iki kişilik bir jüri üyesi grubu bir cinayet davasında sanığın suçlu olup olmadığına dair karar vermek üzere bir odada toplanır. Başta bütün üyeler sanığın suçlu olduğunu düşünüyor gibidir ve hızlıca karar aşamasına geçilmesi önerilir. Ancak bir üye, böylesine hayati bir kararın neredeyse hiç tartışılmadan verilmek istenmesini yadırgar ve konunun biraz da olsa tartışılmasında ısrar eder. Tartışma başladıktan sonra, tanık ifadeleri tekrar gözden geçirilirken, bazı ifadelerin doğru olmayabileceğine dair şüpheler uyanmaya başlar. Örneğin yaşlı bir jüri üyesi, yaşlı bir tanığın ifadesini değerlendirirken, o yaşta bir insanın ifadesinde anlattığı kadar hızlı hareket edemeyeceğine ve bu sebeple sanığı apartmandan çıkarken görmüş olamayacağına dikkat çeker. Kenar mahallelerde yetişmiş bir başka üye, önemli bir delil olarak addedilen sustalı bıçağın bir tanığın anlattığı biçimde kullanılmayacağını belirtir ve hem bu ifadenin hem de bu delilin geçerliliğine gölge düşürür. Buna benzer çeşitli argümanların ortaya atılması birlikte giderek uzayan müzakere süreci sonucunda jüri üyeleri oybirliği ile sanığın suçsuz olduğuna karar verir.

Bu örnek bilişsel çeşitliliğin sağladığı epistemik katkıyı şu anlamda gözler önüne serer: jüri üyelerinin toplu halde doğru kararı verebilmesini sağlayan temel bir etken onların farklı yaşam hikayeleri ve özgün deneyimleri sayesinde konuya farklı açılardan bakabilmeleridir. Bir üye, kenar mahallede yetiştiği için bıçak kullanma konusunda diğerlerinden daha bilgiliyken; bir başka üye kendi yaş sebebiyle insanın hareket kabiliyeti ile yaş arasındaki ilişkiye diğer üyelerden daha çok dikkat etmiştir. İşte üyeler arasındaki bu farklılıklar, yani grup içerisindeki

bilişsel çeşitlilik, grubun toplu halde müzakere ederek doğru cevabı bulmasını sağlamıştır. Oysa, karar hakkı tüm gruba değil de grubun en zeki üyesine verilmiş olsaydı, muhtemelen yanlış karar alınacak ve sanık suçlu bulunacaktı. Bu örneğin de işaret ettiği gibi, müzakere pratiği homojen değil heterojen bir grup içerisinde yer aldığı takdirde epistemik bir anlam taşıyacaktır. Heterojen gruplarda yer alan farklı bakış açıları müzakere sürecinde birbirleriyle etkileşime girerek en iyi çözümü bulacaktır. Landemore'a göre bir grubu daha heterojen hale getirerek bilişsel çeşitliliği arttırmanın en kestirme yolu o grubun üye sayısını arttırmaktır. Dolayısıyla, müzakere pratiğine epistemik bir değer atfedilmek isteniyorsa, yapılması gereken şey müzakereyi mümkün olduğunca kapsayıcı bir hale getirmektir.

Böylece Landemore, demokratik aklın bilişsel çeşitlilik üzerinde yükselen iki kurucu unsurunu ortaya koymuş olur: kapsayıcı bir müzakere pratiği ve eşit oy hakkına dayalı çoğunluk kararı. Mümkün olan en fazla sayıda vatandaşı kapsayan ve bilişsel çeşitliliğe sahip bir grup önce kendi arasında tartışarak en iyi çözüm önerilerinin hangileri olduğunu belirleyecek ve daha sonra bu önerileri oylayarak çoğunluk hangisinde karar kılarsa onu uygulayacaktır. Müzakere pratiğinin epistemik işlevi, ortak sorunlara dair çözüm önerileri geliştirmek; çoğunluk kararının epistemik işlevi ise bu önerilerden hangisinin en iyi sonuç vereceğini tahmin etmektir. Çoğunluk kararı çözüm önerileri üretmek için değil; müzakere sürecinde üretilen önerileri birbirine karşı tartmak için kullanılmaya uygun bir yöntemdir (Landemore, 2013: 145-146). Demokratik aklın oluşabilmesi için, farklı epistemik özellikler taşıyan her iki unsurun da mevcudiyeti mutlaka gereklidir. Eğer kapsayıcı bir müzakere süreci yaşanmazsa, kötü önerilerin iyilerinden ayıklanma şansı olmayacak ve çoğunluğun bu kötü önerilerden birinde karar kılma ihtimali bulunacaktır. Landemore, "...müzakere, epistemik açıdan çoğunluk kararına üstündür" derken, müzakere pratiğinin çoğunluk kararına tabi olacak konuları, deyim yerindeyse epistemik bir elekten geçirdiğine işaret etmektedir (Landemore, 2008). Bu eleğin kullanılmaması durumunda, çoğunluk kararının iyi sonuçlar vereceği, yani epistemik bir değere sahip olacağı, daha şüpheli bir hal almaktadır.

Müzakere pratiği ve çoğunluk kararı ilişkisine dair bu önemli tespit akla şu kritik soruyu getirmektedir. Günümüzde siyasi kararlar esas olarak ulusal ya da yerel meclislerde alındığına göre, acaba bu meclislerdeki bilişsel çeşitlilik, demokratik aklın kurucu unsuru olan kapsayıcı müzakere pratiğini hakkıyla gerçekleştirebilmek için yeterli midir? Meclisler genelde en fazla birkaç yüz kişiden oluşan görece küçük gruplar olsa da, Landemore bu soruya evet yanıtını vermektedir. Meclislerin bilişsel çeşitliliğe sahip olmasını mümkün kılan temel etken, temsili demokrasilerin başvurduğu periyodik seçimlerdir. Vatandaşlar arasında var olan bilişsel çeşitlilik, vatandaşların seçtiği temsilciler aracılığıyla meclise yansımaktadır. Vatandaşlardan meclise doğru yol alan bu çeşitlilik elbette yalnızca seçimden seçime değil, tüm yasama süreci boyunca devam etmelidir. Vekiller kararlarını alırken, vatandaşlardan gelen bilgi akışını ve farklı talepleri

sürekli gündemlerinde tutmalıdır ki toplumdaki bilişsel çeşitlilik daha etkili bir biçimde kendisine mecliste yer bulabilsin. Buna ilaveten, periyodik seçimlerin demokrasinin epistemik değerine yaptığı bir başka önemli katkı demokratik aklın kendi hatalarından ders çıkararak gelecekte daha iyi kararlar alabilmesine olanak sağlamaktır. Landemore bu katkıyı, demokratik aklın bilişsel çeşitlilikle kurduğu ilişkinin iki ayrı boyutu üzerinden ele alır (Landemore, 2013: 22). Bilişsel çeşitliliğin, yukarıda değinilen boyutu daha çok *mekansal* düzleme işaret etmektedir. Yani burada farklı insanların eş zamanlı olarak sahip olduğu farklı fikirlerden kaynaklanan bir tür mekansal bilişsel çeşitlilikten bahsedilmektedir. Bilişsel çeşitliliğin ikinci boyutu ise *zamansal*dır. Periyodik seçimler sayesinde mecliste yer alan yasa yapıcılar yenilenebildiği için demokratik akıl kendi hatalarından ders alabilmekte, geçmişte yaşanan farklı tecrübeleri dikkate alarak kendisine farklı biçimler verebilmektedir. Demokrasi dışı yönetimler, örneğin seçimler yoluyla yenilenmeye tabi olmayan elitist bir azınlık yönetimi, bu tip bir dinamizmden yoksun kalacağı için bilişsel çeşitliliğin yalnızca mekansal değil zamansal boyutundan da yararlanma şansı bulamayacaktır.

Landemore'un yukarıda ana hatlarıyla özetlenen yaklaşımı elbette pek çok eleştiriye açıktır ve bu eleştiriler demokratik aklın her iki kurucu unsuruna da yönelebilmektedir. Birinci unsur olan müzakere pratiğine dair ortaya konan bazı itirazlar şunlardır. Öncelikle, birbirinden oldukça farklı fikirlere sahip vatandaşların katılımcı bir müzakere sonucunda bazı çözüm önerileri üzerinde uzlaşabileceği görüşü aşırı iyimser bulunmaktadır. Pek çok yazar müzakere pratiğinin kendisinin bireylerin fikir değiştirmesinde pek etkili olmadığını, müzakere sürecinde ve sonrasında katılımcıların çoğunun müzakere öncesinde sahip oldukları görüşleri koruduğunu söylemektedir. Gerry Mackie (2006) bunu, bireylerin tüm fikirlerinin birbirleriyle yakın ilişki içerisinde oldukları bir düşünsel ağın parçası olmalarına bağlar. Değiştirilmesi beklenen fikir yalıtılmış bir biçimde bireyin zihninde yer almadığı için, o fikrin parçası olduğu ağ sabit kaldığı sürece bireyler müzakere sürecinde fikirlerinden kolaylıkla vazgeçmemektedir. Benzer şekilde, Goodin & Neimeyer (2003) Avustralya'daki bir jüri yargılamasına dayanan ampirik çalışmalarında, jüri üyelerinin kararlarını üyeler arasındaki müzakere sürecinde değil, davaya dair evrakları kendi başlarına inceledikleri ve kendi iç muhakemelerini yaptıkları süreçte verdiklerini ileri sürmektedir. Diğer bazı yazarlar ise, müzakere sürecinin yalnızca bireylerin fikirlerini değiştirmekte etkisiz olduğunu değil, aynı zamanda bu fikirlerin daha radikal bir biçimde benimsenmesine de sebep olabileceğini ileri sürmektedir. Cass Sunstein bunun müzakereci demokrasinin karşı karşıya bulunduğu dört sorunla ilişkili olduğunu söylemektedir: grup halinde düşünme, kutuplaşma, kademeli bilgi akışı (*informational cascades*) ve sosyal baskılar. Sunstein şöyle der: "Müzakere eden gruplar şu dört sorundan müzdarıptir. Üyeler birbirlerinin hatalarını pekiştirirler. Üyelerin sahip olduğu bilgiler diğer üyeler tarafından sınırlanmaz. Kademeli bilgi akışına maruz kalındığı için körlük daha çok körlüğe neden olur. Nihayet, gruplar arası kutuplaşma yönünde bir eğilim belirir ve gruplar daha da radikalleşir"

(Sunstein, 2006: 75). Sunstein bu olguyu gruplar arası kutuplaşma yasası (*the law of group polarization*) olarak da tanımlar.

Demokratik aklın ikinci unsuru olan çoğunluk kararı, temsili demokrasilerde periyodik seçimler ve genel oy uygulamalarıyla hayata geçirildiği için, bu uygulamalarla ilişkili tartışmaların çoğunluk kararına da uzanması kaçınılmazdır. Siyaset bilimi literatüründe, özellikle de bilimsellik iddiasını yüksek sesle dile getiren davranışsal ekol içerisinde, seçmen davranışı ya da oy verme motivasyonu üzerine pek çok teori sunulmuştur. Örneğin Anthony Downs'un ortaya attığı 'oy verme paradoksu', milyonlarca seçmenin bulunduğu seçimlerde bir seçmenin oyunun sonucu değiştiremeyeceğinden hareketle seçmenlerin oy verme işlemini ciddiye almasının aslında irrasyonel bir davranış olduğunu iddia etmektedir (Downs, 1957: 246). Diğer bir deyişle, vatandaşlar için rasyonel olan, oy vermenin getirdiği maliyeti üstlenmek yerine oy vermemektir. Bununla bağlantılı olarak, özellikle Batı demokrasilerinde vatandaşların seçimlere ilgisinin ve katılımının düşük olduğu bazı ampirik verilerle ortaya konmuş, vatandaşların genel anlamda siyasi meselelerle ilgisiz olduğu ileri sürülmüştür. Joseph Schumpeter gibi bazı düşünürler bu katılım düşüklüğünün çözülmesi gereken bir sorundan ziyade, korunması gereken bir özellik olduğunu savunur. Schumpeter'e göre bunun sebebi, sıradan vatandaşların siyasi konulardaki yargısına güvenilmemesi gerektiğidir. Schumpeter, vatandaşların kendilerini yakından ilgilendiren ve aldıkları kararların sonuçlarını birinci elden gözlemleyebildikleri konularda rasyonel birer karar alıcı olmalarına rağmen, sonuçlarının sorumluluğunu doğrudan kendileri taşımadıkları genel siyasi konularda çoğunlukla irrasyonel ve dürtüsel hareket ettiklerini iddia eder (Schumpeter, 2003: 262). Dolayısıyla Schumpeter, vatandaşların geniş katılımına dayalı bir yönetimden vatandaşların rolünün yalnızca siyasi elitleri seçmek olacağı bir yönetimi tercih eder. Vatandaşların özellikle makroekonomik konularda rasyonel değil, çeşitli önyargılarla karar verdiği iddiası bazı güncel çalışmalarda da tekrarlanmaktadır. Örneğin Bryan Caplan (2006), seçmenlerin dört tip sistemik ve bilişsel önyargıyla hareket ettiğini ileri sürmektedir: piyasa-karşıtlığı, yabancı-karşıtlığı, iş yaratma ve kötümserlik önyargıları. Birincisi, piyasada bireyin kendi çıkarının peşinden koşarken aslında ortak çıkara hizmet ettiğinin görülememesi; ikincisi, yabancılarla etkileşimden sağlanabilecek faydanın ıskalanması; üçüncüsü, üretime dayalı genel ekonomik verimlilikten ziyade işe alımlarla zenginliğin artacağına inanılması; ve dördüncüsü de ekonominin sürekli kötüye gittiğinin düşünülmesiyle sonuçlanmaktadır.

Hem müzakere pratiği hem de çoğunluk kararına yönelik yukarıda değinilen eleştirilere Landemore çeşitli cevaplar sunmuştur. Ancak bu yazı kapsamında ne bu eleştirilere, ne de Landemore'un sunduğu cevapların ayrıntısına girilmeyecek ve bunun yerine daha temel bir sorunsala odaklanılacaktır. Yine de, bu sorunsalı ele almadan önce, Landemore'un olası eleştirileri dikkate alarak demokratik aklın ortaya çıkabilmesi için gerekli koşulların neler olduğuna dair söylediklerine kısaca yer verilmelidir. Landemore, bilişsel çeşitliliği demokratik

akıl kavramının merkezine oturttuğu için; bireyler arasındaki farklılıklara saygı duyan ve bu farklılıkları cesaretlendiren az çok liberal bir toplumun mevcudiyetini, demokratik aklın tesis edilebilmesi açısından mutlak bir önkoşul olarak görür. Burada işaret edilen liberal toplumun bazı asgari şartları şunlardır: farklı fikirlerin baskıyla karşılaşmadan sesini duyurabilmesi, bağımsız bir medya, çeşitliliğe yer veren sosyo-ekonomik bir yapı ve vatandaşlara temel bilişsel yetenekler kazandıran çoğulcu bir eğitim sistemi. Landemore'a göre bu anlamda, liberalizm ile demokrasi arasında çok sıkı bir bağ bulunmaktadır. Hoşgörüsüz, tek sesli, baskıcı, illiberal bir ortamda ne müzakere pratiği ne de çoğunluk kararı herhangi bir epistemik değer taşımayacak ve demokratik akıl kaçınılmaz olarak bir çeşit 'demokratik akılsızlığa' dönüşecektir (Landemore, 2013: 233-234). Landemore'un demokratik aklın önkoşullarına dair bu önemli tespitlerine birkaç cümleyle değindikten sonra şimdi yazıda şu ana kadar doğrudan bahsedilmemiş olsa da, arka planda kendini hep hissettirmiş olan temel bir sorunsala odaklanılacaktır. Bu sorunsal, yazının başından beri atıf yapılan 'doğruluk' kavramının tam olarak neye denk düştüğüdür.

EPİSTEMİK DEMOKRASİ VE DOĞRULUK SORUNSALI

Doğruluk, ya da hakikat kavramı, siyaset felsefesinin ve elbette daha genel anlamıyla felsefenin, en çok tartışılan kavramlarından biridir. Hal böyleyken, üzerinde az çok uzlaşma sağlanmış bir tanım verebilmek pek mümkün görünmemektedir. Ancak buna rağmen, demokrasinin epistemik değerine dair ortaya konan yaklaşımlar incelenirken, yani demokrasinin doğru ya da iyi kararlar üretme kapasitesi tartışılırken, doğruluk kavramına dair bazı temel ayrımların yapılması mutlaka gereklidir. Doğruluk ya da hakikat kavramından bahsederken yapılması gereken muhtemelen en temel ayırım, *fiziki dünyaya dair hakikat iddiaları* ile *sosyal dünyaya dair hakikat iddiaları* arasındadır. Fiziki dünya, insandan bağımsız olarak varlığını devam ettirecek türden hakikatlerin öznesi iken; sosyal dünyadaki hakikatlerin öznesi insandır. Dolayısıyla sosyal dünyadaki hakikatler insan yaratımının birer ürünüdür. Fiziki dünyadaki hakikatler mutlak zorunluluklara tabidir. Örneğin, deniz seviyesinde su mutlaka yüz derecede kaynamaktadır. Oysa sosyal dünyada benzer zorunluktan söz edilemez. İnsan tarih boyunca içerisinde yaşadığı sosyal dünyayı farklı biçimlerde yaratmış, değiştirmiş, yer geldiğinde yıkmış ve yeniden bambaşka biçimlerde inşa etmiştir. Antik dönemde ya da Orta Çağ'daki sosyal dünya ile günümüzdeki sosyal dünya birbirinden oldukça farklıdır. Örneğin daha önceki dönemlerde sosyal dünyada kendisine bir yer bulabilmiş olan kölelik kurumu günümüzde neredeyse tamamen yıkılmıştır. Dolayısıyla sosyal dünyaya dair hakikat iddialarının niteliği ile fiziki dünyaya dair hakikat iddialarının niteliğini eş tutmak bu anlamda mümkün değildir.

Sosyal dünyada dair hakikat iddialarının da kabaca ikiye ayrıldığı düşünülebilir. Biri, sosyal dünyada yer alan 'olgu'lara yönelik iddialar; diğeri ise sosyal dünyada yer alan 'norm'lara yönelik iddialardır. Burada kast edilen olgular elbette fiziki dünyadaki olgulardan, yukarı değinilen unsurlar uyarınca farklıdır.

Sosyal olgular, fiziki olgular gibi zorunluluk içeren bir nitelikte değildir. Örneğin İstanbul ile Ankara arasındaki uzunluğun yaklaşık 450 kilometre olduğu fiziki bir olgudur ve sabittir. Oysa, Ankara'nın Türkiye'nin başkenti olduğu sosyal dünyaya dair bir olgudur ve değişebilir. John Searle (2005) bu farkı şu terimler yardımıyla ifade eder. Sosyal dünyadaki olgular ontolojik olarak öznel ama epistemolojik olarak nesneldir. Yani, ontolojik bakımdan insan yaratımına tabi olduğu için öznel; ancak epistemolojik bakımdan bu yaratım insanlar için ortak bir bilişsel nesneye işaret ettiği için, ya da üzerinde az çok uzlaşmış bir bilgiye denk düştüğü için, nesneldir. Aynı örnek üzerinden gidilecek olursa, Türkiye'nin başkentinin Ankara olması ontolojik olarak öznel; çünkü bu doğada kendiliğinden var olan değil, Türkiye'de yaşayan insanların yaratımıyla var edilmiş bir sosyal olgudur. Ancak, Türkiye'nin başkentinin Ankara olması, epistemolojik olarak nesneldir çünkü sosyal dünyada yer alan tüm insanlar bunun doğru bir bilgi olduğu üzerinde uzlaşır.⁸

Sosyal ve fiziki olgular arasındaki bu farka değindikten sonra, sosyal olgular ile sosyal normlar arasındaki farka geri dönecek olursa ve bu fark benzer bir terminoloji ile ifade edilirse; sosyal normlar epistemolojik olarak da öznel bir niteliğe sahip gözükmemektedir ve bu yönüyle sosyal olgulardan ayrışır.⁹ Eşitlik, özgürlük, adalet gibi kavramların olgusal değil de normatif bir niteliğe sahip olduğunun söylenmesinin temel nedenlerinden biri bu kavramlara yönelik bilginin herkes için 'Türkiye'nin başkenti Ankara'dır' önermesindekine benzer bir nesnellik taşıması, yani insanlar arasında bu kavramların neye denk düştüğüne dair başkentin neresi olduğundakine benzer bir uzlaşmanın yer almamasıdır. Benzer şekilde, adil vergi oranının ne olması gerektiği gibi normatif bir konunun doğruluğu ile sözcülemi geçen yılın gayri safi milli hasılasının ne kadar olduğu gibi olgusal bir konunun doğruluğu arasında bir fark bulunmaktadır.¹⁰ Dolayısıyla, geçen yılın gayri safi milli hasılasını insanların doğru tahmin etmesi ile adil vergi oranının ne olduğunu doğru tahmin etmesini aynı parametreler ile değerlendirmek ve aynı analize tabi tutmak eleştiriye açıktır.

Bu noktada kendini dayatan kritik soru, sosyal normlara dair doğruların nasıl belirleneceğidir. Sosyal olgulara dair doğruları tespit etmek, biraz da olguların tanımı gereği, görece kolaydır. Sosyal olgular, kısmen 'olmuş olan'a işaret ettikleri kısmen de nesnel bir içeriğe sahip oldukları için; sosyal normlara göre daha kolay

⁸ Sosyal dünyada bu anlamda dahi bir nesnellikten söz edilemeyeceğini iddia eden düşünürler bulunmaktadır. Ancak bu yazı kapsamında bu tartışmaya girilmeyecektir.

⁹ Bakınız (Searle, 2005), özellikle birinci kısım.

¹⁰ Burada sosyal olgular ile sosyal normlar arasında mutlak, kategorik bir farktan bahsedilmemektedir. Bir yandan sosyal normlar üzerinde yeterli uzlaşma sağlanması durumunda bu normlar sosyal olgulara dönüşebilmektedir; öte yandan, tüm sosyal olgular insanlararası ilişkilere dayanmak suretiyle kaçınılmaz olarak bir takım normatif önkabuller içermektedir. Dolayısıyla bahsi geçen ayrım, katı bir pozitivist olgu/değer ayrımıyla karıştırılmamalıdır. Katı pozitivism, sosyal olgular ile sosyal normları birbirinden kesin bir biçimde ayırarak sosyal olguların adeta fiziki olgularmış gibi incelenmesini savunmaktadır.

bir biçimde doğruluk testine tabi tutabilir. Aynı örnek üzerinden gidilecek olursa, geçen yılın gayri safi milli hasılasına dair tahminlerin doğru olup olmadığı; üzerinde uzlaşmış olan tanım, ölçüm yöntemi, ilgili veriler, vs. dikkate alınarak belirlenebilir. Ancak sosyal normların doğruluğunun nasıl belirleneceği sorusu bu netlikte bir yanıtı sahip değildir. Burada iki temel yaklaşımdan birinin benimsenmesi mümkündür; usuli (*prosedürel*) ve özsel (*substantif*). Usuli yaklaşımı benimseyen görüş, sosyal normların doğruluğunun hiçbir zaman sabit bir özsel tanımının yapılamayacağını, yalnızca onun hangi usul ile belirlenebileceğine dair bir şey söylenebileceğini iddia eder. Diğer bir deyişle, tercih edilen usul sonucunda ortaya çıkacak tanım her ne ise o doğru kabul edilecektir. Şüphesiz, günümüzde normların doğruluğunu belirlemeye muktedir bir usul olarak en öne çıkanı demokratik karar alma usulüdür. Sosyal normların doğruluğunun ancak demokratik bir karar alma usulüyle belirleneceğini iddia eden görüş 'saf prosedüralizm' (*pure proceduralism*) olarak isimlendirilebilir.¹¹ Bu prosedürel görüşe 'saf' sıfatının eklenmesinin sebebi normların doğruluğunun *tamamıyla* usule bağlanmasıdır. Normların doğruluğunun belirlenmesinde demokratik karar alma usulüne yalnızca bir yer verilmekle kalmamış, bu belirlenim bütünüyle bu usulden ibaret kılınmıştır. Felsefi kökenleri Jean Jacques Rousseau'ya götürülebilecek olan saf prosedüralizmin günümüzdeki en önemli temsilcilerinden biri olarak Jürgen Habermas kabul edilmektedir. Habermas, vatandaşlar arasındaki müzakere sürecinde, hangi normların üzerinde bir anlaşma sağlanırsa o normların doğru kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir. Habermas'ın tartışma etiği (*discourse ethics*) normların içeriğine değil, oluşturulma sürecine dair bir görüş sunmaktadır (Habermas, 1990: 103).

Saf prosedürel yaklaşıma yöneltilen eleştirilerin önemli bir kaynağı, normların içeriğinin bütünüyle boş bırakılmasından duyulan rahatsızlıktır. Adalet, eşitlik, özgürlük ve benzeri normların içeriğine dair hiçbir özsel iddiada bulunulmaması, bunun tamamıyla usule bırakılmasının kabul edilmesi güç sonuçlar verebileceği düşünülmektedir. Örneğin, usulüne uygun yapılmış bir müzakere sonucunda eğer vatandaşlar idam cezasının doğru olduğu üzerinde uzlaşırsa, böyle bir uygulamanın yine de yanlış olduğunu iddia edebilmenin imkanı büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. Bu imkan ancak sosyal normların doğruluğunu belirleyebilmek için başvurulabilecek prosedürden bağımsız bir ölçütle yaratılabilir. Prosedüre bağımlı kalmadan sosyal normların içeriğine dair bir yorumda bulunmak, ister istemez özsel bir yaklaşımın benimsenmesine yol açacaktır. Örneğin adil bir devletin sahip olması gereken özelliklere dair ortaya konacak her yorum, adalet kavramının değişmez özünü betimlemeye yönelecek ve prosedüre bağımlı olmayan evrensel bir hakikat iddiası taşıyacaktır. Elbette günümüzde demokratik karar alma usulüne atıf yapmayan, kaynağını vatandaşların kendi oluşturacakları fikrinsel çerçeveden almayan, öznel akla dayalı hakikat iddiaları da ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur. Hem fikrinsel hem vicdani çeşitliliğe

¹¹ Bu terimleri içeren bir tartışma için bakınız; Bohman & Rehg (1997) ve Estlund (1997).

sahip günümüz toplumlarında, uyulması beklenen sosyal normlara yönelik doğruların dışarıdan ve monolojik bir biçimde belirlenmesi sorunlu bulunmaktadır. Dolayısıyla prosedürel ve özsel yaklaşımlar, normların doğruluğunun nasıl belirleneceği konusunda birbirlerine zıt görüşlere sahiptir.

Bu noktada, işleri daha da karıştıran bir mesele, daha önce bahsedildiği üzere, sosyal normlarla ilgili olarak yalnız doğruluk değil, bir de meşruluk boyutunun var olduğu iddiasıdır. Bu iddiaya göre, sosyal normlara yönelik olarak verilmiş bir kararın ‘doğru ancak gayrimeşru’, ya da ‘yanlış ancak meşru’ olma ihtimali bulunmaktadır. İlgili kısımda bahsi geçen örnek üzerinden gidilecek olursa, apartmanın bahçesinin en adil bir biçimde nasıl kullanılacağı hakkında verilecek kararın iki boyutu bulunmaktadır. Biri kararın doğruluğudur: bahçenin en adil bir biçimde nasıl kullanılacağına dair doğru bir görüş bulunmaktadır ve alınan karar bu görüşe denk düştüğü ölçüde doğru, düşmediği ölçüde yanlıştır. Diğer boyut ise kararın meşruluğudur: karar eğer ‘uygun’ bir usul ile alınmamış ise, doğru olsa bile gayrimeşrudur. Uygun usulün, tüm apartman sakinlerinin katılacağı bir toplantıda ortaya konan önerilerin önce tartışılması ve sonra oylanması olduğu kabul edilirse; bu usulle alınmamış bir kararın (örneğin apartmanın en bilgili sakinin kendi başına vereceği bir kararın), tersinden düşünülürse, meşru olmasa dahi doğru olma ihtimali bulunmaktadır. Elbette meşruiyete dair usuli yaklaşıma alternatif olarak özsel bir yaklaşım benimseyenler de bulunmaktadır. Özsel yaklaşımı benimseyenler, bir normun doğru olmasının ona aynı zamanda meşruluk da kazandıracağını iddia etmektedir. Örneğin, apartmanın bahçesinin adil kullanımına yönelik verilecek doğru bir karar, o kararın hangi usulle alındığına bakılmaksızın, özsel niteliği (yani doğruluğu) sebebiyle meşru kabul edilmelidir. Platon’dan günümüze gelen elitizm geleneği, normların meşruluğunu usuli değil, özsel bir yaklaşıma dayandırmaktadır.

Genel çerçevesi çizilmeye çalışılan tartışmada yer alan pozisyonları daha net görebilmek için dört farklı yaklaşım belirleyerek (*saf prosedüralizm, elitizm, epistemik demokrasi, hakkaniyetçi prosedüralizm*) bunların her birinin usuli ve özsel yaklaşımlarla ilişkisini ortaya koymak faydalı olacaktır (bkz. Tablo 1). Bu dört yaklaşımdan ilk ikisi, yani *saf prosedüralizm* ve *elitizm*, yukarıda kısaca betimlendiği üzere, birbirine taban tabana zıt görüşlere sahiptir. Saf prosedüralizm, hem doğruluk hem de meşruiyet alanında usuli bir görüş benimserken; elitizm ise her iki alanda da özsel bir görüş benimsemektedir. Şimdi değinilecek olan diğer iki yaklaşım ise meşruiyet alanında usuli bir görüş benimserken, doğruluk alanında özsel bir görüşü tercih etmektedir. *Epistemik demokrasi*, ya da Estlund’un kullandığı tabirle epistemik prosedüralizm, demokrasinin meşruluğunu onun kısmen içkin, kısmen de araçsal değerine atıfla temellendirir. Demokrasinin adil bir karar alma yöntemi olarak içkin değere sahip olması, alınacak siyasal kararların demokratik bir usulle alınmasını zorunlu kılar. Böylece meşruiyet alanında usuli bir görüş benimsenmiş olur. Öte yandan, demokratik karar alma usulünün epistemik açıdan sahip olduğu araçsal değere yapılan vurgu, prosedürden bağımsız bir doğru tanımı yapmayı, yani doğruluk alanında özsel bir yaklaşımın

benimsenmesini zorunlu kılar. Araçsal bir değerden bahsedilmek için, bu araçtan bağımsız olarak var olan bazı doğru normların mevcudiyeti gereklidir. Demokratik karar alma usulü, kendi dışında var olan bu doğruların neler olduğunu bulma anlamında epistemik bir değere sahiptir. Epistemik demokrasinin önemli bir temsilcisi olan Landemore'un bu yazıda aktarılan görüşleri de bu doğrultudadır. Landemore'a göre demokrasi, doğru olanı *yaratan* değil, kapsayıcı müzakere ve çoğunluk kararı yardımıyla onu *bulan* bir usuldür. Bu görüş ile saf prosedüralizm arasındaki fark şudur. Saf prosedüralizmde demokratik usul sonucunda varılan karar tanımı gereği doğrudur; yani demokrasi doğru olanı bulan değil, yaratan bir usuldür.

Son olarak hakkaniyetçi prosedüralizm, demokratik karar alma usulünü toplumda yer alan fikir ayrıklarını çözenin adil bir yöntemi olarak değerlendirir. Her vatandaş o siyasal topluluğun eşit bir üyesi olarak kabul edildiği için ortak siyasal kararların alınmasında eşit hakka sahip olmalıdır. Demokratik karar alma usulü bu eşitlik ya da hakkaniyet ilkesine en uygun düşen usul olduğu için tercih edilmelidir. Yazının ilk kısmında değinilen Rawls ve Dworkin'in yaklaşımlarını hakkaniyetçi prosedüralizmin birer örneği olarak düşünmek mümkündür.¹² Dikkat edilecek olursa hakkaniyetçi prosedüralizm böylece normların doğruluğuna dair özsel bir yaklaşım sergilemektedir çünkü usule tabi olmayan (ya da içeriği usulden bağımsız bir biçimde belirlenmiş) eşitlik ve adalet gibi bazı normlara atıf yapmakta, bu normların doğru yorumunun ne olduğuna dair özsel bir iddiada bulunmaktadır. Ancak öte yandan, meşruiyet alanında sergilenen yaklaşım usulidir çünkü siyasal kararların meşruiyeti onların demokratik bir yöntemle alınmasına bağlıdır. Doğruluk alanında özsel, meşruiyet alanında usuli bir yaklaşım benimsemesi açısından birbirilerine benzeyen epistemik demokrasi ile hakkaniyetçi prosedüralizm arasındaki temel fark ise şudur. Epistemik demokraside, demokratik karar alma usulü hem adil bir karar alma yöntemi olma anlamında içkin bir değere, hem de doğru normları bulma anlamında araçsal bir değere sahiptir. Oysa hakkaniyetçi prosedüralizmde, demokrasinin epistemik boyutuna dair herhangi bir yorumda bulunulmadığı için demokrasiye araçsal bir değer atfedilmez. Demokrasiye yalnızca adil bir karar alma yöntemi olma anlamında içkin bir değer atfedilir.

Bu yaklaşımların demokrasi ve hakikat ilişkisine dair söylediklerini şu şekilde özetlemek mümkündür: *Epistemik demokrasi* (ya da epistemik prosedüralizm), demokrasinin doğru kararlar üretmeye meyilli bir yönetim biçimi olduğunu; *saf prosedüralizm*, demokratik bir sürecin ürettiği kararların tanımı gereği doğru olduğunu; *hakkaniyetçi prosedüralizm* ise demokrasi kavramını

---

¹² Bu yaklaşımdaki bir başka düşünür olan Thomas Christiano da müzakerici demokrasi idealinin eşitlik ilkesiyle yakın ilişkisinin altını çizmektedir. Bakınız: (Christiano, 1997). Hakkaniyetçi prosedüralizmin önemli bir diğer örneği ve bu yaklaşımı daha ziyade çoğunluk kararıyla ilişkilendiren bir çalışma için bakınız: (Waldron, 1999).

hakikat ya da bilgi ile ilişkilendirmekten tümüyle vaz geçilmesi gerektiğini iddia etmektedir.

Günümüzde sosyal normlara dair usuli ve özsel yaklaşımlar arasındaki asıl tartışmanın, meşruiyet boyutundan ziyade doğruluk boyutunda yer aldığı görülmektedir. Siyasal kararların meşruiyeti ile o kararların alınış usulü arasında bir bağlantı bulunmadığı, yani meşruiyetin tamamen o kararın özsel niteliklerine bağlı olduğu iddiasını dile getiren elitist yaklaşımı benimseyenler azınlıktadır ve bunun karşısında usuli yaklaşımlar genel kabul görmektedir. Ancak doğruluk boyutunda usuli ve özsel yaklaşımlar arasında daha çetin bir tartışma yer almaktadır. Daha önce değinildiği üzere, doğruluk boyutunda, hem usuli hem de özsel yaklaşımların kendine özgü bazı sorunları bulunmaktadır. Ne usulü bütünüyle dışlayan tam anlamıyla özsel bir yaklaşım, ne de özsel içeriği bütünüyle reddeden tam anlamıyla usuli bir yaklaşım bu sorunlarla tek başına başa çıkabilir gözükmemektedir. Buradan hareketle ortaya atılan ve bu ikiliği aşmaya çalışan bir fikir, ‘ideal usul’ (*ideal procedure*) ile ‘fiili usul’ (*actual procedure*) arasında bir ayırım yaparak ideal usulü, adeta fiili usulü tartabilecek özsel bir ölçü gibi kullanmaktır. Gerçekten de burada, hem doğru usulün ne olduğuna dair bir bakıma özsel bir görüş sunulmakta, hem de bu özsel görüşün içeriği usuli bir sınırlamaya tabi tutulmaktadır. Her usulün, belli bir takım öncüllere, yani bazı özsel niteliklere sahip olduğu kabul edilirse, bu eklettik yaklaşım daha anlamlı gözükcektir.¹³ Örneğin demokratik karar alma usulü, her ne kadar usuli bir yapıda olsa da, bu yapı eşitlik ya da hakkaniyet gibi bazı özsel değerlerin üzerinde yükselmektedir. Bu değerleri tam olarak içeren *ideal* bir demokratik karar alma usulünden sapmış olduğu tespit edilen belli bir *fiili* demokratik kararının gayri meşru olduğu söylendiğinde; aslında özsel bir yaklaşıma değil, doğru usulün ne olduğuna dair özsel nitelikler içeren usuli bir yaklaşıma başvurulmaktadır.¹⁴ Böyle bakıldığında saf prosedüralizm ile epistemik demokrasi ve hakkaniyetçi prosedüralizm arasındaki mesafenin biraz kapanabileceği düşünülebilir. Örneğin Estlund, genelde saf prosedüralizm’e örnek olarak gösterilen Rousseau’nun *genel irade* (general will) kavramının, aslında fiili usulden bağımsız bir ölçü olarak okunması gerektiğini iddia eder (Estlund, 1997: 183-184).¹⁵ Vatandaşların kendi aralarında alacakları fiili bir kararda, bu genel iradenin ya da ortak iyinin yakalanma ihtimali bulunduğu gibi, yakalanmama ihtimali de bulunmaktadır.¹⁶ Eğer vatandaşlar bu

¹³ Müzakereci demokrasi idealinin usuli ve özsel niteliklerine dair bir tartışma için bakınız: (Cohen, 1989; 1996). Aslında usuli yaklaşımın önemli bir temsilcisi olan Cohen ikinci makalesinde müzakereci demokrasinin özsel niteliklerini daha belirgin bir biçimde vurgulamaktadır.

¹⁴ Bu yaklaşımın, herhangi bir usule atf yapmayan örneğin Platoncu bir özsel yaklaşımdan farkına dikkat edilmelidir.

¹⁵ Benzer bir görüşe Joshua Cohen de daha erken dönem bir makalesinde değinmektedir. Bakınız (Cohen, 1986).

¹⁶ Rousseau şöyle der: “Genel istem [irade] her zaman doğrudur ve kamusal yararlaraya yöneliktir. Ama bundan halkın kararlarının her zaman aynı doğrulukta olduğu sonucu

fiili kararı verirken, ortak çıkarları değil de kendi çıkarlarını düşünerek hareket ederlerse genel irade ortaya çıkamayacaktır.¹⁷ Benzer bir argüman Habermas'ın 'ideal söylem durumu' (*ideal speech situation*) kavramı için de kullanılabilir (Habermas, 1990: 88). Eğer vatandaşlar, ideal söylem durumunda sağlanması gereken eşit ve özgür bireyler olarak, şiddetin dışlandığı bir müzakere yürütme şansına sahip olmadan bir fiili karar alırsa, bu kararın meşruiyeti zedeleneyecektir.

SONUÇ

Toparlanacak olursa, demokrasinin epistemik değerine dair ortaya konan tartışmadan, özellikle de Landemore'un argümanları üzerinden gidilecek olursa, şu iki sonuç çıkmaktadır. Birinci sonuç, Landemore ve Estlund gibi epistemik demokratların, demokrasinin doğru kararlar üretmeye yatkın bir yönetim biçimi olduğu şeklindeki temel önermesinin içerdiği 'doğruluk' kavramıyla ilişkilidir. Epistemik demokrasi, usulden bağımsız bir doğrunun var olduğu varsayımına dayandığı için, böyle bir doğrunun nasıl belirleneceği ve içeriğinin neyi kapsayacağı gibi sorunlar üzerine daha ayrıntılı analizler sunmalıdır. Landemore kitabının 'siyasal bilişsellik (political cognitivism) savunusu' adını verdiği bölümünde¹⁸ bu tartışmaya değinse de burada ortaya koyduğu yaklaşımla, kitabın demokratik aklın kurucu unsurlarını incelediği diğer bölümleri arasında yer yer kopukluklar yaşanmaktadır. Landemore, işaret edilen bölümde sosyal olgular ve sosyal değerler arasındaki bazı farklılıklara değinmesine rağmen, kitabın diğer kısımlarında incelenen demokratik mekanizmaların (çoğunluk kararı ve müzakere pratiği gibi) fiziki olgular, sosyal olgular ve sosyal normların hepsine yönelik benzer biçimde işlediği izlenimi verilmektedir. Epistemik demokratlar, doğruluğun farklı biçimlerinin demokratik mekanizmalarla nasıl farklı biçimlerde ilişkilendiğini daha kapsamlı bir biçimde incelerse, bu yaklaşımın ikna ediciliği ölçüde artacaktır.

İkinci sonuç, Landemore'un demokrasinin epistemik değeriyle bilişsel çeşitlilik ve çoğulculuk arasında kurduğu ilişkiden türemektedir. Landemore demokratik aklın ortaya çıkabilmesini bilişsel çeşitliliği koruyan liberal bir siyasal düzenin mevcudiyetine bağladığı için; liberalizm ve demokrasi birbirine rakip değil, birbirini tamamlayan ideolojiler olarak sunulmaktadır. Çeşitliliği ve çoğulculuğu koruyan liberal bir düzenden koparıldığı takdirde demokrasi epistemik değerini kaybedecek, demokratik akıl hızlıca bir çeşit demokratik akılsızlığa dönüşecektir. Bu yaklaşım diğer pek çok epistemik demokrat tarafından da

---

çıkamaz ... Herkesin istemi ile genel istem arasında çoğu zaman hayli ayrılık vardır. Genel istem yalnız ortak yararı göz önünde tutar, öbürü ise özel çıkarları gözetir ve özel istemlerin toplamından başka birşey değildir..." (Rousseau, 2006: 26).

¹⁷ Ortak iyi üzerinde uzlaşmayı bir ideal olarak ortaya koyan Rousseaucu yaklaşıma yöneltilen bir eleştiri için bakınız: Gauss (1997).

¹⁸ Bakınız; (Landemore, 2013: 208-231).

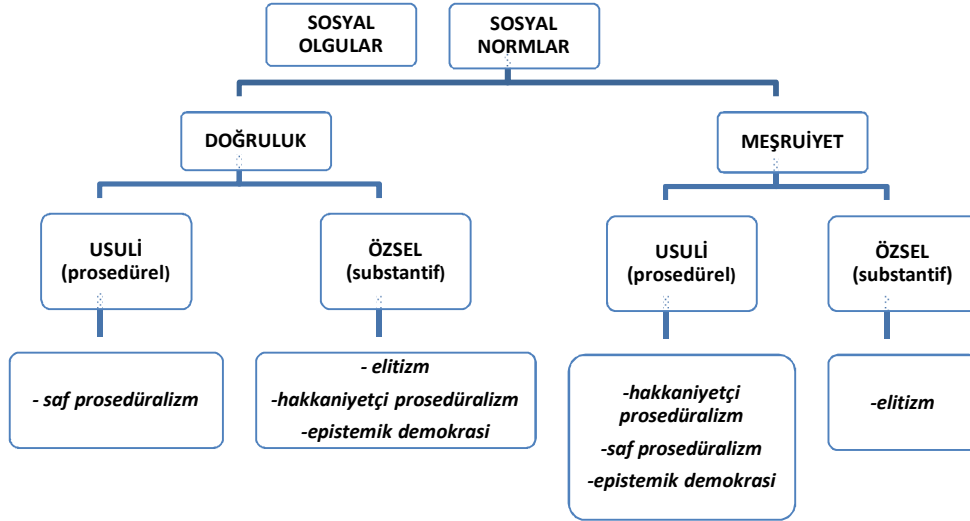
paylaşılmaktadır. Örneğin Elizabeth Anderson, medyanın tek elde toplandığı bir ortamda, toplumun geneline yayılmış bilginin ortaya çıkmasının mümkün olamayacağını ve bu sebeple demokrasinin epistemik bir katkı sağlama imkanının ortadan kalkacağını belirtmektedir (Anderson, 2006: 15). Yani bağımsız bir medya, yalnızca farklı görüşlerin kendilerini ifade edebilecekleri adil bir platform oluşturabilmek için değil, daha iyi siyasi kararlar alabilmek için de gereklidir.¹⁹ Anderson bunun yanı sıra, John Dewey'e atıfla kurumsal çerçevenin yanı sıra kültürel değerlerin önemine dikkat çeker. Demokrasinin epistemik değerinin ortaya çıkabilmesi için farklı görüşlere hoşgörüyle yaklaşan ve birbirini dinlemeye açık vatandaşlara ihtiyaç duyulmaktadır. Kısacası, demokratik karar alma mekanizması içerisinde yer alan çoğunluk kararının doğruyu bulmaya eğilimli olduğu iddiasının geçerliliği belli şartlara bağlıdır. Bu şartların sağlanmadığı bir durumda çoğunluğun doğruyu bildiği iddiası temelsiz kalacaktır.

Son olarak, demokrasinin epistemik değerine yönelik olarak ortaya konan bu argümanlar, yazının başında değinilen, liberal demokrasinin hakikat kavramına yönelik çekincelerini yenmesine de yardımcı olabilecek bir niteliktedir. Hatırlanacak olursa, özellikle liberal düşünürler, 'hakikat' kavramının siyasal alana dahil edilmesinin bu alanda tek bir doğrunun kendisini dayatacağını ve dolayısıyla çoğulculuğu yok edeceğinden endişe etmektedir. Oysa Landemore'un ortaya attığı, tam da bu çoğulculuğun ve bilişsel çeşitliliğin bir epistemik değer taşıdığı argümanı, bu endişeyi gidermek için kullanılabilir. Hakikate yönelmek için çoğulculuğu ortadan kaldırmaya yönelecek bir liberal demokrasi, kendi kendisinin altını oyacak ve hakikatten uzaklaşacaktır. Bu sebeple, eğer demokratik bir yönetim siyasal alanda hakikate yer vermek istiyorsa ve bunu çoğunluğun tercihiyle ilişkilendirmek istiyorsa, aynı oranda o toplumdaki çoğulculuğu da korumak zorundadır.

---

¹⁹ Teksesliliğin epistemik bakımdan ciddi bir sorun teşkil ettiğini diğer pek çok epistemik demokrat da dile getirmektedir. Bakınız; (Goodin & Spiekermann, 2018: 319).

Tablo 1: Doğruluk ve Meşruiyete Yönelik Özsel ve Usuli Görüşler

KAYNAKÇA

Anderson, E. (2006). The epistemology of democracy. *Episteme*, 3 (1-2), 8-22.

Arendt, H. (1996). *Geçmişle gelecek arasında*. (B. S. Şener & O. E. Kara, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bohman, J. & Rehg, W. (1997). Introduction. J. Bohman & W. Rehg (Der.). *Deliberative democracy: Essays on reason and politics* içinde (ss. ix-xxx). Cambridge & London: The MIT Press.

Caplan, B. (2006). *The myth of the rational voter*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Christiano, T. (1997). The significance of public deliberation. J. Bohman & W. Rehg (Der.), *Deliberative democracy: Essays on reason and politics* içinde (ss. 243-278). Cambridge: The MIT Press.

Cohen, J. (1986). An epistemic conception of democracy. *Ethics*, 97 (1), 26-38.

Cohen, J. (1989). Deliberation and democratic legitimacy. A. Hamlin & P. Pettit (Der.). *The good polity* içinde (ss. 17-34). Oxford: Blackwell.

Cohen, J. (1996). Procedure and substance in deliberative democracy. S. Benhabib (Der.). *Democracy and difference* içinde (ss. 95-119). Princeton: Princeton University Press.

Converse, P. (1990). Popular representation and the distribution of information. J. A. Freejohn & J. H. Kuklinski (Der.). *Information and democratic processes* içinde (ss. 369-389). Chicago: University of Illinois Press.

Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper & Lee Publishers.

Dryzek, J. S. (2004). Democratic political theory. G. F. Gauss & C. Kukathas (Der.). *Handbook of political theory* içinde (ss.143-154). London: Sage Publications.

Dworkin, R. (2011). *Justice for hedgehogs*. Cambridge & London: Harvard University Press.

Estlund, D. (1997). Beyond fairness and deliberation: The epistemic dimension of democracy. J. Bohman & W. Rehg (Der.). *Deliberative democracy: Essays on reason and politics* içinde (ss. 173-204). Cambridge: The MIT Press.

Estlund, D. (2008). *Democratic authority: A philosophical framework*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Estlund, D. (2012). Democracy counts: Should rulers be numerous?. H. Landemore & J. Elster (Der.). *Collective wisdom: Principles and mechanisms* içinde (ss. 230-250). Cambridge: Cambridge University Press.

Estlund, D. & Landemore, H. (2018). The epistemic value of democratic deliberation. A. Bachtiger, J. S. Dryzek, J. Mansbridge & M. E. Warren (Der.). *The Oxford handbook of deliberative democracy* içinde (ss. 113-131). Oxford: Oxford University Press, pp.

Gauss, G. F. (1997). Reason justification and consensus: Why democracy can't have it all. J. Bohman, J. & W. Rehg (Der.). *Deliberative democracy: Essays on reason and politics* içinde (ss. 173-204). Cambridge & London: The MIT Press.

Goodin, R. E. & Spiekermann, K. (2018). *An epistemic theory of democracy*. Oxford: Oxford University Press.

Goodin, R. E., & Niemeyer, S. J. (2003). When does deliberation begin? Internal reflection versus public discussion in deliberative democracy. *Political Studies*, 51(4), 627-649.

Habermas, J. (1990). *Moral consciousness and communicative action*. Cambridge & Waldon: Polity Press.

Hong, L., & Page, S. E. (2004). Groups of diverse problem solvers can outperform groups of high-ability problem solvers. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 101(46): 16385-89.

Hong, L., & Page, S. E. (2001). Problem solving by heterogeneous agents. *Journal of economic theory*, 97(1), 123-163.

Landemore, H. (2008). *Democratic reason: The mechanisms of collective intelligence in politics*. Paper Prepared for Presentation at the Conference 'Collective Wisdom: Principles and Mechanisms', College de France, Paris, 2008.

Landemore, H. (2012a). Why the many are smarter than the few and why it matters. *Journal of public deliberation*, 8(1), 7.

Landemore, H. (2012b). Democratic reason: The mechanisms of collective intelligence in politics. H. Landemore & J. Elster (Der.). *Collective wisdom: Principles and mechanisms* içinde (ss. 251-289). Cambridge: Cambridge University Press.

Landemore, H. (2013). *Democratic Reason: Politics, Collective Intelligence, and the Rule of the Many*. New Jersey: Princeton University Press.

Landemore, H. (2017). Beyond the fact of disagreement? The epistemic turn in deliberative democracy. *Social Epistemology*, 31(3), 277-295.

Mackie, G. (2006). Does democratic deliberation change minds?. *Politics, Philosophy & Economics*, 5(3), 279-303.

Page, S. (2007). *The Ddifference: How the power of diversity vreates better groups, firms, schools and societies*. Princeton: Princeton University Press.

Rawls, J. (1985). Justice as fairness: Political not metaphysical. *Philosophy and Public Affairs*, 14(3), 223-252.

Rawls, J. (2007). *Siyasal liberalizm*. (M. F. Bilgin, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Raz, J. (1990). Facing diversity: The case of epistemic abstinence. *Philosophy & Public Affairs*, 19 (1), 3-46.

Rousseau, J. J. (2006). *Toplum sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Searle, J. (2005). *Toplumsal gerçekliğin inşası*. (M. Macit & F. Özpilavcı, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Schumpeter, J. (2003). *Capitalism, socialism and demoracy*. London & New York: Routledge.

Sunstein, C. (2006). *Infotopia: How many minds produce knowledge*. New York: Oxford University Press.

Tepe, H. (2016). *Platon'dan Habermas'a felsefede doğruluk ya da hakikat*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Waldron, J. (1999). *Law and disagreement*. Oxford: Clarendon Press.

Yayın Geliş Tarihi: 04.04.2019
Yayına Kabul Tarihi: 27.08.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.549325>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 263-282
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

AĞIR VASITA SÜRÜCÜLERİNİN GÜVENLİ SÜRÜŞLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: BİR DERLEME ÇALIŞMASI

Burcu TEKEŞ*
Özgür ŞENER**

Öz

Ağır vasıta sürücüleri, kullandıkları aracın özellikleri, zorlu çalışma koşulları ve bu koşullara bağlı çeşitli faktörler sebebiyle hem diğer araç sürücülerinden hem de diğer profesyonel sürücülerden ayrılmaktadırlar. Kullanılan aracın büyüklüğü ve ağırlığı, olası bir kaza anında hem can kaybı riskini arttırmakta hem de ilgili diğer olumsuz sonuçların şiddetini arttırabilmektedir. Bu sebeple ağır vasıta sürücüleri trafik güvenliği açısından özellikle ele alınması gereken bir gruptur. Bu çalışmanın amacı, ağır vasıta sürücülerinin güvenli sürüşlerini etkileyen bu faktörleri derleyerek, genel bir çerçeve sunmaktır. Trafik güvenliği açısından bakıldığında, ağır vasıta sürücülerinin sürüşleri üzerinde etkisi olan birçok faktör olduğu dikkati çekmektedir. Bu çalışmada yapılan literatür taramasında bu faktörler, demografik etmenler, çalışma koşulları, sürücü yorgunluğu, alkol ve madde kullanımı, fiziksel şartlar ve ergonomi, fiziksel sağlık ve psikolojik faktörler olarak bulunmuştur. Elde edilen bilgiler doğrultusunda, Türkiye’de ağır vasıta sürücüleri ile ilgili yapılan çok az sayıda çalışma olduğu dikkati çekmektedir. Yapılan bu çalışmanın, Türkiye’de ağır vasıta sürücülerinin mevcut durumları hakkında bilgi vermesi ve ileride yapılacak olan çalışmalara ışık tutması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ağır Vasıta Sürücüleri, Güvenli Sürücülük, Çalışma Koşulları, Trafik Güvenliği, Derleme.

FACTORS AFFECTING SAFE DRIVING OF HEAVY VEHICLE DRIVERS: A REVIEW STUDY

Abstract

Heavy vehicle drivers are distinguished from other vehicle drivers and other professional drivers due to the characteristics of the vehicle they use, the difficult operating

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Tekeş, B. & Şener, Ö. (2020). Ağır vasıta sürücülerinin güvenli sürüşlerini etkileyen faktörler: Bir derleme çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 263-282.

* Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-6601-1023, burcutekes@gmail.com

** Yönetici Direktör, HED Akademi, ORCID: 0000-0002-1537-457X, ozgursener@hed.com.tr

conditions and various factors depending on these conditions. The size and weight of the vehicle used can both increase the risk of fatality and increase the severity of other negative outcomes in the case of a possible accident. For this reason, heavy vehicle drivers are a group that needs to be addressed especially in terms of traffic safety. The purpose of this study is to provide a general framework by compiling these factors which affect the safe driving of heavy vehicle drivers. In terms of traffic safety, it is noteworthy that there are many factors that have an impact on the driving of heavy vehicle drivers. In the present study, these factors were found to be demographic factors, working conditions, driver fatigue, alcohol and substance use, physical conditions and ergonomics, physical health and psychological factors. According to the literature review, it is noteworthy that there are very few studies examining heavy vehicle drivers in Turkey. The present study aims to provide information about the current situation of heavy vehicle drivers in Turkey and it is expected to shed light in studies will do in the future.

Keywords: *Heavy-Vehicle Drivers, Safe Driving, Working Conditions, Traffic Safety, Review.*

GİRİŞ

Ülkemizdeki yasalar iş sırasında ve işten kaynaklı trafik kazalarını da iş kazası olarak kabul etmektedir (6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 2006). Ancak uygulamada trafik kazalarının bu kapsamda ele alınmaması ve kök sebep analizlerinin yeteri seviyede yapılmaması sebebiyle, kazaları önleyici faaliyetler yeteri kadar geliştirilmemektedir. Trafik kazalarının maddi manevi yıkıcı sonuçları düşünüldüğünde, ölümler, yaralanmalar, iş gücü kayıpları, ekonomik gücün kaybı dolayısıyla dağılan aile yapıları, psikolojik bozulmalar ve intiharlar sebebiyle önemli bir sosyal etkisi bulunmaktadır (Gorea, 2016; Weijermars vd., 2016). Türkiye İstatistik Kurumu (2018) tarafından yayınlanan rakamlara göre, 2017 yılında trafiğe kayıtlı olan 838.718 kamyonun 16.178'i bir trafik kazasına karışmıştır. Ağır vasıta araçlar, trafik güvenliği açısından ele alındığında ayrı bir öneme sahiptir. Aracın ağırlığı, büyüklüğü ve taşıdığı yük, tasarımdan kaynaklı kör noktaların varlığı gibi fiziksel özellikler ağır vasıta araçların dahil olduğu trafik kazalarının kayıp ve yaralanma riskini arttırmakta ve sonuçlarını ağırlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra petrol ve doğalgaz gibi tehlikeli maddelerin taşınmasında oynadıkları rol, ağır vasıta sürücülüğün güvenlik açısından hassasiyetle ele alınmasını gerektirmektedir.

Bu sebeple, ağır vasıta araç kullanan sürücülerin güvenli sürüşleri üzerinde etkili olabilecek çeşitli demografik, çevresel ve psikolojik özelliklerin incelenmesi önem taşımaktadır. İlgili literatür incelendiğinde, tüm bu farklı bağlamsal faktörleri barındıran Türkçe bir kaynağa ulaşılamamıştır. Bu çalışmanın amacı, ağır vasıta sürücülüğü üzerine yapılmış olan ulusal ve uluslararası çalışmaların derlenerek Türkçe literatüre katkı sağlanmasıdır.

Türkiye’de ağır vasıta araç sürücülüğü üzerinde yapılmış oldukça az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan biri, Sönmez (2001) tarafından Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) ortaklığı ile sosyolojik bir bakış açısıyla yapılmış bir

çalışmadır. Sönmez (2001), Türkiye’de ağır vasıta sürücülüğü üzerinde etkisi olabilecek faktörleri toplumsal, iktisadi, kültürel, fiziksel ve doğal etkenler olarak sınıflandırmaktadır. Toplumsal faktörlere kişinin o işte çalışmasına sebep olan ihtiyaç ve sorumluluklar, ağır vasıta sürücülüğünün itibarı, iş hayatı içindeki konumları, çalışmanın şekli ve süresi, çalışmaya katılan diğer insanların nitelikleri örnek gösterilebilir. Tüm yasal gerekliliklere ve yapılan lojistik faaliyetin ticari hayattaki büyük önemine rağmen, ülkemizde ağır vasıta sürücüsü olmanın toplumsal anlamda bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Yapılan çalışmada, Türkiye’deki ağır vasıta sürücülerinin çok büyük oranda erkek ve evli, düşük eğitim düzeyi ve orta ve orta-alt sosyoekonomik düzeye sahip kişilerden oluştuğu bulgulanmıştır (Sönmez, 2001).

İktisadi faktörlere, sürücülüğü bir meslek olarak yapabilmek için gerekli olan araç-gerecin varlığı ve verimliliği örnek gösterilebilir. Eldeki bulgulara göre, Türkiye’deki ağır vasıta sürücülerinin çoğu ücret karşılığı çalışmaktadır. Bu grubu yine önemli bir miktar ile kendi hesabına çalışan sürücüler ile küçük bir oranda olmakla beraber ücretsiz aile işçisi olarak çalışan gruplar izlemektedir (Sönmez, 2001). Kültürel faktörler, sürücünün mesleğini icra ederken etkilendiği inançlar, değerler, resmi ve gayri resmi kurallardır. Fiziksel faktörler, aracın teknik ve ergonomik özellikleri, yolun özellikleri, sürücünün fizyolojik ve psikolojik özellikleri olarak tanımlanabilir. Son olarak, doğal etkenler ise hava koşulları gibi, sürücülüğü doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen faktörlerdir (Sönmez, 2001).

Sönmez (2001)’in çalışması, Türkiye’de ağır vasıta sürücülüğü üzerinde etkili olabilecek faktörlere ışık tutan az sayıda önemli çalışmadan biri olmakla beraber, temel olarak sosyolojik bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bu çalışmada, ağır vasıta sürücülüğünde sürücünün sürüş davranışları üzerinde etkisi olabilecek çeşitli faktörlerin, kapsamlı bir literatür taraması ile incelenmesi ve ağır vasıta sürücülerinin trafikte sergiledikleri güvensiz davranışların bu faktörlerle ilişkilendirilerek açıklanması hedeflenmiştir. Sunulan bilgilerin, ileride özellikle Türkiye’de yapılacak çalışmalara yol gösterici bir niteliğe sahip olması hedeflenmektedir.

AĞIR VASITA SÜRÜCÜLERİNİN SÜRÜŞLERİNİ ETKİLEYEN ÇEŞİTLİ FAKTÖRLER

Trafik kazalarına yol açan faktörlerin incelenmesinde öne çıkan kuramsal çerçevelerden biri Haddon matrisidir. Haddon matrisi sadece yol güvenliği özelinde değil, bireysel yaralanmalar ve iş kazaları gibi farklı koşullar ve bağlamlarda gerçekleşen kazaların da anlaşılması ve açıklanmasında büyük katkı sağlamaktadır. Haddon matrisine göre bir kazanın incelenmesinde kazanın aşamaları (kaza öncesi, kaza anı ve kaza sonrası) ve kazanın faktörleri (insan, araç ve ekipman, fiziksel çevre ve sosyo-kültürel çevre) bir arada değerlendirilmektedir (bkz. Şekil 1) (Haddon, 1972; Öztürk, 2019).

Haddon matrisinin bu iki eksenli yapısı kazaya yol açan koşulların belirlenmesinde detaylı bir bakış açısı sunmaktadır. Ağır vasıta sürücülüğü üzerinden örneklenecek olursa; *kaza öncesi* aşamasına sürücünün ağır vasıta sürücülüğü deneyimi, *kaza anı* aşamasına sürücü yorgunluğu, *kaza sonrası* aşamasına ise ilkyardım müdahaleleri örnek gösterilebilir. Benzer şekilde, bir ağır vasıtanın karıştığı kazanın faktörleri incelendiğinde, *insan faktörü* başlığı altında sürücünün yaş, cinsiyet gibi demografik özellikleri, *araç ve ekipman faktörleri* altında aracın teknik yeterliği, büyüklüğü ve ağırlığı, *fiziksel çevre faktörleri* altında yoğun kaza yaşanan karayolu lokasyonları, son olarak *2ww2wz4sosyo-kültürel çevre faktörleri* altında ise trafik kültürü gibi unsurlar örneklenebilir. Bu çalışmada ağır vasıta sürücülerinin güvenli sürüşlerine etki eden faktörlerin incelenmesi amaçlandığından, kaza aşamalarına göre bir sınıflandırılma yapılmamıştır. Bunun dışında, yapılan literatür taraması sonucu elde edilen bulguların kümelenmesi göz önüne alındığında, Haddon matrisi ile paralellik gösteren bir yapı sunulmaya çalışılmıştır.

Şekil 1: Haddon Matrisi

	İnsan Faktörleri	Araç ve Ekipman Faktörleri	Fiziksel Çevre Faktörleri	Sosyo-kültürel Çevre Faktörleri
Kaza Öncesi				
Kaza Anı				
Kaza Sonrası				

Sürücüden kaynaklı faktörler

Demografik etkenler

Değindiği üzere Türkiye'deki ağır vasıta sürücüleri çok büyük oranda erkek ve evli, düşük eğitim düzeyi ve orta ve orta-alt sosyoekonomik düzeye sahip kişilerden oluşmaktadır (Karabıçak & Gündoğdu, 2014; Sönmez, 2001). Cinsiyet ve kazaya karışma ile ilgili çalışmalar, erkek olmanın daha çok trafik kural ihlalinde bulunma, daha çok ölüm ve yaralanmalı kazaya karışma ile ilgili olduğu yönünde güçlü kanıtlar sunmaktadır (Shinar vd., 2001). İlgili literatürde eğitim düzeyi ile ilgili çelişkili bulgular bulunmaktadır. Düşük eğitim düzeyinin kazaya karışma ile ilgili olduğunu öne süren çalışmalar olmakla birlikte (Shinar vd., 2001), eğitim düzeyi ve kazaya karışma arasında bir ilişki olmadığını bulgulayan çalışmalar da mevcuttur (Lourens vd., 1999). Yapılan çalışmalar, Türkiye'de ağır vasıta sürücülüğünün meslek olarak seçimini belirleyen en önemli faktörün baba mesleği olması olduğunu ortaya koymaktadır. Takip eden bir diğer önemli etmen ise kişilerin kendilerini bu mesleği yapmaya mecbur kalmış olarak açıklamalarıdır (Karabıçak & Gündoğdu, 2014).

Sönmez tarafından 994 ağır vasıta sürücüsü ile Türkiye'de yapılan bir çalışmada ağır vasıta sürücülerinin büyük çoğunluğunun 50 yaş altı kişilerden oluştuğu ve yaş ortalamalarının 37 olduğu bulunmuştur (Sönmez, 2001: 225). Belirlenen yaş grubu literatürdeki genç sürücü tanımına (18-25) girmemekle

birlikte, yaş azaldıkça trafikteki riskli davranışların ve kural ihlallerinin gerçekleşme ihtimalinin arttığı bilinmektedir (Shinar vd., 2001). Bu genç yaş ortalaması, sürücülerin ağır vasıta kullanma deneyimlerinin de düşük olacağı beklentisini yaratabilmektedir. Yine Türkiye’de yapılan bir diğer çalışmada (Karabıçak & Gündoğdu, 2014), yaş ile ilgili bir ortalama verilmemiş olmasına karşın, sürücülerin çoğunluğunun 31 ile 50 yaş aralığında olması da bu bulguyu destekler niteliktedir. Bununla birlikte, Türkiye’de yapılan daha güncel bir çalışma olmadığından ağır vasıta sürücülerinin demografik özelliklerinin değişiklik gösterip göstermediği net olarak bilinmemektedir.

Fiziksel sağlık

Ağır vasıta sürücülerinin fiziksel sağlıkları, oturur pozisyonda geçirilen uzun çalışma saatleri, uyku süresinin azlığı ve/veya kalitesi, kısıtlı yiyecek seçeneği, stres, kronik yorgunluk gibi faktörlerden olumsuz olarak etkilenmektedir (Wiegand vd., 2009). Sürücülerin sağlık durumlarındaki bu bozulma, güvenli sürücülükleri üzerinde etkili olabilecek bir diğer konudur. Bu faktörlerden biri olan obezite, ağır vasıta sürücülüğü söz konusu olduğunda bir güvenlik problemi olma özelliği de taşımaktadır. Ağır vasıta sürücülerini ile yapılan çalışmalarda, obez profesyonel sürücülerin normal kilo aralığında olan sürücülere göre daha fazla yorgunluk hissettikleri ve daha fazla kaza riski taşıdıkları bulgulanmıştır (Brodie vd., 2009; Wiegand vd., 2009). Yaklaşık üç bin ağır vasıta sürücüsü ile ABD’de yapılan bir diğer çalışmada (Korelitz vd., 1993), sürücülerin neredeyse yarısının hiç spor yapmadığı, dörtte üçünden fazlasının fazla kilolu veya obez oldukları, üçte ikisinin düzenli olarak sigara ve alkol kullandıkları görülmüştür. Aynı çalışmada sürücüler son bir ay içinde özellikle sırt ve bacak ağrıları, yorgunluk, mide ve baş ağrıları, uykuya dalmakta güçlük gibi sağlık problemleri deneyimlediklerini belirtmişlerdir. Genel olarak bakıldığında, ağır vasıta sürücülerinin stres, hipertansiyon, şeker hastalığı, kanser, uyku apnesi, kas/kemik ve sindirim sistemleri ile ilgili hastalıklarının, yaptıkları iş ile ilgili olabileceğine ilişkin bulgular mevcuttur (Apostolopoulos vd., 2010; Apostolopoulos vd., 2013).

Güvenli sürücülük üzerinde etkisi bulunan bir diğer sağlık değişkeni ise ilaç kullanımınıdır. Düzenli kullanılan ilaçlar profesyonel sürücülerin sürücülük becerileri ve davranışları üzerinde çeşitli etkilerde bulunabilmektedirler. Kişinin sağlık durumuna bağlı kullanılan ilaç tedavileri; örneğin hipertansiyon için beta blokerler, antibiyotikler, antidepresanlar, anksiyolitikler, sedatifler vb. gündüz aşırı uyku eğilimine neden olabilmektedirler (Türk Nöroloji Derneği, 2019). Bundan başka hipotiroid ve çeşitli endokrin hastalıklar gündüz aşırı uyku eğilimine neden olabilmektedir (Türk Nöroloji Derneği, 2019). Ayrıca, gündüz aşırı uyku eğilimine neden olan hastalıklara, uyku apne sendromu, insomniyalı, narkolepsi ve depresyon örnek gösterilebilmektedir (Fidan vd., 2007; Türk Nöroloji Derneği, 2019). Bunun dışında düzenli ilaç kullanımı gerektiren sağlık problemleri (kalp-damar hastalıkları, tansiyon, şeker gibi) ve söz konusu ilaçların eksik/yanlış kullanımı durumlarında gerçekleşebilecek komplikasyonlar da ağır vasıta sürücülerinin

güvenli sürüşleri üzerinde önem teşkil edeceğinden, sınırlamaların yasa ile belirlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Ağır vasıta sürücülerinin algıladıkları sağlık durumları, doktora gitme sıklıkları, ne kadar sağlık hizmeti aldıkları ile ilgili ABD’de yapılan bir çalışmada sürücülerin sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanmadıklarını, ihtiyaç duydukları her zaman doktor kontrolüne gitmediklerini, çoğunlukla yoldayken ilaçla kendilerini iyileştirmeye çalıştıklarını ya da eve dönene kadar beklediklerini göstermektedir. Bu durum hem ekonomik sebeplerle hem de çalışma koşulları sebebiyle yola devam etme zorunluluğu ile de açıklanmaktadır (Apostolopoulos vd., 2013).

Ağır vasıta sürücülerinin sağlık durumları ile ilgili değinilmesi gereken bir diğer faktör, beslenme alışkanlıklarıdır. Yukarıda da değinildiği üzere, ağır vasıta sürücülerinde obezitenin görülme sıklığı oldukça fazladır. Bu durum, gün içinde çok uzun saatler boyunca oturarak çalışmaları, genel hayat tarzının oldukça hareketsiz olması, sürekli yollarda olmanın bir sonucu olarak hazır gıdalar ile besleniyor olmaları, mola verilen duraklardaki yiyecek kalitesinin içeriği ve beslenme düzenleri içinde yeterince meyve ve sebze tüketilmemesi ile açıklanabilmektedir (Apostolopoulos vd., 2013; Hamilton vd., 2015). Sağlıklı olmayan bir beslenme düzeni başta çeşitli kronik hastalıklar olmak üzere sağlıkla ilgili birçok olumsuzlukla ilişkilidir (Pelletier vd., 2004).

Yapılan tarama, Türkiye’de ağır vasıta sürücülerinin sağlık davranışlarına ilişkin yeterince bulgu olmadığına işaret etmektedir. Bu alanda yapılacak çalışmaların sürücülerin yaşam kalitesini artırarak, güvenli sürücülüklerine de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Psikolojik faktörler

Ağır vasıta sürücülerinin maruz kaldıkları ağır iş yükü, stres, kaygı, depresyon gibi problemlere yol açabildiği gibi, vardiyalı sistemde ve uzun süre çalışmak gibi sebeplerle de uyku bozukluklarına da yol açabilmektedir (Hilton vd., 2009). Ağır vasıta sürücülerinin çalışma koşulları ile ilgili etmenler düşünüldüğünde, çok fazla stres kaynağının baskısı altında oldukları söylenebilir. Bu stres kaynakları, işle ilgili faktörler (örn. zaman baskısı altında çalışıyor olmak), güvenlik ile ilgili endişeler (örn. patlayıcı madde taşıyor olmak ya da trafik kazasına karışmamak), aile ve sosyal hayat ile ilgili koşullar (örn. evden sürekli uzakta olmak), ekonomik problemler, uykusuzluk veya kronik yorgunluk gibi biyolojik faktörler olmak üzere sıralanabilir (Apostolopoulos vd., 2010). Türkiye’de yapılan bir çalışmada ağır vasıta sürücülerinin çok fazla mesleki tükenmişlik deneyimledikleri ve bu tükenmişliğin sürücülerin yaşadığı ekonomik problemler, uzun çalışma saatleri, sahip oldukları düşük toplumsal statü, sosyal güvenlik ile ilgili yaşadıkları problemler, trafik denetimleri ile ilgili yaşadıkları problemler ve mesleki örgütlenmelerinin ihtiyaçlarını karşılayamaması ile oldukça ilişkili olduğu bulunmuştur (Karabıçak & Gündoğdu, 2014).

Sürücü yorgunluğu

Sürücü yorgunluğu, zihinsel ya da fiziksel yorgunluk olarak ele alınabilmekle beraber, uykusuzluk sürücülerin performanslarını ve davranışlarını olumsuz yönde etkileyen en önemli kaza nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (May, 2011). Sürücü yorgunluğuna yolculuk süresi, gün içinde hangi zamanda yolculuk yapıldığı, hava/yol koşulları gibi çevresel faktörler etki ettiği gibi ve uyku süresi ve kalitesi de etki edebilmektedir (May, 2011). Sönmez tarafından yapılan çalışmada (Sönmez, 2001), ağır vasıta sürücülerinin hem kendilerinin hem de karşıdaki sürücünün kusurlu olduğu kazalarda yorgunluk ve uykusuzluğun en önemli kaza sebeplerinden biri olduğu bulgulanmıştır.

Sürücü yorgunluğunun sebeplerinden ilki yapılan işle ilgili yorgunluk olarak sınıflanabilir. İşle ilgili yorgunluk, yapılan işin çok monoton ya da çok dikkat gerektiren olduğu durumunda ortaya çıkabilmektedir. Örneğin çok yoğun trafikte ya da yoğun yağış altında araç kullanmak çok fazla dikkat gerektirdiğinden aktif yorgunluğa sebep olabilir (Gimeno vd., 2006; May, 2011). Öte yandan pasif yorgunluk, trafiğin çok az olduğu ya da sürücünün çok iyi bildiği yollarda ve çok uzun süre araç kullanmak gibi yapılan işin çok monoton olduğu koşullar için geçerlidir (Gimeno vd., 2006; May, 2011).

Uykudan kaynaklı yorgunluk ise sürücü yorgunluğunun en belirgin sebeplerinden biridir. Uykusuzluğun, sürüş performansı üzerindeki zararlı etkileri ve dünya çapında yol ölümlerinin ana nedenlerinden biri olduğu bilinmektedir. Uyku, insan vücudu için gıda ve su kadar önemlidir. Uyuma-uyanma döngüsündeki yetersiz uyku ve bölünmüş uyku (gece vardiyasında veya farklı bir saat dilimine yolculukta olduğu gibi) uyku yoksunluğuna sebep olmaktadır. Yetersiz uyku, tepki süresi gibi psiko-motor becerileri olumsuz yönde etkilemekte ve stres gibi duygusal problemleri artıran bir risk olarak görülmektedir (Hakkanen & Summala, 2000; May, 2011).

Uykusuzluk, optimum tepki zamanını ve performansı azaltarak, sürücülerin tehlike anında zamanında durabilmelerini engellemektedir. Tepki zamanındaki çok hafif yavaşlamalar ise, özellikle yüksek hızlarda kaza riskleri üzerinde derin bir etki yaratabilmektedir (May, 2011). Uyku ihtiyacı olan kişi direksiyonda daha çabuk yorulmakta, zamanla dikkati azalmakta ve direksiyon başında uyuya kalarak kazaya neden olabilmektedir (George, 2003; May, 2011).

Mola vermeksizin uzun süre araç kullanan sürücüler, gece, öğleden sonra ve normalde uyuduğu saatlerde araç kullanan sürücüler, uyku bozukluğu olan, uyku yapan ilaçlar ya da alkol almış halde sürüş yapan sürücüler, yalnız araç kullanan sürücüler, uzun ve sıkıcı yollarda araç kullanan sürücüler, sık yolculuk yapan sürücüler, uykusu bozulmuş ve yorgun sürücüler uyku ilişkili kazalar açısından en çok risk altında olan sürücülerdir (May, 2011). Ağır vasıta sürücülerinin çalışma biçimleri düşünüldüğünde, bu listelenen gruplardan aynı anda birkaçına dahil olabildikleri dikkati çekmektedir. Arnold ve Hartley (2001)

tarafından Avustralya’da yapılan bir çalışmada 84 şirket incelenmiş ve çoğunun ağır vasıta sürücülerine yönelik yorgunlukla ilgili bir düzenlemelerinin olmadığı görülmüştür. Çalışmada, şirketlerin sadece %31’inin saatle ilgili yasal kısıtlamayı takip ettiği (günlük 14 saatten az araç kullanma zorunluluğu), %40’ının haftalık bir saat kısıtlamasına sahip olmadığı ve %6’sının acil bir durum olduğunda sürücülerin dinlenmeleri için fırsat vermeden onları yeni göreve gönderebildiklerini itiraf ettikleri bulgulanmıştır. Bilindiği üzere Türkiye’de ağır vasıta sürücülerinin yorgunluğu ile ilgili oldukça az veri bulunmaktadır. Türkiye’de yapılan bir çalışmada ağır vasıta sürücülerinin mola verme sebepleri incelenmiş ve kamyon sürücülerinin %34.4’ünün kendilerini uykulu hissettiklerinde ve yüzde %10.4’ünün acıttıklarında mola verdiklerini, geri kalanının iki, üç, dört saat veya daha uzun aralıklarla mola verdiği görülmüştür (Sönmez, 2001). Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM) tarafından yayınlanan rakamlara göre (2018), tüm kazaların %32.3’ünün ve trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölümlerin %39.7’sinin gündüz saatleri dışında (gece ve alacakaranlık) gerçekleştiği bilinmektedir. Bu bilgilerin ışığında, uzun ve geceye sarkan çalışma saatlerine sahip olan ağır vasıta sürücülerini için sürücü yorgunluğunun özel bir problem olduğu çıkarımına ulaşılabilir.

Alkol ve madde kullanımı

Sürücülük, dikkat, görsel takip, el ayak koordinasyonu, manevra becerileri ya da tepki süresi gibi farklı becerilerin birlikteliğini gerektiren bir eylemdir. Alkol kullanımı, sürücülük ile ilgili birçok beceride bozulmaya yol açar. Bu becerilerde bozulma, kişinin hem kendisi hem de trafikteki diğer yol kullanıcıları için büyük bir risk oluşturması anlamına gelmektedir (Dunaway vd., 2011). Ayrıca, ağır vasıta sürücülerini gibi özel gruplarda alkollü araç kullanımı, kullanılan aracın özelliklerine bağlı sebeplerle daha hazin sonuçlar doğurabilmektedir. Ağır vasıta sürücülerinin çalışma koşullarından kaynaklı özelliklerin, alkol veya madde etkisi altında araç kullanımı ile birleşmesinin, olası bir kazanın hem gerçekleşme ihtimalini arttırabileceği hem de sonuçlarını ağırlaştırabileceği öngörülebilir.

Alkol ve madde etkisi altında araç kullanımı sadece sürücülük becerilerini değil, sürücü davranışlarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Birey üzerindeki sosyal baskının hafiflemesi ile davranış değişiklikleri görülebilmektedir. Alkol ilk alınışla birlikte genellikle memnunluk ve iyimserlik hislerini oluşturarak, insanı emniyetli bir ortamda bulunduğu kanısına vardırabilmekte ve güvenliği tehlikeye atabilmektedir. Ayrıca riskli davranışların alkol ve madde kullanımı ile birlikte arttığı, örneğin alkollü sürücülerin daha az oranda emniyet kemeri kullandıkları gibi bulgular da mevcuttur (Dunaway vd, 2011). Farklı alkol promil düzeylerinin beden ve davranış üzerindeki etkileri Tablo 1’de sunulmuştur. Türkiye’de ağır vasıta sürücülerinin alkol kullanımları ile ilgili erişilebilen tek bilgi, Sönmez (2001) tarafından yapılan çalışmanın bir parçasıdır. Buradan elde edilen bulgulara göre, ağır vasıta sürücülerine kendilerinin asli kusurlu oldukları kazaların sebebi sorulduğunda, alkollü araç kullanmalarını gösterebilmektedirler. Hatta alkollü araç kullanımı, asli kusurlu kazaların sebebinde dikkatsizlik, uykusuzluk ve

yorgunluktan hemen sonra gelmektedir. Aynı sürücüler, karşıdaki kişinin asli kusurlu olduğu kazaların en önemli sebebi olarak yine alkollü araç kullanımını göstermişlerdir. Türkiye’de ağır vasıta sürücülerinin madde kullanımına ilişkin bir çalışmaya rastlanmamıştır. Hem alkol hem madde kullanımına ilişkin ileride yürütülecek çalışmaların yol ve trafik güvenliğine büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tablo 1: Farklı alkol promil düzeylerinin beden ve davranış üzerindeki etkileri

Promil	Vücut ve davranış üzerindeki etkileri
0,2	Ruh halinin değişmesi, vücut ısısında hafif bir yükselme, davranışlar üzerindeki kontrolün azalması
0,5	Belirgin bir gevşeme, dikkatin azalması, koordinasyon ve muhakeme bozukluğunun başlaması
0,8	Koordinasyon, algı ve muhakemede belirgin bozulma, tepki zamanının, kendisini kontrol etme becerisinin zarar görmesi
1,0	Sarhoşluk belirtileri, muhtemel mahcup edici davranışlar, bir an neşeli bir an üzgün olmak gibi ruh halinde gidip gelmeler
1,5	Ayakta durma, yürüme ve konuşmada güçlük çekme, denge ve koordinasyonun kaybedilmesi, belirgin olarak sarhoşluk hali
2,0	Ağrı ve diğer fiziksel duyumların azalması, ağlama ve gülme arasında gidip gelmek gibi belirgin duygusal tutarsızlıklar
3,0	Reflekslerin azalması, bilinçte bulanıklık, pek çok kişide bilinç kaybı

Kaynak: Emniyet Genel Müdürlüğü (2013). *Alkollü Araç Kullanımı*, 25 Mart 2019 tarihinde <http://www.trafik.gov.tr/Sayfalar/AlkolluAracKul.aspx> adresinden alınmıştır.

Sürücü davranışı ve sürücülük becerileri

Sadece ağır vasıta sürücülüğü değil, genel anlamda sürüş üzerinde etkisi bulunan bir diğer faktör de sürücü davranışı ve sürücülük becerileridir. Sürücülük becerileri, aracı kullanan kişinin ne yapabildiği ile ilgiliyken; sürücü davranışları sürücünün aracı nasıl kullanmayı tercih ettiği ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, sürücülük becerileri genel bilişsel becerilere dayanarak, sürücünün performansını yansıtırken, sürücü davranışları sürücünün tutumları, inançları, kişilik özellikleri, yaşam tarzı, ya da alışkanlıkları gibi faktörleri yansıtmaktadır (Lajunen & Özkan, 2011). Hem sürücülük becerileri hem de sürücü davranışı üzerinde etkisi olan önemli bir faktör araç kullanma deneyimidir (Lajunen & Summala, 1995). Çok fazla araç kullanma deneyimine sahip olmak kişinin sürücülük becerileri ve sürücü davranışları üzerinde farklı etkilerde bulunabilir. Örneğin, günün ve hatta yaşamlarının büyük bir bölümünü trafikte geçiren ağır vasıta sürücülerini gibi profesyonel sürücü gruplarının algı-motor becerilere bağlı yüksek sürücülük becerilerine sahip olduklarını, ancak özellikle ihlaller gibi olumsuz sürücü davranışlarını daha çok gösterdiklerini bulgulayan çok sayıda çalışma vardır (Lajunen & Summala, 1995; Ostapczuk vd., 2017; Özkan & Lajunen, 2006; Sullman vd., 2002; Sümer vd., 2006).

Yönetimsel faktörler***Kurum güvenlik kültürü ve iklimi***

Ağır vasıta sürücüleri bir kurum içinde (bir filo ya bağlı olarak) çalışabildikleri gibi, bağımsız olarak da çalışabilmektedirler. Her iki grubun sürücülüğü üzerinde de oldukça anlamlı etkisi olan bir diğer kavram ise trafik kültürüdür.

Leviäkangas (1998), trafik kültürünü “*araçların ve altyapının yanı sıra sürücülerin becerilerini, tutumlarını ve davranışlarını etkileyen tüm faktörlerin toplamı*” olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde, Özkan & Lajunen (2011) ise trafik kültürünü “*dışsal faktörlerin, hareketliliğin ve trafikteki içsel faktörlerin geneli*” olarak tanımlamışlardır. Trafik iklimi ise, trafik kültürünün belirli bir andaki görüntüsü olarak özetlenebilmektedir, diğer bir deyişle, yol kullanıcılarının belirli bir yer ve zamandaki, trafiğe yönelik algı ve tutumlarıdır (Özkan ve Lajunen, b.t.; Üzümcüoğlu, 2018).

Ağır vasıta sürücülerinin, diğer yol kullanıcıları gibi, içinde buldukları trafik kültüründen etkileniyor olmaları şaşırtıcı değildir. Yapılan kültürlerarası çalışmalar, kişilerin sürücü davranışları ile algıladıkları trafik ikliminin ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Gehlert vd., 2014; Zhang vd., 2018). Ağır vasıta sürücülüğü özelinde incelendiğinde, bir kuruma bağlı olan ağır vasıta sürücülerinin sürücü davranışları üzerinde etkisi olan bir diğer kavram ise kurum güvenlik kültürüdür. Buna göre, kişinin çalıştığı kurumun güvenliğe yönelik yapılandırılmış ve yapılandırılmamış, resmi ve resmi olmayan özellikleri sürücülerin davranışları ile ilişkilidir (Öz, 2011; 2013).

Yapılan literatür taramasında ağır vasıta sürücülüğü ve trafik iklimi ilişkisine odaklanan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ağır vasıta sürücülerinin işleri gereği farklı ülkelerde, farklı trafik kültürlerinde araç kullanabildikleri düşünüldüğünde, ileride bu alanda yapılacak çalışmaların yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Mooren vd. (2014) tarafından yapılan kapsamlı bir literatür taraması çalışmasında ağır vasıta taşımacılığı ile kurum güvenlik iklimi arasındaki ilişkiler incelenmiş ve yapılan 42 çalışmanın sonucu olarak, güvenlik eğitimleri, yolculuğun etkin zamanlaması ve planlanması, kurumun büyüklüğü, işçilerin katılımı gibi yönetimsel özelliklerin daha düşük kaza ve yaralanma sayıları ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Bunun dışında, risk analizleri, daha önceden gerçekleştirilen güvenlik ihlalleri, araç koşulları/teknolojisi, işin fiziksel koşulları, işe alım, ücretlendirme sistemleri, kurum içi iletişim ve çalışanların tutum ve özellikleri gibi faktörlerin de daha düşük kaza ve yaralanma sayıları ile de ilişkili bulunmuştur.

Farklı profesyonel sürücü grupları ile yapılan çalışmalar, kurum güvenlik kültürü ve ikliminin sürücü davranışları üzerinde oldukça belirleyici bir etkisinin olabileceğine işaret etmektedir (bkz. Öz, 2011; 2013). Yapılan literatür taraması,

özellikle Türkiye’de bu konuda yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğuna işaret etmektedir.

Ağır vasıta sürücülüğü üzerinde kritik öneme sahip olduğu bilinen yönetsel unsurlardan biri sürücünün çalışma koşullarıdır. Ağır vasıta sürücülerinin devamlı zaman baskısı altında olmaları, çok uzun süre çalışıyor olmaları, büyük miktarda ve çoğu zaman maddi değeri yüksek materyal taşımaları ve olası bir kaza durumunda insana gelebilecek zararın da büyük olması gibi çeşitli faktörlere bağlı olan, işle ilgili yoğun taleplere maruz kalmaktadırlar (Lajunen & Özkan, 2008). Bununla birlikte profesyonel ağır vasıta sürücülerine firmalar tarafından tatmin edici ekonomik şartlar sağlanamaması, işin kendisinden kaynaklanan güçlükler (yorgunluk gibi) ve iş sağlığı güvenliği şartlarını yerine getirmek isteyen firmaların şartlarının şoförlere zorlayıcı gelmesi gibi sebeplerle işe giriş ve işten ayrılma (turnover) oranlarının da çok yüksek olduğu bilinmektedir (Suzuki vd., 2009). Ağır vasıta sürücülerinin yaptıkları işe bağlı olarak iş ve aile yaşamları arasındaki çatışmanın çok olması ve yüksek sosyal izolasyon deneyimlemeleri de işle ilgili dezavantajlar arasında sayılabilir (Apostolopoulos vd., 2013).

Çalışma koşulları ile ilgili bir diğer önemli faktör ise, firmaların operasyonel faaliyetlerin maliyetlerini düşürmek istemeleri sebebiyle, yetersiz sayıda şoför çalıştırmaları, yasal sürüş sürelerine uyumsuzluk, sigorta primlerinin yatmaması ya da eksik yatması ya da olduğundan az gösterilmesi, gece sürüşlerinin artması gibi iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili usulsüz uygulamalardır (Karabıçak & Gündoğdu, 2014; Sönmez, 2001). Türkiye’deki ağır vasıta sürücülerinin ile yapılan bir çalışmada, sürücülerin büyük oranının yaptıkları işten memnun olmadıkları ve bu memnuniyetsizliğin ana sebebinin aldıkları ücret ve haftalık çalışma günlerinden ziyade, gün içindeki çalışma süresinin uzunluğu olduğu görülmüştür (Sönmez, 2001).

Bununla birlikte, nitelikli şoför bulmaktaki zorluk firmaların tüm olumsuz koşulları ve olumsuz neticelerini kabul ederek, yeterince değerlendirmeye tabi tutmadan sadece yasal belgelere sahip şoförleri işe almalarına ve şoförlerin çeşitli şartlarını kabul etmelerine sebep olabilmektedir. Bunun da şoförün yasal yeterlilikleri, yasal çalışma süreleri, çalışma şartları, sağlık durumları ve kontrolleri, psikolojik durumları, sosyal hayattaki pozisyonları, beslenme alışkanlıkları, meslek hastalıkları gibi pek çok önemli konunun ikinci planda kalmasına sebep olabileceği söylenebilir.

Araç ile ilgili faktörler

Profesyonel sürücülük uzun saatler boyunca aynı pozisyonda kalmayı gerektirdiğinden sürücünün fiziksel sağlığı üzerinde de etkileri bulunan bir meslek grubudur ve bu özelliği ile farklı bilim alanlarının da ilgisini çekmektedir. Bu disiplinlerden biri olan antropometri, insan vücudunun boyutları ile ilgilenen özel bir bilim dalıdır. Bu boyutlar uzunluk, genişlik, yükseklik, ağırlık, çevre boyutları gibi, farklı teknikleri içerir. Ergonomi uzmanları için antropometrik verileri

kullanmanın ana amaçlarından biri; mobilya ve mekanın kişiye uygunluğundan emin olmaktır. Ağır vasıta sürücüleri için araçtaki kabin içleri çalışma alanları olduğu için fiziksel şartlar ve ergonomi çok kritik bir öneme sahiptir. Sürücünün tüm çalışma süresini oturur pozisyonda tamamladığı bu alandaki, koltuk ve direksiyon ayarları, kullanılan kumanda panelleri ve düğmelerine zahmetsiz erişim, göstergelerin açıkça görülebilmesi, tekrarlanan hareketlerin zorlanmadan yapılabilmesi önemlidir (Pheasant & Haslegrave, 2006).

Uzun süreler oturularak ve kısıtlı bir hareketle gerçekleştirilen sürüş eylemi, profesyonel sürücülerde bazı olumsuzluklara sebebiyet vermektedir. Yapılan araştırmalar hareketsiz bir yaşam tarzının bilinen bazı dezavantajlarını sindirim sisteminde problemler, bacaklarda kas/kemik problemleri, gereğinden fazla insülin üretilmesine bağlı pankreas problemleri, kardiyovasküler problemler ve obezite olarak sıralamaktadır (Apostolopoulos vd., 2010) Gün içinde çok fazla oturmak, karın kaslarının sarkmasına neden olup, omurgayı ezerken, bir yandan sindirim ve solunumla ilgili bazı iç organların işlevlerini zorlaştırabilmektedir. Ayrıca, uzun süre oturmanın sebep olduğu hareketsizlik nedeniyle sık sık kramplar, boyun ve bel tutulması gibi sorunlar yaşayan uzun yol şoförleri kas-sinir, koordinasyonunda güçlük çektikleri için kazaya karışma riskleri de artmaktadır (Apostolopoulos, vd., 2010; Laskowski, 2018).

Yol ve hava şartları ile ilgili faktörler

Ağır vasıta sürücülüğü üzerinde etkisi bulunan bir diğer önemli faktör ise aracın kullanıldığı yol ve hava koşullarıdır. Yine yönetsel faktörlerin ya da işe bağlı beklentilerin etkisiyle, sürücülerin zaman baskısı altında araç kullanmaları, onları uygun olmayan hava koşulları altında araç kullanmaya itebilmektedir. Benzer şekilde yol ile ilgili özellikler, yoğun kaza yaşanan karayolu lokasyonları, uygun olmayan zemin, yetersiz ve hatalı trafik işaretleri, diğer yol kullanıcıları ve çevresel diğer koşullar da (örn. araç kullanılan bölgedeki doğal hayat) ağır vasıta sürücülerinin araç kullanımları üzerinde etkili olabilmekte ve kazalara sebebiyet verebilmektedir (Brodie vd., 2009).

Yol koşulları ile ilgili önemli bir faktör ise kaza kara noktalarının belirlenmesidir. Kaza kara noktası, belirli bir kaza türünde yoğunlaşan bir yol noktası ya da belirli bir yol kesimine işaret etmektedir. Kaza yoğunluğu ile ilgili genel geçer kabul, son bir yıl içinde aynı bölgede aynı türden dört ya da daha fazla kazanın gerçekleşmiş olmasıdır (Homburger & Kell, 1981). Kaza kara noktalarının belirlenmesinde kaza sıklığı ve oranı gibi yöntemlerin yanı sıra, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) gibi daha güncel teknolojik uygulamalar da kullanılabilir (Karaşahin & Terzi, 2003; Spring & Hummer, 1995).

SONUÇ

Ağır vasıta araçlar trafik güvenliği açısından önemli bir yere sahiptirler. Aracın büyüklüğü ve ağırlığı, kazaya karışma durumunda etrafta bulunan diğer yol kullanıcıları için telafi edilemez sonuçlar doğurmaktadır. Bu çalışmada, ağır vasıta sürücülüğü üzerinde etkisi bulunan çeşitli faktörleri inceleyen çalışmaların derlenerek, Türkiye’deki mevcut durumun altının çizilmesi hedeflenmiştir. Ancak üzerinde durulması gereken en önemli nokta, Türkiye’de yapılmış olan çalışmaların azlığıdır. Bu sebeple söz konusu çalışmada yerli ve yabancı literatür taranarak yeterli bilgiye ulaşılması hedeflenmiştir. Ağır vasıta sürücülüğü ile ilişkili olan problemlerin keşfedilmesi ve güvenliğe katkı sağlanabilmesi için öncelikle söz konusu grubun daha iyi tanınması gerekmektedir. Bu sebeple demografik düzeyden başlamak üzere, yapılacak çok çeşitli çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Söz konusu derlemede, ağır vasıta sürücülüğü üzerinde etkisi olabilecek çeşitli faktörlere değinildiğinden, bu çalışmanın ileride yapılacak çalışmalara da yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Ağır vasıta sürücülerinin karıştığı trafik kazalarının önlenmesinde, sürücülerin fiziksel ve psikolojik olarak güvenli sürüşe hazır olmalarının önemi büyüktür. Ülkemizde gerçekleşen ve etkileri sebebiyle medyada haber olan trafik kazalarında, genellikle kazaya sürücü kusurları ve/veya araç kusurlarının sebep olduğu yönünde haber yapılmaktadır. Oysa sürücünün ve araçların kazaya sebebiyet verdiği tüm şartların, bağlı oldukları işletmenin, yasal gereklilikler başta olmak üzere filo yönetim sistemi için geliştirdiği ve uyguladığı, prosedür, talimat, standartların mevcut olup olmadığı, mevcutsa gerçekleşen kazayı önlemedeki yetersizlikleri ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Sürücülerin daima güvenli sürüşe hazır bir sağlık seviyesinde olması, güvenli sürüş ile ilgili yeterli bilgi ve beceri seviyesinde olması, güvenli sürüş eğitimleri ile sürekli öğrenmesi, araçların her zaman güvenli halde seyahate hazır olmaları bir işyerine bağlı çalışan sürücülerden çok işletmenin sorumluluğundadır. Gerçekleşen kazaların kök sebep analizleri, görünen sebebi değil gerçek kök sebebi bulmaya yönelik yapıldığında, kazanın altında yatan sistemsel aksamalara ulaşılması mümkün olabilecektir. Burada üzerinde durulması gereken yaklaşım, kazaların kuramsal temele dayanan Haddon matrisi ya da Groeger (2011)’in 7E modeli [*Education* (Eğitim), *Enforcement* (Yasal Uygulamalar/Denetimler), *Engineering* (Mühendislik), *Exposure* (Maruz Kalma), *Examination of Competence and Fitness* (Yeterlik ve Uygunluk Denetlemesi), *Emergency Response* (Acil Durum Müdahalesi) ve *Evaluation* (Değerlendirme/İzleme)] gibi bilimsel çerçevelerde değerlendirilmesidir (bkz. Groeger, 2011; Öztürk, 2019).

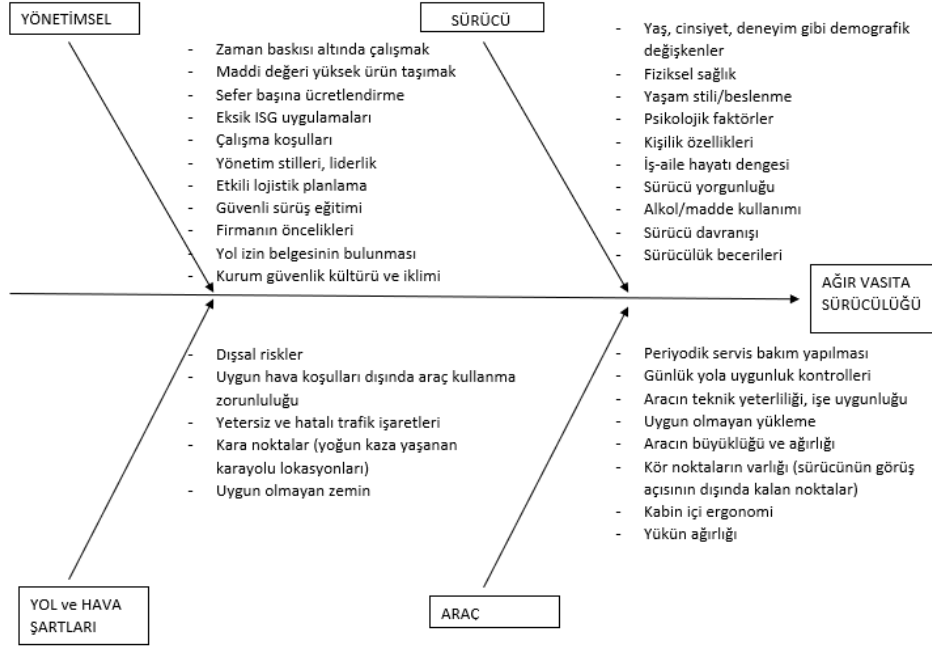
Türkiye’de gerçekleşen ölümlü, yaralanmalı trafik kazalarının sürücü kusurlarına bakıldığında “Araç hızını yol, hava ve trafiğin gerektirdiği şartlara uydurmamak” tek başına kazaların en önemli sebeplerinden biri olduğu görülmektedir (EGM, 2019). Burada önemli olan, sürücünün kararına, ilgili kolluk kuvvetlerinin kontrollerine ve resmi makamların cezalandırma sistemine bırakılmış

bir araç kullanma hızının, sürücünün çeşitli sebeplerle yasal hız limiti aşmasına ve araç hızını araç kullandığı yol ve hava şartlarına uygun kullanmamasına sebep olduğu söylenebilmektedir.

Günümüz teknolojisinde, araçların hızlarının bir merkez tarafından izlenebilmesi, sürücüye geri bildirimde bulunulması ve sürücünün hız aşımı ihlallerinin önlenmesi mümkündür. Özellikle bir kuruma bağlı çalışan ağır vasıta sürücülerinin güvenli sürücülüklerine katkıda bulunan bu tip uygulamalar oldukça anlamlıdır. Örneğin, güvenliğe attığı önem ile kendi sektöründe ayrı bir bilinirliği olan BP (British Petroleum) firmasının, hız takibi, kemer kullanımı, sürücünün çalışma/mola zamanları gibi güvenlik ile ilgili çeşitli noktalarda oldukça sıkı bir uygulamaya ve denetime sahip olduğu bilinmektedir (BP Güvenlik El Kitabı, 2019). Bununla tutarlı olarak hem ağır vasıta hem de diğer birimlerde görev yapan yüksek kilometre yaşına sahip sürücülerinin kaza oranları oldukça düşüktür (BP Güvenlik Performans Verileri, 2019).

Yukarıda değinilen faktörler ağır vasıta sürücülerinin sürüşlerini etkileyen çerçeveye işaret etmek bakımından oldukça önemli olmakla beraber, ağır vasıta sürücülerinin karıştığı trafik kazalarına yönelik yapılacak kök-neden analizleri kazaların gerçek portresini çizmekte hayati rol oynamaktadır. Örneğin, bir ağır vasıta aracın karıştığı belirli bir kaza üzerine yapılabilecek bir sebep-sonuç diyagramı, kazaya sebep olan kök nedenin bulunması için analitik ve çözüm odaklı bir yaklaşım sunabilmektedir. Bu sayede, ileride gerçekleşebilecek olan risklerin doğru bir yöntem ile gerçeğe yakın bir şekilde analiz edilmesi, riskin kabul edilebilir bir düzeyde tutulabilmesi ve alınabilecek önlemlerin belirlenmesi gibi çıktılar doğabilmektedir. Kazanın kök nedenine inmek için yapılabilecek bu tür sebep-sonuç diyagramlarında ilk olarak problemin belirlenmesi gerekmektedir. Daha sonra, bu problemin üzerinde etkisi olduğu düşünülen tüm faktörlerin önce ana sonra alt başlıklar halinde belirlenmesi ve kaza analizine farklı uzmanlıklar ve alt yapılardan kişilerin dahil olarak bu faktörleri değerlendirmeleri gerekmektedir. Bu çalışmada ilgili literatür incelemesi sonucunda ortaya çıkan faktörler değerlendirildiğinde, ağır vasıta sürücülüğü üzerinde etkisi olduğu düşünülen faktörler Şekil 2’de özetlenmiştir. Burada öncelikli olarak yapılması gereken, riskli ağır vasıta sürücülüğü üzerinde etkisi olabilecek kök ve görünen nedenlerin belirlenmesidir. Unutulmaması gereken en önemli nokta mesleği sürücülük olan kişilerin karıştığı trafik kazalarının bir iş kazası olarak kabul edilmesi gerektiği, trafik kazası kök sebep analizlerini yaptırmakla işverenin yükümlü olduğu ve bu analizleri yapmakla da şirketlerin bünyesinde çalışan İş Sağlığı Güvenliği Uzmanlarının sorumlu olduğudur. Bu yasal yükümlülük, 6331 sayılı iş güvenliği kanununda da açıkça belirtilmiştir.

Şekil 2: Ağır vasıta sürücülüğü üzerinde etkisi bulunan kök ve görünür nedenler

Sonuç olarak, ağır vasıta sürücülerinin, sürücülük davranışlarına etki eden ve güvenli sürüşü etkileyen, çalışma koşulları, iş dizaynları, sağlıkla ilgili, psikolojik, sosyal unsurlar yakından takip edilmeli, sürücü ve araç için güvenli sürüşü olumsuz yönde etkileyebilecek tüm şartlar ortadan kaldırılmalıdır. Bunu sağlamak için araç sayısından bağımsız olarak etkin bir filo yönetim sistemi kurulmalı veya bu alanda uzman kurum ve kuruluşlardan destek alınmalıdır. Filo yönetimi, ulaşım ve taşımacılık ile ilgili faaliyetleri koordine eden ve kolaylaştıran bir fonksiyondur. Etkin bir filo yönetimi, araçlar, yakıt, yedek parça, kaza hasar maliyetleri, trafik cezaları gibi maliyetleri düşürmeyi ve en aza indirmeyi amaçlar. Böyle bir sistem içine yerleştirilecek olan insan faktörü ile ilgili önlemler, güvenli sürücülüğü artırarak olası kayıpların önüne geçilmesine katkı sağlayacaktır. Bu sebeple, bunu başarmış ülkelerdeki sistemler incelenerek ve kültüre ve ülkemizin problemlerine uygun olarak tasarlanarak, ülkemizde de trafik kazalarından kaynaklı kayıpların azaltılabileceğinin altı önemle çizilmelidir. Bununla birlikte, bu sistemler ancak büyük şirketlerin kendilerine ait araç filoları olduğunda ya da sürücüler kendileri araç sahibi olarak bu tür filoların içinde çalışmayı kabul ettiklerinde uygulanabilmektedir. Taşımacılığın bireysel bir girişimcilik olarak yapıldığı durumlarda filo yönetim sistemlerini daha etkin hale getirmek ancak az sayıdaki sürücüyü kapsayacak bir uygulama olabilir. Bu sebeple, ağır vasıta sürücülerinin dahil olduğu kazalar ve kayıplar söz konusu olduğunda, devlet

tarafından var olan trafik kurallarının güncellenmesi ve denetimlerin sıklaştırılması ile ilgili çalışmalar yapılmasının öneminin de altı çizilmelidir.

KAYNAKÇA

Resmi Gazete. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630-1.htm> (Erişim tarihi: 27.03.2019).

Apostolopoulos, Y., Sönmez, S., Shattell, M. M., & Belzer, M. (2010). Worksite-induced morbidities among truck drivers in the United States. *AAOHN Journal*, 58(7), 285-296. <https://doi.org/10.1177/216507991005800703>.

Apostolopoulos, Y., Sönmez, S., Shattell, M. M., Gonzales, C., & Fehrenbacher, C. (2013). Health survey of US long-haul truck drivers: work environment, physical health, and healthcare access. *Work*, 46(1), 113-123. <https://doi.org/10.3233/WOR-121553>.

Arnold, P. K., & Hartley, L. R. (2001). Policies and practices of transport companies that promote or hinder the management of driver fatigue. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 4(1), 1-17. [https://doi.org/10.1016/S1369-8478\(01\)00010-9](https://doi.org/10.1016/S1369-8478(01)00010-9).

Brodie, L., Lyndal, B., & Elias, I. J. (2009). Heavy vehicle driver fatalities: Learning's from fatal road crash investigations in Victoria. *Accident Analysis & Prevention*, 41(3), 557-564. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2009.02.005>.

British Petroleum (BP) U.S. Pipeline and Logistics (USPL) Safety Manual (2019). Vehicle and Driver Safety. https://www.bp.com/content/dam/bp-country/en_us/PDF/Pipelines/Contractors/HSSE-policies/Vehicle-and-Driver-Safety.pdf (Erişim tarihi: 25.03.2019).

British Petroleum (BP) Performance Data (2019). Safety. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/sustainability/group-reports/bp-our-performance-2017.pdf> (Erişim tarihi: 25.03.2019).

Dunaway, K., Will, K. E., & Sabo, C. S. (2011). Alcohol-impaired driving. *Handbook of traffic psychology* içinde (ss. 231-248). Academic Press.

Emniyet Genel Müdürlüğü (2013). Alkollü Araç Kullanımı, <http://www.trafik.gov.tr/Sayfalar/AlkolluAracKul.aspx> (Erişim tarihi: 25.03.2019).

Emniyet Genel Müdürlüğü (2019). Trafik İstatistik Bülteni. <http://www.trafik.gov.tr/SiteAssets/istatistik/ocak19.pdf> (Erişim tarihi: 25.03.2019).

Fidan, F., Ünlü, M., Sezer, M., & Kara, Z. (2007). Kamyon sürücülerinde trafik kazası ve uyku apne sendromu semptomları arasındaki ilişki. *Tuberkuloz ve Toraks Dergisi*, 55(3), 278-284.

George, C. F. P. (2003). Driving simulators in clinical practice. *Sleep Medicine Reviews*, 7(4), 311-320. <https://doi.org/10.1053/smr.2001.0233>.

Gimeno, P. T., Cerezuela, G. P., & Montanes, M. C. (2006). On the concept and measurement of driver drowsiness, fatigue and inattention: implications for countermeasures. *International Journal of Vehicle Design*, 42(1/2), 67-86.

Gorea, R. K. (2016). Financial impact of road traffic accidents on the society. *International Journal of Ethics, Trauma and Victimology*, 2(1), e6494-e6494. <https://doi.org/10.18099/ijetv.v2i1.11129>.

Groeger, J. A. (2011). How many e's in road safety. B. E. Porter, (Ed.), *Handbook of traffic psychology* içinde (3- 12). USA: Elsevier Inc.

Haddon, W. Jr. (1972). A logical framework for categorizing highway safety phenomena and activity. *The Journal of Trauma*, 12(3), 193-207.

Hakkanen, H., & Summala, H. (2000). Driver sleepiness-related problems, health status, and prolonged driving among professional heavy-vehicle drivers. *Transportation human factors*, 2(2), 151-171, https://doi.org/10.1207/STHF0202_05.

Hilton, M. F., Staddon, Z., Sheridan, J., & Whiteford, H. A. (2009). The impact of mental health symptoms on heavy goods vehicle drivers' performance. *Accident Analysis & Prevention*, 41(3), 453-461. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2009.01.012>.

Homburger, W. S., & Kell, J. H. (1981). *Fundamentals of Traffic Engineering*, Institute of Transportation Studies. USA, University of California.

Karabıçak, M., & Gündoğdu, F. (2014). Karayolu yük taşımacılığı çalışanlarının mesleki problemleri ve bu problemlerin sosyal ve ekonomik yansımaları üzerine bir uygulama: Burdur-Bucak örneği. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(6), 2-23.

Karşahin, M. ve Terzi, S. (2003). Coğrafi bilgi sistemleri ile Isparta-Antalya - Burdur karayolunun kara nokta analizi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 9(3), 305-311.

Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM) (2018). Trafik kazaları özeti. *Trafik Güvenliği Dairesi Başkanlığı*, Temmuz 2019.

Korelitz, J. J., Fernandez, A. A., Uyeda, V. J., Spivey, G. H., Browdy, B. L., & Schmidt, R. T. (1993). Health habits and risk factors among truck drivers visiting a health booth during a trucker trade show. *American Journal of Health Promotion, 8*(2), 117-123. <https://doi.org/10.4278/0890-1171-8.2.117>.

Lajunen, T. & Özkan, T. (2008). Türkiye’deki yaşlı profesyonel sürücülerin araç kullanma becerilerinin değerlendirilmesi. TÜBİTAK 103K017 Proje çıktısı, https://www.researchgate.net/profile/Tuerker_Oezkan/publication/328802486_Turkiye'deki_yasli_profesyonel_suruculerin_arac_kullanma_becerilerinin_degerlendirilmesi_The_Psychotechnical_Testing_of_the_Elderly_Professional_Drivers_in_Turkey/links/5be3e05392851c6b27aef8ff/Tuerkiyedeki-yasli-profesyonel-sueruecuelerin-arac-kullanma-becerilerinin-degerlendirilmesi-The-Psychotechnical-Testing-of-the-Elderly-Professional-Drivers-in-Turkey.pdf (Erişim tarihi: 27.02.2019).

Lajunen, T., & Summala, H. (1995). Driving experience, personality, and skill and safety-motive dimensions in drivers’ self-assessments. *Personality & Individual Differences, 19*(3), 307–318. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(95\)00068-H](https://doi.org/10.1016/0191-8869(95)00068-H).

Laskowski, E. R. (2018). What are the risks of sitting too much? <https://www.mayoclinic.org/healthy-lifestyle/adult-health/expert-answers/sitting/faq-20058005> (Erişim tarihi: 19.03.2019)

Leviäkangas, P. (1998). Accident risk of foreign drivers - the case of Russian drivers in South-Eastern Finland. *Accident Analysis and Prevention, 30*, 245–254. [https://doi.org/10.1016/S0001-4575\(97\)00077-8](https://doi.org/10.1016/S0001-4575(97)00077-8).

Lourens, P. F., Vissers, J. A., & Jessurun, M. (1999). Annual mileage, driving violations, and accident involvement in relation to drivers’ sex, age, and level of education. *Accident Analysis & Prevention, 31*(5), 593-597. [https://doi.org/10.1016/S0001-4575\(99\)00015-9](https://doi.org/10.1016/S0001-4575(99)00015-9).

May, J. F. (2011). Driver fatigue. *Handbook of traffic psychology* içinde (ss. 287-297). Academic Press.

Mooren, L., Grzebieta, R., Williamson, A., Olivier, J., & Friswell, R. (2014). Safety management for heavy vehicle transport: A review of the literature. *Safety Science, 62*, 79-89. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2013.08.001>.

Ostapczuk, M., Joseph, R., Pufal, J., & Musch, J. (2017). Validation of the German version of the Driver Skill Inventory (DSI) and the Driver Social Desirability Scales (DSDS). *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour, 45*, 169–182. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2016.12.003>.

Öz, B. (2011). *Professional driving: An emphasis on organizational safety climate*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Helsinki, Institute of Behavioural Sciences, Studies in Psychology 78:2011.

Öz, B., Özkan, T., & Lajunen, T. (2013). An investigation of professional drivers: Organizational safety climate, driver behaviours and performance. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 16, 81-91. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2012.08.005>.

Özkan, T., & Lajunen, T. (2006). What causes the differences in driving between young men and women? The effects of gender roles and sex on young drivers' driving behaviors and self-assessment of skills. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 9, 269–277. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2006.01.005>.

Özkan, T., & Lajunen, T. (2011). Person and environment: Traffic culture. *Handbook of Traffic Psychology*, 179–192.

Özkan, T., & Lajunen, T. (2015). A general traffic (safety) culture system (GTraSaCu-S). https://www.researchgate.net/publication/319241963_A_General_Traffic_Safety_Culture_System_G-TraSaCu-S (Erişim tarihi: 21.03.2019).

Öztürk, İ. (2019). Kazaların dünü, bugünü, yarını ve güvensiz davranışlar. *Pivolka*, 9(30).

Pelletier, L. G., Dion, S. C., Slovinec-D'Angelo, M., & Reid, R. (2004). Why do you regulate what you eat? Relationships between forms of regulation, eating behaviors, sustained dietary behavior change, and psychological adjustment. *Motivation and Emotion*, 28(3), 245-277.

Pheasant, S., & Haslegrave, C. M. (2006). *Bodyspace: Anthropometry, Ergonomics and the Design of Work*, 3.Basım, CRC Press.

Shinar, D., Schechtman, E., & Compton, R. (2001). Self-reports of safe driving behaviors in relationship to sex, age, education and income in the US adult driving population. *Accident Analysis & Prevention*, 33(1), 111-116. [https://doi.org/10.1016/S0001-4575\(00\)00021-X](https://doi.org/10.1016/S0001-4575(00)00021-X).

Spring, G. S. & Hummer J. (1995). Identification of hazardous highway locations using knowledge based GIS: A case study. *Transportation Research Record* 1497, pp: 83-90.

Sullman, M. J., Meadows, M. L., & Pajo, K. B. (2002). Aberrant driving behaviours amongst New Zealand truck drivers. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 5(3), 217-232. [https://doi.org/10.1016/S1369-8478\(02\)00019-0](https://doi.org/10.1016/S1369-8478(02)00019-0).

Suzuki, Y., Crum, M. R., & Pautsch, G. R. (2009). Predicting truck driver turnover. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 45(4), 538-550. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2009.01.008>.

Sönmez, A. (2001). Ağır vasıta sürücülerinin bazı toplumsal nitelikleri çalışma alışkanlıkları ve koşullarının trafik güvenliğine etkisi. *Polis Bilimleri Dergisi*, 3 (3-4).

Sümer, N., Özkan, T., & Lajunen, T. (2006). Asymmetric relationship between driving and safety skills. *Accident Analysis and Prevention*, 38, 703–711. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2005.12.016>.

Türk Nöroloji Derneği (2019). Uyku bozuklukları. <https://www.noroloji.org.tr/menu/98/uyku-bozukluklari> (Erişim adresi: 18.03.2019).

Üzümçüoğlu, Y. (2018). *The relationship between traffic climate and driver behaviors: explicit and implicit measures with Turkish and Chinese samples*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Weijermars, W., Meunier, J. C., Bos, N., Perez, C., Hours, M., Johannsen, H., ... & Brown, L. (2016). *Physical and psychological consequences of serious road traffic injuries*, H2020 kapsamında yayınlanan “SafetyCube” projesi çıktısı, <https://www.swov.nl/publicatie/physical-and-psychological-consequences-serious-road-traffic-injuries> (Erişim adresi: 27.03.2019).

Wiegand, D. M., Hanowski, R. J., & McDonald, S. E. (2009). Commercial drivers' health: a naturalistic study of body mass index, fatigue, and involvement in safety-critical events. *Traffic Injury Prevention*, 10(6), 573-579.

Zhang, Q., Ge, Y., Qu, W., Zhang, K., & Sun, X. (2018). The traffic climate in China: The mediating effect of traffic safety climate between personality and dangerous driving behavior. *Accident Analysis & Prevention*, 113, 213–223. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2018.01.031>.

Yayın Geliş Tarihi: 28.03.2019
Yayına Kabul Tarihi: 26.08.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.546080>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 283-301
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

ELEKTRONİK SPORLAR: REKREASYONEL ETKİNLİK PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Özgür YAYLA*
Yiğit GÜVEN**

Öz

21. yüzyılın gelişen teknolojileri ile birlikte insanların rekreasyon alışkanlıklarının da değişmeye başladığı görülmektedir. Elektronik spor kavramı, teknolojik gelişmelerin beraberinde insanların sıklıkla tercih ettiği bir aktivite alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın amacı 2010'lu yıllarla beraber tercih edilen elektronik spor faaliyetlerinin bireyler üzerinde oluşturduğu faydaları göz önünde bulundurarak, bu faaliyetleri rekreasyon aktivitesi perspektifinde incelemektir. E-spor literatürde 2005'den bu yana oldukça fazla çalışılan konulardan biri haline gelmiş ve elektronik sporlara yönelik farklı bakış açıları geliştirilmiştir. Öyle ki; elektronik sporların faydalarını savunan birçok çalışma olduğu gibi, bu tür elektronik oyunları spor kapsamında değerlendirilmesinin yanlış olduğunu savunan çalışmalar da mevcuttur. Araştırmada ikincil veriler kullanılarak kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Literatürde elde edilen sonuçlar derinlemesine incelenmiş ve e-spor uygulamalarına yönelik farklı bakış açıları değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında, öncelikle e-spor kavramının ne olduğu ifade edilmiş, literatürde elektronik sporlarla ilişkilendirilmiş çalışmalar ortaya çıkartılmış, daha sonra e-spor kavramı rekreasyonel bir bakış açısıyla değerlendirilerek e-spor faaliyetlerinin rekreasyonun fayda teorisini desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rekreasyon, Etkinlik, Elektronik Spor, Elektronik Sporların Faydaları, Fayda Teorisi.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yayla, Ö. & Güven, Y. (2020). Elektronik sporlar: Rekreasyonel etkinlik perspektiften değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 283-301.

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Turizm Fakültesi, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-7124-9311, ozguryayla@akdeniz.edu.tr

**Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Rekreasyon Yönetimi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-9559-7158 ygtguven@gmail.com

ELECTRONIC SPORTS: AN EVALUATION FROM RECREATIONAL ACTIVITY PERSPECTIVE

Abstract

It is obviously seen that along with the developing technologies of the 21st century, people's recreation habits started to change. Electronic sports concept is considered as an activity area which people prefer frequently with technological developments. The aim of this study is to examine these activities in the recreation perspective by taking into consideration the effects of the recent electronic sports activities on the individuals. E-sports has become one of the issues has been working in literature in recent years and different aspects of electronic sports have been developed. Consequently, there are many studies advocating the benefits of electronic sports, on the other hand, there are also studies argue that it is wrong to evaluate such electronic games in the scope of sports. A comprehensive literature review was performed by using secondary data. The results obtained in the literature were examined in depth and different perspectives on e-sports applications were evaluated. Within the scope of the research, first of all, e-sports concept is stated and the studies related to electronic sports have been revealed in the literature, then, the concept of e-sport is evaluated from a recreational perspective and it has been concluded that e-sports activities support the utility theory of recreation.

Keywords: Recreation, Activity, Electronic Sports, Benefits of Electronic Sports, Utility Theory.

GİRİŞ

Rekreasyon, 21.yüzyıl dünyasında insanlar için bir ihtiyaç konumundadır (Kılbaş, 2010). İnsanlar yaşamlarında gergin ve stresli ortamlardan uzaklaşabilmek, rahatlayabilmek, sağlıklı kalabilmek ve dinlenebilmek için rekreasyon aktivitelerine ihtiyaç duymaktadırlar (Karaküçük, 2008). Özellikle kentlerde yaşayan ve günlük temposu kırsalda yaşayan insanlara göre daha tekdüze olan bireyler için rekreasyon kavramı olmazsa olmaz bir noktaya gelmiştir. Evden işe, işten eve geçen ve buna ek olarak geçim sıkıntısından dolayı ek iş yapmaya mecbur olan bireyler için boş zamanların verimli şekilde değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Boş zamanların verimli şekilde değerlendirilmesi, bireylerin yaşamlarını olumlu yönde etkilemekte ve bireyin iş yaşamına da pozitif yönde katkı sağlamaktadır (Karaküçük, 2001).

Bireyler rekreasyonun faydalarından yararlanmak adına çeşitli aktivitelere katılmaktadırlar. Bu aktiviteler incelendiğinde; doğada gerçekleştirilen aktiviteler (doğada fotoğraf çekmek, bisiklete binmek, kamp yapmak, trekking, doğa aktiviteleri, dağ tırmanışı, kaya tırmanışı vb.), gönüllü yapılan aktiviteler (yaşlı ve bakıma muhtaç insanlara yardım, çevre temizliği, fidan dikmek, okul boyama vb.), yakın çevre ile yapılan aktiviteler (arkadaşlar ve aile ile birlikte zaman geçirmek, pikniğe gitmek, TV izlemek, gazete okumak, vb.), seyahat aktiviteleri (yürüyüş ve gezinmek, motorla gezinmek ve seyahat etmek, yurtiçi ve yurt dışı turistik geziler, tatiller, vb.), entelektüel aktiviteler (kitap okumak, müzik dinlemek, film izlemek,

dergi ve güncel haber okumak, vb.), sanatsal ve kültürel aktiviteler (sergi, müze vs. gezmek, sinemaya gitmek, konsere gitmek, tiyatroya gitmek, festivallere katılmak, diğer sanatsal etkinlikler, vb.), diğer bireysel yapılan aktiviteler (çeşitli etkinlikler planlamak, hayvanlarla ilgilenmek, alış veriş yapmak), hobi faaliyetleri (el işi, örgü, maket vb.), çeşitli spor aktiviteleri, vb.) gibi pek çok değişik aktivite türünü içermektedir (Güven, 2018; Kılbaş, 2010; Ardahan vd. 2017; Gül, 2014; Tekin, vd. 2017). Ancak 21. yüzyılda teknolojilerin gelişmesiyle birlikte bireyler için farklı aktivite çeşitleri ortaya çıkmaktadır. Elektronik spor kavramı (e-spor) da 21.yüzyıldaki gelişen teknolojilerle birlikte ortaya çıkan bir aktivite türü olarak değerlendirilmektedir (Hamari & Sjöblom, 2016).

E-spor kavramı gelişen teknolojilerle birlikte 2010'lu yıllarda insanların hayatında sıkça yer alan bir aktivite konumundadır (Hamari & Sjöblom, 2016). Bilgisayar tabanlı oyun sistemlerinin global şekilde rekabetçi bir arenada oynanabilmesi, e-spor'un popülerlik kazanmasında oldukça etkili bir faktör olmuştur. Bilgisayar tabanlı oyun sistemlerinin teknolojinin gelişmesiyle birlikte kişisel bilgisayarlarda ve akıllı telefonlarda rahatlıkla ulaşılabilir bir konuma gelmesi de, e-spor'un büyüyen bu popülerliğine önemli bir katkı sağlamıştır.

Bireyler arasında popüler bir aktivite olan e-spor, bilgisayar tabanlı oyun sistemlerinin daha gelişmesiyle bir sektör haline gelerek uluslararası alanda kendisine bir yer edinmiştir. Büyük turnuva organizasyonları, internet aracılığı ile yapılan yayınlar, üniversitelerin e-spor'u profesyonel olarak yapan bireylere sağladığı burs imkanları, oluşturulan e-spor federasyonları ve Asya olimpiyat oyunlarında yer alabilecek seviyeye gelmesinin ardından elektronik sporlar çağın popüler aktiviteleri arasında yer almaktadır. Bu konumuyla, bireyler artık e-spor olgusunu çalışma zamanlarının dışında bir rekreasyon faaliyeti olarak görebilmektedir. Kolay ulaşılabilirliği, etki alanı ve içerisinde yer alan bireye sağladığı faydalarıyla e-spor teknoloji çağının popüler rekreasyon aktivitesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırmada e-spor aktivitesini rekreasyon bakışıyla değerlendirerek söz konusu aktivitenin bireye sağladığı faydalar üzerinden rekreasyon bakışıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buradan yola çıkarak öncelikle e-spor kavramı tanımlanmış, literatürde yapılan çalışmalar incelenmiş, daha sonra e-sporun rekreasyon bakışıyla bireye sağladığı faydalar tespit edilerek rekreasyonun fayda teorisi kapsamında e-sporların bir rekreasyon aktivitesi olup olmadığı değerlendirilmiştir.

ELEKTRONİK SPOR KAVRAMI VE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Teknolojik gelişmelerin insanlığın karşısına çıkarttığı e-spor kavramı, profesyonel sporcular, takımlar, uniformalar, antrenörler, yöneticiler, temsilciler, ligler, yarışmalar, etkinlikler, ciolar, oyuncu transfer ücretleri, yorumcular ve üniversite bursları gibi pek çok şeyi içeren kapsamlı ve çok disiplinli bir kavramdır

(Jenny, vd. 2017; Li, 2016; Segal, 2014). Buna bağlı olarak tanımlanması da bir o kadar zordur. Ancak literatürde yer alan tanımlamalara bakıldığında, Wagner (2006) e-spor'u "insanların bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımında zihinsel veya fiziksel yetenekler geliştirdikleri ve eğittikleri bir spor aktivite alanı" olarak tanımlamıştır. Sjöblom ve Hamari, (2017) ise e-spor'u "beceri ve profesyonelleşme açısından video oyununun en üst seviyesi" olarak tanımlanmaktadır.

Wagner (2006) tanımının içerisinde de yer aldığı gibi, e-spor için bilgi ve iletişim teknolojileri oldukça önemlidir. Fakat bunlar e-spor'un gelişimini tümüyle açıklayamamaktadır. Bunlara ek olarak e-spor'un mahiyetini açıklayan birçok özelliği bulunmaktadır (Jenney, vd. 2017):

1. Bir oyun olması: Oyun tüm e-sporlar için bir temel oluşturmaktadır. Elektronik sporlarda geleneksel sporlar gibi oyun içermektedir. Bir diğer ifadeyle, eğlenmek için yapılan gönüllü, içsel olarak motive edilmiş aktiviteyi içerir. Elektronik spor katılımcıları eğlenmek için video oyunlarını gönüllü şekilde tercih etmektedirler.

2. Organizasyon Olması: Sporlar belirli kurallara bağlı, hedefe yönelik tüm faaliyetler bütünüdür. Diğer tüm sporlar gibi e-sporlar da belirli kurallara ve hedeflere odaklanan aktivitelerdir. Elektronik sporlar kendi içerisinde kuralları, denetimleri ve düzenli organizasyonları içermektedir. Elektronik sporlar ayrıntılı kurallar, yönetmelikler, turnuva kuralları, elemeler, doping kontrolleri gibi belirlenen oyuna göre kapsamlı bir denetim gerektirmektedir. Organizasyon kuralları dışında yine her oyunun kendine özgü kuralları da bulunmaktadır. Her oyuncu ve takım bu kuralların dışına çıkmadan birbirleriyle rekabet etmektedir.

3. Rekabetçi olması: Tüm sporlar bir yarışma içerir. Kazananları ve kaybedenleri olan bir aktivitedir. Elektronik sporların da doğası ve çıkış noktası rekabeti içermesi ve bilgi ve iletişim sistemleriyle bunu global çapta gerçekleştirmeye imkan vermesiyle eşsiz bir özelliğe sahiptir. Wagner e-spor'un içerisinde kazanabilmenin tek yolunun rakip takımın stratejilerine karşı stratejiler oluşturmak ve bu stratejileri profesyonel şekilde uygulamak olduğunu ifade etmiştir.

4. Yetenek Gerektirmesi: Sporun temel özelliklerinden biri de her branşın kendine özgü yetenekleri içermesidir. Her branşın yetenek kapsamı farklıdır. Elektronik sporlar da kendine özgü bir yetenek kapsamı içermektedir. Hızlı refleksler, iyi el becerisi gibi el ve göz koordinasyonunun en üst seviyede olmasını içerir. Bunun yanında öngörülü şekilde, stratejik hamleleri en kısa sürede hesaplayarak uygulamayı gerektirir.

5. Fiziksel bir aktivite içermesi: Bir aktivitenin spor olarak kabul edilebilmesi için fiziksel aktivite içermesi gerekmektedir. Ancak elektronik spor için bu konu oldukça tartışılan bir konumdur. Birçok araştırmacı elektronik sporlarında satranç gibi fiziksel aktivite içermediğini ve spor olarak

görülemeyeceğini söylese de bunun aksi gibi düşünen de pek çok araştırmacı bulunmaktadır. Fakat genel kanı elektronik sporların bir spor branşı olarak görüldüğü yönündedir (Crawford, 2005; Kim & Ross, 2006; Jonasson & Thiborg, 2010; Funk, vd. 2018; Hallman & Giel, 2018). Elektronik oyunlarda başarılı olmanın en temel koşullarından biri düzenli antrenman ve planlı çalışmadır. Sporcular bilgisayarların başında gün de 6 ila 7 saat yeteneklerini, taktiklerini geliştirecek antrenmanlar yapmaktadırlar. Bu durum belirli bir fiziksel, psikolojik dayanıklılığı da beraberinde getirmektedir.

6. Sanal olması: Elektronik sporların geleneksel sporlardan ayıran en temel özelliği sanal bir ortamda gerçekleşmesidir. Geleneksel sporlar için stadyumlar, arenalar, salonlar neyse elektronik sporlar için de sanal ortam, haritalar aynıdır.

Bu özellikler e-spor'un karakterinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bunların yanı sıra e-spor kendi içerisinde branşlaşmıştır. Elektronik spor branşları oyun tarzları ile ilgilidir. Bu branşların dağılımı ve içerisinde yer alan oyunlar Tablo 1 de gösterilmiştir.

Tablo 1: Elektronik Spor Branşları

First Shooter (Birinci Şahıs Nişancı) (FPS)	Person (Çevrimiçi çok Oyunculu Savaş Arenası) (MOBA)	Multiplayer Online Battle Arena (Çevrimiçi çok Oyunculu Savaş Arenası) (MOBA)	Battle Royal (BR)	Spor Oyunları	Card Collection Games (CCG)	Real Time Strategy (RTS)
Counter-Strike: Global Offensive	League of Legend	PlayerUnknown's Battleground (PUBG)	FIFA 19	Hearthstone	Starcraft 2	
Rainbow6	Dota 2	Fortnite	PES 19			
Call of Duty Overwatch	Smite	Apex Legends	NBA2K 19			

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dünya'da ve Türkiye'de en popüler oyun tarzlarından oluşan e-spor branşları temel olarak 4 kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar FPS (Birinci Şahıs Nişancı), MOBA (Çevrimiçi çok Oyunculu Savaş Arenası), BR (Büyük Çatışma) ve spor oyunlarıdır. Elektronik spor takımları bu branşlardan birinde veya birkaçında takımlar oluşturarak rekabetçi platformda yarışabilmektedirler. Bu branşlar içerisinde yer alan oyunlardan 2017 yılı itibarıyla Twitch sitesi üzerinden saat başına düşen izleyici sayısında en popüler olan üç oyun ise League of Legend (LoL), Counter-Strike Global Offensive (CS:GO) ve DOTA2 olarak belirlenmiştir (Newzoo, 2018).

Tablo 2: Newzoo 2018 İstatistik Verileri.

OYUN	Saat Başı İzlenme
League of Legends	274.7M
Counter-Strike Global Offansive	232.9M
Dota2	217.9M
Hearthstone	76.9M
Overwatch	25.2M
Starcraft 2	21.2M
Heroes of the Storm	19.6M

Kaynak: Newzoo (2018). *Global Game Market Report*. <https://newzoo.com/insights/trend-reports/newzoo-global-mobile-market-report-2018-light-version/>, (Erişim tarihi: 07.02.2019).

Elektronik spor branşları, kavramın daha kolay anlaşılabilirliği açısından kolaylık sağlayacaktır. Ancak elektronik sporlar gün geçtikçe büyüyen ve insanların hayatlarındaki konumu gittikçe artan bir noktaya ilerlemektedir. Bunun üzerine özellikle alanda çalışan akademisyenler yeni ortaya çıkan bu kavramın içeriğini doldurmak ve şekillendirmek adına çeşitli çalışmalar gerçekleştirmişlerdir.

Yapılan kapsamlı literatür araştırmasıyla da spor, rekreasyon ve turizm literatüründe e-sporla ilgili konuların tartışıldığı çeşitli kavramsal çalışmaların olduğu tespit edilmiştir (Seo, 2013; Hillvoorde, 2016; Jenny vd. 2017; Seo vd. 2018; Aktuna ve Ünlüönen, 2017). İlgili çalışmalar e-sporun kavramsallaşması açısından fayda sağlamaktadır. E-spor ve video oyunları farklı yönleri ile değerlendirilmiş ve literatürde mental sağlık açısından faydalı olduğunu iddia eden çalışmalar olduğu gibi (Edwards, vd. 2017; Gao vd., 2013a, 2013b), sağlık açısından zararları olduğunu iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır (Vandewater, vd. 2004; Epstein, vd. 1991). Bunun yanında e spor kavramı genel olarak spor yönetiminin bir konusu olarak görülmüş (Hallmann & Giel, 2018; Heere, 2018; Cunningham, vd. 2018) dijital video oyunlarının turizmin bir parçası olarak gören çalışmalar ise az sayıda olduğu tespit edilmiştir (Xu, vd. 2016; Aluri, 2017; Xu, vd. 2017).

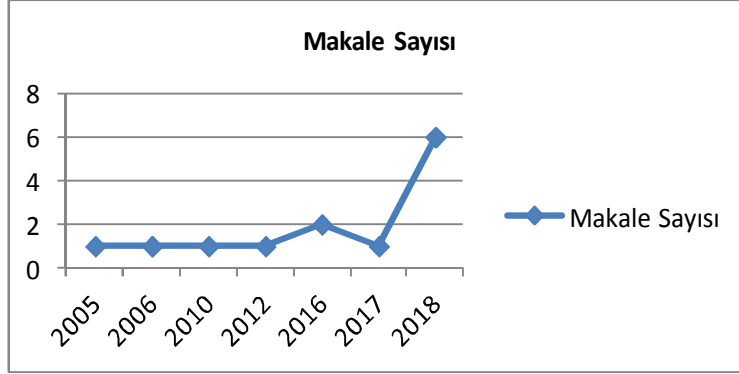
E-sporların, profesyonel bir spor dalı mı, bir rekreasyon aktivitesi mi yoksa bir atipik boş zaman davranışı mı olduğu hala tartışma konusudur. Spor ve rekreasyon literatüründe e-sporlara ilişkin çalışmaların nispeten az olması sebebiyle, özellikle konu ile ilgili önceki kavramsal araştırmaların incelenmesi, literatürün ulaştığı somut bilgi birikiminin anlaşılması açısından son derece önem arz etmektedir. Bu sebepten dolayı, elektronik sporlar konusuna odaklanmış ampirik ve kuramsal çalışmaları tespit etmek ve incelemek amacıyla, kapsamlı ve sistematik bir literatür taraması yapılmıştır. Belirtilen alanlarda dünya genelinde yayımlanan tüm dergilerin taranması, zaman kısıtı, ulaşılabilirlik vb. sebeplerden dolayı mümkün olmayacağı için literatür taramak için kapsam olarak, ISI Web of Science indeksi ve söz konusu indeksin Ağırlama, Boş Zaman, Spor ve Turizm (Hospitality, Leisure, Sport and Tourism) kategorisinde taranan 52 adet dergi ile sınırlandırılmıştır.

Tablo 3: E-Sporlarla İlgili Yapılan Akademik Çalışmalar

Yazar(lar) ve Yıl	Araştırmanın Amacı	Uygulama Yeri	Yöntem	Temel Sonuç(lar)
1 Crawford (2005)	Spor ve dijital oyunlar arasındaki ilişkiyi açıklamak.	İngiltere	Lisans öğrenimi gören 392 öğrenci üzerinde anket uygulaması ve görüşme tekniği.	Genel kanının aksine, dijital oyunları oynayan bireylerin aktif sporlara katılımlarını negatif yönde etkileyecek herhangi bir sonuca rastlanmamıştır. Ayrıca, dijital oyunların spora olan farkındalığın artırılması için bir araç olduğu savunulmaktadır.
2 Kim ve Ross (2006)	Sportif video oyunları oynamaya yönelik motivasyonel nedenleri açıklamak	Amerika	Lisans öğrenimi gören 214 öğrenci üzerinde anket uygulaması.	Dijital spor oyunlarının oynanmasına yönelik 7 boyuttan oluşan (bilgi uygulaması, spor ile özdeşleşme, fantezi, rekabet, eğlence, sosyal etkileşim, oyalanma) motivasyon ölçeği geliştirilmiştir.
3 Jonasson ve Thiborg (2010)	Spor tanımına bağlı olarak rekabetçi bilgisayar oyunlarının spor özelliklerini tartışmak	-	Literatür taraması.	Spor kavramının her zaman ilerleme içerisinde olacağı ve gelecek yıllarda teknolojinin gelişmesine bağlı olarak sporun sanallık içerebileceği iddia edilmiştir.
4 Hebbel-Seeger (2012)	Bilgisayar oyunları, sanal ortamlar ve artırılmış gerçeklik ile gerçek spor ve dijital uyum arasındaki ilişki somut örnekler kullanılarak analiz etmek.	-	Literatür taraması.	Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak gelişen dijitalleşmenin yalnızca sporla olan iletişimi değiştirmekle kalmadığı, sporun kendi mahiyetinde de değişikliklere yol açtığı savunulmaktadır.
5 Xu, Tian, Buhalis, Weber ve Zhang (2016)	Oynanan oyunlara bağlı yer değiştirmelerin ve seyahatlerin turizmde bir pazarlama enstrümanı olarak kullanımını sağlamak	Çin	26 öğrenci ile görüşme tekniği	Turistlerin oyun oynama motivasyonlarının çok boyutlu olduğu tespit edilmiştir. Sosyalizasyon oyun oynamanın önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.
6 Lu (2016)	Son 30 yılda Çin'de rekabetçi oyunların gelişimini incelemek.	Çin	Literatür taraması	Son 30 yılda Çin video oyunlarına yönelik yarışmaların düzenlenmesinde öncü rol oynamıştır. Yakın gelecekte e spor yarışmalarına katılımların ve bu tür etkinliklere ayrılan bütçenin daha da artacağı iddia edilmektedir.
7 Xu, Buhalis ve Weber (2017)	Dijital tabanlı oyunların turizmin bir pazarlama aracı olarak kullanılmasını sağlamak	-	Literatür taraması	Oyunlarda kullanılan destinasyonlara ait görsellerin kişilerin destinasyona yönelik ilgisini arttırabileceği ve destinasyonu daha önce ziyaret etmiş kişilerin tekrar ziyaretlerinde dijital oyunlardaki görsellerin önemli rol oynadıkları savunulmaktadır.

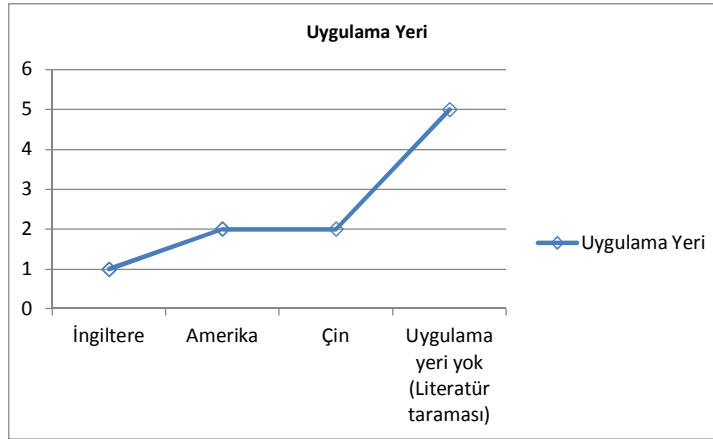
Yazar(lar) ve Yıl	Araştırmanın Amacı	Uygulama Yeri	Yöntem	Temel Sonuç(lar)
8 Ruvalcaba, Shulze, Kim, Berzernski ve Otten (2018)	Dijital oyunların cinsiyetler arasındaki deneyimsel farkı incelemek.	Amerika	İki aşamadan oluşan (İlk aşama 92 katılımcı, ikinci aşama 87 katılımcı) anket ve görüşme tekniği	Kadınların çevrimiçi rekabetçi oyunlarda karışık bir deneyim edindikleri tespit edilmiştir. Oyunlara yönelik eleştiriler bakımından cinsiyetlere göre farklılık bulunmamıştır
9 Parshakov ve Zavertiaeva (2018)	Elektronik sporlara yönelik ülkelerin yaklaşımlarını incelemek ve geleneksel sporlarla ilgili gelişimin sonuçları ile mukayese etmek.	-	Ülkelerin ekonomileri ile e spora olan ilgisi karşılaştırılmıştır.	Ülkenin elektronik sporlara yönelik olumlu bir etkisinin olduğu ve gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerin e spora katılımlarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir.
10 Funk, Pizzo ve Baker (2018)	Elektronik sporların geleneksel sporlarla bağlantısını incelemek ve spor için önemli bir büyüme fırsatını temsil eden esporun eğlence ürünü olma rolünü desteklemek için özelliklerini tanımlamak	-	Literatür taraması	Spor yöneticilerinin ve bu alanda çalışan akademisyenlerin elektronik sporlara daha fazla önem göstermeleri ve elektronik sporların ticari ve eğitimsel potansiyelini göz önünde bulundurulması gerektiği savunulmaktadır.
11 Hallmann ve Giel (2018)	Sporun beş temel özelliği kapsamında e sporu yorumlayarak, e sporun spor olup olamayacağını tartışmak	-	Literatür taraması	E spor spora yakın ancak eşdeğer olmadığı, dart veya satranç gibi sporlar ile kıyaslandığında ise spor olarak sayılabileceği iddia edilmektedir.
12 Heere (2018)	Elektronik sporu kavramsal olarak incelemek	-	Literatür taraması	E spor, sportifleşirmenin bir ürünü olarak spor yönetimi açısından incelenmesi gerektiği savunulmaktadır.
13 Cunningham, Fairley, Ferkins, Kerwin, Lock, Shaw ve Wicker (2018)	Elektronik sporu kavramsal olarak incelemek ve spor yönetimi içindeki rolünü belirlemek	-	Literatür taraması	E sporun spor olup olmadığına yönelik tartışmaların ve uyumsuzlukların spor ve bağlamın kavramsallaştırılmamasından kaynaklandığı iddia edilmektedir.

Grafik 1: İncelenen E-spora Yönelik Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yapılan inceleme sonucunda e-spora ait akademik çalışmalarda 2005 yılından bu yana ciddi bir şekilde artış yaşandığı görülmektedir. Öyle ki, 2005 yılında SSCI kapsamındaki dergilerde yalnızca bir adet çalışma yapılmışken, 2018 yılında 6 adet e-spora yönelik çalışmanın yayımlandığı tespit edilmiştir.

Grafik 2: İncelenen E-spora Yönelik Araştırmaların Uygulama Yerlerine Göre Dağılımı

E-sporlara yönelik SSCI kapsamında taranan dergilerde tespit edilen 13 adet çalışma uygulama yerleri açısından mukayese edilmiş ve sonuçları Grafik 2’de gösterilmiştir. Grafik 2 incelendiğinde 5 adet çalışmanın uygulama alanına sahip olduğu ve bunların İngiltere (1 adet), Amerika (2 adet) ve Çin (2 adet)’de uygulandığı görülmektedir. Ayrıca 8 adet çalışmanın kavramsal çalışma olduğu tespit edilmiştir.

Elektronik sporlara yönelik yapılan çalışmalarda rekreasyon alanı ile çok fazla ilişki kurulmadığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle elektronik sporların rekreasyonel açıdan nasıl değerlendirilebileceği açıklanmış ve rekreasyon faaliyeti olabilmesi için gerekli olan faydalara sahip olup olmadığı ifade edilmiştir.

ELEKTRONİK SPORLARIN REKREASYON AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ VE FAYDALARI

Rekreasyon, ilk çağlardan 2010’lu yıllara insanlar için hep bir ihtiyaç konumunda olduğu bilinmektedir (Karaküçük, 2008). Modern çağda da insan, çalışmanın yanında sosyalleşme, dinlenme ve eğlenme ihtiyacı duymakta bunu gidermek için çeşitli aktivitelere katılmaktadır. Her çağ içinde insanların rekreasyon ihtiyacını giderme yöntemleri çağın getirdikleriyle farklılaşmakta ve değişmektedir.

2010’lu yıllarda elektronik spor kavramı insanların modern çağdaki boş zaman değerlendirme aktivitesi olarak ele alınması gereken oldukça önemli bir alan olarak görülmektedir. 2000’li yıllardan itibaren teknolojinin de hızla gelişmesiyle ve internetin gelmesiyle, bilgisayar tabanlı ve konsol tabanlı oyun sistemleri popülerliğini günden güne arttırmıştır (Lowood, 2010). 2017 verileri, dünya çapından 900 milyon insanın elektronik spor faaliyetleriyle doğrudan veya dolaylı şekilde ilgilendiği belirlenmiştir (Newzoo, 2017). Bu rakam 2018 yılında 1 milyar 200 milyon kişiye ulaşmış ve 2020 yılında ise 1.8 milyara çıkması beklenmektedir (Newzoo, 2018). Buna ek olarak elektronik spor sektörünün sektörel hacmi 2018 yılı verilerine göre 110 milyar doların üzerine çıkarak pek çok sektörü de geride bırakmıştır (Newzoo, 2018).

Bu denli büyük ve popüler olan elektronik spor faaliyetleri artık bireylerin hayatlarında ciddi bir boş zaman değerlendirme aracı olarak kullanılmakta olduğu ifade edilebilir. Bireyler telefonlarından, tabletlerinden ve kişisel bilgisayarlarından rahatlıkla bu aktiviteyi gerçekleştirebilmektedir. Bu ulaşım kolaylığı da aktivitenin popülerliğinin artmasında önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.

Ancak bu alanın bir rekreasyon faaliyet alanı olarak sayılabilmesi için öncelikle bireye katkı sağlaması gerekmektedir. Rekreasyon fayda teorisine göre rekreasyon oyun mahiyetinde bir etkinlik içermek zorunda değildir ancak boş zamanın uygun ve tatmin edici bir kullanımıyla mutlaka bireye fayda sağlamak zorundadır (Tekin, vd. 2017). Çünkü bireyler kişisel fayda sağlamayacakları bir

aktiviteyi tercih etmek istemezler. Rekreatif bireylerin kendileri için fayda sağlayacağı aktiviteleri gönüllü şekilde boş zamanlarında yapmalarını ifade eden bir kavram olduğundan (Karaküçük, 2008) bir aktivitenin öncelikle rekreatif olarak nitelendirilebilmesi için bireye çeşitli faydalar sağlaması gerekmektedir. Buradan hareketle elektronik spor faaliyetlerinin öncelikle bireylere faydalarını ortaya koymak yararlı olacaktır.

Elektronik sporların bireylere sağladığı faydalara bakıldığında literatürde bu konuya ilişkin çok fazla çalışma olmadığı görülmektedir. Elektronik sporların etkileriyle alakalı yapılan çalışmaların büyük bir bölümü bu faaliyetlerin olumsuz etkilerini içermektedir (Ballard, vd. 2009; Anderson vd. 2010; Ferguson, 2013; Lemola vd. 2011). Özellikle bu çalışmalarda e-sporlarla ilgilenen bireylerde bağımlılık tehlikesine, şiddet ve saldırganlık eğilimine sebep olması ve depresyon gibi zararlı etkileri ortaya çıkarttığını söylemektedir. E-spor faaliyetlerinin saldırganlık ve davranışsal problemler oluşturabileceğine ilişkin çalışmalar göz önünde bulundurulması gereken çok önemli araştırmalardır, ancak; konuya tek taraflı bir bakış açısı sağladığı için kavramın yanlış değerlendirilmesine sebep olmaktadır.

Bununla birlikte, elektronik spor faaliyetlerine katılan bireylerin gelişimleri üzerindeki etkileri anlamak için sadece olası olumsuz etkileri değil, aynı zamanda bu oyunların faydalarını da göz önünde bulundurmanın daha dengeli bir perspektif sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu potansiyel faydaların göz önüne alınması önemlidir, çünkü bilgisayar tabanlı oyun sistemlerinin yapısı ve içeriği 2000'li yıllar içerisinde oldukça değişmesiyle popülerliği hızla artmıştır. Buna bağlı olarak özellikle çocuk ve ergen bireyler için oldukça önemli olan e-spor'un sadece zararlarına odaklanmak konuyu basitleştirecek ve öneminin kaybolmasına sebep olacaktır.

Elektronik spor faaliyetlerinin bireyler üzerindeki faydalarını araştıran literatürde az sayıda çalışma bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda, elektronik sporların sürükleyici, çekici, bireyleri hem bilişsel hem de duygusal deneyimler yaşamasına aracı olan bir oyun türü olduğu ve ruh sağlığının ve refahının gelişmesinde önemli katkılarının olduğu ifade edilmiştir. Pellis ve Pellis (2007) e-spor deneyimlerinin çocuklarda sosyal yeterliliği arttırdığını ifade etmiştir. Bu çalışmaya ek olarak 2013 yılında Uttal vd. (2013) yaptıkları araştırmada, nişancı oyunların mekânsal becerileri geliştirdiği, dikkat ve odaklanma becerisini arttırdığını savunmaktadır. Araştırmanın sonucunda ise lise ve üniversite düzeyinde bireylerin dikkat ve mekânsal becerilerini geliştirmek adına e-spor faaliyetlerinin planlı ve programlı şekilde bireylere ders yoluyla verilmesinin faydalı olacağını ifade etmişlerdir.

Mekansal becerilerin özellikle coğrafya, fen, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında oldukça önemli olduğu bilinmektedir (Uğurlu & Aladağ, 2015). Wai vd. (2010), bu alanların dünyanın gelecek yüzyılları için çok önemli

alanlar olmasından kaynaklı mekânsal becerilerin gelişiminin oldukça önemli olduğunu iddia etmektedir.

Elektronik sporlarda nişancı oyunları oynayan bireylerin dikkat kaynaklarını daha etkin bir şekilde tahsis ettiklerini ve ilgisiz bilgileri daha etkin bir şekilde filtreledikleri görülmüştür (Bavelier, vd. 2012). Bireylerdeki bilişsel performansın gelişimi tüm e-spor faaliyetleri için geçerli olmamakla birlikte özellikle sorun çözme ve rol geliştirme oyunlarında etkisini göstermektedir (Green & Bavelier 2012).

Elektronik sporlarla uğraşan bireylerin problem çözme, sorunlarla başa çıkabilme ve soğukkanlı karar verebilme becerilerini geliştirdikleri literatürde yapılan bilimsel araştırmalarla desteklenmiştir. Prensky (2012) yaptığı araştırmada e-spor faaliyetlerinin problem çözme becerilerini önemli ölçüde geliştirdiğini tespit etmiştir. Bu becerinin daha çok hikaye içerikli oyunlarda görüldüğünü bunun sebebinin de oyun tasarımcılarının oyun içi problemlerin nasıl çözülebileceğine ilişkin bilgilerin çok az bir kısmını oyuncuyla paylaştıklarından dolayı bireylerin geçmiş deneyimlerine ve sezgilerine odaklanmaları sağlanmaktadır. Bu durumda bireylerin oyun içerisinde yer alan bulmacaları kendi deneyimlerine ve sezgilerine dayanarak çözmeye çalıştıkları bunun sonucunda hem zihinsel anlamda gelişim gösterdikleri hem de gerçek hayatta karşısına çıkabilecek problemleri daha pratik şekilde çözebileceğini ifade edilmiştir.

Bu becerilere ek olarak oyunların şiddet içersin içermesin, bireylerin yaratıcılık kapasitelerini arttırdığı Jackson vd. (2012)'nin yaptıkları araştırmada ortaya konulmuştur. Araştırma kapsamında oluşturulan anket 12 yaşında 500 kişiye uygulanmış ve e-spor faaliyetleri ile yaratıcılık becerisi arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

E-spor faaliyetlerinin faydaları gruplandırıldığında motive edici, duygusal ve sosyal faydalar olarak 3 gruba ayrılmak yararlı olacaktır. Bu açıdan bakıldığında (Granic, vd. 2014);

Motive edici faydalar; Bireylerin zeki ve yetenekli oluşları doğrudan başarıyla ilişkilidir. Bir kişinin güçlü bir zekaya veya bir yeteneğe sahip olduğunun düşünülmesinin altında yatan ana sebep o kişinin elde ettiği başarılarıdır (Dweck & Molden, 2005). Ancak başarısızlığın da yeteneksizlik veya düşük zekayla ilişkilendirilmesi doğru değildir. Çünkü zeka ve yetenek bireylerde doğuştan gelmenin yanında geliştirilebilen ve arttırılabilen becerilerdir. Bu becerilerin arttırılması başarıyı da beraberinde getirecek en önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

Zekaya ilişkin temel kuramlarda, zekanın doğuştan gelen bir özellik olduğunu vurgulayan ve sabit, değiştirilemeyen bir beceri olduğunu ifade eden kuramların yanı sıra zekanın eğitimle geliştirilebileceğini ve sabit olmadığını ifade eden artan zeka kuramları da bulunmaktadır. Elektronik spor faaliyetleri artan zeka

kuramını destekleyen ve zekayı geliştirmeye yönelik bir çeşit eğitim programı olarak görülebilir. Oyunlarda artan zorluk seviyesi bireyi daha fazla mücadele etmeye zorlarken mevcut kapasitesinin de gelişmesine katkı sağlamaktadır. Artan seviyeyle birlikte daha akıllı çözümler, karmaşık sorunlarla başa çıkabilme ve soğukkanlı karar verme mekanizmaları gelişebilmektedir (Granic, vd. 2014).

Elektronik sporların başarıyı desteklemesinden öte başarısızlığın kabulünü ve hazmını öğretebilen bir yönü de bulunmaktadır. Bu durum bireyin motivasyon seviyesinin sürekli yüksek olmasını ve daima karşısına çıkabilecek zorlarla başa çıkması gerektiğini öğretebilmektedir. Elektronik sporların başarısızlıklar yaşandığında yarattığı etkiyi araştıran çalışmalar yok denecek kadar az olsa da Ventura, vd. (2013) elektronik sporlarda yaşanan başarısızlığın öfkeye, hüsrana veya üzüntüye yol açmadığını, aksine oyuncuların bu olumsuz durumdan daha motive bir şekilde ayrıldığını ve karşısına çıkabilecek diğer sorunlara karşı direnç geliştirebildiğini ifade etmiştir. Bu çalışmayı destekleyici şekilde McGonigal (2011)'de e-spor oyuncularının başarısızlıklarla karşı karşıya kaldıklarında, kazanma görevine geri dönebilme konusunda oldukça motive oldukları ve hedeflerine ulaşma konusunda sürekli iyimser olabildiklerini tespit etmiştir.

Duygusal Faydalar; Elektronik sporların duygusal faydalarına ilişkin literatürde çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Ancak yapılan araştırmalarda (Russoniello, vd. 2009; Ryan, vd. 2006), e-spor faaliyetlerine katılmak ile ruh halinin pozitif yönlü bir ilişkisinin olduğu ortaya konulmuştur. Buna bağlı ara yüzleri basit ve sade olan oyunlarda bireylerin gevşedikleri, zihinlerini boşalttıkları ve sorunlardan uzaklaşarak duygusal anlamda rahatladıklarını ifade etmişlerdir. Öte yandan, oyunlar içerisinde elde edilen başarılarından duyulan gurur bireylerin günlük hayatlarına da yansiyabilmektedir. Bireyler oyunlardan elde ettikleri başarılar sayesinde günlük hayatta daha pozitif olma eğilimi içerisine girmektedirler. Bu durum elektronik sporların bireylerin duygusal anlamda fayda sağlayabileceği önemli aktivitelerden olarak görülebilmektedir.

Sosyal Faydalar; 90'lı yıllardan itibaren yapılan bilgisayar ve konsol tabanlı oyun sistemlerinin, 2010'lu yıllara gelindiğinde gelişme ve farklılaşma gösterdiği en büyük alan içerdiği sosyal ortamlar olarak görülmektedir. Bilinenlerin aksine, ortalama bir e-sporcu, sosyal olarak izole değil, bu durumun aksine oyun içerisinde çeşitli sanal ortamlarda kendine yer edinmiş ve bazı sosyal ilişkiler içerisinde bulunan kişilerdir (Granic, vd. 2014). Örneğin, World of Warcraft (büyük bir sanal dünyada geçen çok oyunculu bir fantastik oyun) 12 milyon düzenli oyuncuya ve Facebook'ta en popüler sosyal paylaşım oyunlarından biri olan Farmville'i 2012'de günlük 5 milyondan fazla kullanıcıya ev sahipliği yapmaktadır (Gill, 2012). Birey bu sanal sosyal topluluklarda, kime güvenileceği, kime reddedileceği ve bir gruba nasıl etkili bir şekilde öncülük edeceğine dair kararlar alınması konusunda sosyal becerilerinden faydalanmakta ve bu becerileri geliştirmek için uygun bir ortam oluşturmaktadır. Bu sürükleyici sosyal bağlar göz önüne alındığında, oyuncuların oyun ortamı dışındaki akran ve aile ilişkilerine

genelleştirebilecek sosyal becerileri ve sosyal davranışları hızla öğrenebildikleri görülmektedir (Gentile & Gentile, 2008; Gentile vd. 2009).

Özellikle büyük ölçekli karakter geliştirme oyunlarında (Guild Wars 2, World of Warcraft) bir klanı yönetmek, bir topluluğa hakim olmak gibi sosyal becerilerin en üst seviyesinin görüldüğü özellikler bulunmaktadır. Bu tarz oyunları oynayan bireyler günlük yaşantılarındaki sosyal becerilerini geliştirebilmektedirler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Elektronik spor, kavram olarak yeni oluşan ve içerisinde pek çok farklı disiplini barındırabilen multidisiplin bir olgu durumundadır. Teknoloji ve bilişim alanlarındaki gelişmelerin hızlanmasıyla birlikte de popülerliğini arttıran ve insanların günlük hayatlarında kolaylıkla ulaşabilecekleri bir konuma geldiği görülmektedir. Bununla birlikte akademik alanda yapılan çalışmalar ve sektörel anlamda oluşturduğu ekonomik boyutuyla elektronik spor kavramı gün geçtikçe büyümekte ve insanların hayatlarındaki yeri artmaktadır.

Bireylerin yoğun yaşam ve iş temposundan dolayı rekreasyon aktivitelerine ayrabilecekleri zamanların kısıtlı olması, elektronik sporların aktivite olarak tercih edilmesini kolaylaştırdığı görülmektedir. Bu bağlamda, bireyler elektronik oyunlara, telefon, tablet ve bilgisayarlarından kolaylık ulaşabilmekte ve kısıtlı olan boş zaman aralığını değerlendirmektedir. İnternetin de elektronik oyunlar üzerindeki etkisi düşünüldüğünde oldukça sosyal ve içerisinde rekabetin, stratejinin, takım çalışmasının ve örgütlenmenin olduğu çok farklı bir yapının oluştuğu görülmektedir. Bunlara ek olarak elektronik spor faaliyetlerinin katılımcılarına çeşitli faydalar sağladığı da yapılan literatür çalışmasıyla ifade edilmiş ve rekreasyon aktivitelerinin bir gerekliliği olarak değerlendirildiğinde, bireyleri motive edici, sosyal ve ruhsal faydalar sağladığı yapılan araştırmalarla belirlenmiştir.

Sonuç olarak elektronik spor faaliyetlerinin rekreasyon başlığı altında ele alınması literatürdeki boşluğu doldurmak anlamında da bir zorunluluk haline gelmiştir. Yapılan bu çalışmada özellikle elektronik spor faaliyetlerinin literatürdeki konumuna bakarak, rekreasyon faaliyeti olarak değerlendirilip, değerlendirilemeyeceği üzerinde durulmuş ve rekreasyon faaliyetlerinin faydalarına yoğunlaşarak, verimli bir rekreasyon aktivitesi olduğu ifade etmeye çalışılmıştır. Çalışmadaki incelenen ikincil verilerin neticesinde, rekreasyon teorileri içerisindeki rekreasyon fayda teorisini desteklediğinden ve bireyler üzerinde oluşturdukları faydalardan dolayı elektronik sporların bir rekreasyon aktivitesi olarak değerlendirilebileceği ifade edilebilir.

Elektronik spor aktiviteleri ileride yapılacak pek çok araştırmayla daha geniş kapsamda değerlendirilebilecektir. Bu araştırma ikincil veriler kullanılarak e-sporu kavramsal olarak ele almıştır. İleride yapılacak olan çalışmalarda e-

sporlara aktif olarak katılan kişilerin bilişsel ya da duyuşsal becerileri nicel yöntemlerle ölçülebilir. Benzer şekilde, elektronik spor turnuvalarına izleyici olarak katılan kişilerin e-sporlara katılımlarını güdüleyen etkilerin öncülleri ve sonuçları belirlenerek tartışılabilir.

Elektronik sporlar dünya genelinde azımsanamayacak bir izleyici kitlesine ve gelire ulaşmıştır. Bu noktada e spora yönelik yapılacak olan yeni akademik çalışmalar sektörün ihtiyacı olan bilgi birikiminin sağlanması açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Aluri, A. (2017). Mobile augmented reality (MAR) game as a travel guide: insights from Pokémon GO. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 8 (1), 55-72.

Aktuna, H., & Ünlüöner, K. (2017). Yeni bir turizm çeşidi olarak elektronik spor turizmi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2, 1-15.

Anderson, C. A., Shibuya, A., Ihori, N., Swing, E. L., Bushman, B. J., Sakamoto, A., & Saleem, M. (2010). Violent video game effects on aggression, empathy, and prosocial behavior in Eastern and Western countries: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 136, 151–173.

Ardahan, F. (2017). *Açık alan rekreasyonu*, (1.Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Ballard, M., Gray, M., Reilly, J. & Noogle, M. (2009). Correlates of video game screen time among males: Body mass, physical activity, and other media use. *Eating Behaviors*, 10, 161-167.

Bavelier, D., & Davidson, R. J. (2013). Brain training: Games to do you good. *Nature*, 49 (4), 425–426.

Bavelier, D., Achtman, R. L., Mani, M., & Föcker, J. (2012). Neural bases of selective attention in action video game players. *Vision Research*, 61, 132–143.

Crawford (2005). Digital gaming, sport and gender. *Leisure Studies*, 24 (3), 259-270.

Cunningham, G. B., Fairley, S., Ferkins, L., Kerwin, S., Lock, D., Shaw, S., & Wicker, P. (2018). eSport: Construct specifications and implications for sport management. *Sport Management Review*, 21, 1-6.

Dweck, C. S., & Molden, D. C. (2005). Self-theories: Their impact on competence motivation and acquisition. A. J. Elliot & C. S. Dweck (Ed.), *Handbook of competence and motivation* içinde (ss. 122–140). New York, NY: Guilford Press.

Edwards, J., Jeffrey, S., May, T., Rinehart, N. J., & Barnett, M. L. (2017). Does playing a sports active video game improve object control skills of children with autism spectrum disorder?, *Journal of Sport and Health Science*, 6, 17-24.

Epstein, L. H., Smith, J. A., Vara, L. S., & Rodefer, J. S. (1991). Behavioral economic analysis of activity choices in obese children. *Health Psychology*, 10 (5), 311–316.

Ferguson, C. J. (2013). Violent video games and the Supreme Court. *American Psychologist*, 68, 57–74.

Funk, D. C., Pizzo, A. D., & Baker, B. J. (2018). eSport management: Embracing eSport education and research opportunities, *Sport Management Review*, 21, 7-13.

Gao, Z., Podlog, L. & Huang, C. (2013a). Associations among children's situational motivation, physical activity participation, and enjoyment in an active dance video game. *Journal Sport Health Science*, 2, 122–128.

Gao, Z., Zhang, T. & Stodden, D. (2013b). Children's physical activity levels and psychological correlates in interactive dance versus aerobic dance. *Journal Sport Health Science*, 2, 146–151.

Gentile, D. A., & Gentile, J. R. (2008). Violent video games as exemplary teachers: A conceptual analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 9, 127–141.

Gentile, D. A., Anderson, C. A., Yukawa, S., Ihori, N., Saleem, M., Ming, L. K. & Sakamoto, A. (2009). The effects of prosocial video games on prosocial behaviors: International evidence from correlational, longitudinal, and experimental studies. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35, 752–763.

Gill, N. (2012). 10 most popular Facebook games in 2012.

Granic, I. Lobel, A. & Engel, R. C. E. M. (2014). The benefits of playing video games. *American Psychologist*, 69 (1), 66-78.

Gül, T. (2014). *Rekreasyon Olgusuna Genel Yaklaşım*. A. Yaylı (Ed.). *Rekreasyona Giriş*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2-62.

Güven, Y. (2018). *Çalışanların rekreasyonel etkinliklere katılım sıklıklarının mutluluk ve yaşam kalitesi üzerine olan etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hallmann, K., & Giel, T. (2018). eSports – Competitive sports or recreational activity?. *Sport Management Review*, 21, 14-20.

Hamari, J. & Sjöblom, M. (2016). What is eSports and why do people watch it? . *Internet Research*, 27 (2), 211-232.

Heere, B. (2018). Embracing the sportification of society: Defining e-sports through a polymorphic view on sport. *Sport Management Review*, 21, 21-24.

Hilvoorde, I. V. (2016). Sport and play in a digital world. *Sport, Ethics and Philosophy*, 10 (1), 1-4.

Jackson, L. A., Witt, E. A., Games, A. I., Fitzgerald, H. E., von Eye, A., & Zhao, Y. (2012). Information technology use and creativity: Findings from the Children and Technology Project. *Computers in Human Behavior*, 28, 370–376.

Jenny, S. E., Douglas M. R., Margaret C. K. & Tracy W. O. (2017). Virtual(ly) athletes: Where eSports fit within the definition of “Sport”, *Quest*, 69 (1), 1-18,

Jonasson, K., & Thiborg, J. (2010). Electronic sport and its impact on future sport. *Sport in Society*, 13 (2), 287-299.

Karaküçük, S. (2001). *Rekreasyon*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Karaküçük, S. (2008). *Rekreasyon boş zaman değerlendirme*. (Altıncı Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Kılbaş, Ş. (2010). *Rekreasyon boş zaman değerlendirme*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Kim, Y., & Ross, S. D.(2006). An exploration of motives in sport video gaming. *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 8 (1), 28-40.

Lemola, S., Brand, S., Vogler, N., Perkinson-Gloor, N., Allemand, M., & Grob, A. (2011). Habitual computer game playing at night is related to depressive symptoms. *Personality and Individual Differences*, 51, 117–122.

Li, R. (2016). *Good luck have fun: The rise of esports*. New York: Skyhorse Publishing.

Lowood, H. (2010). *Beyond the game: The Olympics ideal and competitive e-sports*. (Unpublished manuscript). *Presentation for PhD course*, Acting together on technological playing fields: Computer games, e-sports, and team play. IT University of Copenhagen, Denmark, 26–27.

McGonigal, J. (2011). *Reality is broken: Why games make us better and how they can change the world*. New York, NY: Penguin Press.

Newzoo (2017). *Global Game Market Report*. <https://newzoo.com/insights/trend-reports/global-esports-market-report-2017-light/> (Erişim tarihi: 02.02.2019).

Newzoo (2018). *Global Game Market Report*. <https://newzoo.com/insights/trend-reports/newzoo-global-mobile-market-report-2018-light-version/> (Erişim tarihi: 07.02.2019).

Pellis, S. M., & Pellis, V. C. (2007). Rough-and-tumble play and the development of the social brain. *Current Directions in Psychological Science*, 16, 95–98.

Prensky, M. (2012). *From digital natives to digital wisdom: Hopeful essays for 21st century learning*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

Russoniello, C. V., O'Brien, K., & Parks, J. M. (2009). EEG, HRV and psychological correlates while playing Bejeweled II: A randomized controlled study. B. K. Wiederhold & G. Riva (Ed.), *Annual review of cybertherapy and telemedicine 2009: Advance technologies in the behavioral, social and neurosciences* 7 içinde (ss. 189–192).

Ryan, R. M., Rigby, C. S., & Przybylski, A. (2006). The motivational pull of video games: A self-determination theory approach. *Motivation and Emotion*, 30, 347–363.

Segal, D. (2014). *Behind League of Legends, e-sports's main attraction*. New York Times.

Seo Y., Kim M., Lee, D., & Jung, Y. (2018). Attention to eSports advertisement: effects of ad animation and in-game Dynamics on viewers' visual attention, *Behaviour and Information Technology*, 37 (12), 1194-1202.

Seo, Y. (2013). Electronic sports: A new marketing landscape of the experience economy, *Journal of Marketing Management*, 29 (13-14), 1542-1560,

Tekin, A., Tekin, G. & Çalışır, M. (2017). Rekreasyonel spor. Karaküçük, S. Kaya, S. ve Akgül, M. B. (Ed.), *Rekreasyon Bilimi 2* içinde (ss.3-37) Ankara: Gazi Kitabevi.

Uğurlu, B. N. ve Aladağ, E. (2015). Mekânsal düşünmenin Türkiye’de sosyal bilgiler eğitim programındaki yeri ve öğretmenlerin bu beceri hakkındaki görüşleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 32, 22-42.

Uttal, D. H., Meadow, N. G., Tipton, E., Hand, L. L., Alden, A. R., Warren, C., & Newcombe, N. S. (2013). The malleability of spatial skills: A meta-analysis of training studies. *Psychological Bulletin*, 139, 352–402.

Vandewater, E. A., Shim, M., & Caplovitz, A. G. (2004). Linking obesity and activity level with children's television and video game use. *Journal of Adolescence*, 27, 71–85.

Ventura, M., Shute, V., & Zhao, W. (2013). The relationship between video game use and a performance-based measure of persistence. *Computers & Education*, 60, 52–58.

Wagner, M. (2006). On the scientific relevance of eSport. *Proceedings of the 2006 international conference on internet computing and conference on computer game development* içinde (ss. 437–440).

Wai, J., Lubinski, D., Benbow, C. P., & Steiger, J. H. (2010). Accomplishment in science, technology, engineering, and mathematics (STEM) and its relation to STEM educational dose: A 25-year longitudinal study. *Journal of Educational Psychology*, 102, 860–871.

Xu, F., Buhalis, D., & Weber, J. (2017). Serious games and the gamification of tourism. *Tourism Management*, 60, 244-256.

Xu, F., Tian, F., Buhalis, D., Weber, J., & Zhang, H. (2016). Tourists as Mobile Gamers: Gamification for Tourism Marketing. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 33 (8), 1124-1142.

Yayın Geliş Tarihi: 26.03.2018
Yayına Kabul Tarihi: 05.04.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.409510

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 303-336
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BARACK OBAMA DÖNEMİNDE RADİKALLEŞME VE ŞİDDET İÇEREN AŞIRILIKLA MÜCADELE

Şener ÇELİK*

Öz

Radikalleşme ve şiddet içeren aşırılık, ABD’de 11 Eylül saldırılarından sonra ulusal güvenliğe yönelik en ciddi tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Militan Selefi terörizmle bağlantılı olan veya bu örgütlere ideolojik bir yakınlık duyan bireylerin şiddete başvurmalarını ve çevrelerindeki aşırılığa teşvik etmelerini önlemek için Barack Obama Yönetimi kapsamlı bir çalışma başlatmıştır. Sosyal hareket kuramına dayanan ve Şiddet İçeren Aşırılığı Önleme (Countering Violent Extremism) adı altında hayata geçirilen bu strateji, toplumda ayrımcılık yarattığı gerekçesiyle Müslüman topluluklar ve sivil toplum kuruluşları tarafından ciddi eleştirilere uğramıştır. Bu makalenin amacı, söz konusu programların ne derecede başarılı olduğunu bulmaktır. Çalışmanın temel argümanı, resmi iddiaların aksine, bu programların net bir tanımının yapılamaması, sürdürülebilir ve ölçülebilir olmamaları ve merkezi olmayan yapıları nedeniyle başarısız olduğudur. Barack Obama Yönetimi dönemine odaklanan araştırma, devlet belgelerinin ve ikincil kaynakların toplanması ve incelenmesi ile gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hareket Kuramı, Radikalleşme, Şiddet İçeren Aşırılık, İslami Aşırılık, Şiddet İçeren Aşırılığın Önlenmesi, Barack Obama Yönetimi.

COUNTERING VIOLENT EXTREMISM AND RADICALIZATION DURING BARACK OBAMA ERA

Abstract

Radicalism and violent extremism have begun to be perceived in the U.S. as the most serious threat for the national security after 9/11 terrorist attacks. Barack Obama Administration has launched a comprehensive program in order to prevent individuals who have connections with and sympathy for the Islamic terrorist organizations from resorting to violence and to hinder them in encouraging others for extremism. The program which has been scheduled and executed under the social movement theory and referred as the Countering Violent Extremism was severely criticised by the Muslim communities and civil society organizations on the grounds that it created discrimination in society. The purpose of this article is to find out to what extent have these programs achieved their goals. The

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çelik, Ş. (2020). Barack Obama döneminde radikalleşme ve şiddet içeren aşırılıkla mücadele. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 303-336.

*Dr., ORCID: 0000-0002-7176-293X, senercelikberkman@gmail.com

basic assertion of this article is, contrary to the government's arguments, the programs have failed due to their lack of clear definition, defect of sustainability and measurability and decentralised structure. Focused on Barack Obama Administration's term, the article was written through collecting and analysing the official documents and secondary texts.

Keywords: *Social Movement Theory, Radicalization, Violent Extremism, Islamic Extremism, Countering Violent Extremism, Barack Obama Administration.*

GİRİŞ

Radikalleşmenin ve şiddet içeren aşırılığın, birbirlerinden farklı kavramlar olarak, özellikle 11 Eylül terör saldırılarından sonra uluslararası güvenlik yazınında sıklıkla yer almaya başladıkları bilinen bir gerçektir. Birbirlerinin yerine kullanılmaları bazen hatalı çıkarımlara da yol açan bu kavramlar, beyaz üstünlüğünden (white supremacy) neo-Nazizm'e, anti-Semitizmden radikal İslami hareketlere kadar, temelinde şiddet olan pek çok saldırgan hareketi açıklamak için kullanılmaya gelmiştir. Söz konusu kavramlarla ilgili siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarındaki en büyük sorunlardan biri, bu kavramların ortak bir uzlaşmaya dayalı tek bir tanımlarının olmamasıdır. Radikalleşme ve şiddet içeren aşırılıkla ilgili bu tanımlama zorluğunun neredeyse doğal bir sonucu olarak, 11 Eylül sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) alınan tedbirler de bütünlük ve hukukun üstünlüğü ilkesine dayalı bir mücadele anlayışını yansıtmaktan uzak olmuştur. Kamuoyunda ciddi tartışmalara neden olan bu tedbirlerin arasında, telefon dinlemeleri, süresiz alıkoyma ve izinsiz konut ve işyeri aramaları gibi tartışmalı yöntemler yer almıştır. George W. Bush ve kısmen de Barack Obama Yönetimleri döneminde, yurtiçinde terörle doğrudan veya dolaylı ilgisi olduğundan şüphelenilen kişilere karşı uygulanan bu yöntemlerden de görüleceği üzere, sözü edilen tehditlere karşı çeşitli fasılalarla farklı mücadele yöntemleri planlanıp hayata geçirilmiştir.

Radikalleşme ve şiddet içeren aşırılıkla mücadele kapsamında, çoğu yasalara aykırı olan bu tedbirler, 11 Eylül'den bugüne geçen süreçte yapılan düzenlemeler çerçevesinde bugün büyük ölçüde hukuki kılınmıştır. Bununla birlikte, meşrulaştırılan bu tedbirlerin dışında, bireyin saldırganlaşmasındaki toplumsal nedenlerin araştırılmasının önemini vurgulayan ve söz konusu tehditlerle ilgili mücadele stratejisinin bu araştırma bulgularına göre geliştirilmesini öngören bir yaklaşım daha vardır ki, bu makalenin temel inceleme konusu da budur. Söz konusu yaklaşım, ABD'de sosyal hareket kuramı (social movement theory, SMT) üzerine kurulmaya çalışılmış bir stratejidir ve Şiddet İçeren Aşırılıkla Mücadele (Countering Violent Extremism, CVE) adıyla ifade edilmektedir. Bu kavram, Barack Obama Yönetimi tarafından gündeme getirilmiş ve yurtiçinde 11 Eylül sonrasında önemli bir tehdit olarak algılanan İslami radikalleşme ile mücadele stratejisinin temel unsuru olarak benimsenmiştir.

Bu makalenin amacı, ABD'de Barack Obama Yönetimi tarafından planlanıp uygulamaya konulan CVE faaliyetlerini incelemektir. Çalışmanın temel

problemi, Selefi cihatçı terörizmin önlenmesi kapsamında Obama Yönetimi döneminde ABD’de yürütülen CVE tedbir ve faaliyetlerinin ne derecede başarılı olduğudur. Bazı görüşlere göre, sözkonusu tedbir ve faaliyetler terörü önlemede işlevsel olarak değerlendirilirken, diğer görüşlere göre işlevsel olarak kabul edilmemiştir. Makalenin araştırma soruları, CVE’nin hangi kuramsal çerçeveye dayandırıldığı, bu kapsamda ne tür faaliyetlerin planlanıp icra edildiği ve hedeflenen amaçlara ne ölçüde ulaşıldığıdır. Söz konusu faaliyetlerle ilgili ikinci bölümde incelenecek olan iki temel devlet strateji belgesinin Barack Obama’nın birinci Başkanlık döneminin sonlarına rastlayan 2011 senesinde yayınlanmış olması ve Donald Trump Yönetimi dönemindeki çalışmalarla ilgili net sonuçların henüz literatürde yer almaması nedeniyle, makale Obama Yönetimi dönemine odaklı olarak çalışılmıştır. Araştırmanın birinci bölümünde, radikalleşme ve şiddet içeren aşırılık kavramlarının tanımları üzerinde durulup, saldırgan davranışların nedenleriyle ilgili literatürdeki yorumlar aktarılacaktır. İkinci bölümde, SMT ve bu kuram üzerine inşa edilen CVE stratejisinin tanımı ve hayata geçirilme süreci anlatılacaktır. Üçüncü bölümde, CVE stratejisine yönelik destekleyici yaklaşım ele alınacaktır. Bu yaklaşım açıklanırken, konuyla ilgili akademik inceleme ve değerlendirmelerle birlikte, düşünce kuruluşlarının bulguları ve yerel Müslüman-Amerikalı toplulukların kanaat önderlerine ait medyaya yansımış olan görüşlere de yer verilecektir. Son bölümde ise, ABD’de 2011’den sonra uygulamaya konan CVE programları ve sözkonusu programlarla ilgili eleştiriler incelenecektir. Çalışma bir nitel araştırma olup, doküman inceleme yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, ABD terörle mücadele kuruluşlarına ait devlet belgeleri, Britanya terörle mücadele strateji belgesi ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı raporu gibi birincil kaynaklar; karşı terör faaliyetleriyle ilgili görüş belirten sivil toplum kuruluşlarının raporları, konuyla ilgili akademik makaleler, kitaplar ve medya haberleri gibi ikincil kaynaklar toplanarak incelenmiştir.

Çalışmada ABD’nin incelenmesinin nedeni, öncelikle 11 Eylül saldırılarının bu ülkede gerçekleştirilmiş olması ve eylemlerden sorumlu olan Selefi terör yapılanmalarına karşı - meşruluğu ve hukukiliği tartışmalı olsa da - doğal olarak bizatihi ABD’nin bir takım terörle mücadele yöntemleri planlayıp icraata koymuş olmasıdır. Barack Obama döneminin ele alınma nedeni ise, CVE faaliyetlerinin ağırlıklı olarak 2008 sonrasında gündeme gelmesidir. Söz konusu faaliyetlerden bir kısmı, çalışmanın ilgili bölümünde anlatılacağı üzere, SMT çerçevesinde Britanya’da uygulanan terörle mücadele yöntemlerine dayalıdır ve bunlardan bazıları ilk olarak George W. Bush Yönetimi döneminde kamuoyu gündemine gelmiştir. Ancak, CVE projeleri geniş ölçüde Barack Obama hükümetinin güvenlik bürokrasisi tarafından kurumsallaştırılmış; federal ve eyalet düzeyinde uygulanan programların icraata koyulması da aslen Obama Yönetimi’nin siyasi inisiyatifi ile gerçekleştirilmiştir. Bu nedenlerle, araştırmanın kapsam ve kısıtı belirlenirken Obama Yönetimi’nin işbaşında olduğu dönem dikkate alınmıştır.

RADİKALLEŞME VE ŞİDDET İÇEREN AŞIRILIK

İnsan, doğası gereği her zaman bir güvenlik arayışındadır ve belirsizliği sevmez. Bu nedenle, tarihsel süreçte daima karşı karşıya olduğu tehditleri inceleme, tanımlama ve sınıflandırma eğiliminde olagelmıştır. Radikalleşme ve şiddet içeren aşırılığın tanımını yapmak ve nedenlerini saptamak da bu çerçevede sosyal bilimciler için öncelikli bir görev haline almıştır. Her ne kadar külliyatta görülen bir kavram kargaşasından söz etsek de, literatürde bu iki olguyu açıkça betimleyen çalışmalar mevcuttur. Bunlardan birinde, Wilner ve Dubouloz radikalleşmeyi, aşırı siyasal, sosyal ve dini fikirlerin benimsendiği ve belirli amaçlara ulaşmanın ayırım gözetmeyen bir şiddeti meşrulaştırdığı bireysel bir süreç olarak niteler (Wilner ve Dubouloz, 2009: 8). Daha anlaşılabilir ve yalın bir tanımlama yapan Borum ise, radikalleşmeyi, aşırılıkçı inançların ve inanışların geliştirilme süreci olarak görür (Borum, 2011: 9). Radikalleşmenin genelde şiddet içerdiğini varsayan Yeşiltaş ve Özçelik ise, kavramın, mevcut düzeni tehdit edecek ve onunla çatışacak biçimde toplumda kalıcı değişimleri oluşturmayı amaçlayan şiddet eylemlerini bizzat icra etme veya aktif olarak destekleme olarak görüldüğünü belirtmektedirler (Yeşiltaş ve Özçelik, 2016: 15). Kanada devleti polis teşkilatının konuyla ilgili yayınladığı ‘Radicalization, A Guide for the Perplexed National Security Criminal Investigations’ isimli kitaba göre de, radikalleşme, özellikle genç insanların içine sürüklendiği ve aşırılıkçılığın cesaretlendirdiği ideolojik mesajlar ve inanç sistemlerini yansıtan bir süreçtir (RCMP, 2009: 1). Birleşmiş Milletler’in tanımlamasında ise, radikalleşme, bireylerin ve grupların ana akım inançlardan aşırı ideolojilere geçme sürecidir (UNDP, 2015: iii).

Yukarıdaki tanımlama çalışmaları farklı siyasi duyarlılıklarla ve güvenlik öncelikleriyle kaleme alınmışlarsa da, hemen hepsinde ortak olarak vurgulanan iki unsur olduğu dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi ‘süreç’, ikincisi ise ‘inanç’tır. Bu tanımlara yapılan vurgu göstermektedir ki, radikalleşme, bireyin belli bir ‘zaman dilimi’ içinde zihinsel açıdan uğradığı bir başkalaşımı ifade etmektedir. Düşünce yapısı, dünya görüşü ve buna bağlı olarak edimleri tedricen değişen birey, radikalleşme sürecinde bir tür benlik dönüşümüne uğramakta, bu dönüşüm de belli bir zamana yayılmakta, birdenbire vuku bulmamaktadır. Bu süreçte, bireyin veya grubun sahip olduğu ‘inanış biçimleri’ de, aşağıda incelenecek olan sebeplerden ötürü, köklü bir değişime uğramakta; bir süre sonra şiddetle savunulan, dahası, başkalarına zorla kabul ettirilmeye çalışılan aşırılıkçı düşüncelere veya eylemlere dönüşmekte; nihai olarak da, savunulması bireyin hayatı pahasına da olsa zaruri görülen bir fikir haline almaktadır. Bu saptamadan hareketle, radikalleşme, bireyin değerleri, kimliği ve kültürüyle ilgili düşüncelerinde belli bir zaman dilimi içinde meydana gelen köklü değişim sonucu bu düşünceleri savunmak adına aşırılıkçı yollara başvurması olarak tanımlanabilir.

Radikalleşmenin tek bir nedenle açıklanamayacağı, farklı toplumlarda farklı etkenlerle ortaya çıktığı muhakkaktır. Buna göre, radikalleşmenin kök-nedenleri (root-causes) arasında, siyasi baskı, aşırı fakirlik, temel insan haklarının ihlali, yüksek siyasi tansiyon, yoksul genç nüfusun toplumun geri kalanına yabancılaşması, açlık ve insanlık ailesine bağlı olma duygusunun yokluğu gibi ciddi siyasi, ekonomik ve sosyal faktörler bulunmaktadır (Schmid, 2013: 2). Sorunun arkasında, kök-nedenler olarak tanımlanabilecek birden fazla etkenin rol oynadığı açıktır. Şiddete neden olan etmenlerin çok boyutlu bir perspektiften ele alınması gerektiği ise literatürde klasikleşmiş bir görüştür. Bu perspektifler, bireysel güdülerin oluşturduğu ‘mikro’ seviye, grup dinamiklerinin neden olduğu ‘meso’ seviye ve siyasi, sosyal, kültürel etmenlerin oluşturduğu ‘makro’ seviye olarak kavramsallaştırılmıştır (della Porta, 2012: 6). Della Porta’nın modeline benzeyen bir başka açıklayıcı çerçevede ise, radikalleşmenin üç grupta incelenebilecek faktörler tarafından yaratıldığı, bunların bireysel, toplumsal ve durumsal seviyelerde işlev gören mekanizmaları içerdiği iddia edilmiştir. Buna göre, bireysel seviyede, bireyin bilişsel zayıflıkları ve yaradılışından gelen şiddete temayülü bir çekme faktörü (pull factor) olarak etkili olmaktadır. Toplumsal seviyede ise, dinsel ve etnik grup aidiyetlerinin şekillendirdiği kültürel etkiler kişiyi aşırılığa sevk etmede bir başka çekme faktörü olarak önem kazanmaktadır. Üçüncü seviye olan durumsal mekanizmalar ise, bireyin yaşadığı toplumu yöneten siyasal yapının başarısızlıkları, ekonomik sebeplerle meydana gelen kincilik ve marjinalleşmeyi içermektedir ki, bu da bir itme faktörü (push factor) olarak nitelenebilir (Allan vd., 2015: 11-12). Burada, çalışmanın kısıtı gereği daha ayrıntılı nedensel açıklamalara girmeden değinilmesi gereken son bir husus, radikalleşme sürecinde bu seviyelerin ve analiz düzeylerinin birbirleriyle etkileşim içinde olduklarıdır. Radikalleşmenin aşamalarını araştırırken sadece bir düzeyi, sözgelimi yalnızca etnik grup aidiyetlerini ele almak indirgemeci bir yaklaşım olacağından, faktörler arasında ne gibi bir ilişki olduğu da dikkate alınmalıdır (Bodur Ün ve Timur, 2016: 525).

McCauley ve Moskalenko’nun üç katmanlı modeli de yukarıdakilere benzer bir yaklaşımı ifade etmektedir. Buna göre, radikalleşme, bireyler, gruplar ve kitleler olmak üzere üç ayrı katmanda ortaya çıkmakta ve şiddet her bir seviyede farklı mekanizmalarla üretilmektedir. Birey seviyesinde, kurbanlaştırma, politik kin, radikal gruplara katılma eğilimi, benzer gruplarla karşılıklı etkileşim sayesinde aşırılığın artışı gibi etkenler rol oynarken; grup seviyesinde, tecrit ve tehdit sonucunda oluşan bağlılık, amaca ulaşmak için başka gruplarla rekabete girişme, devlet baskısı ve grup-içi çekişme önem kazanmaktadır. Kitle seviyesinde ise, düşmanın gücünü onu yenmek için kullanmak, nefret ve şehadet mekanizmaları işlev görmektedir (McCauley ve Moskalenko, 2008: 418-428).

Farklı ülkelerde radikalleşmenin tarihsel bağlam içinde incelenmesine odaklı bir başka çalışma da, uzun bir tarihsel süreçte değişik ülkelerde meydana gelen şiddet eylemlerinin benzer yapısal özellikler gösterdiği sonucuna varmıştır.

Fernando Reinares başkanlığındaki Avrupa Komisyonu Şiddet İçeren Radikalleşme Uzman Grubu'nun (European Commission Expert Group on Violent Radicalisation) araştırmasına göre, 19. yüzyıldan bugüne Avrupa'da görülen şiddet eylemlerinin hepsinde üç ortak özellik bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ilgili topluluklar veya toplumun tümü tarafından nesnel veya öznel olarak bir adaletsizlik duygusunun hissedilmesi; ikincisi, şiddet eğiliminin bireysel deneyimler sonucu veya şiddet kullanımını teşvik edici bir sosyalleşmenin sonucunda oluşması; üçüncüsü ise, şiddete başvurmayı seçen bireylerin nüfusa oranla düşük oluşudur (Expert Group, 2008: 9-10). Grubun çalışması her ne kadar Avrupa'da vuku bulan bölgesel boyuttaki radikalleşme süreçlerini inceleme amacıyla hazırlanmışsa da, araştırmada da ifade edildiği üzere, bu özellikler esasen küresel boyutta da geçerlik taşımaktadır.

Şiddet içeren aşırılığın oluşumunda etnisite, sosyal sınıf, dini ideoloji, aile yapısı ve sosyo-ekonomik statünün rol oynadığıyla ilgili genel kabulleri dışlayan bazı araştırmacılar, aşırılıkçılığın, bireyin radikalleşme ile son bulan bir sürecin son aşaması olduğu fikrine yönelmişlerdir (Harper, 2018: 11). Bununla birlikte, Harper'ın da belirttiği gibi, sözkonusu açıklayıcı modellerin hiçbiri aşırılıkçı davranışları bilimsel bir sağlamlıkta ispatlayamamış, özellikle IŞİD ve diğer Sünni aşırılıkçı grupların şiddet içeren aşırılığa nasıl ulaştıkları yönünde güvenilir bir kuram oluşturulamamıştır. Aşırılıkçılıkla sıkça ilişkilendirilen eğitimin de, militan eylemler düzenleyen birey veya grupların davranışında belirleyici rol oynamadığı görülmüştür. Gambetta ve Hertog, 1970'den 2007'ye kadar geçen süreyi kapsayan araştırmalarında, dünya çapında 404 İslami militanı incelemişler; bunların 284'ünün eğitim bilgilerine erişmişler; bunlardan 26'sının orta eğitim altı, 62'sinin orta eğitim, 196'sinin ise yüksek eğitime sahip olduklarını bulmuşlardır (Gambetta ve Hertog, 2007: 9). Şiddeti İslami militanlık bağlamında inceleyen Schmid ise, bu olguyu aşırılıkçı olan ve olmayan şeklinde iki alt grupta ele almış, her iki grubun kullandıkları taktiklerde ayrışmalar da, uzlaşmaz bir dünya görüşüne sahip olmaları açısından temelde birbirinden farksız olduğunu öne sürmüştür (Schmid, 2014: 24). Buradan hareket eden yazara göre, hükümetlerin terörle mücadelede şiddete başvuran aşırılıkçıların eylemlerini önlemek için şiddete başvurmeyen aşırılıkçıları kullanmak, birinci gruba saygınlık ve meşruiyet kazandırmaktan başka bir işlev taşımayacaktır.

Şiddet içeren aşırılığın bir bileşeni olması nedeniyle, siyasal şiddete de, radikalleşme ve aşırılıkçılıkla ilişkilendirilebilecek bir kavram olarak değinmekte yarar vardır. Öncelikle, siyasal olanla şiddet olgusunun birbirlerinden ne derecede ayrılabilirliğinin tartışmalı bir konu olduğunu belirtmekte fayda vardır. Ayyash'a göre, siyaset ve şiddet hiçbir zaman birbirlerinden ayrı varlıklar olmamıştır. Her iki olgu da etki altına alma ve güç kavramları çerçevesinde bir devamlılık oluşturmaktadırlar (Ayyash, 2013: 13). Bu nedenle, bu araştırmada olmasa bile farklı bir çalışmada bu olguların karşılıklı bağımlılık içindeki varoluşlarıyla ilgili ontolojik bir inceleme yapmak yararlı olabilir. Kavramın tanımına dönülecek olursa, yaygın kabul gören bir ifadeyle, siyasal şiddet, siyasal rejime, onun

bileşenlerine, partilere veya uygulanan politikalara karşı gerçekleştirilen kolektif saldırılar olarak nitelenebilir (Thackrah, 2004: 202). Burada ‘saldırı’ olarak tanımlanan fiil ve edimlerin, birbirinden farklı tarihsel dönemlerde, farklı siyasi rejimlerde ve farklı toplumsal dinamikler altında değişik şekillerde tezahür edeceği unutulmamalıdır. Siyasal şiddetle ilgili açıklamalarda dikkat edilmesi gereken husus, zamansal, mekansal, sosyal ve siyasal farklılıkların, grupları ve hareketleri şiddete yönlendiren farklı mekanizmalar oluşturabilme özelliğidir (Ün ve Timur, 2016: 526). Bir toplumda belli siyasi, ekonomik ve sosyal şartlarda oluşabilen siyasal şiddet, farklı şartlar altında başka bir toplumda oluşmayabilecektir. Siyasal yaşamın bir nesnesi olarak kabul edilen kurumlar da (institutions) işleyiş ve icraatlarına göre, siyasal şiddetin oluşmasında veya oluşmamasında etkindirler. Genel anlamda bir kurallar, inançlar, normlar ve organizasyonlar sistemi olan kurumlar, sıkça siyasal şiddetle ilişkilendirilmişlerdir. Balcells’e göre, bu bağlamda, kurumların idareleri altındaki vatandaşları tatmin edebilme durumunda şiddetin oluşmayacağı, tersi durumda ise oluşabileceği varsayılabilir (Balcells, 2015: 378). Bununla birlikte, aynı varsayımın şiddet içeren aşırılık için de geçerli olup olmayacağı tartışmaya açıktır. Kurumların ve siyasi şartların farklılaşması ile şiddet içeren aşırılıkçılık eylemlerinde de mutlak bir farklılaşma görüleceğini iddia etmek, muhtemelen riskli bir genelleme olacaktır. Siyasal şiddetle ilgili değinilmesi gereken son bir husus, bu tür şiddetin iktidar eliyle de kullanılabilir oluşudur. Şen’e göre, yapılan tanımlardan farklı olarak, siyasal şiddeti devletin/iktidarın kullandığına dair tanımlar da vardır. Bu da, siyasal şiddeti üzerinde uzlaşılması güç bir kavram haline getirmektedir. İktidarın meşruluğunda meydana gelecek bir zayıflama, onu şiddet kullanmaya yöneltebilecek; bu durumda, kuvvet, şiddetin bir ögesi haline gelebilecektir (Şen, 2018: 30).

Bireyin şiddet içeren eylemler planlaması ve gerçekleştirilmesi için, yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi, uzun bir zaman dilimine yayılan köklü bir zihinsel dönüşüm geçirmesi gerekmektedir. Bu dönüşümlerin dört ana safhadan oluştuğunu öne süren Randy Borum’a göre, şiddete başvuran birey, öncelikle yaşadığı topluluk içinde meydana gelen belli bir olaydan, durumdan veya sorundan rahatsızlık duymakta, hissedilen bu rahatsızlık, bireyin zihninde, basitçe, “Bu doğru değil.” şeklinde bir düşünce yaratmaktadır. İkinci aşamada, birey, karşı karşıya kaldığı sorunu temel hak ve özgürlükler bağlamında değerlendirmekte, böylece sorun bireyin zihninde “Bu adil değil.” şeklinde tezahür etmektedir. Üçüncü aşamada, uğranılan veya uğranıldığına inanılan adaletsizlikten belli bir politika, kişi veya toplum sorumlu tutulmakta, böylece birey, hedef olarak gördüğü politika, kişi veya toplum hakkında “Bu senin/sizin hatanız.” diye düşünmeye başlamaktadır. Sonuncu aşamada ise, hedef kişi veya topluluk saf kötülük olarak kabul edilmekte, bireyin zihninde oluşan nefret, “Sen kötülüksün.” düşüncesiyle ifade bulmakta ve girişilecek şiddet eylemi meşrulaştırılmaktadır (Borum, 2003: 7-10). Bir başka görüş ise, bireyi şiddet kullanmaya iten güdülenmeyi narsisizm (benmerkezci ve kibirli düşünme) ile ilişkilendiren yaklaşımda ifade bulmuştur. Wardetzki, siyasette ve toplumda narsisizm ve iktidar ilişkilerini incelediği

araştırmasında, kendine hayran olma durumundaki bireylerin kendilerine özgü bir önermeler sinsilesi ile hareket ettiklerini savunmuştur. Buna göre, böyle bireyler, “Parlıyorum, cezbediyorum, etkiliyorum, korkutuyorum – o halde varım.” şeklinde sıralı bir mantık dizgesi sonucunda ulaştıkları çıkarım sayesinde, kendileriyle alakalı varoluşsal bir savunuya girişmekte, sonuç olarak, varlıklarını, kendi dışında kalan sosyal evreni korkutma edimine dayandırmaktadırlar (Wardetzki, 2017: 16). Yazarın çalışması doğrudan şiddet veya terörle ilgili değildir; bununla birlikte, narsisizmin bireyin benliğinde şiddetin önkoşullarından birini oluşturabileceğine yönelik saptaması açısından ilgi çekicidir.

Şiddet içeren bir eylemin, bireyin zihninde kademeli olarak oluşan bir düşünce farklılaşmasının sonucunda meydana geldiği, şiddet içeren aşırılık ve terör çalışmalarında genel kabul gören bir yaklaşımdır. Borum’un modeline benzer bir kademeli farklılaşma dizgesi geliştiren Fathali Moghaddam da, bireyin şiddete başvurması için zemin (ground floor) olarak adlandırdığı temelin üzerine inşa edilen beş aşamalı bir dönüşüm sürecinden geçmesi gerektiği üzerinde durur. Buna göre, bireyin karşı karşıya kaldığı veya kaldığına inandığı bir zorluk ‘zemin’ olarak adlandırılmaktadır. Bu zorluğu yenme çabası başarısızlığa uğrayan birey, birinci aşamada bu zorlukla mücadele için çeşitli seçenekleri değerlendirmeye girişir. İkinci aşamada ise, birey, saldırganlığı ve şiddete dayalı eylemleri bir seçenek olarak görmeye başlar. Üçüncü aşamada sadece moral değerler üzerinden çatışmaya giren birey, dördüncü aşamada düşüncenin katılma evresine varır ki, şiddete başvurmaya karar vermesi ve terör eylemlerini meşru kabul etmesi de bu evrede ortaya çıkar. Beşinci aşama ise eyleme geçilen nihai aşamadır (Moghaddam, 2005: 162-166).

Bu modellerden de görüleceği üzere, birey, radikalleşme süreci içinde kimliğine ve kişiliğine yönelik bir takım tehditler olduğunu varsaymakta, bu tehditleri yaratan politikalara, kişilere veya toplumlara karşı yabancılaşmakta, sonunda, içinde olduğu durumdan sorumlu gördüğü kişi veya gruplara karşı şiddet içeren eylemlerde bulunmanın meşru olduğu sonucuna vararak eyleme girişmektedir. Bu aşamada, radikalleşmenin ve şiddet içeren aşırılığın, bireyin düşüncelerindeki ve fiillerindeki değişimi tanımlamaları açısından bir ölçüde örtüşmeler de, birincisinin bir zihinsel dönüşüm süreci, ikincisinin ise bir edimi ifade etmesi açısından ayrıştıklarını vurgulamakta fayda vardır. Yukarıda genel çerçevesi çizilmeye çalışılan ve temelde bir düşünsel farklılaşma sürecini açıklayan radikalleşmeden farklı olarak, şiddet içeren aşırılık, bu sürecin sonunda varılan ve yasadışı bir fiili temsil eden eylemin bizatihi kendisidir. Radikalleşme, bireyin veya grubun benimsediği siyasal amaçları gerçekleştirmek için harekete geçme sürecini yansıtırken; şiddet içeren aşırılık, söz konusu birey veya grubun şiddeti kabul etmesi ve bu kabul doğrultusunda fiilen harekete geçmesidir (Çakır ve diğerleri, 2017: 34). İki kavram arasında kuramsal ve pratik açılarından önemli bir fark olduğu muhakkaktır. Bu bağlamda, Borum’un söz konusu olguları karşılaştırarak birbirlerinden ayrıştırması önemlidir. Borum’a göre, radikal fikirleri olan pek çok kişi bu fikirleri doğrultusunda terör gibi şiddet içeren aşırılık eylemlerine

başvurmazken, bu tip eylemlere başvuran kişiler de geleneksel anlamda mutlak surette ‘radikalleşmiş’ veya ‘ideolojik olarak güdülenmiş’ şeklinde tanımlanamaz (Borum, 2011: 8). Bu anlamda, sözgelimi Selefi inanca sahip ve radikal olarak tanımlanabilecek görüşleri olduğu varsayılan tüm bireylerin teröre yöneleceğini iddia etmek ne derecede hatalı bir varsayım olacaksa, teröre yönelen tüm bireylerin de mutlaka bir radikalleşme sürecinden geçen ideolojik güdülenmeli kişiler olduğunu savunmak aynı derecede hatalı bir çıkarım olacaktır. Kavramlara bu açıdan bakıldığında, yukarıda ifade edildiği gibi, radikalleşmenin genel olarak bir ‘süreç’, şiddet içeren aşırılığın ise o sürecin sonunda gerçekleştirilen ‘fiil’ olarak ayrıştığını öne sürmek mümkündür. Dahası, şiddet içeren aşırılık, bazı durumlarda radikalleşme süreciyle ilişkilendirilmesi zor, hatta hiç de olası olmayan, farklı tesirlerin etkisiyle de ortaya çıkabilen bir sonuçtur. Khalil ve Zeuthen’e göre, bireyin şiddete başvurusu ideolojik bağlamın dışında kalan güdülerle de meydana gelebilmekte, sözgelimi fakirlik ve işsizlik, bazı durumlarda bireyi bu yola başvurusu için güdüleyen kuvvetli etkenler olarak işlev görebilmektedirler (Khalil ve Zeuthen, 2014: 5).

Yukarıda kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılan radikalleşme ve şiddet içeren aşırılık eylemlerinin oluşumunda bireyin toplumsal yapı ve şartlar tarafından etkilendiğini öne süren yaklaşım, Obama Yönetiminde ortaya konulan ve ikinci bölümde incelenecek olan CVE stratejisinin fikrîsel altyapısı olarak ön plana çıkmıştır.¹ Takip eden kısımda, Yönetim tarafından planlanıp icra edilen şiddet içeren aşırılıkla mücadele faaliyetlerinin kuramsal çerçevesi tanıtılacaktır.

SOSYAL HAREKET KURAMI VE ŞİDDET İÇEREN AŞIRILIKLA MÜCADELE

İslami radikalleşme ve aşırılık tehdidini ortadan kaldırmak veya en azından asgari düzeye indirmek adına Bush Yönetimi döneminde yürütülen faaliyetlerin temel hak ve özgürlüklerle bağdaşmaması ve başarılarının kamuoyunda sorgulanması, Obama Yönetiminde söz konusu tehdidin önlenmesi için farklı bir mücadele stratejisi geliştirilmesi gerektiği yönünde bir algı uyandırmıştır. Özellikle USA PATRIOT Act’in kamuoyu, akademi ve politika yapıcılar nezdinde geniş ölçüde itibar kaybetmesinden sonra, yeni iç güvenlik stratejisinin radikalleşmenin kök-nedenlerine yönelik yeni bir sosyal bilimler araştırmasına dayalı olması gerektiği hususunda bir kanaat oluşmuştur (Aldrich, 2012: 47-48).² Böylece SMT

¹ Aslında, bir terörle mücadele unsuru olarak ele alındığında, radikalleşme pek çok alt başlığı içeren bir olgudur. Cihatçılık, Selefi-Vahabi terörizm ve yalnız kurt fenomeni gibi başlıklar bunlardan sadece birkaçıdır. Asıl inceleme konusu ABD’deki karşı-radikalleşme faaliyetleri olan bu makalenin kapsam ve kısıtı gereği, birinci bölümde sadece genel anlamda radikalleşme ve şiddet içeren aşırılık kavramlarının tanımlarına yer verilmiştir.

² USA PATRIOT Act: Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001 (2001 Terörizme Müdahale ve Engellemek için Gerekli Uygun Araçların Sağlanması ile Amerika’yı Birleştirme ve

yeni karşı-radikalleşme stratejisinin dayanacağı paradigma olarak görülmeye başlanmış ve Obama'nın birinci döneminin sonuna doğru güvenlik politikası yapımcıları tarafından yeni stratejinin temel kuramsal çerçevesi veya en azından bu çerçevelerden biri olarak benimsenmiştir. Ancak, Amerikan kamuoyunun terörle mücadelede kuvvet kullanımına olumsuz baktığını ve USA PATRIOT Act'in toplumda hiçbir karşılığı olmadığını iddia etmek de doğru değildir. Amerikan vatandaşlarının % 81'i, 2004 yılında yapılan bir araştırmada, terörle mücadelede küresel savaş politikasının etkin bir yöntem olduğu yönünde görüş bildirmiştir (Pew Research Center, 2004: 3). Dahası, 2013 yılında yapılan bir başka araştırmada da, toplumun % 56'sı, USA PATRIOT Act çerçevesinde uygulanan telefon dinlemelerinin meşru olduğunu ifade etmiştir (Pew Research Center/Washington Post Survey, 2013: 2). Başka bir araştırma ise, halkın % 52'sinin belirli durumlarda işkenceyi meşru kabul edebileceğini; % 47'sinin ise, ABD dışındaki kişilerin elektronik postalarının okunmasını onayladığını göstermiştir (The Associated Press-NORC Center for Public Affairs Research, 2011: 4). Bu açıdan bakıldığında, aslında kamuoyunun sorunun sosyal yönüne eğilen bir terörle mücadele stratejisine çok da olumlu bakmadığı, en azından böyle bir yaklaşıma fazla itibar göstermediği varsayılabilir. Dahası, Amerikan halkının sadece % 15'i bir terörist eylemi yaşadıkları bölge için büyük bir endişe kaynağı olarak görmekte (Greenberg ve Babcock-Dunning, 2012: 652); bu bulgu da, terörle mücadelenin kamuoyu gündeminde düşünüldüğü kadar ön planda yer almadığı gibi bir çıkarıma yol açmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, aslında Obama Yönetiminin güvenlik stratejileri içinde Selefi cihatçı teröre büyük bir önem atfetmesi ve SMT üzerine kurulu bir karşı-terör anlayışı üzerinde ısrarla durmuş olması, fazlasıyla ilgi çekici bir paradoks olarak da değerlendirilebilir.

SMT ile ilgili öncelikle şu noktanın anlaşılmasında yarar vardır ki, bu kuram, daha çok sosyal hareketlerin dinamiklerini araştırma amacı güden çeşitli analitik çerçevelerden oluşmaktadır (Gunning, 2009: 158). Burada daha ileri gitmeden, sosyal hareketin ne olduğu üzerinde kısaca durmak yararlı olabilir. Aslında siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerden çok sosyolojinin inceleme alanı içinde yer alan sosyal hareket kavramı, yalın bir tanımla ifade etmek gerekirse, revizyonist bir eylem için bir araya gelen insanların kolektif faaliyetleri olarak tanımlanabilir. Klandermans, sosyal hareketi, ortak amaçlara ve ortak kimliğe sahip yıkıcı eylemlere girişen bireylerin edimleri olarak yorumlar (Klandermans, 1997: 2). Yazara göre, bir sosyal hareket örgütlenmesinin belirli hedef amaçları (targeted goals) olmalı ve bu örgütlenme, amaçlarına tarafsız yaklaşan, amaçları paylaşan, hareket için kaynak sağlayabilen ve hatta harekete karşı muhalif olan katılımcı

Güçlendirme Kanunu). ABD'de 11 Eylül sonrasında yürürlüğü giren ve telefon dinlemeleri, izinsiz ev ve işyerleri aranması ve süresiz alıkoyma gibi uygulamalara cevaz veren, bu sebeple de büyük eleştirilere uğrayan terörle mücadele kanunu. 23 Ekim 2001'de Temsilciler Meclisi'nde 66 red oyuna karşılık 357 kabul oyu, 25 Ekim 2001'de ise Senato'da 1 red oyuna karşılık 99 kabul oyu ile kanunlaştırılmıştır ve halen yürürlüktedir.

gruplardan oluşmalıdır (Klandermans, 1992: 77).³ Bir başka tanıma göre, sosyal hareket, siyasi veya kültürel çatışmalara giren ortak kimliklere sahip birey, grup ve/veya kurumların resmi olmayan etkileşim ağıdır (Diani, 1991: 1). Diğer bir görüş ise, kavramı, seçkinler, otorite veya muhaliflerle çatışmada dayanışma içinde olan grupların ortak duruşu şeklinde tanımlar (Tarrow, 1995: 229). Bu tanımlardan ve literatürdeki diğer çalışmalardan görüleceği üzere, sosyal hareketin özünde, toplumsal bir düzenin, siyasi bir yapının veya diğer verili doğruların değiştirilmesine yönelik bir meydan okuma yatmaktadır. Bu yönüyle, toplumsal hareket, belli bir zaman ve belli bir uzamdaki hakim statükoyu tamamen veya kısmen ortadan kaldırma amacı güden revizyonist edimler bütünü olarak tarif edilebilir.

SMT de, en yalın anlamıyla, işte bu hareketleri anlamak için kullanılan kuramsal çerçeveleri ifade eder. Kuram, esasen, insanların bir harekete, bir protestoya veya bir başka kolektif fiile ne zaman ve neden katıldıklarını araştırır (Levinson, 2014: 337).⁴ SMT, ABD’de sosyal psikoloji odaklı çalışmalar çerçevesinde ve protesto olgusunu ayrık, mantıksız ve açıklanamayan davranışlar şeklinde karakterize etme yaklaşımı sonucunda doğmuştur (Gamson, 2011: 251-52). Sonraki dönemlerde Mancur Olson’ın kolektif hareket kuramı (collective action theory) ve kaynak seferberliği kuramı (resource mobilization theory) gibi kuramlardan etkilenen SMT, bugün ABD’de ağırlıklı olarak devlet ve sosyal hareketler arasındaki ilişkileri incelemeye dönük bir kuram olarak kullanılmaktadır (Levinson, 2014: 338). Bu bağlamda, SMT’nin neden radikal İslami eylemleri ve buna bağlı terör saldırılarını incelemede ve bireylerin neden bu tip eylemlere yöneldiklerini bulmaya çalışmada yararlı bir kuram olarak değerlendirildiğini anlamak zor değildir.

Aslında, Obama Yönetimi’nin genel dünya görüşü, güvenlik politikası anlayışı ve tehdit algısı, daha seçim kampanyası döneminden itibaren SMT’nin ifade ettiği varsayım ve değerlere yakın bir konumda olmuştur. Demokrat Parti kampanya danışmanları eski sendikacı Marshall Ganz ve siyaset bilimci Peter Dreier, Yönetimin aşırılıkla mücadele stratejisinin sosyal hareket kuramı

---

³Klandermans, bu grupları sırasıyla ‘bystander publics’ (izleyiciler), ‘adherents’ (tarafhtarlar), ‘constituents’ (kurucular) ve ‘opponents’ (muhalifler) olarak kavramsallaştırmıştır. Bu grupların sosyal hareket organizasyonundaki işlevleriyle ilgili ayrıntılı bir inceleme için bkz.: Katz, S. ve Woodhouse, B. B. (2005). Martyrs, the Media and the Web: Examining a Grassroots Children's Rights Movement Through the Lens of Social Movement Theory, *Whittier Journal of Child and Family Advocacy*, Vol. 5, No. 15-334.

⁴Levinson aslında bu tanımları kendisi yapmamış, David A. Snow’un çalışması üzerine yaptığı analiz sonucunda ulaşımıştır. Burada, Snow’un alıntılanan eserinde de Levinson’un ulaştığı tanımın birebir aynı kelimelerle yer almadığını belirtmek gerekir. Tanım, Snow’un çalışmasının bütünsel bir yaklaşımla incelenip değerlendirilmesi sonucunda geliştirilmiştir. Birincil kaynak için bkz.: Snow, D. A. ve diğerleri (2004). *The Blackwell Companion to Social Theory*, Oxford: Malden-Blackwell Publishing.

doğrultusunda şekillenmesinde önemli rol oynayan figürlerden ikisidir. Ganz, Obama yönetiminin CVE kuramcısı ve uygulamacısı olarak bilinirken, Dreier da, The Huffington Post, The American Prospect ve Dissent gibi medya mecralarında konuyla ilgili makaleler kaleme alarak politikanın halkla ilişkilerci rolünü oynamıştır (Wilentz, 2010). Başkan Obama, tam da Ganz ve Dreier'in savunuculuğunu yaptıkları SMT perspektifine uygun bir şekilde, göreve başladıktan sonra, 2009 Haziran'ında Mısır'ın El Azhar Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, Müslümanların kolonyel güçler tarafından hak ve özgürlüklerden mahrum bırakıldıklarını açıklamış, Soğuk Savaş sırasında da Müslüman çoğunlukların, yaşadıkları ülkelerde saygı görmeksizin, birer vekil (proxy) olarak kullanıldıklarını söylemiştir (Obama, 2009).⁵ Aslında bu ve benzeri görüşler, Müslümanların tarihsel süreç içinde farklı amaçlarla, bir şekilde sürekli kullanıldıkları, baskıya maruz bırakıldıkları ve hatta şiddetin mağduru oldukları yaklaşımı üzerine kurulan bir varsayıma sahiptir. Böyle bir varsayıma dayalı bir terörle mücadele stratejisinin esasen kuramsal bir çerçeveden yoksun olduğu da ileri sürülemez. Balibar, siyaset ve şiddet ilişkisini incelediği araştırmasında, bireylerin ve grupların 'şiddete maruz kalanlar' ve 'şiddeti uygulayanlar' olarak açık ve net bir biçimde ayıramayacağını öne sürmüştür. Yazara göre, şiddet uygulama tehlikesi bulunanlar öncelikle şiddete maruz kalanlar olacaktır (Balibar, 2014: 19-20). ABD içindeki radikal Selefi terör tehdidinin asli olarak Müslüman topluluklara uygulanmış olabilecek siyasal baskı ve ötekileştirmeden kaynaklanma olasılığını önceleyen SMT esaslı terörle mücadele politikasının da bu kuramsal kabule uyduğu açıktır.

Yönetimin şiddet içeren Müslüman aşırılıkla mücadele politikasına dair söylem ve eylemlerinin 'fikirbabası' olarak kabul edilebilecek en önemli kişi ise kuşkusuz Quintan Wiktorowicz'dir. Şiddet içeren aşırılık üzerine çalışan bir siyaset bilimci olan Wiktorowicz, Ürdün ve Britanya'da radikalleşme üzerinde saha çalışmaları gerçekleştirmiş olup, strateji ve iletişim firması Affinis Labs'in kurucu ortağıdır. Dışişleri Bakanlığı'nın karşı-terör faaliyetleri çerçevesinde kurulan Küresel Yükümlülük Merkezi'nde (Global Engagement Center) 2011-2013 yılları arasında kıdemli yönetici olarak çalışmıştır. İslami radikalleşme üzerine yaptığı teorik ve saha çalışmalarıyla tanınan Wiktorowicz, şiddet içeren İslami aşırılığın nedenlerini SMT'nin kuramsal çerçevesinde incelediği en önemli eseri İslami Aktivizm: Bir Sosyal Hareket Kuramı Yaklaşımı'nda (Islamic Activism: A Social

⁵ Radikalleşmenin kök-nedenleri arasında fakirlik ve baskılanmanın bulunduğu ilişkin yaygın kanaatin Batı'daki Müslümanlar için de geçerli olduğu tartışmalı bir varsayımdır. ABD ve Avrupa'daki Müslümanların demografik profilleri incelendiğinde, aslında tam tersi bir durumun ortaya çıktığı görülmüştür. Buna göre, Batı'daki Müslüman aşırılıkçılar, fakir ve fanatik toplumsal azınlıklardan çıkmamaktadır. Tersine, ABD örneğinde görülebileceği üzere, Batı'da pek çok radikal birey, modern ve demokratik bir ülkenin göreceli varsıllık ortamında doğup büyümüştür. Bu iddia ve radikalleşmenin kök-nedenleri hakkında daha ileri bilgi için bkz.: Veldhui, T. ve Staun, J. (2009). *Islamist Radicalisation: A Root Cause Model*, The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael.

Movement Theory Approach) 11 Eylül terör saldırılarını müteakiben gerçekleştirilen Afganistan işgalinin hemen ardından Müslüman topluluklar arasında tepkisel bir karşı-faaliyet modeli oluştuğunu öne sürmüştür. Bu modelin temel belirleyici unsurları, Cuma hutbeleri, protesto gösterileri, bu hutbe ve gösterilerde ABD'nin şeytanlaştırılması ve neticede ABD aleyhine belirli Müslüman kesimler nezdinde tutarlı görülen bir fikir birliğinin meydana getirilmesi olmuştur (Wiktorowicz, 2004: 2). Çeşitli ülkelerdeki Müslüman topluluklarda görülen bu fiilleri 'İslami aktivizm' olarak adlandıran Wiktorowicz, SMT'nin bu olgunun araştırılmasında etkin bir sorgulama yöntemi olabileceğini iddia etmiştir. Geniş kitlelerin otoriter Müslüman ülkelerdeki modernizasyon çalışmalarının olumsuz yan etkilerine maruz kaldıklarını belirten araştırmacı, bunun sonucunda da dışlanan Müslümanların siyasi kaynaklara erişemediklerini ve yabancılaşma sürecine girdiklerini öne sürmüştür (Wiktorowicz, 2004: 8). Bu yaklaşımından açıkça görülmektedir ki, Wiktorowicz, şiddet içeren aşırılığı ve radikalleşmeyi toplumsal nedenlerle meydana gelen bir süreç olarak değerlendirme eğilimindedir. Bu sürecin de en iyi SMT çerçevesinde incelenebileceğini savunmaktadır.

Obama Yönetiminin İslami aşırılıkçılığa bakışı üzerinde etkili olan bir diğer isim ise Muhammed Hafız olmuştur. Deniz Kuvvetleri Lisansüstü Okulu'nda öğretim üyesi olan ve İslami hareketler, siyasal militanlık, şiddet içeren aşırılık ve radikalleşme konuları üzerinde çalışan Hafız, Müslümanların tüm dünyada geleneksel bir dışarılanmaya maruz kaldıklarını ileri sürmüştür. Bu toplulukların ayırım gözetmeyen bir baskılamaya uğradığını savunan Hafız, bu nedenle de neredeyse evrensel olarak nitelenebilecek bir radikalleşme sürecinin öznesi haline geldiklerini iddia etmiştir (Hafız, 2003: 21-22).

Obama Yönetimi, kendinden önceki ve sonraki tüm hükümetler gibi, elbette bütün tehdit algılarını tek bir dünya görüşü veya bazı akademisyenlerin fikirleri üzerinden değerlendirip güvenlik politikasını buna göre inşa etmemiştir. Yönetim içinde her zaman farklı siyasal görüşleri ve bunlara dayanan stratejik paradigmaları savunan kesimler olagelmıştır. Ancak, yukarıdaki bulgular ışığında açıkça görülen, Obama Yönetiminin şiddet içeren İslami aşırılıkla ve radikalleşmeyle mücadele anlayışının şekillenmesinde, Ganz, Dreier, Wiktorowicz ve Hafız gibi SMT kuramcılarının etkili olduğudur. Yönetim, CVE politikasını, tamamen olmasa da ağırlıklı olarak bu kişilerin fikirleri ve dünya algıları doğrultusunda tasarlamaya başlamış ve uygulamaya koymuştur.

Politikanın tasarımında ve uygulanmasında SMT'den yararlanılacağına dair ilk işaret, Anavatan Güvenlik Bakanlığı'na bağlı Anavatan Güvenlik Danışma Konseyi CVE Çalışma Grubu (Homeland Security Advisory Council CVE Working Group) tarafından 2010 yılında yayınlanan tavsiye raporunda görülmüştür. Raporunda, ideolojik motivasyonun şiddet eylemlerinde rastlanılan ortak bir gösterge olmasıyla birlikte, her eylemin kendine özgü olduğu, bireysel bazda incelenmesi gerektiği ve en önemlisi şüphelilerin yaşadıkları, çalıştıkları ve eylemlerini düzenledikleri özel topluluklar bağlamında ele alınmasını şart olduğu

vurgulanmıştır (CVE Working Group, 2010). Çalışma, lafzından da anlaşılacağı üzere, şiddet içeren aşırılıkla mücadelede bireylerin yaşadıkları sosyal çevre ile olan etkileşimlerinin incelenmesine önem veren bir yaklaşıma sahiptir. Bu da, karar alıcıların SMT perspektifinde yapılandırılmış bir karşı-radikalleşme politikası geliştirmeyi öncelikli amaç olarak gördüklerinin açık göstergesi şeklinde kabul edilebilir.

Obama Yönetimi döneminde şiddet içeren aşırılık ve İslami radikalleşmeyle mücadele stratejisinin daha belirgin hatlarla çizildiği ilk resmi belge, Ağustos 2011'de Beyaz Saray tarafından yayınlanan Birleşik Devletler'de Şiddet İçeren Aşırılığı Önlemek için Yerel Ortakları Güçlendirme (Empowering Local Partners to Prevent Violent Extremism in the United States) isimli rapordur. Bazı ABD vatandaşlarının 11 Eylül'den sonra El Kaide ve bağlıları tarafından telkin edilerek radikalleştirildiğine dikkat çeken rapor, 'topluluk-kökenli yaklaşım' (community-based approach) olarak tanımladığı mücadele yöntemi kapsamında, yönlendirilmeye hassas toplulukların öncelikle devlet tarafından bilgilendirilerek radikalleşme ve şiddet içeren aşırılığın önlenebileceği savını geliştirmiştir (Empowering Local Partners, 2011: 2-3). Rapor, insanları şiddeti desteklemeye iten tek bir faktörün olmadığını ve her bir bireyin şiddet içeren aşırılığa değişik yollardan gidebildiğini öne sürdüktan sonra, Müslüman-Amerikan toplulukları içinde faaliyet gösteren El Kaide ve bağlılarının ABD'yi İslam'ı yok etmeye çalışmakla suçladıklarını ve bu gerekçeden hareket ederek Amerikalılara karşı şiddetin meşru olduğu sonucuna vardıklarını iddia etmektedir (Empowering Local Partners, 2011: 6-7). Rapora göre, Müslüman topluluklar içinde yayılmaya elverişli olan şiddet içeren aşırılıkla mücadele etmenin yolu, öncelikle, Federal Hükümet, eyalet yönetimleri, yerel yöneticiler ve ilgili sivil toplum örgütlerinin birlikte çalışarak birey ve grupları bilgilendirmelerinden geçmektedir (Empowering Local Partners, 2011: 5).

Obama Yönetimi, söz konusu belgeyi yayınladıktan dört ay sonra, Aralık 2011'de bu kez stratejinin nasıl hayata geçirileceğine yönelik ikinci belgeyi kamuoyuyla paylaşmıştır. Bu belge, Birleşik Devletler'de Şiddet İçeren Aşırılığı Önlemek İçin Yerel Ortakları Güçlendirme Stratejisini Yürütme Planı (Strategic Implementation Plan for Empowering Local Partners to Prevent Violent Extremism in the United States) isimli rapordur. Söz konusu raporda, şiddet içeren aşırılıkla mücadelede başvurulacak en iyi yöntemin bilgilendirilmiş, donanımlı aileler, yerel topluluklar ve kurumlar olduğu vurgulanmıştır. Raporda daha sonra, Federal Hükümetin söz konusu mücadele kapsamında üç ana amaca odaklanacağı açıklanmıştır. Bu amaçlar sırasıyla, (1) aşırılıkçıların hedefi olabilecek yerel topluluklarla teması ve desteği artırmak, (2) şiddet içeren aşırılığı önlemek için hükümet içinde ve hukuki yaptırım mekanizmalarında uzmanlık tesis etmek, (3) Amerikan ideallerini yüceltirken, aynı zamanda CVE propagandası yapmak olarak belirtilmiştir (Strategic Implementation Plan, 2011: 1-2). Bu amaçlara ulaşmak için uygulanması gereken politika da, bütünleşik-hükümet (whole-of-government), yani tüm devlet kurumlarını kapsayan bir çalışma modeli olarak ifade edilmiştir.

Bu bağlamda, devletin geleneksel iç güvenlik bürokrasisinin temelini oluşturan Anavatan Güvenlik Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve Federal Soruşturma Bürosu'nun (FBI) yanında, Eğitim Bakanlığı, Sağlık ve İnsani Hizmetler Dairesi ve Gazi İşleri Dairesi gibi diğer ilgili devlet birimlerinin de aşırılıkla mücadelede devreye girerek, göçmen entegrasyonundan temel hak ve özgürlüklerin korunmasına kadar pek çok alanda faaliyet gösterileceği, bu surette şiddet içeren aşırılıkla devletin tüm birimleri ve imkanlarını seferber ederek mücadele edileceği belirtilmiştir (Strategic Implementation Plan, 2011: 4).

CVE'nin Federal Hükümet tarafından yapılan tek bir tanımı yoktur. Pek çok hükümet dairesi kendi önceliklerine ve kurumsal sorumluluk anlayışlarına göre farklı tanımlar geliştirmişlerdir. Bunların arasında programı en net ve anlaşılabilir şekilde belirten Anavatan Güvenlik Bakanlığı'nın tarifidir. Buna göre CVE stratejisi, terörist faaliyetlerle ilgili davranış, taktik ve diğer göstergelerin daha iyi anlaşılması için yerel toplulukların güçlendirilmesini ifade eden bir aşırılıkla mücadele yöntemidir (DHS Lexicon, 2017: 127). Bu tanımdan hareketle, Obama Yönetiminin SMT üzerine kurulan CVE stratejisini, ülkedeki radikalleşme eğiliminde olan toplulukların yakından izlenmesi ve şüpheli olabilecek kişi ve eylemlerin önceden tespit edilmesi üzerine kurulmuş bir şiddet içeren aşırılıkla mücadele yöntemi olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte şu hususun hatırlatılmasında da yarar vardır ki, resmi CVE tanımlarının hiçbirinde dini bir referans yapılmamış, izlenecek toplulukların müstakil olarak Müslümanları veya başka inanç gruplarını kapsayacağına dair açık bir beyanatta bulunulmamıştır. CVE, aralarında anti-Semitik nefret grupları ve neo-Nazi hareketlerinin de bulunduğu her tür radikalleşmeye karşı etkin olabilecek bir önlem olarak açıklanmıştır (Empowering Local Partners, 2011: 1). Ancak dördüncü bölümde görüleceği üzere, uygulama safhasında strateji neredeyse bütünüyle ülkedeki Müslüman gruplara yönelik faaliyetleri içerecek şekilde icra edilmiştir ki, yöntemi sorunlu kılan en önemli husus da budur.

CVE STRATEJİSİNE YÖNELİK DESTEKLEYİCİ YAKLAŞIM

SMT üzerine inşa edilmiş CVE uygulamalarına yönelik olarak yapılan ve dördüncü bölümde açıklanacak olan eleştirilere rağmen, öncelikle stratejinin başarılı ve işlevsel olduğunu savunan görüşler olduğunu belirtmek ve bu görüşlerin kapsamalarını ve dayandığı gerekçeleri açıklamak uygun olacaktır. Ancak, bu bölüme başlamadan hatırlatılması gereken husus, literatürde ve medyada rastlanan olumlu değerlendirmelerin, eleştirel değerlendirmelerle mukayese edildiğinde görece düşük seviyede olduğudur. CVE hakkında yapılan analiz ve değerlendirmelerin çoğunda, stratejinin bütünü veya belirli bir bölümüyle ilgili eleştirel bir unsur bulunduğu görülmüştür.

CVE'nin işlevselliğiyle ilgili olumlu görüş açıklayan çeşitli araştırmacı ve kurumlar olmakla birlikte, stratejiyi daha çok sahiplenmiş görünen kurumlar arasında bazı düşünce kuruluşları gelmektedir. Bunlardan biri olan Brookings'ın ABD-İslam Dünyası ilişkileri uzmanı Eric Rosand, CVE faaliyetlerinin, bütün eleştirilere rağmen, terörle mücadelede doğru yönde atılan bir adım olduğunu savunmuştur. Rosand'a göre, FBI'nın dördünü bölümde anlatılacak olan CVE programları aşırılıkla mücadelede yeni araçlar geliştirilmesine katkıda bulunduğu için belli bir itibarı hak etmektedir. Kurumunun yürüttüğü bazı programların başarısızlıkları, CVE stratejisinin hatalı olmasından değil, stratejiyle ilgili deneme ve veri sorgulama sürecinin Washington'da yetersiz biçimde yönetilmesinden kaynaklanmıştır. Eyaletlere daha fazla yerel denetim yetkisi verilmesi; psikolog, kriminolog ve sosyologların yer aldığı türdeş alanlı (cross-disciplinary) bir araştırma ortamının yaratılması; adli mercilere verilen eğitimin ve tahsis edilen kaynakların genişletilmesi gibi düzenlemeler hayata geçirilirse, CVE hedeflenen amaca ulaşabilecek bir yaklaşımdır (Rosand, 2017). Gerçekten, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmalarının dışında kalan sosyal bilim alanlarının da CVE'nin gelişimine katkıda bulunabileceği, dolayısıyla stratejinin temelde doğru bir yaklaşım üzerine tesis edildiği görüşü, farklı bilim alanlarında ortaya konan çalışmalarda da vurgulanmıştır. Bunlardan biri, psikiyatride aşırılık içeren şiddet davranışların epidemiyolojisi (hastalık oluşum incelemesi) hakkında yapılan çalışmalardır. Columbia Üniversitesi Klinik Psikiatri Bölümü'nün yaptığı değerlendirmeye göre, ruh hastalıklarıyla terör eylemleri arasında doğrudan bir bağlantı kurmak zor olsa da, sağlık uzmanlarının görevi zaten tam da bu bağlantıyı bulmaktır (Aggarwal, Cedeño ve Bhui, 2017). Bağımsız eylem yapan teröristlerle bir grup içinde eylem yapan teröristleri karşılaştıran bir çalışmada, birinci grupta yer alan kişilerin % 32.8'inin bir ruhsal hastalığı olduğu; ikinci gruptakilerde ise bu oranın % 3.4'te kaldığı görülmüştür (Corner ve Gill, 2015: 25). Bu çalışma ve bulguları değerlendiren Aggarwal, Cedeño ve Bhui'ye göre, şiddet içeren aşırılığı önleme çalışmaları, klinik psikiatri araştırmalarından elde edilen bulguların yardımıyla, suç işleme sebeplerinin kavramsallaştırılmasında yararlı olabilecektir. Bir başka araştırma, California Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından yapılmış ve bu çalışmada, cinsiyet, etnisite, medeni hal, eğitim seviyesi ve sağlık durumu parametrelerinde farklı özelliklere sahip grupların terörle ilgili risk algıları ölçülmüştür. Araştırmada, ruh hastaları, özürülüler ve etnik azınlık gruplarında terör risk algısının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur (Eisenman ve diğerleri, 2009: 171-173). New Hampshire Üniversitesi Psikoloji Bölümü ise, risk algısının politik davranış ve tutumlara etkisini ölçmeyi amaçlayan bir araştırma yapmış; bu araştırmada, riskin subjektif bir olgu olduğu ve psikolojik faktörler tarafından belirlendiği sonucuna ulaşılmıştır (Jenkin, 2006: 7). Bu çalışmalar ile terörün sebep ve sonuçlarına yönelik farklı bilim dallarında yapılabilecek benzeri araştırmalar, siyaset bilimi ve güvenlik çalışmaları kapsamında yürütülen araştırmalara tamamlayıcı bir katkı sağlayabilecek potansiyelde görünmektedir. Bu nedenle, türdeş alanlı bir yaklaşımın benimsenmesi halinde, CVE faaliyetlerinde operasyonel başarının artabileceği düşünülebilir.

ABD'nin bir diğer önemli düşünce kuruluşu Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi (Center for Strategic and International Studies) tarafından hazırlanan bir başka çalışmada, CVE'nin işlevsiz kalan yönlerine rağmen, uygulanmasına devam edilmesi ve geliştirilmesi yönünde görüş beyan edilmiştir. Kurumun hazırladığı rapora göre, CVE, terörle mücadelede askeri ve adli önlemlere oranla, geçici (ad hoc) bir yaklaşım olarak kabul edilmiş ve hakkettiğinden daha az değer verilmiş bir yöntemdir. Daha fazla paydaşlarını katılımı halinde başarılı olabilecek yeni bir CVE anlayışına gereksinim vardır ve bu bağlamda stratejinin merkezine insan hakları, hukun üstünlüğü, itibar ve adalet kavramlarının konulması gerekmektedir (Green, Proctor, 2016: 28). CVE'nin bütün eksiklikleri ve yetersizliklerine karşın, anafikir olarak doğru olduğunu vurgulayan dikkat çekici bir değerlendirme de Center for American Progress (CAP) isimli kuruluşun gelmiştir. CVE'nin yenilikçi bir terörle mücadele faaliyeti olduğunu açıklayan kurum, faaliyetlerin devam etmesi gerektiğini, dahası, programların Trump Yönetimi döneminde de ABD'nin Ortadoğu'daki dost ve müttefik ülkelerle birlikte yürütülmesini tavsiye etmiştir (Awadallah, Lang ve Densmore, 2017). CAP'nin yönetim kurulu başkanı Neera Tanden'in Başkan Barack Obama'nın iç politika danışmanı olması ve kurumun ABD'de esasen liberal görüşü temsil etmesi bu değerlendirme ve tavsiyelerde rol oynamış olsa da, CVE'nin sürdürülebilir ve hatta uluslararası boyuta genişletilebilir mahiyette bir strateji olduğunu savunması dikkat çekicidir. Bu bağlamda hatırlatılmasında yarar olan bir husus, CVE'nin bu isimle olmasa da çok benzer bir isimle (Şiddet İçeren Aşırılığı Önleme, Preventing Violent Extremism, PVE) ve bütünüyle aynı anafikirden hareket ederek, uluslararası topluluk nezdinde BM çatısı altında da savunulmuş olduğudur. UNESCO tarafından yayınlanan politika raporunda, PVE'nin bireysel, yapısal ve organizasyonel boyutlarda yer alan 45 olumlu etkisinin gözlemlendiğini açıklanmıştır. Bu etkilerin arasında, bireylerin eleştirel düşünce yetilerinin geliştirilmesi, toplumlarda cinsiyet, kültür ve etnisite alanlarında açık görüşlülüğün artırılması, silah kullanımından kaynaklanan şiddet ve cinayetlerin azaltılması gibi önemli başlıklar yer almaktadır (UNESCO, 2018: 9).

CVE kapsamında hayata geçirilen ve yönlendirilmeye müsait toplumların devlet tarafından bilgilendirilerek radikalleşme ve şiddet içeren aşırılığın önlenebileceği savı üzerine kurulu 'topluluk-kökenli yaklaşım'ın ise, iddia edildiği gibi her zaman tepkiyle karşılanmadığını, belli eyaletlerdeki Müslüman toplumlarının bu yaklaşım üzerine kurulu CVE programlarına olumlu yaklaştıklarını savunan görüşler de vardır. Bunlardan birinde, 'topluluk-kökenli yaklaşım'ın nasıl yürütülebileceğini ortaya koyan tek bir reçete yoksa da, başarılı olabilen modellerin topluluk katılımını gerektiren ve buna olanak tanıyan sistem ve yapıların inşa edilmesine katkıda bulunabileceği öne sürülmüştür. Bu görüşe göre, sözkonusu yaklaşım, şiddet içeren aşırılık risklerini azaltmaya yarayan programların geliştirilmesinde alternatif bir yoldur (Ellis, Abdi, 2017: 396-397). Burada sözü edilen 'topluluk kökenli yaklaşım' ve bu kavrama dayalı program,

dördüncü bölümde Minneapolis eyaletinin St. Paul şehrindeki uygulama anlatılırken açıklanacaktır. Bu aşamda belirtilmesi gereken husus, programa yönelik eleştirilere rağmen, belirli kurumlar tarafından yapılan açıklamalar incelendiğinde, projenin en azından potansiyel olarak belli oranda bir işlevsellik taşıdığıdır. Gerçekten, St. Paul ve bu faaliyetlerin yürütüldüğü diğer pek çok kentte yaşayan Müslüman-Amerikalı topluluklar CVE'ye karşı olumlu bir duruşa sahip olmuşlardır. Müslüman Kamusal İlişkiler Konseyi (Muslim Public Affairs Council) isimli kurum, radikalleşmeye karşı özel bir şiddet önleme projesi olan Güvenli Bölgeler Girişimi (Safe Spaces Initiative) isimli programı hayata geçirmiştir. Dünya Kaynak Geliştirme ve Eğitim Kurumu (World Organization for Resource Development and Education) ise, Maryland eyaletinde yenilikçi bir kamu-özel sektör işbirliğiyle risk altında olan bireylere yönelik bir program başlatmıştır (Vidino, Hughes, 2015: 10). Minnesota'da yürütülen ve bu eyaletteki Somalili Müslüman topluluğunun topluma entegrasyonunu hedefleyen programla ilgili olarak da benzer görüşler dile getirilmiştir. Eyalette yaşamakta olan Müslüman-Amerikalı toplulukların kanaat önderleri, uygulamaya konan projelerle ilgili olumlu görüş bildirmiş, temel amaçlarının tüm Amerikalılar gibi genç nüfusa iyi bir eğitim ve iş olanağı sağlamak olduğunu açıklamışlardır (Warsame, Farah ve Adam, 2015).

CVE PROGRAMLARI VE ELEŞTİREL YAKLAŞIM

CVE ile ilgili değerlendirmeye girmeden, öncelikle iki hususun altını çizmek isabetli olacaktır. Bunlardan birincisi, CVE uygulamalarında pratiğin teorinin gerisinde kaldığıdır. SMT anlayışı çerçevesinde uygulamaya konulan programların çoğu yüzeysel bir halkla ilişkiler çalışması olmanın ötesine gidememiş, sonuçları nesnel bir metodoloji ile ölçülememiş, dahası, sivil toplum ve akademik çevrelerden beklenen desteği bulamayarak Müslüman toplulukların potansiyel suçlu konumuna getirildiği iddiasıyla ağır eleştirilere hedef olmuştur.⁶

---

⁶ ABD'deki CVE programları, esasen büyük ölçüde Britanya'da uygulanan benzeri faaliyetler model alınarak geliştirilmiştir. 11 Eylül terör saldırılarından sonra Britanya hükümeti 'counterterrorism strategy' (karşıterörizm stratejisi) kelimelerinin baş harflerinden oluşan CONTEST adını verdiği bir programı yürürlüğe sokmuştur. Söz konusu programın alt projelerinden birisi olan Prevent'in (Önleme), 2003 yılında uygulamaya konulduğu bilinmektedir. Program, büyük ölçüde 2009-2011 yılları arasında ABD Londra Büyükelçiliği'nde şiddet içeren aşırılık üzerine çalışan Quintan Wiktorowicz'in sosyal hareket kuramı çerçevesinde gerçekleştirdiği saha çalışmaları ve bulgularına dayalı olarak planlanmış, ülkeye yönelik çoğu aşırılıkçı tehdidin Müslüman radikal gruplardan kaynaklandığı varsayımıyla, bireyleri ve grupları şiddet içeren İslami aşırılıkçılıktan korumak amacıyla hayata geçirilmiştir. Müslüman topluluklar arasında ciddi bir tepki toplayan Prevent programı, pek çok sivil toplum kuruluşu, azınlık grubu ve akademisyen tarafından, toplum içinde ayrımcılık yapmak, yabancılaşma ve marjinalleşmeye sebebiyet vermek ve inanç ve fikir özgürlüğünü güvenceye alan kanunları ihlal etmek gibi nedenlerle eleştirilmiştir. Britanya devletinin resmi CONTEST belgesi için bkz.: CONTEST, The

Obama Yönetiminin SMT yaklaşımı doğrultusunda sınırlı sayıda CVE programı yürürlüğe sokulmuş, söz konusu programların hayata geçirilmesi Strategic Implementation Plan'ın yayınlanmasından çok sonra gerçekleştirilmiş, bunlarla ilgili hükümet tarafından verilen bilgiler de oldukça yetersiz kalmıştır (Patel, Kaushik, 2017: 22). İkinci husus ise, ABD sınırları içinde CVE programlarının planlanıp icra edilmesinden sorumlu tek bir merkezi mercinin bulunmamasıdır. Federal düzeydeki programların çoğu, Adalet Bakanlığı ve Anavatan Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve hayata geçirilmiş olsa da, CVE faaliyetlerinden sorumlu olan ve aralarında hiyerarşik bir bağın ve eşgüdümün olmadığı sayısız devlet kurumu vardır. Bunların arasında, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Bureau of Counterterrorism and Countering Violent Extremism (Karşıterörizm ve Şiddet İçeren Aşırılığı Önleme Bürosu), Anavatan Güvenlik Bakanlığı'na bağlı Countering Violent Extremism Task Force (Şiddet İçeren Aşırılığı Önleme Görev Gücü), Ulusal Haberalma Direktörlüğü'ne bağlı National Counterterrorism Center (Ulusal Karşıterör Merkezi) ve FBI'a bağlı Terrorist Screening Center (Terörist İnceleme Merkezi) bulunmaktadır. Eyalet düzeyinde ise, polis teşkilatları ve sivil toplum kuruluşları CVE'nin birincil yerel çözüm ortağı statüsündedirler.

Federal Programlar

Federal düzeyde yürütülen CVE programlarından en önemlileri, FBI tarafından uygulamaya konulan üç girişimdir. Bunlardan birincisi, kurumun yayınladığı ve CVE Okul Rehberi (CVE School Guidance) olarak da bilinen Okullarda Şiddet İçeren Aşırılığı Önleme (Preventing Violent Extremism in Schools) isimli çalışmadır. Okul çağındaki gençleri radikalleşme yönelimlerine karşı korumayı hedefleyen rehberin en önemli iddiası, 18 ve altı yaş grubundaki bireylerin aşırılıkçı ideolojilere karşı doğuştan gelen risk faktörlerine sahip olduklarını belirtmesidir (School Guidance, 2016: 3). Ancak daha en başta bu varsayımın kendisi sorundur. Bunun nedeni ise, bilimsel araştırma verilerinin bu yargıyı doğrular mahiyette olmamasıdır. Fordham Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin İslami aşırılıkçılar üzerine gerçekleştirdiği suçlu profili çalışmasında, ABD'de Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütünün faaliyete geçtiği tarihten 2016 ortasına kadar geçen dönemde, İŞİD'le ilgili saldırılar nedeniyle yargılanan 101 suçludan sadece 5 tanesinin 18 ve altı yaş grubundan olduğu görülmüştür (Case by Case, 2016: 10). Dolayısıyla, sözü edilen yaş grubundaki gençlerin şiddete doğuştan eğilimli olduğu yönündeki saptama bilimsel doğrulanabilirlikten uzak görünmektedir. Rehberde ayrıca radikalleşmenin belli bir yolu (trajectory) olduğu da iddia edilmiş, benzer davranış kalıplarına sahip olan gençlerin aynı yollardan geçerek radikalleştikleri ve şiddet içeren aşırılık eylemlerine giriştikleri

---

United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism (2011). Presented to Parliament by the Secretary of State for the Home Department by Command of Her Majesty. Konuyla ilgili eleştirel bir rapor için bkz.: Ganesh, B. (2015). *Implementing Prevent: From a community-led to a Government-centred approach A consultation for London Assembly and MOPAC*, London: Faith Matters.

belirtmiştir (School Guidance, 2016: 3, 15, 16, 20, 21, 22). Ancak bu varsayım da oldukça sorunludur ve öncelikle FBI'nın aşırılıkla ilgili kendi bulguları ve açıklamalarıyla çelişmektedir. Kurumun, gizliliği sonradan kaldırılan 2015 tarihli FBI Şiddet İçeren Aşırılığı Engelleme Planı (FBI Strategic Plan to Curb Violent Extremism) başlıklı iç yazışmasında, radikalleşmenin belli bir modeli ve yolu olmadığı açıkça ifade edilmiştir (FBI Strategic Plan, 2015: 2). Bu nedenle, rehberin ortaya koyduğu varsayımın itibar görmesi ve okullardaki eğitim faaliyetlerinde esas alınması mümkün ve yararlı olmadığı gibi, zaten böyle bir iddia siyasal-sosyolojik gerçeklik açısından da muteber değildir. Son kertede pozitivist bir bakış açısını yansıtan bu varsayım, radikalleşmenin ölçülebilir ve asla değişmeyen ilerleme süreçleri üzerinden geliştiği, bu nedenle de belli davranış modellerine sahip birey ve grupların hareketlerini takip etmek suretiyle aşırılığın önlenilebileceği gibi doğruluğu sorgulamaya açık bir yöntemi işaret etmektedir. Ancak daha vahim olan, bu şüpheli varsayımlarla dolu FBI rehberinin öğrenciler üzerinde ne derecede etkili olduğuyla ilgili bir araştırma yapılmamış olmasıdır. Bu makalenin kaleme alındığı dönemde literatürde bu yönde bir araştırmaya rastlanılmamıştır.

FBI, 2015 yılı Ekim ve Kasım aylarında iki programı daha uygulamaya koymuş olup, bunlardan birincisi, 'Bir Kukla Olma' (Don't Be a Puppet) adı verilen karşılıklı etkileşimli internet sitesi; ikincisi ise, Ortak Sorumluluk Komiteleri (Shared Responsibility Committees, SRC) projesidir. 'Bir Kukla Olma' isimli web sitesinin anasayfası, şiddet içeren aşırılığın tanımı, insanların şiddet içeren aşırılığa yönelme nedenleri, bilinen aşırılıkçı gruplar, bu grupların insanlarla nasıl temas kurduğu ve aşırılıkçıların kimleri etkilediği başlıklarından oluşan beş ayrı sekme şeklinde tasarlanmıştır. Her bir sekme karşılıklı etkileşim esasına uygun grafik bilgilerden oluşmakta olup, bu sekmelerin tümünü tıklayan ve okuyan site ziyaretçisi sembolik bir FBI sertifikası ile ödüllendirilmektedir. Web sitesindeki karşılıklı etkileşim uygulamasının pedagojik açıdan etkinliği tartışmaya açıktır, ancak kamuoyunda şiddet içeren aşırılıkla mücadele konusunda oldukça ayrımcı bir dil kullandığı ve toplum içinde Müslümanlara karşı tehlikeli denebilecek düzeyde bir ötekileştirmeye cevaz verebileceği ve sonuçta istenenin tam tersi bir sonuca sebep olabileceği yönünde eleştirilere sebep olduğu bir gerçektir. Pek çok Müslüman sivil toplum örgütü, programın Müslümanlar hakkında negatif stereotipler ürettiğini savunmuş, sitenin vatandaşları fikir ve inanç polisliğine teşvik ettiğini ileri sürmüştür.⁷ Sitede kullanılan 'Bir Kukla Olma' sloganı, devletin diğer CVE programları kapsamında kullandığı güvenlikçi eylem ve söylemlerle birlikte değerlendirildiğinde, gerçekten uygulamanın olumsuz sonuçlara neden olabileceği varsayılabilir. Anavatan Güvenlik Bakanlığı 2010 yılında, henüz CVE faaliyetleri erken planlama evresindeyken, terörizmle ilgili kamu farkındalığı

⁷ Söz konusu sivil toplum örgütleri, ayrıca bu uygulama ile ABD Anayasası'nın din ve düşünce özgürlüğünü güvence altına alan Birinci Değişikliği'nin de ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. Konuyla ilgili bir şikayet mektubu için bkz.: <http://www.adc.org/wp-content/uploads/2016/04/Coalition-Letter-to-FBI-RE-Website-Profiling-Arab-Youth1.pdf>

yaratmak amacıyla vatandaşları, kuşkulu gördükleri faaliyetleri federal veya yerel devlet birimlerine rapor etmeye teşvik edecek bir program daha başlatmıştır. ‘Bir Şey Görürsen, Bir Şey Söyle’ adı verilen program çerçevesinde, terörle ilgili olabilecek faaliyetlerin nasıl anlaşılacağı hakkında halka yönelik çeşitli eğitim etkinlikleri düzenlenmiş, her türlü şüpheli olayın derhal 911 acil durum hattına rapor edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. ‘Bir Kukla Olma’ sloganına benzer şekilde, ‘Bir Şey Görürsen, Bir Şey Söyle’ şeklindeki bir güvenlik parolasıyla halka sunulan bu uygulamanın, vatandaşları, aynı yukarıda belirtildiği gibi, bir tür inanç polisliğine iteceği uzak bir varsayım değildir.⁸

FBI’nın ikinci girişimi olan SRC programı, şiddet içeren aşırılıkla mücadelede bir tür erken uyarı enstrümanı şeklinde işlev görmek üzere tasarlanmış sivil toplum girişimidir. FBI’nın aşırılıkla mücadele için kurulması öngörülen yerel komite gönüllülerine gönderdiği matbu mektupta belirtildiği üzere, SRC’ler, gönüllü adli kolluk kuvveti çalışanları, ruh sağlığı uzmanları, dini liderler ve komitelerin kurulduğu yörelerde yaşayan ailelerin mensuplarından oluşacak ve bireyin şiddet içeren aşırılıkçı kişiler ve/veya düşüncelerle bağının kesilmesine yardımcı olmak için faaliyet göstereceklerdir (FBI SCS Letter, 2016). Projenin çalışma planına göre, komiteler, FBI’nın şiddet eylemlerine yatkın gördüğü kişilerle veya gruplarla temasa geçerek, ‘riskli’ bireylere veya gruplara psikolojik destek verecek, bu çerçevede bireylere öfke yönetimi, bilişsel terapiler, kariyer planlaması ve hatta alkol/uyuşturucu tedavisi gibi konularda destek olacaktır. Bunun karşılığında ise, komite üyeleri federal hükümetin FD-857 kodlu Hassas Bilgileri Açıklamama Anlaşması’nı (FD-857 Sensitive Information Nondisclosure Agreement) imzalayacaklardır (FBI SCS Letter, 2016). Komitelerin kurulma haberi medyaya servis edildikten hemen sonra, daha SCS’ler faaliyete geçmeden, sivil toplum örgütleri programı eleştirmeye başlamış ve projenin iptal edilmesini talep etmişlerdir. Amerikan-Arap Ayrımcılık Karşıtlığı Komitesi (American-Arab Anti-Discrimination Committee, ADC), projenin Arapları ve Müslümanları hedef haline getirdiğini ileri sürerek, SRC çalışmaları ile dini liderlerin, öğretmenlerin ve ruh sağlığı uzmanlarının birer muhbire çevrileceğini açıklamıştır (ADC Letter, 2016). Bir başka Müslüman sivil toplum örgütü Muslim Advocates ise, programın yasal risklerine dikkat çekerek, SRC uygulaması ile hiçbir hukuk eğitimi olmayan bireylere, belirli kişiler hakkında daha ileri soruşturma yapılıp yapılamayacağı

⁸ ‘Bir Şey Görürsen, Bir Şey Söyle’ parolası, New York City Metropolitan Ulaştırma Dairesi tarafından ticari marka olarak tescillenmiş, ulusal düzeyde kullanım imtiyazı ise Anavatan Güvenlik Bakanlığı’na verilmiştir. Radikalleşme gibi son derece ciddi ve karmaşık bir toplumsal soruna karşı alınacak tedbirlerin kapitalist ekonomik sistemin ticaret usul ve yöntemleri doğrultusunda icat edilen banal sloganlarla değerlendirilmesi, ABD devlet mekanizmasına nasıl bir dünya anlayışının egemen olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu bağlamda, her türlü değeri metalaştırmaya odaklı yozlaşmış bir liberal faydacılık kültürü üzerine kurulu bir stratejinin beklenen başarıya ulaşamaması da şaşırtıcı karşılanmamalıdır. Kampanyanın resmi sayfası için bkz.: <https://www.dhs.gov/see-something-say-something/about-campaign>

hakkında karar alma yetkisi verdiğini savunmuştur (Muslim Advocates Letter, 2016). Sivil toplumdaki gelen bu yoğun eleştiriler üzerine, Adalet Bakanlığı projeyi uygulamadan kaldırmış, SRC'lerin yapılandırılması 2016 sonbaharında durdurulmuştur (Rosand, 2017). Buna rağmen, bazı kaynaklar SRC'lerin faal olduğunu iddia etmiş, komitelerin farklı bir kimlikle FBI mektubunda belirtilen görevleri gizlice ifa ettiklerini savunmuştur (McCarthy, 2016).⁹

Eyalet Programları

Federal düzeyde planlanıp icra edilen bu programların dışında, Strategic Implementation Plan doğrultusunda eyalet düzeyinde de bazı programlar hayata geçirilmiştir. Bunlardan en önemlileri, Minneapolis, Boston ve Los Angeles kentlerinde uygulanan pilot programlardır. İlgili bölgelerdeki Federal Savcı tarafından yönetilen ve yerel polis teşkilatları tarafından icra edilen bu faaliyetlerin amacı, radikalleşmeyi önlemeye yönelik eğitici programlar vasıtasıyla yerel toplulukların içinde oluşabilecek şiddet içeren aşırılıkla mücadeleye yardımcı olmaktır.

ABD'deki Müslüman Somali göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Minnesota eyaletinde bulunan Minneapolis kenti, El Kaide'ye bağlı El Şabab örgütünün terörist yetiştirme kaynağı olarak bilinmektedir. Aralarında ilk Amerikalı Müslüman intihar bombacısı olarak bilinen Şirva Ahmet'in de bulunduğu pek çok genç, El Kaide veya bağlantılı örgütlere katılmak üzere Minneapolis'ten ayrılmış, yirmiden fazla Somalili Minnesota Bölge Mahkemesi tarafından terör eylemlerine katılmak veya destek olmak suçuyla yargılanmış ve hüküm giymiş, 2015'te IŞİD'in de benzer taktiklerle bölgeden kendisi için militan devşirdiği anlaşılmıştır (Building Community Resilience, Minneapolis-St. Paul Pilot Program, 2015: 2). Özellikle bölgede yaşayan Somalilerin radikalleşmelerini, şiddet içeren eylemlere yönelmelerini ve nihayetinde terör örgütlerine katılımını önlemek için yerel polis teşkilatı tarafından uygulamaya konulan CVE programları çerçevesinde, Hennepin İlçe Şerif Şubesi tarafından, Müslüman Somali göçmenleriyle dialog ve karşılıklı bilgi paylaşımında bulunmak maksadıyla Somali Danışma Konseyi oluşturulmuştur. Programın dikkat çeken ilk uygulaması, ilçe

---

⁹ FBI, gayet anlaşılabilir nedenlerle ve CVE programları başlamadan çok önce, yukarıda dile getirilen iddiaları ve benzeri suçlamaları kategorik olarak reddetmektedir. Kurumun önceki yıllarda yaptığı tüm açıklamalarda da, ABD'de yaşayan Müslümanlar hakkında, inançları nedeniyle değil, suça karışmış olabilecekleri şüphesiyle yasal soruşturma açıldığı vurgulanmıştır. Sözelimi, FBI Los Angeles Karşıterör Dairesi Özel Ajanı Janice Fedarcyk, daha 2007 yılında Temsilciler Meclisi İstihbarat, Bilgi Paylaşımı ve Terörizm Risk Değerlendirmesi Alt Komitesi önünde verdiği beyanatta şöyle demiştir: “Şunu açıkça söyleyeyim ki, FBI bu insanlarla [terör şüphelisi Müslümanlarla] Amerikan kültürünü reddettikleri ve katı, sofu İslami kuralları benimsedikleri için ilgilenmiyor. Onlarla, ancak ABD'de radikal İslam doğrultusunda terör saldırıları düzenledikleri veya bu saldırılara destek verdikleri yönünde inandırıcı deliller olduğu zamanda ve şartlarda ilgileniyoruz.”
Haber için bkz.: <https://www.investigativeproject.org/documents/testimony/277.pdf>

hapishanelerinde başörtüsünün serbest bırakılması olmuştur (Building Community Resilience, Minneapolis-St. Paul Pilot Program, 2015: 3). Program kapsamında, St. Paul Emniyet Müdürlüğü, aralarında Doğu Afrika Kadınlar Zirvesi ve Doğu-Batı Afrika Gençlik Zirvesi'nin de bulunduğu sosyal etkinlikler düzenlemiş, bu etkinlikler vasıtasıyla katılımcıların yabancılaşma ve ötekileştirilme süreçlerinin birer sujesi olmaktan uzaklaşmalarına çalışılmıştır. Bu programın sonuçlarından dikkat çeken ise, 600 Somali asıllı ABD vatandaşının polis memuru olarak yetiştirilmesidir (Building Community Resilience, Minneapolis-St. Paul Pilot Program, 2015: 3). İlgi çekici olan durum ise, sınırlı başarısına rağmen, bu programın da yerel Müslüman topluluklar tarafından şiddetle eleştirilerek Adalet Bakanlığı'ndan uygulamalara derhal son vermesinin talep edilmesidir. Kırkdört Müslüman sivil toplum örgütü ve Ulusal Avukatlar Barosu (National Lawyers Guild) tarafından imzalanarak Bakanlığa gönderilen mektupta, yerel CVE faaliyetlerinin damgalıyıcı, ayrıştırıcı ve işlevsiz olduğu iddia edilmiş, eyalet programının Somalileri marjinalleştirdiği savunulmuş ve dini vecibelerini yerine getiren Müslümanların 'radikal' veya 'aşırılıkçı' olarak nitelendiği öne sürülmüştür (Minnesota Muslims Letter, 2015).

Anavatan Güvenlik Bakanlığı tarafından Boston'da uygulamaya konulan program da benzer amaçlarla planlanmış olup, İslami aşırılığın ve radikalleşmenin önlenmesi maksadına hizmet etme beklentisiyle hayata geçirilmiştir. Programın asli amacı, aşırılığa karşı mukavemet ve kapasite inşası ile genç insanları şiddet içeren aşırılıktan korumak olarak açıklanmıştır (A Framework for Prevention and Intervention Strategies, 2015: 1). Program kapsamında, radikalleşmenin sebepleri ve önlenmesiyle ilgili olarak yedi temel problem başlığı tespit edilmiş olup, bunlar sırasıyla, (1) genç insanların yalıtılmışlığı, (2) bireylere radikalleşmeden önce erişmenin zorluğu, (3) sosyal medyanın militan toplama potansiyeli, (4) ABD dış politikasının dünyada hayal kırıklığı ve öfke yaratması, (5) hükümet ve hükümet-dışı kurumlar arasındaki güvensizlik, (6) din, kültür ve inanç sistemleri hakkında toplum genelinde bilgisizlik, (7) nefret suçu ve terör mahkumlarına hapis hane sonrası özel destek ihtiyacı olarak sıralanmıştır (A Framework for Prevention and Intervention Strategies, 2015: 3). Bu problemler için çözümün, 'İşbirlikçi' (Collaborative) olarak nitelenen yaklaşımın ifade ettiği bir stratejiye odaklı olması gerektiği belirtilmiş, söz konusu stratejinin hükümet, hükümet-dışı kurumlar ve akademik paydaşlardan oluşmasının ve her bir sorun alanıyla ilgili çok-disiplinli bir çalışma grubu oluşturulmasının şart olduğu vurgulanmıştır (A Framework for Prevention and Intervention Strategies, 2015: 3). Mamafih, bu grupların hayata geçip geçmediği, geçtilerse ne gibi çalışmalar yaptıkları kamuoyuyla paylaşılmamıştır. Açıklanan yedi temel problem başlığı kapsamında yürütülen faaliyetlerle ilgili herhangi bir hükümet veya hükümet-dışı kurum açıklaması mevcut değildir. Literatürde konuyla ilgili akademik bir çalışmaya da, en azından bu makalenin kaleme alındığı tarihte, rastlanılmamıştır. Ancak, aynı Mineapolis programında olduğu gibi, Müslüman sivil toplum örgütlerinin Boston'daki CVE faaliyetleri

aleyhinde de açıklamalarda buldukları görülmüştür. Aralarında Müslüman Adalet Cemiyeti (Muslim Justice League, MJL) ve Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği'nin (American Civil Liberties Union, ACLU) bulunduğu altı kurum, Anavatan Güvenlik Danışmanlığı Ofisi'ne bağlı Karşıterörizm Bölümü Başkan Yardımcısı Lisa Monaco'ya yazdıkları mektupta, Boston'da yürütülmesi planlanan programların Anayasal hakların, özellikle de ABD Anayasası Birinci Değişikliğinin ihlali anlamına geleceğini, Boston CVE programının Adalet Bakanlığı tarafından bir 'sosyal zorluklarla mücadele' programı olarak açıklandığını, oysa Bakanlığın bir sosyal yardım kurumu olmadığını açıklamışlardır (Grave Concerns Letter, 2015). Aralarında New York Üniversitesi Hukuk Fakültesi Brennan Adalet Merkezi'nin de bulunduğu dokuz kurum ise, Anavatan Güvenlik Bakan Yardımcı Alejandro Mayorkas'a hitaben kaleme aldıkları bildiriye, dinin ve siyasi faaliyetlerin Anayasa'daki Birinci Değişikliğin koruması altında olduğunu hatırlatarak, CVE programı kapsamında şüpheli fiil olarak nitelenen camiye gitme ve Müslüman gruplar arasında faaliyet gösterme gibi edimlerin suç olarak sayılmayacağını beyan etmişlerdir (Brennan Center Letter, 2014).

Los Angeles'daki pilot CVE programı ise, aslında yukarıdaki iki programdan farklı olarak, Strategic Implementation Plan'ın açıklanmasından çok önce, 2008 yılında, Obama Yönetimi işbaşına gelmeden planlanmaya başlanmıştır. Ancak, bütünlük-hükümet anlayışına göre yürütülen bu ilk planlama çalışması doğrultusunda hayata geçirilen önemli bir faaliyet olmamıştır. Los Angeles'ta CVE faaliyetlerinin uygulanması esasen 2011'de, kentte Anavatan Güvenlik Bakanlığı'nın Stratejik Görev Şubesi'ni açmasıyla başlamış, 2013'e kadar geçen süre içinde Los Angeles Emniyet Müdürlüğü, Los Angeles Bölge Şerif Şubesi, Kent İnsani İlişkiler Komisyonu, Federal Savcılık Şubesi ve FBI'nın katılımıyla Kurumlararası Koordinasyon Grubu (Interagency Coordination Group) oluşturulmuştur (The Los Angeles Framework for Countering Violent Extremism, 2015: 2). Sivil toplum örgütlerinin de katılımıyla genişleyen grup, CVE çalışmalarını 'önleme', 'müdahale' ve 'yasaklama' olarak üç ana faaliyet alanına ayırmış, 2014 başından itibaren, bu üç faaliyet alanı kapsamında halka yönelik çalıştaylar düzenlemiş, inanç odaklı kurumların haklarını korumak amacıyla eğitim seminerleri vermiş, genç yetişkinlere ve kadınlara yönelik danışmanlık grupları kurmuştur (The Los Angeles Framework for Countering Violent Extremism, 2015: 2-4). Projenin paydaşlarından Amerikan Müslüman Kent Önderliği Enstitüsü, (American Muslim Civic Leadership Institute) aşırılıkla mücadelenin esaslarını tanıtan dokuz aylık burslu eğitim programı ve dört günlük bölgesel eğitim programları başlatmış, Müslümanlarla Yahudiler arasında güven tesisi ve ilişkilerin güçlendirilmesi maksadıyla Değişim için Müslüman-Yahudi Ortaklığı isimli bir kurum kurularak aşırılığın önlenmesiyle ilgili yaratıcı projeleri olan bireylere burs verilmeye başlanmıştır (The Los Angeles Framework for Countering Violent Extremism, 2015: 13). Öte yandan, bütün bu çalışmalar, CVE faaliyetlerine Mineapolis ve Boston'dakilere benzer şekilde Müslüman sivil toplum

örgütlerinden şiddetli tepkilerin gelmesini engelleyememiştir. Hatta Los Angeles'ın yukarıda incelenen diğer iki kentten daha kozmopolit bir sosyal yapıya sahip olması nedeniyle, Müslümanlar dışında kalan farklı inanç grupları da söz konusu programlar hakkında başlayan tartışmalara müdahil olmuş, Hint asıllı Sihler ve Asyatik-Amerikalı gruplar da faaliyetlerin hukuki ve siyasi açıdan endişe verici olduğu yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır. ACLU'nun da imzacısı olduğu bu açıklamalardan birinde, sivil toplum kuruluşları Federal Hükümeti, hangi ideolojilerin ve dini görüşlerin sorunlu olduğuna karar vermenin devletin görevi olmadığı yönünde oldukça sert bir dille uyarılmışlardır. Söz konusu açıklamada, Federal Hükümetin Anayasa'nın Birinci Değişikliğine uymada zaafiyet gösterdiği iddia edilerek, Obama Yönetimi tarafından planlanıp uygulamaya konulan CVE programları, 1950 ve 1960'lı yıllarda ABD'de geniş tepki toplayan FBI karşı-istihbarat projesi COINTELPRO'ya benzetilmiştir (Asian Americans Advancing Justice Letter, 2014).¹⁰

SMT yaklaşımı üzerine inşa edilen CVE programları, sivil toplum kuruluşları dışında akademiden de beklenen desteği alamamış, hatta bu çevrelerce ağır eleştirilere uğramıştır. Georgetown Üniversitesi Güvenlik Çalışmaları Merkezi'nin araştırmasına göre, CVE belirsiz bir tanım, görev ve liderlik yapısına sahiptir. Tanımdaki belirsizlik amaca zararlı programların uygulanmasına neden olmuş, kolay anlaşılır ve uyumlu görevlerin saptanamayışı da faaliyetlerin hiçbir hükümet organı tarafından sahiplenilmemesi ile sonuçlanmıştır (Challgreen vd., 2016: 7). Bir başka eleştirel çalışmada ise, karar alıcıların şiddet içeren aşırılık hakkında kanıtlanmamış varsayımlardan hareket ettikleri savunulmuştur. Sözelimi, işsizlik ve eğitimsizlik gibi yapısal sorunların şiddete neden olduğu yolundaki inancın yanlış olduğu, Müslüman ülkelerde işsizliğin aşırılıkçılığa yol açabileceği ancak Batı ülkelerinde durumun tam tersi olduğu belirtilmiştir (Berger, 2016: 6). İslami radikalleşmenin masum bir kolektif hareket olarak kabul edildiği ve neredeyse normalleştirildiği ise bir diğer eleştiri konusu olmuştur. Buna göre, Obama Yönetiminin CVE anlayışı, tehdidi 'İslami terörizm' olarak telaffuz etmekten kaçınmakta, bunun yerine 'şiddet kullanan aşırılıkçılar' kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Soruna SMT çerçevesinden bakan bu görüş neticesinde de, dini aşırılıkçılık, kadın hakları hareketi, işçi hareketi veya siyasi

¹⁰ Karşı İstihbarat Programı (Counter Intelligence Program) anlamına gelen COINTELPRO, FBI tarafından 1956-1971 arasında uygulanan istihbarat faaliyetlerini tanımlamaktadır. Program kapsamında uygulanan izleme faaliyetlerinden çoğunun sonradan kanunlara aykırı olduğu ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz.: Churchill, W. ve Vander, J. (1990). *The COINTELPRO Papers Documents from the FBI's Secret Wars Against Domestic Dissent*, Boston: Wall South End Press. Programın günümüzdeki izleme faaliyetleriyle ilgisi için bkz.: Elijah, J. S. (2002). The Reality of Political Prisoners in the United States: What September 11 Taught Us About Defending Them, *Harvard BlackLetter Law Journal*, Vol. 18, 129-137. Gerald R. Ford Presidential Library'de bulunan resmi COINTELPRO belgeleri için bkz.: <https://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0204/1511708.pdf>

haklar hareketi gibi değerlendirilerek, tarih boyunca görülen diğer kolektif hareketlerle eşdeğer bir konuma getirilmeye çalışılmaktadır (Gorka, 2014: 12). Bu örneklerin çoğaltılması mümkündür ve elbette üçüncü bölümde gösterildiği gibi CVE hakkında olumlu görüş bildiren çalışmalar da vardır. Ancak literatürün geneline bakıldığında, akademinin stratejiye karşı eleştirel durduğu, en azından tedbirli bir yaklaşım sergilediğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

Bu çalışmada, SMT çerçevesine oturtulmuş bir terörle mücadelesi stratejisi olan CVE'nin değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. Strateji kapsamında incelenen federal programlar ve yerel pilot kent programlarına yakından bakıldığında, sözkonusu faaliyetlerin sosyal, siyasi ve hukuki anlamda doğru bir anafikre dayandıkları, kısmen başarılı oldukları, ancak uygulamada çeşitli sorunlarla karşılaştığı ve başarılarının sınırlı kaldığı görülmüştür. Öncelikle, SMT perspektifi üzerine inşa edilmeye çalışılan radikalleşme karşıtı programların çoğunda, amaç ve hedef son derece geniş ve soyut tutulmuştur. Bireyleri ve grupları, inanç özgürlüğünden radikalleşmeye kadar uzanan olağanüstü geniş kapsamlı bir çerçevede eğitmek, kurumlar arasında güven tesisini gerçekleştirmek ve İslami aşırılığı önlemek gibi iddialı amaçlar, somut olmaktan uzak ve fazlasıyla afaki girişimler gibi görünmektedir. İkinci olarak, hayata geçirilen CVE programları, şiddet içeren aşırılık ve radikalleşme gibi son derece karmaşık bir siyasi-sosyal sorunlar dizgesiyle başa çıkabilecek nitelikte ve özgünlükte birer çalışma gibi görünmemektedir. ABD devletinin geleneksel güvenlik anlayışı çerçevesinde yapılandırılan ve sıradan bir halkla ilişkiler projesine benzeyen programların aşırılıkla mücadele açısından yenilikçi bir yaklaşımı temsil ettiğini savunmak oldukça güçtür. Son olarak, CVE programlarının sürdürülebilir ve sonuçlarının ölçülebilir olmayışı, sözü edilen faaliyetlerle ilgili nesnel değerlendirmelerin yapılmasını zorlaştırmıştır. Sözgelimi, FBI'nın başlattığı SRC girişimi oldukça kısa ömürlü olmuş, bu uygulama aynı sene içinde yürürlükten kaldırılmıştır. Boston CVE programı kapsamında belirlenen yedi temel problem sahasıyla ilgili hangi çalışmalar yapıldığı ve bunların amaçlarına ne ölçüde ulaştıkları da bilinmemektedir. Los Angeles'taki Amerikan Müslüman Kent Önderliği Enstitüsü'nün dokuz aylık burslu eğitim programının devam edip etmeyeceği belirsiz olduğu gibi, programın uygulandığı süre içinde ne kadar etkin olduğunu saptamak için bir veri bulmak da hemen hemen imkansızdır. Projenin başarısını herhangi bir metodoloji ile ölçmek de olası değildir.

Öte yandan, destekleyici yaklaşım çerçevesinde savunulan görüşler dikkate alındığında, CVE'nin anafikir ve uygulama anlamında tamamen başarısız olduğuna dair kümülatif ve genelleyici bir nihai çıkarım yapmak da olası ve doğru değildir. Strateji, destekleyici görüşlerde belirtildiği üzere, radikalleşme ve şiddet içeren aşırılık sorunlarına temel yaklaşımı açısından ele alındığında, işlevsel olarak nitelenebilecek özelliklere sahip görünmektedir. Belirli eyaletlerde yürütülen

programların Müslüman-Amerikalı topluluklar tarafından sahiplenilmesi bu görüşü destekler mahiyettedir. Aşırılıkla mücadeleyle ilgili çalışmalara farklı bilim alanlarının da katkı sağlaması ile SMT üzerine inşa edilmiş yeni bir CVE stratejisinin geliştirilmesi halihazırda yürütülen programların maruz kaldığı teknik aksaklıkları ve işlevsel yetersizlikleri giderebilecektir. Sonuç olarak, bugün gelinen nokta itibarı ile, bütün destekleyici ve eleştirel görüşler dikkate alındığında, CVE'nin halihazırda ciddi ve kapsamlı geliştirme çalışmalarına gereksinim duyduğu; ancak, tümünden yararsız ve terkedilmesi gereken bir yöntem olarak görülmesinin de doğru olmayacağı; iyileştirme çalışmalarının kararlı bir terörle mücadele politikası kapsamında yürütülmesi halinde, radikalleşmeyi ve şiddet içeren aşırılığı önlemeye yönelik etkin bir strateji olabileceği değerlendirilmektedir.

Bu tespitlerden hareketle, CVE stratejisinin daha etkin, sürdürülebilir ve sonuçları ölçülebilir olması için planlı bir revizyon çalışması şart görünmektedir. Bu çerçevede, birinci adım olarak, stratejinin kamuoyu ve akademi tarafından daha iyi anlaşılmasına yönelik bir amaçlar ve hedefler metninin hazırlanması uygun olacaktır. Dikkatli hazırlanmış bir metnin, CVE'yi toplum ve bilim camiası gözünde daha anlaşılır ve güvenilir kılacağı muhakkaktır. İkincisi, devlet içinde CVE'nin planlanması ve icrası için mutlak surette merkezi bir otorite görevlendirilmeli, tüm yerel ve federal faaliyetler bu merci tarafından sevk ve idare edilmelidir. Yetki ve sorumlulukların doğru paylaşıldığı bir terörle mücadele stratejisinin hedefine ulaşma şansı daha yüksek olacaktır. Üçüncüsü, CVE faaliyetlerinin sonuçları bilimsel bir metodoloji ile ölçülebilir kılınmalı, programların amaçlarına ne derecede ulaştığı, başarısız olan faaliyetlerde nerelerde hata yapıldığı ve eksikliklerin neler olduğu, sonuçta hangi programların kaldırılıp hangilerinin devam etmesi gerektiği bu sonuçlara göre tespit edilmelidir. Dördüncü ve son olarak, güvenlik bürokrasisi ve bu alandaki akademik birimler, şiddet içeren aşırılıkla mücadelede farklı bilim alanlarıyla eşgüdüm ve paydaşlık ilişkisi içinde çalışmalı, yürütülen ve yürütülmesi planlanan araştırmaları çok-disiplini bir anlayış çerçevesinde değerlendirmelidir. Sonuç olarak, CVE bir politika değil stratejidir. Tüm stratejilerde olduğu gibi, kuramsal boyutta anlaşılabilirlik, imkan ve kabiliyetlerin değerlendirilmesinde gerçekçilik ve uygulama safhasında kararlılık esasları üzerine kurulması halinde başarılı olabilecektir.

KAYNAKÇA

ADC Mektubu (2016). <http://www.adc.org/2016/03/adc-demands-cancellation-of-shared-responsibility-committees-fbi-informant-program/> (Erişim Tarihi: 16.02.2018).

ADC Mektubu (2016). <http://www.adc.org/wp-content/uploads/2016/04/Coalition-Letter-to-FBI-RE-Website-Profiling-Arab-Youth1.pdf> (Erişim Tarihi: 16.02.2018).

ADC Mektubu (2016). <http://www.adc.org/wp-content/uploads/2016/04/Coalition-Letter-to-FBI-RE-Website-Profiling-Arab-Youth1.pdf> (Erişim Tarihi: 16.02.2018).

Aggarwal, N.K., Cedeño, K., & Bhui, K. (2017). *The role of psychiatrists in countering violent extremism*. <https://www.psychiatristimes.com/special-reports/role-psychiatrists-countering-violent-extremism>, (Erişim Tarihi: 19.03.2019).

Aldrich, D. P. (2012). *Mightier than the sword: Social science and development in countering violent extremism*. Frontiers in Development Raporu. Washington: USAID.

Allan, H., Glazzard, A., Jespersen, S., Reddy-Tumu, S., & Winterbotham, E. (2015). *Drivers of violent extremism: Hypotheses and literature review*. London: Royal United Services Institute.

Asian Americans Advancing Justice Mektubu (2014). <https://www.advancingjustice-la.org/sites/default/files/20141113%20-%20MR%20-%20CVE%20Statement.pdf> (10.04.2018).

Awadallah, A., Lang, H., & Densmore, K. (2017). *Losing the war of ideas: Countering violent extremism in the age of Trump*. <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2017/08/17/437457/losing-war-ideas/> (Erişim Tarihi: 19.03.2019).

Ayyash, M. M. (2013). The paradox of political violence. *European Journal of Social Theory*, 16 (3), 1-15.

Balcells, L. (2015). Political violence: An institutional approach, Gandhi, J., Ruiz, R. (Ed.), *Routledge Handbook on Political Institutions* içinde, London Routledge.

Balibar, E., (2004). *Şiddet ve Medenilik: Wellek Library Konferansları ve Diğer Siyaset Felsefesi Denemeleri*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Berger, J.M. (2016). *Making CVE work a focused approach based on process disruption*. International Centre for Counter-Terrorism Raporu. The Hague: ICCT.

Bjørge, T. Alonso, R. & Della Porta, D. & Coolsaet, R. & Khosrokhavar, F. & Lohker, R. & Ranstorp, M. & Reinares, F. & Schmid, A. & Silke, A. & Taarnby, M. & De Vries, G. (2008). *Radicalisation processes leading to acts of terrorism*. European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation Raporu. Brussels: European Commission.

Bodur Ün, M. ve Timur, K. (2016). Kolektif siyasal şiddet analizine toplumsal hareketler teorisi yaklaşımı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (3), 523-551.

Borum, R. (2011). Radicalization into violent extremism I: A review of social science theories. *Perspectives on Radicalization and Involvement in Terrorism*, 4 (4), 7-36.

Brennan Center Mektubu (2014). <https://www.brennancenter.org/sites/default/files/analysis/DHSEnvoy%20060614.pdf> (Erişim Tarihi: 01.05.2018).

Building Community Resilience, Minneapolis-St. Paul Pilot Program (2015). <https://www.justice.gov/usao-mn/file/642121/download> (Erişim Tarihi: 08.06.2018)

Byrne-Diakun, R. M. (Ed.) (2016). *Countering violent extremism, applying the public health model*. Georgetown University Center for Security Studies Raporu, Washington, D.C.

COINTELPRO Belgeleri: <https://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0204/1511708.pdf> (Erişim Tarihi: 11.06.2018).

CONTEST (2011). The United Kingdom's strategy for countering terrorism, Presented to Parliament by the Secretary of State for the Home Department by Command of Her Majesty.

Corner, E. & Gill, P. (2015). A false dichotomy? Mental illness and lone-actor terrorism, *Law and Human Behavior*, 39 (1), 23-34.

Countering Violent Extremism Working Group Sunumu (2010). https://www.dhs.gov/xlibrary/assets/hsac_cve_working_group_recommendations.pdf (Erişim Tarihi: 16.06.2018).

Çakır, M.F., Aslan. Ö., Kıyıcı, H., Söylemez, H.İ., Öztürk, M. Şahin, Y. & Demirbaş. M. (2017). *Radikalleşme, şiddet içeren aşırılık ve terörizm*, Polis Akademisi Raporu, Ankara: Polis Akademisi.

Della Porta, D. (2012). Processes of radicalization and de-radicalization *International Journal of Conflict and Violence*, 6 (1), 5-10.

Department of Homeland Security (2011). *Empowering local partners to prevent violent extremism in the United States*. <https://www.dhs.gov/publication/empowering-local-partners-prevent-violent-extremism-united-states>, (Erişim Tarihi: 16.02.2018).

Department of Homeland Security (2015). *The Los Angeles Framework for Countering Violent Extremism*. <https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/Los%20Angeles%20Framework%20for%20CVE-Full%20Report.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.03.2018).

Department of Homeland Security (2017). *Lexicon* https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/18_0116_MGMT_DHS-Lexicon.pdf (Erişim Tarihi: 16.06.2018).

Department of Homeland Security, *If You See Something, Say Something Kampanyası*: <https://www.dhs.gov/see-something-say-something/about-campaign> (Erişim Tarihi: 16.06.2018)

Diani, M. (1992). The concept of social movement. *The Sociological Review*, 40 (1), 1-25.

Eisenman, D.P., Glik, D., Ong, M., Zhou, Q., Tseng, C.H., Long, A., Fielding, J. & Asch, S., (2009). Terrorism-related fear and avoidance behavior in a multiethnic urban population. *American Journal of Public Health*, 99 (1), 168-174.

Ellis, B.H., & Saida Abdi, S., (2017). Building community resilience to violent extremism through genuine partnerships, *American Psychologist*, 72 (3), 289-300.

FBI (2016). *Preventing violent extremism in schools*. <https://info.publicintelligence.net/FBI-PreventingExtremismSchools.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.03.2018).

FBI SCS Mektubu (2016). <https://www.documentcloud.org/documents/2815794-FBI-SRC-Letter.html> (Erişim Tarihi: 16.07.2018).

Federal Bureau of Investigation, Counterterrorism Division (2015). FBI strategic plan to curb violent extremism. <https://www.brennancenter.org/sites/default/files/16-cv-00672%20-%20FBI%20Strategic%20Plan%20to%20Curb%20Violent%20Extremism.PDF> (Erişim Tarihi: 22.07.2018).

Fordham University (2016). *Case by case, ISIS prosecutions in the United States*. Center on National Security Raporu.

Gambetta, D., & Hertog, S. (2007). Engineers of jihad. *Sociology Working Papers*, Paper Number: 2007-10.

Gamson, W.A. (2011). From outsiders to insiders: Changing perceptions of emotional culture and consciousness among social movement scholars. *Mobilization*, 16 (3), 251-264.

Gorka, K.C. (2014). *The flawed science behind America's counter-terrorism strategy*. The Council on Global Security White Paper, Washington D.C.: The Council on Global Security.

Grave concerns regarding "countering violent extremism" pilot programs mektubu (2015). <http://www.muslimadvocates.org/files/Boston-Organizational-Letter-re-CVE-Concerns.pdf> (Erişim Tarihi: 28.07.2018).

Green, S.N., & Proctor, K. (2016). *Turning point: A new comprehensive strategy for countering violent extremism*. A Report of the CSIS Commission on Countering Violent Extremism, Washington, D.C.

Greenberg, M., & Babcock-Dunning, L. (2012). Worrying about terrorism and other acute environmental health hazard events. *American Journal of Public Health*, 102 (4), 651-656.

Gunning, J. (2009). *Social movement theory and the study of terrorism*. Jackson, R, Smyth, M.B. & Gunning, J. (Ed.) *Critical terrorism studies: A New Research Agenda* içinde (ss.156-178). London: Routledge.

Hafez, M.M. (2003). *Why muslims rebel: Repression and resistance in the muslim world*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Haklı, S. Z. (Ed.), (2018). *Radikalleşme, şiddet ve terörizm*. Polis Akademisi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Harper, E. (2018). *Reconceptualizing the drivers of violent extremism: An agenda for child & youth resilience*. WANA Institute Report, Amman.

Himberger, D.E., Gaylin, D., Tompson, T., Agiesta, J. & Kelly, J. (2013). *Civil liberties and security: 10 years after 9/11*. The Associated Press-NORC Center for Public Affairs Research. Chicago: NORC Center.

Janice Fedarcyk Kongre İfadesi (2007)
<https://www.investigativeproject.org/documents/testimony/277.pdf> (Erişim Tarihi: 16.02.2018).

Jenkin, C.M., (2006). Risk perception and terrorism: Applying the psychometric paradigm. *Homeland Security Affairs*, 2 (2), 1-14.

Khalil, J., & Zeuthen, M. (2014). A Case study of counter violent extremism (CVE) programming: Lessons from OTI's Kenya transition initiative. *Stability, International Journal of Security & Development*, 3 (1), 1-12.

Klandermans, B. (1992). The social construction of protest and multiorganizational fields. Morris, A. D. & Mueller, C. M. (Ed.), *Frontiers in social movement theory* içinde (ss. 77-103), New Haven: Yale University Press.

Klandermans, B. (1997). *The social psychology of protest*. Oxford: Blackwell Publishers.

Levinson, A. R. (2014). Founding worker cooperatives: Social movement theory and the law. *Nevada Law Journal*, 14 (2), 322-363.

McCarthy, K. (2016). Is the FBI's *flawed terrorist intervention program really cancelled?*
http://www.aaiusa.org/is_the_fbi_s_terrorist_intervention_program_really_cancelled, (Erişim Tarihi: 15.02.2018).

McCauley, C. & Moskalenko, S. (2008). Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20 (3), 415-433.

Minnesota Muslims Mektubu (2016).
<http://files.ctctcdn.com/bd15115b001/d068ad69-9ad8-46a0-bdcd-b9d57454ed20.pdf> (Erişim Tarihi: 16.02.2018).

Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American Psychologist*, 60 (2), 161-169.

Muslim Advocates Mektubu (2016)
<https://www.muslimadvocates.org/dojendsplansforsrc/> (Erişim Tarihi: 16.02.2018).

NSCI (2009). *Radicalization: A guide for the perplexed national security criminal investigations*. Kanada Kraliyet Birleşik Polisi Raporu, Ottawa.

Patel, F. & Koushik, M. (2017). *Countering violent extremism*, Brennan Center for Justice at New York University School of Law Raporu. New York: New York University.

PEW (2004). *A Year After Iraq War, Mistrust of America in Europe Ever Higher. Muslim Anger Persists*. <https://www.pewresearch.org/>, (Erişim Tarihi: 15.02.2018).

PEW (2013). *Public Says Investigate Terrorism, Even If It Intrudes on Privacy, Majority Views NSA Phone Tracking as Acceptable Anti - Terror Tactic*, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deusosbil/writing-rules>, (Erişim Tarihi: 14.03.2018).

Rosand, E. (2017). *Fixing CVE in the United States requires more than just a name change*. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2017/02/16/fixing-cve-in-the-united-states-requires-more-than-just-a-name-change/> (Erişim Tarihi:17.03.2018).

Schmid, A. P. (2013). *Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review*. <https://icct.nl/publication/radicalisation-de-radicalisation-counter-radicalisation-a-conceptual-discussion-and-literature-review/> (Erişim Tarihi: 20.03.2018).

Schmid, A.P. (2014). *Violent and non-violent extremism: Two sides of the same coin?* <https://icct.nl/publication/violent-and-non-violent-extremism-two-sides-of-the-same-coin/> (Erişim Tarihi: 21.03.2018).

Tarrow, S. (1995). The Europeanization of conflict: Reflections from a social movement perspective. *West European Politics*, 18 (2), 223-251.

Thackrah, J.R. (2004). *Dictionary of terrorism*. London: Routledge.

The White House (2011). Strategic implementation plan for empowering local partners to prevent violent extremism in the United States. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/12/08/strategic-implementation-plan-empowering-local-partners-prevent-violent-> (Erişim Tarihi: 21.03.2018).

The White House (2009). Remarks by the President at Cairo University. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09> (Erişim Tarihi: 12.03.2018).

UNESCO (2018). Preventing violent extremism through education: effective activities and impact. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000266105>, (Erişim Tarihi: 14.03.2018).

United Nations Development Programme (2015). *Root Causes of Radicalization in Europe and the Commonwealth of Independent States*. <https://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/democratic-governance/conflict-prevention/discussion-paper---root-causes-of-radicalism.html>, (Erişim Tarihi: 22.03.2018).

United States Attorney's Office District of Massachusetts (2015). A framework for prevention and intervention strategies. <https://www.justice.gov/usao-ma>, (Erişim Tarihi: 15.02.2018).

Vidino, L., & Hughes, S. (2015). *Countering violent extremism in America: Program on extremism*, George Washington University Center for Cyber and Homeland Security Report, Washington, D.C.: George Washington University.

Wardetzki, B., (2018). *Siyasette ve toplumda narsisizm, ayartma ve iktidar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Warsame, A., Farah, M. & Adam, A. (2015). How twin cities Muslim leaders are trying to prevent extremism. <http://www.startribune.com/how-twin-cities-muslim-leaders-are-trying-to-prevent-extremism/299981061/> (Erişim Tarihi: 22.03.2019).

Wiktorowicz, Q. (2004). *Islamic activism: A social movement theory approach*. Bloomington: Indiana University Press.

Wilentz, S. (2010) *Live by the movement, die by the movement*. <https://newrepublic.com/article/79004/you-said-you-wanted-revolution-midterm-elections-obama> (Erişim Tarihi: 22.02.2018).

Wilner, A. ve Dubouloz, C.J. (2009). Homegrown terrorism and transformative learning: An interdisciplinary approach to understanding radicalization. *Canadian Political Science Association Conference*, May 2009, University of Ottawa, Canada.

Yeşiltaş, M. & Özçelik, N. (2016). *PKK terörünün yeni dinamikleri: Radikalleşme ve şehir çatışması*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Raporu. İstanbul: SETA.

Yayın Geliş Tarihi: 29.03.2019
Yayına Kabul Tarihi: 28.06.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.546977>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 337-360
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KILIK DEĞİŞTİRMENİN EN MAKBUL HÂLİ: ERKEKSİ KADIN VERSUS KADINSI ERKEK

Gülçin OKTAY*

Öz

*Kılık değiştirme, tarihi geçmişe sahip önemli bir kavramdır ve genellikle erkeklerin karşı cinsin kıyafetlerini giymesi ve davranışsal özelliklerini sergilemesi olarak tanımlanır. Oysaki tarihi örnekler üzerinden gidildiğinde kılık değiştirmenin sadece tek bir cins ile sınırlanmayacak bir eylem olduğu ve çeşitli nedenlerle tercih edildiği ortaya çıkar. Geç dönem Osmanlı metinlerinde de kılık değiştirme, olay örgüsünün önemli bir parçası olarak toplumsal yapının, cinsel kimliğin ve modernleşme süreçlerinin anlaşılmasında bir araçtır. Bu makale de öncelikle kadınların kılık değiştirmelerini T. Abdi'nin *Sergüzeşt-i Kalyopi*, Ahmet Mithat Efendi'nin *Dürdâne Hanım*, Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* ve Ömer Seyfettin'in *Yalnız Efe* adlı eserlerindeki kadın karakterler üzerinden ele alacak ve kadınların, daha da ötesinde anlatıcının bu eyleme yüklediği anlamı çözümlenmeye çalışacaktır. Aynı zamanda kılık değiştirme ya da ona yakın değişimler, Samipaşazâde Sezai'nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâhun Bey ile Râkım Efendi*, *Recaizâde Mahmut Ekrem'in Araba Sevdası*, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Şık romanlarındaki erkek karakterler üzerinden de örneklendirilecektir. Bu sayede toplumsal cinsiyet kodlarının "nasıl" işlediği ve buna bağlı olarak modernleşmenin cinsiyet üzerinden "ne şekilde" algılandığı ortaya çıkarılacaktır. Son tahlilde kılık değiştirmenin ya da ona yakın değişimlerin toplum, anlatıcılar ve yazar tarafından değerlendirilme süreci "korku", "ahlâk kaygısı" ve "değişim arzusu" çerçevesinde düşünülecektir.**

Anahtar Kelimeler: *Türk Romanı, Kadın, Erkek, Kılık Değiştirme, Modernleşme.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Oktay, G. (2020). Kılık değiştirmenin en makbul hâli: Erkeksi kadın versus kadınsı erkek. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 337-360.

* Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0003-3745-5896, oktaygulcin@gmail.com

THE MOST ACCEPTABLE WAY OF CROSS-DRESSING: MASCULINE FEMALE VERSUS FEMININE MALE

Abstract

Having a historical past, cross-dressing is an important notion and is generally defined as males dressing like opposed sex and expressing their behavioral characteristics. However, considering the historical examples, it is seen that cross-dressing is an act which cannot be limited to a single gender and is preferred for several reasons. In the late Ottoman period texts, cross-dressing as a critical part of the plot is a tool helping to better understand the social structure, sexual identity and modernization processes. The study will first address the female characters cross-dressing through *Sergüzeşt-i Kalyopi* by T. Abdi, *Dürdane Hanım* by Ahmet Mithat Efendi, *Vatan Yahut Silistre (Homeland or Slistria)* by Namık Kemal and *Yalnız Efe (Alone Efe)* by Ömer Seyfettin, and try to analyze the meaning attributed to this act by females, more importantly, by the narrator. Moreover, cross-dressing or similar changes will also be discussed through male characters in *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* by Samipaşazade Sezai, *Felatun Bey ile Rakım Efendi* by Ahmet Mithat Efendi, *Araba Sevdası (The Carriage Affair)* by Rezaizade Mahmut Ekrem, *Şık (Chic)* by Hüseyin Rahmi Gürpınar. Thus, “how” the social gender codes are addressed and therefore “how” modernization is perceived upon gender will be revealed. In the final analysis, the process of evaluating cross-dressing or similar changes by society, narrators and the author will be discussed within the framework of “fear”, “moral anxiety” and “desire of change”.

Keywords: Turkish Novel, Woman, Man, Cross-Dressing, Modernization.

GİRİŞ

Genellikle “karşı cinsin giydiği kıyafetleri giyme” şeklinde tanımlanan kılık değiştirme (cross-dressing), günlük kullanımda bu anlamından koparılmış ve “olumsuz” çağrışımlar yapacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Oysaki kelime, toplumun kendilerine uygun gördüğü cinsiyet kalıplarını geçici ya da kalıcı nedenlerle reddeden cinslere işaret eder. Ancak yaygın kabul, kelimenin sadece tek bir cins üzerinden tanımlanarak cinsel kimlik konusunda farklılıklara işaret edecek şekilde kullanılmasıdır. Bu tanıma göre, kılık değiştirenler (cross-dresser), biyolojik olarak erkek ancak görünüş/davranış olarak kadın olan bireyler olarak kabul edilirler. Toplum içerisinde yaygın olan bu kullanım, medya aracılığıyla sıklıkla gündeme getirilerek kelime üzerindeki “olumsuz” ve “sınırlayıcı” imaj daha da arttırılır. Aslında kelime, travesti kelimesi gibi kökenleri bağlamında düşünüldüğünde erkek cinsle sınırlanamayacak kadar açık bir anlama sahiptir. Nitekim tarih boyunca kılık değiştiren kadınların varlığı yaygın kabulün yanlışlığını net bir şekilde ortaya koyar. Hatta bazı kabile ve medeniyetlerde çapraz cinsiyet rollerinin benimsenmesi bu durumun bir örneğidir. Bunlardan biri, Kanada’nın Orta Antartika bölgesinde yaşayan ve kendilerini İnuitler olarak tanımlayan Eskimolarda görülür. Ergenlik çağına gelene kadar kız çocuklarının erkek, erkek çocuklarının da kız gibi giydirilmeleri İnuitlerde yaygın bir gelenektir.

Bu sayede İnuitler, nedeni kesin olarak bilinmese de kadın ile erkek arasındaki dengeyi korumaya, günlük iş bölümünü cinsiyetten arınmış bir hâle getirmeye, türeyiş efsanelerine sadık kalmaya¹, simgesel ya da duygusal bir sosyalleşme sağlamaya çalışırlar (Bouvet, 2004: 103-104).

Bu anlamda kılık değiştirmeyi bir tek erkek cinsi ile ilişkilendirmek, aynı zamanda bu değişikliğin sadece eşcinsel eğilimlerle gerçekleştirildiğini söylemek yanlış bir yaklaşımdır. Bir anlamda kılık değiştirmek sadece cinsel bir fetiş değil, bazen de çeşitli ve gerekli sebeplerle gerçekleştirilen bir eylemdir². Nitekim tarih boyunca farklı bölgelerde rastlanan örnekler, yaygın kabullerden sıyrılarak kılık değiştirmenin işlevi ve anlamı üzerine düşünmek gerektiğini ispatlar. Özellikle de kadınların kılık değiştirmeleri, toplumsal yapının çeşitli dinamiklerini de ortaya koyan bir durumdur. Bu konuda öne çıkan ve dünyanın çeşitli yerlerinde bilinen örnekler mevcuttur. Bu örneklerden birisi, Fransızların yerli ve millî kadın kahramanı Jeanne d'Arc'tır³. Fransızların ulusal tarihinde yer edinen Jeanne kısa

¹ İnuitlere göre ilk insanlar iki küçük toprak parçasından ortaya çıkan iki yetişkindir. Bir süre sonra bu iki erkek çiftleşir ve erkeklerden biri hamile kalır. Ancak doğum aşamasına gelince çift, hamile olan erkeğin doğurma becerisinin olmadığını keşfeder. Bu durumda hamile olmayan erkek, büyüü bir şarkı söyler ve hamile olan erkek kadına dönüşür. Bu sayede kadına dönüşen erkek, bir "erkek" çocuk doğurarak İnuitlerin kökenini oluşturur. Bu türeyiş efsanesi ile İnuitler, cinsiyetlerin doğum sırasında değiştiğine inanırlar ve ergenlik çağına gelene kadar kız ve erkek çocukların giyimlerini tersine çevirerek -bilindiği kadarıyla- bu olaya gönderme yaparlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bouvet, 2004: 104-106).

² Christine Bard, *Pantolonun Politik Tarihi* (2012) adlı kitabında kadınları erkek kıyafeti giymeye sevk eden durumları genel olarak şöyle sıralar: Kadınların yaşadığı bazı sağlık sorunları -doktor raporu ile belgelenmek suretiyle- pantolon giymelerine olanak sağlar (69, 73-74). Bunun dışında kadınların erkek kılığına girmelerinin en önemli sebebi ekonomik kaygılardır. Kadınların iş yaşamında erkeklerle eşit ücret alamamaları onları erkek kılığına girmeye mecbur bırakır. Bu sayede kadınlar "eşit işe, eşit ücret" haklarını ancak erkekleşerek elde ederler (69-70, 187). Aynı zamanda kadın seks işçilerinin de kışlalara girebilmek için erkek kılığına girdiği bilinir (51). Bunların dışında erkek kıyafetinin iktidarı, gücü ve özgürlüğü simgelemesi de kadınları cezbeden diğer noktalardır (72). Aynı zamanda tiyatrodaki "pantolonnade" (soytarılık, güldürü) adlı komedi tipi kadınları erkek kılığına girmeye yönlendirir (8). Bu sebeple kadınlar şenliklerde, eğlencelerde, maskeli balolarda güldürü ögesi sağlamak amacıyla bu kılığı tercih ederler (106-109). 1850'lerden sonra da pantolon, feminist kadınlar öncülüğünde erkeklere meydan okumak için politik amaçlarla giyilir ve 20. yüzyılda da radikal feministler arasında giderek yaygınlaşır (95).

³ 1412 yılında Fransa'nın Domremy köyünde doğan Jeanne, Fransa ile İngiltere arasında Yüzyıl Savaşları'nın kaderini değiştiren kişi olarak anılır. İngilizlerin Burgonya Dükü ile anlaşarak Fransa'nın yarısını işgal etmeleri, özellikle Paris'i ele geçirmeleri ve Fransa için stratejik bir konumda bulunan Orleans'ı kuşatmaları Fransız halkı üzerinde büyük bir umutsuzluğa sebep olur. Jeanne da bu olumsuz atmosferin içerisinde dine olan bağlılığı ve Tanrı'dan geldiğini iddia ettiği seslerle yıkılmak üzere olan Fransa'nın halkı için bir umut ışığı olur. Nitekim Orleans kuşatmasında büyük başarılar gösterir ve Reims'da Charles'ın taç giyerek kral olmasını sağlar. Ancak bir süre sonra iktidar ve kilise üzerinde bir tehdit

saçları, pantolonu, zırhı ve atıyla bir erkek kimliğine bürünür. Bu değişim, Jeanne d’Arc’ın vatan savunmasına erkeklerin yanında rahatça katılmasını ve başarılı olmasını sağlarken, bir yandan da yargılanmasına ve yakılmasına neden olur. Erkek kılığına giren kadınlardan bir diğeri de Çin’de Kuzey Wei Hanedanlığı döneminden (386-534; Tabgaçlar) beri anlatılan Hua Mulan’dır⁴. 568’de ortaya çıkan “Mulan Shi” (The Ballad of Mulan/Mulan’ın Şiiri) adlı anonim şiire göre Mulan, erkek kıyafetleri giyerek ve kimliğini gizleyerek hasta ve yaşlı babasının yerine -erkek kardeşi çok küçük olduğu için- savaşa giden bir kadındır. Hatta Mulan kılık değiştirerek orduya katıldıktan sonra uzun yıllar bir erkek olarak bilinir ve önemli rübelere de yükselir (Edwards, 2010: 179-180). Bu iki örnek dışında muhakkak ki dünya tarihinde gizli ya da açık erkek kılığına giren karakterler mevcuttur. Ancak bu iki karakter, uluslararası üne kavuşmaları ve mitleşmeleri yönüyle de ilgi çekicidir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1877-1878’de Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), 1911’de Trablusgarb Savaşı, 1912’de Balkan Savaşları, 1914’te Birinci Dünya Savaşı ile büyük ölçüde toprak kaybetmesiyle Jeanne d’Arc ve Hua Mulan gibi savaşçı kadınlar Osmanlı toplumunda da ortaya çıkar. Nitekim bu dönemlerde cephe gerisinde “kadına özgü” işler yapan kadınların yanında aktif olarak savaşa katılan ve önemli roller üstlenen kadınlar da vardır. Bu kadınlardan biri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda faaliyet gösteren ve bir kahramana dönüşen Nene Hatun’dur (Kurnaz, 1996: 265). Millî Mücadele döneminde ise Garp Cephesi’nde görev alan Asker Saime; Pozantı’da Fransızlara kılavuzluk ederek onları Türk hatlarındaki pusuya düşüren Kılavuz Hatice; Güney Cephesi 9. Tümen’de gönüllü komutanlık yapan Tayyar Rahmiye; Adana, Dinar, Afyon Karahisar, Nazilli, Sarayköy ve Tire’de asker olarak görev yapan Fatma Seher Hanım; İzmir’in işgali nedeniyle Aydın’a geçip düşmana karşı çete kuran Binbaşı Ayşe; kocası Halil Efe ile Gördes-Sındırgı-Akhisar bölgesinde faaliyet gösteren Gördesli Makbule; babası ile savaşa katılan, 12 yaşında onbaşı rütbesi alan Nezahat Onbaşı ve Van’ın Ereğ kasabasında 500 kişiye komuta eden Süreyya Sülün Hanım bizzat savaşa katıldığı bilinen isimlerdir (Kurnaz, 1996: 257-268; Şahin&Şahin, 2013: 53-72). Bu

---

olarak görülür ve İngilizlere satılır. Engizisyon mahkemesinde yargılanan Jeanne’a çeşitli suçlamalar yöneltilir ve neticede yakılarak öldürülür. Bu suçlamalardan biri de Jeanne’ın kadın olmasına rağmen erkek kıyafetleri giymesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yılmaz, 2010; Oliphant, 2015).

⁴ Resmî kayıtlarda geçmemesine rağmen Mulan’a şiirlerde, operalarda, filmlerde, dizilerde ve oyunlarda yer verilir. Bu anlamda Mulan’ın gerçekten yaşayan biri değil de efsanevî bir karakter olma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir. Hua Mulan’ın anlatıldığı her bir kaynak ya da yapım -tıpkı Mulan hikâyesinin varyasyonları gibi- onun farklı bir özelliğine değinir. Buna göre Mulan, bir yandan savaşçılığı, vatanseverliği ve ailesine olan bağlılığı ile övülürken diğer yandan da erkek kılığına girmesi, babasının yerine orduya katılması ve ataerkil sisteme başkaldırması ile feminist açıdan da değerlendirilir (Kwa & Idema, 2010: xi-xxxii).

örnekler bir bütün olarak düşünöldüğünde kılık değiştirmenin gerekli zamanlarda başvuru olan bir eylem olduğuna işaret eder. Ancak bu eylemin zorunluluk maskesi altında başka bir noktaya işaret edip etmediğini anlamının en iyi yollarından biri, yazarların bilinç dışı olarak adlandırılabilir kurmaca eserleri incelemek ve bu eserlerin alt metinlerini okumaya çalışmaktır.

KILIK DEğİŞTİRMENİN KURMACA HÂLİ

Geç dönem Osmanlı metinlerinde de kılık değiştirme, olay örgüsünün önemli bir parçasıdır. Bu konuda örnekler kısıtlı olmakla beraber var olanlar kimlik, cinsel kimlik ve toplumsal yapı hakkında fikir verirler. Bu örneklerden ilki, T. Abdi'nin *Sergüzeşt-i Kalyopi*⁵ (1874) adlı eseridir. Bir tür adı olmasa da "roman" kelimesine alternatif olarak kullanılan "sergüzeşt" ifadesiyle eser⁶, isminden de anlaşılacağı üzere Kalyopi adlı Rum kızının maceralarını anlatır. Bir kadın olarak Kalyopi'yi bu maceralara sürükleyen ve bu süre içerisinde onu koruyan tek şey, erkek kıyafetleri giymiş olmasıdır. Babasının ölümünden sonra "gayet sert ve kıskanç" (12) erkek kardeşi Kosdantin'in hükmü altında yaşamak zorunda kalan Kalyopi'nin kılık değiştirmesi ve erkek kıyafetleri giymesi birtakım mecburiyetler sebebiyledir. Bunların başında Kalyopi'nin bir gün babasının mezarı başında "ah u figan" (9) ederken geç saatlere kadar uyuyakalması ve uyandığında da Müslüman bir Osmanlı genci olan Ziver Bey ile karşılaşması gelir. Karanlıkta birbirlerinin yüzünü net bir şekilde göremeseler de bu iki genç, ortak bir kaderi paylaşırlar: babalarının ölmüş olması. Geç bir saatte, genç bir kadının sokakta tehlike altında olduğunu düşünöen Ziver Bey, Kalyopi'yi evinin kapısına bırakınca macera da başlamış olur. Bu olay, Kosdantin için ailenin namusunu lekeleyen

⁵ T. Abdi'nin "Maarif Nezaret-i Celile'sinin ruhsatıyla birinci defa olarak tab' olun[an]" *Sergüzeşt-i Kalyopi* [İstanbul: yy, 1290/1874] adlı eserinin çeviri yazısı K. İrfan Karakoç tarafından yapılmış ancak "henüz" yayımlanmamıştır. Karakoç'un izni ile makalede bu çeviri yazı kullanılacak ve eserin ilk basım tarihi ilerleyen sayfalarda tekrarlanmayacaktır. Aynı durum diğer eserler için de geçerlidir. Buna göre, incelenen eserin adının ilk geçtiği yerde ilk basım tarihi yanına parantez içerisinde verilecek ancak makale boyunca kullanılan baskı metin içerisinde değil, "Kaynakça" bölümünde gösterilecektir. Bu yöntem makalenin okunmasını kolaylaştırmakla beraber, ilk baskı tarihi ve kullanılan baskı tarihi konusundaki karmaşayı da ortadan kaldıracaktır. Aynı zamanda bu yöntem, sık sık baskı tarihinin tekrarlanmasına ihtiyaç bırakmayarak işlevsel de olacaktır.

⁶ İrfan Karakoç, "Modernite Aşkına: Türkçe Romanın Sergüzeşti yahut XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Türün İzini Sürmek" adlı makalesinde roman türünün isimlendirilmesi meselesi üzerine düşünür. Karakoç, Osmanlı şair ve yazarlarının tür karşısındaki temkinli yaklaşımlarını Osmanlı-Türk modernleşmesinin önemli bir refleksi olarak kabul eder. Hatta Karakoç, yazarların âdeta "roman" kelimesinin arkasından dolanarak yaptıkları "ahbâr", "hikâye", "sergüzeşt", "acâib" ve "garâib" gibi isimlendirmelere de dikkat çekerek türü yerleştirme çabalarına ve bunun sonunda ortaya çıkan "çiftedeğerli" (ambivalence) tutuma değinir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Karakoç, 2019: 231-248).

Kalyopi'nin ortadan kaldırılmasını gerektiren bir mazeret olur. Bunun üzerine aile meclisi toplanır ve Kalyopi'nin Yunanistan'a gönderilmesine karar verilir. Bu aşamada Kalyopi bir ilaç ile bayıltılır, üzerindeki kıyafetler "kadim Yunan fukaralarının giydi[kleri]" (14) ile değiştirilir ve bir sandık içerisinde gemiye bindirilir. Böylece Kalyopi kendi isteği dışında, kardeşi Kosdantin'in planı dâhilinde erkek kılığına girmiş olur. Zorunlu olarak gerçekleşen bu kılık değiştirme, Kalyopi'nin ev içinde ve babasının mezarı arasında geçen hayatını büsbütün değiştirir. Hatta Kalyopi ilk aşamada bu değişikliği kabullenmekte güçlük çeker ve kendisini erkek kıyafetleri ile gördüğü zaman "aman efendim ben kimim?" (15) sorusunu sorarak bir kimlik bunalımı içerisine düşer. Bu soruya cevap ise kendisini "kısmen" kurtaracak olan geminin kaptanından gelir. Kalyopi'nin hâline acıyan kaptan, kendisine Kosdantin tarafından verilen görevi yani Kalyopi'yi denize atma planını gerçekleştirmez. Bunun yerine kaptan, erkek kılığındaki Kalyopi'yi biraz erzak ile birlikte Midilli adasına bırakır. Kalyopi, kaptanın merhameti sayesinde ölümden kurtulmuş olsa da bu aşamadan sonra daha ciddi bir gerçekle yüz yüze gelir: hayvanların ve kötü insanların olduğu bir dünyada hayatta kalmak. Bir adadan diğerine sürüklenen Kalyopi'nin kötülükler içerisinde hayatta kalmasını sağlayan da "kısmen" bu kötülüklerin kaynağı olan kimliğe yani erkek kılığına bürünmesidir. Daha önce ailesinden ayrılmayan, dayalı döşeli odalara, yumuşak yataklara, süslü kıyafetlere ve güzel yemeklere alışkın olan yani bir "kadın" olan Kalyopi için erkek kimliğinde olmak, hayatta ve güvende olmak demektir. Aynı zamanda bu kimlik, olgunlaşmanın da anahtarıdır. Bu anlamda *Sergüzeşt-i Kalyopi*'de kılık değiştirme, Kalyopi'nin sokaklarda rahatça dolaşmasını, taciz ve tecavüzlerden korunmasını, çeşitli maceralar yaşamasını ve son tahlilde olgun biri olmasını sağlar. Sonuçta Kalyopi erkek kılığındaiken düştüğü zor durumlardan insanların ve kendi kurguladığı hikâyelerin yardımıyla kurtulur. Ancak aynı durum, Kalyopi'nin kadın olduğunu açıkladığı sahnelerde görülmez.

Hikâye boyunca Kalyopi, dört yerde kadın olduğunu açıklar ancak bunların üçünde gerçek kimliğinden dolayı zarar görür. Kalyopi'nin kadın olduğunu açıkladığı ilk an, Kız Adası halkı tarafından öldürülmek üzere olduğu andır. Bu açıklama, kısa bir süre Kalyopi'yi öldürülmekten kurtarsa da uzun vadede adanın sultanı Çeşmahu ve taraftarlarının düşmanlıklarını kazanmasına sebep olur. Kalyopi'nin kadın olduğunu açıkladığı ikinci an ise Kız Adası'ndan kaçtıktan sonra sığındığı yerdeki kahvecinin uzun saçlarını tesadüfen görmesi sebebiyledir. Bunun üzerine cinsiyetini açıklamak zorunda kalan Kalyopi, kahvecinin evine erkek kılığında bırakılır, ancak bu tekinsiz adamın evine geri döndüğünde kendisine tecavüz edeceğini düşünür. Hatta bu düşüncesini kahvecinin mizacı ve erkeklerin kahvedeki muhabbetleri ile birleştiren gerçekleştirmeye ihtimali yüksek bir tehlike olarak görür. Bu anlamda, Kalyopi'nin kahveciye kadın olduğunu açıklaması korku dolu anlar yaşamasına sebep olur ve yaşayacağı bir sonraki zarara da zemin hazırlar. Kalyopi'nin kadın olduğunu açıkladığı üçüncü an ise birinci ve

ikincisinden daha kötü sonuçlara sebep olur. Kahveciye güvenmeyen Kalyopi, kahvecinin karısına gerçek kimliğini açıklar. Ancak kadın, Kalyopi'yi fahişe olmakla suçlar ve komşularını da çağırarak “fahişe”yi hükümete teslim eder. Bu anlamda tek başına bir kadın olmak ve evden/evinden uzak olmak, Kalyopi'nin fahişe olarak yaftalanmasına, yüzüne tükürülmesine ve nezarete atılmasına sebep olur. Kalyopi'nin kadın olduğunu açıkladığı dördüncü an ise diğerlerinden farklıdır ve hikâyenin de sonudur. Kalyopi, çeşitli olaylardan sonra İstanbul'a ayak basar basmaz Ziver Bey ile karşılaşılır. Bu karşılaşmadan sonra Kalyopi, kendisini arayan Ziver Bey'e bir kadın olduğunu hem de onun aradığı kadın yani Kalyopi olduğunu açıklar. Böylece Kalyopi, başladığı yere yani İstanbul'a ve Ziver Bey'e kavuşmuş olur. Bir anlamda Kalyopi, bu karşılaşmadan sonra bir erkeğin “karısı” olarak hayatına devam edeceğinden güvende ve saygın biri olur. Hatta hikâyenin sonunda Kalyopi, Ziver Bey ile “din-i İslâm” hükümlerince evlendikten sonra Nedîme adını alır. Bu ad da “arkadaş, dost; itibarlı, zengin bir kadının yanında bulunan ve ona arkadaşlık eden kadın”⁷ anlamıyla Kalyopi'nin bu evlilikte sahip olacağı konumu da yansıtır. Bu anlamda erkek kıyafetleri ve geçici de olsa erkek kimliği, Kalyopi'nin olgunlaşmasına, bakireliğini korumasına ve yeni “koruyucusu” Ziver Bey'e kavuşmasına yardımcı olur.

Hikâye boyunca dikkat edilmesi gereken bir diğer konu da erkek kıyafetleri içerisindeki Kalyopi'nin kadın olduğunun anlaşılmasıdır. Ne kendisini Midilli adasından kurtaran kaptan ne Ziver Bey ne sevdiği kadını kaybeden delikanlı ne Çeşmahu ne de kahveci Kalyopi'nin gerçek kimliğini anlar. Hatta Kalyopi, bir süre sonra erkek kimliği ile bütünleşmeye başlar ve her gittiği yerde hayat hikâyesini birbirinden farklı şekilde anlatarak alt satırdan ilerleyen bir hikâye de yaratır.⁸

⁷ İlhan Ayverdi, “Nedîme”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.lugatim.com/s/nedime> (Erişim Tarihi: 29.01.2019)

⁸ Kalyopi, ilk kurmaca hikâyesini kendisini Midilli adasından kurtaran kaptana anlatır. Bu hikâyeye göre Kalyopi, Yunanistan'da bir tüccarın çırağıdır ve patronu ile birlikte bir Yunan gemisine binerek Mısır taraflarına gitmeye çalışırlar. Kalyopi'yi bu ıssız adaya düşüren ise, yolculuk esnasında şiddetli bir fırtınaya yakalanmaları ve gemilerinin parçalanmasıdır. Neyse ki Kalyopi, geminin kopan parçalarından birine tutunur ve insandan uzak Midilli adasına düşer. Adada açlıktan ve kimsesizlikten telef olmaktadır hikâyesini anlattığı kaptanın gemisi gelir ve böylece bu genç yolcu kurtulur (23). Kalyopi kurguladığı ikinci hikâyeyi Kahire'de Ziver Bey'in tuttuğu evin yan tarafında oturan delikanlıya anlatır. Bu delikanlı Kalyopi'nin gözlerini ölen sevgilisinin gözlerine benzetir ve ona kim olduğunu sorar. Bunun üzerine Kalyopi aşktan ve acıdan kendinden geçmiş ve gerçek kimliği konusunda şüpheye düşen delikanlıya bir hikâye anlatmak zorunda kalır. Bu hikâyeye göre Kalyopi, uzak yerlerden gelmiştir ve bir efendinin hizmetkârıdır (41-42). Kalyopi üçüncü hikâyesini ise, Kız Adası'nın sultanı Çeşmahu'ya anlatır. Ziver Bey'in yanından kaçıp, sevdiği kadını kaybetmiş delikanlı ile yolculuk eden Kalyopi, Arabistan Körfezi'ne giden bir gemiye biner. Ancak “yine” şiddetli bir fırtına gemiyi paramparça eder ve Kalyopi bir tahta parçasına tutunarak bir adaya yani Kız Adası'na çıkar. Bunun üzerine Kalyopi, kendisini bulan Çeşmahu sultana İstanbullu varlıklı bir ailenin çocuğu olduğunu, babaları

Böylece Kalyopi, ilk zamanların acemiliğini atlatıp yeni kimliğini kabullendiğinde bir erkek yazar gibi hikâye oluşturur. Aynı zamanda erkek kıyafetlerinin verdiği özgüven içerisinde Kalyopi, ağlayıp sızlamadan kendisini ifade etmeye ve sorunlara kısa sürede çare bulmaya başlar. Hatta Kalyopi'nin bu özgüveni, teninin beyazlığı ve yüzünün güzelliği ile de birleşince Çeşmahu sultanın ona âşık olmasına neden olur. Bu anlamda kılık değiştirmek, Kalyopi için ilk başlarda kardeşi Kosdantin'in zorlaması ile olsa da ilerleyen aşamalarda kendisinin de benimsediği ve giderek kabullenmeye başladığı bir durum hâline gelir. Her ne kadar Kalyopi kılık değiştirmeyi, haydut ve eşkıyalardan korunmak için bir zorunluluk olarak görse de özgürlüğün, yaratıcılığın ve maceranın da kaynağı olarak benimser.

Bir kadının erkek kılığına girmesi ile ilgili ikinci örnek ise Ahmet Mithat Efendi'nin *Dürdâne Hanım* (1882) adlı romanında görülür. Bu romandaki Ulviye Hanım -nâm-ı diğer Acem Ali Bey- *Sergüzeşt-i Kalyopi*'deki Kalyopi ile ilk bakışta benzerlikler taşısa da dikkatle incelendiğinde aralarında önemli farklılıklar olduğu görülür. Bunların başında da Ulviye Hanım'ın bilerek ve isteyerek erkek kılığına girmesi gelir. Romanda anlatıcının İranlı ya da Hintli olduğunu belirttiği Ulviye Hanım, Mısır'a göçmüş bir ailenin kızıdır. Evli olan Ulviye Hanım, babasının işi dolayısıyla İstanbul'a gidince hayatında büyük değişimlere sebep olacak olaylar yaşar. Bunların başında önce Mısır'daki eşinin, sonra da babasının ölümü gelir. Bunun üzerine Ulviye Hanım, annesi ile birlikte İstanbul'da yaşamaya başlar. Ancak bu yeni hayat yirmi yedi, yirmi sekiz yaşlarında, gezmeyi ve

---

öldükten sonra ailenin perişan bir duruma düştüğünü, annesine maddi anlamda yardım edebilmek ve kötü günlerden uzaklaşmak için bir gemi ile yola çıktığını ancak geminin şiddetli bir fırtınaya tutulduğunu söyler. Kalyopi dördüncü hikâyesini ise Kız Adası'ndan kaçtıktan sonra bindirildiği geminin kaptanına anlatır. Bu hikâyeye göre de Kalyopi bir fukara çocuğudur ve kısmet aramak için yolculuğa çıkar. Bu yolculuk esnasında arkasında bıraktığı Kız Adası'na düşer. Zengin biri onu evine alır ve orada çalışmaya başlar. Ancak çok geçmeden evin hanımı Kalyopi'ye âşık olur ve onu rahatsız etmeye başlar. Evin hanımı hizmetindeki delikanlıdan istediği alakayı göremeyince onun kendisine sarkıntılık ettiği şeklinde bir iftira atar. Bu olay üzerine de Kalyopi adadan kaçır ve hikâyesini anlattığı kaptanın gemisine biner. Beşinci hikâyesini Kalyopi, gemiden indikten sonra kahvesine sığındığı kahveciye anlatır. Kalyopi'nin soğuktan korunması için kahvesinde yatmasına izin veren adam, ertesi sabah dükkânına döndüğünde uyuyan kişinin bir kadın olduğunu dağılmış uzun saçlarından anlar. Bunun üzerine Kalyopi, kahveciye kötü ahlâklı kocasından kaçtığını ve bir gemiye binip bu kasabaya indiğini söyler; zarar görmemek için de erkek kılığında dolaştığını ekler. Bu beş hikâyenin ortak noktası ise dinleyen kişilerin üzerinde etki bırakması ve onları inandırmasıdır. Böylece T. Abdi, Kalyopi'nin sergüzeştini anlatırken Kalyopi de içinde bulunduğu erkek kimliğinin hikâyesini kurgular. Bu hikâyelerde dikkat çeken diğer nokta da erkek kılığındaki Kalyopi'nin bir isminin olmamasıdır. Hatta bu hikâyeleri dinleyen kişiler de eski Yunan fukaralarına benzeyen bu delikanlının ismini sormazlar ve *Sergüzeşt-i Kalyopi* hikâyesi boyunca “erkek” Kalyopi'nin bir adı yoktur; anlatıcı ondan bahsederken Kalyopi adını kullanmakta ısrar eder.

eğlenmeyi seven Ulviye Hanım için oldukça sıkıcıdır. Zengin ve eğitimi bir kadın olarak Ulviye Hanım için en önemli şey, hayata heyecan katmaktır. İşte bu heyecanı da yan taraflarında bulunan Halveti Efendi konağını izlemekte ve bu eylemi gerçekteştirirken de tanınmamak için erkek kılığına girmekte bulur.

Bu anlamda, Ulviye Hanım'ın erkek kılığına girmesi Kalyopi'ninkinden oldukça farklıdır. Öncelikle Ulviye Hanım, bir erkek kimliği edinebilmek için özel olarak Beyoğlu'na gidip kendisi için erkek kıyafetleri seçer. Kalyopi erkek kılığına girdikten sonra herhangi bir erkek ismi almazken Ulviye Hanım kendi iradesiyle Acem Ali Bey adını alır. Hatta Ulviye Hanım, Kalyopi'ye kıyasla erkek kimliğine o kadar yatkındır ki bu kılığa girdikten sonra ağır bir merdiveni ve sandığı tek başına kaldıracabilecek güce sahip olduğunu keşfeder. İçinde gizli olan bu gücü açığa çıkarmaya kararlı olan ve bundan da büyük bir memnuniyet duyan Ulviye Hanım, bir sandal kavgasına karışıp önüne geleni dövmekten de zevk alır. Böylece bir süre sonra Ulviye Hanım, gücü ve kavgacı tavırlarıyla Acem Ali Bey kimliği ile Galata çevresinde isim yapar. Zaten anlatıcı da Ulviye Hanım'ın erkek mizacına yatkın olduğunu belirten ifadeleri pek çok yerde kullanır. Bunların başında anlatıcı, Ulviye Hanım'ın "öyle horozdan kaçan takımından" (598) olmadığını, hatta kendisine gönül veren erkeklerin "ahvâl-ı âşıkaneyle bir güzelce eğlenmek fırsatını" (598) kaçırmadığını vurgulayarak devrine göre serbest/özgür tabiatlı ve farklı/alışılmışın dışında bir kadın portresi çizer. Hatta anlatıcının "şeytan Ulviye" (599) olarak tanımladığı bu kadın, ilk defa erkek kıyafetleri giydiğinde -yine anlatıcının ifadesiyle- "kendi kendisini cidden erkekten fark edeme[z]" (600). Bir erkek gördüğünü sanıp bayılan kethüda kadın ile Ulviye arasında da şöyle bir konuşma geçer:

*-Aman efendim! Bu kıyafet ne? Sizi valideniz bu hâlde görmesin.
Sonra karışmam!*

-Validem beni bu hâlde nasıl görebilecek? Onun neden haberi olabilir?

-Ee, bu kıyafete girmekten maksadınız nedir?

-Hiç! Eğlence!

-Nasıl eğlence!

-Dürdane Hanım'la muâşaka edeceğim!

-Aman a kızım, bu nasıl lâkırdı.

-Nasıl lâkırdı olacak? Bu dünyaya dört duvar arasında mahpus olmak için gelmedik ya! (2000: 600-601).

Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da Ulviye Hanım'ın fiziksel olmaktan öte düşünce yapısı olarak da eril zihniyete yatkın olmasıdır. Bu durum onun Halveti Efendi konağının kızı Dürdâne'yi izleme kararında açıkça görülebilir.

Hayatına eğlence ve heyecan katma, bir romanın içindeymiş gibi yaşama amacıyla olan Ulviye Hanım, bu romanda kendisine erkek rolü biçer. Ulviye Hanım, Dürdâne'yi izlemeye başlamadan yani henüz erkek kılığına girmeden önce de “[o]n sekiz yaşındaki bir kızın öyle bir masûmiyet-i melekâne içinde bulunması kabil olamaz” (599) diyerek kadının gizem/kapalılık ve ahlâksızlık çerçevesinde değerlendirildiği eril toplumsal kabulleri tekrarlar. Ulviye Hanım’ın bu düşüncesi Dürdâne’nin odasını -anlatıcının ifadesiyle- “nakil-i sadâ denilen ihtirâ-ı garîbe” yani “telefon” aracılığıyla dinlediğinde de doğrulanır (604). Buna göre Dürdâne, Mergup isimli çapkın bir adam ile gayrimeşru ilişki yaşar ve bu ilişkiden hamile kalır. Bu olaya dolaylı olarak şahit olan Ulviye Hanım için ise yapılacak iş, Acem Ali Bey kimliğine bürünerek dedektif, kabadayı ve sorun çözen bir ağabey ya da baba figürünü oynamaktır. Bu sayede Ulviye Hanım Acem Ali Bey kimliğine bürünecek, geceleri dışarıda gezmenin, meyhanelere gitmenin tadına varacak, olmak istediği kimliği ve arzuladığı hayatı yaşayacaktır. Hatta Ulviye Hanım, Acem Ali Bey kimliğini öylesine benimser ki Dürdâne’nin Mergup’tan intikam almak istememesine rağmen onu bu konuda ikna etmeye çalışır. Hatta Ulviye Hanım, bu intikam görevini bizzat üstlenerek Galata çevresinin ünlü kabadayısı Çerkez Sohbet, Rum yankesici Papazoğlu gibi illegal tiplerle de muhatap olur. Bu anlamda Ulviye Hanım, hemcinsi olan Dürdâne’ye karşı salt acıma ve merhamet duygularıyla dolu değildir. Dürdâne’nin kendi arzusuyla Mergup ile birlikte olması ve bu uğurda kendisini çok seven sâdık nişanlısı Memduh’u terk etmesi, Ulviye Hanım’a Dürdâne’nin ne kadar “masum” olduğunu ya da kimin suçlu olduğunu sorgulatır. Buna rağmen Ulviye Hanım Dürdâne’ye yardım eder, çünkü bu sayede “erk” olmaktadır. Bunu kanıtlayan sahnelerden biri, romanın en başında Acem Ali Bey kimliğindeki Ulviye Hanım’ın Çerkez Sohbet ile birlikte Galata’nın tehlikeli eğlence mekânlarında vakit geçirmek istemesidir. Zengin olmasına rağmen Ulviye Hanım, daha temiz ve güvenilir Beyoğlu çevresinde değil de ucuz, pis ve tehlikeli Galata’da eğlenmek ister. Çerkez Sohbet ise Ulviye Hanım için üzerindeki erkek kıyafetleri ile birlikte bu tehlikeli çevreye açılan bir anahtardır. Bu anahtar sayesinde de Ulviye Hanım, bir yandan erkek gibi tehlikenin, özgürlüğün ve eğlencenin içinde var olacak diğer yandan da bunları yaşarken kendini güvende hissedecektir.

Bu anlamda *Dürdâne Hanım* romanının kılık değiştiren karakteri Ulviye Hanım, *Sergüzeşt-i Kalyopi*’deki Kalyopi’nin aksine erkek kimliğinden hoşlanır ve bu kimliğin sürmesi için çabalar. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta da *Dürdâne Hanım* romanının yazarının Ahmet Mithat olmasıdır. Bu anlamda Ahmet Mithat, Ulviye Hanım’ı Acem Ali Bey kimliğine sokarak mizah öğesi çıkarmayı amaçlarken bir yandan da travesti bir karakter yaratır. Bu sayede bir Ahmet Mithat değerlendirmesinin klasik ifadesi olarak Hindistan niyetine Amerika kıtası keşfedilir. Özellikle Ahmet Mithat’ın romana Çerkez Sohbet ile Acem Ali Bey’in otelde geçirdikleri geceyi eklemesi ve romana bu sahne ile başlaması dikkat çekicidir. Böylece Ahmet Mithat, Çerkez Sohbet ile Acem Ali

Bey arasında yakınlık kurarak ve Çerkez Sohbet'i de bu yakınlıkta Acem Ali'nin güzelliğine hayran olan kişi konumuna getirerek okuyucuyu eğlendirmeye çalışır. Yazarın özellikle Çerkez Sohbet ile Acem Ali'yi bir otel odasında yan yana yataklarda yatırması ve uykusu kaçan Sohbet'in Acem Ali Bey'in yorganını kaldırmak suretiyle “göğsündeki fanilânın altına sanki iki turunç koymuşlar gibi bir hâl[i]” (568) fark etmesi ve daha da ötesinde yazar-anlatıcının bunu büyük bir keyifle aktarması, yakalamaya çalıştığı mizahî havanın bir örneğidir.

Bir diğer örnek ise, Ulviye Hanım'm ve ekibinin (Çerkez Sohbet, Rum yankesici Papazoğlu) Dürdâne'ye gizlice doğum yaptırması için kaçırdıkları Ayşe Ebe ile ilgili kısımlardır. Ebenin evinden alınması, sandalda erkek kılığına sokulması, Dürdâne'nin odasına gizlice çıkarılması ve bu süre zarfında Acem Ali Bey'e âşık olması mizahın zirvede olduğu bölümdür. Hatta dönüş yolunda Ayşe Ebe'nin aşkını Acem Ali Bey'e itiraf etmesi, sonunda Acem Ali Bey kılığındaki Ulviye Hanım'ın “Frenk gömleğinin altında yusyumu ve kaskatı iki kız memesini” (596) ebeye elletmesi ve ebenin de bu şaşkınlıkla düşüp bayılması ve tabii Ahmet Mithat'ın da bunları oldukça zevk alarak anlatması bunun ispatıdır. Ancak bunlara rağmen, bu iki örneğin mizah dışında eşcinsel bir gerilimi taşıdığı da söylenmelidir. Çerkez Sohbet ile Acem Ali Bey'in baş başa otele gittiklerinde etraftakilerin imalı bakışlarına maruz kalmaları, Acem Ali Bey'in Çerkez Sohbet'e yönelik “[k]arılarından hoşlanmaz mısın yoksa? [t]abiattın başkaysa ona diyeceğim yoktur” sözü ve bunun üzerine Sohbet'in yüzünde “öyle bir zucet-i hicab peyda eylem[esi]” okuyucuyu şüphelendiren ayrıntılardır (563). Ayrıca Sohbet'in karşı yatağında uyuyan Acem Ali'yi seyrettiğini söyleyen anlatıcının “Sakın Sandalcı baba genç Acem püseri hakkında efkârını değiştirmiş olmasın?” iması bu şüpheyi daha da kuvvetlendirir (567). Aynı şekilde Ayşe Ebe'nin de Acem Ali Bey'in kadın olduğunu anladıktan sonra bayılması ve ev halkına yaşadıklarını anlatırken dahi durumu kabullenemeyişi ve Ulviye Hanım'ın ebeye hitaben “dünyada benim için bir kadın sevmek mümkün ve müyesser olsaydı, emin olunuz ki sizi severdim” sözü düşündürücüdür (595). Anlatıcı araya girerek “Ayşe Ebe'nin takriri burada hitam buldu” (596), “Çerkez Sohbet bu misüllü süahlâk erbâbından olmayıp” (558) gibi sözlerle eşcinsellik şüphelerini dağıtmaya çalışsa da cinsel bir gerilim olduğu yadsınmaz. Bu gerilim, Çerkez Sohbet'in hayatına değinilen “Memduh Bey” adlı bölümde de görülür. Bu kısımlarda anlatıcı, Çerkez Sohbet'in eşcinsel eğilimi olmadığını ispatlamakla beraber ona âşık olan Cemal Aça'yı anlatarak yine cinsel bir gerilimi canlı tutar. Çerkez Sohbet, bir zamanlar çalıştığı evin sahibi “.... Paşa'nın yeğeni Lütfiye ile evlilik fikrine sıcak bakarak ve “artık kendisini Lütfiye Hanım'a namzet bilerek” -anlatıcının da vurgulamaya çalıştığı gibi- heteroseksüel erkek kimliğindedir (636). Ancak anlatıcının Sohbet'in “gayet mahub bir dilber” (637) olduğunu söyleyerek gençliğini, güzelliğini betimleme tarzı; Cemal Aça'nın Sohbet'ten “bir bûse almak suretiyle icraya kalkış[ması]” ve Sohbet'in de bir süre tepki vermekte tereddütte kaldığının vurgulanması bu kimliğin doğruluğunu sorgulatır (638). Belirtilen bu noktalarla Ahmet Mithat *Dürdâne Hanım* romanında

kılık değiştirmeyi sadece kadını toplum içerisinde özgürleştirmek ya da onu tehlikelerden korumak amacıyla kullanmaz. Bu değişiklik, bir yandan da farklı cinsel kimlikte yaşamak isteyen, bunu arzulayan ve bunun için emek harcayan bir kadının varlığına işaret eder. Buna rağmen yazar, ahlâkî kaygılar nedeniyle bu ihtimalin üstünü örtmek için araya girerek açıklamalar yapar ve romanın en son paragrafında da Ulviye Hanım'ın “köle olmak suretiyle bilmübâyaa muahharan nefisini tezvic eylemiş olduğu” sözüyle Çerkez Sohbet ile evlendiğini belirtir (683).

Kadınların kılık değiştirmesi ile ilgili üçüncü ve dördüncü örnek, Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* (1873) adlı piyesinde ve Ömer Seyfettin'in *Yalnız Efe* (1918) adlı hikâyesinde görülür. Bu iki eserin kılık değiştiren kadınları, *Dürdâne Hanım* romanındaki Ulviye Hanım'dan ziyade *Sergüzeşt-i Kalyopi*'deki Kalyopi ile benzerlikler taşırlar. İlk olarak *Vatan Yahut Silistre* piyesindeki annesi ölen ve babasını da kaybettiğini düşünen Zekiye, sevdiği adam yani İslâm Bey için erkek kılığına girer.⁹ Vatan konusunda bir bilinç oluşturmaya uğraşan ve bunu da “eğlencelerin en yararlısı”, “ahlâk kitabı” ve “milleti terbiye etme aracı” olarak tanımladığı tiyatro ile yapmaya çalışan Namık Kemal, piyesteki İslâm Bey karakterini Silistre kalesini düşmana karşı savunmaya gönderir. Bunun üzerine

⁹ Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* piyesi halk üzerinde etkili olmakla beraber çeşitli tartışmaların da ortaya çıkmasına neden olur. Bunlardan biri, 1888'de *Mizân* gazetesinin “Üdebâmızın Numûne-i İmtisâlleri” köşesinde yayınlanan Mizancı Murad'ın *Vatan Yahut Silistre*'yi değerlendirdiği yazıdır (Emil, 2009: 391). Murad, bu piyeste pek çok noktayı eleştirmekle beraber en çok İslâm Bey'in Zekiye'nin odasına “hırsız gibi” girmesini kabullenemez ve bu durumu ahlâken sakıncalı bulur (386). İslâm Bey'i “hırsız gibi” olmakla suçlarken Zekiye'yi “ikileş[miş]”, “gevşek”, “edeb ve fazilet dairesiyle vedalaşmış adi bir kadın” gibi davranmakla suçlar (387). Hatta Mizancı Murad, Zekiye'nin erkek kıyafetleri giyerek İslâm Bey'in arkasından gitmesini “mânâsızlıkta bulunmak” (388) olarak değerlendirir ve bu durumu geleneklerimize aykırı yabancı etkiler olarak görür. Bu anlamda Zekiye gibi bir karakteri yok saymak gerektiğini belirten Murad, Namık Kemal'in asker Zekiye kurgusuna bir anlam veremez. İlk sahnelerdeki Zekiye'nin kızlara örnek olarak gösterilebilecek bir karakter olduğunu belirten yazar, asker Zekiye'yi bu açıdan tehlikeli bulur. Murad, Zekiye'nin milli duygularını askere giderek değil, evde hırka dikerek, çorap örerek de gösterebileceğini vurgular. Zekiye'nin binlerce erkeğin arasına katılmasını edebe aykırı bulan yazar, bu durumu kabullenilemez bir hata olarak görür ve durumu şu sözlerle eleştirir: “Binaenaleyh Zekiye Hanım'ın zaten lekeden hâlî olmayan ‘hanımlık’ ciheti ‘erkeklik’ cihetiyle mahvedilmiş olduğundan, müellifin biri sayesinde kazandığı şan, diğeri münasebetiyle âdât-ı mukaddese-i milliyeye cür'etkârâne tecavüze mübeddel oluyor” (388). Bu sebeple Mizancı Murad, yazarlara eserlerinde önem vermeleri gereken kurallar olduğunu söyleyerek bu kuralları şöyle sıralar: “Üdebânın birinci vazifesi tehzîb-i ahlâktır”; “[K]able't-teehhül bir erkek ile kadının ünsiyet ve münasebât peyda edebilmeleri için âdâb-ı milliye-i islâmiyemize göre hiçbir suret-i meşrua tasavvur olunamaz”; “[B]izde ‘kable't-teehhül’ aşk ve muhabbete başka suret vermeli. Arızalar ile mülâkatları kaldırılmalıdır”; “[O] halde âdâb-ı şer'iyeye gayr-ı muvafık olan âsâr-ı üdebâ edebiyat-ı milliye kütüphanesinde kendileri için raf bul[mamalıdır]”. Ayrıntılı bilgi için bkz. (*Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III*, 1994: 383-398).

Zekiye, erkek kılığına girerek Âdem adını alır ve orduya katılır. Zekiye'nin bu eylemi gerçekteşirmesi, vatan için göstereceği bir mücadeleden değil, çok sevdiği İslâm Bey'in arkasından gitme fikrindedir. Bir anlamda Zekiye, erkek kılığına girmeyi bir süreliğine ve kendisini sevdiği adama ulaştıracak bir vasıta olarak görür. Bu değişimi tam anlamıyla benimsemeyen Zekiye'nin kadın olduğu ise İslâm Bey tarafından kısa bir süre içerisinde fark edilir. Anlatıcıya göre Zekiye öylesine “kadın”dır ki İslâm Bey'in vatanını kendisinden daha çok sevmesini kabullenemez. Oysaki İslâm Bey, vatanı beşerî bir aşkı geride bırakacak kadar önemli ve kutsal bulmaktadır. Tabii burada Namık Kemal'in “vatan” bilincini erkek karaktere yüklemesi, kadını ise vatanın durumu ile değil de beşerî aşk ile ilgilenen biri olarak kurgulaması yazarın zihnindeki toplumsal cinsiyet kodlarına da işaret eder. Nitekim Zekiye, Âdem adını alıp orduya katıldıktan sonra İslâm Bey'in peşinden ayrılmaz ve “kıyamet mi kopar” sözünün sahibi Abdullah Çavuş tarafından da “gölge” (58) olarak nitelendirilir. Hatta Zekiye, bu durumu İslâm Bey'e “Sen vatanın için çalışıyorsun, ben senin için! Sen kendi sayende yetişmişsin, ben senin sayende yetişiyorum.” sözleriyle anlatır (43). Bu anlamda Zekiye, İslâm Bey'in gönüllü olacak erkeklere yönelik söylediği “Beni seven, bir vakit ardımdan ayrılmaz” (25) sözünün ve aşk duygusunun etkisiyle “rahatını, izzetini, kadınlığını, hanımlığını” (43) bir kenara bırakarak erkek kılığına girer. Bu aşamada Zekiye'nin düşüncelerindeki kopukluk ve buhran hâli önemli bir detaydır. Bu detay, Zekiye'nin kılık değiştirme eyleminin yarı bilinçli bir hâlde gerçekteştiğini ve fiziksel, düşünsel bir yatkınlıkla olmadığını gösterme işlevi taşır. Bunu en net gösteren an, erkek kıyafetleri içindeki Zekiye ile sütninesi Hanife arasında geçen konuşmadır:

Hanife: Bu nasıl kıyafet! Ne yapıyorsun?

Zekiye: (Hiddet ve teessürle titreyerek) Gel buraya kadın! Beni bahçelere götür de erkeklere göster diye sana kim dedi? Bana bir erkekten mektup getir diye sana kim dedi? Kim dedi? Kim dedi? Söyle bakayım!

Hanife: Kızım! Hanım kızım! Ne oluyorsun?

Zekiye: Ne mi oluyorum? Ben bilir miyim ne oluyorum? Çıldırıyorum. Aklım başımdan gidiyor. Kendimi öldüreceğim. Anladın mı? Sebep de sensin. Hepsine sebep sensin! Hepsine!...

Hanife: A kızım! Ben ne yaptım!

Zekiye: Ne mi yaptın? “Beni seven arkamdan ayrılmaz” dedi, işitmedin mi? Sesi hâlâ buraları dolduruyor. İşitmiyor musun? Yüreğime sarılan arslan pençesini görmüyor musun? Beni çekiyor. Bilmezsin ki, nasıl çekiyor! Bir kere de yüzüme bak! Hiç benim gözlerimi böyle kan içinde gördün mü? Hiç benim çehremi böyle toprak renginde gördün mü? Çekiyor... Arslan pençesi çekiyor.. Ta

yüreğimde... Ta can evimde... Sebep de sensin. Anla da "Ben ne yaptım?" deme. (Mindere kapanıp ağlayarak) Keşke memelerinden ağzıma süt yerine zehir akıtsaydın da bu hâlleri görmeyeydim."
(2011: 26-27)

Bu buhran anıyla Zekiye, *Sergüzeşt-i Kalyopi*'deki Kalyopi'den ve tabii *Dürdâne Hanım*'daki Ulviye Hanım'dan ayrılır. Zekiye, yarı bilinçli olarak kılık değiştirir ve edindiği Âdem kimliğini benimsemez. İlk bakışta Zekiye, Kalyopi ile de ters bir grafik çizmektedir. Kalyopi hikâye ilerledikçe erkek kimliğini benimserken Zekiye bu kimliği benimsemez ve ilk fırsatta bir kadın olduğunu açığa çıkarır. Zekiye ile Ulviye Hanım'ın kılık değiştirme süreçleri arasında ise neredeyse hiç benzerlik yoktur. Gösterilebilecek en küçük benzerlik, kılık değiştirmenin iki kadının da erkekler arasında rahatça dolaşmalarını sağlamaktan öteye gidemez.

Ömer Seyfettin'in *Yalnız Efe* hikâyesindeki Kezban ise en çok Kalyopi ve az da olsa Ulviye Hanım ile benzer kabul edilebilir. Öncelikle *Yalnız Efe*'nin -ana hatlarıyla birbirine benzer- iki ayrı neşri olduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan ilki, 1918'de *Yeni Mecmua*'da [sayı: 41, 25 Nisan 1918, s. 296-297] 'Yalnız Efe' başlığıyla yayımlanır. İkinci 'Yalnız Efe' metni ise ilk metinden 14 ay sonra aylık olarak çıkan *Büyük Mecmua*'da "Anadolu romanı" kaydıyla beş sayı [10-14, Haziran-Aralık 1919] yayımlanır. Metnin sonunda devamının olduğu belirtilmesine rağmen eserin devamı gelmez (Ömer Seyfettin, 2018: 34). Buna göre *Yeni Mecmua*'da yayımlanan ilk metinde, Yalnız Efe'nin erkek kılığına girmiş bir "kız" olduğunu öğreniriz ancak adı ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamayız. Yalnız Efe'nin kılık değiştirmesi ise bazı olaylar neticesinde zorunlu olarak gerçekleşir. Bunların başında, babasının Eseoğlu çiftliğindeki koruculardan birine verdiği borcu tahsil etmek istemesi ancak ödemeyi yapmak istemeyen korucu tarafından öldürülmesi gelir. İkinci olarak ise, bu olay üzerine Yalnız Efe'nin hükümete gidip katilin bulunmasını istemesi ancak adaletin bir türlü sağlanmamasıdır. Bu iki olay dolayısıyla Yalnız Efe, erkek kıyafetleri giyerek dağa çıkar ve babasını öldüren katilden, katili bulmayan hükümet görevlilerinden ve giderek köylüye zulmeden insanlardan intikam almaya başlar. Bu anlamda Yalnız Efe, erkek kılığına girerek eşkıya olmayı adaleti sağlamak için benimser. Ancak *Yeni Mecmua*'daki ilk neşirde Yalnız Efe'nin erkek kılığına girme anı ve buna yönelik tutumu anlatılmaz. Bu durum, ayı avına giden anlatıcının Yalnız Efe'nin hikâyesini kendisine kılavuzluk eden ihtiyar bir adamdan duyması ile ilgilidir. Bu nedenle hikâye boyunca "genel, ana" anlatıcı, aslında dinleyici konumundadır ve bu ilk neşirde Yalnız Efe'nin adını öğrenemememiz, erkeksi tavırlara sahip olup olmadığını tespit edemememiz anlaşılabilir bir durumdur. Bu kısa hikâye baştan sona Yalnız Efe adındaki eşkıyanın gerçekte kim olduğunu ve bu kimliği neden benimsediğini açıklamak üzerine kuruludur. Metinde bu ana anlatıcının varlığını hissettirdiği sadece iki yer vardır: hikâyenin başı ve sonu. Baş kısmında "Kumdere'nin en namlı nişancılarından biri olan" ihtiyar kılavuz ve anlatıcı, yolculuk esnasında dinlenmek

için dururlar. Anlatıcı, sigarasını yakmaya niyetlenirken “elli yaşını geç[kin]” (197) kılavuz onu bulunduğu yerde sigara içmemesi konusunda uyarır. Bunun üzerine ihtiyar, anlatıcıya “Yalnız Efe’nin sırrolduğu yer” dediği yerin ve bahse konu olan Yalnız Efe’nin hikâyesini anlatır. Son kısımda ise anlatıcının, ihtiyar kılavuzun anlattığı hikâyeye yani Yalnız Efe’nin “sırrolduğu” efsanesine inanmadığını anlarız. Anlatıcının bu hikâyeye inanmadığını gösteren en açık nokta ise, Yalnız Efe’nin vurulduğu yeri incelemesi ve orada bir uçurum olduğunu tespit etmesidir. Bunun üzerine anlatıcı, Yalnız Efe’nin sırrolmadığını, askerlerin eline düşmemek için kendisini uçurumdan attığını kılavuza söylese de bu gerçeği adama kabul ettiremez. Aynı zamanda bu başlangıç ve son, bize anlatıcının varlığını hissettirse de Yalnız Efe’nin tavırlarının, düşüncelerinin aktarılmayacağını ve analiz edilmeyeceğini gösterir. Nitekim hikâyeye boyunca da ne Yalnız Efe’nin sesini duyarız ne de anlatıcı ve kılavuzun Yalnız Efe’nin erkek kılığına girmesi ya da erkeksi tavırları ile ilgili bir ipucu buluruz.

Oysaki *Büyük Mecmua*’da yayımlanan ikinci metinde, Yalnız Efe daha detaylı ve birtakım çıkarımlar yapmaya daha müsait bir şekilde anlatılır. Roman olması amacıyla başlanmış ancak yarım kalmış bu metinde Yalnız Efe’nin eşkıya olmadan önceki hayatı anlatılır. Bu metin, *Yeni Mecmua*’daki hikâyeye ile ana hatlar açısından aynı olmasına rağmen birtakım ayrıntıları ve değişiklikleri barındırır. Bu ayrıntılardan biri ve konumuz dâhilinde ele alınması gerekeni de Yalnız Efe’nin adının Kezban oluşu ve eşkıya olmadan önce de erkeksi hâller taşıdığına dair göndermelerdir. Anlatıcı, Kezban’ın “âdeta bir dev yavrusu” (210) gibi iri olduğunu ve “havaleli vücudu[nu]” (211) vurgular. Bu detaylar, Kezban’ın narin ve küçük olmadığını göstererek erkek kılığına girmesine hazırlık bağlamındadır. Buna rağmen anlatıcı Kezban’ın kılık değiştirdikten sonra hissettiklerine dair bir ipucu vermez. Hatta *Büyük Mecmua*’daki neşrin devamı var denilmesine rağmen yarım kalması bu konuda yapılacak yorumları da eksik bırakmaktadır. Ancak iki neşir bir bütün olarak düşünüldeğinde Yalnız Efe/Kezban, babasının ölümü üzerine başka bir yere evlatlık gitmeyi ya da evlenmeyi kabul etmez ve yaşadıkları yüzünden ağlamaz, sızlamaz; aksine sorunlara çözüm bulmaya çalışır. Bir anlamda devrin atmosferi içerisinde kadına atfedilebilecek hâllere/davranışlara karşı çıkar ve - ikinci neşirde- “Ah, erkek olsaydım!” (222) diye hayıflanarak hayatını bir eşkıya olarak sürdürmeye karar verir. Bu başkaldırı bile Yalnız Efe’nin sınırları aşacak cesareti gösterdiğini ve son tahlilde “erkekleştiğini” gösterir. Dolayısıyla babasının intikamını aldıktan sonra eşkıyalığı devam ettirmesi bir anlamda özgür, adalet sağlayan ve hükmeden olmayı yani erkek olmayı sevdiğini/arzuladığını ispat eder. Bu anlamda Kezban, *Sergüzeşt-i Kalyopi*’deki Kalyopi ve *Vatan Yahut Silistre*’deki Zekiye gibi zorunluluklar sebebiyle erkek kılığına girse de bir süre sonra bu kimlikten ve sağladığı avantajlardan zevk almaya başlar. Ayrıca Yalnız Efe’nin “bir dev yavrusu” olarak tanımlanması da onu *Dürdâne Hanım* romanındaki Ulviye Hanım’ın bir erkek gibi güçlü oluşuyla ve erkek olmayı arzulaması ile aynı noktaya getirir. Ancak bu kadınların eşcinsel kadınlar olduğunu

söylemek de aşırı ve yanlış bir yorum olur. Her ne kadar okuyucunun aklında bazı soru işaretleri oluşsa da kesin bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir. Özellikle anlatıcıların kılık değiştiren kadınların yeni kimliklerinden hoşlandıklarına dair izleri hızlıca bertaraf etme zorunluluğu hissetmeleri ya da bunu bulanık bir şekilde aktarmaları “farklı cinsel kimlik arzulayan karakterler” yorumuna ket vurur. Ancak anlatıcıların bu çekingenliğini ve “kontrollü” aktarımlarını daha net anlamak için erkek karakterlerin kılık değiştirmelerine ya da ona yakın değişimlere odaklanmamız gerekir.

DEĞİŞİM KORKUSUNUN ERKEK VE KADIN HÂLİ

Erkek karakterlerin kılık değiştirmelerini kadınlarınkine ile kıyasladığımızda ise kökü derinlere inen bir gerçek ile karşılaşırız. Bu gerçek, Osmanlı aydınlarının zihnini meşgul eden modernleşme, daha da ötesinde Batılılaşma çabaları ve kaygılarıdır. Bu anlamda kılık değiştirmek, kadınlar ve erkekler için toplumun değişim süreçlerini yansıtan ve yazarların da bu süreçleri “nasıl” kabul/red ve tahayyül ettiklerini gösteren örneklerdir. Şemseddin Sami’nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* (1872) romanında Talat’ın kılık değiştirmesi de toplumsal yapıdaki değişim arzusunun bir örneğidir. Romanda Talat’ın kılık değiştirerek Ragibe adını alması ve bu sayede sevdiği kadın Fitnat’ın evine rahatça girebilmesi bu arzunun tipik bir örneğidir. Özellikle imparatorluğun dağılma/parçalanma sürecine girmesi, şanlı geçmişinden giderek kopması her alanda modernleşme yoluna gidilmesini gerekli kılar. Bu sayede Batılılaşmaya başlayan aşk hayatı da var olan toplumsal düzenin sorgulanmasını, kadın ve erkeğin “kısmen” de olsa bir rahatlık içerisinde bir arada olmasını sağlar. Bu anlamda romanda Talat’ın kılık değiştirmesi görücü usulü evliliklere bir eleştiriyi ve kapalı bir toplum yapısındaki sorunları içerir. Bu sorunları aşabilmek ve Fitnat ile görüşebilmek için Talat, Beyoğlu’ndan “kendi saçına muvafık bir yapılmış saç” (56) ile “[b]iraz kullanılmış bir karı rubası, yani bir gömlek, bir entari, bir şalvar, bir çarşaf, bir yazma yemeni” alır (56). Bu sayede Talat yeni kılığı içerisinde “bayağı, bir güzel kız suretin[e]” (64) bürünür. Bu değişikliğin anlaşılmasında da Talat’ın on sekiz-on dokuz yaşında, “yüzünde hâlâ tüy-tüs” (9) olmayan bir çocuk olması etkili olur. Bu nedenle Talat da Fitnat da modernleşme karşısında acemidir, tecrübesizdir ve yalnızdır. Nitekim bu tecrübesizlik ve acemilik, romanın sonunda ikisinin de ölümüne neden olarak trajedi yaratır.

Ancak modernleşme süreci sadece olgunluğa erişmemiş Talat ve Fitnat gibi karakterlerin trajedisi üzerinden anlatılmaz. Osmanlı-Türk aydınları Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “medeniyet buhranı” olarak adlandırdığı bu süreci, erkeklerin ve kadınların değişim süreçlerindeki tavırları üzerinden ele alırlar ancak bunu trajediden ziyade mizah ile harmanlarlar. Bu tavır, Şerif Mardin’de “Bihruz Bey

sendromu”¹⁰, Jale Parla’da “yetimlik korkusu”¹¹ ve Nurdan Gürbilek’te “kadınsılaşma endişesi”¹² olarak tanımlanır. Bu tanımlardan ilk ikisi, modernleşmenin gecikmişliğine, yüzeysel ve sorunlu yapısına işaret ederken üçüncüsü ise bu durumu ayrıca cinsel kimlik üzerinden açıklar. Bu anlamda modernleşme daha da ötesinde aşırıya kaılan bir modernleşme “eril” kimliğin kaybını da simgeler. Bu da Ahmet Mithat Efendi’nin *Felatun Bey ile Râkım Efendi* (1876) romanında Felatun, Recaizâde Mahmud Ekrem’in *Araba Sevdası*’nda (1896) Bihruz, Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Şık* (1888) romanında Şatırzade Şöhret Bey karakterleri üzerinden anlatılır. Bu karakterlerin ortak özelliği Batı ile temas ettikçe ve ondan etkilendikçe asıl kimliklerini (Doğulu olma) ve erilliklerini kaybetmeleridir.¹³ Böylece romanlarda “hovarda”, “mirasyedi” yani “alafranga

¹⁰ Şerif Mardin, “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma” adlı makalesinde modernleşme sürecini Recaizâde Mahmud Ekrem’in *Araba Sevdası* romanındaki Bihruz karakteri üzerinden inceler. Bihruz’u “köksüz ve kimliksiz” bir modernleşmenin örneği olarak Oblomov’a ve Hacivat’a benzeten Mardin, Bihruz sendromunu modernleşmenin sorunlu yapısına işaret etmek için kullanır. Aynı zamanda Mardin, bu sendromun “büyük-küçük” veya “merkez-çevre” karşıtlığına da işaret ettiğini söyleyerek toplumsal yapıdaki sınıfsal farklılıklara da gönderme yapar. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Mardin, 1991: 23-81).

¹¹ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojisi* (2018) adlı kitabında Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanma süreci ile Batı etkisine açık duruma gelmesini “babalar ve oğullar” benzetmesiyle anlatır. Parla’ya göre, padişahın giderek otoritesini kaybetmesi “koruyan/denetleyen/düzenleyen baba” rolünün de ortadan kalkmasına neden olur ve bu otoritenin koruyuculuğu altında yaşamaya alişmiş aydınlarda, yazarlarda, halkta yani oğullarda ise “yetimlik korkusu” ortaya çıkar (15). Parla, Batı ile temas edince birey olamamış oğulların da bu korku ile “içki, kumar, kadına kapılarak” hanelerini maddi ve manevî zarara uğrattıkları tespitinde bulunur (75, 95). Özellikle Namık Kemal’in *İntibah* ve Nabizâde Nazım’ın *Zehra* romanları üzerinden erkek karakterlerin cinsel anlamdaki uyanışlarına değinen Parla, toplumsal değişim sürecini “şehevîlik” noktasından da inceler (82-109).

¹² Nurdan Gürbilek bu ifadeyi *Kör Ayna, Kayıp Şark - Edebiyat ve Endişe* kitabının “Kadınsılaşma Endişesi: Efemine Erkekler, Hadım Oğullar, Kadın-Adamlar” adlı bölümünde kullanır. Gürbilek bu ifade ile modernleşirken yerel-ulusal kimliği kaybetme tehdidini cinsel kimlik üzerinden ortaya koyar. Bu anlamda oğulun Batı karşısında gecikmiş oluşu yeterince eril olamayışına ve dolayısıyla etkilenmeye, daha da ötesinde kötü etkilenmeye açık olduğuna işaret eder. Bu sebeple, erilliğini yitiren oğul da kadınsılaşmaya, kadın-adam olmaya ve nihayetinde efemineleşmeye başlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Gürbilek, 2004: 51-74).

¹³ Bu noktada “modernleşmenin cinsiyeti” üzerine düşünmek faydalı olacaktır. Jale Parla adı geilen kitabında ilk kuşak Tanzimat aydınlarının Batı’yı kadın, Doğu’yu erkek olarak gördüklerini ve bunu evlilik metaforu üzerinden sergilediklerini belirtir. Bu metafora Parla, Şinasi’nin “Asya’nın akl-ı pirânesi ile Avrupa’nın bıkır-i fikrini izdivaç ettirmek” ve Namık Kemal’in “Şark ve Garbın fikr-i kemâl ve bıkır-i hayâli” sözlerini örnek verir (2018: 16-17). Nurdan Gürbilek de Parla’nın kudretli erkek/Doğu ve fethedilmeyi bekleyen genç bakire/Batı tespitini daha da ileri götürür ve bu denklemin nereye kadar sürdüğünün ve “nasıl” değiştiğinin izini sürer (85). Buna göre Gürbilek, Parla’nın dediği gibi Tanzimat’ın

züppe” olarak tanımlanan bu karakterler, değişimin ve değişim korkusunun en tipik örneklerini sergilerler. Bu anlamda “acemice” değişmek/modernleşmek, erkek karakterler için erkekliğini kaybetmek, kadınsılaşmak ve efemineleşmek anlamına gelir. Ahmet Mithat bunu Felâton’un moda dergilerinden kestiği resimleri Beyoğlu terzilerinde diktirmesi ve sık sık kendini ayna karşısında izlemesi üzerinden yansıtır (132). Ancak Felâton’un bu konuda tipik bir örnek olduğunu söylemek çok da mümkün değildir. Bir anlamda Felâton, “alafranga züppe” tipinin ilk örneklerinden biridir ve daha çok “tembellik” ve “müsriflik” ekseninde değerlendirilir (Gürbilek, 2004: 59; Moran, 2002: 48). Bu konuda en tipik örnekler, Rezaizâde Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası* ile Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Şık* romanında görülür. Bu romanlarda Bihruz ve Şatırzade Şöhret Bey alafrangalaştıkça erilliklerini yitirmeye, “kadına özgü” özellikler edinmeye ve “bir kadın gibi” etkilenmeye açık birisi olamaya başlarlar.

Örnekler, modernleşen ve bunu aşırıya dönüştüren karakterlerin durumunu ortaya koyarken onları “olumsuz” ve “komik” gösterir. Ahmet Mithat, bunu Felâton Bey’in özene bezene giydiği kıyafetinin üzerine “mayonezli balık” dökerek ya da “bumbar gibi pantolonu”nu dans ederken “kıç” kısmından yırtarak yapar (162, 171). Rezaizâde Mahmut Ekrem Bihruz’u arkadaşı Keşfi, sarışın Periveş, arabacı, kitapçı, sandalacı ve Fransızca hocası Mösyö Piyer aracılığıyla komik durumlara düşürür. Dadı Kalfa’nın ifadesiyle “nazlı bey” (240) Bihruz sakarlıkları, saflıkları yanında aşkı da Fransızca kitaplarda okudukları üzerinden yaşamaya kalkışmasıyla “kadın okur”¹⁴ profili çizer. Hüseyin Rahmi’nin Şatırzade Şöhret

---

ilk kuşaklarında “erkek Doğu-kadın Batı” denkleminin sürdüğünü ancak Batı karşısında yenilginin net bir şekilde anlaşılmasından sonra durumun “ana Doğu-oğul Batı” eksenine kaydığını tespit eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Gürbilek, 2004: 77-96). Parla’nın ve Gürbilek’in bu tespitleri düşünüldüğünde, incelediğimiz romanların yayımlanma tarihleri ve içerikleri modernleşmenin/Batılılaşmanın cinsiyetinin kadın olduğunu doğrular. Bu romanlarda Doğu “henüz” erkek, Batı ise kadındır ve aşırıya kaçan bir modernleşmenin cezası ise erkekler için “efemineleşmek”tir.

¹⁴ Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe* kitabının “Erkek Yazar, Kadın Okur” adlı birinci bölümünde Tanzimat romanlarının birçoğunda kadın kahramanın elinde bir roman olması sahnesinden yola çıkar ve “roman okuyan kadın” profilini Harold Bloom’un “etkilenme endişesi” kavramı üzerinden inceler. Ahmet Mithat, Nabizâde Nazım, Hüseyin Rahmi, Samipaşazâde Sezâi gibi yazarların romanlarını ele alan Gürbilek, durumu, Osmanlı-Türk toplumundaki “gecikmişlik” hissiyle ilişkilendirir (29-50). Gürbilek’in tespitlerine göre *Araba Sevdası*’ndaki Bihruz da “okuduklarından aşırı etkilenen kadın-adamlar[a]” verilebilecek bir örnektir (48). Gürbilek, kitabının “Kadınsılaşma Endişesi: Efemine Erkekler, Hadım Oğullar, Kadın Adamlar” başlıklı ikinci bölümünde bu “kadın-adamlar”ı detaylı bir şekilde inceler. Züppenin hikâyesini “gecikerek modernleşmenin yol açtığı bozulma endişesi” ve “kültürel melezişmenin doğurduğu kendini kaybetme korkusu” üzerinden ele alan Gürbilek, bu meseleyi irdelerken merkeze erkek yazarın yazarlık endişesini koyar. Gürbilek’e göre, züppeleşme korkusunu romanlarında abartılı bir figür yaratarak gidermeye çalışan erkek yazarlar, konuyu

Bey'i ise "korsalı, pudralı şıklardandır" ve dar elbiseleri, allıkları, saflıkları ile "âleme gülünç olur" (28). Bu karakterler tam anlamıyla kılık değiştirip bir kadın kılığına girmemiş olsalar da kadınsı özelliklere yaklaşmaları bile onların mizah unsuru olarak kullanılmalarına yeterli olur. Oysaki erkekleşmiş kadınlar efemine erkeklerden farklı noktada değerlendirilir. Ahmet Mithat'ın *Dürdâne Hanım* romanı "kısmen" dışarıda bırakılacak olursa -ki onda da mizah ön plandadır- kadınların erkek kılığına girmesi ve erkekleşmesi "olumlu" bir eylem olarak değerlendirilir. "Kılık Değiştirmenin Kurmaca Hâli" başlığında işlediğimiz gibi kadınlar için erkek kılığına girmek taciz ve tecavüzlerden korunarak "namuslu" kalmalarını, erkekler gibi özgür olmalarını ve son tahlilde olgun olmalarını sağlar. Hatta bu noktada kadınların erkekleşerek köle/esir değil, tam anlamıyla bir birey olduklarını da iddia edebiliriz. Nitekim T. Abdi'nin *Sergüzeşt-i Kalyopi*'sinde Kalyopi'nin erkek kimliğini bilinçli olarak sürdürmesi ve bir süre sonra özgüven kazanarak bir erkek yazar gibi kendi hikâyesini yazmaya başlaması bu bireyleşmenin bir örneğidir. Aynı şekilde Ahmet Mithat'ın *Dürdâne Hanım* romanındaki Ulviye Hanım'ın da suç ve ceza ekseninde bir yargıç gibi Dürdâne'nin akıbetine karar vermeye çalışması da erkekleşmenin ve karar mercii olmanın yani birey olmanın bir diğer örneğidir. Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre*'sinde de Zekiye'nin birey olduğu an -buhran sebebi ile olduğu vurgulansa da- erkek kılığına girip İşlâm Bey'in peşinden gitmeye karar verdiği andır. Yine Ömer Seyfettin'in *Yalnız Efe*'sinde Kezban'ın öldürülen babasının katilini bulamayınca kendi adaletini sağlama kararı vererek eşkiya olması erkekleşmesi ile mümkün olur. Bu anlamda kadın karakterler için erkek kılığına girmek ve erkekleşmek "güçlü olmak", "kahraman olmak" ve "birey olmak", son tahlilde anlatıcı tarafından "makbul sayılmak" demektir.

Bu duruma verilebilecek en tipik örnek ise Namık Kemal'in 1876 yılında kitap olarak bastırđıđı *İntibah/Sergüzeşt-i Ali Bey* romanında yer alır. Romandaki Dilâşub karakteri, Ali Bey'in "meşhûre bir fahişe" (60) olan Mehpeyker'den kurtulması için annesinin kararıyla alınmiş bir cariyedir. Roman boyunca "itaatkâr", "sessiz" hatta Jale Parla'nın tanımıyla "yemeyen, içmeyen, acıkmayan, üşmeyen"¹⁵ Dilâşub'un canlı olduğunu gösteren tek bir an vardır, o da Ali Bey'in kıyafetlerini giydiği andır. İrfan Karakoç, "Hürriyet, Saadet, Şeref: Efendi'nin Evi, Özgür Kadının 'Fend'i" (2009) makalesinde bu anı, "hür/özgür kadın" ve "esir/cariye/odalık kadın" karşıtlığı üzerinden anlatır. Dilâşub'un genellikle birçok

---

"kadınsı" özelliklerle donatılmış bir karaktere yükleyerek "erkeklik"lerini temize çıkarma kaygısı güderler (54-55). Ayrıntılı bilgi için bkz. (Gürbilek, 2004: 53-74).

¹⁵ Jale Parla, Namık Kemal'in *İntibah* romanını yorumlarken Mehpeyker gibi tiplerin "şehvîlikleri, duyusallıkları" ile materyalist güçleri simgelediklerini söyler. Ancak Parla, Mehpeyker tipinin tam zıddı olan Dilâşub gibileri ise "camiacı normları temsil eden, kurtarıcı, yol gösterici" kadınlar olarak kabul eder. Parla'ya göre *İntibah* romanı iyi ile kötünün ahlâksal savaşına dayanır ve bu savaşta kaybedenler daima Dilâşub gibilerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Parla, 2018: 88).

yazar tarafından “cansız” bir varlık olarak değerlendirilişi üzerine yoğunlaşan Karakoç, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanındaki Canan’dan ve *Sergüzeşt*’teki Dilber’den de yardım alarak *İntibah* romanındaki Dilâşub’un durumunu romanın kurgusunu tamamlayan “doğal” bir süreç olarak değerlendirir (202). Hatta Karakoç, Dilâşub’un “cansız” oluşunu gelecek kaygısına bağlar ve bunu da cariyelerin (Canan, Dilber, Dilâşub) çektikleri sıkıntıları hatırladıkları anlar ile kaygılandıkları anların romanlarda arka arkaya gelmeleri üzerinden gösterir (201). Karakoç’un Dilâşub’u “canlı” hatta bir “roman kişisi” olarak tanımladığı an ise Dilâşub’un üşüyüp Ali Bey’in kıyafetlerini giydiği andır. Jale Parla’nın bunu teknik bir kusur olarak değerlendirmesinin aksine Karakoç, Dilâşub’un üşümesini Ali Bey’in gösterdiği merhametsizlik ve yaşadığı ölüm korkusu yani gelecek kaygısı ile açıklar (202). Oysaki Dilâşub, merhametsizlik ve ölüm korkusu ile daha önce de yüz yüze gelmiş ancak “canlılık” emareleri göstermemiştir. Bu anlamda Dilâşub’un üşümesi, Ali Bey’in ceketini giymesi ve hayatını sorgulaması, daha da ötesinde Ali Bey’e sitem etmesi ne Parla’nın dediği gibi teknik bir kusurla ne de sadece Karakoç’un dediği gibi gelecek kaygısı ile açıklanabilir. Dikkat edilmesi gereken nokta Dilâşub’un önce düşünmesi, ardından düşüncelerinin verdiği ürpertiyle üşümesi ve sonra Ali Bey’in ceketini giymesidir. Bu eylem zincirinde ise Dilâşub’un düşündüğünü anlatıcı aracılığıyla anlarız. İç çözümlene tekniği ile yansıtılan bu an, aslında Dilâşub’un kendi sesini taşımaz ve anlatıcı aracılığı ile aktarılır. Oysaki asıl mesele, Dilâşub’un erkek ceketini giydikten sonraki durumudur. Burada Dilâşub anlatıcı aracılığı ile değil, bizzat kendi sesi ile karşımıza çıkar. Üstelik Dilâşub bu esnada sadece düşünmez, Ali Bey’e apaçık sitem de eder.

Zavallı kız! O dehşetle şiddetli üşümeye, titremeye başladı. Etrafına bakındı. Bey’in pencereden inerken yastığının üzerine attığı palto nazarına isabet eyledi. Arkasına giydi. İki elini başına atarak ve şiddet-i tahassürle o güzel saçlarının birazını yolarak:

“Ah! Bey... Bey! Yoluna ölmek benim için düğün bayramdı. Bir kerre adımlı anmadın... Bir kerre yüzüme bakmadın... Senin için ölürken gene ahrete mahzun gidiyorum... Kaderim böyle imiş! Ah! Bir kerre mezarıma olsun geleceğini bilsem! Yok, ben hâlâ deliliğimden geçmemişim. Fahişe evinde, haydut elinde şehit olan biçarenin mezarı mı olur?” dedi (2018: 157).

Dilâşub’un daha önce değil de erkek kıyafeti giydikten sonra sorgulayıcı ve sitemkâr bir tavır takınması önemlidir. Bu kıyafet, Dilâşub’un “itaatkâr cariyeye/esir/kadın” rolünden sıyrılarak kısa bir an da olsa erkekleşmesini, birey olmasını ve sorgulamasını sağlar. Ancak Dilâşub’un erkekliği geçicidir ve canlılık belirtisi gösterse de romanın sonunda öldürülmekten kurtulamaz. Oysaki *Sergüzeşt-i Kalyopi*’deki Kalyopi, *Dürdâne Hanım*’daki Ulviye Hanım, *Vatan Yahut Silistre*’deki Zekiye’nin de erkekliği geçici olmasına rağmen sonunda ölmezler ya da öldürülmezler. Bu üç karakter de erkek kılığında çıkıp aslı kimliklerine yani kadınlıklarına döndüklerinde anlatıcıların imâ ettikleri ya da

açıkça belirttikleri gibi evlendirilerek bir erkeğin himâyesine girerler. Böylece bu üç kadına da birey olmak yerine “eş” olmak, birey olanın yardımcısı olmak rolü biçilir. *Yalnız Efe* romanındaki Kezban ise tıpkı Dilâşub gibi bir erkeğin himâyesine girmediği için “sırrolan” bir karaktere dönüşür. Bu açıdan değindiğimiz bu isimler, erkekleştikleri müddetçe hayatı sorgularlar, yazar olurlar, kabadayı olurlar, asker ya da eşkıya olurlar. Bu durum, örneği az da olsa “alafranga” kadın karakterler üzerinden de izlenebilir. Kadınların modernleşmesi, daha da ötesinde “kontROLSÜZ” modernleşmesi de sorun yaratır ve “muhakkak” yazarın engellemesi ile sonuçlanır. *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*’de Ahmet Mithat Efendi, *Felâatun*’un kardeşi alafranga Mihriban’ı bir yüzbaşı ile evlendirerek onu bir erkeğin koruyuculuğu altında yaşatır. Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Şıpsevdi* (1909) romanında Meftun’un kardeşi Lebibe, “namussuz” olmaktan geleneksel bir erkekle evlenerek kurtulur. Yine Ahmet Mithat Efendi’nin *Jön Türk* (1908) romanında Ceylân, “namussuz/şuh/alafranga” yaşamdan evlenerek değil intihar ederek kurtulur. Böylece ortaya çıkan tablo, kabul edilebilir olanın erkek olmak/erkekleşmek, Doğulu olmak ya da ölçülü bir değişimle yerli kalmak olduğunu gösterir. Bu noktada değişimin ölçülü ya da geçici olması ayrıca önemlidir. Bu değişiklikleri kalıcı hâle dönüştüren karakterler ise başka bir sınırı ihlâl etmiş olurlar. Bu sınır ihlâlinin çözümlenmesi ise kuşkusuz farklı bir yazının konusunu oluşturabilecek kadar önemli bir mahiyet taşır.

SONUÇ

Kılık değiştirme, tek bir cins ile sınırlandırılmayacak tarihî geçmişe sahip bir eylemdir. Aynı zamanda bu eylemin sadece eşcinsel eğilimlerle gerçekleştirildiğini söylemek yanlış bir yaklaşımdır. Bir anlamda kılık değiştirmek sadece cinsel bir fetiş değil, bazen de çeşitli ve gerekli sebeplerle gerçekleştirilen bir eylemdir. Bu konuda öne çıkan ve dünyanın çeşitli yerlerinde bilinen örnekler mevcuttur. Fransızların yerli ve millî kadın kahramanı Jeanne d’Arc ve eski Çin’de Hua Mulan, erkek kıyafetleri giyerek savaşa katıldığı bilinen/tahmin edilen ünlü kadınlardır. Osmanlı toplumunda da Nene Hatun, Asker Saime, Fatma Seher Hanım, Binbaşı Ayşe gibi kadınlar, savaş dönemlerinde -özellikle de Millî Mücadele’de- bir erkek gibi giyinip bizzat savaşan kadınlar arasındadırlar.

Geç dönem Osmanlı metinlerinde de kılık değiştirme, olay örgüsünün önemli bir parçası olarak karşımıza çıkar ve çeşitli nedenlerle gerçekleşir. T. Abdi’nin *Sergüzeşt-i Kalyopi* (1874) adlı eserinde Kalyopi, kendi isteği dışında, erkek kardeşi Kosdantin’in planı dâhilinde erkek kıyafetleri giyer. Ahmet Mithat Efendi’nin *Dürdâne Hanım* (1882) adlı romanında Ulviye Hanım -nâm-ı diğer Acem Ali Bey- hayatına heyecan katmak için bilerek ve isteyerek kılık değiştirir. Namık Kemal’in *Vatan Yahut Silistre* (1873) adlı piyesinde Zekiye, sevdiği adam yani İslâm Bey’in peşinden savaşa gidebilmek ve ondan ayrılmamak için erkek kılığına girer. Ömer Seyfettin’in *Yalnız Efe* (1918) hikâyesindeki Kezban ise adaleti

sağlamayanlardan intikam almak için bu eylemi gerçekleştirir. Bu dört karakter de -Ahmet Mithat'ın *Dürdâne Hanım* romanı “kısmen” dışarıda bırakılacak olursa-birtakım zorunluluklar sebebiyle kılık değiştirirler. Bu anlamda kılık değiştirmek bu kadınlar için taciz ve tecavüzlerden korunma, özgür olma, muktedir olma gibi anlamlara gelir ve bir süre sonra da onların birey olmalarını, olgunlaşmalarını sağlar. Böylece erkek kılığına girmek, kadınları erkekleşmeye yaklaştırarak anlatıcı tarafından “makbul” görülmelerini sağlar. Kalyopi'nin bir erkek yazar gibi kendi hikâyesini yazmaya başlaması; Ulviye Hanım'ın iktidar sahibi bir erkek gibi Dürdâne'nin akıbetine karar vermeye çalışması; Zekiye'nin İslâm Bey'in peşinden gitme kararı vererek ilk kez sorumluluk alması ve Yalnız Efe'nin eşkıya olarak adaleti sağlamaya çalışması erkek kılığına girdikten sonra yani erkekleştikten sonra mümkün olur. Bu durum, Namık Kemal'in *İntibah* (1876) romanında Dilâşub'un Ali Bey'in ceketini giydikten sonra sorgulayıcı ve sitemkâr bir tavır takınmasında ise en orijinal şeklini alır. Ancak bu karakterlerin erkekliği geçicidir ve yazarlar “ahlâkî” kaygılar nedeniyle kılık değiştiren bu kadınları “asıl” kimliklerine yani itaatkâr/korunan/cansız kadın rollerine geri döndürür. Dilâşub ve Yalnız Efe hariç diğer üç kadın, anlatıcıların da romanların sonunda açık ya da örtük belirttikleri gibi evlenerek bir erkeğin karısı olurlar ve “makbul”lüklerini bu şekilde devam ettirirler. Bir erkeğin himâyesine giremeyen Dilâşub ile Yalnız Efe ise ölüm sayesinde anlatıcı tarafından efsaneleştirilirler. Bu sayede yazarlar, kadınları aslı kimliklerine döndürerek -Mizancı Murad'ın eleştirisinde de gördüğümüz gibi- millî âdetlere saldırmış olma kaygısından kurtulurlar ve eserlerini “ahlâkî” kurallar çerçevesinde tamamlamış olurlar.

Erkeklerin kılık değiştirmesi ya da buna yaklaşması ise trajedi, çoğunlukla da mizah ile sonuçlanır. Şemseddin Sami'nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* (1872) romanında Talat'ın kadın kılığına girmesi ve değişim arzusu, ölüm ile sonuçlanır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâtin Bey ile Rakım Efendi* (1876), Recaizâde Mahmud Ekrem'in *Araba Sevdası* (1896), Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Şık* (1888) romanında ise değişim ya da buna yakın eylemler, anlatıcı tarafından “olumsuz” ve “komik” olaylar olarak değerlendirilir. Bu anlamda erkekler için değişmek, Batı ile temas etmek asıl kimliklerini yani erilliklerini, Doğulu kimliklerini kaybetmek demektir. Böylece romanlarda “hovarda”, “mirasyedi” yani “alafranga züppe” olarak tanımlanan bu karakterler, değişimin ve değişim korkusunun en tipik örneklerini sergilerler. Bu karakterler tam anlamıyla kılık değiştirip bir kadın kılığına girmemiş olsalar da “kadınsı” özelliklere yaklaşmaları bile onların mizah unsuru olarak kullanılmalarına yeterli olur. Bu anlamda “acemice” değişmek/modernleşmek, erkek karakterler için erkekliklerini kaybetmek, kadınsılaşmak/efemineleşmek anlamına gelir. Örneği az olmakla birlikte alafranga kadınlar için ise bu durum, “şuh” ve “namussuz” olmak demektir ve muhakkak yazar tarafından engellenir. Oysaki erkekleşmiş kadınlar efemine erkeklerden ve alafranga kadınlardan farklı noktada değerlendirilir. Kadın karakterler için erkek kılığına girmek ve erkekleşmek “güçlü olmak”, “kahraman olmak” ve “birey

olmak”, son tahlilde anlatıcı tarafından “makbul sayılmak” demektir. Aynı zamanda bu durum, değişimin erkeklikten yana olursa “olumlu”, kadınlıktan yana olursa “olumsuz” olarak algılandığına işaret ederek toplumsallığın var olan cinsiyet kodlarını ortaya koyar.

KAYNAKÇA

Ahmet Midhat Efendi (2000). *Dürdâne hanım*. M. F. Andı, (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ahmet Midhat Efendi (2000). *Felâatun bey ile Râkım efendi*. N. Birinci, (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ahmet Midhat Efendi (2003). *Jön Türk*. K.Yetiş, (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayverdi, İ. “Nedîme”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.lugatim.com/s/nedime> (29.01.2019).

Bard, C. (2012). *Pantolonun politik tarihi* İ. Yerguz, (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Bouvet, J. F. (2004). *Doğada maskeli balo-göz boyama, taklit, kılık değiştirme, aldatma*. (E. Gültekin, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Edwards, L. (2010). Transformations of the woman warrior Hua Mulan: from defender of the family to servant of the state. *Nan Nü*, 12, 175-214.

Emil, B. (2009). *Son dönem Osmanlı aydını: Mizancı Murad Bey*. İstanbul: Kitabevi.

Gürbilek, N. (2004). *Kör ayna, kayıp şark- edebiyat ve endişe*. İstanbul: Metis Yayınları.

Gürpınar, H. R. (2015). *Şık*. K. Bek, (Haz.). İstanbul: Özgür Yayınları.

Gürpınar, H. R. (2018). *Şıpsevdi*. K. Bek, (Haz.). İstanbul: Özgür Yayınları.

Karakoç, K. İ. (2009). Hürriyet, saadet, şeref: Efendi’nin evi, özgür kadının ‘fend’i. *Kritik*, 3, 192-204.

Karakoç, K. İ. (2019). Modernite aşkına: Türkçe romanın sergüzeşti yahut XIX. yüzyılın ikinci yarısında türün izini sürmek. *Journal of Human Sciences*, 16 (1), 231-248.

Kurnaz, Ş. (1996). Millî Mücadele’de Türk kadını. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12, 257-268.

Kwa, S. & Idema, W. T. (Ed.) (2010). *Mulan: five versions of a classic Chinese legend, with related text*. Cambridge: Hackett Publishing Company.

Mardin, Ş. (1991). Tanzimat'tan sonra aşırı Batılılaşma. *Türk modernleşmesi makaleler IV* içinde (ss. 23-81). İstanbul: İletişim Yayınları.

Moran, B. (2002). *Türk romanına eleştirel bir bakış 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Namık Kemal (2011). *Vatan yahut Silistre-Zavallı çocuk-Karabela*. (M. F. Gökçek, Haz.). İstanbul: Özgür Yayınları.

Namık Kemal (2018). *İntibah*. Y. Çelik, (Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Oliphant, M. (2015). *Kutsal bakire Jan Dark-yaşamı ve ölümü*. (Ş. Duran, Çev.). İzmir: İlya İzmir Yayınevi.

Ömer Seyfettin (2018). *Yalnız efe*. N. H. Polat, (Haz.). İstanbul: Ötüken Yayınları.

Parla, J. (2018). *Babalar ve oğullar: Tanzimat romanının epistemolojik temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Recaizâde Mahmud Ekrem (1997). *Araba sevdası*. H. Alacatlı, (Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Şahin, C. & Şahin, M. (2013). Osmanlı son dönemi ile Milli Mücadele yıllarında Türk kadınının sosyal, siyasî ve askerî faaliyetleri. *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 53-72.

Şemseddin Sami (1996), *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*. (H. A. Özalp, Çev.). İstanbul: Oğlak Yayınları.

T. Abdi (1290/1874). *Sergüzeşt-i Kalyopi*. İstanbul: yy.

Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III (1994). "Silistire" (Dram-Beş perde). M. Kaplan-İ. Enginün-B. Emil-Z. Kerman, (Haz.). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Yılmaz, T. G. (2010). *Tarihsel-tiyatral kişilik ilişkisinin Jeanne d'Arc konulu oyunlara yansımaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.

Yayın Geliş Tarihi: 15.04.2019
Yayına Kabul Tarihi: 02.09.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.554080>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 361-402
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ÖRGÜTSEL DESTEK, SOSYAL BAĞLILIK VE DÜNYAYA İLİŞKİN VARSAYIMLARIN TRAVMA SONRASI BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE ACININ DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜNÜN ROLÜ: POZİTİF PSİKOLOJİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME¹

Tamer BOLAT*
Oya İnci BOLAT**
Seçil TAŞTAN***

Öz

Bu çalışmada, travma sonrası büyüme (TSB) kavramının örgütsel, bağlamsal ve psikososyal öncelleri ele alınmıştır. Yapılan literatür incelemesi sonucunda, örgütsel ve bağlamsal değişkenler olarak örgütsel destek ve sosyal bağlılık algısının, psikososyal değişkenler olarak da dünyaya ilişkin varsayımlar ve acının dönüştürücü gücünün TSB'yi anlamlı ve olumlu yönde etkileyebileceği varsayılmıştır. Kuramsal çerçevede önerilmiş olan hipotetik ilişkilerin test edilmesi için yapılan araştırma sonucunda, algılanan örgütsel desteğin, sosyal bağlılığın ve dünyaya ilişkin varsayımların TSB'nun anlamlı birer yordayıcısı olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu bulguların, önceki kuramsal ve görgül çalışma sonuçları ile uyumlu olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, acının dönüştürücü gücünün, bireylerin algıladıkları örgütsel destek ve dünyaya ilişkin varsayımlarının TSB düzeyleri üzerindeki etkisinde düzenleyici rolü olduğu tespit edilmiştir. Sosyal bağlılık algısının TSB ile olan ilişkisinde ise acının dönüştürücü gücünün düzenleyici etkisi anlamlı bulunmamıştır. Elde edilen sonuçlar, önceki kuramsal ve görgül çalışmalar ışığında değerlendirilmiş ve çalışmanın kuramsal ve uygulamaya yönelik doğurguları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Travma Sonrası Büyüme, Örgütsel Destek, Sosyal Bağlılık, Dünyaya İlişkin Varsayımlar, Acının Dönüştürücü Gücü.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Bolat, T., Bolat, O. İ. & Taştan, S. (2020). Örgütsel destek, sosyal bağlılık ve dünyaya ilişkin varsayımların travma sonrası büyüme üzerindeki etkisinde acının dönüştürücü gücünün rolü: Pozitif psikoloji bağlamında bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 361-402.

¹ Bu çalışma 2-3 Kasım.2018 tarihlerinde, Isparta, Türkiye'de düzenlenmiş olan 6. Örgütsel Davranış Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş çalışmasıdır.

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 0000-0002-1461-4631, tbolat@balikesir.edu.tr,

** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 0000-0002-3009-9094, oyainci@balikesir.edu.tr

*** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İngilizce İşletme Bölümü, 0000-0003-3243-3989, seciltastan@marmara.edu.tr

**THE ROLE OF TRANSFORMATIVE POWER OF SUFFERING ON THE
IMPACTS OF ORGANIZATIONAL SUPPORT, SOCIAL
CONNECTEDNESS AND THE WORLD ASSUMPTIONS ON
POSTTRAUMATIC GROWTH: AN EVALUATION IN THE CONTEXT OF
POSITIVE PSYCHOLOGY²**

Abstract

In this study, the organizational, contextual and psychosocial antecedents of posttraumatic growth concept are studied. Based on the literature review, it was assumed that organizational support and social connectedness as organizational and contextual variables and assumptions about the world and the transformative power of suffering as psychosocial variables would have significant and positive impacts on posttraumatic growth. In order to test the conceptual relations among the variables as assumed in the theoretical framework, a research study has been performed. As a result of the research survey, it was determined that perceived organizational support, social connectedness and world assumptions were significant predictors of posttraumatic growth. These findings were found to be consistent with the previous theoretical and empirical results. Moreover, it was revealed that the transformative power of suffering had a significant moderating role on the impact of both individuals' perceived organizational support and world assumptions on posttraumatic growth levels. However, regarding the relationship between the perception of social connectedness and posttraumatic growth, the moderating effect of the transformative power of suffering was not significant. The results were evaluated in the light of the previous conceptual and empirical studies and the theoretical and practical implications of the study were discussed.

Keywords: *Posttraumatic Growth, Organizational Support, Social Connectedness, World Assumptions, Transformative Power of Suffering.*

GİRİŞ

Bu çalışmanın yapılmasındaki temel güdü, bireylerin yaşantıları boyunca karşılaştıkları travmalar sonrasında her zaman psikopatolojik ve stres bozukluğu belirtileri göstermeyebileceği, ya da bu tür belirtiler göstermesine rağmen bir süre sonra iyileşme ve hatta yaşamsal şemaların yeniden yapılandırılması suretiyle duygusal ve bilişsel yönden gelişmelerin gösterilebileceğinin de ortaya koyulmak istenmesidir. Bu bağlamda, çalışmada, pozitif örgütsel davranış ışığında, günümüzde çalışanlar açısından önem taşıdığı düşünülen pozitif psikoloji kavramları teorik ve görgül açıdan incelenmekte ve bu kavramların bireysel ve örgütsel açıdan önemleri üzerinde durulmaktadır. Çalışmada incelenmekte olan söz konusu pozitif psikoloji kavramları travma sonrası büyüme, dünyaya ilişkin varsayımlar, acının dönüştürücü gücü ve sosyal bağlılık olarak ele alınmaktadır. Aynı zamanda bir pozitif örgütsel tutum olarak örgütsel destek kavramı da

---

² This study is the expanded version of the congress proceeding presented at 6th Organizational Behavior Congress organized at Isparta, Turkey on November 2-3, 2018.

incelenerek, travma sonrası büyümeyle nasıl bir ilişkisi olabileceği değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ VE KURAMSAL ALTYAPI

Pozitif Psikoloji ve Travmatik Yaşantılar

Pozitif psikoloji, II. Dünya savaşının ardından postmodern yaklaşımların sosyal bilimler alanında da etkin olması ile başlayan bir süreçte ortaya çıkmıştır. Özellikle 1980’li yıllardan sonra, sağlıklı gelişimi ve bireyin güçlü yönlerini ön plana çıkaran pozitif psikoloji akımına olan ilgi giderek artmıştır (Seligman vd., 2005). Pozitif psikoloji, odağını insanın sorunlu, eksik, hasta yönlerinin ele alınıp iyileştirilmesinden ziyade insanın güçlü yönlerine, yeteneklerine, baş etme becerilerine yönelmiştir. Böylece, pozitif psikoloji yaklaşımı; geçmişe yönelik mutluluk ve doyum, geleceğe yönelik umut ve iyimserlik, bugüne ilişkin ise mutlu olma kavramlarının bireysel düzeyde incelendiği bir bakış açısı sunmaktadır (Seligman & Csikszentmihalyi, 2014). Pozitif psikoloji alanında öznel iyi oluş, psikolojik dayanıklılık, öğrenilmiş güçlülük, yaşam kalitesi ve doyum, mutluluk gibi kavramlar önemli araştırma konuları olarak karşımıza çıkmaktadır (Snyder & Lopez, 2009; Eryılmaz, 2011).

Bununla birlikte, 21.yüzyılın hızlı ve aktif çalışma koşullarında, çalışanların olumlu tutum ve davranışlar göstermeleri olumlu örgütsel sonuçlar elde edilmesinde ve örgütsel başarının sağlanmasında oldukça önemli bir role sahiptir. Bu doğrultuda, son yıllarda pozitif psikoloji yaklaşımından doğduğu kabul edilen pozitif örgütsel davranış yaklaşımı giderek önem kazanmaktadır. Pozitif örgütsel davranışlar en genel tanımıyla, örgütün hedeflerine ve olumlu örgütsel sonuçlara ulaşmasına katkı sağlayan, olumlu çalışan davranışları olarak ifade edilebilmektedir. Özetle, pozitif örgütsel davranış, günümüz çalışma yaşamında olumlu sonuçlar elde etmek üzere, ölçülebilir, geliştirilebilir ve etkin bir şekilde yönetilebilir pozitif yönelimli olan insan kaynaklarının güçlü yönlerine ve psikolojik kapasitelerine ilişkin yapılan çalışmaları kapsamaktadır (Youssef & Luthans, 2007).

Bu doğrultuda, çalışmada ele alınmış olan ve açıklanmak istenen kavram “travma sonrası büyüme” (TSB) olarak nitelendirilmektedir. TSB, son yıllarda üzerinde durulmaya başlanmış olan bir pozitif psikoloji kavramı ve bireysel psikososyal bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, TSB kavramının kapsamını ele almadan önce, travmatik yaşantıların ne olduğunu ve nelerin travmatik yaşantı sayılabileceğini anlamak gerekmektedir. Doğal afetler, savaşlar, kazalar, yaşamı tehdit eden bir hastalık tanısı almak, ayrılık ya da kayıplar doğaları gereği kişiyi varoluşsal bir sorgulamaya yönlendirme gücüne sahip, olumsuz ve bazı durumlarda yıkıcı sonuçları olabilen yaşam deneyimleridir. Gündelik yaşamda bireyler kendilerine stres veren olaylara maruz kalırlar. Bu deneyimlerden bazıları kişinin şu anki ve gelecekteki durumunu belirleme gücüne sahip birtakım özgül

özellikler taşımaktadır. Bu özelliklerden yola çıkarak birçok araştırmacı, yaşamsal olayları travmatik hale getiren etmenlerin neler olabileceği sorusuna yanıt aramıştır. Travmatik yaşantılar, Amerikan Psikiyatri Birliği Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'na (DSM-5; Amerikan Psikiyatri Birliği, 2015 Çeviri: Köroğlu, 2015) göre, bireyin yaşamsal tehlike, yaralanma, şiddet, ani ölüm ve kayıplar, fiziksel saldırı gibi durumlara direkt maruz kalması ya da bunların etkisini yaşaması, bu tür olaylara direkt maruz kalmasa da bunlara tanıklık etmesi veya bir yakınının başına böyle bir olayın gelmesi travmatik yaşantılar olarak kabul edilmektedir. Daha geniş bir spektrum ile incelendiğinde, deprem, sel gibi doğal afetler ve savaşlar, cinsel ya da fiziksel saldırıya uğrama, trajik ölüm ve kayıplar, kalıcı ve baş edilmesi güç kronik hastalıklara yakalanma, engellilik durumu, işkence görme, kaçırılma, trafik kazaları, terörist eylemlere maruz kalma gibi zorlayıcı ve kişinin baş etme yeteneğini aşan olaylar ruhsal açıdan travmatik olaylar olarak ele alınmaktadır (Örneğin, Briere & Elliott, 2000; Burton vd., 2009; Gürdil, 2014; Taştan & Torun, 2016).

Gerek klinik tespitlere gerekse sosyal bağlam içerisindeki gerçek yaşam öykülerine dayanarak, zorlayıcı yaşam olaylarının, kişide davranışsal, duygusal, bilişsel ve fiziksel bir dizi olumsuz tepki ortaya çıkarabildiği söylenebilmektedir. Travmatik yaşantının niteliğine ve kişisel özelliklere bağlı olarak söz konusu tepkiler uzun süreli ve şiddetli olabilmektedir. Bununla birlikte, DSM-5 travmanın tanımlanmasına yönelik açıklamada, kişi olayı kendisi yaşamış ya da tanıklık etmiş olabileceği gibi, olayların kişinin kendisinin ya da başkasının başından geçiyor olabileceği vurgulanmaktadır. Olay yakın bir aile üyesi ya da yakın bir arkadaşın başına gelmiş ve bu durum başkasından duyulmuş olabilmektedir (bu durumda gerçekleşen ya da tehdit oluşturan ölüm olasılığı, şiddet kullanımı ya da kaza niteliği taşınmalıdır). Burada önemli bir nokta, travmanın tanımı içerisinde, tetikleyici olaydan bağımsız olarak rahatsızlık duygusunun bireyin sosyal etkileşimlerinde, çalışma kapasitesinde ya da diğer önemli işlevsellik alanlarında klinik olarak anlamlı stres ya da bozulmaya neden olması ölçütünün eklenmiş olmasıdır. Diğer yandan, potansiyel olarak travma niteliği taşıyabilen stres verici bir olaya maruz kaldığı halde korku, çaresizlik ya da dehşet duygusu sebebiyle herhangi bir kliniğe ya da danışmana başvurmayan kişiler de bulunmaktadır. Bu nedenle, travmanın tanımının hem klinik düzeyde hem de klinik ortama başvurmayan kişileri de kapsamı açısından genişletildiği düşünülmektedir (Şar, 2010). Sonuç olarak, yaşamsal krizin türü ya da örüntüsünden bağımsız biçimde, zorlayıcı olaylar karşısında insanların büyük çoğunluğunun psikolojik, hatta belki de belirli bir düzeyde fiziksel rahatsızlık hissettiği bilinmektedir. Örneğin kayıp yaşantısı gibi evrensel temalar, insanların büyük çoğunluğunda üzüntü ve diğer pek çok olumsuz duyguyu ortaya çıkarmaktadır.

Travma Sonrası Büyüme

Travmatik bir olay yaşayan herkesin akut stres bozukluğu ya da travma sonrası stres bozukluğu geliştirmedeği bilinmektedir. Öte yandan, travma sonrası

yaşanan stres ve psikolojik rahatsızlıklara karşın, belli bir süre sonrasında çeşitli bireysel ve çevresel faktörlerin de etkisiyle travmatik yaşantının ters bir yöne doğru etki yaratarak kişinin bilişsel ve psikolojik olarak kendisini yeniden yapılandırmasına ve hatta bir tür büyüme veya gelişmenin de söz konusu olması mümkün olmaktadır. Bu durumu ifade eden kavram ise “travma sonrası büyüme” olarak karşımıza çıkmaktadır. Travmatik belirtilerin ortaya çıkmasında ve travma sonrası gelişim yaşanmasında hangi değişkenlerin etkisinin olduğu ise birçok araştırmacının ilgisini çekmektedir (Brickman vd., 1978; Tedeschi & Calhoun, 1995; Calhoun & Tedeschi, 1998; Frederick & Loewenstein, 1999; Linley & Joseph, 2004; Yılmaz, 2006; Karancı & Erkam, 2007).

Felsefi açıdan bakıldığında, tinsel yol ve öğretilerde acı, sevinç kadar değerlidir ve acı çekmenin olumlu değişimi ortaya çıkarabilme gücüne ilişkin anlayış oldukça eskiye dayanır. Travma sonrası büyüme kavramının örneklerine Mısır mitolojisi, İslamiyet, Katolik inancı, Budizm ve Hinduizm öğretilerinde rastlamak mümkündür. Birçok semavi ve semavi olmayan dine ve inanç sistemlerine göre acı çekmek insan yaşamında, erdem, bilgelik ve kendini gerçekleştirme yolunda önemli bir role sahiptir. Felsefi metinlerde de uzun süren acıların ardından yaşanan büyüme deneyimlerinin önemine dikkat çekilmektedir (Tedeschi & Calhoun, 1995). Örneğin Nietzsche (1955) ve Kierkegaard’a (1983) ait metinlerde kişilerin acı veren olaylardan çıkardıkları olası yararları tartıştıkları görülmektedir. Özetle, Antik Yunan ve Hristiyanlığın ilk yıllarından, modern roman ve şiirlere kadar pek çok felsefi ve dini sorgulamada acı çekmenin anlamı kavranmaya çalışılmıştır. Yirminci yüzyılda ise, Maslow (1954) ve Yalom (1980) gibi bilim insanları yaşamsal krizleri değişim için bir yol olarak göstermişlerdir. Örneğin varoluşçu psikologların, acı ve stres verici yaşantıların gelişim için bir fırsat olduğunu kabul ettiği ve travmayı anlam ve cesaretin bulunabildiği zaman olarak tanımladıkları görülmektedir (Tedeschi & Calhoun, 2004). Benzer şekilde Haselden (2014), bireylerin yaşamlarında kendilerinde belirsizlik ve kaygı yaratan, otantik olmayan her şeyi çekip çıkarmaları gerektiği fikrini ortaya atmıştır. Sonuç olarak, bu düşünceye göre, bir kişi ancak bir derin üzüntü halini deneyimlemesi ve bunun beraberinde getirdiği acıyı çekmesinden sonra gerçekten kim olduğunu ve nelerin kendisi için önemli olduğunu daha iyi anlayabilecektir.

Olumlu psikolojik değişim olgusu ilk olarak 1980’li yıllarda görgül olarak araştırılmaya başlanmıştır (Aktaran Tedeschi vd., 1998). Araştırmalar, travmatik bir yaşantının ardından kişinin kendisi, diğerleri ve dünyaya ilişkin temel varsayımlarında ortaya çıkan değişikliklerin sadece, travma sonrası stres belirtileri ya da stres bozukluğu (TSSB) gibi travmayla bağlantılı psikopatolojiler şeklinde olmadığı, bir kısım insanın da olumlu yönde değiştiklerini göstermektedir (Calhoun & Tedeschi, 1998; Helgeson vd., 2006; Larner & Blow, 2011; Linley & Joseph, 2004; Park & Helgeson, 2006). Tedeschi’ye göre (2004), travmatik bir olayla karşılaşan kişilerin 2/3’ü, yaşamının her alanında olmasa da en azından bazı yönlerden olumlu değişimler göstermekteyken, Linley ve Joseph tarafından yapılan

çalışmada örneklemin geniş bir aralıkta ve değişen oranlarda büyümeyle ilişkili maddelere olumlu cevaplar verdiği bildirilmektedir (Linley & Joseph, 2004). Kişiyeye yüksek düzeyde stres veren bir olayın sonrasında ortaya çıkan olumlu psikolojik değişimler sıklıkla ‘travma sonrası büyüme’ olarak nitelendirilmektedir (Calhoun & Tedeschi, 1998). Travma sonrası büyüme kuramına göre yüksek düzeyde stres yaratan bir olayın ardından yaşanan büyümenin kendilik algısında, insan ilişkilerinde ve yaşam felsefesinde ortaya çıkan değişimler olmak üzere üç genel alanda gerçekleştiği vurgulanmaktadır (Tedeschi & Calhoun, 1995; Calhoun Tedeschi 1998).

Yapılan literatür taraması sonucunda, bireylerin maruz kaldıkları yüksek düzeyde stres veren yaşam olayları sonucu yaşadıkları bu olumlu değişimi ve gelişimi anlatmak amacıyla farklı ifadelerin de kullanıldığı gözlenmektedir. Olumlu yöndeki psikolojik değişim olgusunun “travma sonrası büyüme”, “travma sonrası gelişim”, “yarar sağlama”, “olumlu doğurgular”, “olumlu psikolojik değişimler”, “travmadan dönüşüm”, “olumlu değişim”, “gelişmek”, “anlam bulma”, “dönüşümsel baş etme”, “olumlu yorumlama”, “algılanan kazançlar”, “iyiye gitme” gibi, farklı kuramcı ve araştırmacılar tarafından değişik biçimlerde ele alınıp kavramsallaştırıldığı görülmektedir (Linley & Joseph, 2004; Tedeschi vd., 1998; Tedeschi & Calhoun, 2004; Haselden, 2014). Türkiye’de yapılan çalışmalarda da travma sonrası büyüme, travma sonrası gelişim, strese bağlı gelişim, ruhsal gelişim gibi ifadelerin ön plana çıktığı görülmektedir (Örneğin, Dirik, 2006; Karancı & Erkam, 2007; Yılmaz, 2006, Tüfekçi, 2011). Bu çalışmada ise, ortak bir kavram birliği açısından travma sonrası büyüme (TSB) kavramı benimsenmiş olup, çalışma içerisinde bu terim ile ifade edilmiştir.

Önceki bölümlerde de aktarıldığı gibi, bu çalışmada TSB bir pozitif psikoloji kavramı olarak ele alınmakta ve TSB’yi açıklayan bireysel ve örgütsel faktörler üzerinde durulmaktadır. Daha önce yapılmış olan kuramsal ve görgül çalışmalarda, TSB’nin “Travma Sonrası Büyüme Modeli” (Calhoun & Tedeschi, 2013) ile açıklandığı görülmektedir. Calhoun ve arkadaşları (2013) tarafından önerilen bu modele göre, TSB her bireyde aynı derecede ve aynı güçte sağlanamayabilmektedir. Öyle ki, TSB’yi belirleyen çeşitli bireysel, çevresel ve bilişsel faktörler farklılık gösterebilmektedir. Öyleyse, bir bireyin TSB göstermesini sağlayabilecek unsurlar neler olmaktadır? Bu noktada, önerilen TSB modeline göre (Calhoun vd., 2013) bireyin travmatik yaşantılar sonrasında gelişmesini sağlayan birtakım psikolojik kaynaklar, duygusal stresin kontrolü, çevresel etmenler, bireylerarası ilişkilerin niteliği ve dünyaya ilişkin varsayımlar gibi bir dizi unsurdan söz edilmektedir. Bu modelin temel alınarak yapıldığı çalışmalara bakıldığında, travmatik deneyimin ortaya çıkmasından önce bireyin sahip olduğu kişisel özelliklerinin ve sosyal etkileşim düzeyinin ve özellikle dünyaya ilişkin varsayımlarının TSB’yi belirleyen unsurlar arasında oldukça ön planda olduğu görülmektedir. Örneğin, TSB’nin belirleyicileri arasında bireyin dışarıya da içedönük olma gibi kişilik özelliklerinin (Shakespeare-Finch vd., 2005), iyimserlik ve öz-yeterlik düzeyinin (Tedeschi & Calhoun, 1995), önceki bağlanma

deneyimlerinin (Salo vd., 2005) ve dünyaya yönelik varsayımlarının (Janoff-Bulman, 1992) olduğuna dair çalışmalar bulunmaktadır.

KURAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

Bu çalışmada öncelikle, travmatik bir deneyime maruz kalan bireyin travma sonrası stres bozukluğu gibi önemli psikopatolojileri farklı biçimlerde de olsa yaşayacağı, fakat bireyin sahip olduğu birtakım psikososyal kaynakların varlığı ile bu stres belirtilerinin daha iyi yönetilmesi ile ve de bireyin verdiği mücadele sonucunda öğrenme ve ruhsal bir gelişim de yaşayabileceğinin varsayılmasıdır. Diğer bir deyişle, yaşanan acının kabulü, hayatla yüzleşme ve güçlkle mücadelenin getirdiği dönüştürücü bir gücün bireyde olumlu değişim ve büyüme yaratabileceği ön görülmektedir. Bu noktada, ortaya çıkması beklenen TSB düzeyinin travmatik yaşantının doğrudan bir sonucu değil, deneyimin ardından bireyin verdiği mücadelenin, psikososyal kaynaklara ne derece sahip olduğunun ve günlük yaşamı içerisinde çevresinden aldığı desteğin ve sosyal bağlamının sonucu olduğu düşünülmektedir. Aguirre (2008 Aktaran Michael & Cooper, 2013) tarafından da belirtildiği üzere, travmatik yaşantılara maruz kalan bireylerin bu tür bir deneyim sonrasında gösterdiği ruhsal büyüme ve olgunlaşma düzeyi, bireyin psikososyal kaynaklarına ve sahip olduğu sosyal etkileşim seviyesine göre farklılaşabilmektedir. Bu açıdan, travmatik olaylar kişide derin bir rahatsızlık duygusuna yol açmasına karşın, bilişsel yapılar olarak strese baş etme, dayanma, sabretme ve öz-kontrol duygusuna sahip olma ve yaşanan olumsuz duruma uyum sağlama sürecine bağlı olarak TSB'nin ortaya çıkması mümkün görülmektedir. Bu çalışmada ise, söz konusu unsurlar arasından örgütsel bir değişken olarak örgütsel destek algısı ve psikososyal değişkenler olarak sosyal bağlılık, dünyaya ilişkin varsayımlar ve acının dönüştürücü gücü algısı temel kavramlar olarak incelenmektedir. Bu doğrultuda, çalışmamızın kuramsal çerçevesinin oluşturulmasına kaynak teşkil edecek olan kavramlar arası ilişkiler ve görgül araştırma bulguları aşağıda sunulmaktadır.

Algılanan Örgütsel Destek ve Travma Sonrası Büyüme İlişkisi

Bireysel unsurların yanında çalışma yaşamında bireyin algıladığı örgütsel destek ve sosyal ilişkilerin kalitesinin de eş zamanlı olarak bireylerin iyileşme, telkin olma ve yeniden toparlanabilmesinde diğer bir deyişle travma sonrası büyüme durumunda oldukça önemli rollerinin olduğu düşünülmektedir. Öyle ki, çalışan bireyler, günlük yaşantısının hatta hayatının büyük kısmını işyerinde geçirmekte olduğu için orada sahip olduğu sosyal ilişkiler, arkadaşlık, dostluk, sosyal aidiyet, bağlılık ve yönetimden aldığı destek yaşantısında deneyimlediği travmatik olaylara karşı daha olumlu yanıt verebilmesi ve toparlanabilme becerisinde büyük katkıya sahip olabilmektedir. Böylece, bireyin psikolojik süreçleri olduğu kadar, çalışma yaşamında algıladığı örgütsel destek ve sosyal

bağıllık düzeyinin de travma sonrası büyümede katkı sahibi olduğu belirtilebilmektedir.

Örgütsel davranış ve yönetim bilimleri literatüründe önemli bir çalışma alanı bulmuş olan örgütsel destek kavramının, örgüt ile çalışanlar arasındaki ilişkileri açıklamakta olduğu ve sosyal değişim/mübadele kuramına (Emerson, 1962; Blau, 1964) dayandığı öne sürülmektedir. Homans (1958) sosyal davranışı bir mübadele ilişkisi olarak gören ilk sistematik kuramı geliştirmiş olmakla birlikte, bir mübadele süreci olarak sosyal ilişki kavramını tanımlayabilmek için “sosyal mübadele kuramı” teriminin ilk kez Blau (1964) tarafından kullanılmış olduğu bilinmektedir. Kuramın temel varsayımı, tarafların, ödüllendirilme beklentisi (saygı görme, onur, arkadaşlık, dikkate alınma vb.) içinde sosyal ilişkilere girdiği ve bu ilişkileri sürdürdüğüdür (Gefen & Ridings 2002). Sosyal mübadele kuramının, kişiler arası ilişkilere, ekonomik mübadelede olduğu gibi fayda-maliyet açısından bakmakta olduğu ve kişilerin, bir mübadele içinde yer almalarının, ancak katlandıkları sosyal maliyetlerin karşılığında ödül alabilecekleri beklentisi varsa söz konusu olacağı belirtilmektedir (Bolat vd., 2009: 219). Böylece, çalıştığı örgütte olumlu muamele gören, olumlu çalışma koşullarında görev yapan ve gereksinim duyduğu ekonomik ve psikososyal desteği alabilen bir kişinin, bunun karşılığında yine olumlu çalışma tutumları, örgüte katkı sağlayan davranışlar ve kişisel açıdan olumlu duygular geliştirebileceği söylenebilmektedir.

Kavrama içerik olarak bakıldığında, Eisenberger, Huntington, Hutchison ve Sowa'nın (1986) algılanan örgütsel desteğin kavramsallaştırılmasına önemli katkılarda bulunduğu ve bu kavramı “çalışanların örgüte katkılarının değerinin bilinmesi ve çalışanların mutluluğunun önemsenmesinin derecesine bağlı olarak geliştirdikleri algılar” olarak tanımladıkları görülmektedir. Örgütsel desteğin, içerisinde sosyal desteği de kapsamakta olduğu, kaynağını bireyler arası ilişkilerden alan bir süreç olduğu ve bu tür bir desteğin algılanmasının zamana bağlı olarak arttığı belirtilmiştir (Kaymakçioğlu, 2001:8). Bu noktada “Sosyal değişim/mübadele teorisine” dayandırılan (Loi vd., 2006:109) ve psikolojik sözleşmelere konu olan örgütsel desteğin (Eisenberger vd., 1986:503; Shore & Shore, 1995:151) özellikle işten ve iş dışından gelen zorlukları karşılamakta güçlük çeken bireyler için büyük bir öneme sahip olduğu öne sürülmüştür (Eisenberger vd., 1990:56). Konu ile ilgili yapılan çalışmalar, örgütlerinin kendilerine olumlu bir şekilde davrandığını ve desteklendiğini hisseden bireylerin, işte ve iş dışındaki zorlu süreçleri, travmatik olayları daha etkin şekilde yönetebildiklerine, strese karşı baş edebilme gücü bulduğuna, daha olumlu iş tutumları ve davranışları sergileyerek, sosyal ilişkilerinin de daha olumlu devam ettiğine işaret etmektedir (Örneğin, Allen vd., 2003; Saks, 2006; Stamper & Johlke, 2003; Riggle vd., 2009; Perryer vd., 2010; Turunç & Çelik, 2010). Taştan, İşçi ve Arslan (2014) tarafında sağlık çalışanları üzerinde yapılan çalışmada, algılanan örgütsel desteğin işyerinde yabancılaşma duygusunu azalttığı görülmüştür. Örgütsel destek ve travma sonrası büyüme arasındaki ilişkiyi direkt olarak inceleyen araştırmaya Türkiye’de çok fazla rastlanmamakta birlikte, Erdem (2014) tarafından rehabilitasyon

kurumlarında çalışan bireylerin örgütsel destek algısı ve stresle baş edebilme becerileri arasındaki ilişki ele alınmış, sağlanan örgütsel desteğin stresle baş etme becerisini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yurtdışında askerler üzerinde yapılmış olan bir çalışmada algılanan örgütsel desteğin travma sonrası stres bozukluğu ve zihinsel rahatsızlıkları azalttığı, psikolojik iyi oluş hissine de olumlu etki yaptığı belirlenmiştir (Kelley vd., 2014). Bununla birlikte, doğal afet yaşayan bireyler üzerinde yapılmış araştırmalarda da, algılanan örgütsel ve psikososyal desteğin, bireylerin travma sonrası stresi yönetebilme becerileri ve sosyo-psikolojik gelişimlerinde önemli katkıları olduğu bulunmuştur (Chakrabhand vd., 2006; Chandra vd., 2006). Travmatik yaşantılara sahip bireylere sağlanan örgütsel destek ve psiko-sosyal destek üzerine araştırmalar yapmış olan Cardozo (2008) da, bu tür desteğin travmanın aşılabılmesinde, bireyin yeniden yaşamsal hedeflerine yönelik gelişim gösterebilmesinde etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Yukarıdaki kuramsal ve görgül çalışmaların ışığında, örgütsel destek algısının travma sonrası büyüme ile ilişkisi kurulabilmekte ve algılanan örgütsel desteğin bireyin travma sonrası büyüme düzeyi üzerinde olumlu bir etkisinin olması beklenebilmektedir. Bu doğrultuda oluşturulan araştırma hipotezi aşağıdaki gibidir.

H1: Bireylerin örgütsel destek algılarının travma sonrası büyüme düzeyleri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Algılanan Sosyal Bağlılık ve Travma Sonrası Büyüme İlişkisi

Örgütsel destek kavramıyla yakınlık gösteren fakat daha çok bireylerarası kolektif ilişkiler ve duygusal süreçlerden kaynaklandığı gerekçesiyle örgütsel destek kavramından ayrılan “sosyal bağlılık” kavramının travma sonrası stres belirtilerini azalttığı ve travmatik yaşantılara maruz kalmış bireylerin olumlu yönde gelişim gösterebilmelerinde koruyucu bir işlev sahibi olduğu gözlenmektedir. Öyle ki, birçok kuramcı tarafından da vurguladığı gibi sosyal bağlılık bireyin toplumsal bağlamda var olmasını, kendini tanımlamasını ve sosyalleşmesini sağlayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bağlılık, en genel tanımıyla bireyin gönüllü olarak diğerlerine, gruba, topluma karşı aidiyet hissetmesine ve bir bireyin sosyal dünyayla yakın ilişkide olma konusundaki sübjektif farkındalığıdır (Sarıçam & Deveci, 2017). Aslında, “bir gruba ait olma gereksinimi” benliğin bir temel gereksinimi ya da dayatması olup (Bkz, Maslow, 1958), sosyal ilişkilerin ve psikolojik sağlığın da önemli bir noktasını oluşturmaktadır. Birey diğerleri ile etkileşime girerek hem benlik tasarımı oluşturabilmekte, hem de aidiyet ve birlikte yaşama gereksinimini karşılayabilmektedir. Benlik saygısı ve olumlu ruhsal gelişim açısından da önemli yere sahip olan karşılıklı güven, değerli olma hissi ve aidiyet duygusu bireyin psikososyal gelişimi, zihinsel sağlığı ve kişilik yapılandırması bağlamında da önemli bileşenlerdir (Örneğin, Rosenberg, 1962; Marmarosh vd., 2005; Brewer, 2008). Psikodinamik kuram temsilcilerinden Kohut’a (1977) göre, aidiyet ve sosyal bağlılık benliğin organize olması için

gerekli üç temel gereksinimden birisidir. Bu konuda klinik araştırmalar yürütmüş olan Buss (1990), içinde bulunduğu gruplarda ve toplumsal ilişkilerinde bağlılık ve aidiyet hissetmeyen, sosyal dışlanma gibi benlik saygısını tehdit eden algıya sahip olan bireylerin sosyal kaygı ve depresyon belirtilerinin de daha fazla artmakta olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında, bireyin kişiler arası ilişkilerinin olumlu, anlamlı ve uzun dönemli olmasının ve yaşam kalitesinin artabilmesinin sosyal bağlılık üzerine temellendiği ifade edilmiştir (Baumeister & Leary, 1995; Hagerty vd., 2002). Brewer (2008) da bu yaklaşımı destekleyerek, sosyal kimlik geliştirme ve olumlu sosyal gelişim açısından yakın ilişkilere sahip olmanın rolünü vurgulamıştır. Bunun yanında, sosyal bağlılığın ve aidiyet duygusunun zayıf olduğu bireylerde, özel ve çalışma yaşamında yabancılık, yalnızlık ve soyutlanma duygularının da arttığı belirtilmiştir (Baumeister & Leary, 1995). Söz konusu çalışmalarda (Baumeister & Leary, 1995) değer görme, saygı duyulma, fark edilme ve bağlı olma duygularının bireyin psikolojik sağlığı için önemli bir temel oluşturduğu, ancak bunun tersine aidiyet duygusunun olmayışının, reddedilme, sevilme ve yabancılaştırma duygularının da bireyin ruh sağlığını olumsuz olarak etkilediği, bireyin davranış ve uyum problemleri yaşamasına neden olabildiği ortaya koyulmuştur.

Türkiye’de yapılmış klinik ve kuramsal çalışmalarda da benzer açıklamalara rastlanmaktadır. Örneğin Savcı (2017) tarafından yapılan bir çalışmada, sosyal bağlılık algısı ve arkadaşlar arası ilişkileri güçlü olan bireylerin anksiyete seviyesinin de daha düşük olduğu bulunmuştur. Başka çalışmalarda ise sosyal bağlılık algısının yaşam doyumu (Duru, 2007) ile pozitif yönde yalnızlık algısı (Duru, 2008) ile negatif yönde ilişkileri olduğu bulunmuştur. Bu kuramsal zemine ve görgül araştırma bulgularına dayanarak, travmatik bir deneyime sahip olan bireyler tarafından çalışma arkadaşları ve işyerindeki sosyal ortama ilişkin sosyal bağlılık algısının zaman içerisinde algılanması durumunda, sosyal bağlılığın bir nevi psiko-sosyal kaynak olarak koruma işlevi görebileceği, bunu neticesinde bu bireylerin travma sonrası stresi daha etkin yönetebilecekleri böylece travma sonrası büyüme olgusunu destekleyebileceği düşünülmektedir.

Ortaya koyulmuş olan kuramsal ve görgül çalışmalara da dayanarak, sosyal bağlılık algısının travma sonrası büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olabileceği beklenmekte ve aşağıdaki araştırma hipotezi oluşturulmaktadır.

H2: Bireylerin sosyal bağlılık algılarının travma sonrası büyüme düzeyleri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Dünyaya İlişkin Varsayımlar ve Travma Sonrası Büyüme İlişkisi

Travma sonrası büyüme üzerine yapılan incelemelerimize göre, büyümeyi açıklayabilen örgütsel destek ve sosyal bağlılık gibi örgütsel ve bağlamsal değişkenler yanında bireysel değişkenler olarak birtakım psiko-sosyal yapılardan da söz edildiği gözlenmiştir (Örneğin, Tedeschi vd., 1998; Powell vd., 2003; Westphal & Bonanno, 2007). Diğer yandan, bireyler yaşantıları boyunca birtakım

olumlu genellemelere ve temel varsayımlara sahip olup, bu varsayımlarını genel bilişsel şemalar haline getirmektedir (Janoff-Bulman & Berg, 1998). Bowlby (1969) bu tür bir bilişsel varsayım şemasını pozitif yanlısamalar kuramı içerisinde açıklamıştır. Bu kurama göre bilişsel sistemin merkezinde, dünya ve kendilikle ilgili güvenlik ve incinmezlik duygusunu sağlayan temel varsayımlar bulunmaktadır. Bu varsayımlar ise bireyin yaşamındaki davranışsal ve duygusal yönelimlerini, sorunlarla başa çıkma düzeyini ve yaşamını yeniden yapılandırabilme becerisini etkileyebilmektedir. Janoff-Bulmann (1989:113-136), bireylerin inançları ve varsayımları için kuramsal bir çerçeve sunmuş olup, bu konuyu ‘Temel Varsayımlar Modeli ile ortaya koymuştur. Modele göre, bireyin sahip olduğu temel varsayımlar dünyanın iyiliği varsayımı, dünyanın anlamlılığı varsayımı ve kendilik değeri varsayımı olarak üç ana grupta ifade edilmektedir. Janoff-Bulman (1989:113-136) bu üç temel varsayımların dayandığı inançları bütün olarak ele alarak dünyaya ilişkin varsayımlarla ilgili kavramsal bir model ortaya koymuştur. Bu kavramsal modelde göre, dünyanın iyiliği, insanların iyiliği, adalet, kontrol edebilirlik, rastlantısallık, kendilik değeri, kendilik kontrolü ve şans (talih) varsayımları yer almaktadır (Janoff-Bulman, 1989). Dünyaya ilişkin bu temel olumlu varsayımların, yaşamı daha güvenli ve rahat bir hale getirmekte olduğu, yaşam içerisinde zor ve olumsuz durumlarla karşılaşsa bile bireyin dünya ve kendisiyle ilgili olumlu inançlarını fark etmesine, zorluklarla baş edebilmesine hatta yeniden iyileşme ve gelişme dönemine geçiş sağlayabilmesine etki edebilmektedir (Janoff-Bulman & Berg, 1998; Elklit vd., 2007; Kaler vd., 2008; Tüfekçi, 2011; Taştan vd., 2017). Nygaard ve Heir (2012) tarafından doğal afet yaşamış ve yakınlarını kaybetmiş bireyler üzerinde yapılmış bir çalışmada, dünyaya ilişkin varsayımlar, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkiler incelenmiş ve çalışmanın sonucunda dünyaya ilişkin olumlu varsayımlara sahip bireylerin TSSB seviyelerinin daha düşük olduğu, yaşam kalitesi algılarının ise daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Lilly, Valdez ve Graham-Berman (2011) çeşitli konularda travmatik yaşantılara sahip bireyler üzerinde bir araştırma yapmış, travmatik stress bozukluğu ile depresyon seviyesi arasındaki ilişkide dünyaya ilişkin varsayımların düzenleyici etkiye sahip olduğunu, şöyle ki, olumlu varsayımlara sahip bireylerde travmatik olayların depresyona olan etkisinin azaldığını bulmuşlardır. Bu kavram üzerine Türkiye’de yapılmış olan çalışmalar kısıtlı sayıda olmasına rağmen, çalışmalardan elde edilen bulguların benzer yönde olduğu gözlenmektedir. Örneğin, Tüfekçi (2011) tarafından trafik kazası geçirmiş ve ölüm-yaralanma deneyimine sahip olmuş olan bireyler üzerinde yapılan araştırma sonucunda, dünyaya ilişkin varsayımları olumlu olan bireylerin travma sonrası büyüme düzeylerinin daha yüksek olduğu ve travma sonrası stres puanlarının da daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Dınvar (2011) yapmış olduğu çalışmada, dünyaya ilişkin varsayımların olumlu olması durumunda bireylerin travma sonrası stres belirtilerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir. Haselden (2014) tarafından Türk ve Alman kültürüne sahip bireyler arasında yapılan çalışmada ise travma yaşamış bireylerin yaşamsal temel varsayımlarda

sarsılma meydana geldiği, ancak bu temel varsayımları yeniden yapılandırmış olan bireylerde bunun bir baş etme mekanizması işlevi gördüğü ve travma sonrası büyümeye olumlu yönde etki ettiği ortaya koyulmuştur. Başka çalışmalarda da dünyaya ilişkin varsayımların travmatik yaşantıların birey üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabileceği, olumlu sosyal davranışları da arttırabileceği öne sürülmektedir (Solomon vd., 1997; Dekel, Solomon, Elklit & Ginzburg, 2004; Dınvar, 2011). Bu bağlamda, dünyaya ilişkin varsayımların bireyin travmatik olaylar karşısındaki direncini arttırabileceği, yaşanan olaylara rağmen öğrenme ve büyüme kabiliyeti sağlayabileceği, bir psikolojik süreç ve bilişsel yapılanma olarak sözü edilen rahatsızlıkların yönetilmesinde ve büyümenin sağlanmasında bir öncül olabileceği düşünülmektedir.

Önceki kuramsal ve görgül bulgulara dayanarak, bu çalışmada, bireyin dünyaya ilişkin varsayımlarının travma sonrası büyüme düzeyini olumlu yönde etkileyeceği beklenmekte ve araştırmada oluşturulmuş olan hipotez şu şekilde ifade edilmektedir.

H3: Bireylerin dünyaya ilişkin varsayımlarının travma sonrası büyüme düzeyleri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Acının Dönüştürücü Gücü ve Travma Sonrası Büyüme İlişkisi

Travma sonrası büyüme kavramı daha geniş kapsamla incelendiğinde, yukarıda ele alınmış olan örgütsel ve psikososyal değişkenlerin yanında farklı birtakım bilişsel değerlendirmelerin ve bireyin iç dünyasında meydana gelen gelişmelerin de etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu yönde yaptığımız literatür taramasına göre, travma sonrası büyüme gösteren bireyin aslında bunu eşzamanlı olarak etkileyen ve pekiştiren bir dönüşüm yaşamaktadır (Örneğin, Janoff-Bulman, 1992; Chan vd., 2006; Larsen & Berenbaum, 2015; Brooks vd., 2017). Kuramsal olarak nasıl açıklanabileceği sorgulandığında ise, Gross (1998) tarafından ifade edilmiş olan “Duygu Düzenleme Kuramı”nın varsayımlarının ve bu kuramın kapsamında ortaya koymuş olduğu “Bilişsel Yeniden Değerlendirme” sürecinin geçerli olabileceği düşünülmektedir. Öyle ki, bu kuramda öne sürüldüğü gibi, bireyler yaşamları içerisinde gözlemlediği ve deneyimlediği her yaşantıyı bilişsel işlemler yoluyla algılamakta ve bu bilişsel süreçlendirme yoluyla tutum ve davranışlarını da zamanla yeniden yapılandırabilmektedir. Bu bağlamda, bireylerin acı veren yaşam olaylarını karşılama biçimlerinin bilişsel değerlendirmeler ve psikososyal dinamiklerin de etkisiyle birbirinden farklılaştığını söylemek mümkündür. Çalışmada daha önce de değinildiği gibi, bireylerin maruz kaldığı yada gözlemlediği travmatik yaşantılar, bireylerin psikolojik ve sosyal kaynaklarına meydan okuma ve acı verme suretiyle çeşitli düzeylerde psikolojik, fizyolojik, zihinsel, sosyal, ekonomik vb. değişimler yaratmaktadır. Janoff-Bulman (1992) da bu durumu “acı çekmekte olan” ve “dünyasını yeniden yapılandırma mücadelesi veren insan” deyişi ile nitelendirmektedir. Bununla birlikte, günümüzde çok yaygın şekilde olumsuz olayların (terör, deprem, sel, ekonomik kriz, ölümler, şiddet vb.) görülmesi ve yaşanan acıların süreklilik arz etmesi neticesinde tıp,

psikiyatri, psikoloji, edebiyat, ilahiyat ve davranış bilimleri gibi pek çok farklı disiplinin “acı çekme” olgusu üzerinde yoğunlaşmakta olduğu gözlenmektedir.

“Acı çekme, literatürde daha çok klinik açıdan ele alınan ve fiziksel acıyla ilişkilendirilen (Coulehan, 2012), ancak günümüzde felsefi ve psikolojik açıdan da ele alınan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan ilk tanımlamalara göre, acı çekme, “geçici bir zihinsel, fiziksel ya da ruhsal rahatsızlıktan aşırı düzeyde ıstıraba kadar uzanan bir hoşnutsuzluk hissidir” (Travelbee, 1976). Cassell’e (1995) göre acı çekme, “bireyin bütünlük, eksiksizlik, tutarlılık ve tamlık hislerinin kaybıyla tetiklenen son derece sıkıntı verici” bir duygusal durumdur. Başka bir tanıma göre ise, “fiziksel acı hissinin yoğun bir şekilde yaşanması sonucu ortaya çıkan ve deneyimlenmemesi dilenen bir bilinçlilik halidir” (Stöber, 2003). Ancak, ilgili literatürde, acı çekme kavramı yalnızca yarattığı ızdırap boyutuyla değil, dönüştürme potansiyeli itibariyle de ele alınmış ve bu durum “acının dönüştürücü gücü” kavramı ile nitelendirilmiştir. Bu çalışma kapsamında da, acı çekme kavramı, sadece fiziksel acı hali boyutuyla değil; bireyin psikolojik, fizyolojik, zihinsel, sosyal, ekonomik vb. pek çok nedenle deneyimlediği ızdırap verici duygu durumu olarak ele alınmaktadır. Kavramsal olarak tanımlandığında, acının dönüştürücü gücü, zorlayıcı yaşam olaylarının ve krizlerinin ardından olumlu psikolojik değişim ve dönüşümlerin deneyimleneceğine yönelik inançları temsil etmektedir (Joshnloo, 2014: 140).

Travmatik yaşantıların bireyi geliştirme ve büyütme özelliği de göz önünde bulundurulduğunda, bu büyümenin aslında çekilen acının birey tarafından bilişsel olarak nasıl değerlendirildiğine ve bu acının öğrenmeye ve ruhsal büyümeye hizmet etme potansiyeline bağlı olduğu düşünülmektedir. Felsefi ve edebi metinler de incelendiğinde, doğu ve batı kültürlerinde, İbrani, Budizm, İslam ve Hristiyan inançlarında acının insan doğasında ve yaratılıştaki asla kaçınılmaz olduğu ve bu kabul edilmiş ile acının dönüştürücü gücü olduğuna işaret edildiği görülmektedir. Tasavvuf temelli inanca dayanarak da, acının insanı insan yapan, olgunlaştıran, erdemli hale getiren ve arındıran niteliği ile yüceltildiği bilinmektedir. Öyle ki, tasavvuf geleneğine göre, acı çekme ile gelen Allah’a teslimiyet sonrasında, gösterilen sabır ve rızanın insanı her türlü kötülükten temizlediği ve kendisinin idrak edemeyeceği daha üst amaçlara hizmet ettiği kabul edilmektedir (Demirci, 2002; Çağrı, 2008; Ege, 2013). Hristiyan inancında da acıya olan yaklaşım çok farklı değildir. Hristiyan inancına göre, acı ve acıya katlanmanın kişiyi yeniden doğuşun hazzına ulaştırdığına ve daha yüksek bilinçli bir insan konumuna yükselttiğine inanılmaktadır (Mercurio, 2011). Diğer yandan, 19.yüzyıl düşünürlerinden Friedrich Nietzsche de “Beni öldürmeyen şeyler güçlendirir” sözüyle elde edilen bir başarısızlık, yenilgi, olumsuz deneyimler yada çekilen bir acının insanı güçlendirmeye hizmet ettiğini vurgulamıştır.

Tıpkı felsefi, dini ve edebi metinlerde olduğu gibi, günümüz sosyal bilimler literatüründe de psikolojik stres sonrası iyileşme, travma sonrası büyüme ve ruhsal gelişim ile acının dönüştürücü gücü arasında ilişkilerin olduğuna dikkat

çekildiği görülmektedir (Örneğin, Holgersen vd., 2010; Calhoun & Tedeschi, 2004; Joshanloo 2014; Dinçer vd., 2015). Ancak, travma sonrası büyüme ile acının dönüştürücü gücü algısı arasında kuramsal ilişkilerin ortaya koyulduğu bu tür çalışmaların bulunmasına karşın bu alanda görgül araştırmalar henüz çok yeterli sayılmamaktadır. Yine de, bireylerin travmatik yaşantılar sonrasında kendilerinde, benlik algısında, kişiler arası ilişkilerinde ve hayat felsefelerinde (Tedeschi & Calhoun, 1996) olumlu birtakım değişimlerin ve olumlu ruhsal dönüşümlerin (Tedeschi vd., 1998; Powell vd., 2003; Vishnevsky vd., 2010) olduğunu öne süren anlatımların varlığı, acının dönüştürücü gücünü daha fazla algılayan bireylerin daha yüksek düzeyde travma sonrası büyüme gösterebileceklerinin varsayılmasında etkili olmaktadır. Bunun yanında, acının dönüştürücü gücü hakkında yapılmış olan görgül çalışmalar incelendiğinde, bu kavramın bireylerin iyi oluş haliyle (Joshanloo, 2014), mutluluk düzeyiyle (Joshanloo, 2014), sosyal kimlik algısıyla (Joshanloo, 2015) sanatsal yaratıcılıkla (Irimia, 2017); ebeveyn çocuk yetiştirme tutumlarıyla (Ekşi, Dinçer & Akalp, 2017) ve yaşam doyumuyla (Dinçer vd., 2015) ilişkili olduğunu gösteren görgül bulgulara rastlanmaktadır. Türkiye’de İzgüden ve Erdem (2017) tarafından hastane çalışanları üzerinde yapılmış olan çalışma sonucunda bireylerin acının dönüştürücü gücüne dair inançlarının mevcut olduğu ve bunun yaşam doyumları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur.

Sonuç olarak, tüm bu felsefi, kuramsal ve görgül çalışmaların ışığında, acının dönüştürücü gücü algısının travma sonrası büyüme ile ilişkisi olduğu varsayılmaktadır. Literatürde yeterli dayanak bulunamamasına rağmen bu araştırmada yer alan acının dönüştürücü gücü kavramı bir düzenleyici (şartlı) değişken olarak ele alınmıştır. Buna göre, bireylerin acının dönüştürücü gücü algısının, kuramsal modelimizde yer alan bağımsız değişkenlerin travma sonrası büyüme üzerindeki etkilerini olumlu yönde güçlendireceği ön görülmektedir. Bu bağlamda diğer araştırma hipotezleri aşağıdaki gibi ifade edilmiştir.

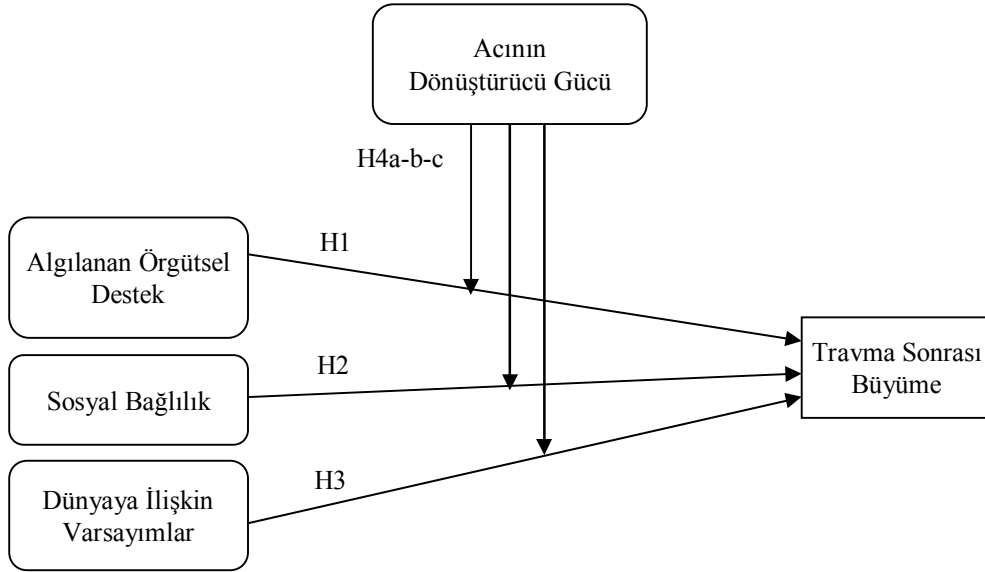
H4a: Acının dönüştürücü gücünün, bireylerin örgütsel destek algıları ile travma sonrası büyüme düzeyleri arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici etkisi vardır. Şöyle ki, acının dönüştürücü gücünün yüksek olduğu bireylerde, örgütsel destek algısının travma sonrası büyüme üzerindeki etkisi daha güçlüdür.

H4b: Acının dönüştürücü gücünün, bireylerin sosyal bağlılık algıları ile travma sonrası büyüme düzeyleri arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici etkisi vardır. Şöyle ki, acının dönüştürücü gücünün yüksek olduğu bireylerde, sosyal bağlılık algılarının travma sonrası büyüme üzerindeki etkisi daha güçlüdür.

H4c: Acının dönüştürücü gücünün, bireylerin dünyaya ilişkin varsayımları ile travma sonrası büyüme düzeyleri arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici etkisi vardır. Şöyle ki, acının dönüştürücü gücünün yüksek olduğu bireylerde, dünyaya ilişkin varsayımların travma sonrası büyüme üzerindeki etkisi daha güçlüdür.

Araştırma hipotezlerine kaynak teşkil eden kuramsal model Şekil 1.'de sunulmaktadır.

Şekil 1: Araştırmanın Kuramsal Modeli

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Evren ve Örneklem

Bu çalışmada elde edilen veriler, Türkiye'nin 2 ilinde (İstanbul ve Balıkesir), yüksek öğretim, eğitim, sağlık ve banka-finans olmak üzere farklı sektörlerde ve çeşitli pozisyonlarda çalışan 294 gönüllü çalışan üzerinden toplanmıştır. Travmatik deneyime sahip olmak toplumun her alanındaki kişileri kapsayabileceği için bu çalışmada temel kriterler; (1)belli bir kurumda/görevde çalışıyor olmak, (2) anket formunun kapak ve yönergesinde belirtilmiş olan birtakım travmatik yaşantılardan herhangi birine maruz kalmış olmak olarak belirlenmiştir. Özellikle ikinci kritere dayanarak, anket formunun kapak kısmında "...Bugün dahil, geçirdiğiniz yaşam boyunca yukarıda sözü edilen travmatik olaylardan hiçbirini yaşamadıysanız ve bahsi geçen zor deneyimlere sahip olmadıysanız bu anketi yanıtlamaya devam etmeyebilirsiniz" şeklinde bir açıklama sunulmuştur. Buna göre, söz konusu deneyimi olmayan ve bu doğrultuda bir araştırmaya dahil olmayan kişiler anketi yanıtlamayıp araştırmaya katılmamıştır. Anket formların çoğunluğu araştırmacıların kişisel katılımı ile dağıtılmış, bir kısmı da internet yoluyla elde edilmiştir. Araştırmada olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden gelişigüzel örnekleme ve amaçlı örnekleme yöntemleri kullanılmış olup, dağıtılan 350 anketten % 84 (294/350) geri dönüş oranıyla 294 geçerli anket

elde edilmiştir. Dolayısıyla çalışmanın evreni Türkiye'deki hizmet sektöründen çalışan kişiler olup, araştırmanın örneklemini 294 çalışan birey oluşturmaktadır. Katılımcılar hem özel sektörde hem de kamuda faaliyet gösteren kurumlarda çalışmaktadır. Genel demografik bilgiler elde etmek için katılımcılara, yaş, cinsiyet, medeni hal, çocuk sahibi olma durumu, eğitim düzeyi, görev-unvan, toplam çalışılan süre, şu anki kurumda çalışılan süre ve meslek gibi bazı demografik sorular yöneltilmiştir.

Tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre, örneklem grubunun % 60,5'i kadın, % 39,1'i erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 35,78 ve standart sapması da 9,15'dir. Katılımcıların çoğu üniversite mezunu (%42,9) olup ortalama 8 yıldır son işyerinde çalışan kişilerdir ve toplam çalışma süresi ortalaması 10,97 yıldır. Katılımcıların çoğu yüksek öğretim-üniversite kurumları çalışanı (%70) (Üniversite akademik ve idari personel), % 16,3'ü eğitim kurumları çalışanı, % 8,2's, sağlık kurumları çalışanı (Hemşire ve sağlık personeli) ve % 4,8'i banka-finans kurumları çalışanıdır. Meslek durumu açısından incelendiğinde, örneklem grubunda yer alan katılımcıların %15,3'ünün öğretmen, %41,8'inin akademisyen, %2,7'sinin sağlık personeli, % 5,8'inin hemşire, % 3,1'inin banka-finans yetkilisi olduğu görülmüştür. Ayrıca, katılımcıların çoğu (%55,1) çocuk sahibi olduğu ve %58,2'sinin evli, %40,8'inin bekar olduğu belirlenmiştir.

Ölçme Araçları

Araştırmada 5 ölçme aracından³ yararlanılmış olup, ölçeklere ilişkin bilgiler aşağıda sunulmaktadır.

“Algılanan örgütsel destek” değişkenini değerlendiren ölçek, Derinbay (2011) tarafından eğitim kurumlarında çalışmakta olan öğretmenler ve okul idarecileri üzerinde yapılan bir çalışma ile geliştirilmiş ve güvenilir ve geçerlilik analizleri gerçekleştirilmiş olan 29 maddelik Algılanan Örgütsel Destek (AÖD) ölçeğinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu analizlerden sonra geliştirilen 3 boyutlu ölçek, Derinbay'ın (2011) eğitim kurumlarında öğretmenler üzerinde yapmış olduğu araştırmada kullanılmış olup, 29 maddenin faktör yüklerinin ,39 ile ,76 arasında değiştiği ve 3 boyuttan oluşan tüm ölçeğin Cronbach Alpha değerinin ,95 olduğu görülmüştür. Güvenirlik çalışmaları ve yapı geçerliliği belirlenmiş olan bu ölçek, bu çalışmanın araştırmacı tarafından yeniden değerlendirilerek, gerekli görülen anlatım ve ifadeye yönelik adaptasyonlar (okulda terimleri yerine bu örgütte ifadesi kullanılarak) sağlanmıştır. Ölçekte yer alan maddelerden örnek olarak ikisi “Kurumumdaki yönetim, beni etkileyen kararlar alırken benim de

³ Bu çalışmada anket formunda yer alan maddelere ilişkin cevaplar 6'lı Likert ölçek şeklinde sıralanmıştır. Travma sonrası büyüme ölçeği için 1=Hiç Yaşamadım, 2= Çok az yaşadım, 3=Biraz yaşadım, 4=Orta düzeyde yaşadım, 5=Oldukça fazla yaşadım, 6=Çok fazla yaşadım şeklinde, diğer değişkenlere ait ölçekler için ise 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3=Pek fazla katılmıyorum, 4=Biraz katılıyorum, 5=Katılıyorum, 6=Kesinlikle Katılıyorum şeklinde derecelendirme yapılmıştır.

görüşlerimi alır” ve “Üstlerimin ve kurum yönetiminin varlığını önemseydiği duygusuna sahibim” şeklindedir.

“Sosyal bağlılık” değişkeni, Lee ve Robbins (1995) tarafından, bireyin sosyal bağlılık duygusunu ve sosyal ilişkilerle ilgili duygu ve düşüncelerini ölçmek amacı ile geliştirilmiştir. Bu ölçekteki madde örneklerinden ikisi, “İşyerimde kendimi bir kişi ya da grubun parçası olarak hissediyorum” ve “İşyerimdeki sosyal ortamda güçlü bağlar kurmuş duygusuna sahibim” şeklindedir. Orijinal geçerlik, güvenilirlik çalışmasında Sosyal Bağlılık Ölçeği'nin iç tutarlılık katsayısı $\alpha = ,91$, iki hafta arayla test-tekrar test güvenilirliği ,96 olarak bulunmuştur. Ölçek Türkçe'ye Duru (2007) tarafından uyarlanmış, iç tutarlılığı $\alpha = ,90$, test-tekrar test güvenilirliği ,90 olarak bulunmuştur. Söz konusu ölçekteki 8 madde bu çalışmanın araştırmacıları tarafından yeniden değerlendirilerek ve orijinal dilinden çevrilerek kullanılmıştır.

“Dünyaya ilişkin varsayımlar” (DİV) değişkeni, Janoff-Bulman (1989) tarafından geliştirilen 32 maddelik ölçeğin Türkiye'de yapılmış çalışmalar sonucunda 25 maddeye indirgenmiş şekliyle ölçülmüştür. Travmatik olaylara maruz kalan bireylerin temel varsayımlarına ilişkin betimleyici veri elde etmek amacıyla Janoff-Bulman (1989) tarafından geliştirilen ölçek, Dınvar (2011) ve Banu Yılmaz (İçinde Dınvar, 2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Dınvar (2011) tarafından yapılan tez çalışmasında, ölçeğin faktör yapısını belirlenmiş olup, “kişisel talihe inanç” (şans varsayımı), “dünyanın iyiliğine inanç” (iyilik varsayımı), “olayların önceden kontrol edilebileceğine inanç”(kontrol varsayımı), “yaşamın rastlantılara dayalı olduğuna inanç” (rastlantısallık varsayımı), “olumlu benlik inancı”(kendilik değeri varsayımı) ve “dünyanın adil olduğuna inanç”(adalet varsayımı) olarak adlandırılan altı faktör elde edilmiştir. Söz konusu çalışmada yapılan iç tutarlık analizi sonucunda Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı tüm ölçek için ,81; kişisel talihe inanç, dünyanın iyiliğine inanç, olayların önceden kontrol edilebileceğine inanç, yaşamın rastlantılara dayalı olduğuna inanç, olumlu benlik inancı ve dünyanın adil olduğuna inanç alt boyutları için ise sırasıyla ,85, ,79, ,75, ,77, ,63 ve ,64 olarak raporlanmıştır (Dınvar, 2011:56). Ölçek Taştan, Güçel ve İşçi (2017) tarafından sağlık örgütlerinde yapılmış olan bir araştırmada kullanılmış olup, güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Ölçek için yapılan analizde (Taştan vd., 2017), yordama güçleri anlamlı olmayan maddeler çıkarılması sonucunda elde edilen ölçeğin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir ($\chi^2/df=3,17$, $sd=127$, $RMSEA=0,067$, $GFI=.93$, $CFI=0,93$, $IFI=0,94$, $AGFI=.92$). "Genel dünyaya ilişkin varsayımlar algısı" ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,85 olarak tespit edilmiştir. Bu ölçekteki madde örnekleri, “İnsanlar temelde nazik ve yardımseverdir”, “İnsanlar, eğer kendileri de iyiye iyi bir talihe sahip olurlar” ve “Dünyada kötülükten çok iyilik vardır” şeklindedir.

“Acının dönüştürücü gücü” (ADG) değişkeni, Joshanloo (2014) tarafından geliştirilerek geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılan ölçek ile

değerlendirilmiştir. Bu ölçek Dinçer ve arkadaşları (2015) tarafından Türkiye’de kullanılmış ve daha sonra İzgüden ve Erdem (2017) tarafından üniversite çalışanları üzerinde yapılan bir araştırmada uygulanmıştır. İzgüden ve Erdem (2017) tarafından yapılan çalışma sonucunda 5 maddelik ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik değeri 0,82 olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada ise, araştırmacılar tarafından orijinal ölçek yeniden Türkçe’ye çevrilmiş ve uygulanmıştır. Ölçekte yer alan maddeler arasında “Eğer çekilen bir acı, sabır ve takdir ile karşılırsa, sonrasında mutluluğa dönüşür” ve “Gerçek mutluluğu elde etmek için öncesinde bazı üzüntüler, zorluklar ve talihsizlikler yaşamış olmak bir gerekliliktir” ifadeleri yer almaktadır.

“Travma sonrası büyüme” değişkenini ölçmek amacıyla Tedeschi ve Calhoun (1996) tarafından geliştirilen 21 maddelik ölçek kullanılmıştır. Orijinal ölçeğin (Tedeschi & Calhoun, 1996) iç tutarlılığının $\alpha=,90$ düzeyinde olduğu belirtilmiştir. Alt boyutlara ilişkin testlerin iç tutarlılığı da $\alpha=,67$ ve $\alpha=,85$ arasında değişmekte olup, test-tekrar test güvenilirliği için yapılan çalışmada ise, korelasyon katsayısı ,71 olarak bildirilmiştir. Yapılan faktör analizinde, kişilerarası ilişkilerde olumlu, kendiliğın algılanmasında değişiklikler, yaşamın değerini anlama, yeni seçeneklerin fark edilmesi, inanç sistemindeki gelişim olmak üzere beş alt boyut saptanmıştır (Tedeschi & Calhoun, 1996). Ölçeğin Türkçe uyarlaması Dürü (2006) tarafından gerçekleştirilmiş ve iç tutarlık katsayısı $\alpha=,93$ olarak hesaplanmıştır. Söz konusu çalışmada da beş faktörlü çözüm görülmüş ve varyansın % 67,84’ünü açıklamıştır (Dürü, 2006). Türkiye’de aynı ölçek Yılmaz (2006) tarafından arama-kurtarma çalışanları üzerinde uygulanmış ve iç tutarlık katsayısı $\alpha=,93$ (N=349) olarak bulunmuştur. Bir başka çalışmada ise trafik kazası geçirmiş kişiler üzerinde yapılan bir çalışmada (Tüfekçi, 2011) kullanılmış olup, yine beş boyutlu ölçek doğrulanmıştır.

Yukarıda aktarılmış olan tüm ölçekler uygulanmadan önce içerik geçerliliği ve görünüm (yüzey) geçerliliği incelemesine tabi tutulmuştur. İçerik geçerliliği, ölçeğin içeriğinin gerçekten ölçülmesi amaçlanan konuyla ilgili olup olmadığının belirlenmiş olmasıdır. İçeriğın boyutlarının belirlenmesi amacıyla ilgili literatür desteği yanında bir uzmanlar grubundan (Örgütsel Davranış alanında çalışan 4 öğretim üyesi, eğitim kurumunda çalışan 2 öğretmen) yardım alınmıştır. Söz konusu uzmanlar grubu maddelerin görünüşü, okunabilirliği, uygulama kolaylığı gibi konular açısından değerlendirme yapmış ve buna istinaden anketin uygulanma aşamasına geçilmiştir. Ölçeklerin uygulanması yaklaşık 10-15 dakika sürmüştür. Verilerin toplanması, Temmuz-Ağustos 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Verilerin analizi

Verilerin analizinde modeldeki tüm değişkenlere tanımlayıcı analizler ve keşifsel faktör analizi uygulanmıştır. Modeldeki değişkenler arasındaki ilişkiler sosyal bilimler için kullanılan istatistik programında Pearson Korelasyon katsayısı ile hesaplanmış ve hipotezler regresyon analizi ile test edilmiştir.

BULGULAR**Ölçeklerin Tanımlayıcı İstatistikleri ve Güvenilirlik Analizleri**

Çalışmada öncelikle kullanılan ölçeklere Keşfedici Faktör Analizi (KFA) yapılmış ve ölçeklerin alt boyutlarının literatürle uyumlu olup olmadığı test edilmiştir. Travma sonrası büyüme, dünyaya ilişkin varsayımlar ve örgütsel destek ölçekleri daha önce farklı bağlamlarda yer alan örneklem gruplarında ve sınırlı sayıda çalışmada kullanıldığından bu araştırmanın yapıldığı örneklem grubunun soruları algılamasında farklılıklar olabilecektir. Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre, algılanan örgütsel destek için 6 boyut elde edilmiştir (KMO: ,872; Bartlett's Test of Sphericity: ,000). Ölçeğin faktör analizi bulguları Tablo 9 ve Tablo 10'da sunulmaktadır.

Tablo 1: Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği için Faktör Analizi Bulguları

Maddeler	F1	F2	F3	F4	F5	F6
OD27.Kurumumdaki yönetim, iş/görev dağılımını yaparken adil davranır.	,866	,006	,107	,060	,106	,165
OD28.Bu kurumda, hak edenler ödüllendirilir.	,848	,010	,144	,097	,088	,177
OD26.Kurumumdaki yönetim, bütün çalışanlara eşit mesafededir.	,800	-,038	,164	,050	,118	,306
OD25.Bu kurumda kaynaklardan herkes eşit düzeyde faydalanır.	,738	,020	,133	,051	,109	,241
OD29.Bu kurumda, yapılan toplantılarda düşüncelerimizin özgürce söyleyebilmemiz desteklenir.	,696	,042	,189	,121	-,002	-,103
OD24.Kurumumda, görev dağılımı kişisel ve mesleki yeterliklere uygun olarak yapılır.	,642	,172	,149	,087	-,066	,394
OD10.Kurumumda, herhangi bir problemim nedeniyle (hastalık, aile vb.) işe gelemediğimde, yönetim bu durumu anlayışla karşılar.	-,151	,883	,053	-,001	,066	,053
OD11.Kurumumdaki yönetim, personel hatalarına karşı toleranslıdır.	-,040	,823	-,006	,016	,187	,117
OD6.Çalıştığım kurumda fikirlerim ve önerilerim dikkate alınır.	,113	,811	,000	,122	,171	,008
OD3.Çalıştığım kurumda mesleki gelişimim için çaba gösterilir.	,108	,775	,185	,204	,048	-,047
OD4.Çalıştığım kurumda başarılarım takdir edilir.	,153	,678	,224	,240	,255	-,046
OD19.Kurumumdaki yönetim, çalışanların sorumluluklarına denk olan yetkiler verir.	,150	-,041	,786	,069	,139	-,022
OD18.Kurumumun geliştirilmesine yönelik önerilerim, üst yönetim tarafından desteklenir.	,185	,125	,776	,033	,112	,007
OD17.Kurumumdaki yönetim, her türlü eleştiriye açıktır.	,220	,079	,750	,051	,123	,210
OD16.Kurumumdaki yönetim, işbirliği gerektiren durumlarda bana yardımcı olur.	,064	,164	,698	,161	,104	,190
OD20.Kurumumdaki yönetim, başarılı çalışan davranışlarının farkındadır.	,186	,077	,694	,113	,123	,197
OD2.Çalıştığım kurumda mesleğim ve eğitimlerim boyunca kazandığım bilgi-becerileri uygulama olanağını bulabilirim.	,159	,092	,077	,844	-,037	-,005
OD5.Çalıştığım kurumda üstlerimden kendimi geliştirebilecek geribildirimler alırım.	,159	,214	,120	,753	,120	-,022
OD9.Kurumumda, çalışma ortamına ilişkin fiziki ihtiyaçlar (bilgisayar, masa, kırtasiye malzemesi vb.) günün koşullarına göre iyileştirilir.	,040	,128	,066	,752	,181	,055
OD1.Çalıştığım kurumda işimi etkileyen kararları kendim alabilirim.	,049	-,080	,045	,598	,467	,132
OD8.Kurumumda, çalışırken ihtiyaç duyduğum araç-gereçler temin edilir.	-,031	,160	,144	,580	,387	,238
OD14.Kurumumdaki yönetim, çalışanlar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi yönünde çaba gösterir.	,148	,269	,259	,090	,774	-,005
OD13.Kurumumdaki yönetim, kendimi evimdeki gibi huzurlu ve mutlu hissetmem için elinden geleni yapar.	,098	,141	,322	,350	,742	,090
OD7.Üstlerimin ve kurum yönetiminin varlığını önemseydiğim duygusuna sahibim.	,096	,468	,076	,137	,662	,058
OD12.Kurumumdaki yönetim, mesleki ve kişisel konularda bana rehberlik eder.	,044	,400	,173	,372	,579	,026
OD22.Kurumumdaki yönetim, çalışanlarına güvenir.	,340	-,011	,163	,101	,038	,807
OD21.Kurumumdaki yönetim, çalışma ve iş süreçlerine ilişkin bilgiyi çalışanlarla paylaşır.	,341	,010	,168	,102	,172	,711
OD23.Kurumumdaki yönetim, beni etkileyen kararlar alırken benim de görüşlerimi alır.	,452	,104	,242	-,001	-,042	,607

Tablo 2: Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği için Faktör Açıklanma Değerleri

Faktörler(1-6)	Açıklanan Varyans (%)	Toplam Varyans (%)
Adaletle yönelik destek	15,362	15,362
Yönetim desteği	13,745	29,106
Bireye saygı ve sosyal destek	11,929	41,035
Maddi araç desteği	10,893	51,928
Duygusal destek	9,392	61,320
Çalışma süreçlerinde destek	7,613	68,933

Sosyal bağlılık ölçeği (Tablo 3) ise Türkiye’de sınırlı sayıda çalışmada ve daha çok öğrenciler ve özel sektör çalışanları üzerinde tamamı ters ifadelerle uygulanmış olmasından dolayı bu çalışmada farklı örneklem grubunda yeniden incelenmesi gerekli görülmüştür. Bununla birlikte, acının dönüştürücü gücü ölçeği (Tablo 4), Travma Sonrası Büyüme (Tablo 5-Tablo 6) ve Dünyaya İlişkin Varsayımlar (Tablo 7-Tablo 8) ölçekleri, Türkiye’de ve yabancı literatürde çok az sayıda çalışmada kullanılmış ve bu araştırmalar da yine farklı örneklem gruplarında yapılmıştır. Gerek bu nedenlerle, gerekse Türkçe’ye yeniden bu çalışmanın araştırmacıları tarafından çevrilmiş olması gerekçesiyle KFA yöntemi tercih edilmiştir. Sonuç olarak, yapılan KFA sonucunda madde ağılıkları düşük bazı soruların atılması dışında (TSB ölçeğinden 1, örgütsel destek ölçeğinden 1 ve DİV ölçeğinden 1 adet madde olmak üzere) literatürle uyumlu sonuç elde edilmiştir. Güvenilirlik analizleri değişkenlerin yeterli düzeyde güvenilir olduklarına işaret etmektedir (Bkz. Tablo 9).

Tablo 3: Sosyal Bağlılık Ölçeği için Faktör Analizi Bulguları

Maddeler	F1 (Sosyal Aidiyet)	F2 (Birliktelik&Dostluk)
SB5.İşyerimde kendimi diğer çalışanlarla bir arada ve ilişki halinde hissediyorum.	,812	,084
SB6.İşyerimdeki sosyal ortamda güçlü bağlar kurmuş duygusuna sahibim.	,758	,170
SB1.Bulduğum işyerimde kendimi çevremden kopuk hissetmiyorum.	,641	,171
SB2.İşyerimde tanıdığım insanlarla birlikteyken, kendimi onlara ait hissediyorum.	,588	,169
SB3.İşyerimde kendimi insanlara uzak hissetmiyorum.	,530	,467
SB7.İşyerimde benim ve arkadaşlarımın kendi aramızda kardeşlik/dostluk duygusu vardır.	,184	,848
SB8.İşyerimde kendimi bir kişi ya da grubun parçası olarak hissediyorum.	,085	,847
SB4.İşyerimde arkadaşlarımla birliktelik duygusuna sahibim.	,521	,576
Açıklanan Varyans (%)	32,314	25,998
Toplam Varyans (%)	32,314	58,312

Tablo 4: Acının Dönüştürücü Gücü Ölçeği için Faktör Analizi Bulguları

Maddeler	F1 (Acının gelecekteki mutluluğa katkısı)	F2 (Acının Manevi Gelişime Katkısı)
ADG4.Herhangi bir üzüntü ya da acı çekmeden bir insan mükemmelleşemez.	,897	,081
ADG3.Gerçek mutluluğu elde etmek için öncesinde bazı üzüntüler, zorluklar ve talihsizlikler yaşamış olmak bir gerekliliktir.	,854	,092
ADG5.Eğer çekilen bir acı, sabır ve takdir ile karşılanırsa, sonrasında mutluluğa döndürür.	,640	,382
ADG2.Çekilen üzüntüler bir insanın daha yüce mutluluk ve mükemmelliğe ulaşmasında dönüştürücü faydalar da sağlayabilir.	,170	,879
ADG1.Bazen üzüntü ve acı çekmek bizleri mutluluğa götürebilir.	,116	,878
Açıklanan Varyans (%)	39,696	39,696
Toplam Varyans (%)	34,070	73,767

Tablo 5: Travma Sonrası Büyüme Ölçeği için Faktör Analizi Bulguları

Maddeler	F1	F2	F3	F4	F5
TSG2.Hayatımın değerini şimdi daha çok takdir ediyorum.	,816	,086	,006	,153	,019
TSG1.Yaşamda neyin önemli olduğuna ilişkin önceliklerimi değiştirdim.	,776	,037	-,023	,033	,136
TSG5.Manevi konuları artık daha iyi anlıyorum.	,711	,271	,058	-,028	,275
TSG3.Yeni ilgi alanları geliştirdim.	,674	,239	-,021	,241	,040
TSG4.Kendime olan güvenim arttı.	,646	,313	-,051	,212	-,045
TSG10.Zorluklarla başa çıkabileceğimi artık daha iyi biliyorum.	,568	,520	-,083	,332	,061
TSG13.Her günün değerini artık daha iyi takdir edebiliyorum.	,209	,832	,102	-,096	,057
TSG12.Artık olayları olduğu şekliyle daha kolay kabul edebiliyorum.	,340	,730	,077	,104	-,052
TSG14.Başka zaman karşılaşmayacağım yeni fırsatlar doğdu.	,049	,670	,065	,064	,442
TSG11.Hayatımla ilgili daha iyi şeyler yapabilirim.	,490	,594	-,001	,374	,050
TSG15.Artık başkalarına karşı daha şefkatliyim.	-,019	,052	,840	,040	,059
TSG17.Değişmesi gereken şeyleri değiştirmek için artık daha fazla çaba harcıyorum.	,103	,024	,837	,088	,000
TSG18.Daha inanç sahibi biri oldum.	-,118	-,055	,703	,296	-,092
TSG16.İlişkilerim için artık daha çok çaba harcıyorum.	-,038	,165	,671	,078	,276
TSG6.Zor anlarda insanlara güvenebileceğimi artık daha iyi biliyorum.	,234	-,005	,191	,812	-,018
TSG8.Başkalarına daha fazla yakınlık hissediyorum.	,040	,021	,173	,777	,347
TSG7.Hayatıma yeni bir yön verdim.	,324	,212	,169	,728	-,066
TSG20.İnsanların ne kadar harika olduklarıyla ilgili çok şey öğrendim.	,184	,015	,015	,043	,777
TSG21.Başkalarına ihtiyaç duyabileceğimi artık daha iyi kabulleniyorum.	-,036	,045	,184	,002	,597
TSG9.Duyularımı ifade etmekte artık daha fazla istekliyim.	,362	,251	-,234	,258	,572

Tablo 6. Travma Sonrası Büyüme Ölçeği için Faktör Açıklanma Değerleri

Faktörler(1-5)	Açıklanan Varyans (%)	Toplam Varyans (%)
Yaşamın değerini anlama	18,615	18,615
Yeni seçenekleri fark etme	13,393	32,007
İnanç sisteminde gelişim	12,849	44,857
Kişilerarası ilişkilerde gelişim	11,832	56,689
Benliğin algılanmasında gelişim	9,032	65,721

Tablo 7: Dünyaya İlişkin Varsayımlar Ölçeği için Faktör Analizi Bulguları

Maddeler	F1	F2	F3	F4
DIV16.Hayatımızın gidişatı büyük ölçüde tesadüflere bağlıdır.	,858	,148	,191	,050
DIV17.Yaşam, tesadüflere bağlı belirsizliklerle doludur.	,806	,086	,196	,090
DIV15..Kötü olaylar insanlara tesadüfi olarak denk gelir.	,774	,272	,119	,071
DIV20.Kendime ilişkin olumsuz düşüncelere sahibim.	,728	,177	-,035	,286
DIV18.Genel olarak yaşam bir kumardır.	,722	,063	,371	,049
DIV19.Sık sık, aslında iyi bir insan olmadığımı düşünürüm.	,686	-,013	,310	,240
DIV21.Kişisel özelliklerimden utanmak için nedenim var.	,683	,116	-,058	,410
DIV3.Hayatıma baktığımda, şansın yüzüme güldüğünü fark ediyorum.	,112	,859	,095	,095
DIV2.Çok şanslı bir insan olduğumu düşünürüm.	,146	,836	,068	,149
DIV4.Pek çok insandan daha şanslıyım.	,028	,823	,083	,113
DIV6.Dünyada kötülükten çok iyilik vardır.	,121	,766	,202	,165
DIV1.Temelde şanslı bir insanımdır.	,160	,716	,190	,238
DIV5.Bu dünyada kötü olaylardan çok daha fazla iyi şey yaşanır.	,130	,671	,394	,176
DIV13.Kendimi talihsizliklerden korumak için gerekli olan önlemleri alırım.	,144	-,027	,726	,311
DIV7.Dünya iyi bir yerdir.	,124	,289	,701	-,064
DIV10.Hemen her zaman başıma kötü şeylerin gelmesini engellemek için çaba harcarım.	-,085	,218	,659	,205
DIV9.Eğer yeterince yakından bakarsan, dünyanın iyiliklerle dolu olduğunu görürsün.	,299	,454	,657	,064
DIV12.Eğer insanlar tedbirli davranırlarsa, pek çok talihsizliğin önüne geçilebilir.	,297	,120	,650	,350
DIV8.İnsanlar temelde nazik ve yardımseverdir.	,317	,493	,590	-,107
DIV14.Kötü şeyler olduğunda, bunun nedeni, tipik olarak insanların kendilerini korumak için gerekenleri yapmamasıdır.	,287	,050	,570	,187
DIV23.İnsanlar genellikle yaşadıklarımı hak ederler.	,293	,242	,173	,761
DIV24.İnsanların kötü kaderleri yaptıkları hatalardan kaynaklanır.	,299	,244	,155	,702
DIV22.Kendim olmaktan son derece memnunum.	,009	,085	,295	,618
DIV25.İnsanlar, eğer kendileri de iyiyse iyi bir talihe sahip olurlar.	,316	,383	,090	,583

Tablo 8. Dünyaya İlişkin Varsayımlar Ölçeği için Faktör Açıklanma Değerleri

Faktörler(1-4)	Açıklanan Varyans (%)	Toplam Varyans(%)
Rastlantısallık&Adil dünya inancı	19,769	19,769
Kişisel talihe inanç	19,528	39,297
Dünyanın iyiliği&Kontrol edileb.	15,447	54,745
Olumlu benlik inancı	10,810	65,554

Tablo 9: Araştırmada Yer Alan Değişkenlerin Ortalamaları ve Güvenilirlik Değerleri

	Ortalama (M)	Std. Sapma (SD)	Cronbach Alpha (α)
Travma Sonrası Büyüme	4,639	,750	,846
Yaşamın değerini anlama	3,748	1,085	,853
Yeni seçenekleri fark etme	3,718	1,170	,852
İnanç sisteminde gelişim	4,058	1,173	,852
Kişilerarası ilişkilerde gelişim	3,759	1,224	,851
Benliğin algılanmasında gelişim	2,887	1,020	,853
Algılanan Örgütsel Destek	4,052	,804	,839
Adaletle yönelik destek	4,063	1,238	,850
Yönetim desteği	3,923	1,233	,844
Bireye saygı ve sosyal destek	3,913	1,137	,849
Maddi araç desteği	4,370	1,007	,840
Duygusal destek	3,922	1,241	,840
Çalışma süreçlerinde destek	4,097	1,253	,852
Sosyal Bağlılık	4,101	,916	,841
Sosyal aidiyet	4,206	,942	,840
Birliktelik ve dostluk	3,998	1,144	,845
Dünyaya İlişkin Varsayımlar	3,926	,870	,842
Rastlantısallık&Adil dünya inancı	3,667	1,201	,850
Kişisel talihe inanç	4,057	1,133	,846
Dünyanın iyiliği&Kontrol edileb.	3,826	1,022	,845
Olumlu benlik inancı	4,111	1,054	,844
Acının Dönüştürücü Gücü	3,983	1,016	,841
Acının gelecekteki mutluluğa katkısı	4,051	1,180	,844
Acının manevi gelişime katkısı	3,915	1,284	,847

Tablo 9’da değişkenlerden elde edilen ortalama ve standart sapma değerleri sunulmuştur. “TSB” değişkeni için 6’lı cevaplama ölçeği üzerinde ortalama değer 4,63 ve standart sapma 0,75 olarak bulunmuştur. Bağımsız değişkenlerden “algılanan örgütsel destek” için (M=4,05;SD=,80); “sosyal bağlılık” için (M=4,10;SD=,91); “dünyaya ilişkin varsayımlar” için (M=3,93;SD=,87) ve düzenleyici değişken olarak ele alınmış olan “acının dönüştürücü gücü” için (M=3,98;SD=1,01) değerleri elde edilmiştir. Değişkenlerin ortalamaları incelendiğinde 6’lı ölçek üzerinde ölçülen verilerin genelde ortalamanın biraz üstünde olduğunu göstermektedir (Bkz.Tablo 9). Bu da bireylerin TSB’nin beş boyutunda da çok yüksek olmadığına işaret etmektedir.

Tablo 9’da görüldüğü üzere, dünyaya ilişkin varsayımlar ve acının dönüştürücü gücü değişkenleri için sonuçlar da benzer şekilde yine 6’lı ölçek üzerinden 4 puana yakın seviyelerde bulunmuştur. TSB değişkeninin benliğin algılanmasında gelişim boyutunun (M=2,88) ile en düşük değere sahip boyut olması bireylerin travmatik yaşantı sonrasında olumlu benlik algısında ilişkin (özgüven, olumlu kendilik tasarımı gibi) gelişim düzeylerinin yüksek olmadığına yorulabilmektedir. Diğer yandan yine TSB değişkeninin inanç sisteminde gelişim boyutunun (M=4,05) diğer boyutlara göre daha yüksek ortalamaya sahip olması,

araştırma yapılan grubun travmatik yaşantı sonrasında daha çok maneviyat ve inançlarla ilgili büyüme ve gelişim gösterdiklerini ifade etmektedir. Algılanan örgütsel destek ve sosyal bağlılık değişkenleri ise, bu araştırma sonucunda en fazla ortalamaya sahip olan değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, bireylerin çalışmakta olduğu kurumlarda gerek örgütsel destek gerekse sosyal bağlılık ve bireylerarası ilişkiler bakımında olumlu değerlendirmelere sahip olduğuna işaret etmektedir. Özellikle maddi ve araç desteği (M=4,37), adalete ilişkilere yönelik destek (M=4,06) ve çalışma süreçlerindeki destek (M=4,09) algısının yüksek olması dikkat çekmektedir. Öte yandan, ADG değişkeninin acının gelecekteki mutluluğa katkısı boyutunun (M=4,05) ile oldukça yüksek değere sahip olması, bireylerin yaşantıları içerisinde karşılaştıkları acı ve üzüntü veren olayları kendileri için gelecek mutluluk ve daha iyi günlere kavuşma adına anlamlı bulduğuna yorumlanabilmektedir.

Uygulanan iç tutarlılık analizleri sonucunda (Bkz. Tablo 9), "TSB" ölçeği için yapılan değerlendirmede, yordama gücü anlamlı olmayan bir maddenin çıkarılması neticesinde Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,85 olarak belirlenmiştir. "Algılanan Örgütsel Destek" ölçeğinin iç tutarlılığı bir maddenin çıkarılması sonucunda 0,84, "Sosyal Bağlılık" ölçeğinin iç tutarlılığı ise 0,84 olarak bulunmuştur. "Dünyaya İlişkin Varsayımlar" ölçeği için yapılan değerlendirmede, yordama gücü anlamlı olmayan bir maddenin çıkarılması neticesindeki Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,84, "Acının Dönüştürücü Gücü" ölçeği için ise 0,84 olarak belirlenmiştir. Bu analizlere dayanarak, araştırmada uygulanan anketin toplam Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,85 olarak tespit edilmiştir.

Araştırma Hipotezlerine Yönelik Bulgular

Çalışmada önerilmiş olan hipotezleri test etmek amacıyla çoklu regresyon analizleri uygulanmış olup, elde edilen sonuçlar Tablo 10-11-12-13'de sunulmaktadır. Bireylerin TSB düzeylerini belirleyen "algılanan örgütsel destek", "sosyal bağlılık" ve "dünyaya ilişkin varsayımlar" değişkenlerinin "TSB" üzerindeki etkisini test etmek için yapılan regresyon analizi sonucunda her üç bağımsız değişkenin de istatistiksel olarak anlamlı etkilerinin olduğu bulunmuştur (F=22,932, p<0,01). Açıklayıcılık seviyesi orta düzeyde olmakla birlikte (R=0,31) etkilerin beklendiği şekilde pozitif olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 10).

Tablo 10: Regresyon Analizleri Sonuçları: Travma Sonrası Büyüme

Bağımsız Değişkenler	β	St. β	t
Algılanan örgütsel destek	0,34	0,35	7,66**
Sosyal Bağlılık	0,29	0,32	4,17**
Dünyaya İlişkin Varsayımlar	0,36	0,40	4,27**
Bağımlı değişken: Trama Sonrası Büyüme			
R=0,31 R ² =0,39 F= 22,932** * p ≤ 0,05; ** p ≤ 0,01			

“Travma sonrası büyüme” değişkenine algılanan örgütsel desteğin etkisi çoklu regresyon analizi ile incelendiğinde, “maddi araç desteği” boyutu hariç diğer adalete yönelik destek, yönetim desteği, bireysel saygı ve sosyal destek, duygusal destek ve çalışma süreçlerine ilişkin destek boyutları (sırasıyla $\beta=0,11$; $\beta=0,42$; $\beta=23$; $\beta=33$; $\beta=14$) olumlu ve orta seviyede açıkladığı bulunmuştur ($R=0,38$, $F=36,22$, $p<0,00$). Kurum içerisinde sağlanan maddi ve araç gereç nitelikli desteğin bireylerin travma sonrası büyüme düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. (Bkz. Tablo 11).

“Sosyal destek” bağımsız değişkeniyle yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda, “sosyal aidiyet” ($\beta=0,33$) ve “birliktelik-dostluk” ($\beta=0,44$) boyutlarının birlikte TSB’yi anlamlı ve orta seviyede açıkladığı görülmüştür ($R=0,29$, $F=42,15$, $p<0,00$). Her iki boyut da pozitif etki ederken “birliktelik-dostluk” boyutunun daha fazla açıklayıcılığı olduğu gözlenmiştir (Bkz. Tablo 12).

Tablo 11: Regresyon Analizleri Sonuçları: Algılanan Örgütsel Destek

Bağımsız Değişkenler	β	St. β	t
Adalete yönelik destek	0,11	0,12	7,71**
Yönetim desteği	0,42	0,43	2,15**
Bireye saygı ve sosyal destek	0,23	0,24	2,88**
Maddi araç desteği	0,09	0,10	2,62
Duygusal destek	0,33	0,35	8,68**
Çalışma süreçlerinde destek	0,14	0,16	7,92**
Bağımlı değişken: Trama Sonrası Büyüme			
$R=0,38$ $R^2=0,29$ $F=36,22$ ** * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$			

Tablo 12: Regresyon Analizleri Sonuçları: Sosyal Bağlılık

Bağımsız Değişkenler	β	St. β	t
Sosyal aidiyet	0,33	0,37	6,67**
Birliktelik ve dostluk	0,44	0,47	7,14**
Bağımlı değişken: Trama Sonrası Büyüme			
$R=0,29$ $R^2=0,23$ $F=42,15$ ** * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$			

Son olarak “dünyaya ilişkin varsayımlar” bağımsız değişkeni analiz edilmiştir (Bkz. Tablo 13). Diğer değişkenlerden farklı olarak TSB’yi anlamlı ve daha yüksek seviyede açıkladığı belirlenmiştir ($R=0,48$, $F=22,85$, $p<0,00$). “Olumlu benlik inancı” boyutunun TSB’yi etkileme düzeyinin diğer alt boyutlara göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir ($\beta=0,41$). “Rastlantısallık ve adil dünya inancı”, “kişisel talihe inanç” ve “dünyanın iyiliği ve kontrol edilebilirliği” değişkenlerinin ise TSB üzerinde yine anlamlı ve orta seviyede etkileri olduğu görülmüştür (sırasıyla $\beta=0,33$; $\beta=0,22$; $\beta=35$).

Tablo 13: Regresyon Analizleri Sonuçları: Dünyaya İlişkin Varsayımlar

Bağımsız Değişkenler	β	St. β	t
Rastlantısallık&Adil dünya inancı	0,33	0,36	5,65**
Kişisel talihe inanç	0,22	0,27	5,96**
Dünyanın iyiliği&Kontrol edilebilirliği	0,35	0,38	6,88**
Olumlu benlik inancı	0,41	0,42	4,87**
Bağımlı değişken: Trama Sonrası Büyüme			
$R=0,48$ $R^2=0,32$ $F=22,85$ ** * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$			

Regresyon analizlerinden elde edilen bulgulara göre, araştırmanın kuramsal modelinde önerilmiş olan H1, H2 ve H3 hipotezlerinin desteklendiği söylenebilmektedir. Çalışmanın H4 hipotezinde ise, acının dönüştürücü gücünün kuramsal modeldeki bağımsız değişkenlerin TSB üzerindeki etkisinde düzenleyici rolünün olduğu önerilmekteydi. Bu nedenle, söz konusu hipotezi test etmek amacıyla bir dizi çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Öncelikle acının dönüştürücü gücünün (ADG) örgütsel desteğin (AÖD) TSB üzerindeki etkisinde düzenleyici rolü değerlendirilmiş ve Tablo 14’de görüldüğü üzere, regresyon modeli istatistikî olarak anlamlı bulunmuştur ($R=,28$; $R^2= ,25$; $F=64,37$; $p<0.01$). Aşağıdaki bulgulara göre, algılanan örgütsel destek TSB’nin istatistikî olarak anlamlı ve pozitif bir yordayıcısıdır ($\beta=,29$; $t= 5.385$; $p<0.01$). Yine tabloda görüldüğü üzere, ADG’nün AÖD ile TSB arasındaki düzenleyici etkisi istatistikî olarak anlamlıdır ($\beta=,19$; $t= 2,225$; $p<0,01$). Bu durumda, ADG algısı yüksek ($\beta=38$; $t= 5.766$; $p<0,01$) olan bireylerin örgütsel destek algılarının TSB üzerindeki etkisi istatistikî olarak anlamlıdır. Buradan yola çıkarak denebilir ki, ADG duygusu arttıkça, örgütsel destek algısının TSB üzerindeki etkisi artmaktadır. Bu sebeple, H4a hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 14: Örgütsel Destek ile Travma Sonrası Büyüme Arasındaki İlişkide Acının Dönüştürücü Gücünün Düzenleyici Etkisi

Acının Dönüştürücü Gücünün Düzenleyici Etkisi					
Algılanan Örgütsel Destek	β	Std. Hata	t	p	
<i>TSB</i>					
Sabit	3.53	.04	80.5	.00**	
Acının Dönüştürücü Gücü	,37	.04	7.813	.00**	
Algılanan Örgütsel Destek	,29	.05	5.385	.00**	
AÖD x ADG	,19	.03	2,225	.02**	
Acının Dönüştürücü Gücü	Düzenleyici Etki (β)	Std. Hata	t	p	
<i>ADG'nün Durumsal Etkisi</i>	,38	.07	5.766	.00**	
<i>Model Özeti</i>	R	R ²	F	p	
	,28	,25	64,37	.00**	
<i>Etkileşim neticesinde artan R²</i>	<i>R²'deki değişim</i>	F	Sd.	p	
	,11	4.9306	212	.02*	

P<0.05; **p<0.01

Sonraki aşamada, ADG’nün algılanan sosyal bağlılığın (ASB) TSB üzerindeki etkisinde düzenleyici rolü incelenmiştir ve Tablo 15’de görüldüğü gibi, regresyon modeli istatistikî olarak anlamlı bulunmuştur ($R=,25$; $R^2= ,21$; $F=66,21$; $p<0.01$). Sosyal bağlılık algısı TSB’nin istatistikî olarak anlamlı ve pozitif bir yordayıcısıdır ($\beta=,27$; $t= 5,336$; $p<0.01$) ancak, ADG’nün sosyal bağlılık ile TSB arasındaki düzenleyici etkisi istatistikî olarak anlamlı değildir ($\beta=,04$; $t= -,078$; $p>0.05$). Bu nedenle, H4b hipotezi desteklenmemiştir.

Son aşamada ise, ADG’nün dünyaya ilişkin varsayımların TSB üzerindeki etkisinde düzenleyici rolü değerlendirilmiştir. Tablo 16’da sunulduğu gibi,

regresyon modeli istatistikî olarak anlamlıdır ($R=,29$; $R^2= ,27$; $F=62,49$; $p<0,01$). Olumlu DİV algısının TSB'nin istatistikî olarak anlamlı ve pozitif bir yordayıcısı ($\beta=,28$; $t= 5,779$; $p<0,01$) olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, ADG'nün DİV ile TSB arasındaki düzenleyici etkisi istatistikî olarak anlamlı bulunmuştur ($\beta=,21$; $t= 3,338$; $p>0,05$). Bu bulgulara dayanarak, H4c hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 15: Sosyal Bağlılık ile Travma Sonrası Büyüme Arasındaki İlişkide Acının Dönüştürücü Gücünün Düzenleyici Etkisi

Acının Dönüştürücü Gücünün Düzenleyici Etkisi				
Algılanan Sosyal Bağlılık	β	Std. Hata	t	p
<i>TSB</i>				
Sabit	3.53	.03	82,5	,00**
Acının Dönüştürücü Gücü	,35	.04	8,212	,00**
Algılanan Sosyal Bağlılık	,27	.02	5,336	,00**
ASB x ADG	,04	.043	.078	,32
Acının Dönüştürücü Gücü	Düzenleyici Etki (β)	Std. Hata	t	p
<i>ADG'nün Durumsal Etkisi</i>	,38	.07	5.766	,06
<i>Model Özeti</i>	R	R ²	F	p
	,25	,21	66,21	,00**
<i>Etkileşim neticesinde artan R²</i>	<i>R²'deki değişim</i>	F	Sd.	p
	,01	.956	212	,33

P<0.05; **p<0.01

Tablo 16: Dünyaya İlişkin Varsayımlar ile Travma Sonrası Büyüme Arasındaki İlişkide Acının Dönüştürücü Gücünün Düzenleyici Etkisi

Acının Dönüştürücü Gücünün Düzenleyici Etkisi				
Dünyaya İlişkin Varsayımlar	β	Std. Hata	t	p
<i>TSB</i>				
Sabit	3.57	.02	79,3	,00**
Acının Dönüştürücü Gücü	,35	.04	6,686	,01**
DİV	,28	.03	5.779	,00**
DİV x ADG	,21	.07	3,338	,02*
Acının Dönüştürücü Gücü	Düzenleyici Etki (β)	Std. Hata	t	p
<i>ADG'nün Durumsal Etkisi</i>	,38	.07	5.766	,00**
<i>Model Özeti</i>	R	R ²	F	p
	,29	,27	62,49	,00**
<i>Etkileşim neticesinde artan R²</i>	<i>R²'deki değişim</i>	F	Sd.	p
	,13	5.97	209	,01*

P<0.05; **p<0.01

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmanın yapılmasındaki temel amaç, bireylerin yaşamları içerisinde maruz kaldıkları ya da gözlem yoluyla olumsuz etkileri deneyimledikleri travmatik yaşantılar sonrasında, birtakım psikososyal ve çevresel etkenlerin rolüyle travma sonrası büyüme belirtileri de gösterebileceklerinin ortaya koyulması olmuştur. Bu amaçla, öncelikle travmatik yaşantılar ve TSB kavramları pozitif psikoloji kuramsal zemininde tanımlanmış, TSB'nin çeşitli öncelleri ve sonuçları ilgili literatür ışığında ele alınmıştır. Modern ve Post-modern psikoloji literatürü ve pozitif psikoloji yaklaşımı, hayat içinde kaçınılmaz olan travmatik yaşantıların sonucunda her zaman travma sonrası psikolojik bozuklukların ve psikosomatik sorunların uzun süreli devam etmeyebileceğine, bazı bağlamsal ve psikososyal faktörlerin de etkisiyle bireyin bir süre sonra yeniden toparlanabilme becerisi kazanarak, hatta yaşanan travma deneyiminden sonra eskisinden çok daha farklı ve olumlu yönde büyüme belirtileri göstererek yaşamına devam edebileceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmanın temel sorunsalı ve amacına kaynak teşkil eden yaklaşımların post-modern psikoloji ve pozitif psikoloji yaklaşımı olduğu söylenebilmektedir.

Çalışmanın literatür taraması ve kuramsal çerçeve bölümlerinde de sunulduğu üzere, TSB'yi belirleyebilecek çeşitli çevresel, bağlamsal, kişisel ve psikososyal faktörler bulunmaktadır. Bu çalışmada ise, yerli ve yabancı literatürde yeterince çalışılmamış olması ve bu alanda yeni birtakım bulgulara ulaşılmasına yardımcı olabileceği düşüncesiyle, bilişsel, psikolojik ve örgütsel unsurlar bir arada ele alınmıştır. Böylece, psikososyal yapılar olarak dünyaya ilişkin varsayımlar ve acının dönüştürücü gücü kavramları, çalışma yaşamına ilişkin örgütsel bir yapı olarak algılanan örgütsel destek ve işyerinde bağlamsal bir faktör olarak da sosyal bağlılık kavramları incelenmiştir. Tüm bu kavramlara yönelik yapılan literatür taramasında, her birinin bireylerin yaşantılarında maruz kaldıkları ya da tanıklık ettikleri travmatik deneyimlere bağlı olarak gelişebilen travma sonrası stres bozukluğu ve travma sonrası büyüme düzeyleri ile anlamlı ilişkileri olduğunu ortaya koyan kuramsal ve görgül bulgulara rastlanmıştır. Söz konusu literatür bulgularına dayanarak, bu çalışmanın kuramsal çerçevesinde örgütsel destek algısının, sosyal bağlılığın ve dünyaya ilişkin varsayımların TSB'yi olumlu yönde etkileyeceği ve bu etkiler üzerinde bireylerin acının dönüştürücü gücü algısının düzenleyici rolü olacağı önerilmiştir.

Tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre, bireylerin "TSB" değişkeninden aldıkları puanın ortalamasının üzerinde olması (M=4,64), bireylerin hayatları içerisindeki olgu ve olaylar üzerinde etki gücü olabileceğine inanmaya başladıklarını, yaşananlardan sonra hayata dair daha olumlu inanç geliştirebildiklerini, olumlu benlik, yapıcı düşünceler, iyimserlik, umut, manevi gelişim gibi çeşitli psikolojik uyum belirtileri sergilemekte olduklarını göstermiştir. Her ne kadar bu puan orta seviyede olsa da, TSB belirtilerinin gözlenebildiği söylenebilmektedir. Bu sonuçların, araştırma yapılan örneklemin karakteristik

özellikleri ve sosyo-kültürel bağlam gibi faktörlerle açıklanabileceği düşünülmektedir. Zira, bu çalışmanın yapıldığı araştırma alanı daha çok akademik eğitim kurumları, sağlık ve eğitim sektörleri ve hizmet sektörü olduğu için, söz konusu meslek gruplarında travmatik yaşantıların nispeten daha fazla olabildiği ve yine çeşitli olumlu psikolojik ve duygusal süreçlerin bu tür sosyal ortamlarda çok daha fazla yaşanabildiği düşünülmektedir. Öyle ki, ilgili literatürde de, sosyal bağların, yoğun iş hayatının sürdürülmesinin ve sürekli insanlarla bir arada olmanın dahi psikolojik problemleri azaltıp TSB'ye olumlu etki yaratabildiğine değinilmiştir (Örneğin, Chakrabhand vd., 2006; Cardozo, 2008; Duru, 2008; Kelley vd., 2014; Savcı, 2017). Bu noktada, buraya kadar özetlenmiş olan bulguların önceki çalışma sonuçları ve kuramsal değerlendirmeler ile örtüşmekte olduğu söylenebilmektedir (Örneğin, Tedeschi & Calhoun, 1996; Tedeschi vd., Powell vd., 2003; Vishnevsky vd., 2010; Tüfekçi, 2011; Dınvar, 2011; Haselden, 2014).

Kuramsal modeldeki diğer değişkenlere ilişkin ortalama değerler incelendiğinde, algılanan örgütsel destek, sosyal bağlılık, DİV ve ADG algısının ölçek ortalamasının üzerinde olduğu görülmüştür (sırasıyla, M=4,05; M=4,10; M=3,93; M=3,98). Bu bulgularla varılan genel değerlendirmeye göre, bireylerin ortalamanın üzerinde örgütsel destek ve sosyal bağlılık algısına sahip oldukları, çalışılan kurumda kendilerine yönelik sunulan adil ilişkileri, duygusal ve sosyal desteği, çalışma süreçlerinde ve yöneticilerden alınan desteği ve sosyal ortamdaki arkadaşlık ilişkilerini olumlu buldukları söylenebilmektedir.

Hipotetik ilişkileri test etmek üzere yapılan regresyon analizleri sonucunda ise, “örgütsel destek” ($\beta=0,34$; $t=7,66$; $p<0,01$) ve “sosyal bağlılık” ($\beta=0,29$; $t=4,17$; $p<0,01$) algılarının “TSB” üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu etkilerinin olduğu bulunmuştur (sırasıyla $F=36,22$; $p<0,01$; $F=42,15$; $p<0,01$). TSB'nin toplam varyansını açıklama seviyesi ise örgütsel destek değişkeni için %29, sosyal bağlılık değişkeni için de %23 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara dayanarak, olumlu ve adil davranan, çalışana saygı gösteren, sosyal ve duygusal destek sunan yöneticilerin bulunduğu ve maddi ve çalışma koşulları bakımından yeterli desteğin verildiği örgütlerde, bireylerin, işte ve iş dışındaki zorlu süreçleri, travmatik olayları daha etkin şekilde yönetebildikleri, baş etme becerilerinin geliştiği ve gerek benlik inancı, gerekse ruhsal gelişim ve bireylerarası ilişkiler açısından olumlu gelişmeler gösterdikleri söylenebilmektedir. Elde edilen bu sonucun ise, bir örgütsel değişken olarak örgütsel destek algısının TSB'nin önemli bir belirleyicisi olduğuna ve bireylerin yaşamlarının büyük bir kısmını işyerlerinde geçiriyor olmalarından dolayı, bu tür bir destek algısının travmatik psikopatolojilerin en aza indirgenebilmesinde katkı sağlayıcı olduğuna işaret ettiği vurgulanabilmektedir. Böylece, algılanan örgütsel desteğin, stresle baş edebilme, iyi oluş, ve olumlu sosyal davranışlarla ilişkisini tespit etmiş olan önceki çalışma bulguları yeniden desteklenmiştir (Örneğin, Allen vd., 2003; Saks, 2006; Perryer vd., 2010; Turunç & Çelik, 2010; Taştan vd., 2014). Bununla birlikte, daha önceki çalışmalarda ele alınmış olan sosyal bağlılık algısının TSB üzerindeki kuramsal etkisi (Örneğin, Hagerty vd., 2002; Romano, 2004; Marmarosh vd., 2005; Brewer,

2008; Duru, 2008), bu çalışmada görgül olarak da ortaya koyulmuştur. Öyle ki, bireyin zihinsel sağlığı, travmatik yaşantı sonrasında yeniden toparlanabilmesi, ve olumlu ruhsal gelişim ve büyüme gösterebilmesi açısından, sosyal bağlılığın bileşenleri olarak, karşılıklı güven, değerli olma hissi, dostluk ve aidiyet duygusunun oldukça önemli olduğu kanısı yeniden destek bulmuştur. Ek olarak, psikodinamik kuram temelinde Kohut (1977) tarafından da açıklandığı gibi, aidiyet ve sosyal bağlılık hisleri, öncesinde tehdit almış ve hasar görmüş benliğin organize olması ve yeniden yapılandırılabilmesinde gerekli olan en temel gereksinimlerden biridir. Bu konuda yapılmış klinik araştırmalar (Buss, 1990) da mevcuttur. Dolayısıyla, travmatik yaşantılar sonucunda, çalışanların kaygı, depresyon, zihinsel problemler, psikosomatik rahatsızlıklar ve diğer benlik algısındaki olumsuz hislerle baş edebilme ve yeniden iyileştirme sürecinde, örgütlerin ve diğer tüm çalışanların işyerindeki sosyal bağlılığı arttırmaları ve bu yönde mekanizmalar geliştirmeleri faydalı olacaktır.

Diğer yandan, “dünyaya ilişkin varsayımlar” değişkeninden alınan ortalama incelendiğinde ($M=3,93$), araştırma örnekleminde yer alan bireylerin pozitif yanılısamalar olarak da ele alınmış olan dünyaya ilişkin olumlu varsayımlara sahip oldukları, dünyanın iyiliğine, anlamlılığına, kontrol edilebilirliğine, adil bir dünyanın varlığına ve kendileriyle ilgili olumlu talih ve benlik algısına yönelik inançlarının olduğu gözlenmiştir. Kuramsal modelde öngörüldüğü gibi DİV’in TSB’yi istatistiksel olumlu yönde etkilediği ve büyüme üzerinde olumlu bir katkısının olduğu görülmüştür ($\beta=0,36$; $t=7,66$; $R=0,48$; $R^2=0,32$; $F= 22,85$; $p<0,01$). Pozitif yanılısamalar kuramının da vurguladığı gibi, bilişsel sistemin merkezinde, dünya ve kendilikle ilgili güvenlik ve incinmezlik duygusunu sağlayan temel varsayımlar bulunmaktadır (Bowly, 1969; Janoff-Bulman & Berg, 1998). Bu olumlu genellemeler ve olumlu varsayımlar, gerek özel gerekse çalışma yaşamında davranışsal ve duygusal yönelimleri, sorunlarla başa çıkma becerilerini ve elbette travmatik yaşantıların ardından iyileşmeyi etkileyebilmektedir. Dünyaya ilişkin bu temel olumlu varsayımlar, yaşamı güvenli ve rahat bir hale getirmekte, yaşam içerisinde olumsuz durumlarla karşılaşsa bile bireyin dünya ve kendisiyle ilgili olumlu inançları fark etmesine neden olmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda da, DİV’in bireylerde TSB’ye olumlu yönde etki ettiği görülmüştür. Bu noktada, elde edilen bu bulguların da, önceki çalışmalarla ve kuramsal altyapıyla uyumlu olduğu söylenebilmektedir (Örneğin, Janoff-Bulman & Berg, 1998; Dekel vd., 2004; Dınvar, 2011; Haselden, 2014). Türkiye’de henüz DİV algısının TSB ile ilişkisinin direk olarak ortaya koyulduğu başka bir çalışmanın bulunmaması nedeniyle, bu sonuçlar DİV’in pozitif yanılısamalar kuramının (Janoff-Bulman, 1989) açıklamış olduğu gibi bir tür psikososyal yapı olarak işlediğine ve TSB’ye olumlu etki yarattığına işaret etmesi bakımından önemli bulunmaktadır. Son olarak, DİV ölçeğinin faktör ayrışımı için de bazı bulgular elde edilmiştir. Buna göre, daha önceki çalışmalarda (Örneğin, Dınvar, 2011; Tüfekçi, 2011; Taştan vd., 2017) 6 boyutlu olarak ele alınmış olan bu kavramın ifadeleri, bu çalışmada 4 boyut altında toplanmıştır. Özellikle, rastlantısallık ve adil dünya inancı

boyutlarının ve dünyanın iyiliği ve kontrol edilebilirliği boyutlarının bir arada tek boyutta toplanması farklı bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır. Ayrıca, orijinal çalışmalarda (Janoff-Bulman, 1989) ve Türkiye’deki çalışmalarda (Dınvar, 2011; Taştan vd., 2017) 32 maddeli 6 boyutlu olarak kullanılmış olan bu ölçeğin, bu çalışmadaki gibi 25 madde ile ve 4 boyut ile operasyonelleşebildiği ve güvenilirlik değerinin de oldukça yüksek olması nedeniyle ($\alpha=,84$) bundan sonraki çalışmalarda kullanılmasının yararlı olabileceği düşünülmektedir.

ADG ile ilgili değerlere bakıldığında ($M=3,98$), yaşam içinde acı, üzüntü, zorluklar veya travma deneyimi yaşamış olan bireylerin buna rağmen, hayatta ve gelecekle ilgili olumlu bir bakış açısına sahip olabildikleri ve deneyimlenen acının bir şekilde bir sonraki mutluluk ve manevi gelişime hizmet edebileceğine dair inanç geliştirdikleri ileri sürülebilmektedir. Ulaşılan bu sonuç da, travmatik yaşantıların bireyi geliştirme ve büyütme özelliğinin olduğunu, bu büyümenin çekilen acının birey tarafından bilişsel olarak nasıl değerlendirildiğine bağlı olduğunu ve acının ruhsal büyümeye yardımcı olma potansiyelini ortaya koyan önceki çalışmalarla uyum göstermektedir (Örneğin, Calhoun & Tedeschi, 2004; Mercurio, 2011; Joshanloo 2014; Dinçer vd., 2015). Bununla birlikte, ADG’nün kuramsal modelde hipotetik olarak önerilmiş olan düzenleyici etkisi bir dizi regresyon analizleriyle test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, ADG’nün örgütsel destek ($\beta=,19$; $t= 2,225$; $p<0,01$) ve DİV ($\beta=,21$; $t= 3,338$; $p>0,05$) değişkenlerinin TSB üzerindeki etkisinde düzenleyici etkisi istatistikî olarak anlamlı bulunmuştur. Bu noktada, ADG duygusu arttıkça, örgütsel destek ve dünyaya ilişkin olumlu varsayımların TSB üzerindeki etkisinin de artmakta olduğu görülmüştür. Ancak, ADG’nün, bireylerin sosyal bağlılık algıları ile TSB düzeyleri arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici etkisini öngören alt hipotez desteklenmemiştir. Şöyle ki, ADG’nün yüksek olduğu bireylerde, sosyal bağlılık algılarının travma sonrası büyüme üzerindeki etkisinin daha yüksek olacağı varsayımı bu çalışmada istatistiksel olarak doğrulanamamıştır. Elde edilen sonuçlara göre, sosyal bağlılık ve ADG tek başlarına TSB’nin istatistikî olarak anlamlı ve pozitif bir yordayıcısı olmakla birlikte, ADG’nün bu iki değişken arasındaki ilişkide düzenleyici bir etkisi gözlenmemiştir ($\beta=,04$; $t= -,078$; $p>0,05$). Söz konusu hipotez testleri neticesinde, H1-2-3 hipotezlerinin desteklendiği, H4 hipotezinin ise, H_a ve H_c alt hipotezleri kabul edildiği için, kısmen desteklendiği görülmüştür. Çalışmada tartışılmış olan önceki kuramsal ve görgül bulguları da destekler nitelikte olan bu sonuçların, bireylerin TSB göstermelerinde aslında çevresel ve bağlamsal etkenler kadar kendi bilişsel ve psikososyal yapılarının da oldukça önemli olduğuna işaret ettiği söylenebilmektedir.

Buraya kadar olan bulgulara göre, DİV algısının diğer bağımsız değişkenlere göre daha fazla ortalamaya ve TSB üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olması, TSB’nin örgütsel ve bağlamsal faktörlerden çok bireyin kendi bilişsel yapılarından ve iç dünyasından kaynaklanabileceği düşüncesi uyandırmaktadır. Sosyal Biliş Kuramı’nın öncülerinden Bandura’nın (1968) belirtmiş olduğu gibi, bireyler belirli çevresel faktörlerin etkisinde fakat kendi bilişsel süreçlendirmeleri

sonucunda farklı algılamalara sahip olmakta, bunun neticesinde de farklı bireysel tutum ve davranışlar gösterebilmektedir. Bu çalışmada da, bilişlerin yanında bireylerin dünyayı nasıl algıladığının, temel pozitif yanılısma ve varsayımlarının, manevi bakış açılarının ve kendi kendini düzenleme özelliklerinin de önemli olduğu dikkat çekmektedir. Yine Hobfoll (1989) tarafından öne sürülen kaynakların korunması teorisinde de belirtildiği gibi, dünyaya ilişkin olumlu duygu ve düşünceler, benlikle ilgili olumlu değerlendirmeler, iyimserlik, mutluluk beklentisi ve manevi inanç gibi unsurlar birer psikolojik kaynak olarak travmatik yaşantı sonrasında koruyucu işleve sahip olabilmektedir. Buna ek olarak, Joshanloo'nun (2014) acının dönüştürücü gücüne yönelik çizdiği çerçeveye göre, yaşanan derin acı ve üzüntü veren olaylar, bir sonraki aşamada eğer çekilen acı öğretici ve olgunlaştırıcı bir deneyim olarak görülür, sakin ve kabullenici bir yaklaşım gösterilirse, kişide önemli bir dönüşüm meydana gelebilmektedir. Bu manevi dönüşüm ise yine psikolojik bir kaynak olarak bireye güç vermekte, telkin olmasında ve iyileşip yeniden olumlu psikolojik ve bilişsel işlevlerini sürdürebilmesinde etkili olmaktadır. Bu durumda, modern psikoloji ve pozitif örgütsel davranış literatüründe sosyal biliş kuramlarıyla öne sürüldüğü gibi, bireyler yalnızca bilişsel süreçlendirme yoluyla değil, aynı zamanda duygusal ve manevi dünyalarını ve inanç sistemlerinin de etkisiyle tutum ve davranışlara yönelebilmektedirler. Öyleyse, çevre-biliş-davranış modeli geçerli olduğu gibi, bireyin iç dünyasındaki süreçlerin, maneviyat ve inanç sistemindeki yaklaşımların da davranışsal-tutumsal neden-sonuç ilişkisinde ele alınabileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, tüm bu bulgular, toplumumuz için oldukça önem taşıyan akademik, eğitim, sağlık ve hizmet sektörlerinde çalışanların tıpkı toplumun diğer üyeleri gibi travmatik yaşantılara bir şekilde maruz kalabildiklerine ve bunun sonrasında travma sonrası büyüme ve ruhsal gelişim gibi bir aşamaya geçebildikleri, dolayısıyla psikososyal kaynaklar olarak da azalma gibi durumların ortaya çıkabileceğine dair bir işaret olarak görülebilmektedir.

ARAŞTIRMANIN KISITLARI VE ÖNERİLER

Türkiye'de örgütsel davranış alanında daha önce yapılmış olan çalışmalarda, bu araştırmanın kapsamındaki kavramlar ve kuramsal altyapının bir arada incelenmemiş olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmanın kuramsal çerçevesi ve ortaya koyduğu bulgularla, konu ile ilgili literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Araştırmanın İstanbul ve Balıkesir olmak üzere iki ilde, sınırlı sayıda üniversitede, okullarda, hastanelerde ve bankalarda, sınırlı sayıda katılımcı ile gerçekleştirilmiş olması çalışmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır. Ayrıca, araştırmada kullanılmış olan ölçüm araçlarından yalnızca algılanan örgütsel destek ölçeği Türkiye bağlamında geliştirilmiş, fakat diğer ölçekler daha önce farklı kültürel bağlamlarda geliştirilmiş ve test edilmiştir. Bu gerekçeyle, ele alınmış olan psikososyal algı ve değerlendirmelerin kültürel karakteristiklerden etkilenebileceği, o kavram için yöneltilen ifadelerin mevcut örnek grubunun emik

altyapısını yeterince yansıtmayabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada olduğu gibi, birden fazla ölçeğin kullanılmasına dayanan eklektik ölçümlerin, olguların içeriğini ve olguları ortaya çıkarabilen psikososyal dinamiklerin etkilerini görmeyi zorlaştırabileceği söylenebilmektedir. Bu kısıtı azaltmaya yönelik olarak da, benzer çalışmaların daha farklı özgün sorularla ve nitel-nitel veri toplama yöntemlerinin bir arada uygulanmasıyla yapılması önerilmektedir. Bununla birlikte, sonraki çalışmaların, daha geniş örneklem gruplarında yapılması ve araştırma modelinde şartlı değişken olarak ele alınabilecek olan diğer psikososyal dinamiklerin, farklı örgütsel, bağlamsal, kültürel değişkenlerin değerlendirilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Böylece, güvenilirliği ve genellenebilirliği daha yüksek araştırma bulgularına ulaşılabilecektir.

KAYNAKÇA

Allen, D. G., Shore, L. M., & Griffeth, R. W. (2003). The role of perceived organizational support and supportive human resource practices in the turnover process. *Journal of Management*, 29(1), 99-118.

Amerikan Psikiyatri Birliği (2015). Ruhsal bozuklukların tanıs ve sayımsal el kitabı Beşinci Baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı. (E. Köroğlu, Çev.). Ankara:Hekimler Yayın Birliği.

Bandura, A. (1968). A social learning interpretation of psychological dysfunctions. *Foundations of Abnormal Psychology*, 4(4), 293-344.

Blau, P. (1964). Power and exchange in social life. *NY: John Wiley & Sons*.

Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological bulletin*, 117(3), 497-520.

Bolat, O. İ., Bolat, T., & Seymen, O. A. (2009). Güçlendirici lider davranışları ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin sosyal mübadele kuramından hareketle incelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 215-239.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*, New York, USA: Basic Books.

Brewer, M. B. (2008). Deprovincialization: Social identity complexity and outgroup acceptance. *Improving Intergroup Relations*, 10(2), 160-176.

Brickman, P., Coates, D., & Janoff-Bulman, R. (1978). Lottery winners and accident victims: Is happiness relative?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36(8), 917-930.

Briere, J., & Elliott, D. (2000). Prevalence, characteristics, and long-term sequelae of natural disaster exposure in the general population. *Journal of Traumatic Stress, 13*(4), 661-679.

Brooks, M., Graham-Kevan, N., Lowe, M., & Robinson, S. (2017). Rumination, event centrality, and perceived control as predictors of post-traumatic growth and distress: The Cognitive Growth and Stress model. *British Journal of Clinical Psychology, 56*, 286-302

Burton, P., Gorter, J., & Paul, R. (2009). Recovering from workplace traumatic events. *Journal of Employee Assistance, 39*(2), 10-11.

Buss, D. M. (1990). The evolution of anxiety and social exclusion. *Journal of Social and Clinical Psychology, 9*(2), 196-201.

Calhoun, L. G., & Tedeschi, R. G. (1998). Beyond recovery from trauma: Implications for clinical practice and research. *Journal of Social Issues, 54*(2), 357-371.

Calhoun, L. G., & Tedeschi, R. G. (2013). *Posttraumatic growth in clinical practice*. New York: Routledge.

Cardozo, B. L. (2008). Guidelines need a more evidence based approach: A commentary on the IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings. *Intervention, 6*(3), 252-254.

Chakrabhand, S., Panyayong, B., & Sirivech, P. (2006). Mental health and psychosocial support after the tsunami in Thailand. *International Review of Psychiatry, 18*(6), 599-605.

Chan, C. L., Chan, T. H., & Ng, S. M. (2006). The strength-focused and meaning-oriented approach to resilience and transformation (SMART) a body-mind-spirit approach to trauma management. *Social Work in Health Care, 43*(2-3), 9-36.

Chandra, V., Pandav, R., & Bhugra, D. (2006). Mental health and psychosocial support after the tsunami: observations across affected nations. *International Review of Psychiatry, 18*(3), 205-211.

Coulehan, J. (2012). To suffer with: The poetry of compassion. *Perspectives on Human Suffering* (pp. 227-244). Springer, Dordrecht.

Çağrıçı, M. (2008). *Sabır*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Dekel, R., Solomon, Z., Elklit, A., & Ginzburg, K. (2004). World assumptions and combat-related posttraumatic stress disorder. *The Journal of Social Psychology, 144*(4), 407-420.

Demirci, İ., Ekşi, H., Dinçer, D., & Kardaş, S. (2015). Beş boyutlu iyi oluş modeli: PERMA ölçeği türkçe formunun geçerlik ve güvenilirliği. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 5(1), 60-77.

Demirci, M. (2002). Kur'an-ı Kerim ışığında sabır kavramı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(12), 263-285.

Derinbay, D. (2011). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin algıladıkları örgütsel destek düzeyleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Dinçer, D., Ekşi, H., Demirci, İ., & Kardaş, S., (2015). Acının dönüştürücü gücü ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 39, 409-421.

Dınvar, P.E. (2011). *Travma sonrası stres, dünyaya ilişkin varsayımlar ve tanrı algısı arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Dirik, G. (2006). *Posttraumatic growth and psychological distress among rheumatoid arthritis patients: An evaluation within the conservation of resources theory*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Ankara.

Dürü, Ç. (2006). *Travma Sonrası Stres Belirtileri ve Travma Sonrası Büyümenin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi ve Bir Model Önerisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Duru, E. (2007). Sosyal bağlılık ölçeği'nin Türk kültürüne uyarlanması. *Eurasian Journal of Educational Research*, 26(2), 1-18.

Duru, E. (2008). Yalnızlığı yordamada sosyal destek ve sosyal bağlılığın rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 23(61), 15-24.

Ege, R. (2013). Anlam alanı içinde sabrı bir tutum olarak yeniden düşünmek. *Dini Araştırmalar*, 16(43), 67- 86.

Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500-525.

Ekşi, H., Dinçer, D., & Akalp, C. (2017). The relationships of parental rearing behaviors, fear of happiness, transformative power of suffering. *8th World Conference on Psychology, Counseling and Guidance*, (WCPCG-2017), Lara, Antalya.

Elklit, A., Shevlin, M., Solomon, Z., & Dekel, R. (2007). Factor structure and concurrent validity of the world assumptions scale. *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of The International Society for Traumatic Stress Studies*, 20(3), 291-301.

Emerson, R. M. (1962). Power-dependence relations. *American Sociological Review*, 31-41.

Erdem, H. (2014). *Algılanan örgütsel destek ve kontrol odağının stresle başa çıkma yöntemleri üzerine etkileri: Psikolojik sermayenin bu süreçteki rolü ve bir alan araştırması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Eryılmaz, A. (2011). Ergen öznel iyi oluşunun, öznel iyi oluşu artırma stratejilerini kullanma ile yaşam amaçlarını belirleme açısından incelenmesi. *Dusunen Adam: Journal of Psychiatry & Neurological Sciences*, 24(1), 1-25.

Frederick, S., & Loewenstein, G. (1999). *Hedonic adaptation. Well-being. The foundations of Hedonic Psychology*, New York: Russell Sage.

Gefen, D., & Ridings, C.M. (2002). Implementation team responsiveness and user evaluation of customer relationship management: a quasi-experimental design study of social exchange theory. *Journal of Management Information Systems*, 19(1), 47-69.

Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of general psychology*, 2(3), 271-299.

Gürdil, G. (2014). *Üstlenilmiş travma ve ikincil travmatik stresin travmatik yaşantılara müdahale eden bir grup üzerinde gestalt temas biçimleri çerçevesinde değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Hagerty, B. M., Williams, R. A., & Oue, H. (2002). Childhood antecedents of adult sense of belonging. *Journal of Clinical Psychology*, 58(7), 793-801.

Haselden, M. (2014). *Üniversite öğrencilerinde travma sonrası büyümeyi yordayan çeşitli değişkenlerin Türk ve Amerikan kültürlerinde incelenmesi: Bir model önerisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Helgeson, V. S., Reynolds, K. A., & Tomich, P. L. (2006). A meta-analytic review of benefit finding and growth. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74(5), 797-815.

Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513.

Holgersen, K. H., Boe, H. J., & Holen, A. (2010). Long-term perspectives on posttraumatic growth in disaster survivors. *Journal of Traumatic Stress*, 23(3), 413-416.

Homans, G. C. (1958). Social behavior as exchange. *American Journal of Sociology*, 63(6), 597-606.

Irimia, D.A.(2017). *Artistic creativity and the transformative power of suffering* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). University of Malta, Malta.

İzgüden, D., & Erdem, R. (2017). The effect of transformative power of suffering on life satisfaction on hospital workers. *Journal of International Health Sciences and Management*, 2(2), 1-12.

Janoff-Bulman, R. (1989). The benefits of illusions, the threat of disillusionment, and the limitations of inaccuracy. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 8(2), 113-136.

Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma*. New York: Free Press.

Janoff-Bulman, R., & Berg, M.(1998). Disillusionment and the creation of value: From traumatic losses to existential gains. London: Taylor & Francis Group.

Joshanloo, M. (2014). Eastern conceptualizations of happiness: Fundamental differences with western views. *Journal of Happiness Studies*, 15(2), 475-493.

Joshanloo, M. (2015). Conceptions of happiness and identity integration in Iran: A situated perspective. *Middle East Journal of Positive Psychology*, 1(1), 24-35.

Kaler, M. E., Frazier, P. A., Anders, S. L., Tashiro, T., Tomich, P., Tennen, H., & Park, C. (2008). Assessing the psychometric properties of the world assumptions scale. *Journal of Traumatic Stress*, 21(3), 326-332.

Karancı, A. N., & Erkam, A. (2007). Variables related to stress-related growth among Turkish breast cancer patients. *Stress and health: Journal of the International Society for the Investigation of Stress*, 23(5), 315-322.

Kaymakçıoğlu, Ç. (2001). Effect of perceived stress, social support, expectancies and coping style on depression and anxiety. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kelley, C. L., Britt, T. W., Adler, A. B., & Bliese, P. D. (2014). Perceived organizational support, posttraumatic stress disorder symptoms, and stigma in soldiers returning from combat. *Psychological Services*, 11(2), 229-249.

Kierkegaard, S. (1983). *Fear and Trembling / Repetition: Kierkegaard's Writings*, 6. Basım, Princeton: Princeton UP.

Kohut, H. (1977). *The Restoration of the Self*. New York: International Press..

Larner, B., & Blow, A. (2011). A model of meaning-making coping and growth in combat veterans. *Review of General Psychology*, 15(3), 187-205.

Larsen, S.E., & Berenbaum, H. (2015). Are specific emotion regulation strategies differentially associated with posttraumatic growth versus stress? *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 24(7), 794-808.

Lee, R. M., & Robbins, S. B. (1995). Measuring belongingness: The social connectedness and the social assurance scales. *Journal of Counseling Psychology*, 42(2), 232-251.

Lilly, M. M., Valdez, C. E., & Graham-Bermann, S. A. (2011). The mediating effect of world assumptions on the relationship between trauma exposure and depression. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(12), 2499-2516.

Linley, P. A., & Joseph, S. (2004). Positive change following trauma and adversity: A review. *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of the International Society for Traumatic Stress Studies*, 17(1), 11-21.

Loi, R., Hang-Yue, N., & Foley, S. (2006). Linking employees' justice perceptions to organizational commitment and intention to leave: The mediating role of perceived organizational support. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 79(1), 101-120.

Marmarosh, C., Holtz, A., & Schottenbauer, M. (2005). Group cohesiveness, group-derived collective self-esteem, group-derived hope, and the well-being of group therapy members. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 9(1), 32-53.

Maslow, A. H. (1954). The intrinsic nature of basic needs. *Journal of Personality*, 22, 326-347.

Maslow, A. H. (1958). A Dynamic Theory of Human Motivation. C. L. Stacey & M. DeMartino (Eds.), *Understanding human motivation* (ss. 26-47). Cleveland, OH, US: Howard Allen Publishers.

Mercurio, A. (2011). *The Sophia-Analysis and joy principle* (İng. Çev. Martha S. Bache-Wiig). Roma: The Solaris Institute of the Sophia University of Rome.

Michael, C., & Cooper, M. (2013). Post-traumatic growth following bereavement: A systematic review of the literature. *Counselling Psychology Review*, 28(4), 18-33.

Nietzsche, F. (1955). *Beyond good and evil* (M. Cowan, Trans.). Chicago, IL: Henry Regnery.

Nygaard, E., & Heir, T. (2012). World assumptions, posttraumatic stress and quality of life after a natural disaster: A longitudinal study. *Health and Quality of Life Outcomes*, 10(1), 76-95.

Park, C. L., & Helgeson, V. S. (2006). Introduction to the special section: growth following highly stressful life events--current status and future directions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 74*(5), 791-811.

Perryer, C., Jordan, C., Firms, I., & Travaglione, A. (2010). Predicting turnover intentions: The interactive effects of organizational commitment and perceived organizational support. *Management Research Review, 33*(9), 911-923.

Powell, S., Rosner, R., Butollo, W., Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2003). Posttraumatic growth after war: A study with former refugees and displaced people in Sarajevo. *Journal of Clinical Psychology, 59*(1), 71-83.

Riggle, R. J., Edmondson, D. R., & Hansen, J. D. (2009). A meta-analysis of the relationship between perceived organizational support and job outcomes: 20 years of research. *Journal of Business Research, 62*(10), 1027-1030.

Rosenberg, M. (1962). The association between self esteem and anxiety. *Journal of Psychiatric Research, 1*, 135-152.

Saks, A. M. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement. *Journal of Managerial Psychology, 21*(7), 600-619.

Salo, J. A., Qouta, S., & Punamäki, R. L. (2005). Adult attachment, posttraumatic growth and negative emotions among former political prisoners. *Anxiety, Stress, and Coping, 18*(4), 361-378.

Şar, V. (2010). DSM-5 taslak tanı ölçütlerine genel bir bakış:“Batı cephesinde yeni bir şey yok” mu. *Klinik Psikiyatri Dergisi, 13*, 196-208.

Sarıçam, H., & Deveci (2017). Revize edilmiş sosyal bağlılık ölçeğinin psikometrik özellikleri. *1.Uluslararası Sosyal, Beşeri ve Eğitim Bilimleri Kongresi, Yayınlanmış Bildiri Özeti*, <https://www.researchgate.net/publication/322007929>.

Savcı, M. (2017). *Ergenlerin sosyal zekâ, sosyal kaygı, akran ilişkileri, internet bağımlılığı ve sosyal bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkiler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Seligman, M. E., & Csikszentmihalyi, M. (2014). Positive psychology: An introduction. *Flow and the Foundations of Positive Psychology* (pp. 279-298). Springer, Dordrecht.

Seligman, M. E., Steen, T. A., Park, N., & Peterson, C. (2005). Positive psychology progress: empirical validation of interventions. *American Psychologist, 60*(5), 410.

Shakespeare-Finch, J., Gow, K., & Smith, S. (2005). Personality, coping and posttraumatic growth in emergency ambulance personnel. *Traumatology, 11*(4), 325-334.

Shore, L. M., & Shore, T. H. (1995). Perceived organizational support and organizational justice. *Organizational politics, justice, and support: Managing the social climate of the workplace*, R.Cropanano and K.M.Kacmar (Eds), (ss.149-164), Westport, CT: Quorum Press.

Snyder, C. R., & Lopez, S. J. (Eds.). (2009). *Oxford handbook of positive psychology*. UK: Oxford library of psychology.

Solomon, Z., Iancu, I., & Tyano, S. (1997). World assumptions following disaster. *Journal of Applied Social Psychology*, 27(20), 1785-1798.

Stamper, C. L., & Johlke, M. C. (2003). The impact of perceived organizational support on the relationship between boundary spanner role stress and work outcomes. *Journal of Management*, 29(4), 569-588.

Stöber, J. (2003). Self-pity: exploring the links to personality, control beliefs, and anger. *Journal of Personality*, 71(2), 183-220.

Taştan, S. B., Güçel, C., & İşçi, E. (2017). Dünyaya ilişkin varsayımlar ve özerklik algısının çalışanlarda olumlu sosyal davranışlar ve saldırganlık ile ilişkilerinin incelenmesi: Öz-Belirleme ve pozitif yanılısamalar kuramları bağlamında bir değerlendirme. *İş'te Davranış Dergisi*, 2(2), 1-10.

Taştan, S., & Torun, A.A. (2016). Travma sonrası stres bozukluğunun algılanan psikolojik uyumsuzluk, gelecek beklentileri, hayatın kontrol edilemezliği ve işyeri tutumları ile ilişkilerinin incelenmesi, *4.Örgütsel Davranış Kongresi*, 04-05.Kasım.2016, Adana.

Taştan, S., İşçi, E. & Arslan, B. (2014). Örgütsel destek algısının işe yabancılaşma ve örgüte bağlılığa etkisinin incelenmesi: İstanbul özel hastanelerinde bir çalışma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 121-138.

Tedeschi, R. G. (2004). Posttraumatic growth: A new perspective on psychotraumatology. *Psychiatric Times*, (4), 58-58.

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1995). *Trauma and transformation*. UK: Sage Publishing.

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18.

Tedeschi, R. G., Park, C. L., & Calhoun, L. G. (1998). *Posttraumatic growth: Positive changes in the aftermath of crisis*. U.K.:Routledge.

Travelbee, J. (1976). *Interpersonal Aspects of Patient Care*. 3.Basım. Philadelphia: F. A. Davis Company.

Tüfekçi, S. (2011), *Trafik kazası geçirmiş kişilerin dünyaya ilişkin varsayımları, TSSB ve travma sonrası gelişim düzeylerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul.

Turunç, Ö., & Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 183-206.

Vishnevsky, T., Cann, A., Calhoun, L. G., Tedeschi, R. G., & Demakis, G. J. (2010). Gender differences in self-reported posttraumatic growth: A meta-analysis. *Psychology of Women Quarterly*, 34(1), 110-120.

Westphal, M., & Bonanno, G. A. (2007). Posttraumatic growth and resilience to trauma: Different sides of the same coin or different coins?. *Applied Psychology*, 56(3), 417-427.

Yalom, I. D. (1980). *Existential Psychotherapy*. New York: Basic Books.

Yılmaz, B. (2006). Arama-kurtarma çalışanlarında travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası büyüme ile ilişkili değişkenler. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Youssef, C. M., & Luthans, F. (2007). Positive organizational behavior in the workplace: The impact of hope, optimism, and resilience. *Journal of Management*, 33(5), 774-800.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
MAKALE YAYIM İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

1. Genel İlkeler

DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce makaleler de yayımlanabilir. Dergi, sosyal bilimler alanına özgün katkılar yapan teorik ve/veya uygulamalı makaleleri yayımlamayı amaçlar. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması ve herhangi bir yerde yayımlanması için değerlendirme sürecine girmemiş olması gerekir. Başka bir yerde yayımlanması amacıyla başvuru yapıldığının, aynıısının ya da benzerinin başka bir dergide yayımlanmış olduğunun tespiti halinde makale değerlendirme sürecinden çıkarılır.

Dergiye gönderilen makaleler, Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olmalıdır. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartlar'ını dikkate almaktadır.

Dergiye başvuru, değerlendirme, yayın süreci ve bilgilendirmeler TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemindeki <http://dergipark.gov.tr/deusosbil> adresi üzerinden yapılır. Başvuruda sisteme yüklenecek makale derginin Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları'nda (Yazar Rehberi) belirtilen ilkelere, şekil şartlarına, atıf usullerine ve yazıldığı dilin yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş olmalıdır. Sisteme makale ile birlikte taahhütname ve intihal raporu da eklenmelidir.

Yazarlar birden fazla makale için başvuru yapabilirler. Yazarın birden fazla makalesinin kabul alması durumunda, bir ciltte yazara ait yalnızca bir makale yayımlanabilir. Yazarın kabul almış diğer makalesinin basımı ancak bir sonraki ciltte yapılabilir.

Dergi editörleri ve yayın komisyonu üyeleri görev süresince dergide değerlendirilmek üzere makale başvurusu yapamaz ve makale yayımlayamaz.

Yazar ve hakemlerle iletişim DergiPark sistemi üzerinden ve dergiye ait sbedergi@deu.edu.tr adresi üzerinden gerçekleştirilir. Yazarlar ve hakemler iletişim adresi olarak belirttikleri e-posta adresini kontrol etmelidirler.

Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirme aşamasında, editörler ve yayın kurulu tarafından kapsamı, dergi politikası, yazım kuralları, alana özgün katkısı, bilimsel anlatımı, yönünden incelenir. Çalışmalar, ön değerlendirme ölçütlerini karşılamaları halinde iki hakeme gönderilir. İki hakemin birbirine zıt görüş bildirmesi halinde üçüncü bir hakeme başvurulabilir. Hakemlerin ve yazarın kimlikleri bu süreçte çift taraflı kör hakemlik politikası gereği gizli tutulur. Hakemler için verilen değerlendirme süresi, hakemin değerlendirmeyi kabul ettiği

tarihten itibaren 15 gündür. Hakem değerlendirmesi tamamlanan makalelerin yazarlarına hakem raporları sistem üzerinden e-posta ile gönderilir. Düzeltme istenmesi halinde hakem raporlarının yazara gönderildiği tarihten itibaren 7 gün içinde düzeltilmiş makale ve düzeltme raporunun sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Hakem raporları doğrultusunda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına, editörler ve yayın kurulu karar verir. Basımı uygun görülen makaleler dizgi aşamasına alınır, basımı uygun görülmeyen makaleler ise reddedilir. Yayımlanmayan makaleler, yazara geri verilmez. Dergideki makalelerin bilimsel sorumluluğu yazara aittir. Yayımlanmış eserlerden kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir. Dergide yayımlanmasından sonra makalenin tüm telif hakları DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne aittir. Yayımlanmış çalışmaların yazarlarına telif ücreti ödenmez. Dergide yayımlanmış makaleler DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi onayı olmadan başka bir yerde yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

Dergiye değerlendirilmek üzere makale gönderen yazarlar derginin "Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları"nı ve belirtilen telif koşullarını kabul etmiş sayılırlar. Söz konusu kural ve ilkelere uymayan makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir. Dergi Yayın Komisyonu'nun ilgili kural ve ilkelere uymayan makaleleri "değerlendirme sürecinde veya sonrasında" "reddetme" hakkı bulunmaktadır.

2. Makalelerin Gönderilmesi

Makaleler, "MS Word" formatında kayıtlı olmalı ve TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemindeki DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi sayfasına <http://dergipark.gov.tr/deusosbil> adresinden üye girişi yapılarak yüklenmelidir.

Sisteme makale ile birlikte taahhütname ("Makale gönder" sayfasından indirilebilir) ve intihal raporu da eklenmelidir. Dergimiz için editör kurulunca belirlenen benzerlik oranı üst sınırı yüzde 10'dur. İntihal tespit programındaki filtreleme seçenekleri şu şekilde ayarlanır: -Kaynakça hariç (Bibliography excluded) -Alıntılar hariç (Quotes excluded) -5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) -Program menüsünde bulunan diğer filtreleme seçenekleri raporlamaya dâhil edilmez. -Raporlar ".pdf" sürümü olarak İthenticate programı çıkışlı olmalıdır.

Yazar bilgileri sisteme eksiksiz olarak girilmeli, birden fazla yazar olması durumunda "yazar ekle" seçeneğinden yazar sıralamasına dikkat edilerek tüm yazarlar eklenmeli ve iletişim yazarı belirtilmelidir. Yazar bilgilerine uluslararası geçerliliği bulunan <https://orcid.org/> adresinden alınacak ORCID (Open Researcher and Contributor ID) numarasının da girilmesi önerilmektedir.

Makale DergiPark sistemine yüklenirken "Editöre Not" kısmına aşağıdaki bilgiler yazılmalıdır (varsa yazarların editöre iletmek istedikleri notlar da bu alana

yazılabilir): Makalenin yazar sıralamasına dikkat ederek, yazar adı ve soyadı (soyadı büyük harflerle), unvanı, adresi (üniversite, fakülte, bölüm adı bulunmalıdır), email adresi; varsa teşekkür notu; makale daha önce bildiri, tez vb. olarak herhangi bir yerde sunulmuşsa ya da proje/araştırma desteğinden yararlanılarak hazırlanmışsa bu durumu açıklayan Türkçe ve İngilizce not; makalenin türü (araştırma makalesi, derleme, olgu sunumu vb.); “UAK Doçentlik Sınavına Başvuru Şartları” “temel alan” tablolarından makalenin konu alanına uygun “bilim alanı” ve “kodu”.

DergiPark’a değerlendirilmek üzere yüklenen makale dosyası hakemlerle paylaşılan değerlendirme sürümü olduğundan kör hakemlik politikası gereğince bu dosyada yazar isimlerine yer verilmemeli, ayrıca dosya özelliklerine girilerek yazar bilgileri silinmelidir.

Makalelerin ayrıca posta ile gönderilmesine gerek yoktur.

3. Yazım Kuralları ve Biçimsel Özellikler

Makaleler, MS Word programında “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto”, tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış olarak yazılır. Sayfa yapısı A4 olmalı; sağ “4 cm”, sol “4 cm”, üst “5,25 cm” ve alt kenarlardan “4,75 cm” boşluk bırakılmalıdır. (Bu ayarlar “sayfa düzeni” - “kenar boşlukları” bölümünden yapılmaktadır). Paragraf başlarındaki girinti “1,25 cm” ve paragraf aralarındaki boşluk önce “0 nk” sonra “6 nk” olmalıdır. (Bu ayarlar MS Word programında “paragraf ayarları” - “girintiler ve aralıklar” bölümünden yapılmaktadır).

Makalenin genel kurgusu sırasıyla şöyledir: Makalenin yazıldığı dildeki başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, ikinci dildeki (makale Türkçe ise İngilizce, makale İngilizce ise Türkçe) başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, tam metin, dipnotlar, kaynakça (references) ve -varsa- ekler.

Makalenin Türkçe ve İngilizce başlıkları “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto” ve “kalın” yazılmalıdır. “Öz” (Abstract), “Anahtar Kelimeler” (Keywords) başlıkları kalın olmak üzere bu başlıklar ve öz metni “Times New Roman” karakteriyle “10 Punto” ve italik yazılmalıdır. Özler 150-250 kelimedenden oluşmalıdır. Özde, çalışmanın amacı ve kapsamı, özgün yönü ve incelediği alana getirdiği katkı, yöntemi ve başlıca vurguları, değerlendirmeler ve öneriler kısaca belirtilmelidir. Anahtar kelimeler en az dört, en çok altı tane olmalıdır. Anahtar kelimelerin arasında virgül kullanılmalı, her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı, anahtar kelimelere numara verilmemelidir.

DergiPark sistemine yüklenecek ve değerlendirilmek üzere hakemlere sunulacak makale dosyasında kör hakemlik politikası gereğince yazar kimliğine ilişkin ifadelerin bulunmaması gerekmektedir. Dolayısıyla sisteme yüklenen makale dosyasının ilk sayfasında yalnızca, makalenin yazıldığı dildeki başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, ikinci dildeki (makale Türkçe ise İngilizce, makale İngilizce ise Türkçe) başlığı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

Makalenin ana metni anahtar kelimelerden sonra “GİRİŞ”(INTRODUCTION) başlığı ile başlamalıdır. Metindeki ana başlıklar, sola dayalı, büyük harfle ve koyu olarak yazılmalıdır. İkinci düzey başlıklar sola dayalı, koyu ve kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır. Üçüncü düzey başlıkları da sola dayalı ve koyu ancak sadece ilk kelimelerinin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Başlıklarda harflendirme ve numaralandırma yapılmamalıdır.

Tablo ve şekil başlıkları numaralandırılarak paragraf girintisiyle tablo ve şekillerin üzerinde “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto” yazılmalıdır. Tablo, Şekil, Grafik kelimeleri ve numaraları koyu yazılmalıdır. Tablo ve şekil adlarında her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı, koyu yazılmamalıdır. Örneğin; **Tablo 1:** Tablo Başlığı. Tablo içi yazım karakteri “Times New Roman ve 8 Punto” olmalıdır. Kaynak, şekil ve tablonun altında paragraf girintisiyle başlanarak “Times New Roman 10 Punto” ile kaynakçada olduğu gibi yazılmalı ve sayfa numarası belirtilmelidir.

Dergide metin içinde kaynak gösterme, APA (6. sürüm) atıf yöntemine uygun olarak parantez içinde yazar soy ismi ve yayın yılı şeklinde yapılır. Örneğin; (Saaty, 1999: 90). Kaynak gösterilen çalışma iki yazarlıysa iki yazarın soy isimleri gösterilir. Örneğin; (Arslan & Yener, 2016: 22). Kaynak gösterilen çalışma üç ve daha fazla yazarlıysa ilk yazarın “soy ismi vd.” ifadesi kullanılmalıdır. Örneğin; (Tekinalp vd., 2000: 98-99). Metin içinde aynı konuya birden fazla kaynak gösterilmişse ya da yer verilmişse, yazarların soy isimleri alfabetik sıralamayla aralarına noktalı virgül işareti konularak gösterilmelidir. Örneğin; (Ahmet, 2009; Can, 2001; Uysal, 2006). Aynı yazarın aynı yıla ait farklı çalışmaları, yayın yılı sonuna konulacak “a, b, c, ...” harfleriyle gösterilmelidir. Örneğin; (Yılmaz, 2008a; 2008b).

Metinde dipnot uygulaması ilgili sayfanın altında, metnin bütünlüğünü bozmayacak şekilde yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır ve “Times New Roman 10 Punto” karakteriyle verilmelidir.

Metin içi atıflarda ve kaynakçada kullanılan kısaltmalar, referans verilen kaynağın dili gözetilmeksizin, makalenin yazım diline uygun yazılmalıdır. Örneğin; Türkçe makalede “ve”, “vd.”, “Der./Ed.”, İngilizce makalede “and”, “et al.”, “Ed./Eds.” gibi.

Makalede ek verilmesi halinde her bir ek ayrı sayfada olacak şekilde kaynakçadan sonra verilmeli, “EK” başlığı büyük harflerle, koyu ve sola dayalı olarak yazılmalı, ayrıca numaralandırılmalıdır. Ek başlığındaki her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Örneğin; **EK 1:** Ek Başlığı.

Yararlanılan kaynaklar, makalenin sonunda ayrı bir sayfada “Kaynakça” (References) başlığı altında alfabetik olarak soy isim sırasıyla gösterilmelidir. Her kaynak paragraf girintisiyle başlanarak yazılmalıdır. Kaynakçada aynı yazarın aynı yıla ait çalışmaları varsa, çalışmanın yapıldığı yılın sonuna “a, b, c, ...” harfleri koyularak sıralanmalıdır.

Kaynakça kısmında da APA stilinde (6. sürüm) kaynak gösterimi yapılmalıdır. Uyulması gereken genel kurallara ilişkin örnekler aşağıda verilmiş olup örneği bulunmayan kaynak gösterimleri için <http://www.apastyle.org/> adresine ya da ilgili kaynaklara başvurulmalıdır.

Kitap:

Rosenau, P. M. (2004). *Post-modernizm ve toplum bilimleri*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Kitap bölümü:

Muecke, M. A. (1994). On the evaluation of ethnographies. J. M. Morse (Der.), *Critical issues in qualitative research* içinde (ss. 187-209). London: Sage.

Dergi:

Kılıç, G. & Öztürk, Y. (2009). Kariyer yönetimi: Beş yıldızlı otellerde bir uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20 (1), 45-60.

E-dergi:

Drichoutis, A. C., Lazaridis, P. & Nayga, R. M. Jr. (2006). Consumers' use of nutritional labels: A review of research studies and issues. *Academy of Marketing Science Review*, 2006 (9). <http://www.amsreview.org/articles/drichoutis09-2006.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.09.2011).

Tez:

Çolakoğlu, Ü. (1997). *Konaklama işletmelerinde yönetici-yönetilen ilişkilerinde iletişim stratejileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sempozyum ve kongre bildirileri:

Huber, E. & Uzun, L. (2000). Dilbilim alanında Türkçe yazılan bilimsel metinler üzerine gözlemler. A. S. Özsoy ve E. E. Taylan (Ed.), *XIII. Dilbilim Kurultayı (13-15 Mayıs 1999) Bildirileri* içinde (ss. 201-215). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

İnternet adresi:

University of Georgia (varsa yayın yılı). Points of pride.
<http://www.uga.edu/profile/pride.html>, (Erişim Tarihi: 08.09.2011).

Raporlar:

TCMB (1995). *Yıllık Rapor*. www.tcmb.gov.tr, (01.05.2011).

Bikmen, F. & Meydanoğlu, Z. (Ed.) (2006). *Türkiye’de sivil toplum: bir değişim süreci*. Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu. İstanbul: Tüsev Yayınları No:39.

İnternet makale:

Suronovic, M. S. (2005). *International finance theory and policy*.
<http://internationalecon.com/Finance/Fch70/Fch70.php> (Erişim Tarihi: 11.09.2011).

İnternet bildiri:

Temiz, D. & Gökmen, A. (2009). Foreign direct investment and export in Turkey: The period of 1991-2008. *EconAnadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, 17-19 Haziran 2009, Eskişehir, Türkiye.
http://econ.anadolu.edu.tr/fullpapers/Temiz_Gokmen_econanadolu2009.pdf, (Erişim Tarihi: 30.10.2011).

Makalenin yazımıyla ve atıflarla ilgili belirtilmeyen diğer konularda bilimsel makale yazım kuralları esas alınmalıdır. Söz konusu kural ve ilkelere uymayan makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir.

İÇİNDEKİLER / CONTENT

ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) Arşiv Belgelerine Göre Ege Sorunu <i>Sinan KIYANÇ</i>	11
Dilbilgisinin Temel Bileşenleri ve Arakesitler <i>Esra KÜÇÜKSAKARYA</i>	33
Intersections of Science, Technology, And Poetry in The Works of Peter Payack, Andrew Joron, and Gene Wolfe <i>Şebnem DÜZGÜN</i>	61
Kriz İletişiminde Duygular ve Kültür: Karma Bir Araştırma <i>Özgür KILINÇ, Sevil BAYÇU</i>	73
Kafka, Metamorfoz ve Emeğin Yabancılaşması <i>Serdar ÖZTÜRK, Bilge ÇİPE</i>	105
North-South Inequality and Seeking Solution to Globalizing Poverty via Means of Mass Communication: Global Governance Model <i>Muhammet Mücahit KÜÇÜKYILMAZ</i>	123
Kalıcı Misafir: Marcel Cohen'in Kayıp Bir Ladino'nun İzinde'sinde Bellek ve Kimlik <i>Özen Nergis DOLCEROLCA</i>	135
Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Kapsamında Bütçe Sürecinin Analizi <i>Baki YEĞEN</i>	151
Karbon Vergisinin İktisadi Daralma Etkilerinin Giderilmesi İçin Alternatif Politika Önerileri: Türkiye İçin Sosyal Hesaplar Matrisi Temelinde Bir Analiz <i>Reyhan ÖZEŞ ÖZGÜR, Selim ÇAĞATAY</i>	171
Selçuklu Damadı Ebû Kâlicâr Tacülmülük Hezâresb ve Faaliyetleri <i>Ömer TOKUŞ</i>	199
Ülke Markalaması Bağlamında Uluslararası Basında Türk Dizileri ve Türkiye İmajı <i>Kübra ÖZARSLAN</i>	215
'Bu Kadar Kişi Yanılıyor Olabilir Mi'? –Demokrasinin Epistemik Değeri Üzerine Bir Tartışma <i>Ogan YUMLU</i>	239
Ağır Vasıta Sürücülerinin Güvenli Sürüşlerini Etkileyen Faktörler: Bir Derleme Çalışması <i>Burcu TEKEŞ, Özgür ŞENER</i>	263
Elektronik Sporlar: Rekreatyonel Etkinlik Perspektiften Değerlendirilmesi <i>Özgür YAYLA, Yiğit GÜVEN</i>	283
Barack Obama Döneminde Radikalleşme ve Şiddet İçeren Aşırılıkla Mücadele <i>Şener ÇELİK</i>	303
Kılık Değiştirmenin En Makbul Hâli: Erkeksi Kadın Versus Kadınsı Erkek <i>Gülçin OKTAY</i>	337
Örgütsel Destek, Sosyal Bağlılık ve Dünyaya İlişkin Varsayımların Travma Sonrası Büyüme Üzerindeki Etkisinde Acının Dönüştürücü Gücünün Rolü: Pozitif Psikoloji Bağlamında Bir Değerlendirme <i>Tamer BOLAT, Oya İnci BOLAT, Seçil TAŞTAN</i>	361